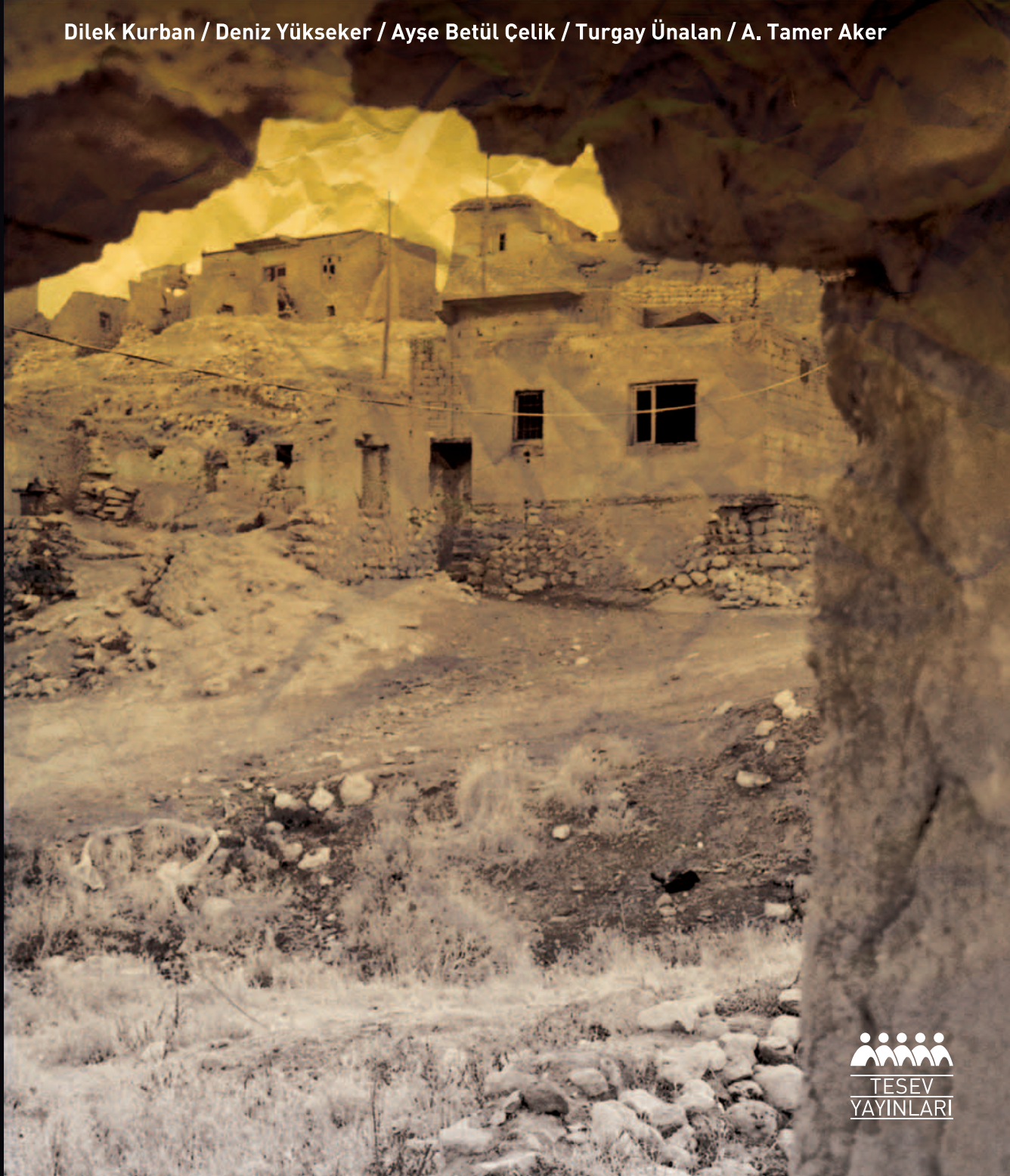

“Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek:

Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası

Dilek Kurban / Deniz Yüksekler / Ayşe Betül Çelik / Turgay Ünal / A. Tamer Aker

TESEV
YAYINLARI

**“ZORUNLU GÖÇ” ile YÜZLEŞMEK:
Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası
Vatandaşlığın İnşası**

“ZORUNLU GÖÇ” ile YÜZLEŞMEK:
Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası

TESEV Yayınları

Yayına Hazırlayanlar
Elif Kalaycıoğlu
Elif Ege

ISBN: 978-975-8112-77-7

Kapak Tasarım
Bora Tekoğul

Kapak Fotoğrafi
Recep Kavuş
Batman, Beşiri İlçesi'ne bağlı Kuşçukuru (Fekiran) Köyü

Grafik uygulama
Myra

Basım Yeri
AKB Matbaa
0216 391 55 35

Bu kitabın hakları saklıdır. Kitabın hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan, hiçbir elektronik ve mekanik formatta ve araçla (fotokopi, kayıt, bilgi depolama vd.) çoğaltılamaz.

Copyright © Mart 2008

TESEV
Bankalar Cad. No: 2 Kat: 3
Minerva Han, Karaköy 34425 İstanbul
Tel: +90-212-292 89 03 PBX
Faks: +90-212-292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü Açık Toplum Enstitüsü – Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkürü borç biliriz.

TESEV

DEMOKRATİKLEŞME PROGRAMI

**“ZORUNLU GÖÇ” ile YÜZLEŞMEK:
Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**

**DİLEK KURBAN
DENİZ YÜKSEKER
AYŞE BETÜL ÇELİK
TURGAY ÜNALAN
A. TAMER AKER**

1. Baskı, Haziran 2006

2. Baskı, Mart 2008

İÇİNDEKİLER

Sunuş	6
Teşekkür	7
Kısaltmalar	9
BÖLÜM I: GİRİŞ	11
İKİNCİ BASKI İÇİN GİRİŞ	13
<i>Dilek Kurban</i>	
BİRİNCİ BASKI İÇİN GİRİŞ	18
<i>Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal, A. Tamer Aker</i>	
BÖLÜM II: YERİNDEN EDİLME SORUNU KONUSUNDAKİ ULUSLARARASI İLKE VE UYGULAMALAR	25
Sunuş	27
Ülke İçinde Yerinden Edilme Konusunda Dünyada Durum ve Mevcut Eğilimler	29
<i>Turgay Ünal</i>	
Dünyada Yerinden Edilme Olgusuna İlişkin Politika ve Uygulamalara Eleştirel Bir Bakış	39
<i>Deniz Yüksek</i>	
Uyuşmazlık Çözümünde Geri Dönüş, Yeniden Yapılanma ve İyi Örnekler	47
<i>Ayşe Betül Çelik</i>	
Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Uluslararası Hukuktaki Gelişmeler ve Ülke Pratikleri ..	55
<i>Dilek Kurban</i>	
Ruhsal Süreçler Açısından Zorunlu Göç ve Yerinden Edilme	64
<i>A. Tamer Aker</i>	
BÖLÜM III: TÜRKİYE’NİN YERİNDEN EDİLME SORUNU: SORUN, MEVZUAT VE UYGULAMA	69
<i>Turgay Ünal, Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban</i>	
BÖLÜM IV: TÜRKİYE’DE YERİNDEN EDİLME SORUNU HAKKINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI KURUM VE KURULUŞLARIN YAPTIKLARI ÇALIŞMALAR ...	93
Sunuş	95
Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği’nin Türkiye’de Yerinden Edilme Sorununa Yaklaşımları	97
<i>Ayşe Betül Çelik</i>	
Türkiye’nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları	104
<i>Dilek Kurban</i>	
Türkiye’de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları	125
<i>Deniz Yüksek</i>	
Türkiye’de Yerinden Edilme, Ruh Sağlığı ve Halk Sağlığı: Yapılan Çalışmalar, Beklentiler ve Engeller	136
<i>A. Tamer Aker</i>	

BÖLÜM V: TESEV ARAŞTIRMA GRUBU'NUN TÜRKİYE'NİN YERİNDEN EDİLME SORUNU KONUSUNDA YAPTIĞI ALAN ARAŞTIRMALARI	143
Sunuş	145
Diyarbakır'da Yerinden Edilme Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları	148
<i>Deniz Yüksek</i>	
Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller	177
<i>Ayşe Betül Çelik</i>	
Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulaması	196
<i>Dilek Kurban</i>	
Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar	220
<i>Deniz Yüksek</i>	
Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci	238
<i>A. Tamer Aker</i>	
Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları	249
<i>Dilek Kurban</i>	
BÖLÜM VI: SONUÇ	267
<i>Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal, A. Tamer Aker</i>	
Yerinden Edilme Sorununun Çözümüne Doğru: Toplumsal Mutabakat ve Rehabilitasyon	269
Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Çözüm Önerileri	278
Tablolar	281
Tablo 1: 2005 Yılı Sonu İtibariyle Yerinden Olmuş Kişilerin Kıtalara Dağılımı	285
Tablo 2: 31 Aralık 2005 İtibariyle Tazminat Yasası'na Başvuruların Durumu (Seçilmiş İller)	286
Tablo 3: Mayıs 2006 Sonu İtibariyle Tazminat Yasası'na Başvuruların Durumu	287
Tablo 4: Diyarbakır Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı'nın 28.04.2006 Tarihine Kadar Yaptığı İşlemler	288
Tablo 5: Batman Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı'nın 14.06.2006 Tarihine Kadar Yaptığı İşlemler	288
Tablo 6: Ülke Genelinde Yeşil Kart Sahipliği	289
Tablo 7: Ülke Genelinde ve KDRP İllerinde Yeşil Kart Sahiplerinin Oranları	289
Tablo 8: 2004 Yılı Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri Açısından KDRP İlleri ve Türkiye Genelinin Karşılaştırılması	289
Tablo 9: Hakkâri Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı'nın 31.01.2006 Tarihine Kadar Yaptığı İşlemler	290
Ekler	291
Raporun Söyleyemedikleri, Hacettepe Raporu Üzerine Bir İnceleme	293
<i>Dilek Kurban</i>	
İçişleri Bakanlığı'na Açık Mektup: Bir Vatandaşlık Hakkı Talebi	297
<i>Dilek Kurban</i>	
Kaynakça	300
Yazarların Özgeçmişleri	312

SUNUŞ

Yerinden olan ve/veya yaşadığı yerleri terketmek durumunda kalan herkes için yeni kurulacak hayat bir 'zorunluluk'tur. Büyük tarihsel ve coğrafi değişimlerin insan gruplarını sık sık bu kararın eşiğine getirdiği ise bir sır değil... Ancak 'zorunluluk' yeni hayatın kurulması gereğinden ziyade, siyasi nedenlerle eski hayatın sürdürülememesini ima ediyorsa, bunun ardında bizzat o toplumun basiretsizliğinin yattığını görmek gerekiyor.

Nitekim mal varlıklarını kaybedip, kültürel köklerini geride bırakarak Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundan batısına akan yüzbinlerce insan, gerçekte bir 'Kürt sorunu'nun varlığının ötesinde, bu sorunun arka planındaki ideolojik tıkanmaya gönderme yapıyor. Dar ve devletçi bir milliyetçilik çerçevesinde oluşan resmi vatandaşlık kimliğinin kuşatamadığı var oluş hâlleri, her yerde olduğu gibi, Türkiye'de de sorun üreten ve sorumluluğu toplumsal çeşitliğe yükleyen tıkanık bir devlet siyasetiyle sonuçlanmış gözüküyor.

Bu ayrımcı bakışı yadığamayan, on yıllar boyunca görmezden gelen, üreyen çatışmacı ortamı kendi huzuru açısından bir tehdit algılayarak meseleyi anlama gayretinden kaçınan toplumun da bu yaşananlarda önemli bir sorumluluğu var... 'Zorunlu göç'ün beklenmedik bir doğal afet olmayıp, bizzat bizlerin, yani sivil toplumun, payının da olduğu onur kırıcı bir toplumsal başarısızlık olduğunun farkına varmakta yarar var.

Bugün ise önümüzde yapılabilecek olan, yapılması gereken, farklı bir vatandaşlık görevi bulunmakta... Yerinden edilenlerin istedikleri hayatı istedikleri yerde yeniden kurmalarını sağlayacak, devletin vatandaşına ister istemez yaşatmış olduğu sıkıntıları bir nebze telafi edecek ve Türkiye'de farklı kimlikler arasındaki manevi bağı oluşturacak bir güven ortamının sağlanması...

Demokratikleşme Programı çerçevesinde, ülkenin tıkanıklığa sürüklenmiş, sorun hâline gelmiş meselelerine el atan ve bu alanlarda toplumsal rehabilitasyona yönelik projeler geliştiren TESEV, elinizdeki yoğun ve özverili bu çalışma ile, yerinden edilme meselesinin 'zorunlu göç' bağlamından kurtarılarak toplumsal sorumluluk temeline oturtulmasını öneriyor. Bu meseleyle yüzleşmenin kendi zihniyetimizle ve o zihniyetin uzantısı olan kimlik, vatandaşlık ve demokrasi anlayışıyla da yüzleşmek olduğunu farkettiğimiz ölçüde, 'zorunluluk' olarak sunduğumuz birçok şeyin gerçekte kendi irademiz dâhilinde olduğunu anlayabileceğimizi umuyoruz...

Etyen Mahçupyan

TESEV Demokratikleşme Programı

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazılmasında pek çok kişinin emeği var. Ancak, şüphesiz en başta, beşimizi Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) “TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu” (TESEV Araştırma Grubu) adı altında bir araya getiren TESEV Demokratikleşme Programı Yöneticisi Volkan Aytar’a teşekkür borçluyuz. Türkiye’nin çok önemli ve güncel bir meselesi olan yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik politika önerileri üretmek amacıyla bir çalışma yapılması Volkan’ın fikriydi. Çalışmanın her aşamasında bizi destekleyen ve bu kitabın yayına hazırlanmasında da teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Volkan’a çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca, çalışmanın başından itibaren gönlümüzdeki gibi bir çalışma yapmamızı sağlayan TESEV Demokratikleşme Programı Direktörü Eten Mahçupyan’a da teşekkür ederiz.

Batman, Diyarbakır ve Hakkâri’de 2005 yılında yaptığımız alan araştırmaları ve Ankara’da bilgi toplamak amacıyla yaptığımız görüşmeler, resmi kurumların yardımı ve desteği olmadan gerçekleşmezdi. İçişleri Bakanlığı APK Daire Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Diyarbakır, Hakkâri ve Batman Valilikleri’ne ve Sason Kaymakamlığı’na teşekkür borçluyuz. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*–UNDP) Türkiye Ofisi ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu görevlilerine de teşekkür ederiz.

Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Batman ve Hakkâri Belediye Başkanlıkları, Beşiri, Hasankeyf ve Sason İlçe Belediye Başkanlıkları, Diyarbakır ve Batman Baroları, Diyarbakır, Batman ve Hakkâri’de görevli avukatlar ve bu üç il merkezinde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, saha çalışmalarımız sırasında hem bize bilgi verdiler hem de yerinden edilmiş kişilere ulaşmamızda yardımcı oldular. İstanbul’da ise, yerinden edilmiş ailelere ulaşmamıza Beyoğlu Çocuk Evi çalışanları Abdullah Karatay ve İkrâm Doğan, Mayıs’ta Yaşam Kooperatifi gönüllüleri ve DEHAP Fatih İlçe Örgütü üyeleri yardım etti. Bütün bu kuruluşlara gönülden teşekkür ederiz. Onların desteği olmasaydı saha çalışmalarımızı yapamazdık.

Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’ndeki köy boşaltmaları ve zorunlu göç, on yıldan fazla bir süre önce gerçekleşti. Çatışmalı dönemin zorlu koşullarında, ulusal insan hakları kuruluşları, bu sorunu kamuoyunun gündemine taşıdılar. Daha sonrasında, bazı uluslararası sivil toplum kuruluşları da Türkiye’nin yerinden edilme sorunu hakkında raporlar hazırladılar. Elinizdeki bu kitap, söz konusu kuruluşların araştırmaları ve raporları olmadan yazılamazdı. Yukarıda söz ettiğimiz gibi, bu kuruluşların bazıları, TESEV Araştırma Grubu üyelerinin yaptığı alan araştırmaları sırasında yardımlarını esirgemediler. O nedenle, özellikle İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) ile Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği’ne (Göç-Der) teşekkür ediyoruz.

Bazıları yukarıda ismi geçen birçok kişi ve kuruluş ayrıca, alan araştırmalarımız tamamlandıktan sonra e-posta ve telefon aracılığı ile sorduğumuz arkası gelmeyen soruları büyük bir sabır ile yanıtladılar ve elimizdeki bilgileri güncel tutmamızı sağladılar. Bu bağlamda özellikle İHD ve Göç-Der’in Batman, Diyarbakır, Hakkâri ve İstanbul şubelerine, Batman Barosu’ndan Zekeriya Aydın, Emin Ekmen ve Mustafa Yıldız’a, Diyarbakır Barosu’ndan Tahir El-

çi, Mahsuni Karaman, Sezgin Tanrıku ve Ahmet Kalpak'a, Hakkâri Barosu'ndan Mikail Demiroğlu ve Rojbin Tugan'a, İstanbul Barosu'ndan Mehmet Ali Kırdök'e ve Mayısız bir Türkiye Girişimi'nden Muteber Öğreten'e çok teşekkür ederiz. Ayrıca, çalışmalarımızın ilk ürünü olan Ekim 2005 tarihli raporumuzu kamuoyu ile paylaşmadan önce TESEV'de yaptığımız toplantıya katılarak raporda yer alan saptama ve önerilere çok önemli katkılarda bulunan Zekeriya Aydın, Ayhan Çabuk, Emin Ekmen, Tahir Elçi, Şefika Gürbüz, Ayşe Kudat ve Mustafa Kurban'a da teşekkür ederiz. Diyarbakır alan araştırması sırasında yerinden edilmiş kişilere ve bilgi kaynaklarına ulaşma konusunda bize yardımcı olanlar arasında, Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM) Direktörü Handan Coşkun, Kadın Merkezi (KA-MER) Direktörü Nebahat Akkoç ve İHD Güneydoğu Bölge Sorumlusu Mihdi Perinçek'in isimlerini özellikle belirtmek istiyoruz. Batman alan araştırmamız, Batman İl Genel Meclisi Üyesi Kadir Yıldırım ve Batman Çağdaş Gazetesi'nden Reşat Yiğiz olmadan gerçekleşemezdi; kamu ve sivil toplum kuruluşlarından randevu almamıza yardımcı oldukları ve yerinden edilmiş kişilere ulaşmamızı sağladıkları için kendilerine şükran borçluyuz. Hakkâri'de yerinden edilmiş kişilere ulaşmamızı sağlayan ve görüşmelerimizde gönüllü tercümanlık yapan Belediye Meclisi Üyesi Hatice Demir ile Yerel Gündem 21 Genel Sekreteri Ayhan Tunç'a çok teşekkür ederiz.

Saha araştırmalarının gerçekleştirilmesi, toplanan verilerin derlenmesi ve kitabın yayına hazır hâle getirilmesi, asistan arkadaşlarımızın katkısı olmadan asla gerçekleşemezdi. Diyarbakır saha çalışmalarına katılan Şefika Kumral'a, Batman çalışmasına katılan Öznur Acicbe ve Harun Ercan'a, İstanbul saha çalışmasının büyük bölümünü gerçekleştiren Şefika, Harun ve Öznur ile Berna Öztekin ve Gülüstan Özdemir'e, Hakkâri saha araştırmasında yer alan Derya Demirler'e ve bir başka proje bağlamında yapılan ancak bulguları bu kitaba da yansıyan Diyarbakır ve Batman saha araştırmasına katılan Mert Kayhan'a şükran borçluyuz. Ayrıca, çalışmalarımızın başladığı Kasım 2004'ten beri projenin farklı çıktılarında çeşitli katkılarda bulunan TESEV stajyerleri Başak Çandar, Dilara Demir, Serhan Kazaz, Neslihan Nacar, Berna Öztekin, Sevin Turan ve Volkan Yılmaz ile TESEV asistanı Ethem Yenigün'e teşekkür ederiz. Son olarak, elinizdeki kitabın redaksiyonunu büyük bir sabırla, titizlikle ve profesyonelle yapan sevgili Mert Kayhan'a ve Derya Demirler'e çok teşekkür ediyoruz.

Elinizdeki kitabın temel amacı, yerinden edilen insanların, diğeri bir deyişle zorunlu göç mağdurlarının, sesini kamuoyuna duyurmak. Dolayısıyla, Batman, Diyarbakır, Hakkâri ve İstanbul'da deneyimlerini, sorunlarını ve özlemlerini bizimle paylaşan ve bizleri evlerinde ve mahallelerinde ağırlayan zorunlu göç mağdurlarına en büyük teşekkürü borçluyuz.

TESEV Araştırma Grubu

Dilek Kurban

Deniz Yüksek

Ayşe Betül Çelik

Turgay Ünal

A. Tamer Aker

Haziran 2006

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ANAP	Anavatan Partisi
ASFADEL	Desplazados Bölgelerarası Derneği (<i>Asociación de Familias Desplazadas en Lima Dirección</i>)
BM	Birleşmiş Milletler
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
BSV	Başak Kültür ve Sanat Vakfı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIREFCA	Orta Amerika Mültecileri Üzerine Uluslararası Konferans (<i>Conferencia Interneccional Sobre Refugiados Centroamericanos</i>)
ÇA-ÇA	Çocuklarla Aynı Çatı Altında Derneği
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİKASUM	Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi
Diyar Göç-Der	Diyarbakır Göçmenlerle Dayanışma ve Sorunlarını Bilimsel Araştırma Derneği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ECRI	İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (<i>European Commission against Racism and Intolerance</i>)
EPİDEM	Yenişehir Belediyesi Kadın Eğitim- Psikolojik Danışmanlık ve Rehabilitasyon Merkezi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GBT	Genel Bilgi Toplama
GKK	Geçici Köy Korucusu
Göç-Der	Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği
HAP	Diyarbakır Barosu Herkes İçin Adalet Projesi
HRW	İnsan Hakları İzleme Örgütü (<i>Human Rights Watch</i>)
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
IDMC	Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (<i>Internal Displacement Monitoring Centre</i>)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (<i>International Labour Organization</i>)
IOM	Uluslararası Göç Örgütü (<i>International Organization for Migration</i>)
İHD	İnsan Hakları Derneği
JİTEM	Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele
KA-MER	Kadın Merkezi
KDRP	Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
KESK	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KHRP	Kürt İnsan Hakları Projesi (<i>Kurdish Human Rights Project</i>)

LEDA	Yerel Ekonomik Kalkınma Acentesi (<i>Local Economic Development Agency</i>)
LTTE	Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları (<i>Liberation Tigers of Tamil Eelam</i>)
MAZLUMDER	İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği
MRTA	Tupac Amaru Devrimci Hareketi (<i>Movimiento Revolucionario Túpac Amaru</i>)
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
NRC	Norveç Mülteciler Konseyi (<i>Norwegian Refugee Council</i>)
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hal
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
PRODERE	Yerinden Edilmiş, Mülteci ve Dönenler için Kalkınma Planı (<i>Programa de Desarrollo para Desplazados, Refugiados y Repatriados</i>)
RP	Refah Partisi
SES	Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası
SHÇEK	Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SRAP	Sosyal Riski Azaltma Projesi
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	Sivil toplum kuruluşu
SYDV	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEM	Terörle Mücadele Şubesi
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TGYONA	Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TMMOB	Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği
TOHAV	Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı
TRUP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSBD	Türkiye Sosyal Bilimler Derneği
TSSB	Travma sonrası stres bozukluğu
TÜM BEL-SEN	Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Emekçileri Sendikası
UNCT	Birleşmiş Milletler Ülke Takımı (<i>United Nations Country Team</i>)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (<i>United Nations Development Programme</i>)
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (<i>The United Nations Children's Fund</i>)
UNOPS	Birleşmiş Milletler Proje Hizmetleri Ofisi (<i>United Nations Office for Project Services</i>)
USCRI	Amerika Birleşik Devletleri Mülteciler ve Göçmenler Komitesi (<i>United States Committee for Refugees and Immigrants</i>)
YTL	Yeni Türk Lirası
WHO	Dünya Sağlık Örgütü (<i>World Health Organization</i>)

BÖLÜM I

GİRİŞ

İKİNCİ BASKI İÇİN GİRİŞ

Dilek Kurban

Elinizdeki, birinci baskısı Haziran 2006'da yayımlanan kitabın ikinci baskısıdır. Kitabın birinci baskısından bu yana geçen yaklaşık iki sene boyunca Türkiye'nin genelde Kürt sorunu özelde ise zorunlu göç (veya ülke içinde yerinden edilme) sorununu ilgilendiren bir dizi önemli siyasi, sosyolojik ve hukuki gelişme meydana geldi. Bu gelişmelerin kapsamlı bir değerlendirilmesini ve bu kitapta yer alan bilgilerin ayrıntılı güncellenmesini yapmak, zaman ve kaynak sıkıntısı nedeniyle mümkün olamadı. Ancak, son iki senede yaşanan olumlu ve olumsuz bütün gelişmeler, bu kitapta yer alan tespit ve önerilerin güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Kitabın ikinci baskısı için kaleme alınan bu giriş yazısının amacı, son iki senede yaşanan gelişmelerin kısa bir değerlendirmesini yapmaktır.

2007, Türkiye için birçok açıdan oldukça kritik bir sene oldu. Bu yazının kaleme alındığı Mart sonu itibarı ile 2008 senesi için de aynı değerlendirmeyi yapmak mümkün görünmüyor. Avrupa Birliği'nin (AB) 1999 yılında Türkiye'yi üyelik için resmen aday ülke ilan etmesi ile başlayan ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002 yılında hükümete gelmesi ile hız kazanan reform süreci, 2005 ortalarından itibaren yavaşlayarak 2007 senesinde durma noktasına geldi. Bu durum, birkaç nedenden kaynaklandı. Bazı Avrupa ülkelerinde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı toplumsal muhalefetin artması AKP Hükümeti'ni Türkiye'deki AB karşıtı çevrelere karşı oldukça zor durumda bıraktı ve reform sürecine devam etmesini siyaseten güçleştirdi. Ayrıca, AKP'nin, Kasım 2007'de yapılması planlanan ancak aşağıda ele alınan gelişmeler sonucunda öne alınarak Temmuz 2007'de gerçekleştirilen, genel seçimlerde milliyetçi oyları alma arzusu nedeniyle reformlara devam etme istek ve iradesini büyük ölçüde kaybetmesi de bu süreçte önemli bir rol oynadı.

2007'nin bahar aylarında, yaklaşan genel seçimlerle birlikte ülkede siyasi gerilim tırmandı. Özellikle başörtüsü ve laiklik tartışması etrafında şekillenen bu gerilimin bir tarafında AKP Hükümeti, diğer tarafında ise Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve bürokrasi – özellikle de Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) – bulunmaktaydı. Taraflar arasındaki siyasi uzlaşmazlık, muhalefet partilerinin AKP'nin cumhurbaşkanlığı adayı Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün seçilmesini eşi başörtüsü taktığı gerekçesiyle engellemek amacıyla cumhurbaşkanlığı seçimini boykot etmeleri ile birlikte rejim krizine dönüştü. 27 Nisan'da yapılan meclis oylamasının sona ermesinden birkaç saat sonra bir e-bildiri yayımlayan Genelkurmay Başkanlığı, cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde laikliğin tartışılmasına odaklanılmasını “endişe ile izlenmekte” olduğunu, kendisinin bu tartışmalarda “taraf” ve laikliğin “kesin savunucusu” olduğunu ve “gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağımlı” vurguladı. Bu bildiri birçok basın yayın organı, siyasetçi, sivil toplum kuruluşu ve kanaat önderi tarafından ordunun darbe yapma niyetinin göstergesi olarak yorumlandı. Anayasa Mahkemesi, Genelkurmay'ın bildirisinden birkaç gün

sonra, 1 Mayıs'ta, büyük tartışma konusu olan bir karara imza atarak, mecliste yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasını usulen bozdu. Böylece kendisini hem siyasi hem yasal bir açmazda bulan AKP Hükümeti, kararın açıklanmasından birkaç saat sonra erken seçim kararı alarak genel seçimlerin Temmuz 2007'de yapılmasına karar verdi.

Bütün bunlar yaşanırken, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda durum giderek kötüleşti. Güvenlik güçleri ile Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan*-PKK) arasındaki silahlı çatışmalar, PKK'nın yapmış olduğu en son ateşkes çağrısının Mayıs 2007'de dolması ile birlikte yeniden başladı. Gerek PKK'ya karşı yapılan askeri operasyonların gerekse PKK tarafından güvenlik güçlerine yapılan saldırıların sayısında büyük bir artış oldu. Genel seçimlerin yaklaşması ile birlikte, Kürt sorunu bağlamında 'terörle mücadele' siyasi partilerin seçim öncesi kampanyalarında en önemli konu haline geldi. Güvenlik güçlerinin verdiği kayıpların sayısının artması ile birlikte, hükümet üyeleri ölen askerlerin cenazelerinde protesto gösterilerine maruz kaldı.

Genel seçimler öncesinde, PKK ile etkili mücadele etmediği için eleştirilen ve TSK ve bazı muhalefet partileri tarafından 'PKK'yı yok etmek' amacıyla Kuzey Irak'a karşı bir sınır ötesi operasyon yapması için baskı altında kalan AKP Hükümeti, bölgede yeni bir olağanüstü hal rejiminin ilan edilmesi korkusunu doğuran iki önemli adım attı. Birincisi, Haziran 2007'de, Siirt, Şırnak ve Hakkâri illerinin bazı bölümlerini kapsayan bir alanı 'güvenlik bölgesi' ilan etti. Hükümet, bu uygulamanın amacı, süresi ve kapsamı hakkında kamuoyuna herhangi bir bilgi vermedi. Yerel basında yer alan bazı haberlere göre, TSK, sivillerin yaşadığı bu bölgeye giriş ve çıkışları yasakladı. Hükümetin attığı ikinci adım ise, geçici köy korucularının alımını durduran 2000 tarihli bir bakanlar kurulu kararını geri almak oldu. Bu kitabın birinci baskısında, silahlı çatışmaların artması halinde devletin 'güvenliği sağlamak' gerekçesiyle geçici köy korucusu alımlarını yeniden başlatabileceği uyarısı yer almıştı. Nitekim Meclis, Köy Kanunu'nda yaptığı ve 2 Haziran 2007'de yürürlüğe giren bir değişiklik ile, hükümete 60.000'e kadar korucu alım yetkisi verdi.¹ Bu değişiklik ile hükümet, "olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin köyde veya çevrede ortaya çıkması veya her ne sebeple olursa olsun köylünün canına ve malına tecavüz hareketlerinin artması hallerinde, valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile" yeni geçici köy korucu almakla yetkilendirildi.² Eldeki bilgilere göre, hükümet bu yetkiyi kullanmak üzere henüz somut adım atmış değil. Yine de, yasa değişikliğinin kabulü bile, hükümetin gerek Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi'ne gerekse AB'ye verdiği geçici köy korucusu sitemini kaldırma taahhüdü ile çelişmektedir.

Yine de, Temmuz 2007 genel seçim sonuçları, demokratikleşme ve reform sürecinin artan bir ivme ile yeniden başlayacağı, yeni bir anayasanın hazırlanacağı ve Kürt sorununa demokratik bir çözüm bulunacağı ümitlerini doğurmuştu. AKP'nin ülke çapında oyların yaklaşık yarı-

---

1 *Resmi Gazete* (2007) Köy Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5673, 27 Mayıs 2007. 26450, 2 Haziran.

2 *a.g.k.*, Madde 1.

sını alarak, artan bir demokratik temsil gücü ile iktidara gelmesi ve Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) seçim barajına rağmen bağımsız adaylarla Meclis'e girmesi, yeni dönemde Kürt sorunu açısından köklü siyasi dönüşüm umudunu doğurdu. Ancak, seçimlerden bu yana meydana gelen gelişmeler bu ümitleri kısa sürede boşa çıkardı. AKP Hükümeti, seçim öncesinde bertaraf ettiği sınır ötesi operasyon baskısı ile seçimlerden hemen sonra yeniden karşı karşıya geldi. 7 Ekim 2007'de, Bolu Komando Tugayı'na bağlı 13 askerın Gabar Dağı'nda PKK saldırısına uğrayarak hayatını kaybetmesi, hükümeti sınır ötesi operasyon yapılması konusunda bir kez daha baskı altında bıraktı. Bunun üzerine AKP Hükümeti, gerekli yetkiyi almak üzere sınır ötesi operasyona ilişkin tezkereyi Meclis gündemine getirdi. 17 Ekim'de yapılan oylamada, TSK'nın Kuzey Irak'ta kapsamı ve zamanı hükümetçe belirlenecek şekilde operasyon yapmasını sağlayan bir yıl süreli tezkere kabul edildi. Tezkerenin kabulünden hemen sonra, 21 Ekim'de, bir grup PKK militanının Kuzey Irak'tan sınırı geçerek Hakkâri Yüksekova'daki Dağlıca Piyade Taburu'na saldırması sonucu 13 askerın hayatını kaybetmesi, AKP üzerindeki tezkerede tanınan yetkiyi kullanma baskılarını artırdı. Bunun üzerine hükümet 28 Kasım'da TSK'yı sınır ötesi operasyon yapmak için yetkilendirdi. TSK, resmi açıklamalara göre, 16, 22 ve 26 Aralık'ta olmak üzere Kuzey Irak'a üç hava operasyonu gerçekleştirdi. 3 Ocak 2008'de Diyarbakır şehir merkezinde patlayan bir bomba sonucu çoğu genç sekiz sivilin ölmesi, şiddetin büyük kentlere sıçrayacağı korkusuna yol açtı. PKK, patlamayı kendilerine bağlı yerel ve bağımsız bir birimin sınır ötesi operasyonlara tepki olarak kendi inisiyatifi ile gerçekleştirmiş olabileceğini açıkladı. Kısa bir süre sonra, TSK, 21-29 Şubat 2008 tarihlerinde Kuzey Irak'a bir kara operasyonu gerçekleştirdi; sekiz günlük operasyon sırasında, resmi rakamlara göre, 240 PKK militanı, 24 asker, üç korucu öldü. Sınır ötesi kara operasyonunun Kürt sivil toplum kuruluşları ve siyasi partileri tarafından protesto edildiği ve operasyonda elde edilen askeri kazanımların sorgulandığı bir ortamda, Başbakan Erdoğan hükümetin Kürt sorununun çözümüne yönelik bir paket hazırlamakta olduğunu açıkladı. Devlet televizyonunda tam gün Kürtçe – ayrıca Farsça ve Arapça – yayını ve ekonomik kalkınmaya dönük adımları içerdiği belirtilen 'paket' henüz kamuoyuna resmen açıklanmış değil.

Geride bıraktığımız sonbahar ve kış ayları, Türkiye'nin siyasi hayatında benzeri olmayan bir dizi anti-demokratik gelişmeye sahne oldu. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, 26 Kasım 2007'de Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak DTP'nin kapatılmasını ve partinin sekizi milletvekili olmak üzere 221 üyesine beş yıl siyaset yasağı getirilmesini istedi. Ergenekon olarak bilinen ve hükümete karşı askeri darbe yapmayı planladığı anlaşılan yasadışı örgütlenme hakkında yürütülen soruşturma kapsamında 22 Ocak 2008'de aralarında emekli bir tümgeneralin de bulunduğu 33 kişi gözaltına alındı, birçoğu daha sonra tutuklandı. Yalçınkaya, 14 Mart 2008'de, bu kez AKP'nin kapatılması ve aralarında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de olduğu 71 üyesine beş yıl siyaset yasağı getirilmesi için Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı. 21 Mart'ta Ergenekon soruşturması kapsamında, aralarında kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerin de bulunduğu yeni gözaltılar gerçekleşti. Son olarak, Kürtlerin 22 Mart'ta büyük kentlerde yapmak istediği Nevruz kutlamalarının Van, Hakkâri ve Siirt illerinde valilikler tarafından engellenmesi sonucu çıkan olaylarda güvenlik güçlerinin orantısız ve aşırı güç kullanımı nedeniyle iki kişi öldü, yüzlercesi yaralandı ve tutuklandı.

2006'dan bu yana meydana gelen bu olumsuz gelişmelere rağmen, kitabın birinci baskısından bu yana kayda değer bazı olumlu gelişmeler de oldu. Van Valiliği, il merkezinde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının kentsel uyumuna yönelik hazırladığı eylem planını 29 Eylül 2006'da açıkladı.³ Van'daki sivil toplum kuruluşları ile yapılan istişarelerden sonra, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (*United Nations Development Programme*-UNDP) teknik desteği ile Valilik tarafından hazırlanan eylem planı kapsamı açısından oldukça zengin. Ancak, planda yer alan amaçların tam olarak nasıl elde edileceği belirsizliğini koruyor. Ayrıca, eylem planı için ayrılmış belirli bir bütçe yok. Bunun yerine, eylem planı kapsamında sivil toplum kuruluşlarınca üretilecek projeler için bütçeden kaynak aktarılması planlanıyor. Van Eylem Planı'nın içerik ve uygulaması, TESEV tarafından 2008 yazında yayımlanacak bir raporda ayrıntılı olarak incelenecek.

Bir diğer önemli gelişme, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" adlı çalışmanın niceliksel ayağını oluşturan anket çalışmasının raporunun gecikmeli olarak 6 Aralık 2006'da açıklanması oldu. Türkiye'de zorunlu göç konusunda ulusal çapta gerçekleştirilmiş ve istatistiki temsil niteliği olan ilk ve tek çalışma olan bu rapor, göç sorununun boyutu, mağdurların içinde olduğu durum, ihtiyaç ve talepleri hakkında çok önemli veriler sağlıyor. Ancak, çalışmanın niteliksel ayağının raporu ve soru anket formu kamuoyu ile paylaşılmış değil. Raporun İngilizceye çevrilmemiş ve kapsamlı dağıtımının yapılmamış olması da kayda değer. Hacettepe raporunun içeriğine ilişkin eleştirel bir analiz içeren iki gazete yazısı, elinizdeki kitabın sonuna ek olarak dâhil edilmiştir.⁴

Son olarak, Hacettepe raporunda yer alan zorunlu göç mağdurlarının yaklaşık yarısının 5233 sayılı Tazminat Yasası'ndan haberdar olmadığına dair bulgu, hükümetin yasaya başvurular için belirlenmiş olan son tarihi 30 Mayıs 2008'e kadar uzatmasına yol açtı. Bu olumlu bir adım olmasına rağmen, gerek Türkiye'deki bütün ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin gerek Kuzey Irak ve Avrupa'da bulunan mültecilerin yasadan yararlanabilmelerini sağlamak için bir bilgilendirme kampanyası yapılmış değil.

İçişleri Bakanlığı yetkililerine göre, bakanlık yetkililerince hazırlanmakta (ya da hazırlanmış) olan bir yasa taslağı, bakanlık bünyesinde ülke içinde yerinden edilme sorunu ile ilgili çalışmalar yapan ve birbirlerinden kopuk olan birimleri bir araya getirecek ve soruna ilişkin hükümet politikasını koordine edecek bir ulusal kurumun kurulmasını öngörüyor. Bu bilginin alınmasının üzerinden bir seneden fazla zaman geçmiş olmasına rağmen yasa taslağının içeriği veya hazırlanış sürecine ilişkin resmi bir açıklama yapılmış değil.

Sonuç olarak, AKP Hükümeti'nin zorunlu göç mağdurlarının durumunu iyileştirmeye yönelik 2002'den bu yana atmış olduğu gecikmiş ve sınırlı ama yine de olumlu adımlar, son bir-

---

3 Van Valiliği (2006) *Van İli Yerinden Olmuş Kişiler Hizmet Sunumuna Dair Eylem Planı*, Eylül.

4 *Bkz.* bu kitapta Ek, Kurban: "Raporun Söylemedikleri" ve "İçişleri Bakanlığı'na Açık Mektup: Bir Vatandaşlık Hakkı Talebi."

kaç senede Türkiye'nin genel siyasi atmosferinin hızla ve artarak kötüleşmesi sonucu gölgeleşmiş bulunuyor. Nevruz kutlamaları sırasında bölgede güvenlik görevlileri ile vatandaşların karşı karşıya gelmesi, bölgenin yeniden şiddetli bir çatışma ortamına sürüklenebileceği endişesini doğurmaktadır. Öte yandan, iktidar partisinin kapatılma tehlikesi altında olduğu günlerde, hükümet bütün enerjisini partisini kurtaracak girişimlere ve Ergenekon soruşturmasına vermiş görünüyor. Bu ortamda, hükümetin, Başbakan'ın henüz birkaç hafta önce sözünü verdiği Kürt sorununun çözümüne yönelik reform paketini siyasi öncelikleri arasında değerlendirmedeği anlaşılıyor. Oysa, 2007'nin bahar aylarından bu yana yaşananların sadece hükümetin ve AKP'nin değil Türkiye'nin geleceğini ve demokratik hayatını tehlikeye attığı gözleminden hareketle, hükümet bir an önce Kürt sorununun kısa, orta ve uzun vadede çözümünü hedefleyen siyasi, yasal, ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmeli. Bu kitapta yer alan veri ve öneriler, böylesi bir süreçte hükümete, parlamentoya, siyasi partilere ve sivil topluma ışık tutabilir.

BİRİNCİ BASKI İÇİN GİRİŞ

Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal, A. Tamer Aker

1. KİTABIN AMACI

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde, 1984-1999 arasındaki çatışmalı dönemde bireylerin ve ailelerin istemi dışında bir göç yaşandı. Ulusal insan hakları kuruluşları, pek çok kırsal yerleşim yerinin boşaltıldığını ve yüz binlerce insanın göç etmek zorunda bırakıldığını 1990'ların ortalarında hazırladıkları raporlarla kamuoyuna duyurmaya çalıştılar. Ancak zorunlu göç olgusu – diğer bir ifadeyle ülke içinde yerinden edilme sorunu – Türkiye kamuoyunda o dönemde yeterince tartışılmadı.¹ Daha önemlisi, kamu kurumları zorunlu göç mağdurlarının sorunlarının çözümüne yönelik somut adımlar atmadılar. 1990'ların sonlarına yaklaşırken, yurt içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve bir dizi sivil toplum kuruluşu (STK), yurtdışında ise bazı uluslararası insan hakları kuruluşları ile Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği (AB), konuya dikkat çekmeye ve oldukça önemli raporlar yayımlamaya başladılar. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), köyleri boşaltıldığı için veya boşaltılan köylerine geri dönemedikleri için başvuru yapan bazı kişilerin davalarını kabul etti ve Türkiye'yi bu kişilere tazminat ödemeye mahkûm eden kararlar verdi. Ancak şimdiye kadar, bu konuda yazılan belli başlı çalışmaları bir araya getiren, Türkiye'deki zorunlu göç meselesini küresel boyuttaki 'ülke içinde yerinden olma' sorunu içinde tahlil eden, zorunlu göç mağdurlarının sorunlarını hukuki, siyasi, sosyo-ekonomik, demografik ve ruhsal açılardan değerlendirmeye çalışan ve bu analizler ışığında sorunun çözümü için politika önerileri ortaya koyan bütünlüklü bir çalışma bulunmuyordu. Elinizdeki kitap, bu boşluğun doldurulması yönünde bir adım atmak amacıyla bir araya gelen disiplinler arası bir grubun araştırmalarının ürünüdür. İkincil kaynakların analizine ve niteliksel saha çalışmalarına dayanan bu kitap, sorun alanlarını belirleyerek zorunlu göç konusunda gelecekte yapılacak araştırmalar için bir temel oluşturmayı hedefliyor. Aşağıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Türkiye'de zorunlu göç ve zorunlu göçle ilişkili sorunları çözebilmek için, bu olguyu hem ulusal ve uluslararası düzeyde kavramsal bir çerçevede, hem de Türkiye'ye özgü siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar içinde değerlendirmemiz gerekiyor.

---

1 Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme kavramı son birkaç yıldır kullanılıyor. 1990'larda Doğu ve Güneydoğu'dan yaşanan istemsiz göç hakkında yapılan çeşitli araştırmalarda, 'zorunlu göç' terimi kullanılıyordu. Bu kitapta biz de, 'ülke içinde yerinden edilme' ve 'zorunlu göç' terimlerini eşanlamlı ve dönüşümlü olarak kullanacağız. Ancak aslında zorunlu göç, evlerinden istemleri dışında ayrılmak zorunda kalan herkesi kapsaması nedeniyle, göç sonrasında gerek buldukları ülke içinde kalan kişileri gerekse başka bir ülkeye sığınan mültecileri içeren daha geniş bir kavramdır. Zorunlu göç yaşayanları, uluslararası bir sınırı geçip geçmediklerine dayanarak 'mülteci' veya 'yerinden edilmiş kişi' olarak katı bir sınıflandırmaya tabi tutan uluslararası insancıl hukuk rejiminin bir eleştirisi için bkz. Martin *vd.* (2005).

2. KÜRESEL BAKIŞ AÇISINDAN YERİNDEN OLMA SORUNU

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve uluslararası alanda yeni bir döneme girilmesi hem varolan sorunların boyutlarının değişmesi hem de ortaya çıkan sorunlara yeni uluslararası çözümlerin üretilmesinin gerekliliğini göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde az yaşanan, ya da daha doğru bir ifadeyle, uluslararası kamuoyunun daha az dikkatini çeken iç savaşlar ve bunların getirdiği sorunlar günümüzde daha göze çarpar hâle gelmiştir. Soğuk Savaş'ın ardından, uluslararası kamuoyunun ilgisi iç çatışmalara yönelmiştir. Batı ülkelerine yönelik ilticaların genel olarak bireysel nitelik taşıdığı Soğuk Savaş dönemine kıyasla, 1990'lardan itibaren çatışmalardan kaçan yüzbinlerce insanın uluslararası sınırları aşarak kitlesel şekilde başka ülkelere sığınması, mülteci ve sığınmacıların sorunlarını gözler önüne sermiştir. Bu konuda 1990'larda yaşanan en önemli vakalar, Körfez Savaşı sonrasında Iraklı Kürt sığınmacı akını ile eski Yugoslavya ve Ruanda'daki savaşlar sırasında meydana gelen soykırımların yol açtığı mülteci akınlarıydı.

Öte yandan bu gelişmelerin işaret ettiği en önemli gerçeklerden biri de yaşanan çatışmaların doğurduğu mağduriyetin giderek ulus-devlet sınırları içinde kalmasıdır. Bunun bir sonucu olarak, son on yılda ülke içinde yerinden olan kişilerin sayısının mülteci sayılarını aştığını görüyoruz. Günümüzde dünyada 9 milyon mülteciye karşılık, yaklaşık 24 milyon ülke içinde yerinden olmuş kişi olduğu tahmin ediliyor (NRC, 2006). Özellikle etnik ve dini azınlıklarla ilgili sorunların yaşandığı ülkelerde, yerinden olmuş kişilere yardım konusunda devletlerin isteksiz olması ya da yetersiz kalması ise uluslararası kurumların bu konuda acil önlemler almasının gerekliliğini göstermiştir. 1992 yılında BM Genel Sekreteri'nin ülke içinde yerinden olma konusunda ilk kez olarak bir özel temsilci ataması, bu zorluğu aşmak için atılmış bir adımdır. BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi'nin² görevi, kalkınma programları, savaşlar/çatışmalar ve doğal afetler yüzünden yerlerinden olmuş ama ülke sınırları içinde kalmış kişilere yardım ve bu kişilerin haklarının korunması için hükümetlerle ve diğer ilgili taraflarla görüşmek ve bu konuda uluslararası yardım faaliyetlerini güçlendirmek için çaba göstermek olarak belirlenmiştir. Bu amaçla kaleme alınan ve 1998'de BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edilen "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler" (Yol Gösterici İlkeler), BM'nin bu sorunu yaşayan ülkelerin kullanımına sunduğu, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk kurallarını yansıtan rehber bir belgedir (UN, 1998).

Yol Gösterici İlkeler'in "Kapsam ve Amaç" bölümünde, ülke içinde yerinden olmuş kişiler; "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, ulusla-

---

2 "BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi" makamının resmi adı 2004 yılında "BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi" olarak değiştirildi. Bu makamdan bundan sonra kısaca, "BM Özel Temsilcisi" veya "Özel Temsilci" olarak söz edeceğiz.

rarası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır” şeklinde tanımlanır (BM, 2005a: 1).³ Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, yerinden olmuş kişiler⁴ kavramı; evlerini hem çatışma ve şiddet yüzünden terk edenleri, hem de doğal ya da insan kaynaklı felaketler yüzünden ayrılmak zorunda kalan kişileri kapsıyor. Yol Gösterici İlkeler’de ve bunlara ilişkin ‘Açıklayıcı Notlar’da, silahlı çatışmalar ve savaşlar sırasında bir grup insanın yerinin zorunlu veya keyfi nedenlerle değiştirilmesi için ‘yerinden edilme’ terimi kullanılıyor (BM, 2005a ve 2005b).⁵ Sonuç olarak, Yol Gösterici İlkeler’e ve açıklamalarına bir bütün olarak baktığımızda, çatışmalar ve askeri veya güvenlikle ilgili zorunluluklar yüzünden veya keyfi olarak kişilerin yerlerinin değiştirildiği durumların ‘ülke içinde yerinden edilme’⁶ olarak tanımlandığını görüyoruz.

3. TÜRKİYE’DE YERİNDEN EDİLME SORUNU

Bu kitabın konusunu, 1984-1999 arasında (ve yoğun olarak 1990’ların ilk yarısında) Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde yaşanan yerinden edilme olgusu, bu olgunun yarattığı sorunlar ve bu sorunun çözülmesi için atılması gereken adımlar oluşturuyor. Kitapta, Yol Gösterici İlkeler ve ‘Açıklayıcı Notlar’la uyumlu bir şekilde, Türkiye’de yaşanan olguyu ‘ülke içinde yerinden edilme’⁷ ve bu durumdaki kişileri de ‘ülke içinde yerinden edilmiş kişiler’ olarak tanımlıyoruz.⁸

İç göç, Türkiye’nin hızlı bir toplumsal dönüşüm sürecine girdiği 1950’li yıllardan beri en önemli sosyolojik olgulardan biridir. Ancak, bu kitapta sözünü edeceğimiz zorunlu göç ya

-
- 3 Yol Gösterici İlkeler’in resmi olmayan Türkçe bir çevirisi bir süredir mevcuttu. Yol Gösterici İlkeler’in ve bunlara ilişkin ‘Açıklayıcı Notlar’ın resmi kurumlarca onaylanan Türkçe çevirisi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*-UNDP) Türkiye Ofisi ve Brookings Enstitüsü’nün işbirliğiyle 2005’te yayımlandı (BM, 2005a ve BM, 2005b). Biz kitapta yerine göre İngilizce veya Türkçe metni kaynak olarak kullanıyoruz.
  - 4 Bu kitapta, ‘ülke içinde yerinden olmuş kişiler’ ve ‘yerinden olmuş kişiler’ terimlerini eşanlamlı olarak kullanacağız.
  - 5 Yol Gösterici İlkeler, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde bazı hallerde zorunlu yerinden etmenin kabul edilebilir olduğunu, ancak keyfi yapılan yerinden etmelerin hukuk dışı olduğunu belirtir. Yol Gösterici 6’ncı İlkenin 1’inci Fıkrası, “her insan, keyfi olarak evinden veya düzenli olarak yaşamakta olduğu yerden çıkarılmaya karşı korunma hakkına sahiptir” der. 2’nci fıkrası, “keyfi yerinden etme yasağı’nın hangi durumları kapsadığını sıralar (BM, 2005a: 4). 6’ncı İlke’ye ilişkin Açıklayıcı Not, zorunlu yerinden etmenin hangi durumlarda kabul edilebilir olacağını (BM, 2005b: 17-20), hangi koşullarda ise keyfi sayılacağını uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk normlarına dayanarak açıklar (*a.g.k.*: 20-24).
  - 6 Bu kitapta, ‘ülke içinde yerinden edilme’ ve ‘yerinden edilme’ terimlerini eşanlamlı olarak kullanacağız.
  - 7 Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşanan köy boşaltmaları ve nüfusun zorunlu yer değiştirmesi; ister güvenlik gerekçesiyle askeri birlikler tarafından gerçekleştirilmiş, ister PKK’nın (*Partiya Karkerên Kurdistan*) zorlamasıyla meydana gelmiş veya güvenlik güçlerinin keyfi uygulamalarından kaynaklanmış olsun, 6’ncı Yol Gösterici İlke’nin ışığında, ‘ülke içinde yerinden edilme’ kapsamına girmektedir.
  - 8 Öte yandan, Türkiye’nin çeşitli bölgelerindeki kalkınma projeleri veya doğal afetler yüzünden yaşanan zorunlu yer değiştirmelerden; dünyadaki benzer olaylardan ve ‘ülke içinde yerinden olmuş nüfus’ terimini tercih eden Türk Hükümeti’nin resmi belgelerinden ve faaliyetlerinden söz ederken ‘ülke içinde yerinden olma’ veya ‘yerinden olma’ kavramlarını kullanmaya devam edeceğiz.

da ülke içinde yerinden edilme, gönüllü ekonomik göçe benzer bazı yönleri olmakla birlikte, nedenleri ve sonuçları açısından çok farklı bir toplumsal olaydır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu; sosyo-ekonomik göstergelerinin öteden beri diğer yörelere göre düşük olması, tarihsel toplumsal yapısı ve 1984-1999 arasında yaşanan çatışmalı ortam açısından bakıldığında özgün niteliklere sahip bölgelerdir. Nüfusunun çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri,⁹ Cumhuriyet tarihi boyunca, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan birçok sorunun çözüme kavuşmadan süregeldiği ve dolayısıyla da ülkemizin toplumsal olarak en kırılgan bölgeleri arasında yer alır. Toprak dağılımındaki dengesizlik, aşiret yapısı, ekonomi, eğitim ve sağlık altyapılarının zayıflığı, devletin ekonomik ve sosyal hizmet yatırımlarından ziyade bölgede askeri varlığına ağırlık vermesi ve Kürt kimliği dahil olmak üzere farklı kimliklerin uzun süre yok sayılması bu sorunların başlıcalarıdır. Aslında, bölgede nüfusun zorunlu yer değiştirmesi 1980'ler ve 1990'larda ilk kez yaşanan bir olgu da değildir. 1920'li ve 1930'lu yıllardaki isyanlar sonrasında yaşanan sürgünler ve 1934 tarihli İskân Kanunu bağlamında gerçekleştirilen zorunlu iskânlar, her ne kadar sayısal olarak son yıllarda yaşanan zorunlu göçe nazaran az olsa da, Cumhuriyet döneminde ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yerinin zorla değiştirildiği vakalardır.¹⁰

1984'te eylemlerine başlayan silahlı PKK (*Partiya Karkerên Kurdistan*) hareketi ve 1987'de ilan edilen Olağanüstü Hâl (OHAL) yönetimi kapsamında güvenlik güçlerinin PKK'ya karşı yürüttükleri mücadele ortamında, sözü edilen bütün bu sorunlar daha da ağır hâle geldi. OHAL uygulaması döneminde pek çok kırsal yerleşim yeri boşaltıldı. Bölgenin demografik yapısı ve yaşanan sorunun özellikleri göz önüne alındığında, yerinden edilen nüfusun büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹¹ İnsanların kitle hâlinde göç etmeye zorlanması ya da göç etmek zorunda kalması, mevcut sorunları çözmediği gibi, bu meselelerin köylerden kentlere taşınması ve yeni sorunlara yol açması sonucunu da doğurdu. Bunun yanı sıra, devletin bölgedeki varlığını ağırlıklı olarak askeri önlemlerle hissettirmesiyle beslenen devlet ve vatandaş arasındaki güven eksikliği, yerinden edilme sürecinde ve sonrasında daha da arttı. Sonuç olarak diyebiliriz ki; yerinden edilme olgusu, Doğu ve Güneydoğu'nun tarihsel, siyasi, etnik, kültürel ve toplumsal bağlamından, 1984'ten beri süren çatışmalı ortamdan ve Kürt sorunundan bağımsız olarak düşünülemez.

---

9 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde nüfusun çoğunluğunu Kürtler oluşturuyor. Bölge nüfusunun etnik yapısı hakkında istatistiki tahminler için bkz. Mutlu (1996) ve Sirkeci (2000).

10 Osmanlı döneminden beri Kürtlerin de aralarında yer aldığı çeşitli grupların zorunlu iskânı konusunda, bkz. Tekeli (1990). 1934 İskân Kanunu çerçevesinde öngörülen Kürt nüfusun yer değiştirmeleri konusunda, bkz. Çağaptay (2002).

11 Türkiye'de genel nüfus sayımlarında kişilere etnik kökenlerinin sorulmaması ve yerlerinden edilen kişilerin etnik dağılımı hakkında bir veri bulunmamasına rağmen, TESEV "Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu"nun (TESEV Araştırma Grubu) yürüttüğü saha çalışmaları ve yerinden edilme sorunu hakkında başka kuruluşların yaptığı çalışmalar, zorunlu göç mağdurlarının büyük çoğunluğunun Kürt olduğunu ortaya koyuyor.

Yerinden edilme sorunu, ülkemizde son 20 yılda yaşanan en uzun süreli ve en geniş vatandaş grubunu etkileyen hak ihlallerinden biri olma niteliğini taşıyor. Köy boşaltmaları sonucunda yaşanan göçle ilgili olarak 1997'de oluşturulan TBMM Araştırma Komisyonu'nun raporunda, köylerin boşaltılması ve insanların göç etmek zorunda bırakılmasının, bireylerin bazı anayasal haklarının ihlali niteliğini taşıdığı ifade ediliyordu (TBMM, 1998). İhlal edilen anayasal haklar şunlardı: Herkesin yaşamını koruma ve geliştirme hakkı (madde 17), özel hayata ve aile hayatına saygı ilkesi (madde 20), konuta saygı ilkesi (madde 21), mülkiyet hakkı (madde 35), temel hak ve hürriyetlerin korunması ilkesi (madde 40), eğitim ve öğretim hakkı (madde 42) ve özel mülklerin kamulaştırılmasına ilişkin düzenlemeler (madde 46) (a.g.k.: 58). Raporda ayrıca, bu uygulamaların BM Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AIHS) ilgili maddelerinin ihlali anlamına geldiği de vurgulanıyordu. Nitekim AIHM, Türkiye'de yerinden edilen kişilerin başvuruları hakkında verdiği kararlarında, bu uygulamaların AIHS'nin şu maddelerini ihlal ettiğine hükmetmiştir: Özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı (madde 8), işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleden korunma hakkı (madde 3), hak ihlallerine karşı ulusal makamlara etkili başvuru yapabilme hakkı (madde 13), yaşam hakkının korunması hakkı (madde 2) ve mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesi hakkı (1 No'lu Ek Protokol, madde 1).

Öte yandan, yerinden edilme sorunu, sadece ulusal değil uluslararası boyutları da olan bir sorundur. Çünkü yerinden edilmiş kişiler, uluslararası sınırları geçtikleri çoğu durumda siyasi sığınma başvurusunda bulunabilirler. Nitekim 1990'lardaki çatışmalı ortamda, yaklaşık 12.000 kişi sınırı geçerek Irak'a kaçtı. Bunlardan 9.000 kadarı Mahmur Mülteci Kampı'na yerleşti; bu gruptan 2.600 kadarı daha sonraki yıllarda Türkiye'ye geri döndü (UNHCR, 2004). Yerinden edilen nüfusa mensup pek çok kişi ise, siyasi sığınmacı olarak AB ülkelerine göç etti. Benzer şekilde, çatışmalı ortamın yarattığı yerinden edilme sürecinin, Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelik Kürt sığınmacı akını ve Avrupa'daki Kürt diasporasını beslediğini söylemek de mümkün.¹²

Yerinden edilme sorunu, 1999 sonrasında hem çatışmaların azalması hem de Türkiye'nin AB adaylığının kabulünden sonra yeni bir döneme girdi. Bu dönemdeki en önemli gelişme, hükümetin BM'nin bu konudaki uzmanlığını ve yardımlarını kabul etmeye başlamasıdır. Bu gelişmenin dönüm noktasını ise, hükümetin 2002'de BM Özel Temsilcisi Francis Deng'i yerinden edilme sorunu hakkında birlikte çalışmak amacıyla Türkiye'ye davet etmesidir. Deng'in ziyareti sonrasında hazırladığı rapor (Deng, 2002), bu sorunun varlığının hükümet tarafından kabul edilmesinin de bir göstergesidir. Nitekim hükümet; BM, AB ve diğer uluslararası kuruluşların katılımıyla, 2004'ten başlayarak, yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik bir dizi adım attı. Bu adımların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Hükümetin yerinden olmuş nüfusun sorunlarının belirlenmesi için Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne

---

12 Türkiye'den Almanya'ya 1990'larda yaşanan Kürt sığınmacı akını ve bunun çatışmalı ortam ve ekonomik göçle olan ilişkisi konusunda bkz. Sirkeci (2003).

(HÜNEE) ulusal ölçekte bir anket yaptırmayı; yerinden edilen kişilerin maddi zararlarının karşılanması için 5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun”un (Tazminat Yasası) kabul edilmesi; Bakanlar Kurulu’nun geri dönüşler ve diğer ilgili konulardaki uygulamaların Yol Gösterici İlkeler’e uyumlu şekilde yürütüleceğini açıklaması ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme* – UNDP) ile Dışişleri Bakanlığı arasında, yerinden olmuş nüfusun sorunlarının çözümüne yönelik işbirliği konusunda bir anlaşma imzalanması.

4. TESEV ARAŞTIRMASININ YÖNTEMİ

Kasım 2004’te Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı’nın (TESEV) Demokratikleşme Programı bünyesinde “Ülke içinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu” (TESEV Araştırma Grubu) oluşturuldu. TESEV Araştırma Grubu, Türkiye’de yerinden edilme sorununun boyutlarını belirlemek ve çözüm için politikalar önermek amacıyla, 2005 yılı içerisinde bir dizi çalışma gerçekleştirdi. Grup, hukukçu Dilek Kurban, sosyolog Deniz Yüksek, siyaset bilimci ve uyumsuzluk çözümü uzmanı Ayşe Betül Çelik, nüfus bilimci Turgay Ünal ve psikiyatrist A. Tamer Aker’den oluşuyor. TESEV Araştırma Grubu, yerinden olma sorununa ilişkin uluslararası literatürü inceledi ve Türkiye’nin yerinden edilme sorunu hakkında yerel, ulusal ve uluslararası kurumların, STK’ların ve akademisyenlerin hazırladığı raporlar ile AIHM içtihatını taradı. Ayrıca, grubun dört üyesi Diyarbakır, Batman, İstanbul ve Hakkâri’de zorunlu göç konusunda saha çalışmaları gerçekleştirdi. Alan araştırmaları sırasında, söz konusu il merkezlerinde, Hakkâri ve Batman’ın bazı ilçe merkezlerinde ve Batman’ın birkaç köyünde, valilik ve kaymakamlık yetkilileri, belediye başkanları ve yetkilileri, STK temsilcileri, baro temsilcileri, avukatlar ve zorunlu göç mağdurlarıyla derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu saha araştırmaları, istatistiki temsiliyet niteliği olmayan, yani niceliksel değil niteliksel çalışmalardır. Yerinden edilen nüfusun bütünü hakkında istatistiki yöntemlerle genellemeler veya tahminler yapmaya elverişli olmamakla birlikte, kullanılan yöntem içerik olarak çok zengin veriler toplanmasına olanak tanıdı.

TESEV Araştırma Grubu, bütün bu çalışmaların ön bulgularını, Ekim 2005’te bir rapor olarak kamuoyuna sundu (Aker *vd.*, 2005). Grup üyeleri bazı verilerin güncellenmesi amacıyla 2006 ilkbaharında bir dizi görüşme daha yaptı ve son dönemde çıkan yazılı kaynakları inceledi. Bu arada ayrıca, grup üyelerinden üçü, TESEV ile Norveç Mülteci Konseyi’nin (*Norwegian Refugee Council* - NRC) bir alt kuruluşu olan Yerinden Edilme İzleme Merkezi’nin (*Internal Displacement Monitoring Centre* – IDMC) işbirliğiyle, BM Özel Temsilcisi Deng’in hükümete yönelik tavsiyelerinin ne ölçüde yerine getirildiği konusunda bir rapor kaleme aldı (Kurban *vd.*, 2006). Elinizdeki kitap, bütün bu ikincil kaynak ve saha araştırmalarına dayanan bir dizi özgün makaleden oluşuyor.

5. KİTABIN PLANI

Ülke içinde yerinden edilme sorununun çok boyutlu olduğunun vurgulandığı kitapta, sorunun farklı yönlerinin incelenmesi için disiplinler arası bir yöntem kullanıldı. Bölüm II’de, bu konudaki uluslararası ilke ve uygulamaları değişik disiplinler açısından inceleyeceğiz. Bu bölümün amacı; ülke içinde yerinden edilme sorununun uluslararası hukuk, uyuşmazlık çözümü, ruh sağlığı, demografi ve sosyoloji disiplinleri içindeki yaklaşımlardan yararlanılarak değişik boyutlarıyla açıklanması ve başka ülkelerin uygulamalarındaki sorunlar incelenerek Türkiye’nin yerinden edilme sorunu hakkında çıkarılabilecek “dersler”in tartışılmasıdır. Bu bölümdeki her yazı, konu hakkında bilgi ya da uzmanlık sahibi olan bir grup üyesi tarafından kaleme alındı.

Bölüm III’te, Türkiye’nin ülke içinde yerinden edilme sorunu ana hatlarıyla tartışılmakta ve bu konuda üretilen mevzuat ve mevcut politikalar incelenmektedir. Bu bölüm, ilgili mevzuatın ve politikaların içerikleri ile ilgilidir. Bunların uygulaması konusundaki sorunlar ise, Bölüm V’teki alan araştırmalarının raporlarında detaylı olarak ele alınacaktır. Bölüm III’te tartışılan ana başlıklar, alan araştırmalarımızın sonuçlarının irdelenmesinde okuyucuya kavramsal rehberlik sağlayacaktır.

Bölüm IV’ün amacı, Türkiye’de zorunlu göç sorunuyla ilgili olarak daha önce yapılan ulusal ve uluslararası çalışmaların incelenmesidir. Bu bölümde, hem kendi kaynaklarıyla raporlar sunmuş STK’ların değerlendirmeleri, hem de Türkiye’nin özellikle 1999’dan sonra önerilerine daha çok kulak verdiği BM, AB, Avrupa Konseyi ve AİHM’nin konu hakkındaki tespitleri, kararları ve Türkiye’den beklentilerinin bir değerlendirmesi yer alıyor.

Bölüm V, Diyarbakır, İstanbul, Batman ve Hakkâri’de yapılan alan araştırmalarının bulgularını içeren raporlardan oluşuyor. Alan araştırmaları, her raporda belirtilen grup üyelerince gerçekleştirildi. Kitabın sonuç bölümü olan Bölüm VI’da ise, TESEV Araştırma Grubu’nun Türkiye’de yerinden edilme sorununun çözülebilmesi için ortaya koyduğu bir dizi politika önerisi yer alıyor.

BÖLÜM II
YERİNDEN EDİLME SORUNU KONUSUNDAKİ
ULUSLARARASI İLKE VE UYGULAMALAR

SUNUŞ

Bu bölümün amacı, ülke içinde yerinden olma/edilme kavramının ve bu sorunun çeşitli boyutlarının değişik disiplinler içinde nasıl ele alındığı ve konuyla ilgili çok yönlü sorunlara bu disiplinler içerisinde nasıl cevaplar bulunduğu tartışılmasıdır. Bu çok yönlü sorunlara başka ülkelerde üretilen çözüm mekanizmaları incelenerek, diğer ülke örneklerinin siyasalarının ve pratiklerinin Türkiye’de yerinden edilme sorununa uygulanabilirliği değerlendirilecektir. Bu bölümde yer alan beş yazı, yerinden olma/edilme kavramlarına nüfus bilim, sosyoloji, toplum sağlığı-psikiyatri, hukuk, uyumsuzluk çözümü-siyaset bilimi disiplinlerinin yaklaşımlarını tartışacak ve bu disiplinlerin ürettiği kavramsal ve teorik çerçeveden Türkiye’deki yerinden edilme sorununa nasıl bakılabileceğini ele alacak.

Bölümdeki ilk yazıda Turgay Ünalın, yerinden olma ve yerinden edilme kavramları arasındaki uluslararası tanım farklarını tartıştıktan sonra bu sorunların dünyada yaşanan örneklerinden bahsediyor. Yazısında dünyada çatışmalar sonucunda yerinden edilen toplam nüfus hakkında istatistiki bilgiler de sunan Ünalın, yerinden olmuş kişilerin sayısına ve durumuna ilişkin bilgiye ulaşma konusunda önemli sorunlar olduğunu belirtiyor. Ünalın, son yıllarda dünya genelinde yerinden edilen nüfusun zaman zaman azalmasına rağmen sorunun hâlâ büyük boyutlarda olduğunu altını çiziyor.

Deniz Yüksek, yazısında çatışma kökenli ülke içinde yerinden edilme olgusu üzerine çeşitli ülkelerde uygulanan politikaları inceliyor. Yüksek, bu alandaki uygulamaların henüz oluşma evriminde olduğunu belirtiyor. Yine de, Türkiye’de geliştirilecek politikaların başka ülkelerdeki olumlu uygulamalardan esinlenebileceğini ve üretilen politikalarda geri dönenlerin ve dönmek isteyenlerin yanı sıra kentlerde kalmayı tercih eden kişilerin ihtiyaçlarının da karşılanması gerektiğini belirtiyor.

Geri dönüş konusunda yazan Ayşe Betül Çelik ise, geri dönüşlerin kapsamının dönenlerin topluma sosyal ve kültürel olarak entegrasyonundan daha geniş olduğunu belirtiyor ve bu alanda özellikle toplumsal mutabakat sağlanmasının geri dönüşlerin kalıcı ve sürebilir kılınmasında çok önemli olduğunu vurguluyor.

Dünyada ve Türkiye’de yerinden edilme sorununun uluslararası hukuk boyutunu inceleyen Dilek Kurban, yazısında, ağırlıklı olarak Yol Gösterici İlkeler olmak üzere çeşitli hukuk pratiklerinin, Türkiye’deki sorunun çözümüne yönelik kullanılmasında yardımcı olabilecek analizler yapıyor. Hukuksal sorunların çözümü yolunda adım atma ve bu adımları belirleme konusundaki kararların hükümetlerin iradelerine bırakılmış olmasının, dünya genelindeki uygulamalar arasında büyük farklılıklara yol açtığını belirten Kurban, demokratik süreçlerden geçmiş ve sivil toplumun katılımı ile oluşturulmuş hükümet politikalarının ve mağdurların haklarını ve her düzeydeki hükümetlerin yükümlülüklerini düzenleyen kapsamlı yasaların oluşturulmasının ve bu yasaların Yol Gösterici İlkeler’le uyumlu hâle getirilmesinin çözüm yolunda atılması gereken önemli adımlar olduğunu belirtiyor.

Yerinden edilmenin ruh sağlığı boyutu, dünyada ve Türkiye’de belki de en az çalışılmış alanlarından biri. Yazısında bu alandaki literatürü inceleyen A. Tamer Aker, farklı yaşam koşulları içindeki yerinden edilmiş kişiler ve mlteçiler üzerine daha fazla araştırmalar yapılması gerektiğine dikkat çekiyor. G ncesi, sırası ve sonrasında yaşanılan sorunları ele alan Aker, zorunlu göç sırasında meydana gelen diğer travmatik olaylar (insan hakları ihlalleri vb.) ile sosyo-ekonomik yoksunluk ve yoksulluğun da psikolojik sorunları ağırlaştırabileceğini söylüyor. Yazıda, yerinden edilmenin yarattığı sorunlarla baş etmeye yönelik olarak bedensel olduğu kadar ruhsal sorunlar alanında da sağlık hizmeti verilmesinin gerekliliği vurgulanıyor.

ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLME KONUSUNDA DÜNYADA DURUM VE MEVCUT EĞİLİMLER

Turgay Ünalın

Bu bölümün ana konusunu “ülke içinde yerinden edilme” sorununun dünyada yaşanan örnekleri üzerinden tartışılması oluşturmaktadır. Fakat İngilizce literatürde “ülke içinde yerinden edilme” için ayrı bir kavram kullanılmaması ve ülke içinde yerinden olma (*internal displacement*) ve ülke içinde yerinden olmuş kişi (*internally displaced person*) genel kavramlarının her türlü nedene bağlı olarak yerinden olma durumlarında yaygın olarak kullanılması nedeniyle, zaman zaman “yerinden olma” kavramı kullanılacaktır. Bu bölümde dünyanın değişik bölgelerinde yerinden edilmeler ve nedenleriyle ilgili yakın tarihli gelişmeler hakkında kısaca bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Bölüm I’de anlatıldığı üzere yerinden olma, Birleşmiş Milletler (BM) “Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler”de (Yol Gösterici İlkeler) anlatılan ve nedenleri arasında iç savaş ve çatışmaların (*conflict-induced*), doğal afetlerin (*disaster-induced*) ve kalkınma planlarının (*development-induced*) olduğu yer değiştirmeler olmakla birlikte “yerinden edilme” sadece iç savaş ve çatışmalardan doğan ve kişilerin neden olduğu istem dışı göçtür.

1. DÜNYA GENELİNDE YERİNDEN OLMA VE YERİNDEN EDİLME SORUNU

Yerinden olmuş¹ kişilerin sayısı ilk defa 1982 yılında tahmin edildiğinde 11 ülkeye yayılmış 1.2 milyon kişi oldukları belirlenmişti (Cohen ve Deng, 1998). 2000’li yılların başı itibariyle dünya genelinde yaklaşık olarak 25 milyon kişinin kendi ülkeleri içinde yerlerinden oldukları tahmin edilmektedir (Tablo 1). 2005 yılı itibariyle bu rakam 50 ülkede 23,7 milyon kişidir (NRC, 2006). Bu tabloda ve bölüm içinde verilen diğer sayısal tahminler Norveç Mülteci Konseyi’nin (*Norwegian Refugee Council - NRC*) kurduğu Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (*Internal Displacement Monitoring Centre - IDMC*) tarafından derlenen istatistiklerdir.² IDMC özellikle çatışma nedenli yerinden edilmelerle ilgilenen uluslararası bir kuruluştur ve yıllık raporlarında sadece iç savaş ve çatışmalar nedeniyle yerlerinden edilmiş nüfusa ilişkin bilgi sunduğunu belirtmektedir.

Zaman içinde yerinden olmuş kişilerin sayısı, geri dönüşler veya geçiciliğin sürekliliğe dönüşmesi nedeniyle azalmalar gösterse de genel eğilim, yeni yerinden edilme olaylarının giderek artması nedeniyle, sayının azalmaması yönündedir. Dünya genelinde yerinden edilme

---

1 Her türlü yerinden olma durumu, iç savaş ve çatışmaların, doğal afetlerin ve kalkınma planlarının neden olduğu yer değiştirmelerdir.

2 2006 yılında IDMC ismini alan grubun daha önce bilinen ismi Global IDP Project’tir [http://www.internal-displacement.org].

durumlarını incelediğimizde, bazı bölgelerin diğerlerinden daha fazla etkilenmiş olmasına karşılık yerinden edilme krizinin boyut ve büyüklük açısından evrensel bir düzeyde olduğunu görüyoruz. Halen çeşitli kıtalarda 50 ülkede yaşanmakta olan bu küresel sorundan kamuoyunun yeterince bilgi sahibi olduğunu söylemek imkânsızdır. Uluslararası kamuoyu daha çok, mülteci (evlerinden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra uluslararası sınırları geçmiş olan kişiler) konularına odaklanmış durumdadır. Ülkeleri içinde yerinden olmuş kişiler, sayıları mültecilerinkinin iki katı olmasına karşılık, daha kötü durumda olup daha az ilgi görmektedirler (Global IDP Project, 2005b).

Yerinden olmuş kişilerin tanımı ile ilgili anlaşmazlıklar ve bu kişilere kurumsal yardım olanaklarının azlığı, yerinden olmuş kişilerin sayılarının tahmin edilmesini de zorlaştırmaktadır (Vincent, 2001). Uluslararası tanıma göre ülke içinde yerinden olmuş kişiler; “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi gruplarıdır” (United Nations, 1998). Bu tanımın en önemli iki noktası zorlamanın olması ve ülke sınırları içinde kalınmasıdır. Sadece kendi ülkesi içinde kaçmaya zorlananlar yerinden olmuş olarak kabul edilmektedir. Ekonomik göçmenler ya da gönüllü olarak göç edenler bu kategoriye dahil edilmemektedir. Ancak tanım, su baskınları ve depremler nedeniyle, açlık ve nükleer santral patlaması ve geniş ölçekli kalkınma projeleri gibi nedenlerle yerinden olanları da kapsamaktadır. Dolayısıyla, yerinden olma tanımı içerisinde yerinden edilmiş kişiler bir alt-kategori oluşturumaktadırlar.

Tanımı, bir sınır geçmeleri durumunda mülteci olarak adlandırılabilen olan ya da herhangi bir şekilde eziyete maruz kalanlarla sınırlı tutmayı tercih eden bazı yardım kuruluşları, tüm bu grupların tanımın içine dahil edilmesini istememişlerdir. Bu grupların dahil edilmesinin arkasında yatan ise doğal veya insan kaynaklı felaketlere maruz kalan insanların da acil ilgiye ihtiyaçlarının olabileceği ve politik veya etnik sebeplerle kendi hükümetleri tarafından ihmal edilebilecekleri ya da insan haklarının farklı nedenlerle ihlal edilebileceği düşünceleridir.

ABD’deki Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi’ne (*Center for Disease Control*) göre acil durumlar altında en yüksek ölüm oranları kendi ülkeleri içinde zorla yerinden edilmiş kişiler arasında görülmektedir (Cohen, 2002). Cohen’e göre bunun önemli nedenlerinden biri, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası sistemin bu kişileri kapsamamasıdır. Geleneksel bağımsızlık nosyonuna uygun bir şekilde, 1951 Mülteciler Sözleşmesi sadece ülke sınırlarını aşmış olan kişiler üzerinde odaklanmıştır. Kendi ülkeleri sınırları içinde kalmış olan kişiler hükümetlerin sorumluluklarına bırakılmış olup uluslararası cemiyetin, ülke içinde bu insanlara nasıl davranıldığına ilişkin olarak, bir yaptırımı bulunmamaktadır. Ancak Yirminci Yüzyıl’ın son bölümünde şiddet saldırıları, yıkımlar ve yerinden edilmelerin sayısının artması sonucu uluslararası toplumun konuya ilgisi artmıştır. Ayrıca, mültecilerin ülkelerde kabulü konusunda giderek azalan isteklilik de kişileri, kendi ülkeleri dışında sığınma aramaları yerine buldukları ülkelerde koruma ihtiyacının gerekliliğine inananların artmasına yol aç-

mıştır. Yerinden olmuş kişiler konusunda uluslararası sorumlulukların anlaşılmasının bir sonucu olarak 1992 yılında BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi (Özel Temsilci) olarak Francis M. Deng atanmıştır.

Yol Gösterici İlkeler, BM Özel Temsilcisi ve bir grup uluslararası hukuk uzmanı tarafından, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun isteği üzerine hazırlanmıştır ve 1998 yılında da aynı komisyon tarafından kabul edilmiştir.³ Bu ilkeler, yerinden olmuş kişilere gerekli yardımlar konusunda hükümetleri ve insani yardım kuruluşlarını yönlendirici 30 maddelik bir öneri bölümünü de kapsamaktadır. Bu ilk uluslararası standartlar hükümetlerin ülkeleri içinde yerinden olmuş kişilere karşı temel sorumluluk sahibi olduklarının altını çizmekte ve eğer hükümetler sorumluluklarını yerine getirmezlerse uluslararası toplumun devreye girme hakkı doğacağına işaret etmektedir. Bu rehberde göre hükümetler derhal ve engelsiz bir şekilde risk altında bulunan yerinden olmuş kişilere yardım kuruluşlarının ulaşabilmelerini sağlamalıdır.

Yol Gösterici İlkeler, tek bir doküman içinde yerinden olmuş kişilere uygulanacak uluslararası yasaların neler olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların keyfi olarak yerinden edilmeme haklarının ve yer değiştirme sırasında temel yaşama ihtiyaçları ve fiziksel saldırıya karşı korunma ihtiyaçlarına ilişkin haklarının olması gerektiğini şart koşmaktadır. Yerinden edilenler ayrıca mülkiyet haklarını tekrar geri alabilmeli ve tazminata hak kazanmalıdır.

1998 yılında yayımlandığından bu yana, Yol Gösterici İlkeler uluslararası savunuculuk ve eylemlerin temeli hâline gelmiştir. BM kuruluşları, bölgesel örgütler, sivil toplum kuruluşları ve sayıları giderek artan hükümetler bu ilkeleri yerinden olmuş kişiler için geliştirdikleri politika ve programlarında kullanmaya başlamışlardır.

Global IDP Project'e (2005b) göre yerinden olmuş kişilerin korunması ve bu kişilere yardım edilmesi konularında çok az yol alınabilmiştir. Birkaç istisna dışında ülkelerdeki yetkililer yerlerinden edilmiş kişilere ilişkin koruma ve yardım etme konularında uluslararası yasalar da yer alan yükümlülüklerini yerine getirmekte isteksiz davranmakta veya yetersiz kalmaktadır. Benzer şekilde, uluslararası yardım kuruluşları da yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek gerekli kaynakları yaratmakta yetersiz kalmakta veya isteksiz davranmaktadırlar.

2. KITALAR VE ÜLKELER AÇISINDAN YERİNDEN EDİLME

Yukarıda da bahsedildiği üzere, sadece iç savaş veya çatışma kaynaklı yerinden edilme durumları üzerine istatistikler bulunması güç olmakla birlikte IDMC bu konuda ülke bazında bir veri tabanı bulundurmaktadır. Bu veri tabanı kısmen güvenilir veri kaynaklarından kısmen ise çeşitli uzman kişi veya kuruluşların tahminlerinden derlenmektedir. Yazının bu bö-

---

3 "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler" (Yol Gösterici İlkeler) ve Açıklayıcı Notlar 2005 yılında Brookings Enstitüsü işbirliğiyle Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı Türkiye Ofisi tarafından Türkçe'ye çevrilerek basılmıştır.

lümünde IDMC tarafından sürdürülen bu veri tabanı kullanılarak yapılan kıtalara ve ülkelere ait değerlendirmeler ele alınacaktır.

Dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen yerinden edilmeler, genelde benzer özellikler taşımalarına karşılık bazı farklılıklar da göstermektedir. Yerinden edilme açısından en kötü durumda olan Afrika kıtasında sivillerin yerinden edilmelerinin temel sebepleri isyan hareketleri ve toplumlar arası çatışmalar olmasına rağmen birçok ülkede de ordu veya benzer güvenlik güçleri insanları yerlerinden ayrılmaya zorlayabilmektedir. Çeşitli ülkelerde devam eden barış çabaları Afrika'nın en kötü durumda olan yerinden edilmiş insanları için bir çözüm bulunması ümidini arttırmaktadır. Birçok ülkede çatışmaların sona ermesine karşılık yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve birçok örnekte de insan haklarının iyileşmesi henüz mümkün olmamıştır. Barış girişimlerinin başarılı olabilmesi için bu anlaşmaların yerinden edilmiş kişilere ilişkin kalıcı çözümler içermesi gerekmektedir. Ruanda ve Burundi'de soykırım hareketleri toplu nüfus hareketlerinin temel sebebidir. Liberya'daki yer değiştirmeler devletin çökmesi ile bağlantılı iken kıtanın en uzun süren sivil savaşının yaşandığı Sudan'da dünyadaki en büyük yerinden edilme sayıları gözlenmiştir.

Latin Amerika'da yerinden edilmiş kişilere en çok Kolombiya, Guatemala ve Peru'da rastlanmaktadır. Kolombiya'daki karmaşık yerleşim düzenleri ile sonuçlanan kanlı çatışmalar neredeyse bölgedeki tüm yerinden edilme olaylarının sebebini oluşturmaktadır. Suça dayalı şiddet ve hükümet otoritesinin neredeyse ortadan kaybolması, yüz binlerce insanın yerinden edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bölgede ayrıca uzun süre önce sona ermiş çatışmalardan etkilenmiş kişiler için kalıcı çözümler bulma çabaları devam etmektedir. Peru ve Guatemala'da, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve topluma yeniden entegrasyonu konusunda 1990'ların ortasında anlaşma sağlanmış ancak bu anlaşmalar hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçirilememiştir.

Hükümetler tarafından isyanları bastırmak için başlatılan askeri kampanyalar Asya-Pasifik bölgesindeki, özellikle de Endonezya, Nepal ve Filipinler'deki yeni yer değiştirmelerin temel nedenidir. Afganistan, Endonezya ve Sri Lanka gibi ülkelerde önceki yıllara oranla daha az da olsa geri dönüşler gerçekleşmektedir. Yardımların azlığı, geçim zorlukları, toprak ve mülkiyet uyuşmazlıkları, yerel halkların devam eden düşmanca tutumları ve devam eden savaşlar yerinden edilmiş kişilerin çoğunun geri dönmeden önce biraz daha bekleyecekleri ya da artık göç ettikleri yerlerde yerleşebilecekleri anlamına gelmektedir.

Avrupa'da Eski Yugoslavya en fazla yerinden edilmiş kişinin bulunduğu bölge olmuştur. Çeçenistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bulunduğu eski Sovyetler Birliği'ne bağlı Kafkaslar Bölgesi etnik açıdan karmaşık ve stratejik açıdan önemli bir bölge olması nedeniyle buradaki çatışma ve yer değiştirmeler bölgenin uzun dönemli dengesi açısından önem taşımaktadır. Özellikle Güneydoğu Avrupa'daki çok sayıdaki yerinden edilmiş kişinin geri dönüşünün mümkün olması sonucu bu kişilerin sayısında düşüşler devam etmektedir. Diğer yandan, Güney Kafkaslar'da ve Balkanlar'ın bir bölümünde bir zamanlar yerlerinden kaçmak zorunda kalmış olan birçok kişi hâlâ evlerine geri dönememişlerdir. Uluslararası ilginin azalması nedeniyle bu uzun süreli yerinden olmuş kişiler için kalıcı çözümler bulunabilmesi

önemli bir zorluk olarak durmaktadır. Rusya Federasyonu (Çeçenistan) sürmekte olan savaş nedeniyle insanların zorla yerinden edilme riski altında bulunduğu tek Avrupa ülkesidir.

Orta Doğu'daki (İsrail, Suriye ve Lübnan'da) yerinden edilmiş kişilerin yarısından fazlası 20 yıl veya daha uzun süredir evlerinden ayırdır ve birçoğunun da artık buldukları yeni yerlerde kısmen veya tamamen kalıcı olarak yerleşmiş oldukları düşünülmektedir. Diğerleri için ise bölgedeki kök salmış olan çatışmalar sona ermedikçe geri dönüş ümidi gözükmemektedir. Irak'ta, Saddam Hüseyin rejiminin sona ermesi yerinden edilmiş kişiler için dönme fırsatı yaratmış olmasına karşılık etnik gerilimler ve değişken güvenlik koşulları geniş ölçekli bir geri dönüşü önlemektedir.

2.1. Yerinden Edilme Nedenleri

Doğal afetler ve kalkınma projeleri yüzünden yerinden olmuş kişiler dışındaki yerinden edilmiş kişileri göç etme nedenleri ile ilgili olarak iki temel gruba ayırmak mümkündür: Hükümetler veya isyancı gruplar tarafından yerlerinden edilenler ve terörle mücadele nedeniyle yerlerinden edilenler.

a. Hükümetler veya isyancı gruplar tarafından yerlerinden edilenler

Hükümet güçleri veya hükümet destekli militanlar ile isyancı gruplar arasında – çoğunlukla askerlerin ilerleme veya geri çekilme rotaları üzerinde - meydana gelen çatışmalar dünyanın her yanında, yerinden edilmelerin en önemli nedeni olmaya devam etmektedir. Kolombiya, Sudan, Rusya Federasyonu (Çeçenistan), Nepal, Filipinler, Burundi, Endonezya, Liberya ve birçok diğer ülkede sivil halk, iç uzlaşmazlıklar ve savaşan güçlerin sivilleri korumadaki umursamazlığı nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bazı ülkelerde de hükümet güçleri, militanlar ya da asi gruplar isteyerek sivilleri hedef almış ve onları bilerek evlerinden etmişlerdir. Bu tür eylemler sırasında sık sık keyfi cinayetler, yağmalamalar, evlerin yakılması, işkence ve ırza geçme gibi diğer ciddi insan hakları ihlalleri görülmüştür.

Yakın tarihlerde birçok ülkeye ek olarak Burma, Zimbabve ve Fildişi Sahili'nde güvenlik güçleri ve hükümet destekli militanlar insanları yerlerinden etmişlerdir. 2003 yılında Sudan'da yarım milyondan fazla insan, hükümet askerlerinin saldırıları ve hükümet tarafından desteklenen militanların saldırıları sonucu Darfur Eyaleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Türkmenistan'da zorunlu yer değiştirmeler hükümet tarafından vatandaşlarına karşı, özellikle de ülkedeki azınlıklara, muhaliflere ve ailelerine karşı bir baskı mekanizması olarak kullanılmıştır.

Yine 2003 yılı içinde silahlı isyancı gruplar, özel finansmanlı militanlar, ya da savaş hükümdarları tarafından yönetilen ordular dehşet verici zulümler yaratarak dünyadaki yeni yerinden edilme vakalarının yarısından fazlasından sorumlu olmuşlardır. Kolombiya'da hem gerillalar hem de paramiliter gruplar politik ve ekonomik kazançlar sağlamak ve stratejik bölgeleri kontrol etmek veya yeniden kazanmak adına kırsal alandaki nüfusu kazınmışlardır.

Uganda'daki yerinden edilme vakaları 2003 yılı ortasında hükümet güçlerinin başarısız bir isyan karşıtı operasyonu sonrası isyancı ordunun karşı saldırıları sonrası en üst düzeyine çıkmış ve bir milyonu aşmıştır. Diğer yandan yine 2003 yılında, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde yeni geçici hükümetteki rollerini tartışan rakip isyancı güçler bölgenin ve doğal kaynakların kontrolü için savaşımaya devam ederek yüz binlerce kişinin yerinden olmasına sebep olmuşlardır.

b. Terörle mücadele nedeniyle yerlerinden edilenler

ABD'nin başı çektiği ve farklı cephelere yayılmış olan 'teröre karşı mücadele'ye (*war on terror*) ilişkin olarak dünya genelinde, hükümetlerin uzlaşmazlıklara askeri çözümler aramalarını teşvik etmesi ve uluslararası yardım ve özellikle de yerinden edilmiş kişilerin korunması ile ilgili olanlar dahil olmak üzere, insan hakları standartlarına saygı gösterilmesini zayıflatması nedenleri ile yerinden edilme krizini daha da kötüleştireceğine ilişkin büyüyen bir endişe bulunmaktadır.

Yürütülen uluslararası anti-terörizm kampanyaları birçok ülkedeki iç çatışmaların dinamiklerini belirgin bir şekilde değiştirmiştir. Silahlı muhalif hareketlerle karşılaşan bir dizi hükümet, rakiplerini derhal 'terörist' olarak nitelemiş ve isyan karşıtı operasyonlarını da uluslararası 'terörizmle savaş'ın bir parçası gibi sunmuşlardır. Bu yaklaşımları sonucu hükümetler, özellikle ABD'den, kayda değer askeri destek sağlamış ve askeri operasyonlarını nasıl yürüttükleri ve insan hakları standartlarına uyup uymadıkları konusunda uluslararası incelemelerden kaçabilmişlerdir. Yerel anti-terörist kampanyalar için askeri yardım alan hükümetlerin çoğu demokratik olmayan rejimlere sahiptir ve tarihlerinde uzun süren dengesizlikler, askeri darbeler ve insan hakları ihlalleri bulunmaktadır. Ayrıca askeri desteğin verilmesinin yanında yasaların uygulanmasının ve insan haklarına uyulmasının güçlendirilmesi için yardımların artırılması söz konusu olmamakta ve bir kez askeri yardım verildikten sonra nasıl kullanıldığına dair kontrol fırsatı çoğunlukla kısıtlı olmaktadır.

Uganda ve Nepal dahil birçok ülke örneğinde olduğu gibi bu tür gelişmeler hükümetleri uzlaşmazlıklarla, siyasal anlaşma yerine, askeri çözümler kullanarak baş etmeye teşvik etmektedir. Çeçen isyancılara karşı mücadelesinde 'terörle savaş'a katkıda bulunduğunu iddia eden Rusya Federasyonu örneğinde, Çeçenistan'daki savaş ve neden olduğu zorunlu göçe ilişkin yöneltilen uluslararası eleştiriler 11 Eylül 2001 terörist saldırıları sonrası azalmıştır. Endonezya ve Filipinler'de onbinlerce kişi 'terörle savaş' manşeti altında yürütülen isyan karşıtı operasyonların doğrudan bir sonucu olarak yer değiştirmiştir. Bu kampanyaların bir kısmı, terörizmle mücadelede artan uluslararası ilgi nedeniyle değil, çok daha önceki tarihlerde başlatılmıştır. Terörizm ve artan güvenlik sorunları ile mücadele etmeyi hedeflediğini söyleyen bu operasyonların birçoğunda sivillerin korunması ihmal edilmiştir. Afganistan'daki ve daha yakın tarihlerde de Irak'taki askeri müdahaleler yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü için fırsatlar yaratmış olmasına karşılık, her iki ülkede de hassas güvenlik durumu daha önce yerlerinden olmuş nüfusun topluma yeniden entegrasyonuna büyük ölçüde engel olmuştur.

Dünya genelinde uluslararası göç ve sığınmaya ilişkin yasaların sıkılaştırılması yönündeki eğilimler terörizmi önlemeye yönelik önlemlerin de kısmi etkisiyle giderek artmaktadır. Örneğin komşu ülkelerdeki çatışmalardan kaçan çok sayıda mülteciyi kabul etmesi ile bilinen ABD’de mülteci kabulünde ciddi azalmalar gözlenmiştir. Üçüncü bir ülkeye yerleştirilme fırsatları azalınca uzlaşmazlıkların yaşandığı ülkelere sınırları olan ülkeler mültecileri kabul etmede daha az istekli olmaktadır. Sınır geçerek mülteci olma şansındaki azalmanın hayatları zaten tehlikede olduğu bir ülkede sığınma aramak zorunda kalacak kişi sayısında giderek artışlara neden olacağından korkulmaktadır.

2.2. Dünyadaki en kötü yerinden edilme durumları ve ülke içinde yerinden edilenlerin karşılaştıkları sorunlar

Dünya genelindeki yerlerinden edilmiş kişilerin üçte birinden fazlası – yaklaşık 9 milyon kişi – hayatlarının sürekli olarak tehlikede olduğu ortamlarda bulunmaktadır. Burma, Liberya ve Somali’de yerinden edilmiş kişilerin saldırılardan kaçmak ve güvenli bir barınak bulmak için gidebilecekleri neredeyse hiçbir yer yoktur. Sonuç olarak da birçoğu açlık ve hastalık nedeniyle ölmektedir. Benzer şekilde, Kolombiya, Burundi, Endonezya, Fildişi Sahili, Sudan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’nda (Çeçenistan) çatışmaların olduğu ortamı terk edemeyen kişiler oldukça kötü şartlarda bulunmaktadır.

Bu ülkelerdeki yerinden edilmiş nüfusun çoğu uygun barınak olmaksızın, çok az gıda ile, çoğunlukla aktif savaşa oldukça yakın bir durumda sağ kalmaya çalışmaktadırlar. Sürekli olarak isyancı grupların veya ülke güvenlik kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalan bu kişiler tekrar tekrar yer değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu durumda kalan kişilere hükümetlerin yardımda bulunamaması ve uluslararası yardım kuruluşlarının da güvenlik sorunları yüzünden erişememeleri nedeniyle insani yardımlar ulaşmamaktadır. Ayrıca bazı durumlarda hükümetler veya isyancı gruplar isteyerek yardıma ihtiyacı olan bu kişilere insani yardımın ulaşmasını engellemektedir.

Yerinden edilmiş kişiler, kamplarda barınmalarına veya en tehlikeli bölgelerden uzakta özel barınma koşulları bulmalarına rağmen, fiziksel şiddete maruz kalabilmektedirler. Bu kamplar, Uganda’da olduğu gibi, saldırılara hedef olabilmekte ve buralarda çoğunlukla yerinden edilmiş nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan kadın ve çocukların yaygın bir şekilde cinsel istismara uğradığı rapor edilmektedir. Yerinden edilme vakalarının yaşandığı ülkelerin neredeyse yarısında bu kişiler asker olmaya zorlanmakta veya zorunlu işlerde çalıştırılmaktadır. Ayrıca, yeterli gıda alamamakta, güvenli barınak ve sağlık hizmetlerinden yoksun kalmakta ve birçoğu psikolojik sorunlarla karşılaşmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, yerinden edilmiş kişilerin birçoğu yoksulluk, doğal felaketler ve HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların bulunduğu ülkelerde yaşamaktadırlar.

Yerinden edilmelerin yaşandığı ülkelerin dörtte birinde yerinden olmuş kişiler korunma açısından hükümetlerine güvenememektedir. Bu da, 2005 yılı itibarıyla, yaklaşık olarak on milyon yerinden olmuş kişinin kendilerini koruma konusunda hiçbir çaba sarfetmeyen düş-

man, ya da en iyi bakış açısıyla, kayıtsız yetkililerle karşı karşıya oldukları anlamına gelmektedir. Liberya ve Somali örneklerinde devlet yapısının çökmesi hükümetin herhangi bir işe yarar müdahale yapmasını önlemiş olsa da, birçok diğer ülke örneğinde hükümetlerin herhangi bir müdahalede bulunmamasının açıklaması yoktur. Ayrıca, yine 2005 yılı rakamlarına göre, 22 ülkede bulunan 9 milyon kişi de nadiren gelen veya kısmi yardımlarla karşı karşıyadır. Hükümetlerin sadece üçte biri kendi bölgelerindeki yerinden edilmiş kişileri korumak amacıyla kayda değer girişimlerde bulunmuşlardır (Global IDP Project, 2005b).

Askeri rejimin ülkenin doğu sınırındaki isyancı grupları desteklediklerinden şüphelendiği azınlıkları acımasızca hedeflemesi sonucu Burma'da bir milyona yakın kişi ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. İçeriden veya dışarıdan herhangi bir koruma bulunmaksızın bu kişiler hükümet kuvvetlerinin ellerinde sürekli şiddete ve sistematik insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadırlar.

Hükümetlerin isteksiz olduğu veya yardım edemediği milyonlarca yerinden edilmiş kişi, en azından başlangıçta, ülke yetkililerinden ya da uluslararası yardım kuruluşlarından herhangi bir destek almaksızın kendi başlarına yiyecek ve güvenli bir barınak bulmaya zorlanmaktadır. Yerinden edilmiş kişiler, çoğu zaman gözden kaçsa da, artan şiddet ve yer değiştirme durumları ile kendi başlarına başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Birçok durumda savaşlar veya silahlı kuvvetlerin mevcudiyetinden korkarak kısa süreler için komşu köylere göç etmekte ve geri dönmesi güvenli olana kadar aileleri veya arkadaşlarının yanına sığınmaktadır. Bazı durumlarda topraklarını da kullanabilmekte, bazı durumlarda ise güvenlik, yiyecek ve barınak aramak için kamplarda toplanmakta ve sadece şiddet ve tehditlerin kronik düzeylere çıkması ile belirgin ve kalıcı bir yer değiştirme yaparak kentsel merkezlere, daha uzak kamplara veya yerleşimlere göç etmektedirler. Yine bazı durumlarda yerlerinden edilmiş kişiler ormanlarda ve diğer vahşi alanlarda saklanabilmektedirler.

Mülklerinden ve geçimlerinden uzaklaştırılan bu kişilerin çoğu nadir gelen insani yardımlara bağlı olarak hayatta kalmaya çabalamaktadır. Genel olarak, yerinden edilmelerin zaten zayıf ekonomilere ve sınırlı altyapılara sahip gelişmekte olan ülkelerde görülmesi nedeniyle, yerinden edilen kişilerin herhangi bir şekilde gelir getirici bir faaliyette bulunma şansları çok azdır. Uzun süreli yer değiştirme geleneksel geçim yeteneklerinin yok olmasına ve aile ve toplum yapısının dağılmasına neden olmaktadır. Çoğu durumda çocukların eğitime ulaşımı, okul binalarının zarar görmesi veya öğretmenlerin kaçmış olması nedenleriyle zorlaşmaktadır.

Yerinden edilme vakalarının görüldüğü ülkelerin üçte birinde toprağa erişim ve uygun hava koşulları oldukça önemli sayıda kişinin kendi gıdasını üretebilmesini ve böylelikle de dış insani yardımlara daha az muhtaç olmasını sağlayabilir. Ancak tüm bu durumlarda, güvenliğin yetersizliği tarım yapılmasını engellemektedir. Burma ve Zimbabve gibi bazı ülkelerde hükümetler politik nedenlerle tarım faaliyetlerini kasıtlı olarak engellemişlerdir (Global IDP Project, 2005b).

Dünyadaki yerinden edilmiş kişilerin çoğunluğunun fiziksel koruma ve insani yardıma ihtiyacı olmasına karşılık, ülkelerin yarısında, başlangıçta bu kişilerin kaçmalarına yol açan teh-

dit ve şiddet artık geri dönmelerinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Altı milyon kadar kişi, aktif savaş sona erdiği takdirde gerekli koşulları yaratacak yeterli politik iradenin harekete geçirilmesi ile kalıcı çözümlerin bulunulabileceği bu gibi durumlarda kısıtlı kalmıştır. Güneydoğu Avrupa, Kafkaslar, Ortadoğu ve Latin Amerika'da birçok kişi on yıl veya daha uzun süredir yerinden edilmiş durumdadır ve birçoğu için gelecekte geriye dönebileceklerine ilişkin yeterince ümit bulunmamaktadır. Kıbrıs ve İsrail gibi aşırı örneklerde yerinden edilme durumları nesillerdir devam etmektedir (Global IDP Project, 2005b).

Uluslararası yasalara göre ülke hükümetleri yerinden edilmiş vatandaşlarını korumak ve onlara yardım etmek zorundadır. Gerçekte ise hükümetlerin sadece üçte biri elindeki kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda yeterli sayılabilecek bir düzeyde bu yükümlülüklerini yerine getirmek üzere çaba göstermiştir. Çoğu örnekte, ülke yetkilileri yerinden edilmiş nüfusun ihtiyaçlarına yeterli cevap vermekten uzak ya da bu konuda isteksizdir. Yaklaşık olarak 18 milyon yerinden edilmiş kişi ülkesindeki yetkililerden insani bir yardım almamış ya da nadir olarak almıştır. Bazı hükümetlerin ise ellerinde yeterli kaynak yoktur. Savaşın harap olmuş ülkelerde kamu hizmetlerinin bozulması ve altyapının zarar görmesi çoğunlukla savunmasız nüfusa herhangi bir yardım yapılmasını ciddi şekilde zorlaştırmaktadır. Bazı ülkelerde devlet yapısı tamamen çökmüş olup sivil nüfus tamamıyla kendi imkânlarıyla ayakta durmak zorundadır. Bununla birlikte, bu uç örneklerin dışında yerinden edilmiş kişilere yapılacak koruma ve yardım çoğunlukla bir öncelik meselesidir. Özellikle savaş hâlindeki hükümetler, genel olarak yerinden edilmiş nüfusu düşük bir öncelik olarak görmekte ve kaynaklarını askeri alana yöneltmeyi tercih etmektedir. Yerinden edilmiş nüfusa özgü politika ve yasama geliştirilmesine karşılık hükümetler onları uygulamakta başarısız olabilmektedirler. Örneğin, Angola Hükümeti'nin yerinden edilmiş nüfusu yeniden yerleştirme ve topluma entegrasyonu konusundaki desteği, özellikle ülkenin zengin petrol kaynakları dikkate alındığında, yeterli olmaktan uzaktır. Dünyadaki en gelişmiş yerinden edilme yasasının bulunduğu Kolombiya'da ise geri dönülen yerlerde güvenliğin sağlanamamış olması ve bu kişilerin geçimlerini sağlayacak imkânlarının bulunmaması nedenleriyle, bu ülke yerinden edilme sorununun en ciddi olarak devam ettiği yerlerden birisidir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME

Dünya genelinde yerinden olmuş nüfusun sayısına ve durumlarına ilişkin veri ve bilgiye ulaşılması konusunda önemli sorunlar bulunmaktadır. Özellikle iç savaş ve çatışmalar nedeniyle yerinden edilme söz konusu olduğunda güvenilir istatistikî bilgiye ulaşılması daha da güçleşmektedir. Birçok durumda, Türkiye örneğinde olduğu gibi, birbirleriyle çok çelişen sayılar ortaya konabilmekte, konuya taraf olan kurumlar farklı tahminlerde bulunabilmektedir. Buna karşılık IDMC'nin yaptığı gibi mevcut tüm veri ve bilgi kaynakları değerlendirilerek ülkelere, kıtalara ve dünya geneline ilişkin olarak yerinden olmuş nüfus tahminleri yapılmaktadır. Ancak, IDMC'nin de ilgi alanının özellikle iç savaş ve çatışma nedenli yerinden edilmeler olması nedeniyle doğal afetler veya kalkınma nedenli yerinden olmalar bu tahminlerin içine dahil edilmemektedir. Diğer yandan, doğal afetler veya kalkınma projeleri nedeniyle

yerinden olmaların çatışma nedenli olan yerinden edilmelere kıyasla daha kısa sürede geri dönüş ile sonuçlanabilmeleri ya da yerinden olmuş kişilerin kalıcı statüye dönebilmeleri nedeniyle yerinden olmuş kişilere ilişkin istatistikleri çoğunlukla çatışma nedenli yerinden edilmelerin oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz.

Son 15 yıl içindeki eğilimler yerinden olmuş nüfusun, zaman zaman 15 milyon düzeyine inmesine veya 30 milyon düzeyine tırmanmasına karşılık, genelde 20 ile 25 milyon arasında dalgalanmakta olduğunu göstermektedir (Global IDP Project, 2005b; UNHCR, 2004). Her yıl düşük düzeylerde de olsa bazı ülkelerde yerinden edilmiş nüfusun sayısında azalmalar görülmesine karşılık geriye dönüşlerin mümkün olmaması ve sürecin uzaması ile çeşitli ülkelerde yeni yerinden edilme olaylarının yaşanması nedenleriyle bu sayı zaman içinde önemli bir farklılık göstermemektedir.

DÜNYADA YERİNDEN EDİLME OLGUSUNA İLİŞKİN POLİTİKA VE UYGULAMALARA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Deniz Yüksekler

Ülke içinde yerinden edilme olgusu yeni olmamakla birlikte, bu konunun uluslararası toplumda tartışılmaya başlanması, bu sorunla ilgili politikalar oluşturulması ve bir bilgi birikimi oluşması son on yıla rastlıyor. Aslında, ülke içinde yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik uygulamalar, hâlâ oluşum ve dönüşüm evresinde.

Bu yazının amacı, ülke içinde *yerinden olmanın* çatışmadan kaynaklanan örneklerini ifade eden *ülke içinde yerinden edilme* olgusu hakkındaki politika uygulamalarını eleştirel bir gözle irdelemek. Yazının ilk kısmında yerinden olmuş kişi teriminin kapsamını irdelenecek; daha sonraki kısımlarda ise *yerinden edilmiş kişiler* üzerine odaklanılacak. Bu çerçevede, mülteci kavramıyla yerinden edilmiş kişi kavramı arasındaki farklar, yerinden edilmenin ne zaman sona erdiği konusundaki tartışmalar, uluslararası toplum ile devletlerin yerinden edilene yönelik görevleri ve politika uygulamalarındaki sorunlu alanlar ele alındıktan sonra, yazının son kısmında bütün bunların Türkiye'yi ilgilendiren yönleri üzerinde durulacak.

1. ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMUŞ KİŞİ KAVRAMI HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Bugün uluslararası literatürde kullanılan 'ülke içinde yerinden olmuş kişi' terimi; hem doğal afetler ve kalkınma projeleri yüzünden *yerinden olmuş* kişileri, hem de çatışmalar, insan hakları ihlalleri ve şiddet yüzünden *yerinden edilmiş* kişileri kapsıyor.¹ Birleşmiş Milletler'in (BM) ülke içinde yerinden olma konusundaki Yol Gösterici İlkeleri'nin mimarı olan Walter Kälin (2003), bu terimin bir tanımlama değil, tasvir olduğunu özellikle vurguluyor. Örneğin, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsü'ne İlişkin Sözleşme'de (Mülteci Sözleşmesi) kimlere mülteci denilebileceğinin açık bir tanımı yapılıyor. Bu tanıma uyan bireylere, hukuki bir statü olan mültecilik statüsü veriliyor. Halbuki 'ülke içinde yerinden olmuş kişi' kavramı, hukuki bir statü değil.

Yol Gösterici İlkeler'de ülke içinde yerinden olmuş kişilerin kapsamı, çok geniş bir şekilde tasvir ediliyor. Ancak bu geniş kapsam, ülke içinde yerinden olmuş kişilere insani yardım, uluslararası toplumun sorumluluğu, devletin yükümlülükleri, yerinden olmuş kişilerin hakları, içinde buldukları mağduriyetin nasıl sona erdirileceği, geri dönüş, toplumsal entegrasyon ve benzeri konularda büyük bir esnekliği ve anlayış farklılıklarını da beraberinde getiriyor.

---

1 Yerinden olma ve edilme terimleri arasındaki kavramsal fark için, bkz. kitabın Giriş Bölümü.

Yol Gösterici İlkeler'in, uluslararası mülteci rejiminden farklı olarak bir 'yumuşak hukuk' (*soft law*) oluşturduğu vurgulanıyor (örneğin Adelman, 2003; Suhrke, 2003). Daha açık bir ifadeyle, Yol Gösterici İlkeler, Mülteci Sözleşmesi ve başka uluslararası hukuk unsurları gibi bağlayıcı nitelikte değil. Üstelik Yol Gösterici İlkeler, yerinden olma konusunda yeni bir hukuki külliyat oluşturmuyor; aksine, mevcut uluslararası insancıl hukuk ile insan hakları hukukunun ülke içinde yerinden olmuşlar için geçerli olan unsurlarının bir araya getirilmesinden oluşuyor (Vincent, 2000). Dolayısıyla, yerinden olmuş kişiler özel bir hukuki statüye sahip değiller; sadece yerlerinden olmuş oldukları için bir ülkenin diğer vatandaşlarının sahip olduğu haklarının ihlal edildiği, bunun bir mağduriyet yarattığı ve haklarının yeniden tesisi yoluyla bu mağduriyetin giderilmesi gerektiğinin altı çizilmiş oluyor.

Bugüne kadar ülke içinde yerinden olma sorunuyla ilgilenen ve ülke içinde yerinden olmuş kişileri koruma sorumluluğunu üstlenmiş olan tek bir uluslararası kuruluş yoktu. BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin, BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Konusundaki Özel Temsilcisi ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin faaliyetlerini koordine etmesi öngörülüyordu. Ancak yeni bir düzenlemeye göre, 2006 yılından itibaren BMMYK, yerinden olmuş kişilere ve gruplara koruma sağlanması ve yaşadıkları kampların yönetimi konusunda öncü bir rol üstlenecek.

2. YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERE VE MÜLTECİLERE YÖNELİK ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR ARASINDAKİ FARKLAR

Yazının bu kısmında, dikkat *yerinden edilmiş kişiler* üzerine çevirilerek, bu terimin mülteci kavramından farkı üzerinde durulacak. 1951'de oluşturulan ve 1967'de kısmen genişletilen uluslararası mülteci rejimi, mülteciyi şu şekilde tanımlıyor: "zulümden veya zulüm tehdidinden kaçarak uluslararası bir sınırı geçen ve dolayısıyla uluslararası korumaya muhtaç olan kişiler" (Frelick, 2003; Barutciski, 1998). Mülteci Sözleşmesi'ne (BM, 1951) ve 1967 tarihli Protokol'e (BM, 1967) taraf olan devletler ile uluslararası toplumun, mültecileri geldikleri ülkelere geri göndermeme (*non-refoulement*) ve onlara koruma sağlama yükümlülükleri vardır. Uluslararası toplumdaki yerinden edilmiş kişiler konusunda beklenenler ise, insani yardım ulaştırılması ve insan haklarının tesisine yardımcı olunması ile sınırlıdır. Yani, Yol Gösterici İlkeler, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına ulus-devletlerin egemenlikleri çerçevesinde bir çözüm bulunması temeline dayanır. Örneğin 1992-2004 arasında BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi görevini yürüten Francis Deng,² yerinden edilmenin (ve daha genel olarak yerinden olmanın) bir ülkenin iç meselesi sayıldığını ve dolayısıyla ulusal egemenlik alanına girdiğini; uluslararası toplumun görevinin ise, hükümetlere bu sorunun çözümü konusunda yardım etmek olduğunu defalarca vurgulamıştı (örneğin Deng, 2003; Cohen ve Deng, 1998).

---

2 Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri, 2004 yılında görev süresi dolan Deng'in yerine, Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Konusunda Özel Temsilcisi olarak Walter Kälin'i görevlendirdi.

Dolayısıyla, yerinden edilme konusundaki uluslararası uygulamalar, 1990'lardan bu yana ilk kez olarak uluslararası hukuk alanından taşıp ulus-devlet egemenliği alanı içine girmiş bulunuyor (Suhrke, 2003).³ Ancak bir yandan da devlet egemenliği konusu hassasiyetini koruyor.

Yol Gösterici İlkeler'in yeni bir uluslararası hukuk normu getirmediği, sadece mevcut insan-cıl hukuku ve insan hakları hukukunu tekrar ettiği, yaptırım gücü olmadığını, bu açılardan da mülteci hukukundan ayrıldığı yukarıda belirtilmişti. Ancak bu noktada, uluslararası toplumun buna rağmen, yerinden edilme konusunda ulusal egemenlik alanına niye müdahale etme gereği duyduğu sorusu akla geliyor.

Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında Latin Amerika, Asya ve Afrika'da tırmanan etnik çatışmalar ile Sovyet Bloku'nun dağılmasından sonra Doğu Avrupa'da yaşanan parçalanma süreci, yerinden edilmiş nüfusun 1990'larda hızla artmasının önemli nedenleri arasındaydı (Cohen ve Deng, 1998). Öte yandan, bazı uluslararası hukukçular, yerinden edilmiş kişiler adı altında yeni bir kategori oluşturulması ve bu şekilde tanımlanan gruplara uluslararası yardım eli uzatılması fikrinin arkasında yatan gerekçelerden birinin, yeni mülteci akımları yaratılmasının önünün kesilmesi olduğunu belirttiler (örneğin Barutciski, 1998; Rutinwa, 1999). Yol Gösterici İlkeler'de yerinden edilmiş kişilerin iltica etme seçeneğinin önünü kesen bir madde bulunmamasına rağmen, 1990'ların başında Birinci Körfez Savaşı sırasında ve daha sonra Doğu Avrupa'daki etnik çatışma ortamında kişilerin sınırları aşmadan uluslararası koruma altına alınması ve eğer ülkeleri içinde korunmaları sağlanabiliyorsa başka ülkelere sığınma taleplerinin reddedilmesi, AB ve ABD'de ciddi olarak gündeme getirilen bir konuydu. Buna, 'ülke içinde kaçış alternatifi' (*internal flight alternative*) deniliyordu. Kolayca anlaşılacağı gibi, 'ülke içinde kaçış alternatifi'nin bulunduğu varsayıldığında, hem bireylerin iltica taleplerinin reddedilmesi, hem de eğer sınırları aşmışlarsa ülkelerine geri gönderilmeleri mümkün olabilecekti. Bu durumun, Mülteci Sözleşmesi'ndeki *non-refoulement* ilkesini ihlal ettiğini, dolayısıyla mültecilerin korunması ve çatışma ortamlarına geri gönderilmemesi konusundaki yerleşik uluslararası hukuk ilkelerinin altının oyulduğunu düşünenler var (örneğin Frelick, 1999).

3. YERİNDEN EDİLME DURUMU NE ZAMAN SONA ERER?

Yukarıdaki kavramsal tartışma, ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yönelik uygulamalardaki tutarsızlıkların ve eksikliklerin nedenlerine kısmen ışık tutuyor. Örneğin, Yol Gösterici İlkeler'de ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin kimler olduğu esnek bir şekilde tanımlandığı için, bir ülkedeki yerinden edilmiş kişilerin sayısı, hangi koşullarda ülke içinde yerinden edilme sorununun bitmiş sayılacağı (geri dönüş, kent hayatına entegrasyon, mal varlığının iadesi, maddi zararların tazmini, ateşkes hâli, barış anlaşması, vb.), hükümetlerin üzerine düşen

---

3 Uluslararası toplumun yerinden edilme konusunda ulus-devlet egemenliği alanına girişinin ilk örneği olarak, Birinci Körfez Savaşı sonrasında, ABD'nin ve Britanya'nın istemiyle Kuzey Irak'taki Kürtler için bir 'güvenli alan' (*safe haven*) oluşturulması gösteriliyor (Suhrke, 2003).

görevler, insani yardım, insan haklarının yeniden tesisi, yeniden yapılanma vb. konularda farklı uygulamalar ortaya çıkıyor.

Yol Gösterici İlkeler’de yerinden edilme sorununun sona ermesi hakkında iki ana çözümden söz ediliyor: i) kişilerin evlerine geri dönmeleri veya ii) yerlerinden ayrıldıktan sonra gittikleri bölgede ya da ülkenin başka bir yerinde yeniden yerleşmeleri. Yol Gösterici İlkeler, bu çözümlerden birinin veya birkaçının gerçekleştirilmesinde, devlete önemli bir sorumluluk düştüğünü belirtiyor. Ayrıca, şu koşulların yerine getirilmesi gerektiği vurgulanıyor: Geri dönüş veya yeniden yerleştirme gönüllü olmalı ve ‘güvenlik ve vakar içinde’ gerçekleştirilmeli; ülke içinde yerinden edilmiş kişilere bu süreçte ayrımcılık yapılmamalı (kamusal süreçlere eşit şekilde katılabilenler ve kamu hizmetlerinden eşit şekilde yararlanabilenler); eski durumlarına dönmeleri için yardım edilmeli ya da yok olan mal varlıkları için tazminat ödenmeli.

Fakat Yol Gösterici İlkeler’deki bu maddeler dışında yerinden edilmiş olma durumunun hangi koşullarda sona ermiş sayılacağı tanımlanmıyor. Dolayısıyla da uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları (STK), her vakada farklılaşabilen kriterler kullanıyorlar. Örneğin, Mülteci Sözleşmesi’nde tanımlanan mültecilik statüsüne son veren koşulların (*cessation clauses*) yerinden edilmiş kişiler için de geçerli olması önerilmiş durumda (Bonoan, 2003). Bu yönde bir uygulama, 1996’da Mozambik’te yaşandı. Bu vakada BM’nin “yerinden edilme durumu sona erdi” şeklindeki açıklamasından sonra uluslararası kurumlar insani yardımı kestiler. Ancak bir süre sonra, BM bu açıklaması yüzünden yerinden edilmiş kişilerin zor duruma düştüğünü kabul etti (Mooney, 2003b). Daha çarpıcı bir durum, Dayton Anlaşması’ndan sonra Bosna’da yaşandı. Mülteciler ülkelerine dönmek zorunda kaldılar; ancak evlerine dönemediler ve bu sefer de ülke içinde yerlerinden edilmiş oldular.

Kullanılması önerilen başka bir kriter, yerinden edilmeye yol açan durumun veya koşulların ortadan kalkması. Örneğin, etnik temelli bir çatışmanın sona ermesi veya siyasi rejim değişikliği gibi. Fakat çatışmanın sona ermesi, insanların evlerine geri dönüş koşullarının oluştuğu anlamına gelmiyor. Öte yandan, sonu görünmeyen savaş/çatışma durumlarında, yerinden edilmiş kişi tanımlamasının süresiz devam etmesinin gerçekten yararlı olup olmadığı da tartışma konusu (Dağlık Karabağ’daki evlerinden ayrılmak zorunda kalıp Azerbaycan’a yerleşen yerinden edilmiş kişiler örneğinde olduğu gibi).

Bazı gözlemciler, ülke içinde yerinden edilme durumunun tanımlayıcı koşulunun ‘fiziki hareket’ olduğu varsayımıyla, yerinden edilmiş kişilerin evlerine dönmelerinin tek çözüm olduğunu öne sürüyorlar. Örneğin, ABD Mülteciler Komitesi (*United States Committee for Refugees - USCR*), kişilerin bu fırsatı kullanıp kullanmadığına bakılmaksızın, geriye dönüşün mümkün olmasını en geçerli kriter olarak niteliyor (Frelick, 2003). USCR, kitlesel geri dönüş programlarının uygulanmasının ardından, bu kritere dayanarak 1998’de Guatemala’da ve 2002’de Sierra Leone’de ülke içinde yerinden edilmiş kişi kalmadığını ilan etti. Ancak iki vakada da, diğer uluslararası STK’lar, bu tanımlamayı eleştirdiler. Çünkü geri dönülen bölgelerde güvenliğin sağlanmaması, toplumsal entegrasyon için yardım yapılmaması, kaybolan

mal varlıkları için tazminat verilmemesi ve toprakların sahipleri dışındaki kişilerce yasadışı olarak işgal edilmesi gibi nedenlerle aslında iki ülkede de yerinden edilme sorunu henüz çözülmüş sayılmazdı (Mooney, 2003b; McGoldrick, 2003). Guatemala'da hükümetle gerillalar arasındaki 1997'deki barış anlaşmasına rağmen, yerlerinden edilen 'yerliler'in geri dönüşlerinde topraksız kaldıkları vurgulanıyor. Tarımsal arazi üzerinde gelenekten veya kullanımdan kaynaklanan hakları bulunan (Türkiye'deki deyimiyile 'zilyet') yerliler, iç savaştan sonra topraklarında özel mülkiyet iddia eden kişilerce mağdur edildi (Bailliet, 2000). 1999'da Ruanda'da devletin yürüttüğü 'köyleştirme programı' sonucunda, çeşitli BM kuruluşları, ülkede yerinden edilmiş kişi kalmadığını ilan ettiler. Ancak kısa süre sonra, yeni oluşturulan köylere yerleştirilen grupların temel insani ihtiyaçlarının yerine getirilmediği, toprak verilmediği, geçim kaynakları oluşturulmadığı ve daha da önemlisi, iskân sürecinin gönüllü olmadığı konusunda ciddi iddialar ortaya atıldı (Zeender, 2003).

Yerinden edilmiş kişilere özgü ihtiyaçların giderilmesi de, yerinden edilmiş kişi statüsünün sonlandırılması konusunda önerilen kriterlerden birisi. Geri dönmüş olsunlar veya olmasınlar, yerinden edilmiş kişilerin ülke nüfusunun geri kalanından farklı olan ve yerinden edilmeden kaynaklanan koruma, yardım ve toplumsal entegrasyon sorunlarının sona ermesi, bir ülkede "yerinden edilmiş kişi kalmamıştır" denilebilmesini mümkün kılacak bir koşul olarak görülüyor.

Son iki kriter bütüncül bir şekilde kullanıldığı takdirde, yerinden edilme sorununa kalıcı çözümler bulunması yönünde mesafe kaydedileceği belirtiliyor (Mooney, 2003b). Bu şekilde bakıldığında, geri dönüşün tek başına çözüm olamayacağı, sadece çözüm sürecinin başlangıcı sayılması gerektiği vurgulanıyor.

Bu noktada bahsedilmesi gereken kayda değer bir uygulama, dönüş süreci içindeki yerinden edilmiş kişilere 'uluslararası koruma' sağlanması. "Yerinden Olma Konusunda Brookings-SAIS Projesi"nin Francis Deng'le birlikte direktörlüğünü yürüten Roberta Cohen,⁴ birkaç örnekten yola çıkarak, şöyle bir öneri ortaya attı: bir ülkede çatışmalar resmen bitmiş olsa bile, gruplar ve kişiler arasındaki husumetler, arazilerin mayınlı oluşu ve güvenliğin olmayışı gibi koşullar geri dönüşü engelleyebilir ve hatta yerinden edilme olgusunun yinelenmesine yol açabilir. Bu koşullar altında, uluslararası bir örgütün veya STK'nın 'koruma' sağlanması veya insan hakları ihlallerini etkin bir şekilde izlemesi olumlu sonuçlar doğurabilir. Örneğin, Tacikistan'da 1994'te ateşkes imzalanmasından sonra yaşanan 'geri dönüş' sürecinde, BMMYK'nın etkin bir insan hakları izleme programı inşa etmesi (geri dönülen bölgelerde sürekli olarak ihlalleri izlemesi, yetkilileri bu konuda bilgilendirmesi, mal varlıklarının iadesi için resmi mercilere yaptıkları başvurularda yerinden edilmiş kişilere yardım etmesi vb.), geri dönüşün göreceli başarısına büyük katkı sağlamıştır. Bunun aksi bir örnek ise Angola. BMMYK, iç savaştan sonra Angola'da barışın tesisi sürecinde sadece mültecilere hizmet götürdü ve bu hizmetlerinden ülke içinde yerinden edilenleri dışladı (Cohen, 2003b).

---

4 Kälın'ın BM Özel Temsilcisi olarak görevlendirilmesinden sonra projenin adı "Brookings-Bern Üniversitesi Projesi" olarak değişti ve Cohen'in yanısıra diğer direktörleri Kälın oldu.

Cohen, yerinden edilme vakalarının çözüme kavuşturulması amacıyla, uluslararası toplumun dönüş süreci esnasında koruma ve insan hakları konusunda daha büyük bir rol alması gerektiğini savunuyor. Yol Gösterici İlkeler'in savunucularının başında gelen Cohen, bununla birlikte, uluslararası koruma ve insan hakları meselelerinin hala 'ikincil kaygılar' olduğunu ve bu konudaki uygulamaların gelişigüzel yürütüldüğünü teslim ediyor (Cohen, 2003b).

Bu konuda umut verici, ancak sınırlı olan başka bir uygulama, Kolombiya'da yaşandı. Barış Tugayları (*Peace Brigades*) adlı Londra merkezli uluslararası bir sivil toplum kuruluşu, Kolombiya'da (Uraba bölgesinde) 1990'lı yıllarda yerinden olan yaklaşık bir milyon kişinin bir kısmına, insan hakları konusunda izleme hizmeti verdi. *Acompañamiento* (refakatçılar) diye adlandırılan uluslararası gözlemci grupları, hem yerinden edilme sırasında hem de geri dönüş sürecinde insan hakları ihlallerini kaydediyor, yetkililere bildiriyor ve bu konuda yayın yapıyor. Bu hizmeti verebilmek için, belirli bir eğitmeden geçmek ve yerel durum hakkında deneyimli olmak gerekiyor. 1990'lı yıllarda, evlerine dönmekte olan El Salvadorlu ve Guatemalalı yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler için de sivil toplum kuruluşlarının benzer şekilde bir uluslararası gözlemcilik hizmeti verdikleri belirtiliyor (Eguren, 1999).

4. YOL GÖSTERİCİ İLKELERİN UYGULAMALARINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Hem Deng'in (2003), hem de Yol Gösterici İlkeler'e eleştirel yaklaşanların belirttiği gibi (örneğin Barutciski, 1998), Yol Gösterici İlkeler'in açıklanmasından sonra pek çok ülkede yerinden edilme sorunu konusundaki bilgi düzeyi ve farkındalık büyük ölçüde arttı. Hatta birkaç ülkede, çatışma sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde yerinden edilenlerin evlerine dönüşü ve haklarının yeniden tesisine ilişkin kabul edilen yasalar (örneğin Kolombiya ve Angola'da), Yol Gösterici İlkeler'den esinlenmiş durumda.

Yine Yol Gösterici İlkeler sayesinde, çeşitli uluslararası kuruluşların (örneğin BMMYK, Kızılhaç) yerinden edilmiş kişilere yönelik faaliyetlerinin uyumlu ve eşgüdümlü hâle getirilebildiği, bunun yanı sıra uluslararası sivil toplum örgütlerinin bu konuda eğitmeden geçtiği ve olumlu roller üstlendiği belirtiliyor.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, Yol Gösterici İlkeler etrafında şekillenen faaliyetlerin kısıtlı kaldığı ve bazı ciddi eksiklikleri olduğu da vurgulanıyor. Bu eleştirilerden en önemlisi, Yol Gösterici İlkeler etrafında oluşan pratiklerin ve tartışmanın, acil durumlarda uluslararası toplumun nasıl hareket etmesi gerektiği üzerinde odaklandığı, kalıcı çözüm bulma çabalarını ise iskaladığı şeklinde.

Özellikle Afrika ülkelerinde yaşanan yerinden edilme krizlerine bakıldığında, uluslararası kuruluşların çabalarının yerlerinden edilmiş olan grupların çatışmalardan korunması, kamplara yerleştirilmesi, insani yardım (gıda, sağlık, hijyenik koşullar vb.) dağıtımı gibi konularda yoğunlaştığı görülüyor. Halbuki kamplara sığınan ve dolayısıyla 'resmi' olarak ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayılan milyonlarca kişinin yanı sıra, bir o kadar da 'görünmeyen yerinden edilmiş kişi' olduğu belirtiliyor. Özellikle kentlere göç eden ve orada akrabalarının ya-

nına sığınan bu kişiler, yerinden edilmiş kişi rakamlarına dahil edilmiyor ve dolayısıyla yardım da alamıyorlar.

Uluslararası pratiklerin böyle bir 'kör noktası' olmasının bir nedeni, çatışma kaynaklı yerinden edilme olgularının 'geçici' olduğu ve çatışmalar sona erdikten sonra insanlar evlerine döndüğünde sorunun ortadan kalkacağı şeklindeki dolaylı bir varsayım (Weiss Fagen, 2003). Halbuki, geri dönenleri birçok sorun bekleyebileceği gibi, güvenlik kaygısı veya başka nedenlerle dönmeyi tercih etmeyenlerin önünde de toplumsal entegrasyon ve geçim gibi birçok sorun var. Birçok vakada, yerinden edilme kente göç sürecini hızlandırıyor ve kentsel sorunları katmerlendiriyor. Kırsal bölgelerden gelen yerinden edilmiş kişiler, kent ortamında özellikle mağdur bir konuma düşüyor. Çünkü yetkililer ve toplum, bu grubun yaşadığı sorunların (işsizlik, sosyal haklardan ve hizmetlerden yararlanamama) zorunlu göçten kaynaklandığını çoğu zaman algılamıyorlar.

Herhangi bir ülkede etnik veya dinsel uyuşmazlıklar nedeniyle çıkan çatışmalar sonucunda yerinden edilme krizi yaşandığında, eğer söz konusu devlet uluslararası toplumun bu olaya "müdahil" olmasını kabul eder ve bu zorunlu yer değiştirme sürecinin uluslararası adını koyarsa, şöyle bir durum ortaya çıkıyor. Çatışma nedeniyle evlerini terketmek zorunda kalan insanlar, yeni bir kategoriye alınıyorlar. Kimi zaman kayıtları yapılarak, kimi zaman kamplarda veya yerinden edilmiş kişilere özel yerleşim merkezlerinde kaldıkları için, devletin ve/veya uluslararası kuruluşların yönetim alanına giriyorlar.

Bu aşamada şöyle bir tehlike ortaya çıkıyor. Yerinden edilmiş kişiler, bir 'hedef kitle' kategorisi olarak, başka ülkelerdeki yerinden edilmiş gruplarla çok benzermiş gibi belirli uluslararası insani yardım pratiklerinin ve politikalarının nesnesi hâline gelebiliyorlar. Bu noktada yerinden edilme sorunu, uluslararası alanda üretilen söylemlerin ve yaklaşımların içine çekilip, asıl mağdur durumda olan kişilerin gerçek sorunlarının, bakış açılarının ve deneyimlerinin dışlanması tehlikesi doğabiliyor. Ya da uluslararası kuruluşlar, hizmet verdikleri kitlenin içindeki sınıfsal, dinî, etnik ve diğer katmanlaşmaları yok sayıp homojen bir grupmuş gibi muamele yapabiliyorlar. Bu durumda, yapılan insani ve ekonomik yardımların hedefine varmaması ya da başarısız olması söz konusu olabiliyor (Harris, 1999).

Ülke içinde yerinden edilme konusundaki literatür siyasa ağırlıklı olduğu için, bu tehlikelerden nadiren söz ediliyor. Ancak bu konuda çalışan bazı sosyal bilimcilerin uyarıları dikkate almaya değer. Örneğin, söz konusu uluslararası söylemin içinde yer alan tartışmaların yerinden olmuş kişileri nesneleştirdiği, sorunlarını genelleştirdiği ve bağlamından koparttığı yönünde bir eleştiri var. Bu durumda, geri dönmeyi arzu etmeyen ve kentte bir yaşam kurmak isteyen yerinden edilmiş kişilerin talepleri geri dönüş söylemi içinde kaybolabiliyor. Aynı şekilde, yerinden edilmiş kişilerin geri dönmesi ve topluma entegrasyonu gibi konulardaki faaliyetlerin uluslararası kurumlar veya sivil toplum örgütleri tarafından yürütülüyor olmasının mağdur bireylerin kendi emelleri ve planlarını göz ardı ettiği, zaman zaman sorunu depolitize edip geri dönüş ve yeniden yapılanmayı sadece 'teknik' bir soruna indirgediği iddiası da var (Sorensen, 2003).

Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin bir kategori olarak uluslararası kurumların ve devletin yönetim alanına girmesi, sadece insani yardım veya insan hakları desteği verilmesi anlamına gelmiyor. Daha önemlisi, bu kategorileştirme süreci, yerinden olmuş kişilerin içinde bulunduğu sosyal gerçekliği ve geleceklerini de şekillendirmeye başlayabiliyor (örneğin Brun, 2003).

Hâlâ oluşum sürecinde bulunan yerinden edilme sonrası uygulamalar ve uluslararası politikalar, bu alandaki tartışmalar ışığında sürekli değişiyor. Son zamanlarda üzerinde durulan bir politika önerisi, dönüş (*repatriation*), yeniden yapılanma (*reconstruction*), yeniden entegrasyon (*reintegration*) ve rehabilitasyon (*rehabilitation*) olarak belirlenen dört alanda bütüncül, sürebilir, şeffaf ve katılımcı uygulamalar oluşturulması yönünde (Rogge ve Lippman, 2004). Nitekim Birleşmiş Milletler, Sierra Leone ve Sri Lanka'da, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme-UNDP*), BMMYK, Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labour Organization - ILO*) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu'nun (*United Nations Children's Fund - UNICEF*) bir arada çalıştığı bütüncül '4 R' pilot programları başlatmış durumda (Lippman ve Malik, 2004).

5. TÜRKİYE, YERİNDEN EDİLME SONRASI ULUSLARARASI UYGULAMALARDAN NE DERS ÇIKARABİLİR?

Dünyadaki yerinden edilme örneklerine ve uluslararası toplumun bunlara yönelik uygulamalarına bakıldığında, Türkiye'nin yerinden edilme sorununun özgünlüğü ortaya çıkıyor. Öncelikle, Doğu ve Güneydoğu'dan zorunlu göç olgusunun on yılı aşkın bir geçmişe sahip olduğunu vurgulamak gerek. Bu açıdan, acil insani yardım, yerinden edilmiş kişilerin kayıt altına alınması ve kamplarda toplanarak çatışmadan korunması gibi uygulamalar, Türkiye için güncelliğini yitirmiş durumda. Bununla beraber, yaşam alanlarına dönmek isteyenlerin korunması ise, hâlâ güncellik taşıyan bir mesele.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yerinden edilme sorununa yönelik uluslararası pratikler hâlâ oluşum evresinde. Dolayısıyla, Türkiye'de geliştirilecek politikalar, hem başka ülkelerdeki uygulamaların olumlu olanlarından esinlenebilir, hem de uluslararası alanda "iyi bir örnek" teşkil edebilir. Bu açıdan bakıldığında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bütüncül ve kapsamlı bir yeniden yapılanma ve rehabilitasyon çabası gerektiği açıktır. UNDP'nin Türkiye Temsilciliği'nin önümüzdeki dönemde başlatması beklenen yerinden edilen gruplara yönelik pilot proje uygulamasının, başka bölgelerdeki iyi örneklerden ve yukarıda söz edilen "4 R" programlarından esinleneceğini umuyoruz.

Bu noktada, yerinden edilme sorununun çözümünün, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP) dar çerçevesinden ibaret olmadığı vurgulanmalı. Diğer örnekler bakıldığında, Türkiye'de de yaşam alanlarına dönüşün; güvenlik sağlanmadan, korucu sorunu çözülmeden, mülkiyet hakları (tapulu ya da zilyete dayalı) iade edilmeden, maddi zararlar tazmin edilmeden, mayınlar temizlenmeden ve daha genel anlamda bölgede barış tesis edilmeden tam olarak gerçekleşmeyeceği ve kalıcı olamayacağı sonucu çıkıyor. Diğer bir nokta, çözümün tek unsurunun dönüş olmadığını, bu konuda insanların emelleri ve arzularına kulak verilmesi gerektiğini akılda tutmak. Bu açıdan, kentlerde kalmayı tercih eden kişilerin ihtiyaçlarının da karşılanması gereği ortada.

UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜNDE GERİ DÖNÜŞ, YENİDEN YAPILANMA VE İYİ ÖRNEKLER

Ayşe Betül Çelik

Uyuşmazlık Çözümü literatüründe geriye dönüş; uyuşmazlık sonrası yeniden yapılanma/değişim/rehabilitasyon (*postconflict reconstruction/transformation/rehabilitation*) safhaları denilen süreç içinde incelenir. Geriye dönüşü sağlayacak olan çatışma-sonrası¹ bölgelerin yeniden yapılandırılması ve reformu; sürekli barış, istikrar ve güvenliği teşvik edecek kurumların oluşturulması, çatışmaya taraf olan grupları bir araya getirecek mekanizmaların oluşturulması ve uygulanması, çatışma eğilimli toplumların uzlaştırılması gibi birtakım bileşenleri gerekli kılıyor (Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası, tarihsiz-d; Nygren, 2003). Dolayısıyla, bu süreci tahlil etmek, sadece çatışma problemlerinin üstesinden gelme çabalarını değil (mesela gruplar arası çatışmanın engellenmesi, mayınların temizlenmesi gibi); aynı zamanda çeşitli aktörlerin (devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları - STK) fiziksel şiddet ve gerginliklerin yenilenen döngüsünü nasıl önlemeyi hedeflediklerini ve geriye dönüş için çatışma bölgelerini nasıl çekici hâle getirdiklerini araştırmayı da gerektirir.

Uyuşmazlık Çözümü literatürü, geriye dönüşün kapsamının geriye dönenlerin topluma sosyal ve kültürel olarak entegrasyonundan daha geniş olduğunu öne sürer. Bu alanda öne çıkan bazı konular şunlardır: Geriye dönülen yerlerin yeniden inşası, dönülen yerlerde kalkınma faaliyetlerinin ve ekonominin güçlendirilmesi, geriye dönenlerin siyasi ve medeni hayata yeniden entegre edilmesi (Arowolo, 2000; Ghosh, 2001), insan hakları uygulamalarının düzenlenmesi, kadınlar ve çocuklar gibi birtakım hassas grupların korunması, çatışmaya taraf olmuş kişilerin² rehabilitasyonu ve yoksulluk. Uyuşmazlık çözümü literatürünü diğer literatürlerden ayıran en önemli faktör; uyuşmazlıkların çözümünün sorunun kökenine inerek oluşturulması gerektiğini, bunun da ancak konuyla ilgili tüm aktörler arasında üçüncü taraflar/aktörler/arabuluculuğuyla yapılan müzakerelerden, sorun-çözümü çalıştaylarından (*problem-solving workshops*) ya da yerel toplumsal çözüm yollarından (*community-based appro-*

-
- 1 'Çatışma-sonrası' kavramı çatışmaların tamamen çözüldüğü anlamında algılanmamalıdır. Bu kavram (uyuşmazlık analizi terminolojisini kullanarak) pozitif barışın sağlanmasını ifade etmekten ziyade, aktif şiddet eylemlerinin bittiğini (negatif barış) ifade etmek için kullanılmaktadır. Öte yandan Uyuşmazlık Çözümü literatürü uyuşmazlığın bir süreç olduğunu ve her uyuşmazlığın safhaları olduğunu ileri sürer. Şiddet ve konular açısından bir uyuşmazlık, iniş (*de-escalation*) aşamasından tekrar çıkış (*escalation*) aşamasına geçebileceği gibi 'çatışma-sonrası' (*post-conflict*) aşamada sorunun kökenindeki etkenler iyice çalışılmadıkça ve bu etkenler ortadan kaldırılmadıkça, uyuşmazlık her an tekrar yükselişe geçebilir.
  - 2 'Çatışmaya taraf olmuş' kişiler literatürde 'ex-combatants' diye geçen terimin Türkçesi olarak kullanılmıştır. Bu kelimeyle, çatışmadaki her iki taraftan hem çatışmaya birebir girmiş hem de çatışmaya giren örgüt ya da kurumlara katılmış kişiler kastedilmektedir.

aches) geçtiğini iddia etmesidir. Bu iddianın altında yatan inanç ise, bu sorunların doğasını ve sorunlara müdahil olan aktörlerin pozisyonlarını anlamının, geriye dönüşü daha kolay kılacağı ve sürebilir çözümler üreteceğidir (*durable solutions*).

İdeal geri dönüş, devlet, yerel STK'lar ve uluslararası örgütlerin yaptıkları müzakereler sonucu ürettiği mekanizmaların uzun süreli ve sağlıklı işler hâle getirilmesinden sonra başlamalıdır. Dolayısıyla fiziksel yer değiştirme öncesi bazı ön çalışmalar gerekmektedir. Bu aşamada, sorunların çözümünde, devletin yanı sıra, çeşitli uluslararası ve yerel aktörler de devreye girer (Arowolo, 2000; Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası, tarihsiz-d; Varsney 2001).

Geriye dönüş ve çatışma-sonrası bölgelerin yeniden inşası aynı zamanda yerel yönetimlerin ve STK'ların karar alma ve hizmet sağlama alanlarında yer almalarını da gerektirir (Lederach, 1998; Abu-Nimer, 2001; Dünya Bankası, tarihsiz-d; Ghosh, 2001). STK'lar, sorunun çerçevesinin yeniden çizilmesinde, uyuşmazlığa neden olan konularda yerel yönetimler ve devlet kurumları ile müzakere etmede ve zorunlu göçten etkilenen kişileri doğrudan temsil etmede de önemli aktörlerdir.

Yerel ekonomik kalkınmanın geliştirilmesi rehabilitasyonun önemli bir parçasıdır. Burada önemli olan yerel aktörlerin (gerek kamusal gerek özel sektörün) bölgenin özellikleri, potansiyeli, sorunları ve ihtiyaçlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamasıdır. Çeşitli bölgesel konferanslarda pratisyenler bu konuda en geçerli metodun aşağıdan-yukarıya yaklaşım (*bottom-up approach*), yani yerel aktörlerin bu süreci tanımlayarak üst kurumlara iletmesi, olacağı sonucuna varmışlardır (UNOPS/ILO, tarihsiz).

Bir başka önemli konu ise, geri dönüşün, literatürde mutabakat (*reconciliation*) denilen ve gerçekleşmesi zor olan süreçle paralel yürümesi ya da bu sürece öncülük etmesi gerektirir. Mutabakat, Louis Kriesberg tarafından şöyle tanımlanıyor: “Baskıcı bir ilişki yaşamış ya da birbirleriyle yıkıcı bir ilişkide bulunmuş tarafların koşulları en azından ‘minimal’de kabul edilmiş bir ilişkiye girmeyi ya da böyle bir ilişki kurmayı kabul etme süreci. Bu sürecin dört boyutu vardır: i) gerçek; ii) adalet; iii) af dileme/affetme; ve iv) kişi ya da grup güvenliği (Kriesberg, 2001: 48). Gene bu konuda uluslararası söze sahip Paul Lederach’a göre, toplumların birlikte yaşaması, güven, empati (duygudaşlık) ve demokrasi kültürünün oluşması için dört önemli faktörün bileşkesi gereklidir: a) gerçeklerin açıklanması (*truth-telling*), b) tamir/tazmin (*reparation*), c) yaraların sarılması/iyileşme (*healing*), d) onarıcı adalet (*restorative justice*) (Lederach, 1998).

Bu anlamda geri dönüşün kalıcılığı ancak çatışma içerisinde bulunmuş grupların/kişilerin bu yüzleşmeyi gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirme sürecinde olmasıyla ilintilidir. Bu da zorunlu göçe sebep olan faktörlerin ortaya çıkarılmasını, hataların kabul edilmesini ve güvenli bir ortamda ilişkilerin yeniden kurulmasını gerektirir. Gerçeklerin ortaya çıkarılmasında bağımsız hakikat ve mutabakat komisyonlarının kurulması ve hukukun geçmiş insan hakları ihlalleri ve adaletsizlikleri su yüzüne çıkarması önemli ve gerekli bir süreçtir. Bununla birlikte, söz ko-

nusu süreç; baskı altında tutulmuş grupların güçlendirilmesini, itibarlarının iadesini ve ilişkinin tekrar aynı döngüyü yaşamaması için gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılar.

Uyuşmazlık Çözümü literatürüne baktığımızda geriye dönüşle ilgili şu çıkarımları yapabilir ve çözüm önerilerini bulabiliriz:

1. Geri dönüş için mutabakatla üretilmiş (*reconciled*), kalıcı (*sustainable*), sürebilir (*durable*), güvenli ve onurlu çözümler gerekir. Bu çözümlerin belirtilen yönlerde olması ancak uyuşmazlık içinde olmuş tarafların bir araya gelerek sorunların kaynağını (yani sosyal, ekonomik ve siyasi adaletsizliklerin tespitini) ve çözüm yollarını müzakere etmesi yoluyla olur.
2. Bu müzakereler *tüm* tarafların temsiliyle gerçekleşmelidir. Özellikle yerinden edilmiş kesimi temsil eden yerel örgütler bu müzakerelere katılmalıdır. Çatışma içindeki tarafların diyaloga girmesi geri dönüşün kalıcılığı için önemli ve gereklidir. Ayrıca bu tarafların birlikte üretmeleri ve çalışmalarını koordine etmeleri kalıcı barış için kritik bir önem taşımaktadır.
3. Uluslararası kurumlar gerek bu müzakerelerin başlatılmasında; gerekse de sürecin içinde önemli bir kolaylaştırıcı rolü (*facilitator*) oynayabilir ve baskı gücü oluşturabilirler.
4. Yerinden edilmiş kesimin tüm vatandaşlık haklarından yararlanabilmesi için demokratik yolların açılması ve gerekli siyasi değişim sürecine girilmesi gereklidir. Hatta bu kesimin ve yerel kurumların sahiplenmediği bir sürecin başarı olasılığı çok zayıftır. Aşağıda da tartışılacağı üzere iyi örnekler sadece yerel aktörlerin bu süreci sahiplendiği durumlarda olmaktadır.
5. Geri dönüşü sürebilir yapmak aynı zamanda olası bir uyuşmazlık öncesi erken uyarı sisteminin devreye girebilmesini, yani önleyici mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılar.

1. KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

Karşılaştırmalı örneklere geçmeden önce belirtilmesi gereken önemli bir nokta, literatüre tam oturan ve mükemmel örnek denilebilecek ve Türkiye'deki sorunla tam karşılaştırılabilecek durumların az olduğudur. Ülke içi zorunlu göç hâlâ ülkelerin egemenlik haklarıyla çelişen durumlar yarattığı için özellikle uluslararası kurumların arabuluculuğunu/baskı gücünü/kolaylaştırıcılığını engellemekte, bu da verimli çözüm üretimi için gerekli müzakereleri engellemektedir. Yine de özellikle Latin Amerika'da son yıllarda başarılı geri dönüşler yaşanmıştır. Özellikle Peru, Guatemala ve Kolombiya'da 1990'lı yılların sonunda başlatılan geri dönüş çabalarında önemli mesafeler katedilmiştir.

Peru'da 20 yıl süren ve bir tarafta devlet güçlerinin bir tarafta da Maoist Aydınlik Yol (*Shining Path*) ve Tupac Amaru Devrimci Hareketi'nin (*MRTA*) bulunduğu iç savaş sonrasında başlatılan çalışmalar sonucunda 600.000 yerinden edilmiş kişiden 60.000'i hariç tümünün döndüğü ve geri dönüş sürecinin büyük oranda başarılı olduğu düşünülüyor. Sürecin etkili

olmasındaki en önemli neden yerinden edilmiş kesimin temsil edildiği bir ulusal koordinasyon grubunun kurulması. 1996'da 45.000 kişiden oluşan ve yerinden edilenleri temsil eden Desplazados Bölgelerarası Derneği (*Asociación Interprovincial de Desplazados - ASFADDEL*) ve Orta Peru'nun Yerinden Edilmiş Kesimini Temsil Eden Junin Merkezli Bölgesel Derneği'nin (*Junin-Based Regional Association of the Displaced of Central Peru*), hem yerel, hem bölgesel, hem de uluslararası örgütlerin bir araya getirdiği üyelerden oluşturuldu (Global IDP Project, 2005a). Ayrıca 1998'de yerinden edilmiş kadınlar seslerini duyurabilmek amacıyla 2.700 kişi katımlı uluslararası bir konferans örgütlediler. Bu ulusal grup özellikle kapasite arttırımı (*capacity-building*) ve güçlerinin bir araya getirilmesinde uluslararası destek aldılar. Bu destek sonucu oluşan grup, devletle önemli müzakereler sonucu özellikle Birleşmiş Milletler (BM) Yol Gösterici İlkeler'in uygulanmasında etkili oldular. STK'lar, bu prensiplerin yayılmasında ve uygulanmasında baskıcı, uygulamaların doğruluğunu tespit eden denetleyici, yerinden edilmiş kesimin haklarının geliştirilmesinde de tavsiyede bulunan bir güç oldu. Fakat bu süreçte yaşanan önemli bir sorun, bu prensiplerin yerinden edilen kesimin ana diline çevrilmemiş olmasıydı.

Mutabakat süreci için gerekli olan iki önemli gelişme hakikat ve mutabakat komisyonlarının oluşturulması ve yerinden edilmiş kesimin haklarını koruyacak yeni kanuni uygulamaların kabul edilmesidir. Haziran 2001'de kurulan komisyonlar, bir barış anlaşmasının imzalanmadığı Peru'da, mutabakat için gerekli en önemli şartın yerine getirilmesinde önemli bir adımdı. Bu komisyonlar, yaşanan insan hakları mağduriyetlerini belgeledi ve yerinden edilmiş 600.000 insanın tümünün savaş mağduru olduğunu kabul edip, tazminata hak kazandığını tescil etti. Latin Amerika'da tabu olan kadın ve çocuklara karşı işlenmiş suçların, özellikle taciz, şiddet ve tecavüzün de belgelenmesi gerektiği bu komisyonlar yoluyla ortaya çıktı. Ayrıca komisyonların raporları ve önerileri sonucunda Mayıs 2004'te yerinden edilmiş kesimin özel statüsünü tanıyan ve özel haklarını benimseyen bir yasa ilk defa yürürlüğe girdi. Bu yasa ayrıca yerinden edilmiş kesim hakkında bilgi oluşturan bir veri tabanının da oluşması gerektiğini belirtiyordu.

Bütün bu süreçte üç önemli sorun yaşandı. Birincisi, yerli halkın toprakları üzerindeki mülkiyeti belgelerle ispatlı olmadığı için çatışma sürecinde bu topraklara el koyanlar gerekli belgeleri temin edip bu topraklara sahip oldular. Bu da geri dönüşte hak iddia edenler arasında uyuşmazlıklara neden oldu. İkincisi, geri dönüşte devletin sağladığı maddi imkânlar kısıtlı idi. 1994-2000 yılları arasında devlet yeniden yapılanma ve altyapı oluşumu için 74 milyon dolar harcamış olsa da bu kaynak sınırlıydı. Geri dönenlerin çoğu bunu kendi imkânlarıyla gerçekleştirdiler. Üçüncüsü ve en önemlisi, geri dönüş projelerinin şehirlere göç etmiş kesimi dışlamış olmasıdır.

Bir başka başarılı sayılabilecek örnek ise Kolombiya'dır. Kolombiya'da İnsan Hakları Vakfı, yerinden edilmiş kesimin insan haklarını korumada etkili olmuştur. Söz konusu STK, çatışma sonrası safhada polis ve ordu ile yerel ve ulusal yetkililere insan hakları eğitimi vermiş, devlet güçlerine yerinden edilmiş kesim için çıkarılan kanunlara yönelik tavsiyelerde bulunmuş, bu kanunların uygulanmasını denetlemiş ve yine bu kesimin sorunlarını araştırmıştır.

Guatemala'da ise, barış anlaşması imzalandıktan sonra STK'lar yerinden edilmiş kesimin topluma yeniden eklenmesi için gerekli belgelerin (en önemlisi tapuların ve mülkiyetin) edinilmesi için çalıştılar, yerel ve ulusal otoritelere tavsiyelerde bulundular, ulusal komitelerde çalıştılar ve yerinden edilmiş kesim hakkında bilgi toplamada yardımcı oldular. Bu kurumların karşılaştıkları en büyük sorun ise, devlet tarafından yasadışı örgütlerle bağlantılı olduklarının iddia edilmesi ve çalışmalarının kısıtlanmasıydı. Ayrıca projelerde ve çözüm üretiminde devlete oranla masada daha az söz hakları vardı.

Hemen her yerde uluslararası kurumların yardımı ve baskıcı gücü geri dönüş çalışmalarının verimliliğini artırmıştır. Türkiye'de yaşanan zorunlu göçe benzer bir göçün yaşandığı üç Orta Amerika ülkesi olan Nikaragua, El Salvador ve Guatemala'da gerek devlete karşı ayaklanan gerilla gruplar gerekse de devlet güçleri tarafından hak ihlalleri yapıldığı iddiaları vardı. BM, bu ülkelerdeki geri dönüş çabalarına destek verecek iki büyük girişimde bulundu: Orta Amerika Mültecileri Üzerine Uluslararası Konferans (*Conferência Internacional sobre Refugiados da América Central - CIREFCA*) ve Yerinden Edilmiş, Mülteci ve Dönerler İçin Kalkınma Planı (*Programa de Desarrollo para Desplazados, Refugiados y Repatriados - PRODERE*). Bu programlara Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labour Organization-ILO*), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization-WHO*) alt yüklenici (*sub-contractor*) olarak katıldı, (BM Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme-UNDP*) yoluyla) İtalyan hükümeti ise 115 Milyon Amerikan Doları tutarında yardımda bulundu. PRODERE'nin bir birimi olan ve ILO'nun sponsorluğuyla yürütülen Yerel Ekonomik Kalkınma Acentesi (*Local Economic Development Agency-LEDA*) bir BM programı başlattı. Bu program 1990-1995 yılları arasında Orta Amerika'da barış sürecinin sağlanması ve yerinden edilmiş, mülteciler ve geri dönen kesime yardım için oluşturuldu. Epeyce başarı sağlamış bu programın benzerleri ILO sponsorluğunda Angola, Bosna, Kamboçya, Hırvatistan, Cibuti, Mozambik, Somali ve Tacikistan'da yürütülmeye çalışılıyor (Dünya Bankası, tarihsiz-c).

LEDA, çatışma yaşanmış bölgelerde yerel ekonomik kalkınmanın canlanması, yerel mekanizmaların ekonomik olanaklar yaratması, çatışma bölgelerinin yeniden yapılanması ve altyapının temini, dönerlerin topluma entegrasyonu, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin sağlanması ve paydaşların ekonomik çıkarlarının korunması için kapasite artırımı üzerine çalışmıştır. Program için seçilen bölgeler çatışmanın yoğun yaşandığı, çok mülteci üreten, ekonomik ve sosyal ayrımcılığın yüksek düzeyde yaşandığı, devlet kurumlarının az ve zayıf olduğu, altyapının zarar gördüğü, yoksulluğun yaygın olduğu ve her iki kesimde de güvensizliğin yaşandığı yerlerdi. Program, ana hatlarıyla insan haklarının geliştirilmesini, kalkınma konuları üzerine mutabakatın sağlanmasını, geriye dönüşün kolaylaştırılmasını, sağlık, eğitim ve yerleşim gibi ana hizmetlerin sağlanmasını ve yerel ekonominin tekrar canlandırılmasını hedeflemiştir. Burada asıl amaç geri dönerlere maddi ve teknik yardım sağlayarak tarımın canlandırılması ve altyapının onarılmasıyla geri dönüşün kalıcı kılınmasıdır. Bu programdan çıkarılacak ana ders ise özellikle bu tür programların bölgesel ve yerel kalkınmayı geliştirerek dönüşü sürebilir kılacağı ve üçüncü tarafların bu konuda önemli ölçüde kolaylaştırıcı rol oynayabileceğidir (UNOPS/ILO).

Uluslararası kurumların ülke içinde yerinden edilme kapsamındaki yardımlarının devletin egemenliğine bir saldırı olduğu düşünülen Asya ülkelerinde bile, BM'nin yardımları konunun çözümünde etkin bir rol oynamıştır. Örneğin Sri Lanka'da devlet ve BM geri dönüş ve yerleşimde birlikte projeler üretmiş, Tamil Eelam Özgürlük Kaplanları (*Liberation Tigers of Tamil Eelam-LTTE*) da bu projelerde yer almıştır.

Latin Amerika dışında STK'ların devlete karşı yerinden edilmiş kesimlerin haklarını koruduğu ve gerekli yasaların çıkarılmasında ve uygulamasında baskı oluşturduğu çok fazla örneğe rastlamıyoruz. Mesela Cezayir örneğinde uluslararası kurumların ilgisini çekecek güçte bir STK birlikteliğinin yoksunluğu geri dönüşleri yetersiz bırakmaktadır. Asya'da Türkiye'deki soruna benzer örnekler Burma, Sri Lanka, Filipinler, Nepal ve Endonezya'dır (Aceh). Bunlardan sadece Endonezya ve Sri Lanka'da büyük geri dönüşler yaşanmıştır. Benzer bir örnek olmasa da Afganistan'da BM çabalarıyla geri dönüşler teşvik edilmekte ama BM'nin buradaki gücü çeşitli kurumlarca sorgulanmaktadır. Bütün bu örneklerde yaşanan ortak sorun toprak ve mülkiyet haklarıyla ilgilidir. Bu hakların korunamaması ise kısmen, etkin ulusal müzakereci bir sivil toplum dayanışmasının oluşmamış olması ile ilgilidir. Gene Hindistan'da geri dönüşü baltalayan etkenler arasında barış ortamının tam olarak sağlanamaması ve mayınların temizlenmemesi gösterilebilir. Bütün bu başarılı sayılmayacak örneklerden çıkarılacak sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1. Geri dönüş, kalıcı barış/ateşkesi sağlama ve çatışma bölgeleri mayınlardan temizleme çalışmalarıyla paralel yürütülmeli ve bu noktaların kalıcı ve sağlıklı geri dönüşün önemli bileşenleri olduğu unutulmamalıdır.
2. Toprak ve mülkiyet haklarının korunması için yerinden edilmiş kesimin haklarını koruyacak ve onlar adına bu konularda müzakerelere gidebilecek güçlü bir bölgesel ve ulusal komiteye/gruba ihtiyaç vardır.
3. Geri dönüş ancak gerekli ekonomik ve sosyal altyapının sağlanmasıyla kalıcı kılınabilir. Fakat bu sistemin kalıcı kılınması da hem yerel örgütlerin hem de uluslararası kurumların etkin katılımı ve bu süreci sahiplenmesi ile sağlanabilir.

2. TÜRKİYE'YE YANSIMALAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hem yukarıda kısaca özeti geçen literatürün uygulanmasında hem de iyi örneklerin tekrarlanabilmesinde Türkiye'nin bir karşılaştırılabilir sorunu vardır. Yukarıda belirtilen birçok örnekte iç savaş değişik etnik gruplar ya da sınıfsal örgütler arasında yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan zorunlu göçü farklı kılan ve dönüş önerilerini zor kılan ise Türkiye'de yaşanan uyumsuzluğun devlet güçleri ve PKK arasında geçmiş olması ve resmi bir ateşkesin söz konusu olmaması/olamayacağıdır. Daha da zorlusu, diğer örneklerde olduğu gibi bu uyumsuzluğun giderilmesinde ne bir muhatap tarafın olması ne de mağdur kesimi temsil edecek bir oluşumun bulunmasıdır.

Uyuşmazlık Çözümü literatürü ve değinilen örnekler geri dönüş için gerekli ortamın hazırlanmasında en etkili ortamların ancak devlet, STK'lar ve uluslararası örgütlerin ortak ve katılımcı bir alanda çalışmasıyla üretilebileceğini gösteriyor. Kalıcı geri dönüş için ilk önce sorunun doğasının tartışıldığı çalıştaylar ve toplantılara ihtiyaç vardır. Çözüm projelerinin üretiminde bu kesimlerin ortak üretimi bir yol planı gerekmektedir. Özellikle tazminatların belirlenmesinde rol oynayacak bölgesel komitelerde bu kesimi temsil edecek STK'ların yer alması önemli bir katkı olabilir.

Yine diğer örneklerden çıkarabileceğimiz bir öneri ise, uluslararası kurumların etkisinin daha kuvvetli olmasıdır. Latin Amerika örneğinin gösterdiği üzere bölgesel kurumların BM Yol Gösterici İlkeleri'ni kabul ettiği ve kolaylaştırıcı ve baskıcı rolü oynadığı durumlarda çözümler daha kolay ve kalıcı kılınmaktadır. Elbette ki Türkiye'deki zorunlu göç (Avrupa'da birkaç ülke dışında) bölgesel yayılım göstermemiş ve büyük bir bölgesel dengesizlik yaratmamıştır. Bu da bölgesel ve uluslararası kurumların ilgisini geç ve yetersiz derecede çekmiştir.

Sürebilir geri dönüşün sağlanması için gerekli mutabakat zayıf tarafların temsili ve haklarının korunması için güçlendirilmelerini (*empowerment*), bu konuda projelerin üretilmesini ve yerel toplumun bu projelerin içinde yer almasının sağlanmasını gerektirir. Bütün bunlar için gerekli altyapı ise STK'ların kapasite arttırımı ve seslerinin duyurulması için eğitimden geçer. Uyuşmazlık Çözümü eğitimleri birçok yerde, daha önce çatışma içinde bulunmuş kesimin tekrar barış ortamına getirilmesi ve huzur ortamının sağlanması için verimli sonuçlar üretmiştir. Örneğin Sri Lanka'da çeşitli uluslararası örgütlerin hem finansal hem de teknik olarak desteklediği projeler ve eğitimler Sinhal, Tamil ve Müslüman kesim arasında uyuşmazlıkların çözümünde ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Elbette ki Türkiye örneğinde böylesi bir toplumsal çatışma yoktur ama bu uygulamalar diğer sorunlu alanların uzlaşmasında verimli çözümler üretebilir. Örneğin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da korucu olan ve olmayan köylerin uzlaştırılmasında, yerinden edilmiş kesimin devlet kurumlarıyla (özellikle polis ve ordu ile) olan ilişkilerindeki güvensizliğin giderilmesinde bu eğitimler önemli sonuçlar doğurabilir. Ayrıca göç sonrası şehirlerde yaşanan toplumsal gerilimin (Mardin örneğinde Arap-Kürt uyuşmazlığı) aşılmasında da bu tür çalışmalar yardımcı olacaktır. Gene aynı şekilde kapasite arttırımı yoluyla hem BM Yol Gösterici İlkeler STK'lar üzerinden dağıtılabilir hem de yerel halk vatandaşlık haklarını daha etkin şekilde öğrenebilir.

Geri dönüş ve toplumsal mutabakat alanında ise en sorunlu nokta 'gerçekle yüzleşme' noktasıdır. Hem literatür hem de diğer örneklerden ortaya çıkan, bu konunun hem çok önemli olduğu hem de çeşitli yönleriyle uygulamada zor olduğudur. İlerideki bölümlerde tartışılacağı üzere, Türkiye'de bu konuda çıkan yasa ve hükümet politikalarında bile bu sorunun başlangıcı için farklı tarihler önerilmektedir (örneğin 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) kapsamı 1987'den başlarken, "Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlıklı Çerçeve Metin ise olayları 1984'e kadar geri götürmektedir). Elbette ki, Türkiye'de bu olayın kökeninin nereye kadar gittiğinin tartışılmasının önü-

nün açılmasıyla bu konudaki sıkıntılar da aşılabilecektir. Uyuşmazlık nasıl bir süreçse, toplumsal mutabakat da bir süreçtir ve kalıcı geri dönüşlerin sağlanması ve yerinden edilmenin tekrar yaşanmaması için önemli ve hayatidir.

ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLME SORUNU: ULUSLARARASI HUKUKTAKİ GELİŞMELER VE ÜLKE PRATİKLERİ

Dilek Kurban

Türkiye'nin ancak yakın dönemde resmi olarak kabul edilmiş olan 'ülke içinde yerinden edilme' (yerinden edilme) sorunu,¹ uluslararası hukuk ve kamuoyu tarafından da uzun zaman göz ardı edilmiş bir olgu. Dünya üzerinde birçok ülkenin benzer şekilde karşı karşıya kalmış olduğu bu sorunun kalıcı çözümü için geliştirilmesi gereken politikalar, hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplumun oynayacağı rol ve bu süreçte uluslararası hukukun üstleneceği işlev son yıllarda sıkça tartışılmakta. Gerek uluslararası gerekse ulusal platformlarda gerçekleşen gelişmeler ve yapılan tartışmalar, sorunun kalıcı çözümünün ne derece zor olduğunu göstermekle birlikte, çözüm arayışlarında uluslararası deneyim ve ilkelere göz önünde tutulmasının gereğine de işaret etmekte.

Bu yazıda, çatışma ortamı nedeniyle yerlerinden edilen ancak mültecilerin aksine ülke sınırları içinde kalan kişileri uzun süre kapsamı dışında bırakan uluslararası hukukun Soğuk Savaş sonrası geçirdiği dönüşüm tartışılacak; bu dönüşümün temel ürünü olan Yol Gösterici İlkeler'in uluslararası hukuktaki yeri ve önemi ele alınacak; Yol Gösterici İlkeler'in yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliği incelenecek; yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının korunmasına yönelik uluslararası hukukta meydana gelmekte olan gelişmeler ve diğer ülke örnekleri irdelenecek; son olarak, uluslararası ilkeler ve diğer ülke deneyimleri ışığında Türkiye'nin yerinden edilme sorununun öznel niteliği ve ihtiyaçları tartışılacak.²

1. ULUSLARARASI HUKUKTA YERİNDEN EDİLME SORUNUNUN DOĞUŞU

Yerinden edilmiş kişilerin uluslararası hukukun nesnesi olduğu anlayışının yerleşmesi, devletlerarası geleneksel savaşların yerini iç savaş ve çatışmaların aldığı Soğuk Savaş sonrası döneme rastlar. 1980'lerin sonlarında Güney Amerika ve Afrika'da yaşanan iç savaşlarda milyonlarca insanın yerlerinden edilmesi sonucu, büyük bir zorunlu göç mağduru kitlesi oluştu. Bu mağdurların arasında, devletlerarası bir sınırı geçmiş olmaları nedeniyle 1951 Birleşmiş Milletler (BM) Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin (Mülteci Sözleşmesi) (BM, 1951) kapsamına giren *mültecilerin* yanı sıra, sayıları milyonları bulan ancak ülke sınırları-

¹ Bkz. Bölüm III.

² Kitabın Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, Yol Gösterici İlkeler'de tanımlanan yerinden olma kavramı, gerek çatışma ortamı nedeniyle yerlerinden edilen, gerekse doğal afetler ve kalkınma projeleri nedeniyle yerlerinden olan kişileri kapsamaktadır. Ancak, bu kitap Türkiye'de Olağanüstü Hal (OHAL) sürecinde meydana gelen yerinden edilme sorununa dair olduğu için, bu makalede uluslararası hukuk ve pratikler sadece yerinden edilmiş kişiler açısından değerlendirilecektir.

nın dışına çıkmamış olmaları nedeniyle uluslararası hukukun koruma alanına girmeyen *yerinden edilmiş kişiler* de bulunuyordu. 1990'lara gelindiğinde, sayıları mültecilerinkini aşan yerinden olmuş kişilere insani yardım sağlamakla yükümlü bir kurumun bulunmaması, uluslararası kamuoyunu çözüm arayışına yöneltti.

Bu arayışların arka planında yatan temel siyasi etken, Avrupa kıtası ve birey odaklı olan uluslararası insancıl hukuk rejiminin az gelişmiş ülkelerin ürettiği kitlesel mülteci akışını karşılamada yetersiz kalmasıydı (Bagshaw, 2005). İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yol açtığı mülteci sorunu'nu çözmek amacıyla tasarlanan Mülteci Sözleşmesi, "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için" ülkelerinden kaçan *bireylere* koruma sağlıyordu (BM, 1951).³ Oysa 1980'lerin sonunda ortaya çıkan tablo; ırkı, etnik kimliği, dini vb. nedenlerle grup olarak hedef alınan ve/veya iç savaş ve çatışma ortamlarından veya doğal afetlerden kaçan kişilerden oluşan zorunlu göç kitleleriydi. Bu kitleler, kısıtlı yetki ve kaynakları olan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) etkisizliği, sınırlı sayıda ve seçilmiş nitelikte kişilere sığınma tanımak isteyen gelişmiş ülkelerin ise siyasi iradesizliği ile karşılaştı. Bu durum, uluslararası kamuoyunun çabalarının, zorunlu göç akımlarının *kontrol altına alınmasına ve engellenmesine* odaklanmasına yol açtı (Bagshaw, 2005). Bu anlamda, yerinden edilme sorununa çözüm bulma yolundaki girişimler, uluslararası kamuoyunun kitlesel mülteci akımlarını durdurma isteği ile bağlantılıdır (Cohen, 1994; Deng, 1995). Zorunlu göçün salt insani yardım değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik bir sorun olduğu ve bu nedenle bölgesel ve uluslararası güvenliği tehdit ettiği yönündeki anlayışın genel kabul görmesi de, bu sorunun uluslararası kamuoyunun gündemine yerleşmesinde etkili oldu (Cohen, 2003a).

Öte yandan, bu girişimlerin arka planında, uluslararası insancıl hukuk rejiminin zorunlu göç mağdurları arasında yaptığı ayrımın eleştirisi de yatar. Benzer nedenlerle yerlerinden edilen kişilerin, ülkelerini terk edip etmediklerine dayanarak 'mülteci' veya 'yerinden edilmiş kişi' olarak sınıflandırılması, gerek aynı çatışma ortamından zarar gören mağdurlar arasında haksız ayırım yapıldığı gerekçesiyle (Brun, 2003), gerekse bu kategorilerin mutlak değil değişken durumlara işaret ettiği gerekçesiyle (Martin *vd.*, 2005) eleştirilmiştir. Yerinden edilmiş kişiler, mültecilerin aksine, kendileri için özel koruma veya insani yardım sağlamakla yükümlü bir uluslararası hukuk rejiminin korumasına sahip değiller (Deng, 1995; Mooney, 2003a). BMMYK, 1970'lerden itibaren bazı ülkelerde yerinden edilmiş kişilere insani yardım sağlamış olmasına rağmen, bu yardımın gerekliliği, zamanlaması ve niteliği konusunda geniş takdir yetkisi bulunuyor (Martin *vd.*, 2005). Oysa yerinden edilmiş kişiler, mağduriyetlerinin nedeni olabilen kendi hükümetlerinin iradesine terk edilmiş olmaları nedeniyle uluslararası kamuoyunun ilgisine en fazla ihtiyaç duyan gruplar arasında yer alır (Brun, 2003).

Sonuç olarak, gerek yoksul ülkelerden kaynaklanan kitlesel zorunlu göçü durdurmak veya engellemek, gerekse zorunlu göç mağdurlarının çoğunluğunu oluşturan yerinden edilmiş kişilere yardım ve koruma sağlayacak uluslararası bir rejim kurma arayışları, BM'nin 1990'ların

---

3 (Mülteci Sözleşmesi, Madde 1(A)(2))

başında harekete geçmesine yol açtı. Bir grup sivil toplum kuruluşunun (STK) üye ülkeleri harekete geçirmesiyle başlayan bu girişimin meyvesi, Yol Gösterici İlkeler oldu.

2. BİR ‘YUMUŞAK HUKUK’ MEKANİZMASI OLARAK YOL GÖSTERİCİ İLKELER

Yerinden edilmiş kişilere yönelik uluslararası girişimlerin geçici, öngörülemez ve kısa süreli olması, az sayıda yerinden edilmiş kişiye ulaşan kısıtlı girişimlerin ise insani yardımla sınırlı olması ve insan haklarının korunmasına yönelik ihtiyaçlara yanıt vermemesi, BM’yi harekete geçirdi. BM Genel Sekreteri, İnsan Hakları Komisyonu’nun isteği üzerine, Francis Deng’i 1992 yılında Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi (Özel Temsilci) olarak atadı. Deng, Komisyon’un yerinden olmuş kişilerin salt insani yardım değil insan haklarının korunmasına yönelik ihtiyaçlarının da göz önünde tutulmasını istemesi üzerine, uluslararası insan hakları hukuku, insancıl hukuk ve mülteci hukukunu inceleme altına alan çalışmalar başlattı. Altı yıllık bu sürecin sonunda hazırlanan Yol Gösterici İlkeler, BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 1998 yılında kabul edildi (Deng, 1995).

Komisyon’un yerinden olmuş kişilere koruma sağlayacak ‘uygun bir çerçeve’ geliştirmek amacıyla mevcut yasal ilkelerin incelenmesini istemesi, Özel Temsilci’ye büyük bir hareket alanı sağladı (BM İnsan Hakları Komisyonu, 1996). Böylece, Özel Temsilci, uluslararası sözleşmelerin üye ülkeler arasındaki diplomatik görüşmeler sonucu hazırlandığı geleneksel mekanizmaları kullanmak yerine, konunun uzmanı STK’lar ve akademisyenleri bir araya getiren ve uzun bir sürece yayılan toplantılar düzenledi. Bu süreçte ele alınan temel sorunlardan biri üye ülkeler üzerinde bağlayıcılığı bulunan ancak içerik olarak sınırlı olan bir sözleşme mi, yoksa bağlayıcılığı olmayan ancak kapsamlı bir ‘yumuşak hukuk’ belgesinin mi tercih edilir olduğuydu (Bagshaw, 2005).⁴ Sonuçta, içerik bağlayıcılığa tercih edildi ve Yol Gösterici İlkeler kabul edildi. Bu tercihte karar kılınmasında, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından BM üyesi ülkelerin görüşleri ve pozisyonları arasında artan bir çoğulculuk olmasının hükümetlerarası müzakereleri zorlaştırmış olması ve uluslararası sözleşmelerin veto edilme riskinin artmış olması da etkili oldu (Kälın, 2001a).

Özel Temsilci ve ekibinin incelemeleri sonucu vardıkları temel kanı, uluslararası insan hakları hukuku ve insancıl hukuk ilkelerinin yerinden olmuş kişilerin koruma ve insani yardıma ilişkin birçok ihtiyacına yanıt verdiği, ancak yine de önemli yasal boşluklar ve belirsizlikler bulunduğuydü (Deng, 1995). Yol Gösterici İlkeler’in temel katkısının ilgili uluslararası ilkelerin yerinden olmuş kişilerin özel koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden ifadesi olduğu (Mooney, 2003a; Holland, 2004; Martin *vd.*, 2005) ve uluslararası hukukta ‘sağlam bir temeli’ bulunduğu vurgulanır (Kälın, 2001b). Bir başka görüş ise, yerinden edilmiş kişilerin

---

4 Ancak, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri’nin, Francis Deng’in görev süresinin sona ermesinin ardından atadığı Walter Kälın, uluslararası kurumların bildirdikleri, kararları veya tavsiye metinlerinin aksine üye ülkeler tarafından müzakere edilmeyen Yol Gösterici İlkeler’in, gerçek anlamda ‘yumuşak hukuk’ teşkil etmediğine dikkat çekmekte (Kälın, 2001b). Kälın, bir grup uzman tarafından kaleme alınan Yol Gösterici İlkeler’in yumuşak hukuktan daha da yumuşak olduğunu belirtiyor.

mağduriyetlerinin asıl sebebi olan devletlere halihazırda ihlal etmiş oldukları insan hakları konusundaki yükümlülüklerini yeniden vurgulayan Yol Gösterici İlkeler'in gereksiz bir tekrardan ibaret olduğu yönündedir (Barutçiski, 1998).

Son tahlilde, hükümetlerin yasal bağlayıcılığı bulunmayan ve etkin bir yaptırım mekanizması olmayan Yol Gösterici İlkeler'e uymaları kendi siyasi iradelerine bağlı. Yine de Yol Gösterici İlkeler, yerinden edilmiş kişiler adına etkili savunuculuk ve siyasa faaliyetlerinde bulunulmasında yeni açılımlar sağlayan normatif bir araç. Nitekim BM kurumları, bölgesel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve sayıları giderek artan hükümetler, yeni siyasalar, yasalar ve programlar geliştirirken Yol Gösterici İlkeler'i kullanmaya başladı (Cohen, 2003a). Yeni yapılan araştırmalar, Yol Gösterici İlkeler'in, özellikle ulusal hukuk yolu aracılığı ile uygulandığında, yerinden olmuş kişilere en etkili korumayı sağladığını gösteriyor (Martin *vd.*, 2005). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye ülkelerin yerinden edilmiş kişilerin 'güvenlik ve vakar içinde' gönüllü dönüşü ilkesini tanıdıklarını taahhüt etmeleri, bu metnin artan meşruiyetinin bir diğer göstergesi (AGİT, 1999). Yol Gösterici İlkeler ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye'nin yerinden edilme sorununu ele aldığı *Doğan ve Diğerleri* kararında yaptığı gönderme ile Avrupa Konseyi'nde de yankı buldu (AİHM, 2004f).

3. YOL GÖSTERİCİ İLKELERİN YERİNDEN EDİLME BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Yol Gösterici İlkeler'e göre, yerinden edilmiş kişilerin korunma ve insani yardım ihtiyaçlarını sağlamada temel sorumluluk, egemenlik ilkesi gereğince devletlere aittir (UN, 1998: İlke 3; Cohen 2003a). Ancak, hükümetler bu görevi yerine getiremedikleri takdirde, uluslararası kuruluşların ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yardım etmelerine izin vermek ve kolaylık sağlamakla yükümlüdür (UN, 1998: İlke 30). Uluslararası kamuoyu, bugüne dek bu gibi durumlarda birçok kez müdahale hakkı elde etmiş olmasına rağmen; sayılı durum için bu hakkını kullanmış, kullandığı zamanlarda ise yaptığı müdahalelerin türü, gücü ve süresi arasında önemli tutarsızlıklar meydana gelmiştir. BM Güvenlik Konseyi, istisnai hâllerde askeri müdahalelerde bulunmuşken, bazı durumlarda ekonomik yaptırımlar uygulamış, diğerlerinde diplomatik uyarı ile yetinmiş, birçok hâlde ise herhangi bir adım atmamıştır. Uluslararası kamuoyunun siyasi irade eksikliği ve tutarsızlığı, genelde zorunlu göç mağdurlarının, özelden ise yerinden edilen kişilerin, korunma ve insani yardım ihtiyaçlarına yönelik kalıcı ve etkili kurumsal mekanizmaların önemine işaret etmekte.

Yol Gösterici İlkeler, devletlere dört ayrı aşamada görev ve sorumluluk yükler: 1) göç ettirmeye karşı koruma; 2) göç ettirilme sırasında koruma; 3) göç sonrası insani yardım; ve 4) geri dönüş, yeniden yerleştirme ve toplumsal entegrasyon. Devletler, koşullar ne olursa olsun ve ayrımcılık yapmaksızın kişilere gerekli asgari sağlık malzemesi, yiyecek, konut, giyecek ve temiz içme suyu sağlamakla yükümlüdür. Sorunun kalıcı çözümü için ise iki farklı yol öngörülmüştür: 1) mağdurların kendi evlerine geri dönmeleri; 2) başka bir yere yerleşmeleri (İlke 28). Önemli olan, bu konudaki kararın yerinden edilmiş kişilere ait olması ve

gönüllü yapılmasıdır. Devletin üzerine düşen, kişilerin geri dönüşü veya yeniden yerleşmesi için gerekli koşulları oluşturmak ve gerek geri dönen gerekse yeniden yerleşen kişilerin buldukları ortama uyum sağlamalarını kolaylaştırıcı adımları atmaktır. Bu ilke, AIHM tarafından da vurgulanmıştır (AIHM, 2004f). Diğer bir deyişle; geri dönüş, kalıcı çözüm için öngörülen seçeneklerden yalnızca birisini oluşturmakta ve kişilerin geri dönmek kadar buldukları yerde kalma hakları da bulunmaktadır. Ayrıca, kişilerin geri dönüş veya yeniden yerleşme ve uyum sürecine tam katılımı sağlanmalı, bu kişilerin mallarını geri almaları veya malların iadesi mümkün değilse, tazminat almaları sağlanmalı, uluslararası kuruluşların yardım etmelerine izin verilmeli ve kolaylık sağlanmalıdır.

Yol Gösterici İlkeler, giderek artan normatif gücüne ve yerinden edilmiş kişilere sağladığı önemli kazanımlara rağmen soruna kapsamlı, etkili ve kalıcı çözüm getirme açısından hâlâ yetersiz kalmakta. Öncelikle, geri dönüş hakkına vurgu yapılan metinde, bu hakkın kullanılabilmesi için sağlanması gereken koşullar belirtilmemekte. Ayrıca, toplumsal barış ve adaletin sağlanması için gerekli olan çatışan tarafların silahsızlandırılması ve topluma kazandırılması; çatışma sürecinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespit edilmesi ve cezalandırılması gibi hayati sorunlar Yol Gösterici İlkeler'in içeriğinde yer almamaktadır. Son olarak, metnin kavramsal temelini ulusal egemenlik ilkesine dayanması ve çözüm yolunda atılacak adımların hükümetlerin iradesine bırakılması, yetkililerin sorunun varlığını kabul etmediği ve uluslararası girişimlere geçit vermediği ülkelerdeki mağdurlar açısından Yol Gösterici İlkeler'i erişilmez kılmakta.

4. YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERİN MÜLKİYET HAKLARININ YENİDEN TESİSİ: ULUSLARARASI HUKUK VE PRATİKLER

Özel Temsilci'nin uluslararası insan hakları hukuku ile uluslararası insancıl hukuk üzerindeki incelemeleri sonucu vardığı temel kanı, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının çözülmesini engelleyen önemli hukuki belirsizlikler ve boşluklar bulunduğuydu. Söz konusu boşluklardan biri, yerinden edilme sürecinde ihlal edilen mülkiyet haklarının korunmasıydı (Deng, 1995). Yerinden edilmiş kişilerin, mülklerine ve mallarına uzun süre ulaşamamaları, evlerinden uzak oldukları sürece mülklerine zarar verilmesi veya el konulması ve bu ihlallerin tazmin edilmemesi gibi hâllerde başvurabilecekleri bir kurum veya mekanizma bulunmuyordu. Yerinden edilmiş kişilerin genel insan haklarından doğan mülkiyet hakları bulunmakla birlikte, bu hakların yerinden edilmeden doğan ihlali durumunda mülklerini geri alma veya zararları için tazminat alma hakları tam olarak korunmuyordu. Yol Gösterici İlkeler, buradan hareketle, genel insan hakları sözleşmelerinde tanınan mülkiyet haklarını, yerinden edilmiş kişiler özelinde mülkiyetin yeniden tesisi veya tazmini hakkı olarak vurguladı: "Yetkili makamların, geri dönen veya yeniden yerleştirilen ülke içinde yerinden olmuş kimselerin geride bırakmış oldukları veya yerlerinden olmaları sırasında ellerinden alınmış olan mal ve mülkleri geri alma konusunda mümkün olduğunca yardımcı olmak konusunda görev ve sorumlulukları vardır. Bu mal ve mülkün yeniden elde edilmesinin mümkün olmadığı durumlarda, yetkili makamlar, bu kimselere uygun tazminat veya benzeri başka adil giderim araçları sağlamalı veya bu yönde yardımcı olmalıdır." (UN, 1998: İlke 29, para. 2).

Aslında, yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının genel insan hakları çerçevesinde korunması yönünde, özellikle bölgesel insan hakları mekanizmaları çerçevesinde, 1990'ların başından beri belirgin bir eğilim mevcut (Deng, 1995; Bagshaw, 2005; Kälın, 2005). Örneğin, Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Komisyonu (*Inter-American Commission for Human Rights*), Nikaragua'daki Miskito kökenli nüfusun insan haklarına yönelik kararında, evlerine geri dönen yerinden olmuş kişilerin mal ve mülklerine gelen zararların tazmin edilmesini tavsiye etmiştir (Bagshaw, 2005; Kälın, 2005). Gönüllü Olmayan Yeniden Yerleştirme Haklarındaki Dünya Bankası'nın İşletme Yönergesi, kalkınma projeleri sonucu yerinden olmuş kişilere yeniden iskânları için tazminat ödenmesini öngörür (Bagshaw, 2005; Kälın, 2005). Öte yandan, AİHM, Türkiye ile ilgili kararında, yerlerinden edildikten sonra geri dönmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle mülklerine ulaşamayan ancak zararları tazmin de edilmeyen başvuru sahiplerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) altında güvence altına alınan mülkiyet haklarının ihlal edildiği hükmüne varmıştır (AİHM, 2004f).

Yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının yeniden tesisi yönündeki uluslararası girişimlerin en somut örneği, BM İnsan Haklarının Teşviki ve Korunması Alt-Komisyonu (Alt Komisyon) tarafından Ağustos 2005'te kabul edilen ve "Pinheiro İlkeleri" olarak bilinen BM Mültecilerin ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Konut ve Mülkiyetlerinin Yeniden Tesisi İlkeleri'dir (UN, 2005). Yine bir yumuşak hukuk aracı olan ve adını Alt-Komisyon tarafından raportör olarak atanan Paulo Sérgio Pinheiro'dan alan Pinheiro İlkeleri, uluslararası insan hakları hukuku altında var olan hak ve ilkeleri mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet sorunları bağlamında yeniden vurgulamaktadır. Pinheiro İlkeleri, yerlerinden olma sebepleri veya koşulları ne olursa olsun, evleri, toprakları ve mülkleri keyfi veya yasal olmayan bir şekilde ellerinden alınan bütün mülteciler ve yerinden edilmiş kişilere eşit şekilde uygulanır (İlke 1.2). İlkeler, zorunlu göç mağdurlarının mülkiyet haklarının yeniden tesisinin onarıcı adaletin önemli bir unsuru olduğunu (Giriş); mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin ellerinden zorla alınan mal ve mülklerini geri alma veya bunun mümkün olmadığı hâllerde tazminat alma haklarının bulunduğunu (İlke 2.1); bu hakkın kişilerin geri dönüşünden bağımsız olduğunu (İlke 2.2); zorunlu göç mağdurlarının geri dönüş dışında kalıcı çözümler arama haklarının bulunduğunu ve bu tür çözümleri tercih etmelerinin mülkiyet haklarının yeniden tesisini engelleyemeyeceğini (İlke 10.3) belirtir. Bu amaçlarla devletlere, bağımsız, şeffaf ve ayrımcı olmayan usul, kurum ve mekanizmalar geliştirerek mülkiyet haklarının kısa sürede ve eşitlikçi bir şekilde yeniden tesis edilmesini sağlamak (İlke 12.1); ilgili tüm makamlara gerekli finansal, insan ve diğer kaynakları temin etmek (İlke 12.3); söz konusu usul, kurum ve mekanizmaların yapılanmalarına, personel eğitimine, başvuruları kabul etme ve değerlendirilmelerine, karar alma ve yaptırım süreçlerine ve aldıkları kararların temyizine dair yol gösterici ilkeler veya kılavuzlar oluşturmak (İlke 12.4); kadın ve çocuklar dahil bütün mağdurların bu sürece eşit bir şekilde, zamanında ve ücretsiz olarak erişimini sağlamak (İlke 13.2); yurt içindeki ve dışındaki bütün mağdurlara ulaşacak şekilde bilgi iletişimi sağlamak (İlke 13.4); mağdurların okuyabilmesi ve anlayabilmesi için başvuru formlarını onların ana dilinde ve basit bir dille hazırlamak (İlke 13.7); yoksul mağdurlara adli yardım temin etmek (İlke 13.11); ve kullandıkları mal ve mülkler üzerinde geleneksel hakları (zilyetlik) bulunan mağdurların

haklarını korumak (İlke 15) yükümlülüğünü getirir. Kitlesel göçlerin yaşandığı durumlarda mülkiyet veya zilyetlik haklarını ispat etmek için gerekli belgelerin bulunmaması halinde, o ülkede şiddet veya afetin yaşandığı dönemde evlerinden kaçan kişilerin bunu şiddet veya afet ortamının sonucu olarak yaptıklarına ve mülkiyet haklarının yeniden tesis edilmesine hak kazandıklarına dair bir bağlayıcı karinenin (*conclusive presumption*) kabul edilmesini önerir (İlke 15.7).

Uluslararası kamuoyunun yerlerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının yeniden tesisi yönündeki çabaları, uluslararası siyasetten bağımsız düşünülmemeli. Soğuk Savaş'ın ardından meydana gelen kitlesel göç hareketleri, uluslararası kamuoyunu bu hareketleri durdurma veya engelleme çabalarında bulunmaya yönelttiği gibi, meydana gelen göçü tersine çevirmenin yollarını aramaya da itti. Zorunlu göç mağdurlarının mülkiyet hakları üzerinde yapılan vurgu da bu bağlamda değerlendirilmeli. Mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının yeniden tesisi için Pinheiro İlkeleri'nin kabul edilerek yepyeni bir uluslararası hukuk mekanizmasının oluşturulması, kuşkusuz son derece olumlu bir gelişme olsa da, arka plandaki siyasi endişelere işaret etmesi açısından dikkat çekici. Nitekim uluslararası kamuoyu, zorunlu göç mağdurlarına karşı işlenen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılmasının sağlanması yolunda benzeri bir kararlılık göstermemiştir.

Oysa, mülkiyet haklarının insan hakları eksenine yerine geri dönüş ekseninde savunulması, ilkesel olarak sorunlu olmanın yanı sıra, pratik örnekler ışığında da sorgulanır bir görüş. Uluslararası kamuoyunun, 1990'ların başında özellikle Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen yoğun mülteci akımlarını engelleme amacıyla benzersiz bir çaba gösterdiği ve bu alanda iyi örnek oluşturan Bosna ve Hırvatistan'da, zorunlu göç mağdurlarının mülkiyet haklarının yeniden tesisine yönelik kapsamlı yasal düzenlemelerin yapılması, büyük finansal kaynakların ayrılması ve uluslararası kamuoyunun yakın denetimde bulunmasına rağmen, geri dönüş beklendiği kadar hızlı ve başarılı olmamıştır. Hırvatistan'da, hükümetin yerlerinden edilmiş Sırp azınlığın mallarının iadesi veya tazminini, evlerin yeniden inşası için devlet yardımı verilmesini ve gerektiğinde daimi alternatif konut teminini sağlayan kapsamlı bir yasal düzenleme yapmasına rağmen, bugüne dek yerinden edilmiş Sırp azınlığın küçük bir bölümü geri dönebildi (Global IDP Project, 2005a).

Öte yandan, Bosna'da iç savaşı sona erdiren 1995 Dayton Barış Anlaşması'nın 7. Eki, savaş sonucu yerlerinden edilen etnik/dini azınlıkların farklı grupların çoğunlukta bulunduğu bölgelere dönüşünü sağlamak amacıyla yerinden edilmiş kişilerin ve mültecilerin el konulan mal ve mülklerinin iadesini öngördü (Madde 1). Ancak, mülkiyet haklarının yeniden tesisinde geri dönüşe endeksli bu yaklaşımın istenen sonucu vermemesi üzerine, uluslararası kamuoyu insan haklarını öne alan yeni bir strateji izlemeye başladı (Global IDP Project, 2005a). Bugün, Bosna'nın zorunlu göç mağdurlarının mülkiyet haklarının korunmasında ender iyi örneklerden biri olduğu kabul ediliyor. Savaşın sona erişini takip eden on yılda, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin yarısının (bir milyon kişi) geri dönmesinin temel nedenlerinden birinin uluslararası kamuoyunun denetimi altında gerçekleşen mülkiyetin yeniden elde edilmesi süreci olduğu belirtiliyor (Global IDP Project, 2005a). Ancak, Bosna'da mülkiyet

haklarının yeniden tesisi sürecinin geri dönüş üzerindeki olumlu etkisine dair bu iyimser görüş, mülkünü yasal olarak geri kazanan her mağdurun kalıcı dönüş yapmamış olduğuna, birçok kişinin yeniden hak kazandığı malını sattığına veya kiraya verdiğine dikkat çekilerek temkinle karşılanıyor (Williams, 2006).

Bosna ve Hırvatistan, yaşanan bütün sorunlara rağmen, yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet hakları konusunda iyi örnek olarak kabul edilse de, bu iki ülkenin Avrupa'da yer aldığı ve Avrupa ülkelerinin temel endişelerinin sınırları içerisinde bulunan mültecilerin bu ülkelere geri dönmelerini sağlamak olduğu unutulmamalı. Avrupa devletlerinin bu ülkelere aktardığı yüksek miktardaki uluslararası mali kaynakların ve bu ülkelerde gösterdiği uzun süreli kurumsal varlığın arkasında yatan temel siyasi endişe, Avrupa güvenliğinin garanti altına alınması ve mültecilerin evlerine dönmelerinin sağlanmasıydı. Bu anlamda, Bosna ve Hırvatistan'ın diğer ülkeler için ne derece 'iyi örnek' olarak görülmesi gerektiği düşünülmeli. Öte yandan, Ağustos 2005'te kabul edilen ve uygulamasının örnekleri henüz başlamamış olan Pinheiro İlkeleri'nin Yol Gösterici İlkeler'in kazandığı normatif gücü ve meşruiyeti kazanması halinde, yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarının korunması yolunda bir ilerleme sağlanabilir.

5. ULUSLARARASI HUKUK VE DİĞER ÜLKE ÖRNEKLERİ İŞİĞINDA TÜRKİYE

Yerinden edilmiş kişilere insani yardım ve koruma sağlama konusunda uluslararası hukukta önemli bir eşğin atıldığı kuşkusuz. Yerinden edilme sorunu, özellikle Yol Gösterici İlkeler'in kabul edilmesinden bu yana, uluslararası ve bölgesel kuruluşların, hükümetlerin ve STK'ların gündemine geri dönüşü olmayan bir biçimde yerleşti. Belki de en büyük kazanım, yerinden edilmiş kişilerin uluslararası kamuoyunun korumasına muhtaç olduğu anlayışının yerleşmesi ve Yol Gösterici İlkeler'in normatif bir güç kazanması oldu. Ancak, BM'nin soruna gösterdiği artan ilginin temelinde az gelişmiş ülkelerden kaynaklanan kitlesel zorunlu göç hareketlerini durdurma ve engelleme amacının yatması, gelişmiş ülkelerin girişimlerinin ardında yatan siyasi iradenin insan haklarından çok güvenlik eksenli olması ve yerinden edilmiş kişilere koruma ve insani yardım sağlayacak yaptırım gücü olan uluslararası bir kurum veya mekanizmanın bulunmaması, bu kazanımlara gölge düşüren etkenler. Uluslararası hukuk nezdinde yapılan girişimlerin belki de en eleştirilebilir yanı, yerinden edilme sorununa bütünlüklü bir yaklaşım getirmek yerine geri dönüş, entegrasyon ve mülkiyet haklarının yeniden tesisi gibi sorunlara çözüm getirme çabaları ile sınırlı olması. Oysa, yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları mağduriyetlerin giderilmesinin olmazsa olmaz şartı, kendilerine karşı yapılan insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılmasıdır.

Öte yandan, sorunun çözümü yolunda adım atma ve bu adımları belirleme konusundaki kararların hükümetlerin iradelerine bırakılmış olması, dünya genelindeki uygulamaların arasında büyük farklılıklara yol açmakta. Son tahlilde, her ülkenin yerinden edilme sorunu tarihsel, siyasal ve sosyolojik farklılıklar nedeniyle 'kendine özgü'dür. Bu anlamda, Türkiye'nin yerinden edilme sorununa çözüm aranırken diğer ülke örneklerinin incelenmesinin amacı, model alınacak bir 'iyi örnek' bulmaktan çok 'ders çıkarmak' olmalı. Bu anlamda çıkarılma-

şı gereken temel derslerden biri, kapsamlı, iyi düşünölmüş, demokratik süreçlerden geçmiş ve sivil toplumun katılımı ile oluşturulmuş bir hükümet politikasının çözüm için gerekliliğidir. İlgili tüm yetki ve sorumlulukların tek bir kurumda toplanması ve bütün birimler ve yetkililer arasında koordinasyonun sağlanması, kamu hizmetlerinin ulaşılabilirliği açısından çok önemli. Gereğinden fazla kamu kurumunun yetkilendirilmesi ve yetkileri arasındaki sınırların belirlenmemesi, kamu hizmetlerinin mağdurlara ulaşmasında bürokratik engeller ve gecikmelerin oluşmasına neden olabiliyor (Kolombiya, Sri Lanka). Hükümet politikalarının etkili uygulaması ise, gerekli finansal, lojistik ve insan kaynaklarının sağlanması ile mümkün olabilmekte. Yerinden edilmiş kişiler konusunda 'dünya genelinde en kapsamlı yapılanmaya sahip ülke' olarak belirlenen Kolombiya'da, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde işleyen bir sistemin bulunmasına, mağdurların haklarını ve her düzeydeki hükümetlerin yükümlülüklerini düzenleyen kapsamlı bir yasanın varlığına, sistemin bütününden sorumlu tek bir resmi kurumun olmasına ve mağdurların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanmasına rağmen; uygulamaya ayrılan kurumsal ve finansal kaynakların son derece yetersiz olması, siyasi irade eksikliği ve merkezi ve yerel yetkililer arasındaki ilişkilerin gerginliği gibi etkenler kalıcı çözümün sağlanamamasına yol açmakta (Martin *vd.*, 2005).

Son tahlilde, Türkiye'nin yerinden edilme sorununun kalıcı ve demokratik çözümü, uluslararası ilkeler ve diğer örneklerden çıkarılan derslerin göz önünde bulundurulmasını, ancak esas olarak Türkiye'nin sorununun öznel niteliğinin dikkate alınmasını gerektirir. Yerinden edilme sorununun ortaya çıkışının üzerinden uzun zaman geçmesi nedeniyle, Türkiye'deki mağdurların acil insani yardım ihtiyaçları bulunmamakta. Ayrıca, mağdurların önemli bir bölümünün geri dönmeyecek veya dönemeyecek olması, yerinden edilme sorununu bir kentsel soruna dönüştürmekte. Dolayısıyla, Türkiye'de çözüm arayışlarının bir ayağını kentlerdeki mağdurların eğitim, iş ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması oluşturmalı. Türkiye'deki mağdurların temel beklentilerinden birinin yerinden edilme sürecinde yaşanan insan hakları ihlallerinin faillerinin tespiti ve cezalandırılması olması nedeniyle, bu konuda adımların atılması soruna köklü bir çözüm bulunmasının gereklerinden biri olarak görölmeli. Sonuçta, STK'ların ve yerinden edilmiş kişilerin temsilcilerinin sorunların tespiti ve çözüm arayışı sürecine etkin katılımı, yapılan yasal düzenlemelerin demokratik karar verme mekanizmalarından geçerek toplumun ihtiyaç ve beklentilerini yansıtmaları ve uygulama üzerinde etkin denetim yapacak şeffaf ve katılımcı bir mekanizmanın kurulması, izlenecek politikaların dayandığı temel ilkeleri oluşturmalı.

RUHSAL SÜREÇLER AÇISINDAN ZORUNLU GÖÇ VE YERİNDEN EDİLME

A. Tamer Aker

Zorunlu göç veya yerinden edilme, sadece siyasi, hukukî ve sosyo-ekonomik sonuçları olan bir olgu değildir; aynı zamanda, bireylerin beden ve ruh sağlığını da etkiler. Çoğu zaman, zorunlu göç mağdurlarının fizikî ve sosyoekonomik koşullarıyla, ruh sağlıkları arasında yakın bir ilişki olabilir. Bu yazının amacı, zorunlu göç ve yerinden edilme olgularının ruhsal süreçlerle ilişkisini kurmak ve dünyanın farklı bölgelerinde yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı sorunların yaratabildiği psikolojik sorunlara işaret etmek. Yazıda ayrıca, farklı ülkelerde mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları ruhsal sağlık sorunlarıyla ilgili literatür de tanıtılacak.

1. ZORUNLU GÖÇ VE RUHSAL SÜREÇLER

Yerinden edilme olgusunun ruhsal etkilerini anlayabilmek için, göç ve zorunlu göç kavramlarını kullanmakta yarar var. Her ne kadar göç, bireylerin yaptığı istemli bir eylem olarak tanımlansa da, insanlar her dönemde kendi istekleri dışında göç etmeye zorlanmışlardır. Savaşlar, bu tür göç hareketlerini besleyen en önemli tetikleyicilerden birisidir. Bu hâliyle, göç sürecinde bir 'zorunluluk'tan söz etmek mümkün. Zorunlu göçü, uluslararası sınırların geçildiği ve geçilmediği durumlar açısından ikiye ayırmak gerekiyor. Buna göre, ülke sınırlarını aşan zorunlu göçmenlere mülteciler, ülke sınırlarını aşmayanlara ise yerinden edilmiş kişiler diyoruz. İster ülke sınırları içinde meydana gelsin, ister mülteci akımlarına yol açsın, zorunlu göç ruhsal olarak travmatik bir süreçtir. Bu sürecin üç ayaklı olduğunu düşünebiliriz. Zorunlu göç öncesi, sırası ve sonrası içinde yer alan etmenler göç edenlerin ruhsal durumlarını belirler.

1.1. Göç Öncesi Ruhsal Süreçler:

İstemli göçle kıyaslandığında, zorunlu göçün tek bir travmatik süreçten oluştuğunu söylemek güç. Zorunlu göçmenler savaş, işkence, fiziksel ya da cinsel şiddet, tecavüz, ölüm tehdidi gibi travmatik yaşantılara da maruz kalıyorlar (Aker *vd.*, 2002; Kreisber-Voss *vd.*, 1998; Petersen ve Wandall, 1994; Tienhoven, 1993; Baker, 1992). Bu tür yaşantılar ruhsal açıdan travmatik olaylar niteliğini taşıyor.

Bu tür olayların, zorunlu göçün kaynaklandığı bölgelerde yaşanan çatışmalı veya insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu ortamlarda önceden yaşanıyor olması ihtimali de yüksek. Bu durumun ruhsal açıdan iki önemli anlamı var: i) Kişi bu olayları uzun süredir yaşıyor olabilir; bu tür olaylara şahit olmuş olabilir veya benzer vakaların sevdiklerinin başına geldiğini öğrenmiş olabilir. ii) Travmatik olaylar çoğunlukla insan kaynaklı olmakla birlikte, bunların

tek bir türde olduğunu söylemek güç. Dolayısıyla insanlar ardışık ve farklı doğaları olabilen travmatik olaylarla karşılaşabilirler.

Bu olayların etkilediği topluluklar genelde etnik köken, kültür ve dil gibi önemli toplumsal özellikler açısından 'farklı' konumda olabiliyorlar. Ayrıca, toplum sağlığı parametrelerinin kötü olması, sağlık hizmetlerinden yararlanmada adaletsizlik gibi unsurlar da ruh sağlığı açısından önemli veriler oluşturuyor.

1.2. Göç Sırasındaki Ruhsal Süreçler

Zorunlu göçü tetikleyen olay, genellikle büyük oranda travmatik bir olaydır. Bu süreç, ailelerin parçalanması ve sonra tekrar birleşmesi ile devam eder. Artık "yuvadan, memleketten, ana ocağından" ayrılma kararı verilmiş ve eylem başlamıştır. Güvensizlik, yalnızlık, yas gibi pek çok bilişsel sorun bu süreçte tetiklenir.

1.3. Göç Sonrası Ruhsal Süreçler

Ruhsal ve toplumsal tüm olumsuz olayların etkisi bu sürece taşınır. Yerinden edilmiş kişiler, göç sonrasında yaşam standartlarının düştüğünü, işsiz olduklarını ya da geçici işlerde, haftada yedi gün ve sosyal güvenceleri olmadan çalıştıklarını, ailelerde çocukların ve kadınların çalıştığını, barınma sorunları bulunduğunu anlatıyorlar. Bütün bunlar, yeni ruhsal sorunlara yol açabilir. Zorunlu göç sonrasında insanların mutlaka olumsuz etkileneceklerini söylemek güç. Ancak yine de, genel olarak bu üç süreci de yaşayan topluluklarda psikopatoloji sıklığının arttığını söylemek doğru olur (Aker *vd.*, 2002; Kreisber-Voss *vd.*, 1998; Kara, 1997; Petersen ve Wandall, 1994; Tienhoven, 1993; Baker, 1992).

2. YERİNDEN EDİLMENİN RUHSAL ETKİLERİ

2000'li yılların başı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık olarak 25 milyon kişinin çatışmalar veya insan hakları ihlalleri nedeniyle kendi ülkeleri içinde yerlerinden edildikleri tahmin ediliyor (WHO, 1999). Bunların arasında tek başına kalan çocuklar, çocuk yaşta aile reisi olanlar, çocuk askerler, işkence ve cinsel şiddete maruz kalanlar, engelliler, akıl hastaları ve yaşlılar özel ilgi gereksinimi olan grupları oluşturuyor. Dünya genelinde yerlerinden edilmiş kişilerin üçte birinden fazlası – yaklaşık 9 milyon kişi – hayatlarının sürekli olarak tehlikede olduğu ortamlarda bulunuyor (WHO, 1999). Sonuç olarak, birçoğu açlık ve hastalık nedeniyle ölebiliyor. Diğerleri, uygun barınma, beslenme ve sağlık koşulları olmadan ve çoğunlukla aktif savaşa oldukça yakın bir konumda sağ kalmaya çalışıyorlar. Sürekli olarak isyancı grupların veya güvenlik kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalan bu kişiler tekrar tekrar yer değiştirmek zorunda kalabiliyorlar. Çoğu zaman, insanî yardımlar kendilerine ulaşamayabiliyor. Birçok bölgede yerinden edilmiş nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan kadın ve çocukların yaygın bir şekilde cinsel istismara uğradığı belirtiliyor. Tüm bunlara ek olarak, yerinden edilmiş kişilerin birçoğu yoksulluk, doğal felaketler ve HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği ülkelerde yaşıyorlar. Mülklerinden ve geçimlerinden uzaklaştırılan bu ki-

şilerin çoğu, nadiren gelen insanî yardımlara bağlı olarak hayatta kalmaya çabılıyor (Cholewinski, 2002; WHO, 1999; Petevi *vd.*, 1999; Petevi 1996).

Özellikle Soğuk Savaş'tan sonra insan kaynaklı travmalarla büyüyen karmaşık insanî acil durumlar, önemli siyasi sonuçlarının yanı sıra halk sağlığını ilgilendiren olumsuzlukları da beraberinde getiriyor. İnsanlardan kaynaklanan bu afetler ölüm ve hastalık oranlarını diğer tüm doğal ve teknolojik afetlerden daha fazla arttırabiliyor. Bulaşıcı hastalıklar kadar aşırı şiddet içeren travmatik olayların da arttığı söylenebilir. Aslında bunlara bağlı ortaya çıkan hastalıkların pek çoğu önlenabilir niteliktedir. Yerinden edilmiş kişilerin kayda değer bir oranının süregelen ruh sağlığı sorunları veya ruhsal açıdan çok ciddi travmatik yaşantılarının olduğu biliniyor (WHO, 1999; Petevi, 1996). Bunun yanı sıra, birkaç milyon yerinden edilmiş kişinin psiko-sosyal işlevselliklerini etkileyen sorunlarının olduğu tahmin ediliyor (WHO, 1999). Yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğunun ise belirgin bir sıkıntı ve baskı altında yaşadıklarını söylemek gerekir. Bu sorunların büyük bir kısmının olağandışı durumlara verilen olağan tepkiler olduğu unutulmamalıdır.

Yaşadıkları yaygın insan hakları ihlallerinin yarattığı bilişsel, duygusal ve sosyo-ekonomik güçlükler nedeniyle, zorunlu göçmenlerin yaklaşık yarısının ruhsal travma ve bununla ilişkili süregelen sorunlar da dahil çeşitli ruhsal sıkıntı ve sorun yaşadığı belirtiliyor (WHO, 1999; Petevi, 1996). Buna, göçe neden olan olayların, örneğin savaşlar veya silahlı çatışmaların yarattığı sağlık altyapısını ve insan gücünü de etkileyen sorunlar eklenince artan gereksinimin karşılanması oldukça zorlaşıyor. Göçmenlerin yoksulluk ve barınma gibi diğer sorunları da göz önüne alındığında ruh sağlığı gereksinimlerinin neredeyse hiç fark edilemediği ve üzerinde durulmadığı söylenebilir. Angola, Afganistan, Kamboçya, Somali, Burundi, Ruanda, Sierra Leone, Kosova ve Çeçenistan, travmatik olaylar nedeniyle insanların sıklıkla yer değiştirdikleri bölgeler. Bu bölgelerde yaşanan olayların sonuçları, muhtemelen barış anlaşmalarından sonra bile kişisel ve toplumsal bellekte yer almaya devam edecektir.

Adam öldürme, yaralama, ev-bark kaybı, işkence, cinsel şiddet gibi travmatik olayların nesiller boyunca etkisi sürebilir (WHO, 1999; Petevi, 1996). Tüm bunlara kalabalık kamplarda yaşamak, yoksulluk, gelecek belirsizliği ve toplumsal destek sistemlerinin çökmesine bağlı olarak ortaya çıkan psiko-sosyal sorunları da ekleyebiliriz.

Özellikle Afrika ve dünyanın diğer bölgelerinde yapılan çalışmalarda yerinden edilmiş kişilerde uzun dönemde pek çok ruhsal sorun saptanmış. Yerinden edilme, içerisinde pek çok travmatik olay barındıran bir süreç. Bu nedenle, yerinden edilen kişiler arasında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) en sık üzerinde çalışılan psiko-sosyal sağlık sorunlarından biri. Tüm bu özellikleri nedeniyle yerinden edilmenin yarattığı sonuçları ruhsal travma paradigmatları ile anlamak mümkün.

Bu konudaki bilimsel literatürde, yerlerinden edilen veya mülteci olan kişilerin travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, somatizasyon, yas başta olmak üzere çeşitli psikolojik sorunlar yaşadıkları ve yoğun kaygı ve umutsuzluk hissettikleri yolunda bilgilere rastlamak

mümkün (Baron *vd.*, 2003; Van Ommeren *vd.*, 2002; Hondius *vd.*, 2000; Arcel, 1999; Sır *vd.*, 1998; Bilanakis *vd.*, 1997; Baker, 1992). Kamboçya'da yapılmış bir çalışmada 1975-1979 yılları arasında zorunlu olarak iç göç yaşamış kişilerin yüzde 55'inde depresyon, yüzde 15'inde ise TSSB saptanmıştı (Mollica *vd.*, 1993). Mülteciler ve zorunlu iç göç mağdurları ile yapılan bir başka çalışmada, TSSB oranları şu şekilde verilmiştir: Cezayir'de yüzde 37, Kamboçya'da yüzde 28, Gazze Şeridi'nde yüzde 18, Etiyopya'da yüzde 16 (De Jong *vd.*, 2001). Avrupa'da yaşayan Somalili mültecilerde TSSB oranı yüzde 38, eşik altı TSSB oranı ise yüzde 60 olarak belirlenmiş (Roodenrijs *vd.*, 1997). ABD'de yaşayan Kamboçyalı, Laoslu ve Vietnamlı mültecilerin yüzde 50'sinde TSSB saptanmış (Mollica *vd.* 1987). Ancak yaşanan ülkedeki koşulların da kişinin psikolojik sağlığını etkilediğinin göz önünde bulundurulması gerekiyor. Yapılan çalışmaların çoğunda veriler mülteci kamplarından elde edilmiş. Kampta yaşamak ile ülkenin diğer insanların arasında konutlarda yaşamak arasında fark olacağı düşünüyor (Baron *vd.*, 2003).

3. SONUÇ

Sonuç olarak, zorunlu iç ve dış göç (yerinden edilme ve mülteci akımları), ruh sağlığına ilişkin bir takım sorunları tetikleyen travmatik süreçlerdir. Bu yazıda belirtildiği gibi, zorunlu göçe eşlik eden travmatik başka olaylar (insan hakları ihlalleri vb.) ile sosyo-ekonomik yoksunluk ve yoksulluk da, psikolojik sorunları ağırlaştırabilir. Söz konusu ruhsal sorunların sıklığı ve ağırlığı konusunda, daha ayrıntılı ve farklı yaşam koşulları içindeki yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler üzerinde araştırmalar yapılmasına ihtiyaç var. Bununla bağlantılı olarak, yerinden edilmiş kişilere koruma sağlama ve insanî yardım ulaştırma aşamalarında, beden sağlığına yönelik hizmetlerin yanı sıra, ruh sağlığı sorunlarının da hesaba katılması ve uygun hizmetler sunulması gerekiyor.

BÖLÜM III
TÜRKİYE’NİN YERİNDEN EDİLME SORUNU:
SORUN, MEVZUAT VE UYGULAMA

TÜRKİYE’NİN YERİNDEN EDİLME SORUNU: SORUN, MEVZUAT VE UYGULAMA

Turgay Ünalın, Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban

Sunuş

Bu bölümde, hükümetin Türkiye’nin yerinden edilme sorununa yönelik bugüne dek kabul ettiği mevzuat, yaptığı uygulamalar ve yürüttüğü araştırmalar incelenecektir. Burada amaçlanan, Bölüm V’teki alan araştırmaları raporlarında yer alan uygulamadaki sorunlara yönelik değerlendirmelere kavramsal bir çerçeve sağlamaktır. Bu nedenle, bu bölümde mevcut mevzuat ve politikaların içerikleri aktarılacak, uygulamalarına yönelik değerlendirmeler ise Bölüm V’te yapılacak.

Bu bölüm sekiz kısımdan oluşuyor. İlk önce, *ülke içinde yerinden olma ve yerinden olmuş/edilmiş kişiler* kavramlarına yönelik uluslararası tanım ve ilkeler tartışılacak ve Türkiye’nin yerinden edilme sorunu bu kavramsal çerçeveye oturtulacak. İkinci olarak, Türkiye’de yerinden edilmiş kişilerin sayısal boyutuna ilişkin mevcut resmi bilgilere yer verilecek. Burada ayrıca, yerinden edilmiş kişilerin sayısına ilişkin sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından ileri sürülen çeşitli rakamlar da belirtilecek. Üçüncü olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yerinden edilmiş nüfus gruplarına yönelik başlatılan İçişleri Bakanlığı’nın Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) tanıtılacak. Dördüncü olarak, Olağanüstü Hâl (OHAL) döneminde uygulanmaya başlanan geçici köy koruculuğu konusunda bilgi verilecek. Beşinci olarak, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde önemli bir güvenlik sorunu olan mayınlar ele alınacak, Türkiye’nin kısa süre önce imzaladığı konu ile ilgili uluslararası sözleşmenin uygulamasına yönelik attığı adımlar aktarılacak. Altıncı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) Temmuz 2004’te kabul ettiği 5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun” (Tazminat Yasası) ile ilgili bilgi verilecek. Yedinci olarak, Bakanlar Kurulu tarafından 17 Ağustos 2005’te kabul edilen “Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler” başlıklı çerçeve metin ele alınacak (bundan sonra “Çerçeve Metin”). Son olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşanan yerinden edilme sürecinin yarattığı sorunlar ve geri dönüş kapsamında yapılabilecek kırsal yatırımlar konusunda hükümetin 2000’li yıllarda yaptırdığı veri toplama ve planlama faaliyetleri hakkında bilgi verilecek.

1. ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMA VE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER

Türkiye’de yerinden olma sonrası yurttaşlık haklarının yeniden tesisinden söz ederken, öncelikle hakları ihlal edilmiş olan kesimi kimlerin oluşturduğu konusunda kapsayıcı ve uluslararası literatüre ve uluslararası hukuka uygun bir tanım ortaya koymak gerekiyor.

Uluslararası kamuoyunca kabul edilen tanım, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen ve uluslararası insan hakları hukuku ile uluslararası insancıl hukuk ilkelerini yansıtan “Ülke içinde Yerinden Olmaya İlişkin Yol Gösterici İlkeler”de (Yol Gösterici İlkeler) yer alan tanımdır (BM, 2005a). Buna göre, “*zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları*”, ülke içinde yerinden olmuş kişiler olarak adlandırılmaktadır.

Bu tanım içerisinde üç farklı nedenden dolayı yerinden olmuş ve dolayısıyla da birbirinden farklı özelliklere sahip nüfus gruplarından bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Deprem, sel, volkan, veya toprak kayması gibi çevresel veya doğal kaynaklı nedenlerden ve radyoaktivite, nükleer sızıntı, endüstriyel kazalar gibi dolaylı olarak insandan kaynaklanan yerinden olma durumlarına, ‘felaket kökenli yerinden olma’ (*disaster-induced displacement*) adı verilmektedir. Böyle durumlarda, yerleşim yerinin değiştirilmesi zorunluluğu doğal veya seçici olmayan nedenlerden kaynaklandığı için, bu rastgele ve tahmin edilemeyen olaya maruz kalan mağdurların özellikleri açısından bir farklılaşma veya yanlılık söz konusu değildir. Bunun sonucu olarak da felaket kökenli yerinden olmaya maruz kalan kişilere ulaştırılması gereken yardımlar, mağdurların dil, din, etnik köken vb. özelliklerine bakılmaksızın ve olayın meydana geldiği ülkeye göre farklılık göstermeksizin çoğunlukla kısa veya uzun vadede çözüme ulaştırılabilmektedir.

Ülkede yürütülen gelişme ve kalkınma politikaları çalışmaları sonucu belli bir yerleşim yerinde yaşayan kişilerin yerlerinin önceden yeterli bir şekilde projelendirilerek ve planlanarak değiştirilmesi ise, ‘gelişme/kalkınma kökenli yerinden olma’ (*development-induced displacement*) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu politikalar doğrultusunda yapımına başlanan bariyerler, otoyollar, havaalanları, kentsel dönüşüm planları, maden aramaları ve koruma altına alınan alanlar gibi durumlarda, bu faaliyetlerin gerçekleşeceği alanlarda yaşamakta olan insanlar çoğunlukla toplu olarak ve başka yerleşim yerlerinde ikâmet etmek üzere yer değiştirmeye zorlanmaktadır. Ancak böyle uygulamaların çoğunlukla önceden yeterince planlanması ve mağdur durumda kalacak kişilerin maddi kayıplarının olmaması için gerekli düzenlemeler yapılması nedeniyle, karşılaşılan sorunların bir bölümü kısa vadede çözüme ulaşabilmektedir. Ancak yine de, dünya genelinde bu tür yerinden olma vakalarında mağduriyetlerin yeterince tazmin edilmediği gözlenmektedir.

Kişilerin, silah veya şiddet kullanımı olsun veya olmasın, başka bir kişinin veya grubun zorlaması sonucu, insan hakları ihlallerinden kaçmak için veya can güvenlikleri tehlikede olduğu için, bireysel olarak, ailesi ile ya da aynı yerleşim yerinde yaşayan diğer insanlarla birlikte toplu hâlde yaşadıkları yerleşim yerlerini terk etmek zorunda kaldığı durumlar, ‘çatışma kökenli yerinden edilme’ (*conflict-induced displacement*) olarak adlandırılır. 1984-1999 dönemindeki çatışmalı ortamda Türkiye’de meydana gelen ve kişilerin istemleri dışı yerlerinden edildiği olayların çok önemli bir bölümü bu gruba girmektedir. Çatışma veya anlaşmaz-

lık kökenli yerinden edilme olaylarında genellikle ülke yönetimi ve hükümetler söz konusu çatışmada veya anlaşmazlık ortamında taraf durumunda olduklarından yerinden edilme durumlarında da doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu olabilmektedir. Yerinden edilme olayları ya hükümetlerin ya da hükümetlerin çatıştıkları grupların doğrudan veya dolaylı baskısı ile gerçekleşmektedir. Bu tür yerinden edilme vakalarında ise sorunların çözümü çoğunlukla kısa sürede gerçekleşmemekte ve zaman zaman dünyanın birçok bölgesinde yerinden edilmenin kalıcı duruma dönüştüğü veya onlarca yıl boyunca çözülemediği örneklerle sık sık rastlanabilmektedir (Bu konuda daha detaylı bilgi Bölüm II'de sunulmaktadır).

Türkiye'nin yerinden edilme sorununa dair yetkili kurumların üzerinde anlaştığı veya kullandığı bir resmi tanım bulunmuyor. TBMM Araştırma Komisyonu'nun 1998 tarihli raporuna göre, göçün nedenleri şunlardır: (a) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırması ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmesi; (b) PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; (c) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması (TBMM, 1998: 31). Ancak TBMM raporunda köylerin boşaltılması veya boşaltılmasından söz edilirken, il ve ilçe merkezlerinden yaşanan zorunlu göçten söz edilmiyor. Oysa, 1990'larda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bazı ilçe (örneğin Lice, Kulp, Cizre) ve hatta il merkezlerinden (örneğin Şırnak), güvenlik güçlerinin operasyonları ve çatışmalar yüzünden yoğun bir zorunlu göç yaşanmıştı. Dolayısıyla, TBMM Araştırma Komisyonu'nda belirtilen yerinden edilmenin nedenleri, 1998'de dünya kamuoyuna henüz yeni açıklanmakta olan Yol Gösterici İlkeler'deki ülke içinde yerinden olmuş kişiler tanımıyla genel olarak uyumlu olmakla birlikte, sadece kırsal yerleşimlerde yaşanan zorunlu göçü kapsadığı için yine de sorunlu. Halbuki Yol Gösterici İlkeler'deki yerinden olmuş kişi tanımında, sadece köylerini değil, 'sürekli yaşamakta oldukları yerleri' terketmek zorunda kalan kişilerden de söz ediliyor.

Ayrıca, aşağıda tartışılacağı gibi, gerek TBMM raporunda, gerekse İçişleri Bakanlığı'nın son yıllarda yaptığı açıklamalarda verilen 'köyleri boşalan/boşaltılan nüfus' rakamları, sadece (b) ve (c) şıklarını kapsıyor. Benzer şekilde, Tazminat Yasası'nda yer alan "terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle" ifadesi de, (a) şığında bulunan kişileri uygulamada kapsam dışı bırakma tehlikesi taşıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 1). Benzer mağduriyetler yaşayan kişiler arasında yapılan bu ayırım, Yol Gösterici İlkeler'deki tanımla ayrışmakla kalmayıp Anayasa'nın 10. maddesinde güvence altına alınan eşitlik ilkesi ile de çelişiyor.

TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun (TESEV Araştırma Grubu) Diyarbakır, Batman, İstanbul ve Hakkâri'de yaptığı alan araştırmalarının bulgularından, TBMM raporunda belirtilen göç gerekçelerinin üçünün de önemli olduğu sonucu çıkıyor. Adı geçen dört il merkezinde, Batman ve Hakkâri'nin bazı ilçelerinde ve Batman'ın daha önce boşaltılmış olan bazı köylerinde görüşülen hane temsilcilerinin çoğunluğu, köylerinin güvenlik güçleri tarafından, bir neden gösterilmeden ya da korucu olmayı kabul etmedikleri gerekçesiyle tamamen boşaltıldığını anlattılar. Bir kısmı ise, 'ekmek' istemek için zaman zaman köylerine

gelen PKK üyeleri ile PKK'ya yardım etmemeleri konusunda ısrar eden güvenlik güçleri arasında kaldıklarını ve bu durumun yarattığı güvenlik kaygısı yüzünden köylerinden ayrıldıklarını söylediler. Bazıları, köyleri tamamen boşaltılmamış olmakla birlikte, çatışmalar yüzünden iki ateş arasında kaldıklarını, bu esnada bazı evlerin yıkıldığını veya yandığını, can güvenliği kaygısıyla bazı ailelerin köylerini terk ettiklerini belirttiler. Bazı kişiler, güvenlik güçlerinin ya da PKK'nın, karşı tarafı desteklediği gerekçesiyle kendi ailelerini hedefleyen eylemlerde bulduklarını (yaralama, dayak, eve ateş açmak, evi ateşe vermek vb.), bu yüzden köylerinden kaçmak zorunda kaldıklarını ifade ettiler. Birkaç kişi ise, doğrudan bir eyleme maruz kaldıkları ve köyleri boşaltılmadığı hâlde, çevre köylerin boşalmış olduğu ve çatışmaların sürdüğü bir ortamda tarlalarını süremez veya hayvanlarını otlatamaz hâle geldiklerini, bu yüzden il veya ilçe merkezlerine göç ettiklerini anlattılar.

Bu anlatımlardan ve eldeki diğer bilgilerden anlaşılacağı gibi, ülkemizde 1980'lerin ortasından itibaren yaşanan yerinden edilmeler, belirli sayıdaki köy ve mezranın boşaltılmasından daha yaygın ve daha geniş kapsamlı bir olgudur. Yerinden edilme olgusunun geniş kapsamı düşünüldüğünde bu konuda resmi kurumlarca sadece köylere ilişkin olarak verilen sayıların düşük olduğu ve ülke içinde yaşanan yerinden edilme olaylarının bütününe yansıtmadığı görülüyor. Öte yandan şu da belirtilmelidir ki, yine aynı dönem içinde Doğu ve Güneydoğu'nun da aralarında yer aldığı bölgelerde deprem ve sel gibi doğal afetlerden veya baraj projelerinden kaynaklanan zorunlu yer değiştirme durumları da yaşanmış olmasına karşılık, bu kitapta incelenen yerinden edilmiş kişiler kavramı içine böyle durumlardaki mağdurlar dahil edilmiyor.

Dolayısıyla, bu kitapta *yerinden edilmiş kişiler* kavramını, Türkiye'de 1984'ten itibaren ve sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çatışma ortamı nedeniyle gerçekleşen zorunlu yer değiştirmeler için kullanıyoruz. Yol Gösterici İlkeler'de tanımlanan *yerinden olma* kavramından daha dar bir nüfus için geçerli olan bu kavramı, Türkiye'de yaşanan mağduriyeti daha uygun ifade ettiği için tercih ediyoruz.

2. TÜRKİYE'DE YERİNDEN EDİLMELERİN SAYISAL BOYUTU

Yukarıda sözü edilen TBMM raporunda, OHAL Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlara dayanılarak, OHAL kapsamındaki ve mücavir alandaki iller ile bazı çevre illerde, 1997 yılı itibarıyla 905 köy ve 2.523 mezranın boşaltıldığı ve göç edenlerin sayısının 378.335 olduğu belirtiliyor (TBMM, 1998). İçişleri Bakanlığı tarafından KDRP kapsamında açıklanan verilere göre ise, Ocak 2006 tarihi itibarıyla boşalan 945 köy ve 2.021 mezrada 358.335 kişi yer değiştirmiş ve 1998 yılından bu yana bunlardan 137.636'sı geri dönmüştür (Dağ, 2006).

Öte yandan, Türkiye'deki yerinden edilmiş kişilerin sayısı konusunda, uluslararası kuruluşlar ile yerli ve yabancı STK'lar 1 ile 3-4 milyon arasında rakamlar dile getiriliyor.¹ Çoğunluk-

---

1 Örneğin, US Committee for Refugees (USCRI, 1998) yerinden edilmiş kişi sayısını 380.000 ile 1 milyon arasında olduğunu tahmin etmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch-HRW*) 2 milyon rakamını telaffuz etmiştir (HRW, 2002). Türkiye İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) ortak basın bildirimlerinde, 3 ile 4 milyon tahminlerinde bulunmuşlardır (2001).

la belirli bir veriye dayanmayan bu tahminler, daha çok bölgede yaklaşık 20 yıldır yaşanan silahlı çatışmalar ve güvenlik sorunlarından etkilenen tüm nüfusu belirtmek için kullanılıyor.

Aslında, eldeki mevcut bilgiler yerinden edilmiş kişilerin sayısının net olarak belirlenmesi için yeterli değil. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre KDRP illerinden 1985-1990 döneminde 540.821 kişi, 2000 sayımına göre ise 1995-2000 döneminde 628.470 kişi başka bir ilde göç etmişti. 1990-1995 dönemine ilişkin göç bilgileri ise, nüfus sayımları arasındaki sürenin 10 yıla çıkartılması ve bu dönemde nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle toplanamamıştı. 2000 nüfus sayımına göre KDRP illerinde doğmuş olan, ancak sayım sırasında başka bir ilde ikamet eden kişilerin (2.819.749 kişi) KDRP illerinde doğmuş toplam nüfus (9.323.430 kişi) içindeki payı yüzde 30. Ancak bu sayılar tüm nedenlere (ekonomik, ailevi, eğitim, deprem vb) bağlı göçleri yansıtmakta olup geri dönüşleri içermiyor; bu nedenle, bu sayıların göçün nedenine ilişkin bir veri ile bağlantısının kurulması da mümkün değil. Ayrıca, zorunlu yer değiştirmelerin bir bölümünün aynı il içerisinde kırsal yerleşim yerlerinden kentsel yerleşimlere yönelmiş olduğu da biliniyor. Bununla birlikte, 1985 ile 2000 nüfus sayımlarından, KDRP illerinin şehir nüfusunun toplam 1.5 milyon arttığı ve bu artışın şehirlerdeki doğumlar, başka illerden gelenler ve diğer nedenli göçlerden de kaynaklandığı düşünüldüğünde, uluslararası kuruluşlar ve STK'ların yerinden edilmiş kişilerin sayısına istinaden ifade ettiği 3-4 milyon civarındaki rakamların oldukça yüksek tahminler olduğu ortadadır.²

Türkiye'deki yerinden edilmiş kişilerin sayısal boyutuna ilişkin yapılabilecek daha iyi bir tahminin Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) 2005 yılında yürüttüğü konuya özel saha çalışmasının sonuçlarının açıklanması ile ortaya konulması beklenmektedir (bu çalışma hakkında, bu bölümde bakınız 8.2. "HÜNEE Araştırması").

3. KDRP

Türkiye'de, son 20 yıl içinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da silahlı çatışmalar nedeniyle çok sayıda köy ve mezra boşalmış veya boşaltılmıştır. Bunlara ek olarak bölgede Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesindeki geniş ölçekli kalkınma projeleri ve doğal afetler gibi diğer nedenlerle de yer değiştirmiş nüfus bulunmaktadır. Türkiye Hükümeti bu nüfus grubuna yönelik olarak 1994 yılında KDRP'yi başlatmıştır. Başlangıçta 12 ili kapsayan KDRP, 1994-1999 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüş, ancak bugünkü şeklini alması projenin 1999 yılından itibaren İçişleri Bakanlığı ve ilgili valiliklerin İl Özel İdareleri tarafından yürütülmeye başlaması ile olmuştur. 1999-2002 yılları arasında GAP İdaresi de valiliklerle işbirliği içinde KDRP kapsamında Alt Bölge Gelişme Plan-

---

2 Her ne kadar yerinden edilmiş kişilerin zorunlu göç sonrası yaşadıkları yerlerde kurdukları yeni aileler ya da evli olanların yeni sahip oldukları çocuklar BM tanımına göre yerinden edilmiş kişiler arasına dahil edilmese de, zorunlu göç sonrası mağdur ailelere katılan yeni üyelerin de sorunun mağduriyet boyutu içinde yer almaları kaçınılmazdır. Bu nedenle sorunların çözümüne yönelik değerlendirmelerde mutlaka göz önünde bulundurulmaları gerekir. Ancak böyle kişileri yerinden edilmiş kişi sayısına dahil etmektense ayrı bir kategori olarak değerlendirmek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

ları hazırlamıştır. Önceleri 12 ili kapsayan KDRP, illeri daha sonra Adıyaman ve Ağrı'nın da katılımıyla 14 ile çıkmıştır.

KDRP'nin amaçları şunlardır: Gönüllü olarak geri dönmek isteyenlerin bölgede kendi köyleri civarında veya arazisi müsait başka yerlerde iskân edilmeleri, bu yerlerde gerekli sosyal ve ekonomik altyapının tesisi ile sürdürülebilir yaşam koşullarının sağlanması, kesintiye uğramış olan kırsal yaşamın yeniden kurulması ve canlı tutulması, kırsal alanda daha dengeli bir yerleşme düzeninin oluşturulması, kamu yatırımları ve hizmetlerinin daha rasyonel dağılımının sağlanması ve merkezi nitelikteki köylerin gelişmesinin desteklenmesi (İçişleri Bakanlığı, 2004).

İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 2006 yılı başı itibariyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van), 358.335 kişi köylerinden ayrılmış ve KDRP'den yararlanmak suretiyle bunların 137.636'sı geri dönmüştür (Dağ, 2006).

4. KORUCULUK SİSTEMİ

Köy koruculuğu statüsü 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu'nda tanımlanmakla birlikte, şu an yürürlükte olan geçici köy koruculuğu, bu kanunun 74'üncü maddesinde 26 Mart 1985 tarihli 3175 sayılı kanun ile yapılan bir değişiklik ile uygulamaya konmuştur (Resmi Gazete, 1986). Geçici köy koruculuğu, bugün hâlâ 22 ilde yürürlüktedir. Bunun yanı sıra, bölgede gönüllü korucular da görev yapmaktadır.

Öncelikle iki koruculuk sistemi arasındaki farkları belirtmekte ve sistemin işleyişi hakkındaki sorunları tespit etmekte fayda var. TESEV Araştırma Grubu'nun İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı bilgiye göre, 7 Nisan 2006 itibariyle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde 57.174 geçici köy korucusu³ bulunmaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2006a). Geçici köy korucuları devletten ortalama 365 YTL aylık maaş almakta, sadece kendi köylerinde değil, başlarında jandarma görevlileri olması kaydıyla, diğer köylerde de operasyonlara katılabilmektedir. Geçici köy korucusu alımı, 2000'de durdurulmadan önce Bakanlar Kurulu kararına bağlı idi. Gönüllü korucu alımı ise, yine 442 sayılı Köy Kanunu'na dayanarak, sadece kaymakamların kararıyla yapılmakta. Kaymakamlar bu alımı, gönüllü köy korucusu olma yönünde istekte bulunan kişinin sicilinin temiz olduğunu saptadıktan ve jandarma birliklerinin bu kişinin köyünde güvenlik sorunu olduğu yönündeki onayını aldıktan sonra yapmaktadır. İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun CHP Diyarbakır Milletvekili Mesut Değer'in yazılı olarak cevaplandırılmasını istediği soru önermesine istinaden verdiği bilgiye göre, 30 Kasım 2003 itibarı ile OHAL Bölgesi'nde toplam 12.279 gönüllü korucu mevcuttur (Aksu, 2003).

İçişleri Bakanlığı'nın bir yetkilisinin yaptığı açıklamaya göre, bölgede geçici ve gönüllü köy korucusu alımı, 2000 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile sona erdi (Dağ, 2006). An-

---

3 Geçici köy korucuları, genel olarak kadrolu korucular olarak da bilinmektedir.

cak, gerek yerel basında çıkan ve 2005 yazında Batman Sason'da 650 yeni gönüllü korucu alındığına dair bir haber (Batman Gazetesi, 2005), gerekse TESEV Araştırma Grubu'nun Batman'daki alan araştırması,⁴ gönüllü köy korucusu alımının en azından Batman özelinde sürdüğünü gösteriyor. İçişleri Bakanlığı yetkilileri, TESEV Araştırma Grubu'nun sorusu üzerine, 2000 yılından bu yana bölgede korucu alımının yasal olmadığını altını çizerek, Sason'daki uygulamada gönüllü köy korucusu olmak isteyen kişilerin sadece kaymakam tarafından kayıt edildiğini, ancak silahlandırılmadığını belirtti.⁵

Geçici köy koruculuğunun uygulanmaya başlandığı 26 Mart 1985 tarihinden Nisan 2006'ya kadar Türkiye genelinde toplam 5.139 geçici köy korucusu suç işlemiş, bunlardan sadece 868'i tutuklanmıştır. Bu suçların dökümü şöyledir: 2.391 terörle ilgili, 964 mala karşı işlenen, 1.341 şahsa karşı işlenen ve 443 kaçakçılıkla ilgili suç.⁶ Bunun yanı sıra, Aralık 2003 itibariyle 264 gönüllü köy korucusu adam öldürme, adam öldürmeye teşebbüs, 6136 sayılı Ateşli Silahlar Kanunu'na muhalefet, meskûn mahalde silah atma, orman kaçakçılığı ve silah kaçakçılığı gibi adi suçlardan hüküm giymiştir (Aksu, 2003).⁷

BM Özel Temsilcisi, Türkiye ziyaretinden sonra yayımladığı raporunda "Hükümet, koruculuk sisteminin kalkması ve koruculara alternatif istihdam alanı yaratılması yolunda adımlar atmalıdır" çağrısında bulunmaktadır (Deng, 2002: 4). Ancak, yukarıda belirtilen uygulamalar, hükümetin bu tavsiyelere cevap vermediğini göstermektedir. Aksine, 2003 tarihli bir yönetmelik, görevden ayrılan koruculara ve ölen korucuların mirasçalarına, devlet tarafından verilen silahların ruhsatının 'taşıma'dan 'bulundurma'ya çevrilmesini sağlayan, diğer bir deyişle bu kişilerin silah bulundurmalarına izin veren bir düzenleme getirmiştir (Resmi Gazete, 2003a). Öte yandan, TESEV Araştırma Grubu'nun İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı bilgiye göre, bakanlık, geçici köy korucularının ekonomik ve sosyal durumunu 'iyileştirmeyi' amaçlayan bir yasa tasarısı taslağı hazırlamaktadır.⁸ Nitekim, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Milletvekili Türkan Miçooğulları'nın yazılı soru önergesine verdiği yanıtta, geçici köy korucularının beklentilerinin karşılanması amacıyla kendilerine "sosyal güvenceler sağlanması yönündeki çalışmalara" devam edildiğini belirtmiştir (Aksu, 2005).⁹

---

4 Batman ili alan araştırmasının ilgili bölümü için, bu kitapta bkz. Bölüm V, Çelik: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller."

5 27 Şubat 2006 tarihinde telefonla alınan bilgi.

6 Geçici köy korucularının işlediği suçların dökümü, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Milletvekili Türkan Miçooğulları'nın yazılı soru önergesine verdiği cevapta (Aksu, 2005) yer alan sayıların, İçişleri Bakanlığı Toplumla İlişkiler Dairesi'nin TESEV Araştırma Grubu'na verdiği bilgiler (İçişleri Bakanlığı, 2006a) ışığında güncellenmesi yoluyla elde edilmiştir.

7 Bölgedeki gönüllü korucuların sayısı ve işledikleri suçlar hakkında kamuoyuna açıklanmış daha güncel bir veri mevcut değil.

8 27 Şubat 2006 tarihinde telefonla alınan bilgi. Bakanlık, TESEV Araştırma Grubu'nun yasa tasarısı taslağını görme talebini, henüz tamamlanmamış bir metnin paylaşılmasının "spekülasyona yol açacağı" gerekçesiyle reddetti.

9 2006 yılı başından beri, on yıl süreyle görev yapmış olan geçici köy korucuları ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler, 'Yeşil Kart' uygulamasından yararlanabiliyor (Resmi Gazete, 2006b).

Hükümetin Ağustos 2005'te bir prensip kararı ile kabul ettiği yerinden olma sorununa ilişkin Çerçeve Metin'de de, geçici köy koruculuğunun kaldırılacağına dair bir ifade yer almamaktadır (Çerçeve Metin için, bu bölümde bakınız "7. Çerçeve Metin"). Sonuç olarak, hükümetin geçici köy koruculuğu sistemini kaldırmaya yönelik bir çalışması olmadığı anlaşılmaktadır. Çerçeve Metin'de sadece "geri dönüşler kapsamında geçici köy korucularıyla ilgili şikâyetler öncelikle ele alınacaktır" deniliyor (Bakanlar Kurulu, 2005: Uygulama İlkesi 5). İçişleri Bakanlığı yetkilileri, bu ifadeyle korucuların geri dönenlere yönelik tacizlerine ilişkin şikâyetlerin kastedildiğini belirtti (Dağ, 2006).

5. MAYINLAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin 25 Eylül 2003 tarihinde imzalayarak taraf ülke olduğu "Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme" ("Ottawa Sözleşmesi"), 1 Mart 2004'te yürürlüğe girdi. Dünyada bulunan ülkelerin dörtte üçünden fazlası tarafından imzalanmış olan bu sözleşme gereği, taraf ülkeler yükümlülüklerini ne derece yerine getirdiklerine dair BM'ye "Madde 7 Raporu" olarak bilinen yıllık raporlar hazırlamaktadır.¹⁰ Türkiye, ilk Madde 7 Raporu'nu 1 Ekim 2004'te (Dışişleri Bakanlığı, 2004), ikincisini ise 10 Mayıs 2005'te (Dışişleri Bakanlığı, 2005) sundu.

Anti-personel karamayınları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir sorundur. Resmi bilgilere göre, önceleri "yasal olmayan sınır geçişlerini önlemek" amacıyla kullanılmaya başlanan karamayınları daha sonra "terörizmle mücadele çerçevesinde ve sadece güvenlik nedenleriyle kullanılmıştır" (Landmine Monitor, 2005). Türkiye 1996 yılında mayın üretimini, satışını ve transferini durdurduğunu açıklamış, 2001 yılında da Uluslararası Mayın İzleme Komitesi'nin¹¹ (*Landmine Monitor*) mayın üreten ülkeler listesinden çıkartılmıştır.

Türkiye'de karamayınlarının sayısı ve yerleri tam olarak bilinmemektedir. Hükümete göre, Türkiye'de 2.970.000 antipersonel mayın stoğu bulunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2004). Ayrıca, 15 bölgede¹² döşenmiş 920.000, yedi ilde¹³ döşendiği sanılan 687 mayın vardır (*a.g.k.*). Bu rakamlara göre Türkiye, anlaşmaya taraf ülkeler arasında en yüksek mayın stoğuna sahip ülkelerden birisi (Landmine Monitor, 2005). STK'lara göre, mayınlar yalnızca Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu sınır bölgelerinde değil, sınırlardan uzak bazı yerleşim yerlerinde ve boşaltılan köylerin çevrelerinde de mevcut.¹⁴ Aynı kaynaklar, bu mayınların hem devlet hem de PKK tarafından döşendiğini belirtmektedir.

---

10 Daha fazla bilgi için, bkz. Uluslararası Karamayınlarını Yasaklama Kampanyası, <<http://www.icbl.org/>>; Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, <<http://www.mayinsizbirturkiye.org/>>.

11 Uluslararası Mayın İzleme Komitesi, Uluslararası Karamayınlarını Yasaklama Kampanyası tarafından Ottawa Sözleşmesi'nin uygulamasının izlenmesi amacıyla kurulmuş bir sivil toplum kuruluşu ağıdır. <<http://www.icbl.org/lm>>.

12 Bu bölgeler, Ardahan, Batman, Diyarbakır, Doğubeyazıt, Gaziantep, Hakkâri, İskenderun, Kağızman, Kars, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van'dır.

13 Bu iller ise, Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin, Tunceli, Siirt ve Şırnak'tır.

14 Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, <<http://www.mayinsizbirturkiye.org/>>.

Ottawa Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelerin sözleşmenin yürürlüğe girmesinin ardından 4 yıl içerisinde stoklarında bulunan anti-personel mayınları imha etmesi, 10 yıl içinde de döşenmiş mayınları temizlemesi gerekmektedir. Türkiye için bu tarihler sırasıyla 1 Mart 2008 ve 1 Mart 2014'tür. BM Özel Temsilcisi, hükümete yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünün sağlanması için mayınları temizlemesi çağrısında bulunmuştu (Deng, 2002). Ancak, Çerçeve Metin, "terör örgütleri tarafından döşenmiş mayınların geri dönüş çerçevesinde oluşturduğu sorunlar"ın ele alınacağını belirtse de, bu mayınların temizleneceği taahhüdünde bulunmamaktadır (Bakanlar Kurulu, 2005: Uygulama İlkesi 6). Bu konuda bilgi veren bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, devletin bu yönde bir taahhüdünün bulunduğunu ifade etti, ancak bunun nasıl ve ne zaman gerçekleşeceğini belirtmedi (Dağ, 2006). Öte yandan hükümet, 1998 yılından bu yana çeşitli illerde mayın temizleme çalışmalarında bulunduğunu ifade etmiş (Landmine Monitor, 2005), 1.225 mayının temizlendiğini bildirmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2005). Hükümet, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eğitimi ve geliştirilmesi amacıyla 16.000 anti-personel mayınını elde tutmayı planladığını da belirtmiştir (*a.g.k*). Böylece Türkiye, Ottawa Sözleşmesi'ne taraf olan ülkeler arasında elinde en fazla karamayını tutacak olan ikinci ülke olacaktır (Landmine Monitor, 2005).

Gerek PKK'nın gerekse ordunun döşediği mayınlar nedeniyle her yıl onlarca sayıda asker ve sivil ölmekte, yüzlercesi yaralanmaktadır. Hükümet, 1984-2004 tarihleri arasında mayın patlaması sonucu 400 askerin öldüğünü, 1.126'sının da yaralandığını bildirmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2004). Sivillere ilişkin resmi veriler ise, 2004 ve 2005 yıllarında 29 kişinin öldüğü, 111'inin yaralandığı yönündedir (Landmine Report, 2005). İHD ise, sadece 2005 yılında 69 kişinin öldüğünü ve 161 kişinin yaralandığını raporladı (İHD, 2005b).

Gerçek sayılar ne olursa olsun, mayınlar ve patlayıcı maddeler insan hayatı açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Mayın patlamasından sağ kurtulanlar fiziki ve psikolojik tedaviye ihtiyaç duymakta, uzuvlarını kaybeden mağdurlar sosyal ve ekonomik sorunlar yaşamaktadırlar. Mağduriyetlerin giderilmesi için başvurulması gereken hukuki yollar bilinmemekte ve "güvenlik" gerekçesiyle boşaltılan yerleşim yerlerinin çevresine döşenen mayın ve patlayıcı maddelerin temizlenmemesi köye dönüşlerin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Mayın döşenen alanların verimli tarım alanlarını kapsaması da ülke ekonomisinde ciddi kayıplara neden olmaktadır (Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, 2006). Hükümetin Mayın Risk Eğitimi konusunda henüz bir politika geliştirmedeği Türkiye'de, mayınlar hakkındaki farkındalığı artırma ve mağdurlara adli yardım ulaştırma yönündeki çabalar STK'lar tarafından yürütülmektedir.¹⁵ Çocukların da sık sık mayınlardan etkilenen nüfus grubu içinde yer alması nedeniyle bu konuda eğitilmeleri önem kazanmaktadır.

Türkiye Hükümeti, bütün mayınlı alanların uluslararası standartlara uygun biçimde işaretlendiğini, görevlilerce 24 saat boyunca izlendiğini ve tel örgü veya kalıcı tehlike işareti gibi diğer yöntemlerle sivillerin güvenliğinin sağlandığını belirtse de (Dışişleri Bakanlığı, 2005),

---

¹⁵ Bu girişimlerin örnekleri için, bkz. Kurban *vd.* (2006): 22-24.

STK'lar sivillerin güvenliğine yönelik önlemlerin yeterli olmadığını söylemektedir (Landmine Report, 2005). STK'lar, kapsamlı bir mayın tarama ve temizleme faaliyeti yapılmaksızın gerçekleşecek ani geri dönüşlerin son derece tehlikeli olacağına işaret ediyor (Hakkâri Anti-Landmine Awareness Campaign, 2004). Bu nedenle, merkezi hükümet tarafından koordine edilecek bir mayın tarama ve temizleme ile mayınlar hakkında farkındalığı artırma kampanyasının bir an önce başlatılması büyük önem taşıyor.

6. TAZMİNAT YASASI

Türkiye'nin yerinden edilme sorununun çözümü yolunda bugüne değin attığı en önemli adım olan Tazminat Yasası'nın kabul edilmesinde, uluslararası kamuoyunun baskıları etkili oldu. BM Özel Temsilcisi, Türkiye raporunda hem "güvenlik görevlileri tarafından evlerinden çıkartılan" hem de çatışma ortamından etkilenen mağdurların zararlarının karşılanmasıyla yönelik bir yasanın bir an önce çıkartılması çağrısında bulundu (Deng, 2002). AB'nin Tazminat Yasası'nı Türkiye'nin üyelik sürecinde yerine getirmesini beklediği siyasi kriterlere dahil etmesi üzerine, Hükümet "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program"ında, Tazminat Yasası'nın 2004 yılında yürürlüğe gireceğini taahhüt etti (Resmi Gazete, 2003b).

Tazminat Yasası'nın kabul edilmesi ile Türkiye'nin AB üyeliği süreci arasındaki bu bağlantı, yasanın Genel Gerekçe'sinde de göze çarpmaktadır.¹⁶ Yine Genel Gerekçe'de belirtildiği gibi, yasanın kabulünün ardındaki bir diğer siyasi endişe Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) giden davaları azaltmak ve böylece "tazminat miktarlarının haksız zenginleşme aracı olarak" kullanılmasını önlemektir (Resmi Gazete, 2004a).¹⁷ Öte yandan, Genel Gerekçe'de, terörden zarar görmüş kişilerin zararlarının karşılanmasının "hakkaniyet ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin bir gereği olduğu," "[d]evlete olan güveni pekiştireceği; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak; terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacak" da belirtilmekte (*a.g.k.*). Dolayısıyla Tazminat Yasası, salt yerinden edilmiş kişilere özel bir yasa değil, terör ve terörle mücadeleden dolayı zarar görmüş bütün mağdurlara seslenen genel bir yasadır. Ancak, Çerçeve Metin'de, Tazminat Yasası'nın kabul edilmesi ile "köylerini terk etmek zorunda kalmış vatandaşlarımızın sıkıntılarının giderilmesine yönelik olarak önemli bir adım" atıldığının belirtilmesi, yasanın kati lehdarlarının yerinden edilmiş kişiler olduğunu gösteriyor (Bakanlar Kurulu, 2005).

---

16 Genel Gerekçe, Bakanlar Kurulu tarafından 24 Temmuz 2003'te kabul edilen "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar"da, Tazminat Yasası'nın 2004'te yürürlüğe girmesinin öngörüldüğünü hatırlatıyor. (Resmi Gazete, 2004a).

17 Genel Gerekçe'de, Tazminat Yasası'nın "terör nedeniyle veya terörle mücadele sırasında yahut terörle mücadele amacıyla alınan tedbirlerden zarar gören kişilerin zararlarının yargı yoluna gitmelerine gerek kalmadan, idarece en kısa süre içinde ve sulh yoluyla karşılanması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne ancak bu yolla sonuçlanmayan başvuruları, verilen tazminat miktarlarının haksız zenginleşme aracı olarak kullanılmasının önlenmesi amacıyla" hazırlandığı belirtiliyor (Resmi Gazete, 2004a).

Tazminat Yasası 27 Temmuz 2004'te (Resmi Gazete, 2004a), yasayı yürürlüğe koyan yönetmelik ise 20 Ekim 2004 tarihinde yürürlüğe girdi (Resmi Gazete, 2004b). Yönetmelikte daha sonra yapılan bir değişiklik 15 Eylül 2005'te (Resmi Gazete, 2005), yasa da yapılan bir değişiklik ise 3 Ocak 2006'da (Resmi Gazete, 2006) yürürlüğe girdi. Yasa, Türkiye'nin yerinden edilme sorununun çözümü yolunda bugüne değin atmış olduğu en somut ve önemli adımdır. Ayrıca, Çerçeve Metin'de yasanın "etkin şekilde uygulanmasının sağlanması"nın hedeflenmesi de, hükümetin yasa bağlamında ilk kez net ortaya koyduğu bir siyasi irade beyanı olarak önem taşımaktadır (Bakanlar Kurulu, 2005: Amaç 7). Ancak Tazminat Yasası, henüz tasarı hâlinde olduğu tarihten bu yana avukatlar ve STK'lar tarafından eleştirildi.¹⁸

Tazminat Yasası, 1987'den bu yana "terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle" maddi zarara uğrayan kişilere tazminat vermeyi amaçlıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 1) Yasa bu yönüyle, zarara uğrayan herkese- güvenlik görevlileri, korucular, siviller-, zararlarına kimin yol açtığına bakılmaksızın, tazminat hakkı tanıyor. Yani, gerek PKK gerekse güvenlik güçlerinin eylemleri nedeniyle zarar gören kişiler yasa kapsamına giriyor. Ancak, kapsamı PKK veya güvenlik güçlerinin faaliyetleri nedeniyle yerlerinden edilen kişiler ile sınırlı olan 1'inci madde, herhangi bir güç tarafından köylerinden ayrılmak zorunda bırakılmasalar da çatışma ortamı nedeniyle yerlerini terk etmek *zorunda kalan* kişilerin uygulamada Tazminat Yasası'ndan yararlanmalarını engelleme tehlikesini barındırıyor. Oysa, Yol Gösterici İlkeler'e göre, bu tür mağdurlar da yerinden edilmiş kişiler olarak adlandırılır. Ayrıca, yasa kapsamının 1987'den başlatılması, PKK'nın silahlı çatışmaları başlattığı 1984 yılı ile 1987 arasında meydana gelen zararların karşılanmamasına yol açmaktadır.¹⁹ Tazminat Yasası, devletin kusurlu sorumluluğuna değil "objektif sorumluluğuna dayalı sosyal risk ilkesi"ne dayanıyor (Resmi Gazete, 2004a).²⁰ Bir başka deyişle, kişilerin uğradıkları zararlar devletin kusuru olup olmadığına bakılmaksızın tazmin ediliyor ve zararlarla yol açan kamu görevlileri bu fiillerinden dolayı sorumlu tutulmuyor.

Başvuruların değerlendirilmesi, uğranılan zararların tespiti, tazminat miktarlarının belirlenmesi, sulhname hazırlanması ve sulhnamenin kabul edilmemesi halinde uyuşmazlık tutanağının

---

18 Bu eleştiriler için bkz. Aker *vd.* (2005), Diyarbakır Barosu (2005) ve TOHAV (2004).

19 Oysa, Çerçeve Metin, "köy ve mezra boşaltma" vakalarının 1984 ile 1998 tarihleri arasında gerçekleştiğini teslim etmektedir (bkz. bu yazıda, "7. Çerçeve Metin"). BM Kalkınma Programı'nın (*United Nations Development Programme* - UNDP) 26 Şubat 2006 tarihinde Ankara'da gerçekleştirdiği "Yerinden Olmuş Kişiler Konferansı"nda söz alan bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, TESEV Araştırma Grubu üyelerinin Çerçeve Metin ile Tazminat Yasası arasındaki bu tutarsızlığa dikkat çekmesi üzerine, 1987'nin milat olarak seçilmesinin nedeninin, idari uygulamaların yargı denetiminde olmadığı Olağanüstü Hâl (OHAL) döneminde zarara uğramış olan kişilerin yargıya erişimini sağlamak olduğunu belirtti. Oysa, sıkıyönetimin hâkim olduğu ve gerek siyasi erkin gerekse yargı erkinin ordunun idaresinde olduğu 1984 ile 1987 yılları arasında, kişilerin yargı sürecine erişimi OHAL dönemine oranla çok daha güçlü.

20 Genel Gerekeç'e de şu ifade yer almaktadır: "Kural olarak idarenin hukuki sorumluluğu kusur esasına dayanmaktadır. Sözü edilen kuralın istisnası olarak, idarenin önlemekle yükümlü olduğu hâlde önleyemediği bir takım zararların, nedensellik bağı ve kusur koşulu aranmadan karşılanması gerekmektedir. Objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk adı verilen bu ilke, bilimsel ve yargısal içtihatlarla da kabul edilmiştir."

düzenlenmesi görevleri ise, illerde ihtiyaç üzerine kurulması öngörülen zarar tespit komisyonlarına devrediliyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 5; Resmi Gazete, 2004b: Madde 7). Vali yardımcısı başkanlığında toplanan komisyonların, başkan dahil yedi üyesi bulunuyor: Maliye, tarım ve köy işleri, sağlık, sanayi ve ticaret, ve bayındırlık ve iskân müdürlüklerinden vali tarafından atanan birer uzman ve baro tarafından atanan bir avukat (Resmi Gazete, 2004a: Madde 4; Resmi Gazete, 2004b: Madde 6). Bir başka deyişle, ağırlıklı olarak devlet memurlarından oluşan komisyonlarda kamu görevlisi olmayan sadece bir temsilci bulunuyor.

Yasa, şu maddi zararları kapsamı dışında bırakıyor: Daha önce karşılanan, AİHM'ye yapılan başvurular sonucunda tazmin edilen, ekonomik ve sosyal nedenlerle uğranılan veya kişilerin kendi istekleriyle yerlerinden ayrılmaları sonucu doğan, ve kişilerin kendi kasıtlarının yol açtığı ve terör suçlarından mahkûm olmuş kişilerin "bu fiillerinden dolayı uğradığı" maddi zararlar (Resmi Gazete, 2004a ve 2004b: ortak Madde 2). Yasada, üç çeşit zararın karşılanması öngörülmüyor: Taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar; insan can ve bedenine gelen zararlar ve bireylerin mallarına ulaşamamalarından doğan zararlar, (Resmi Gazete, 2004a: Madde 7; Resmi Gazete, 2004b: Madde 15). Sadece maddi zararları karşılayan Tazminat Yasası, kişilerin yaşadıkları ruhsal travmalar için manevi tazminat öngörmüyor. Taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar ile kişilerin mallarına ulaşamamalarından kaynaklanan zararlar için yapılacak ödemelerin belirlenmesinde komisyonlara takdir yetkisi tanınıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 8; Resmi Gazete, 2004b: Madde 16). Bu tür zararların aynı veya nakdi olarak karşılanabileceği, ancak "imkânlar ölçüsünde aynı ifaya öncelik" verileceği belirtiyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 10; Resmi Gazete, 2004b: Madde 19). Yasa, yaralanma, sakatlanma ve ölüm hâllerinde ödenecek tazminatları ise sabitliyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 9). 7.000 gösterge rakamının memur maaşı katsayısı ile çarpımı ile sabitlenen bu tür tazminatların 2005 yılı rakamları itibarı ile miktarları, ölümler için 14.000 YTL, yaralanmalar için en fazla 2.000 YTL, sakatlanmalar için ise 1.000- 21.000 YTL civarındadır.²¹

Tazminat Yasası'nın önceleri 27 Temmuz 2005 olarak belirlenen son başvuru süresi (Resmi Gazete, 2004a: Geçici Madde 1), 3 Ocak 2006'da yürürlüğe giren yasa değişikliği ile 3 Ocak 2007'ye kadar uzatıldı (Resmi Gazete, 2006: Geçici Madde 1).²² OHAL döneminde meydana gelen zararlarla ilgili başvuruları değerlendirme süresi ise değişmedi: Komisyonlar her bir dosyayı başvuru tarihinden itibaren en geç iki sene içinde sonuçlandırmak zorunda (Resmi Gazete, 2004a: Geçici Madde 1; Resmi Gazete, 2004b: Madde 8). Yasa, başvuruların değerlendirilmesinde izlenecek usulü şu şekilde belirliyor: Komisyonların yasa kapsamına girmediğine hükmettiği başvurular reddediliyor. Başvuruları reddedilen kişiler, yargı yoluna giderek idare mahkemesinde dava açmaya hak kazanıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 12(e)).²³

---

21 Bu rakamlar, memur maaş katsayısında gerçekleşen artışlar doğrultusunda 2006 yılı itibarı ile bir miktar yükselmiştir.

22 Bir başka deyişle, yasanın başvuru süresini uzatan değişiklik, son başvuru süresinin dolmasından altı aydan fazla zaman geçtikten sonra yapıldı.

23 Tazminat Yasası'nın 12. maddesinin (e) bendine göre, "[s]ulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklarda ilgililerin yargı yoluna başvurma hakkı saklıdır," (Resmi Gazete, 2004a) Aslında, yasanın lafzının, komisyonlar

Komisyonlar, değerlendirmeye aldıkları başvurularda gerek gördükleri hâllerde zarar tespiti amacıyla yerinde keşif yapıyor. Komisyonlar, başvuru konusu zararları, zarar görenin beyanı ile adli, idari ve askeri kurumlardan alınan bilgi ve belgeler ışığında, “zarar görenin varsa kusur veya ihmalinin de göz önünde bulundurulması suretiyle” doğrudan doğruya veya bilirkişi aracılığı ile belirliyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 8; Resmi Gazete, 2004b: Madde 16). Önceleri, zarar gören kişilerin olay tutanağı, sağlık raporu, veraset ilamı ve otopsi tutanağı gibi temin edilmesi çok güç veya imkânsız belgeler temin etmeleri gerekiyordu (Resmi Gazete, 2004b: Madde 17). Ancak, yönetmelikte yapılan bir değişiklikle “olayın meydana geliş tarzını açıklayan ve zararın tespit ve ölçümünde dikkate alınabilecek her türlü bilgi ve belgeyi” sunmalarına olanak verilmesi, mağdurlar üzerindeki ağır ispat yükünü önemli ölçüde hafifletti (Resmi Gazete, 2005: Madde 17). Zararların tespit edilmesinin ardından, komisyonlar ödenecek tazminatın türü ve miktarını belirleyerek hazırladıkları sulhname tasarısını başvuru sahibine tebliğ ediyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 12(a); Resmi Gazete, 2004b: Madde 7). Başvuru sahibine geçmişte kamu kurum ve kuruluşları ile sigorta şirketleri tarafından ödenmiş olan tazminatlar, ödemeler ve yardımlar bu tazminat miktarından mahsup ediliyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 5(b); Resmi Gazete, 2004b: Madde 23). Sulhname tasarısı tebliğ edilen başvuru sahibinin önünde iki seçenek bulunuyor: Sulhnameyi kabul ederek yargıya gitme hakkından feragat etmek veya kabul etmeyerek yargı yoluna başvurma hakkını kullanmak (Resmi Gazete, 2004a: Madde 12(e)). Başvuru sahibinin ikinci yolu seçmesi durumunda, komisyonlar tarafından düzenlenen uyuşmazlık tutanağı İçişleri Bakanlığı'na gönderiliyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 12 (d)).

Tazminat Yasası'nın ülke genelindeki uygulamasına dair güncel verileri içeren bir İçişleri Bakanlığı belgesine göre,²⁴ Mayıs 2006 sonu itibarı ile ülke genelinde toplam 195.463 başvuru yapıldı (İçişleri Bakanlığı, 2006b). Sonuca bağlanan 27.011 başvurunun 11.899'u olumlu sonuçlanırken 15.112'si reddedildi (*a.g.k.*).²⁵ Tazminat almaya hak kazanan başvuru sahipleri için talep edilen ödenek miktarı 113.256.430 YTL iken, Mayıs 2006 sonuna dek bunun 69.606.961 YTL'si ödendi (*a.g.k.*).

7. ÇERÇEVE METİN

BM Özel Temsilcisi Francis Deng'in Türkiye raporundaki tavsiyelerinden biri, ülke içinde yerinden edilme konusunda hükümet politikalarının daha açık olması ve yaygınlaştırılmasıydı

---

tarafından değerlendirmeye alınmayarak reddedilen yani 'sulh yolu' ile çözüme şansı elde edemeyen başvurularda yargı yolunun açık olup olmadığı konusunda muğlak olduğu düşünülebilir. Ancak, uygulamada idare mahkemelerinin bu maddeyi reddedilen başvuruları da kapsadığı şeklinde yorumlaması bekleniyor.

- 24** Bu belge, TESEV Araştırma Grubu'nun eline kitap yayıma hazırlandığı sırada geçti (İçişleri Bakanlığı, 2006b). Bu belgedeki bilgilerden derlenen tablo, kitabın sonunda Tablo 3 başlığı altında görülebilir. Bölüm V'te bulunan alan araştırmalarında kaynak gösterilen Tablo 2 ise, Tazminat Yasası'nın Aralık 2005 sonu itibarı ile ülke genelindeki uygulamasına dair verileri içeren bir başka İçişleri Bakanlığı belgesine dayanılarak derlenmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2005).
- 25** Bu retlerin gerekçeli dökümü şu şekilde belirtiliyor: 4.980'i yasa kapsamına girmediği, 5.777'si daha önce tazminat almış olduğu, 724'ünde zararlar 1987'den önce meydana geldiği, 1.213'ü bilgi ve belge eksikliği gerekçesiyle, 2.418'i ise 'diğer' gerekçelerle (İçişleri Bakanlığı, 2006b).

(Deng, 2002). Rapor, hükümetin geri dönüş (*return*), yerleşme (*resettlement*) ve toplumsal entegrasyon (*reintegration*) konularındaki politikalarının daha açık olmasını ve bu konuda çalışan devlet birimleri arasında koordinasyon ve yardımlaşmanın kolaylaştırılması için merkezi bir kurumun (*focal point*) oluşturulmasını tavsiye ediyordu. Deng, geri dönüşün önünde yer alan koruculuk ve mayınlar gibi engelleri de içeren sorunların çözümüne yönelik üretilen politikaların planlanması ve bu planın nasıl uygulanacağını gösteren bir yol haritasının oluşturulması çağrısında da bulunmuştu (Deng, 2002).

Bu doğrultuda, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile BM Daimi Temsilcisi, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Uluslararası Göç Örgütü (*International Migration Organization - IOM*), BM Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme - UNDP*), Dünya Bankası, AB Komisyonu temsilcileri ve ilgili resmi kurumlar ile Aralık 2003 ve Ocak 2004 tarihlerinde toplantılar yapıldı. Bu toplantıların ardından Hükümet, Aralık 2004'te İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), GAP ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyon, çalışmalarını sırasında KDRP kapsamındaki 14 ilin valilikleri ile BM ve AB Komisyonu yetkilileri ile fikir alış-verişinde bulundu.

Bu hazırlıklar doğrultusunda hükümet, 4-6 Mayıs 2005 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden BM Özel Temsilcisi Walter Kälin'e, "yerinden olmuş kişilerin sorunlarıyla daha etkin biçimde baş etmek amacıyla yeni bir strateji belgesi hazırlığı içinde" oldukları bilgisini verdi (Kälin, 2005). Nitekim, "Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlığıyla çıkan Çerçeve Metin, Bakanlar Kurulu'nun 17 Ağustos 2005 tarihli bir prensip kararı ile kabul edildi. Prensip Kararı ile alındığı için Resmi Gazete'de yayımlanmayan ve dört sayfalık bir belge olan Çerçeve Metin,²⁶ BM Özel Temsilcisi'nin tavsiye ettiği gibi bir strateji belgesi olmaktan ziyade, böylesi bir stratejinin hazırlanmasında kullanılacak bir yön gösterici belge olma niteliğindedir. Öte yandan Çerçeve Metnin en önemli katkısı, ülke içinde yerinden olma (*internal displacement*) teriminin Yol Gösterici İlkelere'de tanımlandığı şekli ile ilk defa resmi bir belgede kabul edilmiş olmasıdır.

Tazminat Yasası'ndan farklı olarak yerinden edilme (veya hükümetin ifadesi ile 'yerinden olma') sürecinin 1984-1998 yılları arasında gerçekleştiğini belirten metin, göç eden kişi sayısının da 360.000 civarında olduğunu ifade ediyor (Bakanlar Kurulu, 2005). Çerçeve Metin ayrıca, "yerlerinden olmuş kişiler ile köye dönüş ve rehabilitasyon konusunda bir pilot projenin ilgili vatandaşlarımızın özelliklerini ve eğilimlerini belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilmesi" amacıyla "tamamlayıcı ve güncel nitelikli yeni bir araştırma yapmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nca, BM ve Avrupa Birliği ile işbirliği tecrübesi bulunan HÜ-NEE'ye verildiğini belirtiyor (Bakanlar Kurulu, 2005: 2). "BM Rehber İlkeleri'ni de dikkate alan entegre bir stratejinin ana hatlarıyla ortaya konulmasını hedefleyen" (*a.g.k.*) Çerçeve Metin, ana hatlarıyla şu amaçları içeren tedbirlerin belirlenmesini hedef almaktadır:

---

26 Çerçeve Metin, İçişleri Bakanlığının sitesinden temin edilebilir:
<http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=722>.

1. Geri dönüşlerde gönüllülük ilkesi ve güvenlik;
2. Geri dönüşler bağlamında gerekli sosyal, ekonomik, kültürel altyapının ve eğitim altyapısının tesisi ve sürdürülebilir yaşamın sağlanması;
3. Merkezi nitelikteki köylerin gelişmesine destek olunması;
4. Geri dönmek istemeyen vatandaşlara yardım;
5. Tazminat Yasası'nın etkin uygulanmasının sağlanması;
6. Geri dönüşler ve entegrasyona yönelik olarak uygulanan mevzuatın gözden geçirilerek gerekli düzenlemelerin yapılması.

Çerçeve Metin'de yer alan bu ilkeler olumlu olmakla birlikte, nasıl uygulanacaklarının muğlak bırakılmış olması, BM Özel Temsilcisi'nin "entegre bir plan ve bu planın nasıl uygulanacağını gösterecek bir yol haritası" isteğini tam olarak karşılayamamaktadır (Deng, 2002: 2).

8. HÜKÜMETİN YERİNDEN EDİLME SORUNUNA YÖNELİK BİLGİ TOPLAMA FAALİYETLERİ

Bu bölümde, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin (TSBD) KDRP illerinde bir dizi saha çalışması sonucu bir mekânsal planlama ve kırsal kalkınma çalışması hazırlamak üzere gerçekleştirdiği "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt-Bölge Gelişme Planı" (TSBD Çalışması) tanıtılacak. Ayrıca, DPT girişimiyle başlatılan ve HÜNE-E tarafından gerçekleştirilen, geri dönüşlerin mevcut durumunu ve çözülmeyi bekleyen sorunların boyutlarını saptamak üzere yola çıkan "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" (TGYONA) hakkında bilgi verilecek.

8.1. TSBD Çalışması

T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile TSBD arasında Şubat 2001 tarihinde imzalanan proje çerçevesinde gerçekleştirilen TSBD Çalışması'nda, KDRP kapsamındaki 12 ile ilişkin planlama raporları hazırlandı. 12 ili kapsayan ve esas olarak teknik bir mekânsal planlama ve kırsal kalkınma çalışması niteliğinde olan bu projenin üst ölçek planları ve kırsal kalkınma önerileri 2002 ortalarında tamamlandı (TSBD, 2002).

TSBD Çalışması'nın amacı, istemsiz göçe maruz kalan ve bunun sorunlarını en şiddetli yaşayan kesimleri, hem kendilerine hem de ülkeye çok daha yararlı olacak üretken bir konuma getirmek; istemsiz göçün topluma ve ekonomiye yüklediği maliyetleri, köye geri dönüşün doğru planlanması yoluyla bir fırsata dönüştürmek; bu bağlamda, geri dönüş sürecini doğal akışına bırakmaktan ziyade, dağınık, ulaşımı güç, hizmet götürme maliyeti yüksek, tarımsal faaliyetlere aşırı bağımlı yerleşim dokusu yerine yeni bir yerleşim deseni oluşturmak; tahrip olan konut ve kırsal hizmet altyapısını yeni bir anlayışla düzenlemek ve daha akılcı ve yaşanabilir bir fiziksel ve sosyal çevre oluşturmaktır.

Proje çerçevesinde ilk aşamada, araştırma kapsamındaki il ve bazı ilçe merkezlerinde yaşayan ve köye dönme isteklerini ilgili idari makamlara bildiren gruplar üzerinde, belirli bir örnekleme göre belirlenen hanelerle, hızlı kırsal değerlendirme amacıyla yüz yüze odak gruplar hâlinde görüşüldü. Bu çerçevede oluşturulan çalışma grupları, 19 Şubat-1 Mart 2001 tarihleri arasında çalışma bölgesinde proje kapsamındaki illere giderek, vali, vali yardımcıları, kaymakamlar ve belediye başkanları ile görüştü ve odak grup çalışmalarını tamamladı.²⁷

Çalışma grupları, bu kapsamda Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van illeri ile Batman/Gercüş, Bingöl/Genç, Elazığ/Palu, Siirt/Eruh ilçeleri ile Şırnak/Merkez/Kumçatı Köyü'nde köylerinden göç eden kişilerle toplam 1.097 kişiyi kapsayan bir örneklem çerçevesinde odak grup çalışmaları yaptı.

Toplanan veriler, analiz edildikten sonra bir rapor olarak GAP İdaresi'ne sunuldu. Geri dönüşün sosyal fizibilitesi ve gerçekleşme koşulları ile geri dönülebilecek yerleşim yerlerine dair ön belirlemelere ilişkin değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar, OHAL Bölge Valiliği'nde düzenlenen brifing ile ilgili valiliklere de sunuldu.

Raporda, odak çalışmalarının sonuçları ve bunlara dayanan bazı politika önerileri yer alıyor. Özetle, bu sonuçlar şöyle: i) Zorunlu göç, kırsal olduğu kadar kentsel bir sorun hâline gelmiştir. Kişiler geri dönseler bile kentle organik ilişkileri devam edecektir. Bu açıdan, köye dönüş ve kentlerin yeniden imarı projeleri birlikte ele alınmalıdır. ii) Göç, mutlak anlamda bir yoksulluk yaratmıştır. iii) Kente yakın köylerden göç edenlerin, kentte yaşayıp kırdaki işlerini sürdürebilmelerine olanak sağlanmalı; il ve ilçe merkezlerine yönelik yeni bir planlama stratejisi geliştirilmelidir. iv) Odak grup çalışmalarının bir bulgusu, zorunlu göç edenlerin kendi köy veya mezraları dışında bir yere dönmek istemedikleridir. v) Ancak bireyler, hizmetlerin toplulaştırılmasına yönelik projelere olumlu yaklaşmaktadır. vi) Zorunlu göç edenlerin önemli bir kısmı, devlet yardımı olmadan geri dönüşü gerçekleştirebilecek durumda değildir. Verilecek destek konusunda eşitsizliklere ve dışlanma duygusuna yol açmayacak uygulamalar yapılması, toplumsal huzur ve bütünleşmenin sağlanması açısından da önemlidir. vii) Geri dönüşe ilişkin bir strateji belirlenirken, kişilerin dönüş konusundaki isteklilikleri ve bunu gerçekleştirecek durumda olup olmadıkları dikkate alınmalıdır.

Çalışmanın ikinci aşamasını, geri dönüş yapılacak alt bölge ve köylerin seçimine temel olmak üzere ayrıntılı inceleme yapılacak köylerin belirlenmesi izledi. Bu çerçevede inceleme yapılacak köylerin seçiminde, GAP Bölge Kalkınma İdaresi tarafından hazırlanan İş Tanımı'nda yer alan köy listesi, ilgili valilikler tarafından hazırlanan köy listeleri, odak grup çalışmalarında tespit edilen köy temelinde geri dönme istekliliği, köylerin boşalma öncesi nüfusları ile Bakanlar Kurulu'na kabul edilen Merkez Köyler listesi esas alındı. Bu listeler temel alınarak belirlenen yerleşim yerlerine ilişkin ayrıntılı bilgi toplamak üzere 12 ilde 180

---

27 Çalışma grupları, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Melih Ersoy, Doç.Dr. Çağatay Keskinok, Doç.Dr. Tanık Şengül, Dr. Galip Yalman, şehir planlamacısı Remzi Sönmez ve şehir planlamacısı Erdal Kurttaş başkanlığında oluşturuldu.

köye gidilerek gerekli incelemeler yapıldıktan sonra bunlardan 157'si için ayrıntılı veri toplandı.

TSBD'nin hazırladığı raporda, projede izlenen yöntem çerçevesinde, köylere tek tek dönüşün planlanması yerine, köyleri alt bölgeler içinde düşünen bir yaklaşım benimsendiği belirtiliyor. Bu bağlamda 'alt bölge' kavramı, coğrafi koşullar, ekonomik ve kültürel ilişkiler bütünü içinde ortak özellikler gösteren veya gösterme potansiyeli taşıyan ve bu çerçevede özellikle hizmet sunumu açısından birlikte düşünülebilecek, birden fazla köy ve köy altı birimin oluşturduğu bir kırsal yerleşim desenini anlatıyor.

Rapora göre, bu yaklaşımın amacı, okul, sağlık ocağı, postane, karakol ve diğer kamusal hizmet birimlerini köy ölçeğinde değil, alt bölge ölçeğinde planlayarak maliyetleri azaltmak ve hizmetin faydasını artırmak olarak belirlendi. Raporda, bölgede köy altı yerleşim birimlerinin (mezralar) çokluğu nedeniyle, kamu hizmeti götürülebilir sınırların altında nüfusa sahip birimlere geri dönüşün özendirilmesi öngörülüyor. Ara kademe yerleşim birimlerinin desteklenmesi önemli bir başlangıç noktası olarak alınıyor. Bu merkezlerin salt kamusal hizmet sunum merkezleri olarak değil, koşullar uygunsa, iktisadi ilişkilerin gerçekleştiği merkezler olması da çalışmada benimsenen amaçlar arasında yer alıyor.

TSBD'nin GAP ile yaptığı sözleşme gereği ayrıntılı planlama çalışması yapılacak alt bölge ve köy seçimine ilişkin olarak geliştirdiği yöntem çerçevesinde, ilk bölümde incelenen köylerin oluşturduğu birden çok alt bölge içinden sadece bir alt bölge belirlendi. Raporda, alt-ölçekli planlama çalışması yapılması öngörülen köylerin seçiminde şu ölçütlere başvurulduğu belirtiliyor:

1. Göçün yaşandığı köy kümeleri içinden seçimler yapılmaya çaba gösterildi.
2. Doğal afet riski en az düzeyde olan köylerin seçimine dikkat edildi.
3. Altyapı olanakları ve yapılı çevre açısından kısa erimde yerleşilebilirliğin akılcı olduğu kırsal birimler seçildi.
4. Kısa erimde önemli bir yerleşilebilirlik sorunu olmayan köyler arasında köye dönüş istekleri olanlar dikkate alındı.
5. Bunlar arasında yakın çevredeki köy ya da köy-altı birimlere göre merkezi yer olma özellikleri gösterenler seçildi.
6. Ekonomik/tarımsal gelişme potansiyeli güçlü olan köylerin seçimine öncelik verildi.
7. Göç öncesi hane sayısı ile köye dönüş için istekli olan hane sayısının 30'dan az olmadığı köylerin seçimine dikkat edildi.
8. Köylerin boş, kısmen boş (geriye dönüş başlamış) veya hiç boşalmamış olması köy seçiminde temel bir ölçüt olarak alınmasa da, boşalmış ve/veya geri dönüş uygulaması başlamış köylere öncelik verildi.

Raporda, bir alt bölgede ayrıntılı alt ölçek uygulama planı yapılacak olan merkez köyün belirlenmesinde, alt bölgede yer alan köyler arasında altı başlık altında (hane sayısı, teknik ve sosyal altyapı durumu, konut durumu, bitkisel üretim, hayvancılık, mera varlığı) toplanan ölçütler temel alınarak öncelik sıralaması yapıldığı ifade ediliyor. Bu ölçütlerin puanlanması ile hesaplanan değerler temel alınarak, seçilen alt bölgede ayrıntılı planlama çalışması yapılacak olan 'merkez yerleşme' belirlendiği kaydediliyor. TSBD'nin raporunda, bu şekilde belirlenen yerleşmelerin ilgili valiliklere bildirilerek görüşlerinin alındığı ve yapılan görüşmeler sonunda, bazı illerde alt bölgelerin değiştirildiği, bazı illerde ise yeni alt bölgeler belirlenerek yeniden alan çalışması yapıldığı belirtiliyor. Raporda ayrıca, plan kararları geliştirilen ve üst ölçekli planları hazırlanan alt bölgelerde yapılması önerilen kamusal yatırımlara ilişkin 'eylem planı' hazırlandığı ve burada yatırımı yapacak kurum, yatırımın yapılacağı yerleşme, yatırımın türü ve yatırımın önceliği ve maliyeti ayrı ayrı belirtiliyor.

GAP İdaresi'nin Türk Sosyal Bilimler Derneği'ne yaptırdığı 'alt bölge gelişme planları', bugüne kadar uygulanmadı. BM ile Türkiye Hükümeti arasında yerinden olma konusunda yapılan işbirliği çerçevesinde de, bu raporda yer alan verilerin yapılan toplantılarda ele alındığı, ancak gelinen aşamada, yakında açıklanması beklenen TGYONA verilerinin ve bulgularının önem taşıdığı, TSBD Araştırması'nın bulgularının ise güncelliğini yitirdiği belirtiliyor.

8.2. HÜNEE Araştırması

Türkiye Hükümeti, yerinden olmuş nüfus konusunda BM ve Avrupa Komisyonu'yla 2003'te başlattığı işbirliği çerçevesinde, geri dönüşlerin mevcut durumunu ve çözülmeyi bekleyen sorunların boyutlarını saptamak üzere yeni araştırmalar yapılmasını kararlaştırdı.²⁸

Yerinden olan kişilerin sayısı ve sorunları hakkında veri toplanması, BM Özel Temsilcisi'nin raporundaki öneriler arasında da yer alıyordu (Deng, 2002). Hükümet, böyle bir çalışma için HÜNEE'yi görevlendirdi. HÜNEE, Aralık 2004'te başlamak ve Şubat 2006 sonunda tamamlamak üzere TGYONA'yı yürütmeye başladı.²⁹

TGYONA'nın amacı; göçün ve yerinden olmanın yoğun olarak yaşandığı ve aynı zamanda KDRP kapsamında olan 14 il (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ,

---

28 Yazının bu bölümünde, hükümetle uluslararası kurumlar arasındaki işbirliği çerçevesinde tercih edilen 'yerinden olma' kavramı kullanılıyor. Nitekim, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) yürüttüğü araştırmanın amacı da, yerinden olmuş nüfus ve bunun bir alt grubunu teşkil eden yerinden edilmiş nüfus hakkında bilgi toplamak olarak açıklanmıştı.

29 TGYONA, HÜNEE öğretim üyelerinden oluşan bir ekip tarafından yürütüldü. TGYONA'nın direktörü Enstitü Müdürü olan Prof.Dr. Sabahat Tezcan, teknik sorumlusu Doç.Dr. Turgay Ünal, soru kâğıdı tasarımı sorumlusu Doç.Dr. İsmet Koç, niteliksel çalışma sorumluları Doç.Dr. Banu Ergöçmen ve İlknur Yüksel, örnekleme ve saha sorumlusu da Dr. Sinan Türkyılmaz'dı. Ancak Turgay Ünal, kendisinin de yazar olarak içinde yer aldığı, TESEV Araştırma Grubu'nun 28 Ekim 2005'te "Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporunu açıklamasından sonra (Aker *vd.*, 2005), Hacettepe Üniversitesi tarafından TGYONA'daki görevinden alındı. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Kurban *vd.*, 2006).

Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van) ve bu illerden yoğun göç almış olan illerde yürütülecek bir anket çalışması ile bilgi toplamak olarak belirlendi.³⁰

Projede, Türkiye genelinde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu özelinde 1990 sonrası yaşanan göç olaylarının sayısal boyutunun, nedenlerinin, bölgenin demografik yapısının ve nüfus hareketlerinin, göçün yöneldiği yerler açısından göç edenlerin tercihlerinin, göç edenlerin yeni yerleşim yerlerinde karşı karşıya kaldıkları sorunların ve göç ettikleri yerleşim yerlerine uyumları ile diğer sorunlarının tespit edilmesi amaçlandı.

HÜNEE, 2004 yılı içerisinde böyle bir çalışmanın amaçlarının, kapsamının, araştırmada hedeflenen nüfusun, araştırma stratejilerinin ve araştırma faaliyetlerinin neler olması gerektiğine ilişkin olarak bir ön çalışma yaptı ve bu hazırlıklarını konu ile ilgili kamu kuruluşları, akademisyenler, STK'lar ve uluslararası kuruluş temsilcileri ile 16 Temmuz 2004 tarihinde bir araya gelerek düzenlediği bir çalışma toplantısında tartışmaya açtı.

4 Mart 2005 tarihinde ise yine konu ile ilgili kamu kurumlarının, akademisyenlerin, STK'ların ve uluslararası kuruluş temsilcilerinin davetli olduğu bir toplantıda projenin resmi tanıtımı yapıldı, projeye ilişkin gelişmeler aktarılarak 2005 yılı içinde yürütülecek faaliyetlerin planı sunuldu ve katılımcılarla tartışıldı.³¹

Toplantıda, bu proje kapsamında yapılacak saha araştırmasında i) KDRP kapsamındaki illerden göç etmiş tüm nüfus hakkında temel bilgiler, ii) yerinden olmuş nüfus hakkında demografik ve sosyo-ekonomik bilgiler, ve iii) yerinden olmuş nüfus tanımı içinde yer alan, ama bu nüfus grubunun bir alt grubu olan bölgedeki silahlı çatışmalar nedeniyle yaklaşık son 20 yıl içinde köylerini/yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış nüfus hakkında detaylı bilgiler toplanacağı belirtildi. Yapılan sunumlarda, bu alt nüfus grubu içinde hem köylerine geri dönmüş hem de geriye dönmemiş ve şehirlerde yaşamaya devam etmekte olan kişiler hakkında bilgi toplanacağı ve araştırmada, yerinden olmuş kişilerle yapılacak görüşmelerde kadın ve erkek tüm nüfus gruplarının eşit ölçüde temsil edilmesine ve değişik yaş gruplarının kapsanıyor olmasına dikkat edileceği vurgulandı.

Bu çalışmada ilk olarak ülke içinde yerinden olmuş kişilerin sayısal büyüklüğüne ilişkin bir tahmin yapılabilmesi amacıyla çeşitli yayın ve raporlar ile veri kaynakları tarandı. Mevcut bilgi kaynaklarının bu nüfus grubunun sayısının doğrudan tahmin edilmesine izin vermemesi nedeniyle ilk aşamada sadece yerlerinden olmuş kişilere ilişkin değil, son 20 yılda ülke içindeki iç göç hareketlerine ilişkin genel bir analiz yapıldı (Ünalın, 2005). Çalışmanın daha son-

---

30 Bu yazıda TGYONA ile ilgili, Ekim 2005'ten sonra kamuoyuna sunulan bilgiler (niteliksel çalışma, saha çalışması, soru kâğıdının içeriği ve açıklanacak raporda yer alacak konu başlıklarıyla ilgili bilgiler), 23 Şubat 2006'da UNDP ve İçişleri Bakanlığı tarafından ortak düzenlenen "Yerinden Olmuş Kişiler Konferansı"nda HÜNEE görevlilerinin yaptıkları sunumlar ışığında TESEV Araştırma Grubu üyesi Deniz Yüksek tarafından güncellendi.

31 Tanıtım toplantısında yapılan sunumlara, TGYONA'nın web sitesi üzerinden ulaşılabilir <<http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tyona/sunum.htm>>.

raki aşamalarında önce niteliksel daha sonra da niceliksel yaklaşımlar kullanılarak gerek bölge içinde, gerek bölge dışında yerlerinden olmuş kişiler hakkında bilgi ve veri toplanacağı açıklandı.

Bu çalışma dahilinde 1985, 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımları, 1997 Nüfus Tespiti, 1993, 1998 ve 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları ve İçişleri Bakanlığı'nca konu ile ilgili tutulan istatistiklerin analiz edileceği ve ayrıca bu dönem içinde göçün yoğun olarak yaşandığı bölgelerde yapılan küçük veya büyük ölçekli araştırmaların bulguları ile yerel veya uluslararası STK'ların hazırladıkları raporların da değerlendirileceği ifade edildi.

2000 nüfus sayımında ilk kez olarak (son beş yılda yerleşim yerini değiştirmiş olanlar için) göç etme nedeni sorulmuştu. Yine ilk kez 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda 5 yaş ve üzerindeki tüm hanehalkı için son beş yıl içinde yerleşim yerini değiştirme durumu sorulmuştu. Tanıtım toplantısında, TGYONA çerçevesinde bu verilere ilişkin olarak detaylı analizler yapılacağı açıklandı.

Bu faaliyetler sonucunda 1980 sonrası iç göç yaşamış kişilere ilişkin sayısal değerlendirmeler, verilerin izin verdiği ölçüde göç nedenlerine göre analizler, iç göçün zaman içinde değişimi ve coğrafi açıdan dağılımı konularında bulgular elde edilmesi amaçlanıyordu. Bölgedeki göç hareketlerinin toplamı içinde, yerinden olma hareketlerinin dışında başta ekonomik nedenli olmak üzere, diğer nedenlerden kaynaklanan göç hareketlerinin de yer alması muhtemeldir. Toplam göç hareketinin sayısal olarak belirlenmesi, yerinden olan potansiyel/en yüksek kişi sayısının ortaya konulması ve çeşitli STK'lar ve uluslararası örgütlerce ifade edilen 1-4 milyon arasındaki tahmini zorunlu göç rakamlarının gerçekçi olup olmadığının değerlendirilmesi açısından bir zemin oluşturabilir.³²

Projenin ikinci aşamasında; birinci aşamada nüfus sayımı ve araştırma bilgileri kullanılarak tespit edilmiş olan, son 20 yıl içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğun göç almış yerleşim yerlerinde, geriye dönüşlerin yapıldığı köylerde ve köylerini terk ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve çoğunlukla büyük şehirlerde yaşamaya başlayan kişilerle derinlemesine görüşmelerin yapılacağı bir niteliksel çalışma gerçekleştirildi. Bu çerçevede, Diyarbakır, Batman, Van, İstanbul, Adana ve Mersin'de yerinden olmuş 70 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapıldı (Türkyılmaz, 2006). 4 Mayıs 2005'te HÜNEE'nin düzenlediği toplantıda, niteliksel çalışmanın amacı; başka yerleşim yerlerine ve özellikle de büyük şehirlere göç edenlerin ileriye yönelik beklentileri, geri dönme konusundaki istekleri, geri dönmek istememe nedenleri, köylerine geri dönenlerin beklentilerinin ne ölçüde karşılandığı, geri dönme kararını nasıl aldıkları, kimlerle ve nasıl bu karara vardıklarına ilişkin düşünceleri ile hem geri dönmüş olanların hem de geri dönmemiş olanların sağlık, eğitim, konuta ilişkin ve varsa, yaşadıkları hukuksal sorunlar hakkında derinlemesine bilgi toplamak olarak açıklandı. Bu

---

32 Bu istatistiki analizlerin tamamının yapıp yapılmadığı hakkında açıklanmış bir bilgi yok. TGYONA'yı yürüten HÜNEE araştırmacılarının 23 Şubat 2006'daki "Yerinden Olmuş Kişiler Konferansı"nda yaptıkları sunumlarda, mevcut istatistiki veriler üzerinden yapılan analizler hakkında bilgi verilmedi (Türkyılmaz, 2006).

faaliyet ile hedef nüfusun özellikleri ile sorun ve ihtiyaçlarının daha iyi tespit edilmesi ve niceliksel araştırmanın soru kâğıdı içeriğinin belirlenmesine katkıda bulunulmasının hedeflendiği belirtildi (HÜNEE, 2005).

Çalışmanın üçüncü aşamasında; KDRP kapsamındaki 14 il ile bu bölgeden en çok göç alan (ve KDRP illeri dışında kalan) 10 ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa, Kocaeli) ve geri kalan 57 il arasından seçilen 8 ilde (Tekirdağ, Muğla, Burdur, Bolu, Çankırı, Aksaray, Kars ve Giresun) niceliksel bir anket çalışması yapıldı. Bu üç gruptaki iller, ayrıca kırsal ve kentsel bölgeler olarak ayrıldı. KDRP illerinden en çok göç alan illerin belirlenmesinde, 2000 Genel Nüfus Sayımı'nın 'doğum yeri,' 'sayım günü ikamet yeri,' ve 'sayım gününden 5 yıl önce ikamet yeri'ne ilişkin verileri kullanıldı (Türkyılmaz, 2006).

Bu projede saha araştırması için çok aşamalı, tabakalı, küme örnekleme kullanılarak temsil edici bir örnek seçimi yaklaşımından yararlanıldı. Ancak 14 il içinde ve diğer illerde farklı yaklaşımlar kullanılması söz konusu oldu. Kısaca, niceliksel araştırma sonucunda 14 ilin bütünü için temsil edici bir örneklem, 14 il dışındaki yerleşim yerlerinde ise yoğun göç almış olan seçilmiş yerleşim yerlerini ve diğer yerleşim yerlerini temsil eden bir örneklem ile çalışıldığı belirtildi (Türkyılmaz, 2006).

Ankette, haneler ve bireyler için iki ayrı soru kâğıdı kullanıldı. Haneden tek bir kişiye veya bir kadınla bir erkeğe doldurtulan hane soru kâğıdında, demografik, sosyal ve ekonomik nitelikler (sağlık, eğitim, istihdam, çalışma hayatı, sosyal güvenlik) hakkında bilgi toplanmasına yönelik sorular yer aldı. Bireysel soru kâğıdında ise, bireyin yaşı, cinsiyeti, ikamet yeri, medeni durumu, iş durumu ve eğitimi ile ilgili sorular ile göç deneyimleri ve gelecekteki göç planlarıyla ilgili sorular yer aldı. Bu bireylerden, son 20 yılda güvenlik nedeniyle göç etmiş olan (ve göç sırasında 15 yaşın üstünde olan) kişilere ayrıca, göç süreciyle ilgili sorular ve KDRP'ye, Tazminat Yasası'na ve AİHM'ye (AİHM) başvurularla ilgili sorular yöneltildi. Ayrıca, güvenlik nedeniyle göç edip de geri dönmüş olanlara da beklentilerinin ne dereceye kadar karşılanmış olduğu soruldu (Türkyılmaz, 2006).

23 Şubat 2006'da yapılan toplantıda, saha çalışmasının doğu ve batıdaki illeri kapsamak üzere iki aşamada 9 Eylül-1 Kasım 2005 tarihleri arasında gerçekleştirildiği belirtildi. Saha çalışmasında toplam 5.347 haneyle temas kurularak, toplam 7.316 yüzyüze görüşme yapıldı. Anket uygulanan kişilerden 3.047'si erkek, 4.269'u kadındı. Anketlerin veri girişi Kasım 2005'te yapıldı. 23 Şubat 2006 tarihli toplantıda, data analizinin hâlâ devam etmekte olduğu belirtildi (Türkyılmaz, 2006).

HÜNEE Müdürü Prof.Dr. Sabahat Tezcan, 23 Şubat'taki toplantıda, araştırmanın bulgularına ve veri analizine ilişkin raporun, 2006 ilkbaharında yapılacak bir toplantıyla kamuoyuna duyurulacağını bildirdi. Raporda şu kısımların yer alacağı belirtildi: Metodoloji ve kapsam; saha çalışmasının yapıldığı bölgelerin demografik, sosyal ve ekonomik özellikleri; hanehalkı yapısı ve konut özellikleri; bireysel anketi dolduranların sosyo-ekonomik özellikleri; hane-

halkı nüfusunun ve bireysel soru kâğıdına cevap verenlerin göç aşamaları ve nedenleri; son 20 yılda güvenlik nedeniyle göç edenlerin özellikleri (göç aşamaları BM'nin Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeleri ışığında ele alınacak ve bireylerin göç öncesi ve sonrası durumları karşılaştırılacak); KDRP, Tazminat Yasası ve AİHM'ye başvurular ve geri dönüş hakkında bilgiler; gelecekte yeniden göç etme potansiyeli; sonuçlar ve politika önerileri (Türkyılmaz, 2006).³³

Bu kitap yayına hazırlandığı sırada, HÜNEE hazırladığı raporu DPT'ye sunmuştu. DPT'nin imzaladığı protokol gereği Haziran 2006 ortalarında UNDP'ye teslim edilmesi gereken raporun, akabinde UNDP tarafından kamuoyuna açıklanması bekleniyor.

---

33 Verilen bu bilgilerden, niteliksel araştırmanın bulgularının raporda yer alıp almayacağı ya da ayrı bir rapor olarak hazırlanıp hazırlanmayacağı anlaşılmıyor.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE'DE YERİNDEN EDİLME SORUNU
HAKKINDA ULUSAL VE ULUSLARARASI
KURUM VE KURULUŞLARIN
YAPTIKLARI ÇALIŞMALAR

SUNUŞ

Türkiye’de kamuoyu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşanan yerinden edilme sorununu, ancak son birkaç yıldır yakından takip etmeye başladı. Ancak kamuoyundaki bu gecikme, çeşitli ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların zorunlu göçün meydana geldiği dönemde ve sonrasında konuya ilgisiz kaldıkları anlamına gelmiyor. Aksine, 1990’ların ortalarından beri, Türkiye’deki insan hakları kuruluşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), uluslararası insan hakları kuruluşları, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği (AB), bu konuda çeşitli raporlar hazırladılar ve açıklamalar yaptılar. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bu konuda çok önemli davalar gördü ve içtihat oluşturan kararlar verdi. Öte yandan, Türkiye’de çalışan bazı sosyal bilimciler de konuya farklı akademik disiplinler açısından yaklaşan bir dizi araştırma gerçekleştirdiler. Kitabın bu bölümünün amacı; söz konusu raporları ve araştırmaları, hazırlayan kurum ve kuruluşların niteliği açısından kategorize ederek özetlemek ve değerlendirmek. Her bir makale, TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu’nun (TESEV Araştırma Grubu) söz konusu alanda bilgi birikimi veya uzmanlığı olan bir üyesi tarafından kaleme alındı.

Bu bölümdeki ilk yazıda Ayşe Betül Çelik; AB, Avrupa Konseyi ve BM’nin Türkiye’nin yerinden edilme sorunu hakkında hazırladıkları raporları ve söz konusu kuruluşların başka raporlarında bu konuda yer alan bilgileri değerlendiriyor. Çelik’in özellikle üzerinde durduğu metinler, BM Genel Sekreteri’nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng’in 2002 yılında Türkiye’ye yaptığı ziyaretten sonra açıkladığı rapor, Avrupa Komisyonu’nun Türkiye İlerleme Raporları’nda yerinden edilme sorunu hakkında yer alan gözlemler ve Avrupa Konseyi’nin çeşitli birimlerinin raporları. Nitekim, bu belgelerin hepsi de, Türkiye’nin 2000’li yıllarda uluslararası kuruluşlarla yerinden edilme sorununun çözümü için işbirliği başlamasında ve bu işbirliğinin şekillenmesinde büyük önem taşıyordu.

Öte yandan bazı uluslararası insan hakları örgütleri de, Türkiye’deki yerinden edilme sorunu hakkında incelemeler yaptılar ve raporlarını kamuoyunun dikkatine sundular. Dilek Kurban, bu bölümdeki makalesinde hem bu raporların bir değerlendirmesini yapıyor, hem de köyleri boşaltılmış kişilerin AİHM’de açtıkları davaların içeriklerini ve mahkemenin verdiği kararları karşılaştırmalı bir şekilde inceliyor.

Aslında, bütün bu uluslararası kurum ve kuruluşların raporları açıklanmadan çok önce, 1990’ların ortalarında, Türkiye’de faal olan insan hakları dernekleri, zorunlu göç hakkında kendi incelemelerine ve tespitlerine dayanan raporlar yayımlamışlardı. Bunu takiben, TBMM 1997’de bir araştırma komisyonu kurmuş ve 1998’de sorun hakkındaki bulgularını bir rapor olarak kamuoyuna duyurmuştu. Deniz Yüksek’in bu bölümde yer alan yazısı, Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları ile TBMM’nin söz konusu raporları hakkında bilgi veriyor ve konu hakkındaki mevcut akademik çalışmaları özetliyor.

Türkiye’de yerinden edilme sorununun belki de en az irdelenen yönü, zorunlu göç mağdurlarının yaşadıkları sağlık sorunları ve psikolojik travmalar. A. Tamer Aker, bu bölümdeki yazısında yerinden edilme sonrası psikolojik travmalarla ilgili Türkiye’de yapılan az sayıdaki çalışmayı değerlendiriyor. Aker ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde zorunlu göç sonucu iyice ağırlaşan sağlık sorunları ve sağlık hizmetlerine ulaşımındaki eşitsizlikten de söz ediyor. Aker, yerinden edilmiş kişilere yönelik sağlık ve psiko-sosyal hizmet sunumuna ilişkin toplum temelli bir proje önerisi de getiriyor.

Bu bölümde incelenen raporlar, açıklamalar, AIHM kararları ve araştırmalar olmadan, bu kitabın yazılması çok zor olurdu. Nitekim bütün bu literatür, Bölüm V’te yer alan saha çalışmalarının yazılmasında ve kitabın Sonuç bölümündeki çözüm önerilerini kaleme alınmasında ışık tuttu.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, AVRUPA KONSEYİ VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DE YERİNDEN EDİLME SORUNUNA YAKLAŞIMLARI

Ayşe Betül Çelik

Bu yazının ana amacı, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki yerinden edilme süreci ve sonrasında yaşanan sorunlara getirilen çözüm önerilerinde Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler'in (BM) oynadığı rolün ve bu konudaki son gelişmelerin irdelenmesidir. Gerek AB'nin gerekse BM'nin bu konuda daha önceki zaman dilimlerindekine oranla artan etkisi Türkiye'nin AB'ye adaylığının kabulünden sonraki bir döneme denk geliyor.

Aslında Türkiye'nin 'Avrupa Topluluğu'na¹ eklemlenme süreci insan haklarının küreselleşmesiyle paralel biçimde gelişmiştir. Avrupa kuruluşları da halen bu süreçte Türkiye'yi en çok, genelde insan hakları ve özelde kültürel haklar konularında zorluyor. AB'nin genelde kültürel hakların sağlanması, özelde de Güneydoğu Anadolu'nun kalkındırılması ve geriye dönüşün hızlandırılması konularındaki teşviki, bu bağlamda öne çıkan temalardır.² AB'nin bu alanlarda Türkiye Hükümeti'ne yaptığı baskılar, Türkiye'nin adaylığının ilan edildiği 11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nden sonra arttı. Avrupa Komisyonu, aday ülkelerdeki gelişmelerle ilgili olarak düzenli aralıklarla değerlendirme raporları hazırlıyor. Konseye giden raporlar, aday ülkelerle müzakere sürecinin başlatılması ya da üyelik kriterlerinin diğer aday ülkelere yayılması konusunda temel bir belge niteliği taşıyor.

Bu bağlamda öne çıkan 'Kopenhag Kriterleri'nin³ siyasi zorunluluklar kısmı, hukuk devleti ilkesini ve azınlık haklarına saygıyı özellikle vurguluyor. AB'nin Türkiye'nin adaylığının kabulünden önce yaptığı baskılar sonucu, hükümet Güneydoğu'da iyileştirmeler yapılacağı konusunda daha önce de sözler vermişti. Ancak 1990'ların sonuna kadar hükümetin gözünde

-
- ¹ 'Avrupa Topluluğu' ifadesiyle sadece Avrupa Birliği (AB) değil Avrupa'nın diğer siyasi ve kültürel oluşumlarını da kastediyorum. AB'nin dışında bu süreçte ortaya çıkan diğer önemli bir aktör de Avrupa Konseyi'dir. Aslında AB'nin aday ülkelere Kopenhag Kriterleri içinde kabul edilmesini şart koyduğu birçok anlaşma, Avrupa Konseyi'nin birer mekanizmasıdır. Bunun dışında, Türkiye'deki yaptırım az olmakla birlikte, diğer Avrupa ülkelerinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da önemli bir aktördür.
  - ² Yerinden edilme bağlamında Avrupa kuruluşlarının ve Birleşmiş Milletler'in (BM) Türkiye üzerindeki etkisine insan haklarının küreselleşmesi açısından yaklaşan bir çalışma için, bkz. Çelik (2005). Aynı konuda eleştirel bir yaklaşım için, bkz. Ayata ve Yüksekler (2005).
  - ³ 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, AB'nin genişlemesinin merkezi Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce yerine getirmesi gereken kriterleri de belirtmiştir. Bu kriterler, siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

bölgede değişim, daha çok altyapı yatırımları yapılması (yol, okul yapımı vs.) şeklinde değerlendiriliyordu. Türkiye'nin adaylığının kabulünden sonra ise, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da değişim konusunda kayda değer bir hareketlenme başladı. 2002 yılı sonu itibariyle, Olağanüstü Hâl (OHAL) uygulaması tamamen kaldırıldı.

O tarihten, Türkiye'nin AB üyeliği müzakerelerinin başlaması için yeşil ışık aldığı 16-17 Aralık 2004 tarihindeki AB Konseyi Brüksel Zirvesi'ne kadar olan dönemde AB'nin Türkiye'yi en çok eleştirdiği konular arasında yerinden edilme olgusunun yarattığı sorunlar ve geri dönüş de yer alıyordu. Kararlarına AB'de büyük önem verilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden (AİHM), Ekim 2004'te Türkiye'ye üç konuda uyarı geldi. 5-7 Ekim 2004'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la görüşen AİHM Başkanı Luzius Wildhaber, tamamı geçmişteki ihlallerden kaynaklanan Kıbrıslı Rumların mülkiyet hakkı, köye dönüş-terörle mücadelede doğan zararların tazmini ve azınlık mülkleri konularında açılan pek çok davadan dolayı AKP hükümetini ciddi sorunların beklediğini söyledi (Radikal, 2004b). 2004'te söz konusu aşamaya nasıl gelindiğini anlamak için, aşağıdaki bölümlerde yerinden edilme sorunu konusunda Avrupa Konseyi, AB ve BM'nin Türkiye'den beklentilerinin nasıl bir gelişim gösterdiği tartışılacak.

1. AVRUPA KONSEYİ'NİN ROLÜ

Yerlerinden edilenlerin geriye dönüşünün etkin biçimde sağlanması konusunda, AB kadar Avrupa Konseyi'nin⁴ de önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Avrupa Konseyi, AB'nin üye adayı ülkelerin imzalamasını şart koştuğu ve bireylerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel haklarını koruma altına alan bir dizi uluslararası anlaşmanın oluşturulmasında rol oynamış en önemli aktördür. Ayrıca, bir Avrupa Konseyi kurumu olan AİHM, bireysel hak ihlallerine ilişkin şikâyetlerde devletin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girer. Konsey bazı raporlarıyla belirli konularda kamuoyu yaratılmasında da önemli bir rol oynayabilir. Örneğin, Avrupa Konseyi'nin 25 Haziran 2004'te kabul ettiği "İrkçilik ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu" (*European Commission against Racism and Intolerance - ECRI*) Üçüncü Türkiye Raporu'nda, Kürtler üzerine de bir bölüm bulunmaktadır. Raporun bu bölümünde özellikle İstanbul'da ve büyük şehirlerde yaşayan zorunlu göç mağduru Kürtlerin yoksulluk, işsizlik, toplumdan yalıtılmışlık ve sağlık sorunlarına dikkat çekilerek, bu konularda önlemler alınması gerektiğinin altı çiziliyor. Kasım 2002'den beri Türkiye'nin hiçbir yerinde OHAL uygulamasının kalmadığı belirtilen raporda, geri dönüşlerle ilgili hâlâ büyük sıkıntılar yaşandığı kaydedilerek, devlet birimlerinin dönüş yapmak isteyenlere güvenlik gerekçesiyle izin vermediği ifade ediliyor. Geri dönüşü engelleyen diğer nedenler arasında yetkililerin köylerine dönmek isteyen kişilere 'köyümü PKK yüzünden terkettim' açıklaması içeren ve dolayısıyla tazminat hakkını kaybettirebilecek olan dilekçeler imzalatmakta ısrar etmesi ve

---

4 Avrupa Konseyi, 1949 yılından beri faaliyet gösteren, Avrupa çapında eğitim, insan haklarının korunması ve kültür alanlarında anlaşmalar kabul eden hükümetlerarası bir kuruluştur. Türkiye'nin de kurucu üye olduğu kuruluştaki bugün 46 üye ülke bulunmaktadır.

bazı durumlarda köy korucularının yerinden edilen köylülerin mal varlığına el koymuş olması gösteriliyor.⁵ Raporda, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP) de, geriye dönüş hakkında yeterince açık bilgi vermemesi ve devletin bu yöndeki siyasi iradesini yeterince ortaya koymaması nedeniyle pek başarılı olmadığı savunuluyor. Üçüncü Türkiye Raporu'nda ayrıca, Türkiye Hükümeti'ne aşağıdaki öneriler sunuluyor:

1. Hükümet yetkilileri, Güneydoğu Anadolu'daki silahlı çatışmalar yüzünden göç eden Kürtlerin sorunlarının çözümü için adımlar atmalıdır. Özellikle ekonomik ve sosyal zorluklar yaşayanların sorunlarının çözümü için yetkililer yardım yolları bulmalıdır.

2. Yetkililer, zorunlu göç edenlerin kendi istekleriyle yapacakları geri dönüşleri destekleyecek programlara devam etmeli ve bunları kuvvetlendirmelidir. Bu açıdan ECRI, yetkililerin uluslararası yardım kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları (STK) ile kapsamlı bir işbirliğine gitmelerini teşvik eder. Geri dönüş yolundaki idari ve diğer engellerin aşılması önemlidir. ECRI, Güneydoğu'da silahlı köy korucularının varlığından doğan sorunların çözülmesi için yetkilileri uyarır. Yerinden edilmiş kişilerin en kısa zamanda evlerine dönmelerinin, tazminat almalarının ve/veya mülklerine kavuşmalarının gerekliliğini vurgular.

2. AVRUPA KOMİSYONU'NUN İLERLEME RAPORLARI

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye hakkında her yıl yayımladığı ilerleme raporlarında,⁶ ilk raporun yazıldığı 1998 yılından bu yana, yerinden edilmiş kişilerin durumu da ele alınıyor. Fakat bu konu her geçen yıl daha detaylı inceleniyor.

Avrupa Komisyonu'nun 2004 İlerleme Raporu'nda zorunlu göçün yarattığı sorunların giderilmesi, geri dönüşün önündeki engellerin aşılması ve hızlandırılması ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkındırılması konularına değinildi. Raporda, OHAL'in kaldırılmış olması olumlu bir gelişme olarak kaydedildi. Raporda ayrıca, OHAL uygulamaları kapsamında zanlıların yargılama öncesi haklarına ilişkin kısıtlamaların kaldırılması, Türkiye'nin aralarında Avrupa Komisyonu da olmak üzere bazı uluslararası kuruluşlarla yerinden edilmiş kişilerin durumu üzerine bir diyalog sürecini başlatması ve hükümetin BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi'nin 2002'deki ziyareti sonrasında hazırladığı rapordaki tavsiyesi doğrultusunda bir anket çalışması yaptırması ilerleme olarak kaydedildi. 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) yürürlüğe girdiği belirtilen raporda, hükümetin Güneydoğu Anadolu Bölge-

---

5 2000'lerin başlarında bazı yörelerde geri dönüş için Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) çerçevesinde yardım almak üzere başvuranlara, köyü terketme nedeni olarak 'PKK terörü yüzünden' yollu bir seçeneğin mevcut olduğu (ama 'köyümüzü güvenlik güçleri boşalttı' diye bir seçeneğin sunulmadığı) dilekçelerin imzalandığı biliniyor. Ancak bu türden dilekçelerin imzalanması, kişilerin 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"dan (Tazminat Yasası) yararlanmasını engellemiyor.

6 Komisyonun Türkiye İlerleme Raporları için, bkz. <<http://www.deltur.cec.eu.int>>.

si'ne yaklaşımında genel olarak bir gelişme olmasına rağmen, yerel halkın ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayacak ve bölgelerarası eşitsizliği azaltacak bütünlüklü bir stratejinin henüz ortaya konulmadığı ifade edildi. Yerlerinden edilen kişilerin geri dönüşünün, köy koruculuğu sistemi ve maddi desteğin yetersizliği nedeniyle sınırlı kaldığı belirtilen raporda, bu konuda BM Özel Temsilcisi'nin tavsiyelerine uygun değişikliklerin yapılması önerildi.

Avrupa Komisyonu'nun 9 Kasım 2005'te açıklanan 2005 İlerleme Raporu'nda yukarıdaki sorunların yanı sıra, geri dönüşün önündeki engeller olarak bölgenin ekonomik geri kalmışlığı, altyapı sorunu, yatırım eksikliği, işsizlik sorunu, güvenlik sorunu ve çok sayıdaki mayının varlığı sıralanmaktadır. Rapor, ayrıca köy korucularının da hâlâ sorun olduğuna dikkat çekiyor. Hükümetin 2000 yılından beri korucu alımı yapmadığını belirtmesine rağmen, STK'ların artan çatışmalar yüzünden korucu sayısının arttırıldığını ve geri dönenlerden bazılarının ancak korucu olmak şartıyla dönüşlerine izin verildiğini iddia ettikleri de raporda ifade edilenler arasında.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki gelişmeleri 'yavaş ve dengesiz' bulan rapor, bazı yerlerde durumun daha da kötüye gittiğini belirtiyor. Avrupa Komisyonu, hükümetin bu alanda açık bir politikası olmamasını eleştirmekle birlikte Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Kürt sorunu konusunda aydınlarla görüşmesini ve Diyarbakır'da 'Kürt sorunu'nun demokratik yollarla çözülmesi gerektiğini belirtmesini olumlu olarak değerlendiriyor. 1999'dan bu yana güvenlik konusunda ilerleme olmakla birlikte, AB'nin terör örgütleri listesinde de bulunan PKK'nın şiddete devam etmesinin güvenlik durumunu hassaslaştırdığı da belirtilen İlerleme Raporu'nda, bunun yanında, OHAL'in kalkmasına rağmen bazı yerlerde arama noktalarının tekrar konulması eleştiriyor ve bu tür güvenlik önlemlerinin bölgede yaşayan insanların hayatını etkilediği kaydediliyor. Raporda ayrıca, 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın uygulamasının yavaş ve muğlak olması eleştiriliyor.

3. BM ÖZEL TEMSİLCİSİ'NİN RAPORU

İlerleme Raporu'nda bahsi geçen BM Özel Temsilcisi'nin tavsiyeleri, 2004'e kadar bu görevi yürüten Francis Deng'in 27-31 Mayıs 2002'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinden sonra hazırladığı raporda yer alıyordu (Deng, 2002). Deng'in ziyareti, Türkiye Hükümeti'nin Birleşmiş Milletler Ülke Takımı'nı (*United Nations Country Team* - UNCT), yerinden olma olgusuna ilişkin sorunları saptamak üzere birlikte çalışmaya davet etmesinden sonra gerçekleşmişti. Deng, Ankara'da çeşitli devlet kurumlarının yetkililerinin yanı sıra, Diyarbakır, Şırnak ve Şanlıurfa'da valilikler, yerel STK'lar ve yerinden edilmiş kişilerle görüşmüştü. Yine bu süreç dahilinde, Cenevre'den bir uzman Türkiye'yi ziyaret etmiş ve durum tespiti yapmıştı.

Francis Deng, Türkiye ziyareti sırasında ön plana çıkan unsurları ve atılması gereken adımları, Kasım 2002'de BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunduğu raporda ayrıntılarıyla dile getirdi. Deng'in tespitleri ve önerileri, önem sırasına bakılmaksızın ve özetle, aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü, başka bölgelere yerleşmesi ve topluma yeniden entegrasyonuna dair hükümet politikaları: Hükümet, bu konulardaki politikalarını netleştirmelidir. Devlet kurumları, STK'lar ve uluslararası topluma düşen görev ve sorumluluklar açık olarak belirlenerek, bu faaliyetler arasında koordinasyon ve entegrasyon sağlanmalıdır. Hükümet bu konularda uluslararası toplumla birlikte çalışmalıdır. Daha önce yerinden edilme konusunda uluslararası yardım almamış olan hükümetin, özellikle BM kurumlarından yardım alması önemlidir.

2. Sayılar/yerleşimler: Geri dönüş, başka bölgelere yerleşim ve yeniden entegrasyonun sağlanabilmesi için sorunun boyutlarının iyi tanımlanması gerekir. Bu bağlamda da yerinden edilmiş olan ve geri dönmek isteyen kişilerin sayısı, şu anki yerleşim yerleri, durumları, özel ihtiyaçları ve dönmek isteyip istemedikleri hakkında geniş ve güvenilir bir bilgiye sahip olmak gerekir. Dolayısıyla, hükümetin yerinden edilmiş kişilerle temasta olan yerel STK'larla birlikte bu kişilerin sayıları ve ihtiyaçlarını kapsamlı bir anket çalışması ile belirlemesi gerekmektedir.

3. Adil şartlarda dönüş: Devletin güvenlik nedeniyle bazı yerlere dönülmesine izin vermesi eşitlik ilkesine aykırıdır. Geri dönüşlerde, özellikle koruculuk yapmış kişilere devletin PKK yandaşı olduğu düşünülen vatandaşlara kıyasla öncelik verilmesinden vazgeçilmeli.

4. Hükümet, güvenlik güçlerinin geri dönüş sürecindeki rolünün güvenlikle ilgili konularda istişare yapmakla sınırlı olmasını sağlamalıdır. Jandarmanın izniyle geri dönüşe izin verilen durumlarda, jandarmanın adil olmayan ve hukuk dışı davranışlarda bulunmaması gerekir. Mayınların güvenli geri dönüş açısından yarattığı ciddi engel ışığında, Anti-Personel Mayınlarının Kullanılmasının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'ye (*Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-personnel Mines*) taraf olma taahhüdü dikkate alındığında, Güneydoğu'da yerinden edilmiş kişilerin döndükleri yerlerde mayın temizleme çalışmaları yapılmalı. Hükümet, geri dönüş ve başka bölgelere yerleşme konusunda hükümet politikalarının çerçevesini oluşturan bir strateji dokümanı oluşturmalı.

5. Yerleşilen yerlerde yardım ve entegrasyon: Yerlerinden edilmiş bazı kişiler, uzun yıllar şehirde yaşamış oldukları için, geri dönmek istemeyebilirler. İşsizlik, eğitime ulaşamama gibi sorunlar, yerinden edilmiş kişilerin kent hayatına entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Hükümet; barınma, sağlık hizmetleri ve psiko-sosyal hizmetler gibi kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilere özgü sorunların çözümü için, BM ve STK'larla işbirliği içinde çaba göstermelidir.

6. Güvenlik/koruma: Devletin güvenlik güçleri ve korucular hakkındaki uzun dönem politikaları belirgin değildir. Koruculuk sistemi kaldırılmalı ve koruculuk yapmış olanların topluma yeniden entegrasyonu sağlanmalıdır.

7. Tazminat: Bu alanda atılan hukuki adımlar memnuniyetle karşılanmaktadır. Hükümetin karşı karşıya olduğu maddi sıkıntılar görülmekle birlikte, Güneydoğu Bölgesi'nde şiddetten

etkilenenlerin ve yerlerinden edilenlerin uğradıkları zararların tazminatıyla ilgili yasanın meclisten bir an önce geçmesi ve yasanın etkin bir şekilde uygulanması için gerekli sistemin oluşturulması tavsiye edilmektedir.

8. Sivil toplum kuruluşları ile işbirliği: Hükümet ve STK'lar arasındaki işbirliğinin pekiştirilmesi için diğer aktörlerin katkısı yararlı olacaktır. Sivil toplum ve uluslararası STK'lar teknik ve maddi yardım sağlamada yararlı olabilirler.

Kitabın üçüncü bölümünde belirtildiği gibi, Türkiye hükümeti, Deng'in raporunda yer alan tavsiyeler doğrultusunda yerinden edilme sorununun çözümü konusunda BM ve AB'yle bir işbirliği süreci başlatmış bulunuyor. Bu açıdan, geri dönüşlerin engellenmemesi, geri dönüşlerde ayrımcılık yapılmaması, Tazminat Yasası'nın yürürlüğe konulması, bu konulardaki hükümet politikalarını içeren bir çerçeve belgesi oluşturulması gibi tavsiyelerde, bazı ilerlemeler kaydedilmiş durumda. Koruculuk, geri dönenlere etkin destek sağlanması, kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunları ve Tazminat Yasası'nın etkin olarak uygulanması konularında ise, bu kitapta yer alan saha çalışmaları raporlarında (bkz. Bölüm V) ayrıntılı olarak anlatıldığı şekilde, hâlâ ciddi sorunlar yaşanıyor.

Francis Deng'in ziyaretinden sonra, 2004'te BM Genel Sekreteri'nin yerinden olma konusundaki yeni temsilcisi olarak atanan ve unvanı "BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Konusundaki Özel Temsilcisi" olarak değişen Walter Kälin, 4-6 Mayıs 2005 tarihlerinde Dışişleri Bakanlığı'nın davetiyle Ankara'yı ziyaret etti. Ziyaretini Deng'ininkinin aksine 'misyon' olarak değil bir çalışma ziyareti olarak tanımlayan Kälin, hükümet yetkilileriyle görüştü ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" (TGYONA) hakkında bilgi aldı. Kälin ayrıca, Norveç Mülteciler Konseyi'nin (*Norwegian Refugee Council* - NRC) Yol Gösterici İlkeler hakkında İçişleri Bakanlığı'nda vali yardımcılara verdiği eğitime katıldı. Ziyaret sonucunda hükümetin yeni adımlarını ve yakın zamanda çıkaracağını söylediği strateji belgesi hakkındaki çalışmalarını olumlu karşılayan ve bu alandaki açık görüşlülüğünü takdir eden Kälin, aşağıdaki önerileri de hükümet yetkililerine aktardı:

(i) Yerinden olmuş kişiler, uluslararası düzeyde istek dışı/zorunlu göç eden herkesi kapsar. Hükümetin çıkaracağı strateji belgesi bunu esas almalı ve Yol Gösterici İlkeleri uygulamalıdır.

(ii) Strateji belgesinin uygulanması ve koordine edilmesi için bir birim oluşturulmalı ve bu birim uluslararası kuruluşlar, STK'lar ve yerinden edilmiş kişilerin katılımı ve katkısıyla çalışmalıdır.

(iii) Tazminat Yasası'na yapılan başvuruların, sonuçlandırılmış olanları arasında yüksek ret oranı kaygı vericidir, yasanın etkin şekilde uygulanması için başvuru süresi uzatılmalıdır.

Hükümetin bu konudaki politikalarının tanımlandığı ve Yol Gösterici İlkeler'in benimsendiğinin açıklandığı ve "Çerçeve Metin" olarak tanımlanan Bakanlar Kurulu Prensipl Kararı, Kälin'in ziyaretinden bir süre sonra, Ağustos 2005'te kabul edildi (bkz. Bölüm III).

4. DEĞERLENDİRME

Avrupa Konseyi, BM ve AB'nin bu süreçteki rolleri incelendiğinde ortaya iki farklı resim çıkmaktadır. AB, geri dönüşe daha çok değişik etnik kökenli vatandaşların siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik haklarının korunması bağlamında baktığından çözüm önerilerini haklar ve bölgesel kalkınmanın ilerletilmesi ekseninde geliştirmiştir. Bu yönden, özellikle geri dönüş gibi çok boyutlu ve sorunlu bir kavramın muğlak ve dar şekilde tanımlanması ve önerilerin geri dönüş üzerinde yoğunlaştırılması, kısa dönemde çözüm ihtimalini sınırlandıracağı gibi çok daha uzun bir döneme tekabül eden toplumsal mutabakat sürecine de yeteri katkı sağlamamaktadır. Öte yandan, AB'nin önerileri, BM Özel Temsilcisi'nin önerileriyle birleştirildiğinde bütüncü bir rol oynayabilir. Özellikle geri dönüşle ilgili daha spesifik konularda mutabakat ve çözümler üretildikten sonra hakların korunmasının bu yollarla garantiye alınması ve bölgesel kalkınmanın hızlandırılması kalıcı barışın sağlanmasında destekleyici olacaktır. Yani AB'nin bu konudaki tavrı tek başına bir çözüm olmaktan daha çok bütüncü olarak algılanabilir.

BM'nin bu konudaki genel tavrı, yerinden edilme sorununun bir 'iç sorun' olduğunu, dolayısıyla devletin egemenlik hakları ile bağlantılı bir konu olduğunu kabul etmek yönünde. Bununla birlikte, BM Özel Temsilcisi'nin yaklaşımı, bu egemenlik hakkını uluslararası işbirliğinin önünde bir engel olarak görmüyor; aksine, devletin gerektiğinde uluslararası yardımı kabul ederek, egemenliğini vatandaşını korumak yönünde kuvvetlendirmesini öngörüyor. BM Özel Temsilcisi, gene bu bağlamda, en önemli görevin devlete düştüğünü kabul etmenin yanı sıra, sivil toplumun bu sürece eklenmesinin önemini vurguluyor.

Öte yandan, BM Özel Temsilcisi'nin tespitleri ve önerileri incelendiğinde AB'nin tespit ve önerilerine oranla çok daha kapsamlı bir resim ortaya çıkmakla beraber bazı önemli noktalarda hâlâ eksiklikler olduğu göze çarpıyor. BM'nin yerinden edilmenin sonuçlarını ve çözüm önerilerini geri dönüşle sınırlamamış olması ve kentte kalmayı seçenlerin sorunlarına yönelik uygulamalar önermesi önemli bir nokta. Fakat Özel Temsilci'nin yerinden edilme olgusunun sosyal ve psikolojik boyutları hakkında dişe dokunur tavsiyeler getirmemesi önemli eksiklikler olarak görülebilir.

TÜRKİYE’NİN YERİNDEN EDİLME SORUNUNUN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI KURUM VE KURULUŞLARINDAKİ YANSIMALARI

Dilek Kurban

Bu yazıda, Türkiye’deki yerinden edilme sorununun uluslararası insan hakları kurum ve kuruluşlarındaki yansımaları ele alınacak. Yazı, Türkiye’deki zorunlu göç sürecini başından beri yakından takip eden, bu süreçte meydana gelen hak ihlallerini raporlayan veya bunlar hakkında hüküm veren, en güncel raporlara ve kararlara imza atmış olan ve dolayısıyla sorun hakkında önemli bir bilgi birikim ve yetkinliğe sahip olan kurum ve kuruluşların faaliyetleri ve raporları üzerine odaklanacak. Uluslararası insan hakları kuruluşlarının raporlarının ele alınacağı birinci bölümde, İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch* - HRW) ile Kürt İnsan Hakları Projesi’nin (*Kurdish Human Rights Project* - KHRP) Türkiye’nin yerinden edilme sorununa dair saptamaları ve önerileri incelenecek. İkinci bölümde ise, Türkiye açısından en etkili ve bağlayıcı uluslararası kurum olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) zorunlu göç sürecinde meydana gelen hak ihlalleri ile yerinden edilme sorununun çözümü doğrultusunda atılan adımlara yönelik kararlarının bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI KURULUŞLARININ RAPORLARI

Türkiye’deki zorunlu göç sorununu sürecin başından beri yakından takip eden ve yayımladığı raporlarla sorunun uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmasında önemli katkılarda bulunan uluslararası insan hakları kuruluşlarının başında, HRW ile KHRP geliyor. Her iki kuruluş da, hükümetin attığı adımları geri dönüşün sağlanması için yetersiz bulmuş, koruculuk kaldırılmadıkça, güvenlik güçlerinin geri dönüşü engelleyici faaliyetleri ve baskıları durdurulmadıkça ve mayınlar temizlenmedikçe kalıcı geri dönüşün sağlanamayacağını vurgulamıştır. Bu iki kuruluşun raporlarında dikkat çeken bir diğer nokta, zorunlu göç mağdurlarının Kürt kimlikleri üzerinde yapılan vurgudur. Bu bağlamda, uluslararası insan hakları kuruluşlarını, Türkiye’nin yerinden edilme sorununu yakından takip eden Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve AİHM gibi uluslararası kurumlardan ayıran en temel farklardan biri, zorunlu göç sorununun siyasi niteliğine ve mağdurların etnik kimliğine yapılan vurgudur.

1.1 HRW

HRW, Türkiye’nin yerinden edilme sorununu en yakından takip eden uluslararası insan hakları kuruluşlarının başında geliyor. HRW bu amaçla, Ekim 2002’de bir rapor, Ekim 2004’de bir bilgi notu ve Mart 2005’te yine bir rapor yayımladı.¹ Bu yayınlardan anlaşılacağı üzere,

---

¹ Bu raporlar, İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch* – HRW) Avrupa ve Orta Asya Raportörü Jonathan Sugden tarafından hazırlandı.

HRW tarafından bugüne dek yapılan tespitler, eleştiriler ve politika önerileri, kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunlarına değinmekle birlikte, daha çok köye dönüş sürecine ilişkindir. HRW raporlarında ayrıca 5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Kaynaklanan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun” (Tazminat Yasası) da yine büyük ölçüde geri dönüş açısından değerlendirilmiştir.

a. 2002 Raporu ve 2004 Bilgi Notu

HRW tarafından hazırlanmış olan, Ekim 2002 tarihli “Göç Ettirilmiş ve Yüzüstü Bırakılmış: Türkiye'nin Başarısız Köye Dönüş Programı” başlıklı rapor, yerinden edilmiş kişilerin kentte yaşadıkları yoksulluk ve barınmayla ilgili sorunlara dikkat çektikten sonra, geri dönüşün önündeki engeller ve hükümetin geri dönüşle ilgili politikaları hakkında bir dizi eleştiri içeriyordu (HRW, 2002). Burada, benzer eleştiriler içeren ve daha güncel olan 4 Ekim 2004 tarihli “Türkiye'nin Yerinden Edilmişleri için Son Fırsat mı?” başlığını taşıyan HRW bilgi notu üzerinde durulacak (HRW, 2004). Bilgi notunda, Türkiye'nin yerinden edilen kişilerin köye dönüşlerine ‘sözde yardım amacıyla’ 1995-2004 yılları arasında uygulamış olduğu bir dizi projenin – merkez köyler, örnek köyler, Köye Dönüş Programı, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) – kötü planlanmış ve yeterli mali kaynaktan ve samimi siyasi iradeden yoksun olduğu belirtiliyor. Söz konusu projelerin, mağdurlara ev ve koruma sağlamaktan ziyade, hükümete yönelik eleştirileri savuşturmak için atılmış adımlar olduğu belirtiliyor. Bilgi notunda, yerlerinden edilmiş kişilerin köyelerine dönüşlerinin önünde bulunan engeller şöyle sıralanıyor: Köylülerin yerinden edilmelerinde rol oynamış, cinayet ve adam kaçırma suçları işlemiş olan ve halen yerinden edilen köylülerin evlerini işgal eden veya topraklarını kullanan köy korucuları; mayınlar; devam etmekte olan köy boşaltmaları ile güvenlik güçleri ve silahlı militanlar arasındaki çatışmaların yeniden başlamasıyla bölgede ortaya çıkan şiddet ortamı; ve Türkiye Hükümeti'nin sorunu çözmede yetersiz kalışı.

Köye dönüş için verilen resmi desteğin en ikna edici kanıtlarından birinin, evlerin yeniden inşası ve tarımın yeniden başlaması için verilecek şeffaf bir maddi yardım ve malzeme yardımı programı olacağı, ancak hükümetin köye dönüş için harcadığını iddia ettiği yüksek miktarda paranın yerinden edilmiş kişilere ulaştığını gösteren bir kanıtın bulunmadığı, hükümetin verdiği rakamların tutarsız ve çelişkili olduğu belirtiliyor. 27 Temmuz 2004'te yürürlüğe giren Tazminat Yasası gereğince kurulacak olan zarar tespit komisyonlarının bağımsız kişilerden değil, vali yardımcılarının başkanlığındaki kamu yetkililerinden, bir başka deyişle, köy boşaltmaları sırasında yönetimde olan ve köye dönüşleri gerçekleştirmede yetersiz kalan yöneticilerden oluşacak olması eleştiriliyor.

HRW raporunda, Türkiye Hükümeti'nin, geri dönüşün başarılı olması için, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve BM Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme* - UNDP) gibi uluslararası kuruluşlara belirli görevlerin verildiği bir eylem planını hayata geçirmesi gerektiği vurgulanıyor. Raporda ayrıca, BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve AB'nin çözüme dahil edilmesinin, köye dönüş programlarının hem BM'nin

ülke içinde yerinden olma konusundaki Yol Gösterici İlkeleri'ne uygun olmasını hem de pratikte uygulanabilir olmalarını sağlayacağı belirtiliyor. HRW, sorunun boyutunu saptamaya yönelik saha araştırma çalışmasının BM ile ortaklaşa yapılması yerine, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne (HÜNEE) verilmesini, hükümetin sorunu uluslararası boyutta ele almaktan kaçınmasının son örneği olarak değerlendiriyor. Raporu bu bağlamda, AB'nin, üyeliğe 2003'de başvurmuş olan Hırvatistan ile müzakerelere başlama tarihi olarak Haziran 2004'ü tespit etmesinde, yerlerinden edilen Sırların geri dönüş sürecinde uluslararası kuruluşlara önemli rol verilmesinin etkili olmuş olduğuna dikkat çekiliyor. HRW, uluslararası kuruluşlar ile resmi bir ortaklık kurulmadığı sürece, hükümetin on yıldır sürdürmekte olduğu erteleme politikasına devam etmesinin ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşünü hiç sağlamamasının olası olduğunu savunuyor.

b. 2005 Raporu

Mart 2005 tarihli ve "Hâlâ Kritik: Türkiye'deki Yerinden Edilmiş Kürtler İçin 2005 Ne Getirecek?" başlıklı rapor, ağırlıklı olarak köye dönüş sürecine odaklanmakta (HRW, 2005). Raporun Türkiye'nin yerinden edilme sorunu ile ilgili literatüre en önemli katkısı, hükümetin geri dönüşe dair ileri sürmüş olduğu rakamların doğruluğunu sıyanan ilk çalışma olması. Raporun bir diğer özelliği, başlığından da anlaşılacağı üzere, yerinden edilen kişilerin Kürt kimliği üzerine yapılan vurgu.

Raporu, HRW tarafından 7 Ekim 2004'de Brüksel'deki Türkiye Büyükelçiliği ile temasa geçildiği ve Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa Komisyonu'na vermiş olduğu köye dönüş istatistiklerinin bir dökümünün istendiği anlatılıyor. Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı'nın, dönülen köy ve mezraların yerinden edilme öncesi ve sonrası nüfuslarını içeren bir listeyi 25 Kasım 2004'te HRW'ye iletildiği belirtiliyor. Listedeki küçük bir örneklem çıkaran HRW raportörünün, Kasım sonunda örneklemdeki köy ve mezraları ziyaret ederek resmi rakamları köy sakinlerinin verdiği bilgilerle karşılaştırdığı ve yerleşim yerlerindeki yaşam koşullarını ve geri dönenlerin hükümetten almış oldukları desteği araştırdığı kaydediliyor.

HRW raporunda, hükümetin geri dönüşe dair verdiği rakamların gerçeği yansıtmadığı; çünkü hükümetin yerleşim yerlerinin zorunlu göç öncesi nüfuslarını olduğundan az göstererek sorunun boyutunu azımsadığı ve geri dönenlerin sayısını fazla göstererek KDRP uygulamasını olduğundan başarılı gösterdiği vurgulanıyor. HRW, boşaltılan bazı köylerin hükümetin verdiği listede hiç yer almadığını, bazılarının ise boşaltma öncesi hiç nüfusu yokmuş gibi gösterildiği saptamasını yapıyor. Resmi istatistiklerde yüksek sayıda geri dönüş kaydedilen bazı köylerde ise, bu sayıların ya önemli ölçüde abartıldığı ya da geçici geri dönüşlerin de sayıldığı belirtiliyor. Bazen de, geri dönüş olduğu iddia edilen köylerde yaşayanların boşaltılan mülkleri işgal eden başka gruplar ve çoğu zaman da köy korucuları olduğu sonucuna varılıyor. Geri dönüş sayılarının abartılmasında bir diğer etken, aslında hiç boşaltılmamış olan ve genellikle korucuları barındıran ailelerin yaşadıkları köylerin listeye dahil edilmiş olması olarak saptanıyor. Dolayısıyla, hükümetin yerinden edilenlerin üçte birinin köylerine

döndüğü iddiasının yanlış verilere dayandığı ve fazlasıyla iyimser bir tablo çizdiği sonucuna varılıyor (hükümetin verdiği köye dönüş sayıları için, bkz. Bölüm III).

Hacettepe Üniversitesi'nin yapacağı çalışmanın boşaltılan köy sayısını içereceğini kaydeden ve bu sayının resmi verilere dayanacağını öngören HRW, mevcut resmi listedeki bilgilerin bu çalışmada bağımsız kaynaklar ışığında doğrulanmadan kullanılması durumunda sorunun daha da azımsanacağına dikkat çekiyor. Raporunda, geri dönüş sürecinin sağlıklı bir değerlendirilmesinin, dönülenlerin içinde bulunduğu koşulları, geri dönülen yerlerdeki altyapıyı ve devletin sağladığı yardımı inceleyen niteliksel bir çalışma ile mümkün olacağı vurgulanıyor. Özellikle, geriye dönenlerin köylerinde sürekli yaşayıp yaşamadıklarının araştırılması gerektiğine dikkat çekiliyor.

HRW raporunda, yerinden edilen kişilerin geri dönüşü konusunda hükümetin daha yapıcı ve yeni bir yaklaşım içinde olduğunu gösteren işaretler bulunduğu belirtiliyor ve bu bağlamda iki olumlu girişimden bahsediliyor: Yeni bir resmi koordinasyon kurumu kurulmasının ve UNDP ile ortak bir proje başlatılmasının planlanması. Ancak, bu girişimlerin hâlâ hayata geçirilmediğine dikkat çekiliyor ve Tazminat Yasası'nın uygulanmasında gösterilecek performansın, bu yeni yaklaşımın temel göstergesi olacağı belirtiliyor. Raporunda, yerinden edilmiş kişilere maddi kayıpları için tazminat verilmesini sağlayan yasanın, geçmişte atılan adımlara oranla çok daha güçlü ve etkili bir mekanizma getirdiği, ancak başvuruların ve ödemelerin reddi, geciktirilmesi ve azaltılması için geniş hareket alanı bıraktığı vurgulanıyor. Ayrıca, komisyonların bağımsız olmaması, başvuruların kapsam dışı bırakılmasını belirlemede getirilen esaslar, zararların tespitinde kabul edilebilir belgelere getirilen sınırlamalar, manevi tazminat verilmemesi, başvuru sahiplerine adli yardım sağlanmaması ve komisyonların kararlarının temyizi için yeterli mekanizmaların oluşturulmaması eleştiriliyor.

Raporunda, geri dönüşün önünde hâlâ ciddi engeller bulunduğu dikkat çekiliyor ve bu engeller şöyle sıralanıyor: Altyapıdaki ciddi hasar, güvenliğin sağlanamış olması, korucu sisteminin devam ediyor olması ve geri dönmek isteyen köylülere güvenlik güçleri tarafından yapılan silahlı saldırılar. HRW tarafından geri dönüşün sağlanması için hükümete yapılan önerilerin bazıları şöyle: Yeni bir koordinasyon kurumunun oluşturulması, UNDP'yle yapılması planlanan projenin onaylanması ve uygulanması, KDRP'de reform yapılması, korucuların silahsızlandırılması, Tazminat Yasası'ndaki eksikliklerin giderilmesi ve uygulamasının denetlenmesi, PKK ve diğer yasadışı silahlı örgütlerin faaliyetleri nedeniyle geri dönemeyen kişilere destek ve sıhhi yardım sağlanması.

1.2 KHRP

KHRP, "Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler" ve "Türkiye'deki Kürtler'in Uğradığı İnsan Hakları İhlalleri" başlıklı raporlarında, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi, yerinden edilmiş kişilerin Kürt kimliği üzerine vurgu yapıyor (KHRP, 2002 ve 2004). Daha yakın tarihli olduğu için bu yazıda üzerinde durulacak olan 2004 tarihli raporun başında, Türkiye'de dört milyon Kürt vatandaşın yerinden edildiği kaydediliyor. Raporunda göze çarpan en

önemli unsurlardan birisi, köy boşaltmalarının ‘Olağanüstü Hâl (OHAL) Kanunu’nun² OHAL Valisi’ne vermiş olduğu yetkilere dayanılarak gerçekleştiği ifadesi. Oysa, gerek TBMM Araştırma Komisyonu’nun, gerekse İnsan Hakları Derneği’nin raporlarında, köy boşaltmalarının yasal bir dayanağı olmadığı ve güvenlik güçlerince fiilen gerçekleştirildiği vurgulanmakta (bkz. bu bölümde, Yüksekler: “Türkiye’de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları”).

AGİT’e üye ülkelerin, vatandaşlarını toplu olarak yerinden etmekten kaçınmak ve mülteciler ile yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşlerini sağlamak konusunda taahhütte bulunmuş olduklarının hatırlatıldığı raporda, Türkiye’nin bu görevi yerine getirmemesinden duyulan endişe ifade ediliyor. Türkiye’de Güneydoğu Bölgesi’ndeki kargaşa ortamı nedeniyle yerinden edilmelerin devam ettiğinin savunulduğu raporda, bölgedeki yerinden edilmelerin bir diğer önemli nedeninin de baraj projeleri olduğu ifade ediliyor.

Köylülerin evlerine dönmesinde meydana gelen gecikmelere ve engellemelere dikkat çekilen raporda, Türkiye’ye, vatandaşlarının köylerine geri dönüşünü sağlamak amacıyla, AGİT Helsinki Belgesi uyarınca uluslararası girişimlerde bulunma çağrısı yapılıyor. Raporda köye dönüşleri güçleştiren unsurlar, geri dönüş uygulamalarındaki ayrımcılık ve güvenli geri dönüşün sağlanmaması olarak sıralanıyor. Devletin, geri dönülecek yerlerde ekonomik ve mali yatırımlar yapmak için en az 30 hanenin bulunmasını şart koşmasının, Kürtleri topraklarından koparma ihtimalini doğurması nedeniyle yerinden edilenler arasında ayrımcılığa sebebiyet verdiği belirtiliyor. Ayrıca, geri dönüşe koşul olarak erkeklerin köy korucusu olmaya zorlandığı yönünde bildirimler bulunduğu dikkat çeken KHRP, Hakkâri’nin Şemdinli ve Mardin’in Kızıltepe ilçelerinde jandarmanın yaptığı ve kamu görevlilerinin göz yumduğu bu baskı ayrımcılık olarak değerlendiriliyor.³ Güvenli geri dönüşün sağlanmasının önündeki engeller ise şu şekilde sıralanıyor: Koruculuk sisteminin devam ediyor olması; kara mayınları; yerinden edilenler ile geri dönüşlerine izin verilenler hakkındaki resmi verilerin şeffaf olmaması yüzünden köylülerin geri dönüşlerini hızlandıracak yasal çarelere erişimlerinin güçleşmesi; köye dönmelerine izin verilen kişilere, hükümetin yerinden edilme konusundaki sorumluluğunu ortadan kaldıran ve bu kişilerin terör nedeniyle yerlerinden olduklarını veya köylerini gönüllü olarak terk ettiklerini beyan ettikleri belgeler imzalatılarak tazminat haklarından vazgeçmelerinin sağlanması.⁴ Rapor, koruculuk sistemi konusunda önemli bir noktaya dikkat çekiyor: 16 Mayıs 2003 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren

---

2 Raporda yanlış bir ifadeyle sözü geçen “Olağanüstü Hâl (OHAL) Kanunu,” 19 Temmuz 1987’de yayımlanan 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ilan edilen ve 30 Kasım 2002’de kaldırılan OHAL uygulamasıdır.

3 Kürt İnsan Hakları Projesi (*Kurdish Human Rights Project - KHRP*) bu değerlendirmesini, Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın (TİHV) Nisan 2004 tarihli bir raporuna dayandırıyor.

4 Önceki yıllarda Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi’ne (KDRP) başvuranlara, ‘köyümüzden kendi isteğimizle ayrıldık’ veya ‘terör örgütü yüzünden ayrıldık’ gibi ifadelerin yer aldığı seçeneklerin işaretlenmesini gerektiren formların doldurtulduğu biliniyor. Ancak bölgedeki avukatların ifadelerine göre, doldurulan bu formların kişilerin “Terör ve Terörle Mücadelen Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun”a (Tazminat Yasası) başvurusunu otomatikman engellediği doğru bir değerlendirme değil.

yeni yönetmeliklerin ortak 5'inci maddesi gereğince, koruculuk görevini bırakan kişilerin 'silah taşıma ruhsatları'nı 'silah bulundurma ruhsatları'na çevirmelerine izin verilmesi bu kişilerin ellerinden silahlarının alınamayacak olması anlamına geliyor ve bu durum yerinden edilmiş kişilerin güvenli geri dönüşleri önünde engel teşkil ediyor.

Raporun çözüm önerileri kısmında Türkiye Hükümeti'ne yönelik şu tavsiyelerde bulunuluyor: i) geriye dönüşün sürekliliğini sağlamak amacıyla sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve yerinden edilmiş kişilerle görüşmeler yapmak; ii) köy koruculuğunu kaldırmak ve mayınlar ile diğer patlayıcıları temizlemek; iii) geri dönüşe açık olan köylerin isimlerini açıklamak ve geri dönüşlere dair istatistikleri düzenli olarak güncellemek; iv) köylüleri köylerini gönüllü olarak veya terör sonucu terk ettiklerine dair bildirimlerde bulunmaya zorlayan uygulamaya son vermek ve v) Tazminat Yasası'nın uygulamasına yönelik yönetmelik hazırlamak.⁵ Raporunda ayrıca AGİT'e yönelik olarak, Yol Gösterici İlkeler'i resmen kabul ederek uluslararası kuruluşlar arasında işbirliğini kolaylaştırmak ve gerek Türkiye Hükümeti'ne gerekse yerinden edilen Kürtlere sorunun çözümünde uluslararası yardımda bulunmak şeklinde tavsiyeler yer alıyor.

1.3 Değerlendirme

Gerek HRW gerekse KHRP, Türkiye'nin zorunlu göç sorununu ve bundan kaynaklanan hak ihlallerini sürecin başından beri yakından takip ederek, konunun uluslararası kamuoyunun gündeminde kalmasında büyük katkıda bulunmuştur. Bu kuruluşlar, devletin PKK ile silahlı mücadelesini bir 'iç güvenlik sorunu' olarak gören, bu süreçte meydana gelen hak ihlallerinden duydukları endişeleri sık sık dile getirseler de yerinden edilme sorununun siyasi boyutunu vurgulamaktan kaçınan AB ve BM gibi uluslararası kurumların aksine, mağdurların Kürt kimliklerine vurgu yaparak sorunun siyasi yönüne dikkat çekmişlerdir.

Diğer yandan, bu kuruluşların raporlarındaki en temel eksiklik, zorunlu göç sorununu Türkiye'nin genelini ve özellikle ülkenin batısındaki metropollerini etkileyen bir 'kentsel sorun' olarak ele almak yerine, daha çok bölgesel bir sorun olarak göstermeleri. Bu yaklaşımın en temel göstergesi, raporlarda geri dönüşün önündeki engellere odaklanılması ve eski yaşam yerlerine dönemeyecek olan veya dönmek istemeyen yerinden edilmiş kişilerin kentsel sorunlarının ve ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi. Tazminat Yasası'nın uygulamasının da yine köye dönüşü kolaylaştırıcı/zorlaştırıcı açıdan ele alınması, bu yaklaşımın bir diğer göstergesi. Oysa, yerinden edilme sorunu, artık sadece Kürtlerin çoğunlukta olduğu Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ni ilgilendiren siyasi bir sorun değil, ülkenin genelini etkileyen siyasi, sosyolojik, yasal, demografik ve psiko-sosyal bir sorun.

---

5 Sözü geçen yönetmelik, 4 Ekim 2004 tarihinde kabul edilerek 20 Ekim 2004'te yürürlüğe girdi (Resmi Gazete, 2004b).

2. TÜRKİYE'NİN YERİNDEN EDİLME SORUNUNA İLİŞKİN AİHM İÇTİHADİ

AİHM, 1990'ların başından beri, Türkiye'de OHAL döneminde meydana gelen hak ihlallerine ilişkin yüksek sayıda başvuruyu karara bağladı. Ancak, mahkemenin içtihadına bakıldığında, bu kararları iki gruba ayırmak mümkün. Birinci grupta, AİHM'nin yoğunlukla 1990'ların ilk yarısında yapılan ve zorunlu göç sürecinde güvenlik güçleri tarafından işlenen hak ihlallerine dair başvurularda verdiği kararlar yer alır. Bu kararlarda AİHM, güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği köy yakma ve yıkma gibi eylemlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) ihlal ettiğine hüküm getirdiyse de, bu ihlallerin yerinden edilme sürecinde gerçekleştiğine dair bir muhakemede bulunmamıştır. Bu durum, o dönemde yapılan benzer başvuruların azlığından ve yine o dönemde AİHM'nin yetkisinin önündeki dosyaları münferit olarak değerlendirmekle sınırlı olmasından kaynaklanmıştır. Bu nedenlerle Mahkeme söz konusu ihlalleri genel bir yerinden edilme sorunu çerçevesinde değerlendirememiştir.

AİHM, Haziran 2004 tarihli *Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı* (AİHM, 2004f) kararında ise, ilk kez Türkiye'nin yerinden edilen kişilere dair 'yapısal bir sorun'u olduğunu tespit etmiş ve sorunu bütünlüklü bir yaklaşım ile ele almıştır. Bu anlamda *Doğan*, AİHM'nin Türkiye'de zorunlu göçten kaynaklanan hak ihlallerine ilişkin içtihadında bir dönüm noktasıdır. Bu gelişme, Avrupa Konseyi'ndeki genel siyasi dönüşümden bağımsız düşünülemez. 1990'ların ikinci yarısında Avrupa Konseyi'nin genişlemesi sonrasında AİHM'ye yapılan başvurulardaki ani artış ve özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinden yapılan ve benzer sorunlardan kaynaklanan toplu başvurular, Bakanlar Komitesi'nin AİHM'ye, 'yapısal bir sorun'dan kaynaklandığını saptadığı başvurularda üye ülkelerden köklü çözüm talep etme yetkisini vermesine yol açtı. Kendisine 2004'te tanınan bu yeni yetkiyi 'pilot dava' usulünü geliştirmede kullanan AİHM, Türkiye özelinde bu usulü ilk kez *Doğan* kararında kullandı ve yerinden edilmenin 'sistemik ve yapısal bir sorun' olduğuna hükmetti. Ocak 2006'da karara bağlanan *İçyer Türkiye'ye Karşı* (AİHM, 2006) davası ise, AİHM içtihadında bir başka dönüm noktasına işaret eder. AİHM, bu karar ile, Türkiye'nin Temmuz 2004'te Tazminat Yasası'nı çıkarmak suretiyle, yerinden edilme sorununun çözümü yolunda 'etkili' bir iç hukuk mekanizması geliştirdiğine hükmederek, önünde bekleyen binlerce benzer başvuruyu bu iç hukuk yolunu tüketmedikleri gerekçesiyle reddetmiştir.

Bu yazıda incelenen bütün davalar Türkiye'nin zorunlu göç sorununa ilişkin olmasına rağmen, AİHM'nin içtihadı ışığında, iki bölüm halinde ele alınacaktır. Öncelikle, zorunlu göç sürecinde meydana gelen köy boşaltmalar, köy yakma/yıkımlar, ölüm ve yaralanma gibi hak ihlallerine ilişkin kararlar ele alınacak. Daha sonra ise, AİHM'nin yerinden edilme sorununu daha doğrudan ele aldığı iki kararı tartışılacak: KDRP'nin incelendiği *Doğan ve Diğerleri* ile Tazminat Yasası hakkında nihai kararın verildiği *İçyer*. Daha sonra, bu iki kararın Türkiye'nin yerinden edilme sorununun çözümü bakımından etkileri tartışılacak.

2.1 Köy Boşaltma Sürecinde Meydana Gelen Hak İhlalleri ile İlgili Kararlar

AİHM, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde yoğunluklu olarak 1990'ların ilk yarısında yaşanan zorunlu göç kapsamında meydana gelen köy yakma/yıkma ve köy boşaltma

gibi insan hakları ihlallerine ilişkin onlarca karar verdi. AİHM, bu kararların birçoğunda AİHS'nin ihlal edildiğine kanaat getirmiş, ancak daha önce belirtildiği gibi, bu başvuruları münferit olarak değerlendirmiştir. Böylece, aslında her biri zorunlu göçten kaynaklanan hak ihlallerine ilişkin olan bu kararlar, salt güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği hak ihlalleri olarak nitelendirilmiş, ne mahkeme ne hükümet ne de uluslararası kamuoyu tarafından Türkiye'nin yerinden edilme sorunuyla ilişkilendirilmiştir.⁶

a. Usule Dair: Akdvar İlkesi

Türkiye'nin, zorunlu göçten doğan zararlarla ilgili açılan AİHM davalarında usule yönelik yaptığı itirazların başında, başvuruların, Türkiye'de mevcut iç hukuk yolları tüketilmeden getirildiği iddiası yer almakta. Türkiye hukuk sisteminde gerek idari gerekse ceza davalarının açılabilmesine dikkat çeken hükümet, başvuru sahiplerinin bu çarelere başvurmaksızın AİHM'ye gelmelerinin, AİHS'nin eski 26. maddesini ihlal ettiğini öne sürmüştür. Bu itirazı reddeden AİHM, AİHS'nin iç hukuk yollarının tüketilmesini zorunlu kılan eski 26'ncı maddesine, "*Akdvar ilkesi*" olarak bilinen iki önemli istisna getirmiştir: 1) Üye ülkenin iç hukukunda mevcut olan çarelerin yeterli ve etkili olmaması; 2) AİHS ile bağdaşmayan eylemlerin sürekli yinelenildiği ve resmi yetkililerin göz yumduğu bir idari pratiğin varlığı ve dolayısıyla iç hukuk yollarının etkisiz veya sonuçsuz kalacağını kanıtlanması (AİHM, 1996).

Bu ilkeyi Türkiye bağlamında değerlendiren AİHM, köy yıkımı sorununun büyüklüğüne ve güvenlik güçlerinin mal ve mülklere kasıtlı olarak zarar vermiş oldukları yönündeki iddiaların çokluğuna rağmen, hükümetin, köylülere bu ihlallerden doğan zararları için tazminat verildiği veya güvenlik güçlerinin bu ihlallerdeki sorumluluklarından dolayı cezalandırıldığı bir iç hukuk kararı gösterememiş olmasına dikkat çekti. AİHM ayrıca, Türkiye Hükümeti yetkililerinin, güvenlik güçlerinin bu tür eylemlerde bulunmuş olduğunu kabulde genel bir isteksizlik gösterdiğini de belirtti (AİHM, 1997). AİHS'nin eski 26'ncı maddesinde getirilen iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğunun insan hakları çerçevesinde ele alınarak esnek uygulanması gerektiğini vurgulayan AİHM, bunu yaparken davanın özel koşullarının -- gerek ülkedeki yasal ve siyasi şartların gerekse başvuru sahibinin öznel durumunun -- göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir (AİHM, 1997; AİHM, 1996). Ancak AİHM, bu değerlendirmenin Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde iç hukuk yollarının etkisiz olduğuna dair genel bir saptama olmadığını ve başvuru sahiplerini eski 26'ncı maddenin getirdiği yükümlükten kurtarmadığını vurgulayarak Akdvar ilkesinin sınırlarını çizmiştir (AİHM, 1996).

---

6 Nitekim, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye'nin güvenlik güçlerinin eylemleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) ihlal ettiğine hüküm verdiği 74 kararın uygulanmasında katedilen ilerlemeyi değerlendirdiği 7 Haziran 2005 tarihli ara kararında, köy yakma/yıkma ve köy boşaltmalardan kaynaklanan hak ihlallerini güvenlik güçlerinin sorumlu olduğu diğer ihlaller ile birlikte ele almıştır. Bir başka deyişle, AİHM içtihatında olduğu gibi Bakanlar Komitesi'nin denetim mekanizmasında da, yerinden edilme sürecinde meydana gelen hak ihlalleri ayrı bir kategori olarak ele alınmamış, "güvenlik güçlerinin eylemlerinden kaynaklanan AİHS ihlalleri" olarak değerlendirilmiştir (Bakanlar Komitesi, 2005).

b. Esasa Dair

(i) AİHM'nin Türkiye'nin İhlal Ettiğini Saptadığı AİHS Maddeleri

AİHM, zorunlu göç kapsamında meydana gelen köy yakma, yıkma ve boşaltma olayları ile ilgili kararlarında, Türkiye Hükümeti'nin AİHS'nin 8'inci (özel hayatın ve aile hayatının korunması), 3'üncü (işkence, insanlık dışı ya da küçültücü ceza veya muamelelerin yasaklanması) ve 13'üncü (ulusal makama etkili başvuru yapabilme hakkı) maddeleri ile 1 No'lu Ek Protokol'ün 1'inci maddesini (mal ve mülk dokunulmazlığının korunması) ihlal etmiş olduğuna karar vermiştir.

Başvuruları 8'inci madde ve 1 Nolu Ek Protokol'ün 1'inci maddesi ışığında değerlendiren AİHM, mal ve mülklerin güvenlik güçleri tarafından kasıtlı olarak yakılmış olmasının, mağdurların özel ve aile hayatlarının korunması ile mal ve mülklerinin dokunulmazlığı haklarına ciddi bir müdahale teşkil ettiğine hüküm getirmiştir (AİHM, 2004a; AİHM, 2003ç; AİHM, 2000; AİHM, 1998b; AİHM, 1997; AİHM, 1996). AİHM, başvuru sahiplerinin 3'üncü maddenin ihlal edilmiş olduğu yönündeki iddialarını ilk başlarda değerlendirmeyi gerekli görmemiş, buna gerekçe olarak, 8'inci madde ve 1 Nolu Ek Protokol'ün 1'inci maddesinin ihlal edildiğine karar vermiş olmasını göstermiştir (AİHM, 1997; AİHM, 1996). Ancak, AİHM daha sonra bu görüşünü değiştirerek, mal ve mülklerin planlı ve kasıtlı olarak ve mağdurların gözlerinin önünde yakılmasının insanlık dışı muamele olduğuna kanaat getirmiştir (AİHM, 1998b). Bu görüşü daha sonraki kararlarında da yineleyen AİHM, güvenlik görevlileri bu eylemleri yaparken mağdurları cezalandırma amacı gütmemiş ve terk edilen evlerin daha sonra teröristler tarafından kullanılmasını önlemeyi amaçlamış olsalar bile, bunun insanlık dışı muamele için bir gerekçe teşkil edemeyeceğini vurgulamıştır (*a.g.k.*).

AİHM, hemen hemen bütün davalarda ihlal edildiğine kanaat getirdiği 13. maddede güvence altına alınan 'etkili yasal başvuru' veya 'etkili yasal çare' hakkını şu şekilde yorumlamıştır: Üye ülkelerin adli sistemlerinde, AİHS hakları ve özgürlüklerinin korunmasını sağlayacak hukuki çareler hem yasalar altında güvence altına alınmalı hem de pratikte etkili olmalıdır (AİHM, 1997). Bu çareler, devlet yetkilileri tarafından haksız yere engellenmemelidir (AİHM, 2004d). Bir başvuruçunun, evinin ve mallarının devlet yetkilileri tarafından kasıtlı olarak tahrip edildiği yönünde savunulabilir bir iddiası varsa, devlet yalnızca -- uygun olan hâllerde -- tazminat vermekle değil, sorumluların tespitini ve cezalandırılmasını sağlayabilecek kapsamlı ve etkili bir kovuşturma yapmak ile de yükümlüdür (*a.g.k.*). Bu bağlamda, Türkiye'de kusurun ispatını gerekli görmeyen 'sosyal risk' ilkesine dayanarak tazminat veren idari mahkeme kararları 'etkili yasal çare' teşkil etmemektedir, çünkü idare hukuku çerçevesinde açılan davalar devletin kusursuz sorumluluğunu öngörür ve ihlalleri yapmış olan yetkililerin tespit edilmesini gerekli görmez (AİHM, 2004a). Oysa, etkili yasal çare, sorumluların kimliklerinin tespitini ve cezalandırılmasını da gerektirir (*a.g.k.*).

(ii) Değerlendirmeye Gerek Görülmemeyen ve İhlal Bulunmayan İddialar

AIHM, AIHS'nin (adli yargılanma hakkının korunmasını düzenleyen) 6'ncı maddesinin 1'inci bendinin ihlal edildiği iddialarını, bu sorunu 13'üncü madde altında ele aldığı gerekçesiyle, ayrıca değerlendirme gereğini duymamıştır (AIHM, 1997). Mahkemenin bu kararında, Türkiye'de yetkililerin yapmış oldukları yetersiz ve etkisiz kovuşturmaların zaten dava açılmadan kapatılmış olması da etkili olmuştur (*a.g.k.*).

AIHM ayrıca, bazı davalarda öne sürülen, Türkiye devletinin mal ve mülkleri kasıtlı olarak tahrip etmek ve köyleri zorla boşaltmak yönünde bir politikasının olduğu iddiasını değerlendirmeye almaya gerek duymamıştır (AIHM, 2000; AIHM, 1997). Dolayısıyla, mahkeme, bir yargısal öz kısıtlama örneği göstererek, ihlal bulunduğu her kararında, saptama ve muhakemelerini önündeki dava ile sınırlı tutarak Türkiye Hükümeti'nin sistematik bir köy yakma ve boşaltma politikası olup olmadığı tartışmasına girmekten kaçınmıştır. Yukarıda belirtildiği ve aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi AIHM, yerinden edilme sürecinde yaşanan hak ihllallerine dair başvuruların artması ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin kendisine yeni yetkiler tanınması ile, 2004 tarihli *Doğan* kararında Türkiye'nin yüzbinlerce insanı mağdur eden bir yerinden edilme sorunu olduğunu tespit edecekti.

Mahkeme, başvuru sahiplerinin zorunlu göç kapsamında meydana gelen köy yakma, yıkma ve boşaltma eylemlerinin Kürtleri hedef alan kasıtlı ve haksız bir politikanın parçası olduğu ve bu nedenle AIHS'nin 14'üncü (ayrımcılığın yasaklanması) ve 18'inci (hak ve özgürlüklerin sadece öngörülen amaçlar için kısıtlanması) maddelerini ihlal ettiği yönündeki iddialarını ise her defasında reddetmiştir.

AIHM, başvurucuların, ihlal edilen haklarının iadesi -- yani, köylerine geri dönmelerinin ve ihlal öncesi hayatlarına yeniden kavuşmalarının sağlanması -- için yaptıkları tespit kararı talebini de reddetmiştir (AIHM, 1998b; AIHM, 1997; AIHM, 1996). AIHM bu kararını, hak ihlaline hüküm getiren bir kararın davalı devlete, ihlale son vermek ve sonuçlarını tazmin etmek yükümlülüğünü getirdiği, ancak davalıları eski durumlarına getirmek (*restitutio in integrum*) pratikte mümkün değilse, devletlerin mahkeme kararını nasıl uygulayacaklarına karar vermekte özgür oldukları gerekçesine dayanarak açıklamıştır (*a.g.k.*). Mahkeme, hakların iadesinin mümkün olmadığı hâllerde, kararın nasıl uygulanacağını takdirinin Türkiye Hükümeti'ne ait olduğunu, AIHM'nin bu amaçla tespit kararı vermeyeceğini ve Türkiye'nin yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğinin takibinin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne ait olduğunu belirtmiştir (*a.g.k.*).⁷

---

7 Ancak AIHM, aşağıda aktarılacağı üzere, Bakanlar Komitesi'nin kendisine 'pilot dava' usulü geliştirme yetkisi tanıyan 2004 tarihli karardan itibaren, 'yapısal sorun' saptadığı hallerde, AIHS'nin 46'ncı maddesine dayanarak sorunun çözümüne yönelik yol gösterici kararlar almaya başladı. 46'ncı madde, AIHM'nin kesinleşmiş kararlarının üye ülkeler üzerinde bağlayıcı olduğunu ve bu kararların yerine getirilip getirilmediğinin denetiminin Bakanlar Komitesi tarafından yapıldığını belirtir.

Dolayısıyla, AİHM'nin zorunlu göç kapsamında meydana gelen köy yakma, yıkma ve boşaltma olaylarıyla ilgili davalarda Türkiye'ye uyguladığı yaptırım tazminat ödetmekle sınırlı olmuştur. Mağdurların ihlal öncesi durumlarına kavuşmalarının sağlanması amacıyla kapsamlı yasal, idari ve sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiği öngörülmemiştir. AİHM, yetki alanını tanımlamada getirdiği bu sınırlamayı Bakanlar Komitesi ile arasındaki güç ayrılığı ile açıklasa da, talep edilen tespit kararının yargı yetkisinin dışında olduğu gerekçesi sorgulanabilir. AİHM'nin Avrupa Konseyi içindeki siyasi dengeleri göz önünde tuttuğunu ve/veya yargısal tutuculuk sergileyerek AİHS'nin 46'ncı maddesini dar yorumladığını düşündüren bu tutum, mahkemenin geniş yargı yetkisini kullanmada kendisini ne derece kısıtlayabileceğinin bir örneği olarak görülebilir.

c. Tazminatlar

(i) Türkiye'nin Mahkûmiyeti ile Sonuçlanan Davalar

AİHM, AİHS'nin ihlal edildiğine hüküm getirdiği kararlarında, Türkiye'yi başvuru sahiplerinin maddi ve manevi kayıplarından doğan zararlarını tazmine ve dava için yaptıkları harca ve masrafları karşılamaya mahkûm etmiştir. Başvuru sahiplerinin cezalandırıcı tazminat ve ağırlaştırılmış tazminat taleplerini ise reddetmiştir (AİHM, 1998b; AİHM, 1997).

AİHM, taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararların bağımsız bilirkişilerce tespit edilmemiş olduğu davalarda, maddi zararların tazmini için uygun gördüğü miktarları hakkaniyet ilkesine göre belirlemiştir. AİHM'nin tazmin edilmesine karar verdiği maddi zararlar genellikle dört başlık altında toplanmıştır: i) ev ve diğer dış yapılar; ii) diğer mal ve mülk (ev eşyaları, ekili toprak, büyük ve küçük baş hayvan, gıda vb.); iii) zorunlu göçten doğan gelir kaybı (tarım ve hayvancılık yapılamaması nedeniyle); ve iv) yeni yerleşim yerlerinde yapılan konaklama harcamaları (kira, yakıt, elektrik, su harcamaları vb.). Görüldüğü üzere, mağdurların zorunlu göç sonucu uğradıkları maddi zararlar sadece köylerinde meydana gelen hasar ile sınırlı tutulmamış, mağdurların ihlal öncesindeki maddi durumlarına geri dönebilmeleri için zorunlu göç sırasında ve sonrasında yapılan harcamaların tazmini de gerekli kılınmıştır. Maddi kayıplar için verilen tazminat miktarları her davada farklılık gösterse de, AİHM'nin hakkaniyet ilkesi çerçevesinde verdiği tazminatlarda genelde şu rakamlar örnek gösterilebilir: 1) ev ve diğer dış yapılar: 8.000-10.000 avro; 2) diğer mal ve mülkler: 6.000-10.000 avro; 3) gelir kaybı: 6.000-9.000 avro; ve 4) alternatif konaklama masrafları: 6.000-6.500 avro.

AİHM; gözaltında kayıp, ölüm veya yaralanmanın meydana gelmiş olduğu davalarda, insan hayatı ve bedenine gelen maddi zararı ayrı bir kalem olarak tazmin etmiştir (AİHM, 2004b). Örneğin, gözaltında kayıp ile ilgili bir davada, iki mağdurun öldüğüne kanaat getirerek babalarına her bir oğlu için 7.000 avro maddi tazminat öngörmüştür (AİHM, 2004b). Mahkeme, yaralılar için verilen maddi tazminatlarda ise, mağdurların gelecekte yoksun kalacakları geliri esas almıştır (AİHM, 2004c).

AİHM'nin manevi zararların karşılanması için öngördüğü tazminat miktarı çoğu davada ortalama 15.000 avrodur (AİHM, 2004c; AİHM, 2004b). Zorunlu göç kapsamında meydana gelen

faili meçhul ve gözaltında kayıp ile ilgili davalarda, ölümler ve kayıplar ile bunların etkili şekilde kovuşturulmamasının ölenlerin ve kayıpların yakınlarında yol açtığı üzüntü ve stres için ayrı manevi tazminat miktarları belirlenmiştir (AİHM, 2005; AİHM, 2004b). Örneğin, çocukları gözaltında kaybolan anne-babaya, oğullarının tutuklanması ve ölümü yüzünden yaşadıkları sıkıntı ve üzüntü için oğul başına 10.000, oğullarının kaybının etkili bir şekilde kovuşturulmamasından dolayı çektikleri ruhsal sıkıntılar için ise toplam 8.000 avro manevi tazminat öngörülmüştür (AİHM, 2004b). Türkiye'nin ölümlerden sorumlu bulunmadığı bir başka gözaltında kayıp davasında, ölenlerin yakınlarına ölümden kaynaklanan stres için tazminat verilmemiş, ancak olayın etkili bir şekilde soruşturulmamış olmasının yarattığı üzüntü için 15.000'er avro manevi tazminat öngörülmüştür (AİHM, 2005).

(ii) Dostane Çözüm ile Sonuçlanan Davalar

Türkiye, dostane çözüm ile neticelenen başvurularda, mağdurların maddi ve manevi zararlarını tazmin etmeyi ve dava için yapmış oldukları mahkeme harcama ve masraflarını karşılamayı kabul etmiştir. Farklı kalemlerin ayrıntılandırılmadan toplam bir tazminat altında toplandığı bu davalarda hükümet, bugüne kadar değişen miktarlarda tazminatlar ödemiştir. Dostane çözüm çerçevesinde başvuru sahibi başına ödenen tazminat miktarları 10.000 sterlin (AİHM, 2001e; AİHM, 2001d; AİHM, 2001c; AİHM, 2001b; AİHM, 2001a) ile 68.000 sterlin arasında değişmektedir (AİHM, 2001f). Tazminatlar arasında gözlemlenen fark, başvuru sahiplerinin uğradığı maddi ve manevi zararın büyüklüğü ve köy yakma ve boşaltma sırasında ölüm, gözaltında kayıp veya faili meçhul cinayetlerin olup olmaması ile açıklanabilir. Örneğin, düşük tazminatlar ile sonuçlanan adı geçen davalardaki hak ihlali iddiaları ev yakma ve köy boşaltma ile sınırlıyken, *Aydın* davasındaki iddiaların arasında gözaltında kayıp da yer almaktadır.

Dostane çözümlerle sonuçlanan başvurularda zaman içinde gözlenen bir ayrışma, hükümetin hak ihlali iddialarının sorumluluğunu üstlenmede sergilediği tutumdur. Türkiye, dostane çözüm ile sonuçlanan ilk beş başvuruda, tazminat ödemeyi kabul etmesine rağmen, iddia edilen hak ihlallerine herhangi bir atıfta bulunmamaktadır (AİHM, 2001e; AİHM, 2001d; AİHM, 2001c; AİHM, 2001b; AİHM, 2001a). AİHM'ye sunulan resmi soruşturma raporlarından anlaşılacağı üzere, devletin o yıllardaki resmi savunması, söz konusu ihlallerin güvenlik güçleri tarafından değil PKK tarafından yapılmış olduğu savına dayanmaktadır (AİHM, 2001a). Bu sav, Türkiye'nin AİHM'de köy yakma ve boşaltmaları ile ilgili görülen ilk davalarda, Anayasa'nın 125'inci maddesine dayanarak sıkça yapmış olduğu savunma ile bağdaşmaktadır. 'Sosyal risk teorisi' olarak da bilinen kolektif sorumluluk anlayışına dayanan 125'inci maddeye göre, devlet, mutlak idari sorumluluk ilkesi gereği, kontrolü altındaki topraklarda meydana gelen zararları, kendi kusuru olup olmadığına bakmaksızın karşılamakla yükümlüdür (AİHM, 2004a; AİHM, 2003c; AİHM, 2000; AİHM, 1998b; AİHM, 1997; AİHM, 1996). Türkiye, devletin mutlak idari sorumluluğunun, PKK'nın gerçekleştirdiği zararları karşılamak için de geçerli olduğunu belirterek, bir anlamda, tazminat vermeyi kabul etmesinin, meydana gelen zararlardan PKK'nın sorumlu olduğu savından vazgeçmesi anlamına gelmediğini vurgulamıştır (AİHM, 1996).

Ancak, Türkiye'nin dostane çözümlerde mutlak idari sorumluluk ilkesine dayanarak tazminat vermeyi kabul etme politikasından bir süre sonra vazgeçtiği anlaşılıyor. Hükümet, Temmuz 2001'de dostane çözümle sonuçlanan *Aydın* başvurusundan itibaren⁸ yayımladığı deklarasyonda, hak ihlalleri yaşandığını kabul etmiş, yaşanan olaylardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve bu tür hak ihlallerinin bir daha yaşanmaması ve yaşanan ihlallerin etkili bir şekilde soruşturulması için gerekli bütün tedbirlerin alınacağını taahhüt etmiştir (AİHM, 2001f). Daha sonraki dostane çözümlerde daha ileri bir adım atarak, başvuru sahiplerinin köylerinden ayrılmasına yol açan mal ve mülklere zarar verme eylemlerinin güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmiştir (AİHM, 2002c). Bu deklarasyonlar, devletin kusurlu sorumluluğunu üstlenmesi açısından önemli bir adım teşkil etse de, iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir: Birincisi, güvenlik görevlilerinin köy yakma ve yıkmadaki sorumluluğu kabul edilmekle birlikte, bu olayların 'sivillerin köylerini terk etmelerine yol açtığı'nın belirtilmesi, güvenlik görevlilerinin *köy boşalttığı* yönündeki iddiaları devletin hâlâ kabul etmediğini göstermektedir. Yani, Türkiye zaman içerisinde güvenlik görevlilerinin köyleri yakıp yıktığını kabul etme noktasına geldiyse de, devlet köy boşaltmalardaki sorumluluğunu reddetmeye devam etmektedir. İkincisi, söz konusu köy yakma ve yıkma eylemlerinin 'münferit vakalar' olduğu belirtilerek bu doğrultuda bir devlet politikası olduğu iddiaları üstü kapalı bir şekilde reddedilmektedir (AİHM, 2002c: para. 22). Türkiye'nin gösterdiği bu hassasiyet, AİHM'de sonuçlanan davalarda, ihlal edilen hakların iadesi için yapılan tespit kararı taleplerinin her defasında reddedilmesinde görüldüğü gibi, mahkeme kararlarına da yansımıştır.

Hükümet, deklarasyonlarında ayrıca, AİHS altında güvenceye alınan hakların korunmasını sağlayacak yasal ve idari önlemlerin alınmaya başlandığı ve bunun sonucunda bu tip ihlallerde azalma olduğu da belirtmiştir (AİHM, 2003d; AİHM, 2003b; AİHM, 2002c). Köylere geri dönüşün sağlanması konusunda son yıllarda meydana gelen politika değişikliği de bu deklarasyonlara yansımıştır. Nitekim, hükümet, deklarasyonlarında KDRP'nin varlığına dikkat çekerek mağdurların köylerine dönmelerinin önünde engel bulunmadığını ve evlerin yeniden inşa edilmesi için gerekli kaynakların KDRP kapsamında karşılanacağını belirtmiştir (AİHM, 2004).

2.2 Zorunlu Göç Sorunu ile İlgili Kararlar

AİHM'nin 29 Haziran 2004 tarihli *Doğan* kararını yukarıda incelenen davalardan ayıran en temel unsur, Mahkeme'nin bu başvuruyu, adını ilk defa koyduğu yerinden edilme sorunu bağlamında incelemesidir. Aslında, *Doğan* davası, başvuruya konu olan hak ihlallerinin nedenleri, meydana geliş şekilleri ve sonuçları açısından yukarıda ele alınan davalardan farklı değil. *Akdıvar* ve sonrasındaki davalarda olduğu gibi, *Doğan*'da da sözkonusu olan, OHAL döneminde meydana gelen köy boşaltmalarının yol açtığı zorunlu göç, bu süreçte meydana gelen hak ihlalleri ve mağdurların zararlarının tazmin edilmemiş ve faillerin tespit edilip cezalandırılmamış olmasıdır. O hâlde, Türkiye'nin yerinden edilme sorununa ilişkin ilk AİHM

---

8 Ancak, Eylül 2001'de dostane çözüm ile sonuçlanan *İşçi* davası bu politika değişikliğini yansıtmamaktadır.

kararı olarak kabul gören *Doğan* kararını özel kılan nedir? AİHM, 1996'dan beri bu tür davalarda hüküm veriyor olmasına rağmen, bu ihlalleri zorunlu göç bağlamında değerlendirerek Türkiye'nin yerinden edilme sorunundan söz etmesi neden 2004'ü bulmuştur?

Bu sorunun yanıtı önemli bir siyasi gelişmede yatar: Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 12 Mayıs 2004 tarihli kararı ile,⁹ AİHM'nin 'pilot karar' olarak tanımlanan yeni bir muhakeme usulü geliştirmesinin önünü açtı (AİHM, 2004e: para. 190). Avrupa Konseyi'nin AİHM'nin son yıllarda artan işyükünü azaltmak için attığı reform adımlarından biri olan bu karar,¹⁰ mahkemeden AİHS'nin ihlal edildiğine hüküm verdiği davalarda, eğer varsa, bu ihlale neden olan 'sistemik soruna ve bu sorunun nedenine' işaret etmesini istedi (*a.g.k.*). Böylece, yukarıda ele alınan birçok kararda (AİHM, 1998b; AİHM, 1997; AİHM, 1996) başvuru sahiplerinin 'tespit kararı' taleplerini yetkisini aştığı gerekçesiyle reddetmiş olan AİHM, içtihatını uygulama konusunda üye ülkelere rehberlik etmek için Bakanlar Komitesi'nden gerekli yetkiyi almış oldu. Bakanlar Komitesi, yine 12 Mayıs 2004 tarihli bir diğer kararında, benzer başvuruların mahkeme önüne gelmesinin engellenmesi için, üye ülkelerden, AİHM'nin mevzuat veya uygulamalarında yapısal veya genel bir soruna işaret ettiği kararlarını dikkate alarak etkili ulusal çareler geliştirmelerini istedi (AİHM, 2004e: para. 191).¹¹

AİHM, Bakanlar Komitesi'nin kendisine tanıdığı 'pilot karar' alma yetkisini ilk kez kullandığı *Broniowski* kararında, bu usulün sınırlarını şöyle belirledi: Üye ülkeler, Mahkeme'nin çok sayıda insanı etkileyen yapısal bir sorundan kaynaklandığına hüküm getirdiği hak ihlallerinin giderilmesinde, sadece başvuru sahibinin değil bu sorundan zarar gören herkesin mağduriyetini giderecek ve gerekirse geriye dönük işleyecek ulusal mekanizmalar geliştirmelidir (AİHM, 2004e: para. 193). Ülkeler, AİHS'nin 46'ıncı maddesi gereği AİHM kararlarını yerine getirme yükümlülüklerini giderecek mekanizmaların niteliğine karar vermekte özgürdür; ancak AİHM, hak ihlallerine yol açan yapısal bir sorun tespit ettiği kararlarının uygulanması amacıyla üye ülkelerin zarar gören bütün mağdurları kapsayan ulusal mekanizmalar geliştirdiğini denetleme yetkisini saklı tutacaktır (*a.g.k.*). Bir başka deyişle, üye ülkeler AİHM kararlarına nasıl uyacaklarına karar vermede özgürdür, ancak bu yolda geliştirecekleri yasal araçlar Strasbourg'un denetimine tabidir.

AİHM, *Broniowski* karardan bir hafta sonra önüne gelen *Doğan* davasında, pilot karar uygulamasını Türkiye örneğinde gerçekleştirme fırsatı buldu. Mahkeme böylece, başvuru sahibinin uğradığı hak ihlallerini Türkiye'de yapısal ve genel bir durum olan yerinden edilme sorunu bağlamında değerlendirdi. Dolayısıyla, AİHM *Doğan* kararında salt önündeki başvuruyu değil, sırada beklemekte olan binlerce benzer başvuruyu da dikkate alarak bir hüküm verdi. Bunu yaparken, Türkiye'nin o güne dek yerinden edilme sorununun çözümü yolun-

9 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 12 Mayıs 2004 tarihli ve 2004/3 sayılı kararı.

10 Nitekim, AİHM, Bakanlar Komitesi'nin bu kararının AİHM'nin, "özellikle aynı yapısal veya sistemik nedenden kaynaklanan bir dizi davalar nedeniyle artan dava yükü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği"ni belirtmiştir (*Broniowski*, 2004, para. 190).

11 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 12 Mayıs 2004 tarihli ve 2004/6 sayılı kararı.

da attığı tek adım olan KDRP'yi değerlendirdi. Hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) görüşülmekte olan tazminat yasası tasarısına (Resmi Gazete, 2004a) dikkat çektiyse de AİHM, henüz yürürlükte olmayan bir yasayı iç hukuk mekanizması olarak dikkate almayı reddetti. Böylece, *Doğan* KDRP hakkındaki pilot dava olurken, hükümetin yerinden edilme sorununa yönelik bir diğer uygulaması olan Tazminat Yasası'na yönelik pilot karar, 2006 yılında verilen *İçyer* kararı oldu. *İçyer*'in özelliği, AİHM'nin Tazminat Yasası'nın 'etkili iç hukuk mekanizması' teşkil edip etmediğini tespit ettiği pilot dava olmasıdır.

a. AİHM içtihatında bir dönüm noktası: *Doğan ve Diğerleri*

Ağırlıklı olarak köy boşaltmalarının en yoğun olduğu 1993-1996 dönemlerinde yapılan önceki başvurulardan farklı olarak, *Doğan* davasında başvuru tarihleri AİHM'ye başvuru tarihi 3 Aralık 2001'dir. Önceki davalarda başvuru tarihleri tazminat taleplerine dayanak olan iddialar, köylerinin boşaltılmasından ve adli makamlarca etkili soruşturma yapılmamasından dolayı haklarının ihlal edildiği idi. *Doğan* davasında ise, davacıların 1994-2001 tarihleri arasında idari makamlara yaptıkları başvurulara rağmen *köylerine dönmelerine izin verilmemesi* dolayısıyla mallarına ulaşamamalarından doğan hak ihlallerinden söz ediliyordu. Burada, başvuru sahipleri, KDRP'nin 1999'da uygulanmaya başlamasından *sonra* – yani hükümetin geri dönüşlerin önünde engel kalmadığını iddia ettiği bir dönemde – geri dönmeye çalışmışlar ancak engellenmişlerdi. Dolayısıyla, *Doğan* davasındaki hukuki mesele, yerinden edilmiş kişilere yönelik bir uygulama olan KDRP'nin bu kişilerin mağduriyetlerini gidermede ne derece etkin bir iç hukuk aracı olduğuydu. Bir başka deyişle, bu davada konu olan KDRP'nin kendisiydi.

Tunceli'nin Hozat İlçesi'ne bağlı Boydaş Köyü'nden olan başvuru sahiplerinin temel iddiasını, güvenlik güçlerinin 1994'de boşalttığı köylerinden göç etmeye zorlandıkları ve 2001'e kadar idari yetkililer nezdinde sayısız girişimlerde bulunmalarına rağmen köylerine dönmelerine ve mallarına ulaşmalarına izin verilmediği oluşturmaktadır (AİHM, 2004f). Dolayısıyla, başvuru sahiplerinin şikâyetinin temelini "[uğradıkları zararlar için] yetkililerden tazminat almamış olmaları değil, zorla yerlerinden edilmeleri ve Boydaş köyündeki evlerine geri dönememeleri" oluşturmaktadır (*a.g.k.*: para. 108). Böylece AİHM, başvuruyu Türkiye'nin yerinden edilme sorunu çerçevesine oturtarak değerlendirmiş, hükümetin o tarihe kadar zorunlu göçün çözümüne yönelik attığı tek adım olan KDRP uygulamasını mercek altına almıştır. Türkiye'nin yerinden edilme sorunu hakkında ulusal ve uluslararası raporlarda yer alan kararlara, saptamalara ve tavsiyelere gönderme yapan AİHM, BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olma Konusundaki Özel Temsilcisi Francis Deng'in raporuna da geniş yer vermiştir (Deng, 2002).

AİHM'nin temel saptamaları şöyle sıralanabilir:

1) Hükümet, OHAL bölgesinde meydana gelen köy yıkımı ve boşaltmalarının boyutuna rağmen, *güvenlik güçlerinin köy boşalttığı ve mallara kasıtlı zarar verdiği iddialarına ilişkin* bir tazminat kararına veya cezai kovuşturmaya örnek gösterememiştir (AİHM, 2004f: para. 105).¹² İdare mahkemelerince verilen tazminatlar ise hükümetin kusursuz sorumluluğuna dayalı 'sos-

¹² Vurgu yazara ait.

yal risk ilkesi'nce verilmiştir. Oysa, AİHS'nin 13'üncü maddesinde sözü edilen 'etkili yasal çare,' mağdurlara uygun olduğu hâllerde tazminat ödenmesinin yanı sıra, hak ihlallerinin sorumlularının tespitini ve cezalandırılmasını sağlayacak kapsamlı ve etkili soruşturma yapılmasını da gerektirir (para. 106). Dolayısıyla hükümet, iç hukuk yollarının 'etkili' olduğunu ispat etme yükünü yerine getirememiştir.

2) Kaldı ki, başvuru sahiplerinin şikâyetlerinin temelini, tazminat alamamaları değil, yerlerinden edilmeleri ve köylerine geri dönememeleri oluşturuyor (para. 108).

3) AİHS çerçevesinde 'sahiplik' sadece mallarla sınırlı değildir. Başvurucuların tarım ve ormancılık faaliyetlerini yürüttükleri toprakların tapu belgelerine sahip olmamaları mülkiyet haklarının olmadığı anlamına gelmez. Ağaç kesimi, hayvancılık ve otlatma gibi faaliyetler ve bunlardan elde edilen kazanç 'mülkiyet hakkı' teşkil eder (para. 138-139). Başvurucuların, 1994'e değin Boydaş Köyü'nde yaşamış olmaları, babalarına ait evlerde oturmaları ve topraklarda yaşamaları nedeniyle zilyetlikten doğan mülkiyet hakları vardır.

4) Başvurucuların köylerine dönmelerine izin verilmemesi, mülkiyet haklarının ihlalidir (para. 143).

5) Hükümetin yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu şartları iyileştirmek adına attığı adımlar "yetersiz ve etkisizdir" (para. 154). KDRP, başvurucuların köylerine geri dönmelerini sağlamamıştır, başvurucuların köyü yıkık hâlde ve altyapıdan yoksundur, başvuruculara zorunlu göç sonrasında iş ve konut verilmemiştir ve hükümet başvurucuların köylerine gönüllü, güvenli ve vakarlı dönüşlerini veya ülkenin bir başka bölgesine gönüllü olarak yerleşmelerini sağlamak konusundaki görev ve sorumluluğunu yerine getirmemiştir (burada Yerinden Edilme Konusundaki Yol Gösterici İlkeler'e atıfta bulunuluyor). Bu nedenlerle, özel hayatın ve aile hayatının korunmasını düzenleyen AİHS'nin 8'inci maddesi ile ulusal makama etkili başvuru yapma hakkını düzenleyen 13'üncü maddesi ve 1 No'lu Protokol'ün mal ve mülk dokunulmazlığını koruyan 1'inci maddesi ihlal edilmiştir.

Doğan kararının önemi AİHM'nin, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nden aldığı yetkiye dayanarak *Broniowski* kararında geliştirdiği 'pilot karar' usulünü, Türkiye'nin yerinden edilme sorunu bağlamında uygulaması oldu. Mahkeme, böylece Türkiye'ye, AİHS'nin 46. maddesi altındaki yükümlülüğünü yerine getirmek için bütün yerinden edilmiş kişileri kapsayacak bir iç hukuk mekanizması geliştirmesi yönünde işaret vermiş oldu. Bunun üzerine hükümet, TBMM'de beklemekte olan Tazminat Yasası'nı *Doğan* kararından bir ay sonra çıkardı.

b. AİHM'den Geri Adım: İçyer

Daha önce belirtildiği gibi, *Doğan* kararı görüşülürken Tazminat Yasası henüz uygulanmaya başlamadığı için, AİHM bu yasanın 'etkili iç hukuk' yolu olup olmadığına yönelik bir tespit yapmayı ertelemişti. Ancak, mahkeme *Broniowski* kararıyla geliştirdiği ve yapısal bir sorundan kaynaklanan hak ihlallerine dayanan benzer başvuruları birlikte değerlendirmeyi öngören 'pilot karar' usulünü Tazminat Yasası için de uygulayacağını işaretlerini vermişti. O nedenle, hükümet, başta *Doğan* davasına konu olan Boydaş Köyü olmak üzere, AİHM'nin

önünde bekleyen ve ağırlıklı olarak Tunceli ve Diyarbakır'ın köylerinden yapılan başvuruların ele alınmasına öncelik verdi.¹³ Nitekim, AİHM'nin Tazminat Yasası'nın uygulamasını değerlendirmek için pilot karar olarak seçtiği Ocak 2006 tarihli *İçyer* davası, 29 Ocak 2002'de Tunceli'den yapılan bir başvuruya dayanır.

Başvuruya konu olan, Tunceli'nin Ovacık İlçesi'nin Eğrikavak Köyü'nden olan başvuru sahibinin köyünün 1994'te güvenlik görevlileri tarafından boşaltılması, evinin yakılması, zararlarının tazmin edilmemiş olması ve sorumlularının tespiti ve cezalandırılması için adli makamlara yaptığı başvuruların reddedilmiş olmasıdır. Başvuru sahibi, köyünün boşaltılmasının hemen ardından, evinin güvenlik güçleri tarafından yakıldığı iddiası ile savcılığa başvurmuş, savcılığın görevsizlik kararı ile dosyayı gönderdiği ilçe idare kurulu ise failer tespit edilemediği gerekçesiyle kovuşturma açılmadığını bildirmiştir. Dolayısıyla, bu davada başvuruya konu olan yasal iddia, yukarıda (Bölüm 2.1) incelenen 'klasik' AİHM başvurularında olduğu gibi, başvuru sahibinin güvenlik güçlerinin yol açtığı zararlarının tazmin edilmemiş olmasıdır. Nitekim, AİHM kararında da belirtildiği üzere, başvuru sahibi *İçyer* kararının verildiği tarih itibarı ile köyüne dönüşünün önünde bir engel kalmadığını kabul etmiştir (AİHM, 2006: para. 75). Dolayısıyla, *Doğan*'dan farklı olarak, bu kararda KDRP mercek altına alınmamıştır. *İçyer*'de söz konusu olan, başvuru sahibinin iddiasının niteliği ve hükümetin savunması nedeniyle, Tazminat Yasası'nın başvuru sahibinin tazminat talebini karşılamada ne derece 'etkili' bir iç hukuk yolu olduğudur.

Hükümet'in *İçyer*'de yaptığı savunmanın esasını, Ekim 2004'te yürürlüğe giren Tazminat Yasası'nın, başvuru sahibi ve AİHM'ye başvurmuş olan benzer durumdaki binlerce mağdur için yeni bir iç hukuk mekanizması oluşturduğu savı teşkil eder. Hükümet, Tazminat Yasası'nı uygulamak için kurulan komisyonların 76 ilde faaliyet gösterdiğini, güvenlik güçlerinin eylemlerinden dolayı zarar görenlerin komisyonlara başvurabileceğini, köye dönüşlerin önünde bir engel olmadığını, nitekim, Diyarbakır'da yasaya başvuran 100 köylünün dilekçelerinde gösterdikleri ikamet adresinden de anlaşılacağı gibi, dönüşlerin başlamış olduğunu belirtmiş; Diyarbakır ve Tunceli komisyonlarının evlerine ve arazilerine ulaşamamaları sonucu zarara uğrayanlara verdiği tazminatları örnek göstermiştir. Başvurucu ise, komisyonların usulünde "çelişmelilik" esasının bulunmadığını; komisyonların ağırlıklı olarak kamu yetkililerin-

---

13 *Doğan* ile *İçyer* kararları arasında geçen süre içerisinde, Dışişleri Bakanlığı'nın İçişleri Bakanlığı aracılığı ile Tazminat Yasası'nı uygulamakla yükümlü zarar tespit komisyonlarına genelgeler göndererek komisyonlardan hızlı çalışmalarını ve tazminatları yüksek tutmalarını istediği, alan araştırmaları sırasında görüşülen birçok avukat ve hatta bazı kamu yetkilileri tarafından belirtildi. Nitekim, Dışişleri Bakanlığı'nın 2005'in yaz aylarında Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na bu yönde bir genelge gönderdiği basında da yer aldı (Akşam, 2005). Diyarbakır'daki bir valilik yetkilisi, bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisinin, kendi sorumluluğundaki zarar tespit komisyonuna yapılan başvurular arasında, isimlerini belirttiği AİHM'de beklemekte olan köylerin başvurularına öncelik vermesini kendisinden rica ettiğini ve kendisinin de bu doğrultuda söz konusu başvuruları öncelikle ele alarak sonuçlandırıldığını belirtti. (Diyarbakır, Mayıs 2006). Nitekim, TESEV Araştırma Grubu üyesi Deniz Yüksek'in Diyarbakır Valiliği'nden temin ettiği ve 15 Şubat 2006 itibarı ile Tazminat Yasası'nın uygulamasına ait sonuçları gösteren tabloda, 'AİHM'de Bulunan Dosyalar' başlıklı ayrı bir kategorinin bulunması, AİHM'de bekleyen dosyalara ait başvuruların ayrıca değerlendirildiğine işaret ediyor. (Tazminat Yasası'nın Batman, Diyarbakır ve Hakkari'deki uygulamaları için bkz. Bölüm V).

den oluşan yapıları gereği bağımsız ve tarafsız olmadığını; yasanın bütün zararları kapsamadığını, “sahiplik” kavramını dar yorumlayarak *Doğan* kararı ile çeliştiğini ve manevi tazminat öngörmediğini belirtmiştir.

AİHM, Tazminat Yasası'nın hak ihlalleri şikâyetleri için 'yeterli' giderim sağlayan 'etkili' bir iç hukuk mekanizması olduğuna hükmederek, başvuruyu bu yolun tüketilmemiş olması nedeniyle reddetti. Bir başka deyişle, başvurunun *Akdwar* istisnasından yararlanmaya hak kazanmadığına karar verdi. AİHM'nin temel saptamaları şunlardır: i) Başvurucunun, kendisi de kabul ettiği üzere, köyüne dönüşünün önünde bir engel yoktur (AİHM, 2006: para. 75). ii) Başvurucu, uğradığını iddia ettiği zararlar için yeni yasa uyarınca tazminat talep hakkına sahiptir (para. 76). iii) 76 ilde faaliyet gösteren komisyonlara 170.000 başvuru yapılmış, hükümetin sunduğu örnek kararlarda görüldüğü üzere, mülklerine ulaşamamaları, mallarına zarar verilmesi veya ölüm ve yaralanma nedeniyle zarara uğrayanlar tazminat alma şansına sahiptir (para. 77). iv) “Tazminat Yasası sadece maddi zararların tazmini talep edilmesi durumunu öngörmekle birlikte..., 12. maddesi idare mahkemelerinde manevi zararlar için tazminat isteme olasılığına kapı açar görünüyor.” (para. 81). v) Normal şartlarda iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin değerlendirme başvuru tarihi itibarı ile yapılmasına ve İçyer başvurusunu yasa çıkmadan önce yapmış olmasına rağmen, bazı istisnai durumlarda farklı tutumu gerektiren şartlar bulunabilir. Söz konusu şartlar, bu dava açısından mevcuttur: Tazminat Yasası başvurunun uğradığı türde zararları karşılamaktadır; *Doğan* kararına konu olan sorunlar ile benzeşen nedenlerle AİHM'ye başvuran kişilerin mağduriyetlerini ulusal düzeyde gidermek için atılmış bir adımdır ve ulaşılabilir ve makul başarı şansı olan bir yasal çare sağlamaktadır (para. 83).

Doğal olarak, AİHM'nin hükümetin hak ihlallerinden doğan zararları tazmin etmek ve *Doğan* kararını uygulamak yolunda attığı böylesine önemli bir adımı görmezden gelmesi beklene mezdi. Ancak, *İçyer* kararında sorunlu olan, AİHM'nin Tazminat Yasası'na bir şans vermesi değil, yasa ile oluşturulan iç hukuk mekanizmasının 'etkili ve yeterli' olduğuna salt hükümetin gösterdiği örnek kararlara dayanarak, yerinde inceleme yapmadan ve uygulamanın sağlıklı bir değerlendirmesini yapmak için gerekli süre geçmeden hüküm vermesidir. Üstelik, bunu yaparken, AİHM kararlarını uygulamak için geliştirilecek ulusal mekanizmaları denetleme hakkını saklı tuttuğunu belirttiği içtihatı ile de çelişmiştir (AİHM, 2004e: para. 193). Oysa, bir insan hakları mahkemesinden, bir üye ülkenin mahkemenin önceki kararlarını uygulamak için attığı bir adımı daha işin başında peşinen 'etkili' ilan etmek yerine, bu adımı memnuniyetle karşıladığını ancak uygulamanın insan hakları ile uygunluğunu denetlemeye devam edeceğini belirten daha temkinli ve mağdurdan yana bir tavır alması beklenirdi.

İçyer kararı bir çok açıdan eleştirilebilir. Birincisi, AİHM'nin, hükümetin mahkemeye sunduğu Diyarbakır ve Tunceli komisyonlarının aldığı 440 karar arasında, taşınmaz mallara gelen zararların tazminine ilişkin örnekler bulunsa da, bu zararlara *güvenlik güçlerinin* köy boşaltma ve mallara kasıtlı zarar verme gibi eylemlerinin yol açtığına dair bir kabul bulunmuyor. Hükümet, *Doğan* kararına konu olan Boydaş Köyü'nde meydana gelen zararlara ilişkin tazminat kararını örnek göstermişse de, bu kararda, AİHM'nin *Doğan* davasında Boydaş'ı boşalt-

tıklarını tespit ettiği güvenlik güçlerine bir gönderme yapılmamaktadır. Kaldı ki, hükümet *İçyer* kararına konu olan Eğrikavak Köyü'nün de güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığı iddiasını reddederek failin PKK olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, hükümet güvenlik güçlerinin eylemlerinin yol açtığı zararları tazmin ediyor olsa da, bunu açıkça kabul etmiyor ve en önemlisi bu, güvenlik güçleri hakkında yapılan bir cezai kovuşturmaya örnek göstermiyor (AİHM, 2004f: para. 105). Dolayısıyla AİHM, önceki kararlarında sürekli vurguladığı bir eksikliği, yani hak ihlalleri yapan güvenlik güçlerinin tespit edilmesi ve cezalandırılması için soruşturma yapılmıyor olmasını, *İçyer*'de göz ardı etmiştir.

İkincisi, AİHM, Tazminat Yasası'nın içeriğini ayrıntılı olarak incelemesine rağmen, yasanın idarenin kusursuz sorumluluğunu öngören 'sosyal risk ilkesi'ne dayandığından hiç söz etmemektedir. Oysa, AİHM önceki bütün kararlarında Türkiye'deki idare mahkemelerinin sosyal risk ilkesine dayanan tazminat kararlarının 'etkili' olmadığını defalarca vurgulamıştır. AİHM'e göre 'etkili yasal giderim,' sadece uygun hâllerde tazminat verilmesini değil *sorumluların tespiti ve cezalandırılmasını sağlayabilecek kapsamlı ve etkili bir kovuşturma* yapılmasını da gerektirir (AİHM, 2004f; AİHM, 1998d). Yoksa, "devletin ağır hak ihlallerinin sorumlularını cezalandırma yükümlülüğünün ortadan kaybolması tehlikesi doğar" (AİHM, 2004f: para. 106). Ancak *İçyer* kararı işte tam da bu tehlikeyi doğurmuştur. AİHM, Tazminat Yasası'nın olumlu bir adım olduğunu tespit etmek ve uygulamayı yakından izleyeceğini belirtmek yerine, Türkiye'deki genel uygulamayı ne derece tespit ettiği kuşkulu olan az sayıda seçilmiş örneğe dayanarak 'etkili ve yeterli' iç hukuk mekanizması olduğuna zamanından önce hüküm getirmiştir. Böylece, OHAL döneminde meydana gelen hak ihlallerinin sorumlularının tespit edilmesi ve yargılanması yönünde gelecekte oluşması muhtemel bir *siyasi iradenin* de önü kesilmiştir.

Üçüncüsü, AİHM yasanın "12. maddesinin idare mahkemelerinde manevi zararlar için tazminat isteme olasılığına kapı açar görün[düğü]"nü belirterek bir mahkemeden beklenmeyecek muğlaklıkta bir ifadeye bulunmakla kalmıyor, Tazminat Yasası'nı *yanlış* yorumluyor. Söz konusu 12. madde, yasa sürecinde sulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklar için yargı yolunu açıyor (Resmi Gazete, 2004a). Ancak, başvuru sahiplerinin bu yolu seçmesi halinde idare mahkemeleri ancak zarar tespit komisyonlarının Tazminat Yasası'nı doğru uygulayıp uyguladığının yasal denetimini yapabilecek. Bunu yapmakla yükümlü mahkemelerin yasada öngörülmemen manevi tazminatı uygun görmesi beklenemez. İdare mahkemeleri, Tazminat Yasası yerine tazminat hukukunun genel ilkelerini uygulamaya karar verse bile, bu tür davaları açmak için tanınan bir sene geçmiş olacağından manevi tazminat taleplerini zaman aşımı gerekçesiyle reddedecektir.¹⁴ AİHM'nin bu durumu, başvuru sahibinin dikkat çekmesine rağmen (AİHM, 2006: para. 66) gözardı etmesi, bu kararın yasal açıdan belki de en eleştirilecek yanı.

Dördüncüsü, başvuru sahibinin Tazminat Yasası'nın etkili iç hukuk yolu olmadığını ispat et-

---

14 Bu görüş, alan araştırmaları sırasında görüşülen çok sayıda avukat tarafından dile getirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı görüşler için bkz. Bölüm V, Kurban: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulanması" ve "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulanmasının Sonuçları"; Yüksek: "Diyarbakır'da Yerinden Edime Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulanmaları."

mek için öne sürdüğü iddiaların arasında, yedi üyesinden altısı kamu görevlisi olan zarar tespit komisyonlarının bağımsız ve tarafsız olmadığı bulunuyordu (para. 64).¹⁵ AİHM'in bu iddiaya verdiği yanıt, kararın yasal açıdan sorunlu bir diğer yönüne işaret ediyor. Mahkeme, başvuru sahibinin iddiasına dayanak olarak gösterdiği ve Kuzey Kıbrıs'taki taşınmaz mallarına ulaşamayan Güney Kıbrıs vatandaşlarına tazminat verilmesi için Kuzey Kıbrıs Hükümeti tarafından oluşturulan tazminat komisyonlarının tarafsız olmadıkları yönünde endişesini belirttiği *Xenides-Arestis* (2004) kararının farklı olduğunu belirtti (para. 78). AİHM'ye göre, Kıbrıs'taki komisyonların tarafsızlığına gölge düşüren etken, üyelerinin çoğunun Güney Kıbrıslı kişilere ait olan evlerde yaşıyor olması ve bunun yol açtığı potansiyel çıkar çatışmasının komisyonun kararlarını olumsuz etkileyebilecek olmasıydı. Ancak, AİHM'nin Kuzey Kıbrıs'taki komisyonlarla Türkiye'deki zarar tespit komisyonları arasında yaptığı bu ayrımın ne derece inandırıcı olduğu tartışılır. Öncelikle, özlük hakları gereği İçişleri Bakanlığı'na, yani devlete, bağlı olan komisyonun altı kamu görevlisi üyesi açısından Tazminat Yasası'nı etkili uygulama görevleri ile şahsi kariyer beklentileri arasında potansiyel bir çıkar çatışması olmadığını söylemek oldukça güç.¹⁶

AİHM'nin *İçyer* kararı, Tazminat Yasası'na vekâlet eden avukatlara göre erken verilmiş siyasi bir karar.¹⁷ Bir avukata göre, bu karar AİHM'nin "hükümetle AB arasında varılan uzlaşma gereği hükümete bir şans vermek istemesi"nin ürünü.¹⁸ Bir diğer avukat, *İçyer*'i AİHM'nin köy boşaltma davalarını "başından atmak" için verdiği "tarafli" bir karar olarak görüyor.¹⁹ AİHM'nin iş yükü yoğunluğunu azaltmak için geliştirdiğini ifade ettiği 'pilot karar' usulünün Tazminat Yasası özelindeki uygulaması olan *İçyer*, gerçekten de zamanından önce ve gerekli denetim gerçekleştirilmeden verilmiş bir karar. Oysa, Diyarbakır ve Tunceli'deki uygulamanın hükümetin de teşviki sonucu göreceli olarak iyi olmasına rağmen, yüksek sayıda retlerin olduğu ve başvuru sahiplerine altından kalkamayacakları bir ispat yükünün getirildiği iller de mevcut.²⁰ Ancak burada, hükümetin yasanın etkili uygulandığı iddiasına karşı çıkmak için bu tür örnekleri mahkemenin dikkatine sunmamış olan avukatların sorumluluğuna

---

15 Zarar tespit komisyonlarının yapısı hakkında bkz. Bölüm III. Komisyonların bu yapısının tarafsızlık ve bağımsızlıklarına etkisi konusunda, Bölüm V içinde, Kurban: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulaması" ve "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları"; Yüksekler: "Diyarbakır'da Yerinden Edime Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları."

16 Nitekim, alan araştırması sırasında görüşülen bir valilik yetkilisi, kendisi ile aynı ilde farklı zarar tespit komisyonlarına başkanlık eden diğer valilik yetkililerinin birkaç ay sonra başka bir ile atanmayı beklemeleri nedeniyle, başvuruları değerlendirme sürecini durdurduklarını ve yeni tazminat kararları almadıklarını belirtti. Mayıs 2006.

17 Diyarbakır Barosu'nda 50 avukatın katılımıyla gerçekleşen değerlendirme toplantısının sonuç bildirgesinde, *İçyer* kararının "siyasi saiklerle" verilen "erken" bir karar olduğu ve AİHM'nin "Türkiye aleyhinde olası başvuruların iş yoğunluğunu arttıracığı kaygısıyla hareket ettiği" belirtildi (Diyarbakır Barosu, 2006).

18 Hakkâri'de Tazminat Yasası'nı yakından takip eden bir avukatla yapılan telefon görüşmesi. 31 Ocak 2006.

19 Diyarbakır'da bir avukatla yapılan görüşme. 8 Mayıs 2006.

20 Bunun bir örneği için, bkz. Bölüm V, Kurban: "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları".

da dikkat çekmek gerekir.

İçyer kararı, Tazminat Yasası'nın uygulamasını şimdiden olumsuz yönde etkilemesi bir yana,²¹ AİHM'nin meşruiyetini ve güvenilirliğini de gölgelemiş durumda. Üstelik, mahkemenin hükümete verdiği bu koşulsuz destek, uzun, zahmetli ve masraflı bir yargı yolu yerine zarar tespit komisyonlarının verdiği tazminatları kabul etmek zorunda kalacak olan pek çok mağduru komisyonların 'insafına terketme sonucunu doğurdu.²²

2.3 Değerlendirme

Aslında, AİHM'nin yukarıda incelenen bütün kararları, zorunlu göçten doğan hak ihlallerine ilişkindir. Ancak mahkeme, bu davaları Türkiye'nin yerinden edilme sorunu çerçevesinde bütünlüklü olarak ele almak yerine, sadece *Doğan* kararında başvuruyu bu sorun bağlamında siyasi bir çerçeveye oturmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin yerinden edilme sorununu salt köye dönüş önündeki engeller bağlamında değerlendirmiş, hak ihlallerini ise yine zorunlu göç süreci bağlamında ele almak yerine münferit olaylar olarak incelemiştir. *Doğan* kararındaki derinlikli analiz ve bütünlüklü bakışın bulunmadığı *İçyer*, bu anlamda AİHM için bir geri adım teşkil etmektedir.

Görevi insan haklarını korumak olan bir mahkemenin, failerin tespit edilmesini ve yargılanmasını öngören bir yasal düzenlemenin bulunmadığı bir iç hukuk yapısında, salt maddi zararların tazminini sağlayan bir adım atılmış olmasını yerinden edilme sorununun çözümünde 'etkili ve yeterli' kabul etmesi, hâlâ adaletin yerine gelmesini bekleyen mağdurlar için hayal kırıklığı yaratabilir. AİHM'nin 'yapısal ve sistematik bir sorun' (AİHM, 2006: para. 67) olduğunu tespit ettiği yerinden edilme sorununun çözümünde hükümetin etkili bir ulusal mekanizma geliştirdiğine hükmettiği *İçyer* kararı, soruna Tazminat Yasası'ndan öte toplumsal uzlaş ve adalete dayalı bir çözüm geliştirilmesini talep eden mağdurların ve sivil toplumun seslerinin mahkeme tarafından dikkate alınmadığını gösteriyor.

---

21 *İçyer* kararının uygulamadaki etkisi için, bkz., Bölüm V, Kurban: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulaması"; Yüksekler: "Diyarbakır'da Yerinden Edime Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları."

22 Başvuru sahiplerinin çoğu açısından idari yargı yolunun neden gerçek bir seçenek olmadığı konusunda, bkz. Bölüm V, Kurban: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulaması" ve "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları"; Yüksekler: "Diyarbakır'da Yerinden Edime Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları."

TÜRKİYE'DE YERİNDEN EDİLME OLGUSU HAKKINDA YAPILAN BAZI ARAŞTIRMALARIN BULGULARI

Deniz Yüksekler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Olağanüstü Hâl (OHAL) uygulamaları döneminde yaşanan köy boşaltmaları olgusu ve yerinden edilme süreci, resmi kurumlarca yıllarca kabul edilmedi. Sivil toplum kuruluşları (STK) ise 1994'ten itibaren bu sorun hakkında kamuoyunun dikkatini çekmeye çalıştı. En önemlisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1997'de bu konuda bir araştırma komisyonu kurarak konuyu Meclis gündemine getirdi. TBMM'nin ve diğer bazı kuruluşların bu konuda hazırladıkları raporlarda, köy boşaltmaların anayasal hakların ve temel insan haklarının ihlali anlamına geldiği vurgulanıyordu. Bu raporların çoğunda ayrıca, göç etmek zorunda kalan ailelerin çok ciddi geçim, konut, sağlık ve eğitim sorunları bulunduğu vurgulanıyordu. Bu yazının amacı, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da yaşanan yerinden edilme süreci hakkında STK'lar ve TBMM tarafından hazırlanan raporlar ve konuyla ilgili akademik çalışmalar hakkında bilgi vermek olacak.

1. STK'LARIN ÇALIŞMALARI

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusuna ilk dikkat çeken kuruluşlar, insan hakları örgütleri oldu. İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), üyelerinden oluşan bir heyetin bölgeye yaptığı bir inceleme gezisi sonucunda açıkladığı raporda, bölgede 1992-1994 yılları arasında yoğun bir köy boşaltma süreci yaşandığını, bu esnada birçok köyün yakıldığını ve bazı bölgelerde köy boşaltmaların topluca gerçekleştirildiği izleniminin ortaya çıktığını duyurdu (MAZLUMDER, 1994). MAZLUMDER ayrıca, ilçe ve il merkezlerine göç etmek zorunda kalan insanlara, akrabaları dışında kimsenin yardım eli uzatmadığını, birkaç kentte belediyelerin konut ve gıda yardımı gibi çalışmalarının çok yetersiz kaldığını bildirdi (MAZLUMDER, 1995).

İnsan Hakları Derneği (İHD), HABITAT II toplantısı için hazırladığı "Alternatif Rapor"da köy boşaltmalarının belirli bir etnik kökene mensup kişilerin yaşadığı bir bölgeyi etkilediğini vurguladı (İHD, 1996). Raporda, "Kürt kökenli yurttaşların yerleşim bölgelerinin insansızlaştırılması" politikası güdüldüğü ve bu politikanın, Kürdistan İşçi Partisi'nin (*Partiya Karkerên Kürdistan*-PKK) lojistik destekten yoksun bırakılması amacı ve sivil halkı çatışmada potansiyel taraf olarak görme anlayışından kaynaklandığı ifade edildi. Raporda ayrıca, OHAL Bölge Valiliği'nin ilgili yasa ve yönetmeliklerde kendisine verilen köy boşaltma yetkisini kullanmadığı ve dolayısıyla köy boşaltmalarının hukuksal sorumluluğunu üstlenmediği belirtildi. Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) 1995 Türkiye İnsan Hakları Raporu'nda da, Güneydoğu'da koruculuğu kabul etmeyen köylerin baskıya maruz kaldığı, boşaltıldığı ve kimi zaman yakıldığı ifade edildi (TİHV, 1995).

2. TBMM'NİN VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN RAPORLARI

TBMM'de bir grup milletvekilinin önerisiyle 1997'de oluşturulan araştırma komisyonunun hazırladığı raporun, 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusuna ilişkin en yetkin kaynak olduğu söylenebilir. 1998'de yayımlanan "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu," bir yandan zorunlu göçün nedenlerinden birisinin güvenlik kuvvetlerinin köy boşaltmaları olduğunu ve bu olgunun hukuka aykırı bir şekilde gerçekleştiğini vurguluyor, bir yandan da köye dönmek isteyen ve kentte kalacak olan göçmenlerin sorunlarını irdeleyerek bazı çözüm önerileri ortaya koyuyordu (TBMM, 1998).

Farklı siyasi partilerden 13 milletvekilinin üye olduğu araştırma komisyonunun başkanı Refah Partisi (RP) Milletvekili Seyyit Haşim Haşimi, Başkanvekili Anavatan Partisi (ANAP) milletvekili Sebgetullah Seydaoğlu ve sözcüsü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Milletvekili Algan Hacaloğlu'ydü. OHAL bölge valileri, il valileri, belediye başkanları, insan hakları kuruluşlarının yetkilileri, meslek kuruluşlarının temsilcileri ve köylüler ve muhtarlardan alınan bilgiler ışığında hazırlanan rapor, Mayıs 1998 yılında açıklandı ve rapor hakkındaki TBMM Genel Görüşmesi 2 Haziran 1998'de yapıldı. TBMM'deki genel görüşmede dönemin İçişleri Bakanı Murat Başesgioğlu ve iktidar partilerinin vekillerinin raporu eleştirmiş olmalarına rağmen, araştırma komisyonu tarafından (bazı muhalefet şerhleriyle) kabul edilen rapor, bu konu hakkındaki en kapsamlı 'resmi' belge niteliğindedir. Rapor, içerdiği bazı hukuki ve siyasi saptamalar ve çözüm önerilerinin daha sonraki dönemlerde STK'lar tarafından da dillendirilmiş olması açısından ayrıca önemlidir. Raporun en önemli bulgularını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. OHAL Bölgesi ve mücavir alanını oluşturan illerde, 1992-94 yılları arasında yoğunlaşmak üzere, 1997 yılı itibariyle 820 köy ve 2.345 mezra boşaltıldı. Bu köylerden göç edenlerin sayısı 378.335'e ulaştı. Ayrıca OHAL Bölgesi ve mücavir alanı dışındaki 9 ilde de 85 köy ve 178 mezra boşaltıldı. Böylece boşaltılan yerleşim birimlerinin toplam sayısı 3.428 oldu. Raporun kimi bölümlerinde, köy boşaltmaları sonucu göç edenlerin toplam sayısı "400.000'i aşkın" şeklinde geçiyor. Raporunda, OHAL Bölge Valiliği ve diğer valiliklerce verilen bu rakamın düşük olduğu konusundaki iddialardan söz ediliyor; ancak mevcut güvenlik koşullarında komisyonun bu iddiaları inceleyemediği belirtiliyor. Raporunda, verilen sayıya kısmen boşaltılan köy ve mezraların dahil olmadığı da vurgulanıyor.

2. Rapora göre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1990'larda yaşanan göçün üç ana nedeni şunlardı: i) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere silahlı örgüt tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırmaları ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmeleri; ii) Silahlı örgütün koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; iii) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettiği düşünülen köylerin güvenlik birimlerin-

ce boşaltılması (TBMM, 1998: 31). Raporunda verilen 378.335 rakamının, açık olarak belirtilmesi de, ii) ve iii) grubundaki yerleşim birimlerine ilişkin olduğu izlenimi çıkıyor.

3. Yaşanan göçün yöneldiği kentlerde, eğitim, sağlık ve istihdam başta olmak üzere çok ciddi sorunlar ortaya çıktı. Raporunda bu sorunlar, Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB), İHD, MAZLUMDER ve Diyarbakır Tabip Odası gibi kuruluşların sağladıkları bilgilere dayanılarak aktarılıyor.

4. Raporundaki en can alıcı saptamalardan biri, OHAL Bölgesi'ndeki köy boşaltma uygulamasının "yasal çerçevede yapılmamış, güvenlik birimlerince fiilen gerçekleştirilmiş" olduğunun belirtilmesidir (s. 31). 2935 sayılı OHAL Kanunu ve OHAL'le ilgili 285 ve 430 sayılı kanun hükmünde kararname, OHAL Valisi'ne gereği halinde köy boşaltma ve köylerin yerini değiştirme yetkisi veriyordu. Ancak komisyona bilgi veren geçmiş ve dönemin OHAL valileri, bu yetkinin hiçbir zaman kullanılmadığını, "bölge valiliğinin yasal bir emirle boşalttığı köy olmadığını" açıkça söylemişlerdir.

Yine raporda, devletin terör örgütü ile mücadelesinin bedelini en ağırlıklı olarak yöre insanının ödediği belirtilerek, güvenlik güçlerinin uygulamaları, "zaman zaman şiddet boyutuna ulaşan gereksiz ve kuru baskı" şeklinde betimleniyor (s. 57). Güvenlik güçlerinin geniş bir coğrafyayı 'sıcak mücadele alanı' olarak belirlemesinin, 400.000 kişiyi doğrudan, yüzbinlerce yurttaşı da dolaylı olarak etkilediği vurgulanıyor.

5. Raporun diğer önemli saptaması, köy boşaltmaları sonucu yurttaşların uğradığı mağduriyetlerin, doğrudan veya dolaylı olarak bazı anayasal hakların ihlali anlamına geliyor olmasıdır. "Köy boşaltmalar ile hukuk ihlal edilmiştir" denilen raporda (s. 63), ihlal edilen anayasa maddeleri şöyle sıralanmıştır: kanun önünde eşitlik ilkesi (10'uncu madde), herkesin yaşamını koruma ve geliştirme hakkı (17'nci madde), özel hayata ve aile hayatına saygı ilkesi (20'nci madde), konuta saygı ilkesi (21'inci madde), mülkiyet hakkı (35'inci madde), temel hak ve hürriyetlerin korunması ilkesi (40'inci madde), eğitim ve öğretim hakkı (42'nci madde) ve özel mülklerin kamulaştırılmasına ilişkin düzenlemeler (46'nci madde) (s.: 58).

6. Rapor benzer şekilde, bu uygulamaların Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin ilgili maddeleriyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ilgili maddelerinin (kanuna aykırı fiillere karşı milli mahkemelere başvurma hakkı, keyfi olarak alıkonulma ve sürülmeme hakkı, keyfi olarak mal ve mülkten mahrum edilmeme hakkı, özel hayata ve aile hayatına saygı ilkesi, hak ihlallerine karşı milli makamlara müracaat hakkı, hukuk çerçevesinde mülkünden mahrum edilme durumunda zararını tahsil etme hakkı, vb.) ihlali niteliğinde olduğunu da vurguluyor (s. 59-60).

Yine bu hususlarla ilgili olarak, OHAL Bölge Valiliği'yle ilgili 425 ve 430 sayılı kanun hükmünde kararnamelerin 7'nci ve 8'inci maddeleri uyarınca OHAL Bölge Valisi ve il valilerine tanınan yetkilerin kullanımına ilişkin dava açılmıyor olmasının, yapılan işlemlerin hukuka aykırılığını ileri sürerek yetkililer hakkında cezai işlem yapılmasını engellediği belirtiliyor. Za-

rar tazmini için yapılan başvurularda yerel yargı mercilerinin güvenlik gerekçesiyle yerinde zarar tespiti yapamamalarının da, “yetkili olmadığı hâlde devlet adına hareket ettiğini iddia eden bazı görevlilerin keyfi davranışlarına cesaret vermekte, hukuk dışı uygulamalara kolaylık sağlamakta” olduğu ifade ediliyor (s. 60-61).

7 Bu saptamalar ışığında, köy boşaltmaları her ne gerekçeyle gerçekleşmiş olursa olsun, “söz konusu yurttaşlarımızın; yaşam, barınma, sağlık, eğitim gibi temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmiş olmasından kaynaklanan mağduriyetlerinin devlet tarafından giderilmesini beklemek ve talep etmek hakkı vardır” deniliyor (s. 63).

8. Raporun “Genel Tespitler” bölümünde Doğu ve Güneydoğu’da 1990’larda yaşanan göçün ‘gönüllü’ değil, ‘zorunlu göç’ olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanıyor.

9. Bu sorunun çözümü için izlenmesi gereken “Genel İlkeler” başlığı altında şu görüşlere yer veriliyor:

Kırsal alanlar: Köy boşaltma uygulamalarına son verilmelidir. Bölgede hukukun üstünlüğü sağlanmalıdır. Koruculuk sistemi, ‘geçici istihdam projesi’ kapsamında yürürlükten kaldırılmalıdır. Geri dönülemeyecek köylerdeki gayrimenkuller kamulaştırılmalı ve bedelleri sahiplerine ödenmelidir. Geri dönülebilecek köyler yaşanabilir hâle getirilmeli ve geri dönen köylülerin normal yaşamlarına dönmeleri devlet tarafından sağlanmalıdır. Köylere geri dönüş, kapsamlı bir proje çerçevesinde devlet tarafından desteklenmelidir. Geri dönüş, demokratik şekilde ve insanların özgür iradeleri ve gönüllü tercihleri doğrultusunda gerçekleşmelidir. Hangi köylere dönüleceği konusundaki kararı güvenlik güçleri değil, o köyde yaşayan yurttaşlar vermelidir. Boşaltılan mezralara dönüş, kamu hizmetlerinin çok küçük yerleşim birimlerine ulaştırılması güç olduğundan, köye dönüş projesi kapsamı dışında bırakılmalıdır. Gerekliliği fizibilite çalışmalarının yapılması şartıyla ve gönüllülük esasına dayanılarak, birkaç köyün birleştirilmesi suretiyle bazı yörelerde ‘merkez köy’ler oluşturulabilir. Bu şekilde ekonomik-sosyal ve kentsel altyapı daha rasyonel şekilde sağlanabilir. Bölgede eğitim ile önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri acilen ele alınmalıdır. Kırsal kesimde hayvancılık yeniden canlandırılmalı, ağaçlandırma seferberliği yapılmalıdır (s. 74-75, 77).

Kentler: Köylere dönmek istemeyenlerin buldukları veya yerleşmek istedikleri kentlerdeki barınma, istihdam, sağlık ve eğitim sorunları derhal çözümlenmelidir. Köylere dönmek istemeyenlerin barınma ihtiyacını karşılamak devletin görevidir. Bunun için, göç edenlere uygun koşullarda toplu konut edindirme projesi geliştirilmelidir. Göç edilen bölge kentlerinde göçmenler için meslek ve beceri edindirci kurslar açılmalıdır. Belediyeler, il özel idareleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları ve diğer sosyal fonların devletten aldığı kaynak payları arttırılmalıdır.

10. Raporun “Genel Politikalar” başlığı altındaki son bölümünde ise, devletin Güneydoğu’daki soruna yıllardır salt bir güvenlik sorunu olarak yaklaşması ve “demokratik haklar, hukukun üstünlüğü, eşitlik, kimlik, kültür, sosyo-ekonomik gelişme” boyutlarını yeterince ele al-

mamasının sorunu çözümsüzlük düzeyine getirdiği ifade edilerek (s. 80), şu saptamalarda bulunuluyor: Soruna çözüm, TBMM iradesi çerçevesinde oluşturulmalıdır ve bu sorunu tartışmak için bütün ülkeyi kapsayacak bir kamuoyu oluşturulmasının önü açılmalıdır. Her etnik grup ve kültür kümesini kapsayacak şekilde, hoşgörü, barış ve dayanışma ortamı yaratılmalıdır. Devlet içinde çeteleşme sona erdirilmelidir. Düşünce suçu ve yataklık suçunu kapsayan fiiller nedeniyle tutuklu veya hükümlü olanlara af çıkartılmalıdır. Hak ihlalleri engellenmelidir. Hukukun üstünlüğü ve yargının bağımsızlığı sağlanmalıdır. “Kültürel mozayikimizin zenginliğini oluşturan tüm etnik, inanç ve köken farklılıklarının alt kimlik arayışlarının önündeki yasal, kurumsal veya toplumsal engeller kaldırılmalı; bu bağlamda Kürt kimliği tanınmalı”dır (s. 81).

TBMM Raporu’ndaki saptamalar ve önerilerin büyük çoğunluğunun bugün de geçerliliğini yitirmemiş olduğu görülüyor. Bununla birlikte, özellikle BM Yerinden Olma Konusundaki Yol Gösterici İlkeler ve bunların başka ülkelerdeki uygulamaları ışığında değerlendirildiğinde, raporda birkaç sorunlu öneri de yer alıyor. Örneğin, merkez köyler kurulması önerisi, dönüşün gönüllülük esasına dayanması ilkesiyle çelişiyor. Diğer taraftan, yerleşime kapalı kalacak köylerdeki mal varlıklarının kamulaştırılması önerisi ise, geri dönememe durumunu kalıcı hâle getireceği ve hangi yörelere geri dönülemeyeceği konusunda kamuya keyfi yetkiler verebileceği için sağlıklı bir öneri değil.

CHP Merkez Yönetim Kurulu Somut Politikalar Çalışma Grubu’nun “Doğu ve Güneydoğu Ön Raporu”nda (1998), TBMM Araştırma Komisyonu’nun raporundakine benzer bir analiz yapılarak, bölgede baskı, yaşam güvencesi eksikliği ve geçim sıkıntısının yoğun bir göçe yol açtığı vurgulanıyor. Ön raporda, “silahlı illegal örgüte yönelik sürdürülmekte olan mücadeleyi, yerleşimden arındırılmış son derecede geniş bir coğrafyada yürütme arayışları, zorunlu köy boşaltmalarının açıkça ifade edilmeyen temel gerekçelerinden birini oluşturuyor” ifadesi yer alıyor. Meclis raporundaki saptamaların biraz daha net bir ifadeyle dile getirildiği ön raporda, yerleşim yerlerinin boşaltılması sonucu göç etmek zorunda kalanların sayısı yaklaşık 450.000 olarak verilmekte. Raporda ayrıca, OHAL Valiliği verilerine dayanılarak, bölgede tifo ve dizanteri vakalarının çok arttığı, sağlık ve eğitim hizmetlerinde çok ciddi aksamaların olduğu vurgulanıyor.

3. YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERİN SORUNLARIYLA İLGİLİ RAPORLAR

3.1 TMMOB’nin Raporu

TMMOB’nin Diyarbakır’da yapılan bir çalışmanın sonuçlarını içeren çalışması, zorunlu göçün kentsel sonuçlarına ilişkin gerçekleştirilen ilk ciddi araştırma niteliğinde (Dağ *vd.*, 1998). Çalışmanın belkemiğini, 1996 yılında Diyarbakır kent merkezinde 1.072 haneye uygulanan (örneklem seçimi hakkında bilgi verilmeyen) bir anket oluşturuyor. Ankete cevap verenlerin yüzde 34,4’ünü 1990 sonrasında göç eden ‘zorunlu göç’ grubu, yüzde 29,83’ünü 1990 öncesi göç edenler, geri kalanını da ‘yerliler’ oluşturuyor. Araştırmaya göre, 1990 sonrası göç edenler, göç etmelerinin en önemli gerekçesi olarak köylerinin yakılmasını (yüzde 58), böl-

gedeki olayları (yüzde 43,6) ve geçim sıkıntısını (yüzde 18,7) göstermişler (birden fazla yanıt verilebiliyordu). Ankete dayanarak Diyarbakır il merkezi için yapılan nüfus artışı tahminine göre, 1990'da kent nüfusu 381.000 iken, 1996 itibarıyla bu sayı 800.000 dolayındaydı. "Diyarbakır'dan başka bir yere göç etmeyi düşünüyor musunuz?" sorusuna, zorunlu göç grubundakilerin toplam yüzde 41 kadarı, "evet" yanıtı verirken, toplam yüzde 44 kadarı da "hiçbir yere gitmem/gidemem" demiş. Zorunlu göç grubundakilerden başka bir yere göç etmeyi düşünenlerin yüzde 44 kadarı da "nereye" sorusuna "köyüme" cevabını vermiş. Yine aynı gruptakilerin yüzde 68,5 kadarı can ve mal güvenliği sağlanırsa, yüzde 17,5 kadarı toprak verilirse, yüzde 11 kadarı da ailevi-sosyal sorunları çözümlerse evine geri dönmeyi düşündüğünü söylemiş. Zorunlu göç grubundakilerin yaklaşık yüzde 95'i kentteki hayat koşullarından memnun olmadıklarını ifade etmiş. Kent yaşamıyla ilgili sorunlarının neler olduğuna ilişkin bir soruya cevaben, zorunlu göç grubunun yüzde 81'i işsizlik, yüzde 70'i konut sorunu, yüzde 50'si sağlık sorunlarının artışı, yüzde 41'i çocuklarının okula gidememesi, yüzde 38,5'i kimseden yardım alamama, yüzde 35'i aç kalma yanıtlarını vermişler (birden fazla yanıt verilebiliyordu). Zorunlu göç grubunun geride kalan mallarıyla ilgili bir soruya verilen cevaplardan, yüzde 74,5'inin evinin, yüzde 62'sinin tarlasının, yüzde 58 kadarının bağ-bahçesinin, yüzde 41'inin de canlı hayvanlarının geride kaldığı anlaşılıyor. Yüzde 15 ise geride kalan hiçbir şeyleri olmadığını söylemiş. Aynı grubun yüzde 48 kadarı geride kalan mallarının yakıldığını, yüzde 23 kadarı boş durduğunu, yüzde 15 kadarı da mallarının akıbetini bilmediğini söylemiş.

TMOBB Raporu'nda ayrıca, yoğun göç sonucu Diyarbakır'ın yaşadığı kentsel sorunlar da irdeleniyor. Bunlar; içme suyu ve kanalizasyon sisteminin, ulaşım sisteminin, yeşil alanların ve enerji sisteminin çok yetersiz kalışı olarak sıralanabilir.

3.2 Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun Göç Raporu

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı'nca yayımlanan bir rapor, 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusuyla ilgili devletin yaptırdığı ilk anket çalışması niteliğinde (Türkyılmaz *vd.*, 1998).¹ Yerinden edilme sorununu çözmeye yönelik önerilere veri olabilecek analitik bir perspektif taşımayan bu çalışma, zorunlu göçün nedenlerini "devlet ve örgüt baskısı" olarak ortaya koyması bakımından önem taşıyor.

Araştırma kapsamında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 15 ilde 3.089 haneye görüşme formu verilmiş. Bu yörelerden göç alan altı ilde ise (Adana, Antalya, Aydın, İçel, İzmir, Manisa) 1.847 görüşme formu verilmiş. Raporun metod bölümünde, örneklem büyüklüğünün istatistiki yöntemler kullanılarak ve ilgili illerin göç alma ve verme oranlarına göre ağırlıklandırılarak tespit edildiği belirtiliyor. Ancak örneklemin rastlantısal olup olmadığı konusunda bilgi yer almıyor. Denekler, 1983'ten sonra göç edenler arasından seçilmiş. Anket kapsamın-

---

1 Bu araştırma, Ahmet Türkyılmaz, Prof. Abdülhalik Çay, Doç. Zakir Aşar ve Dr. Mustafa Aksoy'dan oluşan bir proje ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir.

da kadınlarla yapılan görüşmeler sadece yüzde 7,1 oranında kalırken, görüşülen kişilerin yüzde 76,6'sı 41 yaş üzerinde, yüzde 41'i okur-yazar değil, yüzde 39'u da ilkokul mezunu. Görüşülen kişilerin yüzde 50 kadarı, 1990-94 yılları, yüzde 35 kadarı ise 1983-90 yılları arasında göç etmiş.

Devlet tarafından yaptırılmış olmasına rağmen, bu araştırmanın önemli bulgularından birisi, "göç etmenizin en önemli sebebi nedir?" sorusuna verilen yanıtlarda "devlet etkisiyle" seçeneğinin dikkate değer bir oran oluşturması. Bu soruya cevap verenlerin yüzde 34 kadarı örgüt etkisiyle, yüzde 24,4 kadarı devlet etkisiyle, yüzde 13 kadarı ekonomik şartların bozulması, yüzde 12'si işsizlik ve yüzde 11 kadarı da köy korucularının baskısıyla göç ettiklerini belirtmişler. Başka bir soruya cevaben, ankete katılanların yüzde 35,9'u, göç etmelerinin sorumlusu olarak terör örgütünü gördüklerini, yüzde 26'sı devleti, yüzde 10,6'sı köy korucularını, yüzde 8,3'ü de asker-polisi sorumlu gördüklerini söylemişler. Raporla, bölgede yaşanan göçün 'zoraki göç' olarak tanımlanması gerektiği de belirtiliyor. Ankete katılanların yüzde 60,5'i köylerinde göç sonrası kimse kalmadığını, yüzde 38 kadarı da köyde hâlâ yaşayanlar olduğunu söylemiş. Kimse kalmadı diyenlerin yüzde 78'ini, ankete Güneydoğu ve Doğu illerinde katılanlar oluşturuyor. Diğer bir deyişle, köyü tamamen boşalanların çoğunluğunun 1997 yılı itibarıyla bölge illerinde kaldığı anlaşılıyor.

"İmkânınız olsa nerede yaşamak isterdiniz?" sorusuna, ankete katılanların yüzde 39'u "köyüme," yüzde 22 kadarı "burada" ve yüzde 22,6'sı da "şehirde" şeklinde cevap vermiş. "Köyünüze geri dönmek istiyor musunuz?" sorusuna, yüzde 57,3 "Hayır" derken, yüzde 41,2 "Evet" şeklinde yanıt vermiş. Anketteki ilginç bir veri, "köyünüze döneceğinizi düşünerek mi göç ettiniz?" sorusuna evet diyenlerin yüzde 36'sının artık köye dönmek istemediklerini belirtmeleri. "Göç sebepleriniz ortadan kalkarsa köyünüze döner misiniz?" sorusuna cevaben, yüzde 63,3 "hayır," yüzde 25 "bilmiyorum" ve sadece yüzde 8 "evet" demiş. "Hangi şartlarda köye dönersiniz?" sorusuna yanıt olarak, yüzde 50,5 "devlet para ve iş verirse," yüzde 17 "devlet güvenliği sağlarsa," yüzde 13,5 de "devlet yardım ederse" demişler. Köye dönmek istemediklerini söyleyenler, gerekçe olarak, yüzde 54,5'le "burada düzenimizi kurduk," yüzde 21,7'yle "iyi işim var," yüzde 18,5'le "köyümüzde güvenlik yok" beyanında bulunmuşlar.

3.3 Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) Raporu

Göç-Der, Doğu ve Güneydoğu'da göç etmek zorunda kalan kişilerin sorunlarını kamuoyuna duyurmak amacıyla kurulmuş olan bir sivil toplum kuruluşu. Göç-Der, zorunlu göç mağdurlarının demografik profilini ve sorunlarını ortaya koymayı amaçlayan ve o dönemde Mersin Üniversitesi araştırma görevlisi sosyolog Mehmet Barut tarafından gerçekleştirilen bir anket çalışmasını 2002'de kamuoyuna açıkladı (Barut, 1999-2001). Rapor, Diyarbakır, Van, Batman, İstanbul, İzmir ve İçel'de gerçekleştirilen ve 2.000 hanelik kartopu yöntemiyle ulaşılan bir örneklemeden oluşan bir anket çalışmasının değerlendirmelerine dayanıyor. 127 soruluk soru kâğıdına cevap verenlerin yaklaşık dörtte üçü erkek. Yarıya yakını 18-35 yaşları arasında. Verilen cevaplar için, kadın-erkek ekseninde analiz yapılmamış.

Araştırmanın başında, zorunlu göçün, göç edenlerin iradesi dışında kendilerine dayatıldığı belirtilerek, zorunlu göçe maruz kalanlar “anadili Kürtçe olan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları” olarak tanımlanıyor. Göç-Der raporu, örneklemin rastlantısal olmaması, göç alan/veren yörelerin istatistikî bir veriye dayanmadan seçilmesi ve birçok anket sorusunun muğlak olması gibi yöntemsel sorunları olmasına rağmen, yerinden edilen nüfusun kentsel sorunlarının vahametini göstermesi açısından önemli bir araştırma. Raporda öne çıkan bazı bulgular şöyle sıralanabilir:

1. Göç gerekçesi: Ankete cevap verenler, göç etmek zorunda kalmalarının birinci nedeni olarak, yüzde 47’yle can korkusunu, yüzde 44’le köy-mezra boşaltmalarını, yüzde 53’le koruculuk dayatmasını, yüzde 30’la yayla yasağını, yüzde 22’yle gıda kontrolünü, yüzde 0,8’le PKK dayatmasını ve yüzde 71’le geçim sıkıntısını göstermişler (birden fazla seçeneği işaretleyebiliyorlardı). Bu yanıtın anlaşılacağı gibi Göç-Der, zorunlu göç olgusunu sadece köy boşaltmasının bir sonucu olarak değil, insanların kırsal bölgelerdeki hayatlarını çatışma ortamı yüzünden katlanılmaz kılan diğer unsurları da kapsayacak şekilde tanımlıyor.

2. Demografik bulgular: Zorunlu göçe maruz kalan nüfusun eğitim düzeyi çok düşük (kadınların yüzde 61’i, erkeklerin yüzde 28,5’i okur-yazar değil). Yüzde 90’dan fazlasının sosyal güvencesi yok. Anketin yapıldığı sırada çalışanlardan yüzde 83’ü geçici/dönemsel işlerde çalışıyordu. Yüzde 87’si göçten önce geçimini topraktan sağlamaktaydı.

3. Hak arama: Ankete cevap verenlerin yüzde 90’lık bir çoğunluğu, yaşadıkları baskılarla ilgili olarak, adli, idari, askeri makamlara ve STK’lara başvurmadıklarını söylemişler.

4. Zararlar ve kayıplar: Cevap verenlerin yüzde 75’i göç nedeniyle bağ-bahçelerinin tahrip olduğunu, yüzde 64’ü hayvanlarının zarar gördüğünü, yüzde 84’ü topraklarını geride bırakmak zorunda kaldıklarını, yüzde 72’si evlerinin zarar gördüğünü, yüzde 47’si ailelerinin parçalandığını, yüzde 80’i psikolojik tahribata uğradıklarını söylemişler (birden fazla seçenek işaretlenebiliyordu).

5. Göç sonrası yaşanan sorunlar: Yaşanılan konutların yetersizliği, kentsel altyapı sorunları, çocuklarını okula gönderememe, çevre ile uyum sağlayamama, dil-kültür farklılığı, potansiyel suçlu gibi görülme, güvenlik eksikliği, psikolojik tedirginlik, yalnızlık duygusu, bulaşıcı hastalıklar vb. anket sorularına verilen cevaplar ışığında ortaya çıkan, göç sonrasında yaşanan sorunlar olarak sıralanıyor.

6. Bütünleşme (toplumsal entegrasyon) eğilimleri: Araştırmanın kayda değer bir bulgusu, ankete cevap verenlerin hemen tamamının nüfus cüzdanı olması, yüzde 96’sının 1997 nüfus tespitinde sayılmış olması ve yüzde 91’inin göç sonrası yerleştikleri mahallelerde muhtarlığa kayıtlı olması.

7. Geri dönüş: Ankete cevap verenlerin yüzde 93,7’si, köylerine geri dönmek istediklerini beyan etmişler. Deneklerin yüzde 72,4’ü, göç sonrası yeni yerleşim alanlarına uyum göstere-

mediklerini söylemiş. Uyumsuzluğun en temel nedenleri, sırasıyla, geçim sıkıntısı, iş olanaklarının bulunmayışı, barınma sorunu, eğitim sorunu, sağlık sorunu ve can güvenliği olarak gösterilmiş.

Bu raporun kamuoyuna açıklanmasından sonra, Göç-Der Başkanı Şefika Gürbüz ve raporu kaleme alan Mehmet Barut, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde (DGM) Ceza Kanunu'nun 312/2 maddesini ihlalden yargıldılar. Gürbüz, DGM tarafından 'bölge farkı gözeterek halkı düşmanlığa tahrik etmek' suçundan bir yıl hapis cezasına çarptırıldı; ceza daha sonra 2 milyar 180 milyon TL ağır para cezasına çevrildi (Radikal, 2004a). Bu davanın, devletin çok yakın zamana kadar, zorunlu göç olgusunun, nedenlerinin ve sonuçlarının kamuoyunda tartışılmasına yanaşmadığı konusunda bir örnek niteliği taşıdığı söylenebilir. Özellikle raporda zorunlu göç mağdurlarının etnik olarak tanımlanmasının davanın konusu olan iddiaya neden olduğu düşünülebilir.

3.4 Orta Doğu Teknik Üniversitesi Diyarbakır Alan Çalışması

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Stüdyo Çalışmaları kapsamında yayınlanan bir kitap, göçün yarattığı sorunları kent düzeyinde irdeleyen bir başka çalışma (Ersoy ve Şengül, 2000). Araştırmanın belkemiğini, Diyarbakır'ın yoksul ve yoğun göç alan semtlerinden Seyrantepe, Suriçi ve Şehitlik'te yapılan alan çalışması oluşturuyor. Bu anket, söz konusu semtlerin nüfuslarının 1985'ten sonra katlanarak arttığını gösteriyor. Ankete yanıt verip de 1985 sonrası Diyarbakır'a gelmiş olanların yüzde 66 kadarı güvenlik nedeniyle göç ettiklerini söylerken, yüzde 28 kadarı göç nedeni olarak geçim sıkıntısını belirtiyor. 1985'ten önce gelenler için ise, geçim sıkıntısı yüzde 50'yle önde giderken, sadece yüzde 18,4'ü güvenlik nedeniyle göç ettiklerini söylemişler.

Seyrantepe'de ankete cevap verenlerin yüzde 71'i işsiz olduğunu veya nadiren çalıştığını söylerken, Şehitlik'te bu oran yüzde 64, Suriçi'nde ise yüzde 40. Bu semtlerde deneklerin yaşadığı konutların hemen tamamı gecekondur niteliğinde. Araştırmada, söz konusu semtlerdeki kentsel altyapı sorunları da irdeleniyor.

4. YERİNDEN EDİLMEME İLİŞKİN SOSYOLOJİK ÇALIŞMALAR

Türkiye'de yerinden edilmeye ilgili sosyal bilim yazını henüz yeni yeni oluşmaya başlıyor. Ancak son on yılda göç, çocuk istismarı ve kent yoksulluğu alanında gerçekleştirilen bazı çalışmalar, bütün bu konuların 1990'lardaki yerinden edilme olgusuyla ne kadar ilintili olduğunu ortaya koyuyor.

4.1 Kentsel Sorunlar

Neo-liberal ekonominin arsa ve konut piyasalarına da nüfuz ettiği 1990'larda, kırdan kente yeni göç etmiş olan ailelerin, kayıt dışı konut (gecekondur) inşa edebilme olasılığı çok azalmış durumdaydı. Benzer şekilde, giderek kayıt dışı faaliyetlerin arttığı kentsel ekonomide düzenli ve güvenceli iş bulma imkânları da çok azalmıştı. Bu ortamda, yeni göçmenler, bir

miktar toplumsal hareketlilik imkânı olan önceki göçmen kuşakların aksine, hızla kentli yoksullar konumuna girdiler. Örneğin Sema Erder, İstanbul'un Ümraniye ilçesiyle ilgili araştırmasına dayanan kitabının bir bölümünde, 1990'larda nüfus hareketinin Güneydoğu'dan zorunlu göç şeklinde gerçekleştiğini belirterek, köyleriyle ilişkileri tamamen kopmuş olan ve kente aniden göç eden bu grubun kentte tutunmasının diğer gruplara göre daha zor olduğunu vurguluyor (Erder, 1996). Dolayısıyla, zorunlu göç mağdurları, kent yoksulları hâline geliyor (Erder, 1998).

Benzer şekilde, Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu, İstanbul'un Sultanbeyli ilçesindeki alan araştırmalarına dayanan kitaplarında, Güneydoğu'dan zorunlu göçle gelenlerin, hızla yeni kentli yoksulların saflarına katıldığını belirtiyorlar (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra kent yoksulluğu üzerine yapılan çalışmalar da en yoksul gruplar arasında zorunlu göç mağdurlarının kayda değer bir grup olduğunu ortaya koyuyor (Erdoğan, 2002; M. Şen, 2002).

Zorunlu göçte kent yoksulluğuna giden yolda en mağdur durumdaki gruplar, kadınlar ve çocuklar oluyor. Bir yandan, kadınlar ve çocuklar, zorunlu olarak ücretli emek sürecine dahil ediliyorlar. Öte yandan, geçimlik tarımın başat olduğu köylerden piyasa ekonomisinin hüküm sürdüğü kente zorunlu göç sonrasında, ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında en büyük sorumluluğu taşıyan kadınlar, büyük bir yük altına giriyorlar (Bora, 2002). Ücretli iş olanaklarının kısıtlı olduğu kent ortamında, geçim derdi ve yeni sosyal ve kültürel baskılar, ailenin kadın ve erkek üyeleri arasındaki ilişkinin gerginleşmesine ve dolayısıyla aile içi şiddetin artmasına yol açabiliyor (L. Şen, 2005).

4.2 Yoksulluk ve Çocuk Emegi

Büyük şehirlerde yapılan bazı çalışmalar, çalışan çocuk sorununun 1990'larda büyümesinin en önemli nedenlerinden birinin zorunlu göç olduğunu gösteriyor. Örneğin Beyoğlu'nda sokakta çalışan çocuklarla ilgili bir araştırma (Karatay *vd.*, 2003), bu grubun genelde zorunlu göç etmiş olan ailelerin çocukları olduğunu ve ebeveynlerinin iş bulamaması yüzünden çocukların sokakta çalışmak zorunda kaldıklarını ortaya koyuyor. Başak Kültür ve Sanat Vakfı'nın (BSV) İstanbul'un dokuz ilçesinde zorunlu göç mağduru aileler ve çocuklarıyla yaptığı anket çalışmasında da, geçim derdi yüzünden çocukların çalışmak zorunda kaldıkları ve birçoğunun bu nedenle okulu bıraktığı belirtiliyor (BSV, 2004). Betül Altuntaş'ın Ankara'da sokakta çalışan çocuklarla ilgili kitabında, ilköğretim çağındaki bu çocukların önemli bir bölümünün zorunlu göç mağdurları olduğunu belirtiliyor. Söz konusu çocuklar, çok yoksul olan ailelerinin geçimine katkıda bulunabilmek için sokakta çalışmak zorunda kalmış durumdadılar (Altuntaş, 2003). Bu çalışmalardan, kent yoksulluğu ve yetişkinlerin düzenli iş bulamamasıyla çocukların sokakta çalışması arasında doğrudan bir ilişki olduğu ortaya çıkıyor. Dolayısıyla, kent yoksulluğuyla okul çağındaki çocukların okula gitmemesi veya devam etmemesi arasında da doğrudan bir ilişki var.

Araştırmacıların dikkat çektiği diğer bir önemli nokta, basın ve kamu kurumlarının, sokakta yaşayan çocuklar ve sokakta çalışan çocuklardan bir arada söz etmeleri. Halbuki, sokak-

ta yaşıyan ve madde bağımlılığı veya suç işleme eğilimi yüksek olan çocuklar, normal bir aile yaşantısı olmakla birlikte ekonomik nedenlerle sokakta çalışmak zorunda kalan çocuklara oranla çok daha küçük bir kesim (Karatay *vd.*, 2003). Sokakları çalışma mekânı olarak kullanmak zorunda olan çocukların 'kapkaççı' veya 'tinerci' şeklinde resmedilmeleri, kamuoyunda bir toplumsal tehlike ve risk unsuru olarak hedef gösterilmelerine neden oluyor. Çocukların kendilerini sokakta çalışmaya iten nedenlerin (zorunlu göç ve kent yoksulluğu) tartışılması yerine tehlikeli gruplar olarak temsil edilmeleri yüzünden, bu alandaki sosyal politikalar genelde soruna köklü çözümler bulunması yerine bu grubun 'gözden ırak' kılınmasını amaçlar nitelikte (Altuntaş, 2003).

Fakat çocukların sokakta çalışması, buzdağının ancak görünen kısmını oluşturuyor. Fazla göz önünde oldukları için sokakta çalışan çocuklar kamuoyunda tepkiye ve tartışmalara yol açar ve nihayet sorunun çözümü için önerilen sosyal politikalara hedef olurken, atelyelerde ve diğer kapalı mekanlarda çalışan çocuklar ise kamuoyunun pek ilgisini çekmiyor. Halbuki, kapalı mekanlarda çalışan çocuklar, hem sayıca muhtemelen daha fazlalar, hem de çalışma koşulları en az sokakta çalışanlar kadar suistimale açık (Altuntaş, 2003).

Sonuç olarak, farklı dönemlerde, farklı saiklerle ve yaklaşımlarla yapılmış olmalarına rağmen, yukarıda incelediğimiz raporların ve akademik çalışmaların ortak bir yönü var. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusu, Türkiye'de etkilerini hâlâ hissetmekte olduğumuz kalıcı sosyolojik süreçlere yol açmış durumdadır. Bu süreçler arasında, kent yoksulluğu, eğitim olanaklarından mahrumiyet, kadınların ve çocukların emek sürecine zorunlu katılımı, sağlık hizmetlerine ulaşamama ve göç ve ani kentleşmeye bağlı sağlık sorunları sayabiliriz. Bu açıdan bakıldığında, yerinden edilme olgusu, etkileri hâlâ süren anayasal ihlallere ve insan hakları ihlallerine yol açmış durumdadır.

TÜRKİYE'DE YERİNDEN EDİLME, RUH SAĞLIĞI VE HALK SAĞLIĞI: YAPILAN ÇALIŞMALAR, BEKLENTİLER VE ENGELLER

A. Tamer Aker

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusu, sadece sosyo-ekonomik, siyasi ve yasal sorunlara değil, aynı zamanda beden ve ruh sağlığıyla ve sağlık hizmetlerine erişimle ilgili sorunlara da yol açtı. Bu yazının amacı, bu konuda şimdiye kadar yapılan araştırmaların sonuçlarını özetlemek ve yerinden edilmiş kişilerin ruh sağlığı ve daha genel olarak halk sağlığı konusunda bundan sonra yapılması gerekenleri vurgulamak. Aşağıda görüleceği gibi, söz konusu bölgede sağlık alanındaki mevcut eşitsizlikler, zorunlu göç sonrasında daha da ağırlaşmış durumda. Dolayısıyla, yerlerinden edilmiş kişilerin sağlık sorunlarını çözebilmek için bütüncül ve toplum temelli hizmet modelleri geliştirilmesi gerekiyor. Bu açıdan, yazının bir amacı da, geliştirilecek psiko-sosyal sağlık hizmet modellerinin ilkelerini ortaya koymak.

1. TÜRKİYE'DE ZORUNLU GÖÇ ÇALIŞMALARI

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye'de zorunlu göç mağdurlarının psikolojik sağlıklarını değerlendiren çalışmalar oldukça yetersiz. Bu konuda yapılan birkaç çalışma, Van, Diyarbakır ve İstanbul'da yerlerinden edilmiş kişilerin ruh sağlığına ilişkin.

Yapılan araştırmalardan biri, Van'da güvenlik nedeniyle köy ve mezralarından il merkezine göç etmek zorunda kalan kişiler arasında ruhsal hastalıkların yaygınlığı konusuna eğiliyor. Çalışmaya katılanların yaklaşık yüzde 30'unda depresyon, yüzde 15'inde panik bozukluk ve yüzde 19'unda somatizasyon bozukluğu saptandı. Çalışmada, bu bulgulardaki yükseklik; zorunlu göç mağdurlarının yaşamlarının tehdit altında olduğu bir ortam içinde bulunmalarına, işlerini kaybetmelerine, ekonomik durumlarının kötüleşmesine, toplumsal yaşamlarının bozulmasına, istemedikleri bir göçe zorlanmalarına, göç sonrası kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmalarına ve toplumsal desteklerini kaybetmelerine bağlanıyor. Güvensizlik, ümitsizlik ve bastırılmış öfke duyguları içinde yaşayan göçmenlerin depresif bir zeminde kuşkuca, çekingen, içe kapalı bir davranış kalıbı geliştirdikleri gözlenmiş (Kara, 1997).

Zorunlu göç ve işkence üzerine yapılmış olan bir başka çalışma, 31 kişiyi (Güneydoğu Anadolu'dan zorunlu olarak göç etmiş bir grup ile politik olarak aktif ve İstanbul'da yaşayan ayrı bir grup) kapsıyor. Bu araştırmanın bulguları, işkence ile birlikte göçe zorlanmış kişilerde daha fazla oranda ruhsal sorun olduğunu gösteriyor. Katılanların yüzde 70'inden fazlasında dikkatini toplamakta güçlük, kendini huzursuz, sinirli hissetme ve acı veren anıların istenmediği hâlde sürekli zihinlerine gelmesi gibi belirtiler gözlenmiş (Karalı ve Yüksel, 1997).

Diyarbakır'da yapılan bir çalışmada ise, ilçe ve mezralardan Diyarbakır il merkezine zorunlu olarak göç eden 100 kişi ve göç etmemiş 80 kişi ile görüşülmüş. Çalışma sonucunda, göç

edenlerde yüzde 66 oranında travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) saptanmış durumda (Sır *vd.*, 1998).

İstanbul'da yapılan bir diğer çalışmada ise zorunlu göçün psikiyatrik etkilerini ve travmatizasyon şiddetini daha iyi anlayabilmek amacıyla; i) sadece işkence, ii) işkence ve zorunlu iç göç ve iii) sadece zorunlu iç göç yaşamış gruplar, iv) bu olaylardan hiçbirini yaşamamış bir grupla karşılaştırılıyor (Aker *vd.*, 2002). Bu araştırmaya katılanların önemli bir çoğunluğu, genç, eğitim ve gelir düzeyleri düşük ve bekar olan Kürt erkekler. Araştırmanın bulgularına göre, depresyon ve TSSB tüm katılanlarda en sık saptanan hastalıklar. Bu çalışmanın en önemli bulgusu, zorunlu göçün ruhsal hastalıkların gelişmesine eğilim yarattığı ve eğer işkence görmüş kişiler zorunlu göç de yaşadılarsa psikopatoloji oranının arttığı şeklinde. Ayrıca, zorunlu göç sırasında yaşanan travmatik olaylar psikopatoloji sıklığını artırıyor. Bu açıdan, kayıp ve yas tepkilerine değinmekte yarar var. Sevilen bir kişinin kaybı kadar yaşanan yerin kaybı da psikopatolojiyi şekillendirebiliyor ve depresif belirtilere yol açabiliyor. Ancak yasin doğal süreçleri olan şok, inkâr, pazarlık ve kabullenme dönemlerini zorunlu göç mağdurlarında belirgin olarak gözlemek güç. Kişiler çoğunlukla yoğun bir inkâr dönemi yaşıyor ve öfke bu dönemi şekillendiriyor. Öfkenin daha çok devlet, hükümet ve yetkili kurumlara yönelik olması dikkat çekici (*a.g.k.*).

Ayrıca, özellikle kadınlarda somatizasyon sorunları belirgin. Somatizasyon özellikle 'doğulu' kültürlerde belirgin olan bir belirti kümesi. Yine kültüre uygun bir şekilde daha çok kadınlarda gözlemleniyor. Yaşanılan sorunları dile getirmekte güçlük çeken kadınlar bunları daha çok somatize ederek (boyun, baş, sırt ağrıları, gastrointestinal yakınmalar gibi) bedensel yolla ifade edebilirler (*a.g.k.*). Kimi zaman, kişiler somatizasyonu zorunlu göç öncesindeki hayatlarında da yaşamış olabilirler. Bu durumlarda, göç sürecinde niteliksel bir değişiklikten daha çok sorunların şiddetlenmesi söz konusu olabilir. Travmatik stres, kültürel olarak değişik şekillerde ifade edilebilir. Bunların dışında, zorunlu göç ciddi bir kontrol yitimi ve umutsuzluğa da yol açabilir. Bu açıdan bakıldığında, zorunlu göçle ilgili psikiyatrik sorunların kavramsallaştırılmasında TSSB'den daha farklı tanısal yaklaşımlara ihtiyaç olduğu açık.

2. SAĞLIKTA EŞİTSİZLİK

Aslında, zorunlu göç sırasında ve sonrasında oluşan ruh sağlığı sorunlarını tartışabilmek için, sağlık konusuna daha genel bir perspektiften yaklaşmamız lazım. Çünkü, yerinden edilmenin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, zorunlu göçten önce de sağlık açısından göstergelerin kötü olduğu yörelerdi. Çatışmalı ortam ve yerinden edilme, sağlıktaki eşitsizlikleri daha da körükledi. Burada öncelikle, sağlıktaki eşitlik kavramını irdelemeliyiz.

Sağlıktaki eşitlik kavramı, sağlık düzeyinde ve sağlık hizmetlerinde eşitlik olarak iki boyutta ele alınabilir. Sağlık düzeyi veya kalitesinde eşitlik; herkesin sağlıklı olabilme şansına sahip olması ve sağlıklılığa ulaşmak açısından kimsenin diğerlerinden daha olumsuz bir konumda bulunmamasıdır. Eşitlik, sağlık için eşit fırsatlar yaratmak ve sağlık farklılıklarını mümkün olan en düşük seviyeye indirmeyi gerektirir. Bir anlamda amaç, sadece tüm toplu-

mu aynı düzeyde sağlıklı olma durumuna ulaştıracak farklılıkları azaltmak değil, önlenebilir ve haksız nedenlerden kaynaklanan eşitsizlikleri de ortadan kaldırmaktır. Yoğun göç veren ve alan bölgelerde eşitsizliğe yol açıcı pek çok haksız ve önlenebilir nedeni saptamak mümkün (TTB, 2000; Dedeoğlu, 1998).

Sağlık hizmetleri açısından eşitlik; eşit ihtiyaçlar için mevcut sağlık hizmetlerine eşit ulaşılabilirlik, eşit ihtiyaçlar için eşit kullanım, herkes için eşit kalitede hizmet anlamına geliyor. Sağlık hizmeti; ihtiyacına göre ülke genelinde eşit dağılım, her bölgede hizmetlere kolay ulaşılabilirlik ve ulaşılabilirliği engelleyen nedenlerin ortadan kaldırılmasını gerektiriyor. Ulaşılabilirlikteki eşitsizlikler; gelir düzeyi, cinsiyet, yaş, din, dil gibi etmenler nedeniyle sağlık hizmetlerinin kullanılmamasından kaynaklanıyor. Hizmetlere ulaşılabilirlikte eşitsizlik; en çok kaynaklar ve kuruluşlar ülke genelinde kentlerde ve refah düzeyi yüksek bölgelerde daha yoğun, kırsal bölgelerde ise daha az olmak üzere dengesiz dağıldığında söz konusu oluyor (Belek, 1998). Bu durumda, hizmete en fazla ihtiyaç duyanların hizmetlerden en az yararlanması gündeme gelir. Göç alan, göç veren ve/veya yeniden yerleşilen bölgelerde sağlık sorunlarının daha yoğun olacağı ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanılabileceği açıktır. Sosyal ve ekonomik olumsuzluklar nedeniyle hizmetlerin kullanımında kısıtlama söz konusu ise eşit ihtiyaçlar için eşit kullanım söz konusu olamaz.

3. ZORUNLU GÖÇ VE HALK SAĞLIĞI

Sağlıkta eşitsizlik kavramını, zorunlu göç bağlamında tekrar irdelersek, bölgedeki sorunların boyutu konusunda daha kapsamlı bir fikir edinebiliriz. Zorunlu göç mağdurlarının yaşadıkları bölgelerde ciddi halk sağlığı sorunları var. Bu sağlık sorunlarını, şu başlıklar altında toplayabiliriz: Konutların sağlıksız olması (kalabalık evler, içme suyunun kirli olması, atıkların oluşturduğu tehlikeler vb.); kötü ve yetersiz beslenme; sağlık kuruluşlarının ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği; sağlık hizmetlerine ekonomik nedenlerle ulaşamama ve sağlık güvencesinin olmaması (Soyer, 2001; TTB, 2000). Bu tür sorunlar göçmenlerin sağlık durumlarında eşitsizlikler yaratırken, sağlık hizmetlerinden gereksinim duyduklarından daha az yararlanmalarına da yol açar.

Zorunlu göç ile ilgili sağlık sorunlarının başında, göç edilen mekânların sağlıksız koşulları geliyor. Bireylerin sağlıklı olabilmesi için gerekli kentsel altyapının olmaması, yani gecekondualarda yaşam, altyapı ve temiz içme suyu eksikliği, sağlıksız koşulların nedenleri arasında yer alıyor. Kırsal bölgedeki yaşamdan farklı olarak kentlerdeki konutlarda yaşayanlar daha kalabalık olabiliyor. Doğu ve Güneydoğu'daki kentlerin çeperlerindeki gecekondu semtlerinde, bir hanede 10 kişinin yaşaması, özellikle zorunlu göçün yaşandığı ilk yıllarda aynı hanede 2-3 ailenin bir arada yaşaması, sık gözlenen durumlardı (Dedeoğlu, 1998; Aker, baskıda). Kısacası, bölgedeki yaşam koşulları hastalanmayı kolaylaştırıp iyileşmeyi zorlaştırıyor.

Kentleşme ve hızlı nüfus artışıyla birlikte sağlık kuruluşlarının yetersiz kalmasının yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde çatışmalı dönemde pek çok sağlık ocağı ve sağlık evinin kapatılması nedeniyle sağlık hizmeti yetersizliği söz konusu oldu. O dönemde, çalışmakta

olan sağlık ocaklarında bile saha ziyaretleri güvenlik güçlerinden izin alınması koşuluna bağlıydı. Sağlık hizmetlerinde bu durum sonucunda Diyarbakır ilinde 1990 yılında yüzde 88 olan DBT-1 aşı oranı, 1995 yılına gelindiğinde yüzde 35'e; kızamık aşısı oranı ise yüzde 58'den yüzde 26'ya düştü. Halen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde hekimi olmayan sağlık ocaklarının oranı yüzde 21, ebisi olmayan köy sağlık evlerinin oranı yüzde 90 civarında (Etiler, 2004).

Sağlık hizmetlerinden yararlanmada diğer bir engel, bireylerin sağlık sigortasının olmaması. Örneğin Diyarbakır'da, kente göç eden aileler arasında Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ve Yeşil Kart karnelerinin ortak kullanıldığı ve ayrıca geleneksel yöntemlerle tedavi olma çabalarının en temel nedeninin parasızlık olduğu saptanmıştı. Diyarbakır'a kırsal kesimden göç eden kadınların yüzde 80'i ebe ile doğum yapıyordu. Zorunlu göç öncesi yüzde 85 olan bu oranın 1980'lerin ikinci yarısından sonra dikkate değer bir değişme göstermemesi, kadınların kentsel alanda da sağlık hizmetlerinden yararlanamadığına işaret ediyor (Elmacı *vd.*, 1997).

Yerinden edilen kişilerin genel sağlık durumlarında zorunlu göç sonrasında bir kötüleşme gözükmemekte. Yaşadıkları olayların olumsuzluğu, travmatize edici etkisi, toplumsal destek sistemlerinin büyük oranda kaybı, ekonomik güçlükler, aile içinde rollerin farklılaşması gibi pek çok toplumsal etmen ruhsal hastalıkların ortaya çıkışını kolaylaştırmış olabilir. Fiziksel yakınmaların da ruhsal yakınmalara koşul olarak artması, beklenen bir olgu. Sözü edilen bu etkenler fiziksel hastalıkların da ortaya çıkmasını kolaylaştırmakta. Buna ek olarak fiziksel ve ruhsal yakınmalar birbirlerini de tetiklemiş olabilirler. Yaşanılan yoksunluk ve yoksulluğun sağlık durumlarını kötüleştirdiği söylenebilir. Konutların sağlıksız olması, kötü ve yetersiz beslenme, sağlık kuruluşlarının ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, sağlık hizmetlerine ekonomik olarak ulaşamama, sağlık güvencesinin olmaması göç ile ilgili başlıca sağlık sorunları (İpekyüz, 1996; Can, 2002). Yerinden edilen kişilerin geldikleri bölgelerdeki sağlık koşullarının ülke genelinden oldukça kötü olduğu hatırlanacak olursa, zorunlu göç mağdurlarının olumsuz olaylar yaşayan ve olumsuz şartlardan gelen kişiler olarak yüksek riskli bir topluluğu oluşturduğu görölüyor (Etiler, 2004).

4. ZORUNLU GÖÇ VE PSİKOSOSYAL ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Etkilenen kitlenin büyüklüğünü de göz önüne alarak ülke içinde yerinden edilmeyi 'olağandışı bir durum' ya da 'afet' olarak tanımlayıp, psiko-sosyal çözüm önerilerini bu doğrultuda üretmek yararlı olacaktır. Zorunlu göç mağduru kitlelerin ruh sağlığı gereksinimlerinin karşılanması için özel bazı yaklaşımlar gerekiyor. Bir yandan, yerinden edilenlerin yerleştikleri bölgelerde ihtiyaçlar artarken, diğer yandan, ruh sağlığı hizmetlerinin örgütlenmesinde eksiklikler oluşabilir. Bu nedenle, bireysel psikiyatrik yaklaşımın etkileri son derece sınırlı olabilir. Toplum temelli yaklaşımlar, bu tür durumlarda sağlık sisteminin önemli bir parçası olmalı. Bu yaklaşımların psikiyatrik anlamda hastalanmayı azaltıp psiko-sosyal iyilik hâlini artırması beklenebilir.

Ancak buradaki temel sorunların başında, yaklaşımlara ilişkin kuramların çoğunlukla Batılı ülkelerde üretilmesi ve pek çoğunun kültürel uyumlarının olmaması geliyor. Bir bölgede başarılı olan bir yaklaşım diğer bir bölgede aynı etkinliği yakalayamayabilir. Bir diğer sorun, bu modellerin sürdürülebilir olmamasıdır. Bu da yerel kapasite geliştirme çabalarını engellerken ülkeyi bu anlamda 'dışa bağımlı' hâle getirebilir. Farklı disiplinleri içine alan ve hakaniyet ölçütlerini gözeten yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Tek taraflı yaklaşımlardan ziyade ruh sağlığı çalışanlarının diğer disiplinlere mensup uzmanlarla ve özellikle yerinden edilenlerle birlikte çalışması, psikiyatrik yaklaşımların psiko-sosyal uygulamalarla desteklenmesi ve katılımcı bir yapı veya sistemin geliştirilmesi şart. Bu alanda hizmet modelleri geliştirilirken, aşağıdaki noktalara dikkat edilmesi gerekiyor.

1. *Devletin kabulü ve desteği:* Zorunlu göç mağdurlarına verilecek psikososyal destek programlarını oluşturmak için öncelikle, yerinden edilmenin, devlet ve sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından tanınan ve tanımlanan bir olgu olması gerekiyor. Örneğin 1999 Marmara Depremi'nden sonra depremedelere verilen yardımda bu olgunun (tanınma, kabullenme, destek olma) önemi ön plana çıkmıştı.

2. *STK örgütlenmesi:* Başlangıçta işkence rehabilitasyon merkezleri gibi travma alanında özelleşmiş yerler gerekli olmakla birlikte, zamanla buralarda verilen hizmet genel hastanelere ve sağlık ocaklarına kaydırılabilir.

3. *Temel sağlık hizmetlerinde kapasite geliştirme:* Bu yerlerde çalışan sağlıkçılara zorunlu göçle ilgili bilgi ve eğitim verilmeli ve bölgedeki kapasite geliştirilmelidir. Devlet desteği burada da ön plana çıkıyor. Yerlerinden edilen kişilerin sağlık hizmetine ulaşmaları için daha fazla önlem alınması gerekiyor.

4. *Sosyal güvence:* Sağlık hizmetlerine ulaşım için sosyal güvenceler gerekli. Devlet desteği veya STK örgütlenmesi burada da ön plana çıkıyor. STK'lar genel hastanelere ulaşma ve tedavi hizmeti alma konularında destek sağlayabilir.

5. *Toplum kaynaklarının kullanımı:* Yerinden edilme sorunuyla ilgilenen kurumlarda çalışan anahtar kişilerin ruhsal sağlık ve sağlık hizmetlerine ulaşım konusunda eğitilmesi önemli. Böylece bazı sorunları daha rahat tanıyan kişiler hasta olan yakınlarını veya tanıdıklarını yardım almaya yönlendirebilirler.

6. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sağlık hizmeti kullanımı:* Türkiye'de bunu belirleyecek epidemiyolojik çalışmalara ihtiyaç vardır. Tedavi yaklaşımlarında dil sorunu önem taşıyor. Türkçe bilmeyenler genelde kadınlar. Doktor-hasta görüşmelerde tercüman olarak hastaların yakınları kullanılıyor. Ancak profesyonel olması gereken bir işi bu şartlarda yürütmek çeşitli güçlükler içerebiliyor.

7. *Devlet ile göçmen arasındaki etkileşimi artırmak:* Kurumlara ve yetkililere yönelik öfke de yaşanan sorunları ağırlaştırabiliyor. Bunu doğal bir afet olan deprem sonrasında da gör-

mek mümkün. Doğal–insan eli kaynaklı travma ayrımı net değil. Benzer bir öfke insan eliyle travma yaşayan yerlerinden edilmiş kişilerde de görülüyor. Bu durumda kamu kurumlarıyla zaten çok az olan ilişki daha da zorlaşabiliyor. Burada yine kamu kurumları ve diğer STK'lara önemli görevler düşüyor.

8. *Halk sağlığı göstergeleri:* Yerinden edilmenin yaşandığı bölgede halk sağlığı göstergelerinin iyileştirilmesi gerekiyor. Göç edilen bölgelerde ise bu göstergelerin durumunu bilmek ve gerekli hizmetleri ona göre planlamak gerekiyor.

9. *Çok amaçlı merkezler:* Kurulması önerilen merkezlerin sadece hasta bakımıyla değil mayın patlamalarına bağlı sorunlar gibi bölgenin ihtiyacı olan pek çok alanla ilgilenmesi gerekir. Ayrıca madde bağımlılığı, sokak çocuklarının rehabilitasyonu ve kadınların sorunları bu tür merkezlerin özel ilgi alanı olabilir.

10. *Adaletin tesisi:* Adaletin tesisi, suçluların cezalandırılması ve anma etkinlikleri ve simgeleri; ruhsal durumun düzelmesi için yardımcı öğeler niteliğini taşır. Bunların sağlanması, ruh sağlığı hizmetlerinin alanı değildir; ancak adalet duygusu ve geçmişte yaşanan kötü olayların topluca hatırlanabilmesi, ruhsal iyilik durumuna katkıda bulunabilir. Fakat yine de, bunların da travmaya bağlı sorunların tamamen geçmesini sağlamayacağı akılda tutulmalı.

11. *Programların kalıcılığı:* Ruhsal sorunların on yıllarca sürdüğü unutulmamalı. Tüm hazırlıklar kalıcı programlar üzerinden yapılmalıdır.

Yukarıda belirtilen ilkeler ışığında psikososyal müdahale için hizmet modelleri oluşturulurken, hem zorunlu göçe kaynaklık eden ve son yıllarda dönüşlerin yaşandığı yöreler, hem de yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı kentsel bölgeler göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak, sağlık düzeyinde ve hizmetlerinde eşitsizlik, yerinden edilme sürecinde ve sonrasında mağdurların bedensel ve ruhsal sağlık sorunlarını ağırlaştırabilir veya yeni sorunlara yol açabilir. Yerinden edilme ayrıca, sağlıktaki mevcut eşitsizlikleri de derinleştirebilir. Bu açıdan, sağlıktaki eşitsizlik ve yerinden edilme, birbirini etkileyen olgulardır. Dolayısıyla, zorunlu göçün yarattığı sağlık sorunlarıyla başa çıkılabilmesi için çok yönlü yaklaşımlar gerekiyor.

Öncelikle, hizmetlerden yararlanmadaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekiyor. Bu nedenle sağlık hizmetleri, gerek yatay gerekse dikey örgütlenmelerle toplum temelli ve temel sağlık hizmetlerine öncelik verecek şekilde örgütlenmelidir. Bu hizmetlerin şekillenmesi ve sunumu bir ekip çalışmasını gerektiriyor ve bu çalışma içine halkın katılması çok önemlidir. Bu bağlamda, ruh sağlığı hizmetlerinin sunumu özellikle yoğun göç alan ve veren bölgelerde, bölgesel özellikler göz önünde bulundurularak kalıcı, sürdürülebilir, toplum temelli ve yatay modellerle ilişki içinde, temel sağlık hizmetleri ile desteklenerek oluşturulmalıdır.

BÖLÜM V

TESEV ARAŞTIRMA GRUBU'NUN
TÜRKİYE'NİN YERİNDEN EDİLME SORUNU
KONUSUNDA YAPTIĞI ALAN ARAŞTIRMALARI

SUNUŞ

Toplumsal bir sorunun nedenlerini ve sonuçlarını anlamak, çözümünün önündeki engelleri saptamak ve bu engelleri aşmaya yönelik politika önerileri geliştirmek, sorunun tarafları ile birebir görüşerek mümkün olabilir. Bundan hareketle, Türkiye'nin yerinden edilme sorununun, Bölüm III'te incelenen yasal mevzuat ve uygulamalar sonrası geldiği noktayı anlamak; Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi ile 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) yetkililer tarafından nasıl uygulandığını, yerinden edilmiş kişiler tarafından nasıl algılandığını ve sorunun çözümü yolunda ne derece etkili olduğunu değerlendirmek; yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını, taleplerini ve geleceğe dönük eğilimlerini yerinde saptamak; 'köye dönüş'ün önünde ne tür engeller olduğunu, kimlerin neden geri dönmek istediğini, döndüğünü veya dönemediğini, kimlerin neden kentlerde kalmayı tercih ettiğini anlamak; zorunlu göçün yol açtığı toplumsal ve ruhsal sorunları saptamak; ve sorunun paydaşları olan kamu yetkilileri, sivil toplum kuruluşları (STK), belediyeler ve mağdurlar ile görüşerek çözümün önündeki engelleri tespit etmek amacıyla Şubat-Ekim 2005 tarihleri arasında dört alan çalışması gerçekleştirildi.

Alan araştırmalarında, yerinden edilme sorununun farklı boyutlarını anlamaya yardımcı olan niteliksel yöntem kullanıldı. Böylece, gerek yerinden edilmiş kişilerle, gerekse STK'lar, kamu yetkilileri ve belediye temsilcileri ile sorunun boyutu, mevcut uygulamalar ve çözüme yönelik görüşleri konusunda etraflı görüşmeler yapma fırsatı elde edildi. Yerinden edilmiş kişilere, ilgili STK'lar, belediye yetkilileri veya gazeteciler aracılığı ile ulaşıldı. Ziyaret edilen mahalleler ve köyler, bu kişilerin önerileri doğrultusunda ve farklı veriler elde etmek amacıyla gözetilerek belirlendi. Yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı haneler gelişigüzel ziyaret edildi. Bu kişilerle evlerde veya ortak kamusal alanlarda grup hâlinde görüşülerek derinlemesine mülâkat yapıldı. Bu toplu görüşmelerde, Türkçe bilmeyen katılımcılarla, Kürtçe bilen bir yakını, tanıdığı veya araştırma grubuna eşlik eden bir STK çalışanı, gazeteci veya belediye yetkilisi aracılığı ile konuşuldu.

Bu alan çalışmalarını, TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun (TESEV Araştırma Grubu) dört üyesi, asistanların katılımıyla gerçekleştirdi. İstanbul ve Diyarbakır alan araştırmaları grubun bir üyesi tarafından yapılırken, Batman ve Hakkâri'deki saha çalışmalarını grubun ikişer üyesi gerçekleştirdi. TESEV Araştırma Grubu'nun iki üyesi tarafından gerçekleştirilen Batman ve Hakkâri alan araştırmaları raporları, belirli bir iş bölümü çerçevesinde her iki üye tarafından ayrı ayrı kaleme alınan ikişer yazıdan oluşmaktadır.

Şubat 2005'te Deniz Yüksek tarafından gerçekleştirilen ilk alan çalışması için Diyarbakır'ın seçilmesinin nedeni, bu şehrin o dönemde Tazminat Yasası'nın henüz yeni başlamış olan uygulamasının bir anlamda öncülüğünü yapıyor olmasıydı. Bu nedenle, Diyarbakır saha çalışmasında ağırlık kent merkezine verilmiş, yasanın nasıl uygulandığını ve ne tür sonuçlar alın-

diğını değerlendirmek için kamu yetkilileri, avukatlar ve STK'lar ile görüşülmüş, ayrıca şehirde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin içinde buldukları koşulları değerlendirmek için kent merkezindeki mahallelerde yaşayan mağdurlar ile görüşmeler yapılmış ve zorunlu göçün Diyarbakır'da yarattığı kentsel sorunları saptamak için belediye yetkilileri ve STK'lar ile de görüşülmüştür.

Haziran-Temmuz 2005'te yapılan ikinci alan araştırması için Batman'ın seçilmesinin nedeni, bölgede en yoğun göç alan şehirlerden biri olması ve yerinden edilme konusunda çalışan STK'ların çokluğunun yerinden edilmiş kişilere erişimi kolaylaştıracasının düşünüldüğüdür. Türkiye'de yerinden edilme sorununun çözümleri konusunda bugüne dek atılmış en önemli adım olan Tazminat Yasası'nın uygulamalarını sürecin başından itibaren yakından takip etmek amacı güdüldüğü için, Diyarbakır çalışmasında çıkan ön bulgular ışığında, uygulamanın Batman'da yakından incelenmesi amaçlandı. Bu amaçla, grup üyelerinden Ayşe Betül Çelik ile Dilek Kurban'ın yaptığı bu alan çalışmasında, uygulamadan sorumlu kamu yetkilileri, baro yönetimi, komisyonlarda görev alan avukatlar, başvurulara vekâlet eden avukatlar, bu başvurulara aracılık eden STK'lar ve başvuru sahipleri ile derinlemesine görüşmeler yapıldı. En kapsamlı saha araştırmasını gerçekteştirme olanağının bulunduğu Batman'da, ilçe merkezleri, kısmen de olsa geri dönüş yapılan köyler ve il merkezinde göç alan mahalleler de ziyaret edildi. Böylece, geri dönüşün önünde bulunan engelleri, geri dönen mağdurlar ile kentte kalanların sorunlarını ve ihtiyaçlarını yerinde inceleme fırsatı bulundu. Bu tespitler, kamu görevlileri, belediye yetkilileri, STK'lar, sosyal hizmet uzmanları ve sağlık personeli ile yapılan görüşmeler ile derinleştirildi. Bu alan araştırması sonucu yazılan rapor iki bölümden oluşuyor: Birinci kısımda, Çelik, zorunlu göçün Batman ilinde yol açtığı sosyo-ekonomik sonuçlar ile geri dönüşün önündeki engelleri ele alıyor. İkinci kısımda ise, Kurban, Tazminat Yasası'nın Batman'da nasıl algılandığını ve uygulandığını değerlendiriyor.

Üçüncü alan araştırması, Deniz Yüksek tarafından 2005'in yaz aylarında İstanbul'da gerçekteştirildi. 1990'larda oldukça yoğun göç alan ve önemli sayıda yerinden edilmiş kişiye barındıran İstanbul, kuşkusuz Türkiye'de zorunlu göç konusunda yapılan bir araştırma açışından doğal adres niteliğinde. Bugün, yerinden edilmiş kişilerin büyük bir bölümü ülkenin batısındaki büyük şehirlerde yaşıyor. Yerinden edilmiş kişilerin büyük bir bölümünün artık dönmek istemediği veya dönemeyeceği ve zorunlu göçün kentsel bir sorun olduğu kanaatinden hareketle, İstanbul'da yerinden edilmiş kişilerin kentsel sorunlarına odaklanan bir saha çalışmasının gereği belirdi. Yüksek, İstanbul'un farklı bölgelerinde bir grup asistanın katılımıyla yaptığı derinlemesine görüşmelerde edindiği izlenimleri, Diyarbakır'da yapmış olduğu saha çalışmasında elde ettiği bulgular ile birleştirdi ve bu iki kentte yaşayan mağdurların kentsel sorunları üzerine bir rapor hazırladı.

Ekim 2005'te grup üyeleri A. Tamer Aker ve Dilek Kurban tarafından gerçekteştirilen son alan çalışması için Hakkâri seçildi. Bunun en büyük nedeni, Tazminat Yasası'nın bu ildeki uygulamalarının olumsuz olduğu yönünde alınan duyumlardı. Alan araştırmalarının yapıldığı tarihlerde bu konuda görece iyi örnek teşkil eden Diyarbakır ve Batman'dan sonra uygu-

lamada sorun yaşanan bir ilde araştırma yapmanın, uygulamada iller arasında gözlenen farklılıkların nereden kaynaklandığının anlaşılmasını sağlayacağı düşünöldü. Hakkâri'nin seçilmesinin bir diğler nedeni, 1990'larda köy boşaltmalarının en yoğun olduğu ve bu anlamda zorunlu göçten kaynaklanan mağduriyetlerin en fazla yaşandığı illerin arasında yer alması. Hakkâri il merkezi ve Çukurca ilçesinde yapılan çalışmalarda, kamu görevlileri, belediye yetkilileri, avukatlar, STK'lar ve mağdurlar ile görüşmeler yapılarak yasanın uygulaması, geri dönüşler ve zorunlu göçün yol açtığı kentsel ve toplumsal sorunlar konusunda bilgi ve görüş alışverişinde bulunuldu. Hakkâri'de gerek güvenlik nedeniyle köylere ulaşılmasının zor olacağı gerekse sürekli geri dönüşlerin olmaması nedeniyle köylere gidilemedi. Hakkâri alan araştırması raporu iki kısımdan oluşuyor. Aker'in kaleme aldığı birinci kısımda, Hakkâri'de meydana gelen zorunlu göçün nedenleri, ekonomik, sosyal, ruhsal ve toplumsal sonuçları ve köye dönüşün önündeki engeller değerlendiriliyor. Kurban'ın yazdığı ikinci bölümde ise, Tazminat Yasası'nın Hakkâri'deki uygulaması ele alınıyor ve şehirdeki genel durum insan hakları açısından değerlendiriliyor.

DIYARBAKIR'DA YERİNDEN EDİLME SORUNU: GERİ DÖNÜŞ, KENTSEL SORUNLAR VE TAZMİNAT YASASI'NIN UYGULAMALARI

Deniz Yüksekler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin nüfus açısından en büyük kentlerinden biri olan Diyarbakır, bölgede 1990'larda yaşanan yerinden edilme olgusunun yükünü en ağır şekilde yaşayan illerden biridir. Diyarbakır, kendi ilçelerine bağlı olan köy ve mezralar ile çevre illerdeki kırsal yerleşim merkezlerinde yaşanan zorunlu göçün yöneldiği bölgedeki en önemli il merkezi konumunda. Aynı zamanda Diyarbakır, kırsal bölgelerinden ve ilçe merkezlerinden batı ve güneydeki büyük kentlere zorunlu ve ekonomik nedenlerle göç vermiş durumda. Bu yazının amacı, Diyarbakır'da yerinden edilme sonrası oluşan sorun alanlarını ortaya koymak. Bu çerçevede, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP) uygulamaları; geri dönüşün önündeki engeller; yerinden edilmiş kişilerin ve hükümetin geri dönüş konusundaki yaklaşımları; yerinden edilen ailelerin çocuklarının sorunları; ve 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) Diyarbakır'daki uygulamaları ele alınacak.¹

Yazının ana fikirlerinden biri, köylerin boşaltılmasından yaklaşık 15 sene geçmiş olması nedeniyle geri dönüşün; güvenlik, koruculuk sistemi, ailelerin yapısı, kentte ve köyde geçim koşulları ve hükümetin bu konudaki yaklaşımı gibi birbirinden farklı pek çok unsura bağlı olduğu ve bu konuda kolayca bir öngöründe bulunmanın mümkün olmadığıdır. Yazıda vurgulanan diğer bir nokta, Mart-Nisan 2006'da Diyarbakır'da yaşanan olayların, zorunlu göçün ne denli önemli bir toplumsal sorun olduğunu göstermiş olmasıdır. Bu açıdan, çocukların durumu ve kamuoyunun çocuklara yaklaşımı özellikle önem taşıyor. Üzerinde durulacak olan diğer bir husus ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Ocak 2006 tarihli *İç-yer* kararından sonra, Tazminat Yasası'nın uygulamalarının denetiminin zorlaşmış olması.

1. BOŞALTILAN KÖYLER VE GERİ DÖNÜŞ

Diyarbakır ilinde 1990'ların ilk yarısında yaşanan zorunlu göçün sayısal boyutu konusunda birbirini tutmayan rakamlar mevcut. Diyarbakır Valiliği'nin hazırladığı "Köye Dönüş ve Re-

---

¹ Bu yazı, Şubat 2005'te Diyarbakır'da TESEV Araştırma Grubu üyesi Deniz Yüksekler ve asistan Şefika Kumral'ın yaptığı alan araştırmasının bulgularına dayanıyor. Araştırma kapsamında Diyarbakır'da konuyla ilgili vali yardımcıları, Büyükşehir Belediye Başkanı, Diyarbakır Barosu'nun temsilcileri, İnsan Hakları Derneği (İHD) Diyarbakır Şubesi ile Diyarbakır Göçmenlerle Dayanışma ve Sorunlarını Bilimsel Araştırma Derneği'nin (Diyar Göç-Der) temsilcileri, Kadın Merkezi (KA-MER) çalışanları ve Büyükşehir ve Yenışehir Belediyeleri'nin kadın sorunlarıyla ilgili birimlerinin çalışanlarıyla görüşüldü. Ayrıca, KA-MER ve Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM) aracılığıyla ulaşılan yerinden edilmiş 15 ailenin üyeleriyle mülakat yapıldı. Tazminat Yasası ile ilgili uygulamalar son bir yıl içinde hız kazandığı için, bu konudaki ve ayrıca KDRP uygulamaları hakkındaki bilgiler; Valilik, Diyar Göç-Der ve Diyarbakır Barosu'ndan Şubat, Mart ve Mayıs 2006 tarihinde alınan ek bilgilerle güncellendi.

habilitasyon Çalışmaları” notunda, “terör olayları nedeniyle ... bir kısım köy ve mezralarda yaşayan vatandaşlarımız özellikle 1992-94 yılları arasında yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır” denilerek, ilde toplam 90 köy ve 304 mezranın “boşalmış” olduğu ifade ediliyor (Diyarbakır Valiliği, 2005). Diyarbakır Vali Yardımcısı Erol Özer’den Şubat 2006’da alınan güncellenmiş bilgilere göre, bu yerleşim yerlerinden 74 köye ve 155 mezraya geri dönüş yapılmış.² Özer, bu yerleşim birimlerinden ayrılan nüfusun 43.664 kişi (7.600 hane), geri dönenlerin ise 19.800 kişi (3.500 hane) olduğunu belirtti.³

Şubat 2005’te görüşülen valilik yetkilileri, boş görünen 14 köy ve 150 kadar mezranın, güvenlik nedeniyle dönülemeyen yerleşim birimleri olduğunu dile getirdiler. Mart 2006’da görüşülen Diyarbakır Göçmenlerle Dayanışma ve Sorunlarını Bilimsel Araştırma Derneği (Diyar Göç-Der) ve Diyarbakır Barosu temsilcileri de, Kulp’a bağlı Alaca Köyü’nün bazı mezarları ile Dicle’ye bağlı Kurşunlu Köyü’ne geri dönüş yapılamadığını, bunun dışındaki yerleşim birimlerine dönüşlerin gerçekleştiğini ifade ettiler. Göç-Der ve Baro temsilcilerinin verdiği bilgiye göre, adı geçen yerlerdeki güvenlik güçleri, resmen değil ama dolaylı olarak köylülerin geri dönmelerini güvenlik nedeniyle teşvik etmiyorlar. Valiliğin 2005 yılı başı itibarıyla geri dönüşleri gösteren “Boşalan Köy ve Mezra Durum Tablosu”na göre, Kurşunlu Köyü “güvenlik nedeniyle” boşalmış ve hâlâ boş görünüyor. Alaca Köyü ve 31 mezarı da “terör eylemleri nedeniyle” boşalmış ve hâlâ boş görünüyor.

Yukarıda sözü edilen valilik notuna ekli iki ayrı listenin başlıkları, “tamamen ve kısmen boşalan köy ve mezarların durumu” ve “tamamen boşalıp geri dönüş yapan yerleşim yerleri” şeklindeydi. Bu listelerin ilkinde, “boşalma nedeni” olarak iki ayrı gerekçe dikkati çekiyor. En çok boşalan yerleşim biriminin yer aldığı Lice ve Kulp ilçeleriyle, Silvan ve Merkez’e bağlı köy ve mezarların yanında boşalma nedeni olarak “terör eylemleri nedeniyle” yazılıyken, diğer ilçelerin boşalan yerleşim birimlerinin yanında “güvenlik nedeniyle” ifadesi yer alıyor. Listede farklı iki “boşalma nedeni”nin yer alması, askeri ve idari yetkililerin boşaltılan köyleri şeffaf olmayan bir kıstasa göre gruplandırmış olabilecekleri ihtimalini akla getiriyor. Öte yandan, bazı resmi kurumların “boşalan” köylerin nüfuslarına yönelik önyargılı tutumlara sahip olduğu yönünde bazı belirtiler de mevcut. Örneğin, Diyarbakır’da bir avukatın Bilgi Edinme Hakkı Yasası’ndan yararlanarak talep ettiği ve Diyarbakır’ın bir ilçesinin kaymakamlığından kendisine gönderilen (ve ilçe jandarma komutanlığının hazırlamış olduğu) bir listede, boşalan ve geri dönüş yapılan köy ve mezarların yanındaki kutularda, “tarafsız,” “devlet yanlısı” ve “terör örgütüne müzahir” ibareleri yer alıyordu.⁴ Tek bir misal olsa da, bu örneğin; devletin köy boşaltmalarındaki sorumluluğunu hâlâ kabul etmemiş olmasının bir izdi-

-
- 2 ‘Geri dönüş yapılan’ yerleşim birimleri ifadesi, bir köye veya mezraya, o yerleşim yerlerinin geçmişteki bütün nüfusunun döndüğü anlamına gelmiyor.
  - 3 Burada dikkat çekici olan bir nokta, valiliğin 2005 tarihli notunda boşalan köylerden ayrılan kişilerin sayısının daha düşük olması. “Köye Geri Dönüş ve Rehabilitasyon Çalışmaları” notunda, yerleşim yerleri boşalan nüfus 38.666 kişi olarak görünüyordu.
  - 4 Söz konusu avukatın gösterdiği belgeden, ‘terör örgütüne müzahir’ köylere de geri dönüş yapıldığı anlaşılıyordu.

şümü olduğunu düşünebiliriz. Pek çok köyde ve mezrada yaşayanların koruculuğu kabul etmedikleri için güvenlik güçleri tarafından evlerinden çıkartıldıklarını hatırlarsak, bu tür yerleşim yerlerinin bölgedeki askeri ve idari kurumlar tarafından 'devlet yanlısı' veya 'devlet karşıtı' şeklinde yaftalanmış olması ihtimali mevcuttur.

Zorunlu göç mağdurlarının sayıları konusunda da çelişkili bilgiler var. Diyarbakır Valiliği, yukarıda sözü edilen rakamları veriyor. Diyar Göç-Der yetkilileri ise, Ağustos 2003'te yaptıkları ve "bilimsel" olmadığını dile getirdikleri tahmini bir çalışmaya dayanarak, Diyarbakır ilinde 133.000'den fazla kişinin köy ve mezralarını boşaltmak zorunda kaldığını, bu kişilerden 41.000'den fazlasının 2003 itibarıyla geri dönmüş olduğunu söylediler. İHD Güneydoğu Temsilciliği'nin 2005'te bölge illerinde 'örneklem' yöntemiyle yaptığı ve bulgularını TESEV Araştırma Grubu'yla paylaştığı bir çalışmada ise, Diyarbakır ilinde geri dönen yerinden edilmiş kişi sayısı resmi rakamlardan yüzde 45 daha düşük görünüyor.⁵ Köy boşaltmalarının en yoğun yaşandığı 1990'ların ilk yarısında Diyarbakır il merkezine tam olarak kaç kişinin göç ettiğini bilemiyoruz. 1990 ve 2000 yılları Genel Nüfus Sayımları'na göre Diyarbakır ilinin 'şehir nüfusu' (bu terim, il ve ilçe belediyeleri sınırları içindeki bütün nüfusu kapsıyor) 595.440'tan 817.692'ye çıkmıştı. İl merkezinde yaşayanlar, 1995 yılında kentin bugüne göre çok daha kalabalık olduğunu söylüyorlar. Fakat 1995 yılında nüfus sayımı yapılmadığı ve 2000 sayımında göçle ilgili sorular sadece 1995-2000 yılları arasını kapsadığı için, 1990-1995 arasındaki göçün boyutu konusunda hiçbir zaman sağlıklı bir veri elde edilemeyecek.

Rakamlardaki bu tutarsızlıklar, Bölüm III'te açıklandığı gibi, İçişleri Bakanlığı ve valiliklerin boşaltılan köylerden göç edenleri hesaplama yöntemlerinin, Yol Gösterici İlkeler'in yerinden edilmiş kişi tanımına uymamasından kaynaklanıyor. Nitekim, Diyarbakır'da görüşülen bir valilik yetkilisi, kaymakamlıkların ve jandarma komutanlıklarının derledikleri boşalan yerleşim yerlerinin nüfuslarına ilişkin sayıların birbiriyle ve kendi içlerinde tutarsız olduğunu, çünkü kimi zaman sadece tamamen boşaltılan köylerin, kimi zamansa buna ek olarak birkaç ailenin göç ettiği köylerdeki nüfusun da sayıya dahil edildiğini söyledi.

Yine yukarıdaki tartışma, geri dönenlerin sayıları konusundaki tutarsızlık konusunda da bir ipucu veriyor. Sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve valiliğin verdiği rakamlarda, geri dönenlerin bütün yılı köyünde geçirmeye başlayanlar mı, yoksa sadece yaz mevsimini köyde geçirebilenler mi olduğu anlaşılıyor. KDRP'ye başvurmadıkları hâlde dönenlerin verilen sayılara dahil olup olmadığı belli değil. Benzer şekilde, KDRP'ye başvurmuş oldukları hâlde dönmemiş olanlar da bulunabilir.

2. KDRP

Vali Yardımcısı Erol Özer'in verdiği bilgiye göre, KDRP'nin uygulamaya konulduğu 2000 yılından 2006'ya kadar, Diyarbakır'da devlet ve İl Özel İdare bütçelerinden 9.800.000 YTL har-

---

5 Bu çalışmada İHD, Diyarbakır'ın beş ilçesine bağlı daha önce boşaltılan toplam altı köy ve yedi mezrayı kapsayan bir örneklem oluşturarak, resmi rakamlardaki geri dönen kişi sayısı ile kendi gözlemlerine göre kaç kişinin dönmüş olduğunu karşılaştırmış.

cama yapılmış durumda. Devlet bütçesinden karşılanan ödenekle, köye dönenlere inşaat malzemesi gibi aynı yardımlar verilmiş. İl Özel İdaresi Bütçesi'nden yapılan harcamalara, boşalan ve şimdi geri dönüş olan 37 köy ve 23 mezraya su götürülmesi, bazı ailelere arı kovanı verilmesi, elektrik tesisatlarının yapımı ve 324 km. yol bakımı dahil.

KDRP kapsamında bunların yanı sıra, Kulp'a bağlı İslamköy ile Merkez'e bağlı Buçuktepe Aşağı Beyan mezrasında 'cazibe merkezi' kurulmuş. İslamköy ile Tur mezrasında toplam 50 konut inşa edilerek 2001'de hak sahiplerine teslim edilmiş. "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Çalışmaları" notunda; Diyarbakır Valiliği, GAP İdaresi ve Köy Hizmetleri Müdürlüğü'nün yürüttükleri bu proje kapsamında, içme suyu, kanalizasyon, elektrik, telefon, yol yapımı ve okul onarımının da yer aldığı belirtiliyor (Diyarbakır Valiliği, 2005). KDRP'nin yürürlüğe girmesinden önce, Diyarbakır Merkez'de zorunlu göç edenlere tahsis etmek amacıyla "500 Evler" diye anılan konutlar yapılmış ve daha önce afet evleri olarak yapılmış olan "450 Evler" de göç etmek zorunda kalan yurttaşlara verilmiş. "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Çalışmaları" notunda ayrıca, göç edenlerin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın (SYDV) kaynaklarından "yararlandırılması" da, köye dönüş ve rehabilitasyon çalışmaları arasında sayılıyor. Notta, bütün bu faaliyetler için İl Özel İdaresi bütçesinin yanı sıra, Köy Hizmetleri Müdürlüğü ve Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi'nin (TEDAŞ) mali katkısının olduğu belirtiliyor. Ancak harcanan paraların çeşitli kalemlere ve ilçelere göre net bir dökümü yer almıyor.

Vali Yardımcısı Erol Özer, Şubat 2005'teki görüşmede, dönüş için toplu başvuruların olduğu köylerde KDRP fonlarının altyapı çalışmaları gibi projeler için harcandığını, bunun yanı sıra ev inşası için malzeme yardımı verildiğini belirtti. Özer, altyapı (yol, su elektrik, vb.) yatırımı yapılacak köylerin seçilmesinde, ilçe merkezlerine yakınlık, güvenlik sorununun olmaması ve kayda değer sayıda hanenin geri dönmeyi istemesi gibi kıstasların kullanıldığını söyledi.

Valiliğin KDRP hakkında verdiği bu bilgilerden şu izlenim ediniliyor: 2000 yılına kadar, 450 Evler ve 500 Evler gibi sınırlı kişinin yararlanabildiği konut edindirme faaliyetleri ile SYDV'nin münferit yardımları dışında yerinden edilen kişilere yönelik hiçbir yardım programı yoktu. 2000 sonrasında ise KDRP çalışmaları özellikle inşaat malzemesi yardımı ile görece çok sayıda kişinin döndüğü köylerde altyapı çalışması şeklinde yoğunlaştı. Ancak söz konusu altyapı çalışmalarının bu aşamada hâlâ çok yetersiz olduğu aşikâr. Çünkü aşağıda anlatılacağı gibi, yerinden edilmiş kişilerin önemli bir sıkıntısı, köylerinin yaşanacak durumda olmaması nedeniyle geri dönememeleri.

3. GERİ DÖNÜŞ EĞİLİMLERİ

Geri dönüş; hem hükümetin hem de Türkiye'de yerinden edilme sorunuyla ilgilenen Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği'nin (AB), zorunlu göç sorununun çözümüne yönelik politikalar arasında şu ana kadar üzerinde en çok durdukları nokta (örneğin bkz. Bakanlar Kurulu, 2005). Ancak geri dönüş, hanelerin yapması beklenen basit bir tercihten öte, zorunlu göçün üzerinden on yıldan fazla geçtiği bu aşamada artık karmaşık bir sosyolojik olgu nite-

liği taşıyor. i) Geri dönüşün ne anlama geldiği, ii) kimlerin geri dönmek istediği, iii) geri dönüşün ekonomik olarak gerçekçi olup olmadığı, iv) koruculuğun ve güvenlik kaygılarının geri dönüş önünde oluşturduğu engeller ve nihayet v) hükümetin geri dönüşler konusundaki tutumu, önümüzdeki dönemde bireylerin ve hanelerin dönüş hakkındaki kararlarını belirleyecek unsurların başında geliyor. Bu beş unsuru, Diyarbakır'daki saha çalışmasının bulguları ışığında ve İstanbul'daki alan araştırmasının verileriyle desteklemek suretiyle sırasıyla ele alalım.⁶

Diyarbakır ve İstanbul'da yerinden edilmiş hanelerin üyeleriyle yapılan görüşmelerde “köyünüze dönmek istiyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar, bu konunun çok çetrefil olduğunu gösteriyor. Herşeyden önce ‘köye dönmek,’ farklı kişiler için değişik anlamlara geliyor. Üstelik bu soruya verilen yanıtlar, görüşülen kişinin yaşı, cinsiyeti, sosyo-ekonomik durumu, hane içindeki konumu ve nerede yaşadığı gibi değişkenlere göre önemli farklılıklar gösteriyor.

3.1 Geri Dönmek Ne Demektir?

Öncelikle şunu vurgulamak gerekiyor. Geri dönüş, sadece *köylere* değil, genel olarak *yaşam alanlarına* dönüş olarak algılanmalı. Çünkü Bölüm III'te belirtildiği gibi, sadece kırsal yerleşim yerlerinde değil, Güneydoğu'da çatışmaların yoğun olduğu ilçe merkezlerinde de yerinden edilme yaşandı. Diyarbakır, bu açıdan önem taşıyor. Özellikle Lice ilçe merkezi (ve bir dereceye kadar Kulp ve Hani gibi diğer bazı ilçeler), 1990'ların ilk yarısında güvenlik güçleri ile PKK arasında yoğun çatışmalara sahne olmuştu. Bunun sonucunda ilçe merkezlerinde yaşayan pek çok kişi de can güvenliklerinin kalmadığı düşüncesiyle il merkezine veya batıdaki illere göç etmişlerdi. Bu kitapta vurgulanan önemli noktalardan birisi, doğrudan köyleri boşalmış veya boşaltılmış olmasa bile bu kişilerin de Yol Gösterici İlkeler'deki “yerinden edilmiş kişi” tanımının kapsamına girdiğidir. Nitekim, Diyarbakır ve İstanbul'da görüşülen yerinden edilmiş kişiler arasında, yaşam alanlarını bu şekilde terkeden hanelerin üyeleri vardı.

İkinci olarak vurgulanması gereken nokta; istekleri dışında, aniden ve travmatik bir şekilde yaşam alanlarından ayrılan kişiler için geri dönmenin farklı farklı anlamları olduğu.⁷ Kimileri köye dönmeyi, hayatının geri kalanını köyünde geçirmek; kimileri, yaz tatillerini memleketinde geçirebilmek; bazı yaşlılar, ölen yakınlarının mezarını ziyaret edebilmek; yine bazıları, ölülerini köyde gömebilmek olarak algılıyor. Köye dönmek, kimi zaman da siyasi bir talep olarak dillendiriliyor. Bu nedenle, köye dönmeyi istemek öncelikle *köye dönme hakkına sahip olmayı istemektir*. Köylerin aniden, insanlara hiçbir yardım sağlanmadan ve seçe-

---

6 Bu yazı Diyarbakır'daki durumla ilgili olsa da, İstanbul'da Temmuz-Ağustos 2005'te yürütülen alan araştırması sırasında görüşlerine başvuru Diyarbakırlı zorunlu göç mağdurlarının talep ve arzularından da söz edilecek.

7 Bu bölüm, Ayata ve Yüksekler'in (2005: 34-36) geri dönüş hakkındaki analizinden esinlenerek yazıldı.

nek bırakmadan boşaltılmış olması, bazı anayasal hakların ihlali anlamına geliyordu (TBMM, 1998). Dolayısıyla, eğer yerinden edilmiş kişilerin vatandaşlık haklarının yeniden tesisi amaçlanıyorsa, sürekli olarak köylerinde yaşamayı isteyip istemediklerine bakılmaksızın, memleketleriyle olan manevi ve maddi ilişkilerini yeniden kurabilmelerinin önünün açılması gerekiyor.

3.2 Kimler Dönmek İstiyor?

Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan saha çalışmaları, istatistiksel örnekleme yöntemlerine dayalı değildi. Bu açıdan, görüşülen kişilerin verdiği yanıtların yerinden edilmiş tüm nüfus hakkında genelleme yapılmasına imkân vermediğini baştan söylemek gerekiyor. Ancak yine de, geri dönüşe ilişkin arzular ve beklentilerde bazı unsurlar öne çıkıyor. Diyarbakır il merkezinde yaşayan yerinden edilmiş kişiler, İstanbul'da ikâmet edenlere kıyasla, belirli koşulların oluşması durumunda köylerine dönmek konusunda daha istekliler. Genel olarak, köye dönmek konusunda en istekli olan grubu yaşlılar oluşturuyor. Hanelerin erişkin yaşta ama henüz evlenmemiş olan genç üyeleri ise, köye dönüşe en soğuk bakan grup. Ayrıca, köyleri boşaltılırken küçük yaşta olan veya şehirde doğup büyüyen gençler de, dönüş fikrini pek benimsemiyorlar. Yetişkin erkekler, dönüş fikrine yetişkin kadınlara kıyasla daha yatkınlar.⁸ Sosyo-ekonomik olarak bakıldığında ise, kent ekonomisine ücretli emek ilişkisiyle eklenmiş olan aileler köye dönmek konusunda daha isteksizken, kent yaşamına ekonomik ve sosyal açıdan hiç tutunamayanlar, köye dönmeyi bir umut olarak görüyorlar.

Ayrıca, hane içindeki kuşak, cinsiyet ve ekonomik faaliyetten kaynaklanan dengeler de, bir ailenin geri dönmeyi isteyip istemediği ya da hangi üyelerin geri dönebileceği konusunda kimi zaman çelişen ipuçları verebiliyor.⁹ Örneğin, okulda çocuğu olan aileler, okulu olmayan bir köye ailece dönmek istemiyor, ama aynı ailenin yaşlıları isteyebiliyor. Ya da, bir ailenin düzenli ücretli işi olan genç üyeleri kentte kalmak isterken, ebeveynler dönüşten yana olabiliyorlar. Bu durumlarda, hane içindeki güç dengeleriyle koşut olarak, mevsimlik dönüşler, hanenin bir kısmının dönmesi veya hane toptan dönse bile genç üyelerin dönemsel göçe devam etmesi söz konusu olabilir. Aslında köy boşaltmalarının yaşandığı döneme geri dönecek olursak, kimi zaman hane içinde ekonomik ve zorunlu göçün birbirini izlediğini veya bir arada gerçekleştiği çıkarımında bulunabiliriz. Görüştüğümüz bazı aileler, köy boşaltma sırasında köyde sadece yaşlılar, kadınlar ve çocukların kalmış olduğunu anlattılar. Genç ve yetişkin erkekler ise, ya güvenlik kaygısıyla (hem PKK'nın hem de güvenlik güçlerinin baskılarının erkekler üzerinde yoğunlaştığı düşünülürse) ya da çalışmak amacıyla kö-

---

8 Kadınların köye dönmeyi istememesi, ekonomik göçlerle ilgili yapılan araştırmalardaki bulgularla da örtüşüyor (örneğin bkz. Erman, 2001).

9 Ekonomik göçle ilgili geçmişte yapılan sosyal bilim çalışmalarında, karar verici birimin bireyler olduğu varsayıyordu. 1970'lerden sonra yapılan çalışmalarda ise, karar verici birimin hane olduğu genel olarak kabul gördü. Fakat son dönemlerde gerçekleşen akademik açılımlar, hanelerin yeknesak olmadıklarını ve dolayısıyla hane içinde her zaman işbirliği olmayabileceğini, kimi zaman da çatışma ve çelişki yaşanabileceğini gösteriyor (örneğin bkz. Sen, 1990).

yü zaten terketmişlerdi. Dönemsel/mevsimlik göçün öteden beri yaygın olduğu ve 1990'ların başı itibariyle çalışabilecek yaştaki erkeklerin göçünün hızlandığı bölgede; yerinden edilme ve şimdi de geri dönüş süreçlerinin ekonomik göçle içiçe girmiş olduğu söylenebilir.

Ancak zorunlu göçün ekonomik göçle içiçe girmesi, yerinden edilme olgusunun özgünlüğünü ortadan kaldırmıyor. Tam aksine, güvenlik kaygıları, PKK'nın veya güvenlik güçlerinin baskıları, köy boşaltmalar, bölgedeki tarımsal ekonominin çökmesi gibi nedenlerle göç eden aileler; gittikleri yerlerde ve geri dönüş sürecinde, normalde ekonomik göçmenlerin yaşadıkları birçok sorunla karşı karşıya kalmış durumdadılar.¹⁰

3.3 Geri Dönüş Gerçekçi bir Seçenek mi? Ekonomik Sorunlar ve Hane İçi Farklılaşmalar

Zorunlu göç mağdurlarının geri dönüş hakkındaki düşünceleri, dönüşün sosyo-ekonomik açıdan ne kadar karmaşık bir süreç olduğu ve geri dönmek isteyip de dönemeyenlerin hâlâ önünde bulunan sosyo-ekonomik engellerin niteliği hakkında somut bilgiler sunuyor. Bu bölümde, yerinden edilmiş 15 hanenin üyeleriyle¹¹ Diyarbakır'ın en yoksul gecekondu semtlerinden olan Benusen ve Aziziye mahallelerinde yapılan görüşmeler ile İstanbul'da görüşülen Diyarbakır'ın Hani, Kulp, Silvan ve Lice ilçelerinden göç etmiş hanelerin üyelerinin düşüncelerine yer verilecek.¹²

Diyarbakır'da "köye dönmek istiyor musunuz?" sorusuna "hayır" cevabı veren sekiz kadından bazıları böyle bir isteklerinin olmadığını, bazıları da dönmelerinin şu veya bu nedenle gerçekçi olmadığını dile getirdiler. "Dönebiliriz" diyenler ise, ancak belirli koşullar olduğunda köye dönebileceklerini söylediler. Bu koşulların en önemlileri arasında, "evlerinin yapılması/yaptırılması" ve bununla ilişkili olarak, köye elektrik, su ve yol getirilmesi yer alıyordu. Köye dönmeyi çok istediğini söyleyen ve köyün güzelliklerini uzun uzun anlatan 19 yaşındaki bir genç kız ise (köyü, o yedi yaşındayken boşaltılmıştı), sohbetin ilerleyen bir aşamasında, aslında kendisinin bir işte çalışabildiği sürece şehirde kalmayı istediğini, köy hayatının kendisine uzak olduğunu, ama eğer anne-babası dönerse, onlara bakmak için kendisinin de geri dönmesi gerektiğini belirtti.

Köye dönen akrabaları olmasına rağmen kendileri dönmemiş olan kişiler, gerekçe olarak maddi imkânsızlıklarını gösterdiler. Bu kişilerin köye dönmemesinin en önemli nedeni, ev

---

10 Bu sorunların ayrıntılı bir tartışması için, bu bölümde bkz., Yüksekler: "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar."

11 Görüşülen hane temsilcilerinin 12'si, 19-60 yaş arasındaki kadınlar, 3'ü ise, 24-40 yaş arasındaki erkeklerdi. Kadınların ikisi bekâr, diğerleri ise evli veya duldu ve çocuk sahibiydi. İki bekâr genç kız dışında, kadınlar hiç okula gitmemişti ve çok az Türkçe biliyorlardı. Erkeklerin 34 ve 40 yaşlarında olan ikisi evli ve çocuk sahibiydi ve ilkokula gitmişlerdi. Görüştüğümüz kişilerin çoğunun kadın olması, örnekleme belirli bir yanlılık vermekle birlikte, bu konuda daha önce yapılan anket çalışmalarında genelde erkek deneklerin çoğunlukta olduğu hatırlanırsa, bu taraflı örneklemin aslında olumlu olduğu savunulabilir (örneğin Barut, 1999-2001).

12 Bu kişilerden ikisi, 20 yaşında evli olmayan bir genç kız ve bir genç erkek, ikisi evli ve çocuklu kadın, biri de evli bir erkekti.

yaptırma/tamir ettirme masrafını karşılayamayacak kadar parasız olmalarıydı. Bu konuda, KDRP çerçevesinde verilen yardımların yetersiz olduğu anlaşılıyor. Çünkü, görüşülen birkaç kişi, verilen çimento-demir-tuğla yardımının tek başına işe yaramadığını, o malzemeleri köye taşımak ve evi yaptırmak için para gerektiğini vurguladılar. Erkek ve kadın çoğu kişi, KDRP'den yararlananların zaten köye dönmüş olan ve “durumu iyi olan” aileler olduğunu düşünüyorlardı. Dolayısıyla, yardım yetersiz kaldığı için KDRP'den en yoksul kesimin yararlanmadığı söylenebilir.

Köye dönmek istemediğini söyleyen iki kadın, konuşmanın bir yerinde, “eğer toprakları olsaydı” dönmeyi tercih edebileceklerini dile getirdi. Burada toprağı olmamak neyi ifade ediyor? Aslında kadınlardan birisi kayınpederinin, birisi de babasının köyde tarım arazisi olduğunu söyledi. Ancak, evlilik sonucu haneler ayrılınca, ikisinin de bu toprakların ekilip biçilmesine katılma ve üründen pay alma olasılığı kaybolmuştu. İkinci kadın, ayrıca zaten babası öldükten sonra toprağına amcasının el koyduğunu, bu yüzden erkek kardeşinin de köye dönemediğini anlattı. Öte yandan, Güneydoğu'nun çoğu yöresinde toprak dağılımının çok dengesiz olduğu düşünülürse, ‘topraksız köylüler’in geri dönüşünün de çok zor olduğu sonucu çıkarılabilir.¹³

Köye dönmeyi istemediklerini söyleyen bazı kadınlar, köy hayatının zorluğundan yakındılar. Birisi ise, çocuklarının köyü istemediğini söyledi. Bu kadın, şehre geldikten sonra küçük çocuklarını okula gönderdiğini, büyüklerin ise hiç okula gidemediklerini anlattı. Erkeklerin üçü de, eşlerinin/annelerinin köye dönmek istemediğini, çünkü şehir hayatının onlar için daha rahat olduğunu söylediler.

İstanbul'da görüşülen Diyarbakırlı hane reisleri ve gençler arasında, dönüş konusunda yine karmaşık eğilimler ifade edildi. İstanbul'da kayıt dışı da olsa bir geliri olanlar ve çocuk okutanlar dönüşe soğuk bakıyorlardı. Örneğin, dört çocuklu 27 yaşında Kulplu bir kadın, köye dönmeyi hiçbir şekilde istemediğini belirtti. 1991'de köyleri boşaltıldığında önce ailesiyle Diyarbakır merkeze göç eden, sonra evlenip İstanbul'a gelen bu kadının eşi cezaevindeydi. Kendisi evde el işi yapıyor, çocukları da hem okuyor hem de sokakta çalışıyordu. İstanbul'da çok yoksul olmasına rağmen, köyünde “yapacak hiçbir şey olmadığını” vurgulayan bu kadın, geri dönmek için bir neden görmüyordu. Kardeşleri ve kendisi konfeksiyon atölyelerinde çalışan, ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiş olan 20 yaşında Liceli bir genç kız, sosyal açıdan çok kapalı olduğunu ve iş olanaklarının bulunmadığını düşündüğü Lice'ye dönmek için söz konusu olmadığını anlattı. Öte yandan, Silvan'daki köyleri boşaltıldıktan sonra Manisa'ya göç eden, daha sonra 2000 yılında köye geri dönen sekiz çocuklu bir ailenin 20 yaşındaki oğlunun durumu, daha farklı bir örnek teşkil ediyor. Bu aile, batıdaki illerde çalışan çocuklarının gönderdiği parayla köydeki evlerini yeniden inşa etmiş. Artık ailenin tümü köyde yaşarken, konuştuğumuz genç iki senedir İstanbul'da konfeksiyonda çalışıyor ve ailesine para gönderiyordu. Bu şekilde zorunlu ve ekonomik göçün birbirine karışmış olduğu

---

13 Dengesiz toprak dağılımının sosyal sonuçları konusunda, örneğin (bkz. Karapınar, 2005).

bir örnek daha verilebilir. Korucu olmaları yönündeki baskı yüzünden önce mezralarından ayrılan, 1994'te de yine aynı nedenle köylerinden ayrılmak zorunda kalan Silvanlı bir aile, 2001'de İstanbul'a göç edene kadar ilçe merkezinde yaşamıştı. Köylerinin hiçbir zaman tamamen boşaltılmadığını söyleyen 39 yaşındaki aile reisi erkek, bir süre köydeki tarlasını ortakçıya vererek geçindiğini anlattı. Ancak ekonomik durumu kötüleşince 2001 yılında ailece İstanbul'a göç etmişlerdi. 11 çocuğundan ergen yaşta olan oğulları konfeksiyonda çalışıyor, küçükler ise okula devam ediyordu. Kendisi işsiz olan bu adam, mezraya veya köye dönmeyi düşünmediklerini, çünkü mezrada "hiçbir şey olmadığını," üstelik İstanbul'da durumlarının daha iyi olduğunu anlattı. Diğer yandan, 40 yaşlarında Hanili evli bir kadın, çocukları kötü alışkanlıklara veya suça bulaşmasın diye, üstelik de geçim daha kolay olduğu için köye dönmeyi arzu ettiğini söyledi. Ancak Hani'deki mülklerini sattığını, İstanbul'da krediyle eski bir ev aldığını ve çocuklarının sokakta çalışarak kazandıkları parayla borç ödediğini anlatan bu kadının dönmek için en temel koşulu, bölgede barış ve huzur olmasıydı.

Bu bilgiler, bu aşamadan sonra yerlerinden edilmiş insanların geri dönüp dönmeyeceği konusunda bir sonuca ulaşılmasına izin veriyor mu? En kesin olan bulgu, bir önceki bölümde iddia edildiği gibi, yerinden edilme sürecinden 10 sene geçtikten sonra, geri dönüşün sosyolojik olarak çok karmaşık bir olgu hâline geldiğidir. Özellikle Diyarbakır il merkezinde yaşayanlar için, geri dönüş arzu edilebilir bir seçenek gibi görünüyor, ancak ekonomik açıdan geri dönüşün şu aşamada sürdürülebilir olduğu kuşku götürür. Nitekim, görüşmelerde "devlet evlerimizi yaptırın, bize hayvan versin, o zaman döneriz" veya "okul yok, yol yok; o yüzden istediğim hâlde dönemem" şeklinde ifadeler göze çarpmıyor.

3.4 Güvenlik Koşulları ve Korucular

Ancak ekonomik koşullardan, hane içi çatışmalardan ve yerinden edilmenin yaşandığı kırsal bölgelerin yeniden inşasından bağımsız olan çok önemli başka bir mesele var. Denilebilir ki; mevcut geri dönüşlerin kalıcı olması ve dönmeyi isteyen kişilerin dönebilmesi için olmazsa olmaz koşul 'güvenlik'tir. Diyarbakır'da görüşülen erkekler, genel olarak köye dönüşün önündeki en önemli engellerden birinin, güvenliğin sağlanmamış olması olduğunu; çatışmalar ve operasyonlar tamamen durmadan, insanların dönmek istemeyeceğini düşünüyorlardı. Silvan'ın bir köyünden Diyarbakır'a göç eden bir erkek, köye dönen akrabalarından birisinin, son bir yıl içinde komşu köyden gelen korucular tarafından dövüldüğünü ve köyden ayrılmak zorunda kaldığını anlattı. Hazro'nun bir köyünden olan bir erkek ise, güvenlik güçlerinin köyün çevresinde hâlâ operasyonlar düzenlediğini ve dönen bazı köylülere işkence yaptığını duyduğunu söyledi.

Şubat 2005'te görüşülen İHD temsilcileri, kendilerine gelen bilgilere ve insan hakları ihlalleri konusundaki başvurulara dayanarak, son bir yıl içinde geri dönüşlerin azalmış olduğu kanısında olduklarını söylediler. İHD Güneydoğu Temsilcisi Mihdi Perinçek, buna, güvenlik güçleriyle PKK arasındaki çatışmaların son bir yıldır artmasının neden olduğunu düşündüklerini söyledi. İHD Şube Başkanı Selahattin Demirtaş da, korucularla ilgili bir olay veya bir

çatışma olduğunda, bu haberin bir yörenin insanları arasında hızla yayıldığını ve kişilerin bu yüzden köye dönme iradelerinin kırıldığını belirtti. Demirtaş, önümüzdeki yıllarda geri dönüşleri özendirici tedbirler alınırca, bölgedeki insanların güvenini kazanmış olan İHD'nin ve başka STK'ların, bu tür güvensizlikleri giderme ve vatandaşla devlet arasında güveni sağlama konusunda yapıcı bir rol oynayabileceğini vurguladı. Görüşmelerden birinde, 12 seneden beri ilk kez geçen yaz Kulp ilçesine bağlı köylerine giden bir ailenin üyeleri, komşu köyden gelen korucuların, hayvanlarını kendi tarlalarında otlattıklarını ve zarar verdiklerini anlattılar. Bu yüzden, kendi köylüleriyle korucular arasında kavga çıkmış, ama silahlı bir çatışma yaşanmamıştı. Ailenin bir üyesi, önceki yaz köyü ziyaret etmemiş olsalardı, bir dahaki seneye korucuları topraklarına el koymuş bulabileceklerini düşünüyordu.

İstanbul'da konuşulan Silvanlı genç erkek, 2000 yılında köye dönüşler yeni başladığında, yakındaki bir köyden korucuların zaman zaman geldiklerini, ancak köyde hane sayısı artınca korucuların ayak kestiğini anlattı. Dolayısıyla, korucularla ilgili bir sorunları yoktu. Yine İstanbul'da görüşülen bir başka Silvanlı erkek, birkaç yıldır köyünü "misafir" olarak ziyaret ettiğini, kendi köyünün çevresindeki bütün köyler boşaltılmış olduğu için (yani çevrede korucu köyü olmadığı için) korucularla ilgili bir sorun yaşanmadığını, ama "korku psikolojisi"nin kendisini hâlâ etkilediğini söyledi. 39 yaşındaki bu adam, kendisi istemese bile, köyüne geri dönebilmesi için devletin öncelikle "can güvenliğini" güvence altına alması gerektiğini düşünüyordu.

Kişisel gözlemler ve deneyimlere dayalı bu bilgiler, iki sorunun varlığına işaret ediyor. Bunların birisi can ve mal güvenliğine yönelik tehlikeler, diğeri de koruculuk sisteminin devamının yarattığı sorunlardır. Can ve mal güvenliği konusunda iki farklı unsur var. Bir yandan, insanların 15 yıl süren çatışmalı dönemden sonra, güvenlik konusundaki algıları çok olumsuzlaşmış durumda. Örneğin, Diyarbakır'da güvenlik nedeniyle yerleşime kapalı olan çok az köy olmasına rağmen, kent merkezinde ve İstanbul'da pek çok kişi, "güvenlik olmazsa dönmeyiz" şeklinde konuşuyordu. Bu meselenin ikinci unsuru ise, bölgedeki koşulların kötüleşmesiyle ilgili ki bu açıdan, bireylerin olumsuz algılarını da doğrular nitelikte. 1999 yılında kesilen çatışmaların yeniden başlaması ihtimali çoğu kişiyi kaygılandırıyor. İki yıldır, PKK yol mayınlama ve bombalama gibi eylemlere yeniden başlamış durumda; güvenlik güçlerinin bölgedeki operasyonları da sürüyor. Bu olaylar; Diyarbakır'ın kırsal bölgelerini bazı başka illerin kırsal bölgelerine kıyasla şimdilik daha az etkilemiş görünse de, bundan sonra gerçekleşebilecek dönüşleri engelleyebilir.¹⁴

Koruculuk sistemi de çetrefil bir sorun olmaya devam ediyor. İçişleri Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre, Olağanüstü Hâl Bölgesi'ni (OHAL) ve mücavir alanları oluşturan illerde, Nisan 2006 tarihi itibarıyla 57.174 geçici köy korucusu var (İçişleri Bakanlığı, 2006a). Ayrıca,

---

14 Mayıs 2006'da görüşülen avukatlar, ilkbahar aylarıyla birlikte il sınırları içinde askeri operasyonlar yaşanmasına rağmen, geri dönüşlerin engellenmesi veya yeniden yerinden edilme gibi bir olay yaşanmadığını söylediler. Ancak yaz aylarında PKK eylemlerinin artması ve operasyonların yoğunlaşması ihtimali, böyle bir olasılığı barındırıyor.

12.000'den fazla gönüllü köy korucusu bulunuyor (Aksu, 2003). Geçici köy korucularının 5.141'i Diyarbakır'da görevli (İçişleri Bakanlığı, 2006a); ancak bu verilerde korucu rakamlarının ilçelere göre dağılımı belirtilmemiş. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı'nın verileriyle orantılandığında, geçici korucular Diyarbakır'ın kırsal nüfusunun yüzde 1 kadarını oluşturuyor. Halbuki, korucu sayısının en yüksek olduğu iller olan Hakkâri'de bu oran yüzde 7.8, Siirt'te yüzde 4.2 ve Şırnak'ta ise yüzde 4.7.¹⁵ Ancak tabii, aileleriyle birlikte düşünüldüğünde korucuların kırsal nüfustaki ağırlıkları çok daha fazla. Bölgede 1985'ten Nisan 2006'ya kadar 5.139 geçici köy korucusunun çeşitli suçlara karışmış olduğu,¹⁶ silahlı oldukları ve koruculuğu bıraktıkları veya vefat ettikleri durumda bile silahlarının ailelerinde kaldığı (Resmi Gazete, 2003a) düşünülürse, korucuların nüfustaki oranlarına kıyasla, 'toplumsal ağırlık'larının orantısızca büyük olduğu aşikâr.

Diyarbakır'da görüştüğümüz STK temsilcileri, koruculuk sisteminin devam etmesinin geri dönüşlerin önündeki en büyük engellerden birini oluşturduğunu savundular. Ancak, korucuların varlığının, bireylere yönelik tehditlerinin ve mal-mülke yönelik eylemlerinin (tarım arazisi işgali; başkasının meyvesini toplama, ağaçlarını kesme, otlarını biçme; başkasının arazisinde hayvan otlatma, vb.) Diyarbakır'da boşaltılan köylere geri dönüşleri ne düzeyde etkilediğini kesin olarak söyleyemiyoruz.¹⁷ Çünkü, bazı yörelerde çok sayıda köyün nüfusu toptan korucu olmayı reddettiği ve akabinde bu köyler boşaltıldığı için, buralarda kayda değer bir korucu varlığı olmayabilir. Ancak elimizde geçici köy korucularının ilçelere ve kırsal birimlere göre dağılımı hakkında bilgi olmadığı için bu konuda kesin birşey söylemek mümkün değil.¹⁸ Son yıllarda üç ilde yaşanan bazı olaylarda, korucular geri dönen ailelere saldırmış, toplam altı kişi ölmüştü. Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde Eylül 2002'de meydana gelen olayda, korucular geri dönen sekiz aileye ateş açmış, üç kişi ölmüş, birkaç kişi de yaralanmıştı. Bu olayın basına yansımından sonra, jandarma dönen ailelerin güvenliğini sağlamak için bazı önlemler almış, saldırganları da yakalamıştı (Çakan ve Şık, 2002).¹⁹ Kesin bir yargıya varmak sakıncalı ol-

---

15 Bu oranlar, söz konusu illerin 2000 Genel Nüfus Sayımı'ndaki kırsal nüfuslarıyla, İçişleri Bakanlığı Toplumla İlişkiler Daire Başkanlığı'nın, Deniz Yüksek'er'in TESEV Araştırma Grubu adına Bilgi Edinme Hakkı Yasası çerçevesinde yaptığı başvuruya verdiği cevapta yer alan geçici köy korucusu sayıları kullanılarak hesaplandı (İçişleri Bakanlığı, 2006a).

16 Geçici köy korucularının işlediği toplam suç sayısına, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Milletvekili Türkan Miçoğulları'nın yazılı sorusuna verdiği cevapta (Aksu, 2005) yer alan rakamlarla, İçişleri Bakanlığı Toplumla İlişkiler Daire Başkanlığı'nın (İçişleri Bakanlığı, 2006a) verdiği rakamlar toplanarak ulaşıldı.

17 Örneğin İHD'nin 2005 yılı insan hakları raporunda, 22 ilde faal olan geçici köy korucuları tarafından işlenen işkence ve kötü muamele suçlarının sayısının 14 olduğu belirtiliyor; ancak illere göre bir döküm yapılmıyor (İHD, 2005b).

18 'Milli güvenlik'le ilgili olduğu gerekçesiyle, geçici köy koruculuğu hakkındaki yönetmelik gizlilik taşıyor ve Resmi Gazete'de yayımlanmıyor (Çiçek, 2005). Genel olarak, koruculuk uygulaması hakkındaki bilgiler, TBMM'de hükümet üyelerinin kendilerine TBMM'de yöneltilen soru önergelerine verdiği cevaplarla sınırlı.

19 Muş'un Malazgirt İlçesi'nin Nurettin Köyü'ndeki başka bir olayda, 2002 yazında ekinlerini biçmek için köye giden yerinden edilmiş üç kişi, topraklarını işgal etmiş olan korucular tarafından öldürülmüştü (Başlangıç, 2002). Basına yansıyan başka iki olayda, geri dönmek isteyen Süryani ailelere, Şırnak'ın İdil ve Mardin'in Midyat ilçelerinde korucular tarafından işgal edilmiş olan arazileri 2004 sonbaharında jandarma tarafından iade edilmişti (Balıkcı ve Duru, 2004; İflazoğlu, 2004).

makla birlikte, korucuların bu tür eylemlerine karşı, basın da etkisiyle güvenlik güçlerinin ve kamu kuruluşlarının son birkaç yıl içinde daha duyarlı hâle geldiği düşünülebilir.

Buna rağmen, yaralama ve ölüm gibi olayların dışında, korucuların karıştığı daha küçük olayların basına yansımadağı ve dolayısıyla korucuların geri dönenlere somut bir tehdit oluşturmaya devam ettiği de söylenebilir. Nitekim, Büyükşehir Belediyesi Başkanı Osman Baydemir, aslında korucular tarafından toprak gaspı sorununun yaygın olduğunu, sadece geri dönen köylülerin bu duruma direndiğı vakalarda çatışma yaşandığını belirtti. Diğer bir deyişle, basına ve İHD'ye yansımayan, silahlı boyuta ulaşmasa da korucularla diğer köylüleri karşı karşıya getiren, ancak geri dönen köylülerin boyun eğdiği çok daha fazla sayıda olay yaşanmış olması ihtimali var.

Aslında koruculuk sistemi, sadece köye dönüşleri engelleyen değil, bölgeyi daha genel anlamda etkileyen bir sosyal sorun. Diyarbakır'da görüşülen sivil toplum temsilcileri ve Büyükşehir Belediye Başkanı, bu sistemin kaldırılması gerektiğinde hemfikirdi. Fakat koruculardan silahlarının geri alınmasının, bu sosyal sorunu tek başına halletmeyeceğı de vurgulandı. Korucu olanlarla olmayanlar arasında, geçici köy koruculuğı sisteminin kurulduğu 1985'ten bu yana siyasi ve kişisel husumetler doğduğu ve korucuların sosyal konumlarından ötürü kız kaçıрма/gasp/yaralama gibi pek çok adli olaya karıştıkları anlatıldı. Ancak silahlarının alınıp maaşlarının kesilmesi durumunda bu sefer de korucuların mağdur olabilecekleri, dolayısıyla, mutlaka genel bir plan çerçevesinde tarım sektöründe kendilerine istihdam yaratılması gerektiğı belirtildi. Baydemir, Demirtaş ve KA-MER Başkanı Nebahat Akkoç, korucuların önce silahsızlandırılmaları gerektiğini, daha sonraki aşamada ise devletin, yerel kanaat önderlerinin, STK'ların ve siyasi partilerin de katılımıyla, husumet içindeki grupları barıştırmak için girişimler yapılmasının şart olduğunu vurguladılar.

3.5 Hükümetin Geri Dönüşe Yaklaşımı

Yukarıdaki tartışmadan anlaşılacağı gibi, Güneydoğu'da yerinden edilme sorununun çözümü sürecinde geri dönüşün önemi ve uygulanabilirliği, birçok tartışmayı da beraberinde getiriyor. Bu çerçevede göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus, hükümetin bu konudaki tutumudur. Bakanlar Kurulu, Ağustos 2005'te kabul ettiği bir 'prensip kararı' ile KDRP'nin etkin şekilde uygulanacağı, geri dönüşlerin gönüllülük esasına göre ve güvenlik içinde gerçekleştirileceğı konusunda, kamuoyuna ve uluslararası topluma bir taahhütte bulundu (Bakanlar Kurulu, 2005).

Bu karar, bir niyet beyanı olarak çok önemlidir. Aynı zamanda, hükümetin bundan beş yıl öncesine kıyasla, geri dönüşleri özendirmekte daha samimi olduğu da düşünülebilir. 1994'ten itibaren Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki bazı illerde köye dönüş uygulaması bir şekilde başlamış görünse bile, KDRP'ye ilişkin yönetmelik ancak 1998'de kabul edilmiş (İçişleri Bakanlığı, 2004), bu projenin Diyarbakır'da somut olarak uygulanması ancak 2000'de başlamıştı (Diyarbakır Valiliğı, 2005). Son yıllarda -- adı doğrudan konulmasa bile -- yerinden edilme sorunu ile kentlerde suç oranlarının artması ve son dönemde Diyarbakır gibi bölgedeki kent

merkezlerinde baş gösteren protesto eylemleri arasında bir bağ kurulmaya başlandığı anlaşıyor. Bunun emarelerini, hem basında hem de Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) 2005'te yaptığı iki toplantıda tartışılan konular arasında 'göç' ve 'suç ve terör'ün yer almasında görebiliyoruz. (Akıner ve Köylü, 2005; Radikal, 2005). Dolayısıyla devletin, zorunlu göç mağduru insanların kentlerdeki yoksul ve zorlu yaşam koşullarını nihayet farkettiğini söylemek ve 'suç artmasın' veya 'terör eylemleri olmasın' gerekçesiyle yerinden edilmiş ailelerin geri dönmelerini bu aşamada siyasi olarak tercih edebileceğini iddia etmek mümkün. Buna karşın, askeri operasyonların ve PKK saldırılarının yoğunlaşması olasılığı yüzünden, böyle bir tercih pratikte hayata geçirilemeyebilir. Öte yandan, bundan sonra geri dönüşler sosyo-ekonomik olarak da gerçekçi bir tercih olmayabilir. Nitekim, Diyarbakır'da Tazminat Yasası'na başvuran müvekkilleri olan ve geri dönüş yapılan bölgelere zarar tespit komisyonlarının keşif gezileri çerçevesinde sık sık gidip-gelen birkaç avukat, kendileriyle Mart 2006'da yapılan görüşmelerde, pek çok müvekkilinin geri dönmeyi düşünmediğini söyledi. Bu avukatlar, dönmek isteyenlerin ve buna kabil olanların zaten dönmüş olduğu izlenimini edindiklerini ve bundan sonra kitlesel düzeyde bir geri dönüş beklemediklerini dile getirdiler.

4. ZORUNLU GÖÇÜN YARATTIĞI KENTSEL SORUNLAR VE ÇOCUKLARIN DURUMU

Bütün bu tartışmalar, aşağı yukarı 10 yıldır Diyarbakır kent merkezinde yaşayan insanların *kentteki* durumunun ne olacağı sorusunu akla getiriyor. Aslında, Diyarbakır'da görüşülen STK temsilcileri ve belediye yetkililerinin doğrudan veya dolaylı görüşleri, yerinden edilmiş kişilerin çoğunun köylerine geri dönmelerini beklemenin gerçekçi olmadığı yönünde.

Örneğin, Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir, bu insanların çoğunun, ekonomik durumlarının çok kötü olmasına rağmen, Diyarbakır kent merkezinde kalmayı tercih edeceklerini düşünüyordu. Baydemir, bu yüzden AB'nin gelecek yıllarda zorunlu göç sorununun çözümüne yönelik olarak bölgeye aktarması beklenen fonların bir kısmının kırsal kalkınmaya değil, kentsel sorunların çözümüne ayrılması gerektiğini vurguladı.

Söz konusu kentsel sorunların niteliği açık. İşsizlik, yoksulluk, barınma ve bunların yarattığı çocuk emeğinin istismarı, aile içi şiddet ve çocuk suçlarının artması, Diyarbakır'ın son 15 yılda başa çıkmaya çalıştığı en önemli meseleler arasında yer alıyor. Baydemir, belediyenin yoksullara konut edindirme, çocuk istismarını önleme, şiddete uğrayan kadınları koruma gibi (STK'ların da katıldığı ve bir kısmını valiliğin desteklediği) projelerinden bahsederken, ancak bunların hiçbirinin asıl sorunu çözmeye yönelik olmadığını vurguladı. Çünkü kendisine göre Diyarbakır'daki asıl mesele yetişkinlere iş olanakları sağlanması.

Hakikaten, Diyarbakır'ın en önde gelen ve diğer sorunların boyutunu da belirleyen ana sorunu, işsizlik ve yoksulluk. Bu konuda yapılan birkaç çalışmada, Diyarbakır'da özellikle göç edenler arasındaki işsizlik oranının yüzde 60-70 dolayında olduğu belirtiliyor (Örneğin, Ersoy ve Şengül, 2000; Dağ *vd.*, 1998). Nitekim, Diyarbakır'da görüşülen kişilerin (ve eşlerinin) çoğu işsizdi ya da düzensiz işler yapıyorlardı. Birkaç kişi, evde çalışan hiç kimse olmadığını ve komşuların yardımlarıyla geçinmeye çalıştıklarını söyledi. En 'düzenli' geliri olan üç kişi,

kısa süre önce sigortalı olarak asgari ücretle temizlik işçisi olarak işe girmiş olan bir erkek, askeri lojmanlarda çocuk bakan genç bir kız ve çocuklarıyla birlikte çöp toplayan bir erkekti. Diğerleri, yazları ailece Adana, Mersin, Bolu veya Diyarbakır'ın ilçelerine tarım işçisi olarak gittiklerini, mevsimlik olarak çırçır fabrikasında çalıştıklarını, evdeki erkeklerin zaman zaman inşaatlarda çalıştıklarını ve erkek çocukların sebze satıcılarının yanında çıraklık yaptığını bildirdiler.

Bu açıdan bakıldığında, sosyal yardım programlarının (SYDV'nin verdiği ayni ve nakdi yardımlar, okulda çocuğu olan ailelere verilen Şartlı Nakit Transferi, Yeşil Kart, vb.) da yüzey-sel olduğu ve yaygınlaştırılsalar bile yoksullukla savaş açısından tek başlarına yetersiz kalacakları aşikârdır.

Diyarbakır'da görüşülen zorunlu göç mağdurlarının hemen hepsi, SYDV'den haberdardı ve çoğu en az bir kez aynı yardım almıştı. Yine hemen hepsinin ailelerinde Yeşil Kart vardı veya eskisini yenilemek üzereydiler. Fakat SSK'lı bir kişi dışında hiçbirinin ailesinde sosyal güvencesi olan kimse yoktu. Bu kişilere devletten veya belediyeden ne beklentileri olduğu sorulduğunda, en sıklıkla alınan cevap "iş istiyoruz" oldu. Kadınların kendi çalışabilecekleri iş alanları yaratılmasını istemeleri ve şu anda da eve gelir getirebilecek bir iş arayışında olmaları özellikle kayda değerdi. Kadınların en büyük yakınmalarından biri, kocalarının "çalışmaması" idi. Her ne kadar sınırlı sayıdaki görüşmeye dayanarak bir genelleme yapılamasa da, kadınların, ailelerinin geçinmesinde önemli bir rol üstlendikleri veya üstlenmeye hazır oldukları söylenebilir.

Kadınların köye dönmek konusunda isteksiz oluşlarında, köy hayatının zorlukları kadar, kentte bir yaşam kurma umudunun da payı var. KA-MER Başkanı Akkoç'un da vurguladığı gibi, şehir hayatı, ne kadar zor olursa olsun, aile içindeki ataerkil güç dengelerini sarsmış durumda. Zorunlu göç sürecinde hane içinde toplumsal cinsiyet açısından güç dengelerinin alt üst olması; kimi zaman aile içi şiddet gibi olumsuz şekillerde yaşansa da, eğer kadınlara yönelik sosyal programlar (okuma-yazma kursları, sağlık hizmetleri, gelir getirici faaliyetler, beceri kazandırıcı kurslar vb.) oluşturulabilirse, olumlu olasılıkları da barındırıyor. Bu açıdan bakıldığında, kente gelen kadınlara ve ailelere hiçbir insani yatırım yapılmadan köye dönmeleri sağlanırsa, bu sefer kırsal kesimlerde önemli sorunlar yaşanabilir. Nebahat Akkoç, bunun zorunlu göçün kentte yarattığı sorunları (aile içi şiddet, kadının ezilmesi, eğitimsizlik, suç gibi) çözmeye çalışmadan, geri köye aktarmak anlamına geleceğine dikkat çekti.

Ancak bunların ötesinde, kentsel sorunlar açısından üzerinde durulması gereken bir husus var: Zorunlu göç mağduru çocukların durumu. Yerinden edilmiş ve göç etmiş ailelerin yoksulluk ve işsizlik yüzünden çocuklarını sokakta veya atölyelerde çalıştırmaları ve bunun getirdiği eğitimden kopma ve istismar edilme gibi tehlikelerden, kitabın bu bölümündeki başka bir yazıda ayrıntılı olarak bahsediliyor.²⁰ Bu yazıda ise, başka bir tehlikeden söz edilecek.

---

20 Bu bölümde bkz., Yüksekler: "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar."

Diyarbakır'da 2006 Mart ayı sonunda PKK üyelerinin cenaze töreni sırasında patlak veren ve birkaç gün süren eylemler sırasında, göstericiler arasında çocukların çoğunlukta bulunması ve ön saflarda yer almaları, kamuoyunda büyük tepki yarattı. Güvenlik güçlerinin Diyarbakır'daki göstericilere müdahalesi sonrası bölge çapında yaşanan olaylarda ölenlerden beşi çocuktur; 213 çocuk gözaltına alındı; bunlardan 94'ü tutuklandı. 31 Mayıs 2006 itibariyle çocukların tamamı tahliye edildi. Bu çocuklardan 24'ü hakkında, "silahlı örgüte üye olmak, kamuya ait bina, tesis ve diğer eşyaya zarar vermek, kamu görevlisinin görevini yapmasını engellemek, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmek" suçlamasıyla dava açıldı (Özmen, 2006). Bu arada, çocukların gözaltında kötü muameleye maruz kaldıkları bildirildi (MAZLUMDER, TİHV ve İHD, 2006). Tarım Bakanı Mehdi Eker, Diyarbakır'daki eylemleri düzenleyen kişilerin gösterilere katılmaları için çocuklara "5 YTL ve molotof kokteyli" verdiğini söylerken (Radikal, 2006a), basın, eylemlerde çocukların kullanıldığını vurguladı. Ancak siyasilerin ve basının çok dar bir kesimi, bu çocukların zorunlu göç mağduru olduğunu ifade etti. Bu olguya işaret edilen az sayıdaki yazılardan birinde, Diyarbakır'da 'göç', kapkaççılık ve çocukların PKK eylemlerine katılması arasında doğrudan bir bağlantı kuruluyordu (Soykan ve Aktaş, 2006). Bazı köşe yazarları dışında (örneğin Dündar, 2006; Cemal, 2006), bu 'göç'ün nedeninden bahsedilmiyordu veya ancak dolaylı olarak söz ediliyordu (örneğin Temelkuran, 2006). Basında yer alan çoğu yorumda, söz konusu kişilerin köylerinin boşaltılmış olduğu ve dolayısıyla ekonomik göçmen olmadıkları gerçeği göz ardı ediliyordu.²¹

Basının, sivil toplumun ve hükümetin bu olayları ele alışlarında dikkate değer birkaç unsur var. Birincisi, bazı yazarların da işaret ettiği gibi, 10 yıldan uzun bir süredir Diyarbakır ve bölgenin diğer kent merkezlerinde yaşayan yerinden edilmiş ailelerin çocukları; yoksulluk, ebeveynlerinin işsizliği ve kalabalık sınıflarda eğitim şartlarının oluşturduğu bir 'umutsuzluk' tablosu içinde yaşıyorlar. Bu çocukların, bir toplumsal 'infial' çerçevesinde eylemlere katılmaları ve işyerlerini taşlamaları, zorunlu göç sonrasındaki yaşam koşulları düşünüldüğünde hiç de anlaşılmasız değil (Dündar, 2006). Bu bakımdan, Diyarbakır'da yaşanan olaylar, her ne kadar tepki uyandırmış olsa da, senelerdir gözlerden irak varlığını sürdüren yerinden edilme sorunu hakkında kamuoyunun nihayet haberdar edilmesi ihtimalini de doğurdu. Aynı zamanda olaylar, yerel STK'ların ve girişimci derneklerinin bölgedeki kentlere yatırım yapılması, iş olanakları yaratılması, okullarda derslik sayılarının artırılması vb. konularda yetkili mercilere ve genelde topluma bir çağrıda bulunmasını mümkün kıldı.

Ancak kaygı uyandıran bir nokta var. Diyarbakır'daki zorunlu göç mağdurlarının genelde 'suç'la ve özelde de kapkaççılık ve terör eylemleriyle birlikte anılması, kamuoyunda yanlış bir izlenim uyandırıyor. Bazı kapkaççıların veya eylemlere katılan gençlerin bazılarının zorunlu göç mağduru olması, yerinden edilmiş kişilerin hepsinin suça yatkın oldukları veya suç işledikleri anlamına gelmez. İlginç bir tesadüftür ki, Diyarbakır'da Şubat 2005'te görüşülen

---

21 Yazının bu bölümü, Ayata ve Yüksekler'in (2006) Diyarbakır olayları ile yerinden edilme ve göç arasında kurulan ilişki konusundaki yorumundan esinlenerek yazıldı.

bazı STK temsilcileri ve belediye yetkilileri de, zorunlu göç yüzünden kentin “İstanbul’a suçlu ihraç ettiğini” söylüyorlardı. Aslında, zorunlu göçle suça eğilim arasında istatistiki ve nedenselliğe dayalı bir bağlantının kurulmasına imkân veren bir araştırma bulgusu yok. Tıpkı yazının bir önceki bölümünde sözü edilen MGK raporlarında olduğu gibi, ‘suç’la ‘göç’ (özellikle de Kürt göçü) arasında nedensellik ilişkisine ve bilimsel verilere dayanmayan bağlantılar kurulması, başlı başına bir tehlike oluşturuyor. Kamuoyunda bu yargının genel kabul görmesi durumunda, bir grup insanın toptan ‘potansiyel suçlu’ olarak algılanması ihtimali var.

Çocukların ‘şiddet’ eylemlerine katılmaları eleştirilirken gözden kaçırılan bir nokta daha var. Bu çocukların aileleri, 1990’ların başında köyleri boşaltıldığında büyük bir travma yaşamışlardı. Bu travmanın izleri, İstanbul ve Diyarbakır’da yapılan görüşmeler sırasında insanların, evlerinin ve hayvanlarının yakılmasını ve güvenlik güçleri veya PKK tarafından evlerini terketmeye zorlanmalarını anlatmaları sırasında defalarca ortaya çıktı. Diyarbakır merkeze göç edildiğinde ise, travmalar yeni bir boyut kazanmıştı. Ev ve iş bulamama, açlık ve yoksulluk, yerlerinden edilen ailelerin hayatlarındaki travmatik deneyimlerin yeni halkalarını oluşturdu ve özellikle de çocukları etkiledi. Mart-Nisan 2006’da Diyarbakır’daki olaylar sırasında, çok sayıda çocuğun gözaltına alınması, tutuklanması ve gözaltında kötü muamele görmesi, bu çocukları bir kez daha şiddete ve travmaya maruz bıraktı.

Ancak yıllardır biriken ve özellikle çocukları ve kadınları etkileyen sorunların ve travmaların giderilmesi için şu ana kadar hükümet, yerel yönetimler ve STK’lar yeterince çalışma yapmış değiller. Bu çalışmaların geliştirilmesi açısından, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi’nin kurduğu Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM), Yenişehir Belediyesi Kadın Eğitim ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi (EPİDEM) ve Kardelen Kadın Evi büyük önem taşıyor. Özellikle DİKASUM’un denetiminde Diyarbakır’ın yoğun göç almış ve yoksul semtlerinde birkaç yıldır hizmet veren çamaşırhaneler, başka kentlerde de uygulanabilecek dikkate değer bir hizmet modeli oluşturabilir. Halihazırda okuma-yazma kursları için bir mekân oluşturan çamaşırhanelerde, ilerde çeşitli kadın sorunlarına yönelik eğitim ve atölye çalışmaları yapılabilir. Ayrıca, Büyükşehir Belediyesi, Valilik ve/veya STK’ların girişimiyle sokakta çalışan veya yaşayan çocukların rehabilitasyonu için başlatılan çalışmalar (örneğin Umut Evi, Çocuklar Aynı Çatı Altında Derneği (Ça-Ça)) da geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Zorunlu göçün travmalarını en ağır şekilde yaşayanların kadınlar ve çocuklar olduğu düşünülecek olursa, bu hizmetlerin yaygınlaştırılması, hizmetlere erişimin kolaylaştırılması ve bu alanda resmi kurumlarla STK’ların etkin biçimde işbirliği yapması gerekiyor.

Önümüzdeki dönemde, zorunlu göçün bütün toplumu ilgilendiren bir sorun olduğu ve dolayısıyla meselenin çözümü için bütün toplumun katkıda bulunması gerektiği bilincinin oluşacağı umuluyor. Göç eden ve zorunlu göç mağduru olan Kürtlerin bir grup olarak ‘potansiyel suçlu’ şeklinde etiketlenmesi ihtimalinin bertaraf edilmesi için ise, köy boşaltmalarının nasıl gerçekleştiği ve zorunlu göçün yarattığı sorunlar hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi gerekiyor. Bu bilinçlenmenin gerçekleşmesinde akademisyenlere, sivil topluma ve basına büyük sorumluluklar düşüyor.

5. TAZMİNAT YASASI VE UYGULAMALARI

Diyarbakır Valiliği'nin verdiği bilgiye göre, 28 Nisan 2006 itibariyle Diyarbakır'da Tazminat Yasası kapsamında 35.569 başvuru yapılmıştı. O tarih itibariyle başvurulardan 3.797'si karara bağlanmış, bunların 2.759'u kabul edilmiş, 1.003'ü ise reddedilmişti (bkz. Tablo 4).²² TESEV Araştırma Grubu'nun elde ettiği, Tazminat Yasası'na başvuruların ülke genelinde değerlendirildiği başka bir tabloya göre ise, 31 Aralık 2005 itibariyle Diyarbakır'da karara bağlanan başvuruların kabul ve ret durumları şöyleydi:²³ Toplam 31.157 başvurunun 1.974'ü karara bağlanmıştı; bunların 1.232'sinde zararların karşılanmasına; 742'sinin ise reddine karar verilmişti. Bu retlerin 70'inin gerekçesi başvuruların kanun kapsamına girmemesi, 487'sinin ki başvuran kişinin daha önce tazminat almış olması, 2'sinin ki başvuruya konu olan olayın Tazminat Yasası'nın kapsadığı süre dışında kalması, 183'ünün ki ise "diğer sebepler" olarak belirtiliyordu (bkz. Tablo 2). Diyarbakır'da o tarih itibariyle "bilgi ve belge eksikliğinden" reddedilen başvuru yoktu.

Diyarbakır, nüfusunun büyüklüğü ve en çok başvuru yapılan il olması nedeniyle, Tazminat Yasası'nın uygulanması açısından büyük önem taşıyor. Hükümet açısından, yasanın bu ildeki uygulaması bir 'vitrin' niteliği taşıırken, AİHM ve yerli ve yabancı STK'lar da, Diyarbakır'daki uygulamaları dikkatle izliyorlar. Bu bölümde, yasaya başvuruların yapılmaya başlandığı dönem olan Şubat 2005'te yapılan alan çalışması ile Şubat ve Mart 2006'da kentteki kamu yetkilileri ve sivil toplum temsilcileriyle ve Mayıs 2006'da bazı avukatlarla yapılan telefon görüşmelerinden ve elektronik yazışmalardan çıkan izlenimler ışığında, yasanın içeriği ve uygulanması ele alınacak.

5.1 Başvurular

Diyarbakır'da Tazminat Yasası'na başvurular birkaç şekilde yapılıyor: i) Kişiler, bizzat valiliğe gidip bireysel olarak başvuru dilekçelerini verebiliyorlar; ii) bireylerden vekâletname alan avukatlar, başvuru dilekçelerini valiliğe teslim ediyorlar. Bu durumda genelde, bir avukatın bir köydeki çok sayıda kişinin vekâletini birden almış olduğu belirtiliyor; iii) birkaç yüz başvuru, Diyarbakır Barosu'nun bünyesinde oluşturulan Herkes için Adalet Projesi (HAP) aracılığıyla, matbu formlar doldurmak suretiyle başvuru yapmış durumda. Bu kişilere AB tarafından desteklenen bu proje kapsamında avukatlık hizmeti veriliyor; iv) binlerce kişi, İHD ve Diyar Göç-Der'in ortaklaşa oluşturduğu göç komisyonunun hazırladığı matbu formları doldurmak suretiyle başvurmuş durumda. Bu başvuruculara, İHD ve Göç-Der'in temininde aracılık ettiği avukatlar vekâlet ediyor. Valilikten verilen bilgiye göre, toplam başvuruların büyük bir çoğunluğu avukatlar aracılığıyla yapılmış durumda. Yasaya başvuru süresi, 28 Aralık 2005'te kabul edilen bir kanun değişikliğiyle 3 Ocak 2007'ye kadar uzatıldı (Resmi Gazete-

²² Toplam başvuru sayısına ve karara bağlanan başvurulara, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonra meydana gelen terör ve terörle mücadele kapsamındaki zararlara ilişkin olanlar da dahil.

²³ Bu iki tablonun tarihleri farklı olduğu için sayıların birbirini tutmadığına dikkat edilmeli.

te, 2006a).²⁴ Dolayısıyla, Diyarbakır'da Tazminat Yasası'na başvurular hâlâ devam ediyor. Diyarbakır'da toplam dört zarar tespit komisyonu kuruldu; Mayıs 2006 itibariyle bunlardan üçü aktif olarak çalışıyordu.

Yasanın (Resmi Gazete, 2004a) ve yasanı yürürlüğe koyan yönetmeliğin (Resmi Gazete, 2004b) içeriği ve getirdiği belirsizlikler konusunda önemli eleştiriler var. Bu eleştirileri, içerik ve uygulama olarak ikiye ayrılarak ele alınacak.

5.2 İçerik

Yasanın hem mallara hem de beden bütünlüğüne gelen zararların karşılanması için sadece maddi tazminat öngörmesi ve manevi tazminatı dışlaması, Diyarbakır Barosu'nun ve İHD'nin ısrarla eleştirdikleri bir nokta. HAP'nin "Zorunlu Göç Mağdurlarına Hukuki Destek Koordinatörü" Avukat Mahsuni Karaman, köylerin boşaltılması, evlerin yakılması ve göç sonrasında kentte yaşanan zorluklar da düşünüldüğünde, manevi zararların tazmininin de gerekli olduğunu, zaten Türkiye hukukunda haksız fiillerden doğan zararların hem maddi hem de manevi tazmininin düzenlendiğini belirtti. Bu açıdan, Karaman'ın kanısı Tazminat Yasası'nın hukukten sorunlu olduğu yönündeydi.²⁵

İHD Diyarbakır Şube Başkanı Selahattin Demirtaş ise, manevi tazminatın dışlanmasını daha temel bir boyutuyla eleştirdi. Demirtaş, yasanın genel olarak 'soğuk' bir izlenim uyandırdığını, Güneydoğu'da 15 yıl süren çatışma ortamı sürecinde oluşan bir sosyal yarayı kapamak yerine, sadece Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde yapmaya söz verdiği yasal düzenlemeleri yerine getirmek amacıyla aceleyle geçirilen bir yasa olduğunu söyledi. Yine aynı konuda, Baro Başkanı Sezgin Tanrıku ve HAP Direktörü Cihan Aydın, yasanın sadece, devletin bir sosyal devlet olarak vatandaşlarının zararlarını karşılama sorumluluğuna yaslandığını, gerçek zarar ve kusurlu sorumluluk ilkelerinin ise tamamen göz ardı edildiğini vurguladılar.²⁶ Yine aynı kişiler, yasanın Türkiye'nin AB'ye uyum konusundaki Ulusal Programı içinde yer alan taahhütlerden biri olduğunu hatırlatarak, kanunun daha çok, AIHM'ye intikal eden köy boşaltma davalarının önünü kesme amacına yönelik olduğunu söylediler.²⁷ Benzer şekilde bir

---

²⁴ Bu yasa değişikliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm III.

²⁵ TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yasa tasarsına ilişkin rapora olumsuz oy veren milletvekillerinin tasarıda eksik veya yetersiz buldukları hususların arasında, "kişilerin uğradıkları zararlardan sadece maddi olanların karşılanıp manevi zararların karşılanmaması" yer alıyordu (TBMM, 2004).

²⁶ Tazminat Yasası'nın 'Genel Gerekçe'sinde, TC'nin sosyal bir hukuk devleti olduğu hatırlatılarak, idarenin hukuki sorumluluğunun kusur esasına dayanmasıyla birlikte, istisnai durumlarda "idarenin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararların, nedensellik bağı ve kusur koşulu aranmadan karşılanması" gerektiği vurgulanarak, buna "objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk ilkesi" denildiği belirtiliyor (Resmi Gazete, 2004a).

²⁷ Nitekim, kanunun 'Genel Gerekçe'sinde, terör eylemleri ve terörle mücadele faaliyetlerinden doğan zararların yargı yoluna gitmeye gerek kalmadan sulh yoluyla karşılanması ve AIHM tarafından verilen tazminatların "haksız zenginleşme" aracı olarak kullanılmasının önlenmesi, yasanın amaçları olarak sıralanıyor (Resmi Gazete, 2004a).

valilik yetkilisi de, yasanın amacının devletin “vatandaşla arasını sıcaklaştırmak” olduğunu belirtse de, kanunun asıl gerekçesinin AB’ye ilişkin Ulusal Program’ın uygulanması ve AİHM’deki davaların önünün kesilmesi olduğunu vurguladı.²⁸

Özetle, 15 yıl süren OHAL uygulaması ve çatışmalardan kaynaklanan mağduriyetlerin tam olarak giderilmesi konusunda yasanın yetersiz olduğu kanısı, yapılan görüşmelerin hepsinde dolaylı veya doğrudan dile getirildi. Ayrıca, görüşülen STK temsilcileri, yasanın bölgede toplumsal barışın tesisine katkı açısından çok yetersiz olduğunu da belirttiler.

Yasanın başka bir hukuki kusuru daha dile getirildi. Yasa, ölüm olaylarında verilecek tazminatı, sabit bir çarpan üzerinden belirliyor.²⁹ Bu tazminatın 2005’teki yaklaşık değeri 14.000 YTL idi. 2006’da memur maaş katsayısında yapılan değişikliklerle, 16.000 YTL civarına çıktığı belirtiliyor. Avukat Karaman, Türk hukukunda ölümle sonuçlanan olaylarda uzman mahkemelerin tazminat miktarlarını, her vakada, bireyin sosyo-ekonomik konumu, cinsiyeti, yaşı ve geride bıraktığı ailesi göz önünde bulundurarak belirlediklerini söyledi. Karaman, bu nedenle Tazminat Yasası’ndaki ölüm ve yaralanma tazminatlarının da benzer şekilde belirlenmesi gerektiğini vurguladı.

Öte yandan, Tazminat Yasası, KDRP ile yasanın uygulanması arasında zımni bir ilişki kuruyor. Yasa, maddi zararların aynı veya nakdi olarak karşılanmasını öngörmesine rağmen, “imkânlar ölçüsünde aynı ifaya öncelik verilir. Aynı ifa, bireysel ve genel nitelikli projeler çerçevesinde yapılabilir” diyor.³⁰ STK’lar ve baro temsilcileri, bu maddenin mağduriyetlerin giderilmesi açısından sorunlu bir durum teşkil ettiğini belirttiler. Aynı ifaya öncelik verilecek olmasının ve bu konuda mağdurun tercihinden söz edilmemesinin, insanları köylerine geri dönmeye “zorlama” ihtimaline yol açtığı dile getirildi. HAP, böyle bir olasılığın önünü kesmek için, başvuru dilekçelerinde mağdurun talebi doğrultusunda “zararımın nakden ödenmesi” şeklinde ifadelerin yer almasını salık veriyor. Yapılan bu eleştirilere rağmen, yasanın uygulanmasında şu ana kadar bu hükmün bir soruna yol açtığı yolunda elimizde bir veri yok.

5.3 ‘AİHM Yolu’ Açık mı?

Şubat 2005’te görüşülen avukatlar ve baro yetkilileri, Tazminat Yasası’nın, AİHM yolunu kapatmanın aksine, köy boşaltmaları ve faili meçhul cinayetler konusunda, iç yargı ve AİHM

---

28 Kanunun ‘Genel Gerekçe’sinde, “zararların [sosyal risk ilkesine dayanarak] karşılanması Devlete olan güveni pekiştirecek; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak, terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacaktır” deniliyor. İki paragraf sonra ise, zaten Ulusal Program’a göre bu yasanın 2004 yılında çıkarılmak zorunda olduğu ve bu yasa sayesinde AİHM’ye sadece sulh yoluyla sonuç alamayanların başvuracağı belirtiliyor (Resmi Gazete, 2004a).

29 Tazminat Yasası’nın 9’uncu maddesinin e) bendi ile Yönetmelik’in 21’inci maddesinin c) bendi (Resmi Gazete, 2004a ve 2004b).

30 Tazminat Yasası, Madde 19 (Resmi Gazete, 2004a).

yolunu yeniden açacağını düşünüyorlardı. Bilindiği gibi, yoğun olarak 1990'ların ilk yarısında yaşanan köy boşaltma ve yakma olayları; belgelenemedikleri ve idari ve adli makamlara başvuru dilekçeleri yanıtızsız bırakıldığı veya reddedildiği için OHAL Dönemi'nde iç yargıya intikal etmemiş ve sonuçta zaman aşımına uğramışlardı.³¹ Sulh yoluyla çözülemeyen maddi zarar başvuruları için yargı yolunun açık olduğunu belirten Tazminat Yasası, 1987'den itibaren yaşanan ve yasa kapsamına giren mağduriyetler için teorik olarak zaman aşımı engelini ortadan kaldırmış oluyor. 1999 ve 2000 yıllarında köylerine dönmek için idari makamlara başvuran, ancak dönüşleri güvenlik gerekçesiyle engellenen yaklaşık 1.500 kişi (bunların 500 kadarı Tunceli Ovacık ve Hozatlı'ydı, diğerleri Diyarbakır ve başka illerdendi), mülkiyetlerine ulaşamamaktan dolayı zarara uğradıkları için, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ek protokolündeki mülkiyet hakkıyla ilgili maddenin ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'ye başvurmuşlardı. Bu başvuru dalgasının en somut sonuçlarından biri, AİHM'nin *Doğan* kararında Türkiye'yi tazminat ödemeye hükmetmesi oldu (AİHM, 2004f).³² Diyarbakır'da görüşülen avukatlar, bu gelişmeler ışığında ve Tazminat Yasası'nın sorunlu olması nedeniyle, birçok başvurunun nihaiyetinde AİHM'ye taşınabileceğini düşünüyorlardı.

AİHM, Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından, elindeki diğer başvuruların 'kabul edilebilirliği' konusunda karar vermeden önce yasanın etkin bir iç hukuk yolu olup olmadığını hükümete ve Diyarbakır Barosu'na sordu. Tuncelili davacıların çoğunu temsil eden Avukat Mehmet Ali Kırdök ve Diyarbakır Barosu, yasanın içeriği ve uygulamasında büyük sorunlar olduğunu AİHM'ye bildirdiler.³³ Hükümet ise, Diyarbakır ve Tunceli zarar tespit komisyonlarının zararların karşılanmasına karar verdiği 440 başvuruyu, yasanın etkin olarak uygulandığı yönünde delil olarak AİHM'ye sundu. AİHM, *İçyer* kararına konu olan başvurunun kabul edilebilirliğini, Tazminat Yasası'nın etkin bir iç hukuk yolu olduğu ve başvuru sahibinin bu yolu henüz tüketmediği gerekçesiyle reddetti (AİHM, 2006).³⁴ 'Pilot dava usulü' çerçevesinde alınan bu karar, AİHM'nin önündeki yaklaşık 1.500 başvuruyu aynı gerekçeyle reddetmesine olanak tanıyacak.

---

31 Ancak buna rağmen AİHM'ye ulaşan bazı istisnalar da vardı. Örneğin 1996'da bir grup Ovacıklı, köylerinin boşaltıldığına dair şikâyetlerinin savcılık tarafından yazıyla reddedilmesi sonucu AİHM'ye başvurmuşlar ve 60 kadar ailenin başvurusu 2000 yılında Türkiye ile davacılar arasında 'dostane çözüm' çerçevesinde tazminat ödenmesiyle sonuçlanmıştı (Bu bilgi, söz konusu kişileri temsil eden İstanbul Barosu'ndan Mehmet Ali Kırdök'ten alındı.) AİHM'nin bu kişilerin başvurularını iç hukuk yollarını tükettikleri varsayımından hareketle kabul etmesi, *Akdıvar* davasındaki emsal nitelikteki kararlar mümkün olmuştu. Bu karar ve benzer diğer örnekler için bkz. Bölüm IV, Kurban: "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları."

32 Bu karar için bkz. Bölüm IV, Kurban: "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları."

33 Kırdök'ün sunduğu deliller arasında ve mahkemenin karar metninde, TESEV'in Ekim 2005'te yayımladığı "Türkiye'nin Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri" (Aker *vd.*, 2005) başlıklı rapor da yer alıyordu (AİHM, 2006).

34 Bu karar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm IV, Kurban: "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları."

Bu gelişme hükümeti sevindirdi. Nitekim, görüşülen valilik yetkilileri, Diyarbakır'da köyleri boşalan kişilerin maddi kayıplarına ilişkin başvurularını değerlendirme konusunda ildeki komisyonların özellikle 2005'in ikinci yarısında yaptığı çalışmadan gururla söz ettiler. Ancak AİHM'nin *İçyer* kararından sonra gelinen durum, Tazminat Yasası başvurularına vekâlet eden avukatları kaygandırıyor. Karaman ve Kırdök, AİHM'nin bu yönde bir karar almasını belediklerini, ama *İçyer* başvurusunun itiraz edilemez bir biçimde usul açısından reddedilmesinin “tek yanlı” ve “hukuki olarak temelsiz” olduğunu savundular.

Kararın tek yanlı görülmesinin nedenlerinden biri, hükümetin mahkemeye delil olarak gönderdiği Tunceli'de sonuçlandırılmış başvuruların çoğunun, daha önce *Doğan* davasına konu olan Boydaş köylülerine ait olması. Bu açıdan, hükümetin kendi lehine olacak şekilde, tazminat ödenmesi kararıyla sonuçlanmış olan başvurulardan bir portföy oluşturduğu, yasa uygulamalarının çok sorunlu olduğu Hakkâri gibi illerden hiç örnek göndermediği vurgulanıyor. Bununla birlikte bazı avukatlar bu konuda özeleştiriyi de yaparak, baroların yavaş davrandığını, reddedilen tazminat başvurularından bir kısmının AİHM'ye delil olarak gönderilebileceğini, ancak bunun yapılmadığını belirtiyorlar.

AİHM'nin son kararına hukuki yönden getirilen eleştiriler ise şöyle: Örneğin, *İçyer* kararında, Tazminat Yasası'nın 12'nci maddesine dayanılarak, manevi tazminat talebinin hâlâ mümkün olduğu iddia ediliyor (AİHM, 2006). Yasanın söz konusu maddesi, sulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklarda başvuru yoluna başvurma hakkının olduğunu belirtiyor (Resmi Gazete, 2004a). Kırdök ve Karaman'a göre, idare mahkemeleri, ancak bir başvuru hakkındaki komisyon uygulamasının yasanın içeriğine uygun olup olmadığını inceleyebilir. Diğer bir deyişle, manevi tazminat isteyen bir başvuru, idare mahkemesinde sonuç alamaz. Dolayısıyla, bu aşamadan sonra, yasa ancak kendi içeriği doğrultusunda iç hukuk denetimine tabi olabilir; yasanın kendisi, iç hukuk ve AİHM denetimine açık değil.

Benzer şekilde, ölüm tazminatının miktarı ve hesaplanma biçimi de, bu aşamadan sonra Türkiye mahkemelerinde ve AİHM'de dava konusu edilemeyecek. Çünkü bir idare mahkemesi, ölüm tazminatına yapılacak bir itirazı yasanın içeriği açısından değerlendireceği için, bu tür dava başvurularını otomatikman reddedebilir. Nitekim, yasanın uygulamalarının sadece idare mahkemelerinin denetimine bırakılması ve AİHM'in bunu *İçyer* kararıyla onamış olması, bir grup avukatın bu konuda yaptıkları açıklamada da eleştirildi. Diyarbakır'da bir araya gelen avukatlar, yasanın denetimiyle görevli mercinin idare değil asliye hukuk mahkemeleri olması gerektiğini savundular (Diyarbakır Barosu, 2006).

5.4 Yasanın Uygulanmasına İlişkin Sorunlar

a. Zararları Belgelemenin Zorluğundan Kaynaklanan Sorunlar

Avukatlar, yasa ve yönetmeliğin tazminata konu olan zararları belgeleme sorumluluğunu başvurucuya yüklemesini başından beri eleştiriyorlar. Çünkü yerinden edilen kişilerin ellerinde, köylerinin boşaltıldığı veya mülklerinin yakıldığı/yıkıldığı konusunda genelde hiçbir

belge mevcut değil. Ağustos 2005'te yönetmelikte yapılan değişiklik, maddi zararların belirlenmesi konusunda başvuru sahiplerinin üzerindeki ispat yükünü hafifletti (Resmi Gazete, 2005). Ancak yine de uygulamada tutarsızlıklar olduğu belirtiliyor. 'Vitrin' konumundaki Diyarbakır'da 31 Aralık 2005 itibarı ile belge eksikliğinden başvuru reddedilmemişken, Elazığ ve Hakkâri'de yüzlerce başvuru bu nedenle reddedilmişti (bkz. Tablo 2).

Daha önemlisi, kişilerin köylerini ne gerekçeyle reddettikleri konusunda, zarar tespit komisyonlarıyla başvuru sahipleri arasında 'anlayış' farkları olabiliyor. Nitekim, tamamen boşaltılmayan köylerden PKK veya korucu baskısı nedeniyle münferiden ayrılan hanelerin mülklerine ulaşamamaktan doğan zararlarının karşılanması için yaptıkları başvuruların, bu zararları kanıtlayamayacakları için reddedilebileceği ifade edildi. Diyarbakır ve İstanbul'da görüşülen bazı hane temsilcileri, toplu bir köy boşaltma sonucu değil de, can güvenliklerinin kalmadığı düşüncesiyle köylerinden ayrıldıklarını anlatmışlardı. Şubat 2005'te görüşülen avukatlar, Tazminat Yasası'nı uygulayan idari yetkililerin, bu tür vakaları "kendi isteğiyle köyünü terketme" başlığı altına sokarak, kapsam dışı bırakacağını düşünüyorlardı.³⁵ Aslında, görüşülen bir valilik yetkilisi de, tamamen boşaltılmayan köylerden göç edenlerin maddi zarar taleplerinin karşılanmaması gerektiği görüşündeydi. Diyarbakır'da bu tür başvuruların reddedildiği veya kabul edildiği yönünde bir veri yok; bununla birlikte, "yasa kapsamına girmediği" gerekçeyle reddedilen başvuruların bazılarının bu nitelikte olduğu düşünülebilir.³⁶

Zararları belgelemenin zorluğu, Diyarbakır'da yasanın uygulanması sırasında başka sorunlara da yol açıyor. Mesela, başvuru sahipleri yakılan veya yıkılan evleri için tazminat alabiliyorlar; ancak yanan eşyaların alım belgesi veya yandıklarına dair tutanak olmadığından, bu kalem için yapılan tazminat talepleri genelde komisyonlarca reddediliyor.³⁷ Benzer şekilde, köy boşaltmalar sırasında hayvanların telef olduğu kanıtlanamadığı için, Diyarbakır'da şu ana kadar bu kalemde hiç tazminat verilmediği belirtildi. Öte yandan, yıllardır il merkezinde yaşayan bir aile, eğer kira kontratı yoksa, mülkiyetine ulaşamamaktan doğan bir zarar türü olan kira harcamaları için de tazminat talep edemiyor. Diyarbakır'da yaşayan çoğu yerinden edilmiş ailenin bu konumda olduğu belirtiliyor. Bunlara ek olarak, köylerde zarar tespiti için yapılan keşiflerde 1950'lerde hazırlanmış olan ve sonradan yerleşim yeri hâline gelen veya tarla açılan arazileri hâlâ ormanlık alan olarak gösteren bir haritanın kullanıldığı ve bu yüzden zarara konu olan tarım arazilerinin toplam alanının çok düşük gösterildiği de iddia ediliyor. Mayıs 2006'da görüşülen avukatlar, keşifler sırasında arazi ölçümü yapılmadığını ve arazi büyüklüğünün ve niteliğinin gelişigüzel belirlendiğini de söylediler. Buna ilaveten, başvuru sahiplerinin mülklerini kullanamadıkları sürenin tespitinde de sorun yaşandığı ifade ediliyor. Bu sü-

---

35 Yönetmeliğin 2'nci maddesinin d) bendinde "kendi istekleriyle buldukları yerleri terkedenlerin" yasadaki yararlanamayacağı ifade ediliyor (Resmi Gazete, 2004b).

36 31 Aralık 2005 itibarı ile, Diyarbakır zarar tespit komisyonlarının aldığı toplam 742 ret kararının 70'i bu gerekçeye dayanıyordu (Bkz. Tablo 2).

37 Evlerin yakıldığı hakkında genelde olay tutanağı olmamakla birlikte, konutlar tapu kaydı veya elektrik aboneliği gibi evraklarla veya en azından geriye kalan yıkıntılar sayesinde belgelenebilirken, ev eşyaları için genelde bu söz konusu olmuyor.

renin başlangıcı olarak köyün boşaltıldığı tarih esas alınırken, mülklerin kullanılmaya başlandığı tarihin her köy için 1999 olduğu varsayımıyla hesaplama yapıldığı ve farklı yerleşimlerin özgün koşullarının dikkate alınmadığı belirtiliyor (Karaman, 2006).

Bunların yanı sıra, yasayla ilgili yönetmeliğin içerdiği bazı belirsizlikler ve zarar tespitinin zorluğu yüzünden, farklı illerde farklı uygulamalar ortaya çıktığı da belirtiliyor. İçişleri Bakanlığının komisyonların işleyişinden sorumlu vali yardımcılarına verdiği seminerlerin, uygulamada yeknesaklık getirmek açısından yararlı olacağı düşünülebilir. Ancak Mayıs 2006'da görüşülen bazı avukatlar, hem Diyarbakır ile başka iller arasında, hem de Diyarbakır'ın ilçeleri arasında Tazminat Yasası kapsamında verilen kararlarda tutarsızlıkların sürdüğünü söylediler.³⁸

b. *İçyer* Kararının Doğurduğu Olumsuz Sonuçlar

Doğan kararının bir özelliği, tapulu veya zilyete dayalı tarım arazilerinin yanı sıra, bireylerin mera ve orman gibi ortak alanları kullanamamaktan doğan zararlarının karşılanması gerektiğini karara bağlamasıydı. Bu karar, bölgede özellikle dağlık yörelerde ana geçim kaynağı hayvancılık olduğu, birçok ailenin çok az toprağı bulunduğu ve topraksız köylü sayısı yüksek olduğu için, bu konumdaki kişilerin zararlarının tazmin edilebilmesi açısından büyük önem taşıyordu. *Doğan* kararının Tazminat Yasası'nda bir değişiklik yapılmasına yol açabileceği düşüncesi, 2005'te görüşülen bazı avukatlar tarafından dile getirilmişti. AIHM'nin bu kararı iç hukukta bir emsal oluşturabilecekken, *İçyer* kararı bu olasılığı ortadan kaldırdı. Hem böyle bir olasılığın ortadan kalkması, hem de Tazminat Yasası'nın manevi tazminat öngörmemesi, özellikle yoksul ve topraksız aileleri mağdur edebilir.

Diyarbakır Valiliği'nin oluşturduğu zarar tespit komisyonlarının *İçyer* kararı öncesinde ve sonrasındaki yoğun çalışması ve başka illere kıyasla çok sayıda başvurunun kabul kararıyla sonuçlanması önemlidir. Ancak tazminat kararıyla sonuçlanan başvurularda zarar bedellerinin hesaplanma yöntemi ve ödenen bedellerin düşük oluşuna ilişkin çok ciddi eleştiriler var. AIHM'nin *İçyer* kararından sonra, Diyarbakır'daki komisyonların sulhnamelerde önerdikleri tazminat miktarlarının aniden düştüğü söyleniyor. Avukat Karaman, bir dönüm sulu tarım arazisi için önceden 85 YTL değer biçilirken, karardan sonra bu miktarın 50 YTL'ye düştüğünü, benzer şekilde bir ceviz ağacı için 35 YTL değer biçilirken, bu miktarın şimdi 20 YTL'ye düştüğünü söyledi. Benzer kaygılar, Diyarbakır'da bir açıklama yapan avukatlar grubu tarafından da dile getirildi (Diyarbakır Barosu, 2006).

Aslında daha genel olarak ifade edilen bir eleştiri, tazminat miktarlarının çok düşük olması. Örneğin, ceviz ağacına biçilen 35 YTL değer çok düşük. Çünkü bu rakam, ne kişinin yerinden edildikten sonraki yıllar boyunca mahrum kaldığı ağacın ürün bedelini, ne de ağacın 'odun' olarak değerini karşılayabiliyor. Çünkü Avukat Karaman'ın Diyarbakır Tarım İl Mü-

---

38 Örneğin bir avukat, Diyarbakır'ın Hozat ilçesinde önceleri başvuruçulara tarım ürünleri için bedel ödendiğini, ancak sonradan Hozat'a bakan zarar tespit komisyonunun da diğer komisyonlar gibi ürün bedeli ödememeye başladığını söyledi.

dürlüğü'nden aldığı bilgiye göre, bir ceviz ağacının 2005 yılında 'odun' olarak değeri 1.900 YTL civarındaydı!³⁹ Ceviz ağacı basit bir örnek gibi görünebilir. Ancak bu örnek; hem resmi kurumların çeşitli mallar ve mülkler için başka ortamlarda belirledikleri ekonomik değerlerle zarar tespit komisyonlarının biçtikleri bedeller arasında bir uçurum olduğunu gösteriyor, hem de ceviz gibi ekonomik açıdan değerli olan bir ağacın bedelinin düşük gösterilmesinin yerinden edilmiş kişilerin zararlarının tam anlamıyla giderilmesini engellediğine işaret ediyor.⁴⁰ Sulhnamelerde aynen ceviz ağacı örneğinde olduğu gibi, tarım arazileri ve başka ürünlerin bedelleri için de çok düşük rakamlar teklif edildiği ifade ediliyor. Sonuç olarak, zarar tespit komisyonlarının düşük tazminatlar önermesi, mağduriyetlerinin giderilmesi için bu yasaya başvurmuş olan kişilerin adalet duygularını zedeleme tehlikesini taşıyor.

c. Komisyonların Tarafsızlığı

Zarar tespit komisyonlarının profesyonel olmayan bir şekilde işlediği ve zarar tespitine ilişkin keşiflerin ciddi olmayan bir şekilde yapıldığı belirtiliyor. Komisyonlarda kamu görevlisi olmayan sadece bir üyenin (baro tarafından atanan avukat) bulunmasının, çıkacak kararların ve sulhnamelerin taraflı olmasına yol açabileceği kaygısı 2005'te yapılan görüşmelerde ifade edilmişti. Buna ek olarak, Diyarbakır barosu avukatları, zarar tespit komisyonlarının sekreteryasında polislerin görev yapmasını da eleştiriyor. Baro Başkanı Sezgin Tanrıkulu ve HAP Göç Koordinatörü Karaman, sekreterya polis memurlarının ve özellikle de daha önce Terörle Mücadele Şubesi'nde (TEM) görev yapmış polislerin çalışmasının hem profesyonel olmadığını, hem de sakıncalı olabileceğini söylediler. Tanrıkulu, 'terörle mücadele' sırasında zarara uğrayan kişilerin Tazminat Yasası'ndan yararlanmak üzere başvurdukları sekreterya TEM'de görevli güvenlik görevlerinin çalışmasının, komisyona duyulan güveni azalttığını vurguladı. Tanrıkulu, bu konudaki kaygılarını Vali Efkan Ala ile TEM mensuplarının görev aldığı komisyondan sorumlu Vali Yardımcısı Erol Özer'e sözlü olarak iletildiğini de belirtti.⁴¹ Diyarbakır Valiliği, sekreterya çalışanlarının arasında emniyet görevlilerinin olduğunu açıklamış durumda.⁴² Avukatların bu konudaki kaygılarını değerlendiren Vali Yardımcısı Erol Özer, bu polislerin başvuruları değerlendirme sürecinde bir rollerinin olmadığını, ilçelerde

---

39 Ceviz ağacı örneği basına da taşındı. Mehmet Altan (2006), bu konudaki yazısında Tazminat Yasası'nın etkin şekilde uygulanması ve tazminatlar düşük tutularak yeni hak ihlallerine yol açılmaması durumunda, Kürt sorununun çözümünde de önemli yol alınabileceğini vurguladı.

40 Aslında ceviz örneği, çok farklı bir nedenden dolayı da manidar. Anadolu'nun çoğu yöresinde, ulu ceviz ağaçları bir ailenin birkaç kuşağına birden tanıklık ettikleri için, manevi değere de sahiptir. Yakılan veya kuruyan ağaçların gerçek ekonomik değerinin karşılanmaması bir yana, ağaçların yakılmış olması manevi açıdan da büyük bir kayıptır. Bu açıdan bakıldığında, bu basit örnek bile, yasanın manevi tazminatı dışlamasının sakıncalarına işaret ediyor.

41 Komisyonlarda eskiden TEM mensubu olan polislerin görev yapması, bir grup STK'nın yaptığı ortak açıklamada da eleştirildi (Diyarbakır Barosu, Ağrı Barosu, TOHAV, Göç-Der ve İHD, 2006).

42 Diyarbakır Vali Yardımcısı Erol Özer'in Diyar Göç-Der'in bilgi talebine cevaben yazdığı ve Diyar Göç-Der'in TESEV Araştırma Grubu Üyesi Dilek Kurban'la paylaştığı 18 Ocak 2006 tarihli yazıda, sekreterya toplam 21 kişinin görevli olduğu, bunların 9'unun İl Özel İdare görevlileri, 7'sinin Emniyet Müdürlüğü görevlileri, diğer 5'inin ise Tarım İl Müdürlüğü, Müftülük, Sağlık Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nden oldukları ifade ediliyor.

keşif yapan zarar tespit komisyonlarının raporlarında bir takdir haklarının bulunmadığını ve tazminatların belirlenmesi konusunda sorumluluğun kendisinde olduğunu vurguladı. Özer, TESEV Araştırma Grubu üyesi Dilek Kurban'ın 10 Mayıs 2006'da kendisiyle yaptığı görüşme de bu konuda bilgi verirken, diğer memurların aksine gerektiğinde mesai saatleri dışında ve "büyük bir disiplinle" çalışan polis memurlarının başkanı olduğu komisyonun sekreteryasında görev yapmasının, başvuruların değerlendirilmesini hızlandırdığını belirtti. Vali Yardımcısı Özer, eğer sekreterya da polisler çalışmasaydı, diğer birçok ile ve hatta aynı ildeki diğer komisyonlara göre çok daha etkin çalışan kendi komisyonunun, özellikle AİHM'nin *İçyer* kararı öncesinde hükümetin çok sayıda başvuruyu sonuçlandırması yönündeki beklentisine cevap verememiş olacağını vurguladı. Özer ayrıca, sekreterya da çalışan polis memurlarının sivil giyimli olduğunu ve başvurucularla muhatap olmadıklarını, dolayısıyla polislerin bu görevi yapmasının sakıncalı olmadığını kaydetti. Tanrıkulu ve Karaman ise, başvurucuların ve ya avukatlarının her halükârda sekreterya da görevlilerle (ve dolayısıyla polis memurlarıyla) muhatap olduklarını söylediler. Ayrıca, polis memurlarının, sulhnamelerdeki tazminat miktarını belirlememekle birlikte, ilçelerdeki keşif komisyonlarından zarar tespit komisyonuna gönderilen evraktaki tazminata konu olan mülklere ilişkin rakamları tespit ettiğini ısrarla ifade ettiler. Polislerin Diyarbakır'daki komisyonların sekreteryasında çalışmasının doğrudan önyargılı kararlar alınmasına neden olmasa bile ilke olarak sakıncalı olduğunu belirten Tanrıkulu, bu durumun Tazminat Yasası'nın halihazırda iyi uygulanmadığı bilinen iller açısından olumsuz bir örnek teşkil ettiğini vurguladı.

Öte yandan, bazı avukatlar, *İçyer* kararından sonra Diyarbakır'daki zarar tespit komisyonlarının tavrının olumsuz yönde değiştiğini de düşünüyorlar. Yukarıda söz edilen şekilde tazminat bedellerinin *İçyer* kararından sonra düşmesinin yanı sıra, sekreterya görevlilerinin, hükümetin AİHM'deki başarısı olarak algılanan bu karardan sonra 'artık herşey bizim elimizde' şeklinde bir tavır içine girdikleri birkaç avukat tarafından dile getirildi.

Sonuç olarak, Tazminat Yasası'nın etkin bir iç hukuk mekanizması olması ve komisyonlardan önyargılı kararlar çıkması olasılığını doğuran unsurların ortadan kaldırılması isteniyorsa, zarar tespit komisyonlarının sekreteryalarında polis memurları görev yapmamalıdır. Bu hedefe ulaşılabilmesi için hükümet, komisyonların etkin ve hızlı çalışabilmesi amacıyla valiliklerin mali ve personel sıkıntılarını da acilen gidermelidir. Bu bakımdan Diyarbakır'daki uygulamaya; valiliğin komisyonların hızlı ve etkin çalışmaları için çözüm arayışlarına gitmesi açısından olumlu olmakla birlikte, komisyonların sekreteryasında TEM mensuplarının çalıştırılması açısından olumsuz bir örnektir.

d. Yasanın İdari Denetiminin Etkinliği

Daha önce belirtildiği gibi, zarar tespit komisyonlarının uygulamaları, idare hukuku denetimine açık. Bu açıdan, tazminat miktarlarını yeterli bulmayanlar, başvuruları reddedilenler veya tazminatlarını alamayanlar, idare mahkemelerine başvurabilirler. Ne tür başvuruların reddedildiğine gelince... Örneğin, Terörle Mücadele Yasası'ndan mahkûmiyeti olan ancak Tazminat Yasası'na konu olan zararlarının mahkûmiyetlerine yol açan eylemleri ile ilgisi bulun-

mayan kişilerin başvurularının reddedildiği söyleniyor. Halbuki Tazminat Yasası; söz konusu mahkûmiyet, karşılanması talep edilen zarara konu olan bir eylemle ilgili değilse, bu durumdaki kişilere tazminat verilmesini dışlamıyor.⁴³ Baro yetkilileri, bu konumdaki kişilerin idare mahkemelerine başvurmaları halinde tazminat alabileceklerini belirtiyorlar. Bir avukatın Diyarbakır'dan verdiği bir örnekte, faili meçhul şekilde öldürülen bir kişinin mirasçıları, Tazminat Yasası kapsamında tazminat almaya hak görülmüş. Ancak komisyon, Terörle Mücadele Yasası'ndan hüküm giymiş olan bir oğulun miras hukuku çerçevesinde hak ettiği payını ödemişmiş. Avukat, "çifte cezalandırma" niteliğindeki bu haksız uygulamanın, idare mahkemesinde düzeltileceğini düşünüyordu.

Tazminat miktarlarını yetersiz bulan başvuruçular, idare mahkemesine gidiyor mu? 28 Nisan 2006 itibarıyla Diyarbakır'daki dört komisyonun tazminat ödenmesi yönünde verdiği 3.797 karardan ancak 33'ü uyuşmazlığa gitmiş; diğer bir deyişle başvuruçular sulhnameyi imzalamamışlar (bkz. Tablo 4). Bu rakamlar çoğunluğun tazminatlardan memnun olduğunu mu, yoksa idare mahkemelerinde 5-6 sene sürecek bir hukuki mücadeleden sakındıklarını mı gösteriyor bilinmiyor. Yıllardır kentlerde yaşamakta olan, köylerine dönmeyi düşünmeyen ve yoksul olan bazı başvuruçuların, senelerce idare mahkemelerinde uğraşmaktansa şu anda önerilen sulhnameleri imzalamayı tercih ettikleri düşünülebilir. Zaten, idare mahkemesinde açılan bir davanın harcının bile, yoksul başvuruçuların altından kalkamayacağı kadar yüksek olduğu belirtiliyor. Öte yandan, bazı avukatların da mahkemeye gitmektense, komisyonlarca verilecek tazminattan belirli bir pay almayı yeğleyecekleri söylenebilir. Diyarbakır'da bazı avukatların kısa dönemde elde edecekleri vekâlet ücretini, uzun sürecek hukuki bir mücadeleye tercih ettikleri yönünde duyular işitildi. Siyasallaşmış olan bazı başvuruçuların veya yargı içtihatları oluşturmak isteyen avukatların yargı yolunu seçmesi daha muhtemeldir. Bu noktada önemli olan, avukatların, çoğu eğitimsiz ve yoksul olan müvekkillerini seçenekler konusunda doğru bilgilendirmeleri ve etik şekilde davranmalarındır.

e. Tazminat Yasası'nın Güncel İşlevi

Tazminat Yasası, yürürlüğe girdiği tarihten sonra meydana gelen "terör ve terörle mücadelede doğan zararların" karşılanmasını da kapsıyor. Bu bağlamda, Diyarbakır il merkezinde 2006 Mart ayının sonu ve Nisan ayının başında yaşanan olaylar sırasında oluşan maddi hasarın tazmini ile ölenlerin yakınlarına ve yaralananlara tazminat ödenmesi söz konusu oldu. Gösteriler sırasında işyerleri veya taşıtları hasar gören kişilerin zararlarının karşılanmasına başlandığı belirtildi. Hatta Mayıs 2006'da görüşülen bir avukat, zarar tespit komisyonlarının bu türden zararların giderimine, komisyonda beklemekte olan köy boşaltmalar yüzünden doğan zararlara ilişkin dosyalara nazaran öncelik verdiği izleniminde olduğunu söyledi.

---

⁴³ Yasanın ve yönetmeliğin ortak 2. maddesinin f) bendinde, "3713 sayılı kanunun 1'inci, 3'üncü ve 4'üncü maddeleri kapsamındaki suçlar ile terör olaylarında yardım ve yataklık suçlarından mahkûm olanların bu fiillerinden dolayı uğradığı zararlar"ın kapsam dışında olduğu yazılı (Resmi Gazete, 2004a ve 2004b).

Yaralanma ve ölümlere ilişkin tazminat ödenmesi konusunda ise hukuki bir ikilik doğması ihtimalinin ortaya çıktığı ileri sürülüyor. Kamu görevlilerinin eylemlerinden doğan zararlara ilişkin devletin maddi ve manevi tazminat ödemesi, idare hukukunda zaten yerleşik olan bir uygulama. Tazminat Yasası'nın ana amacı ise, OHAL Dönemi'nde meydana gelen, ancak bölgede OHAL uygulaması yüzünden yargı önüne getirilemeyen zararların giderilmesi idi. Terör ve terörle mücadele kapsamında günümüzde meydana gelen bir yaralanma veya ölüm söz konusu olduğunda, ilgili kişilerin Tazminat Yasası'na mı yoksa doğrudan idare mahkemelerine mi başvurmaları gerektiği konusunda henüz bir yargı içtihatı yok. Bir avukata göre, bu belirsizlik şu açıdan endişe uyandırıyor. Örneğin güvenlik görevlilerinin ateş açması sonucu yaralanan bir kişi veya aynı nedenle ölen bir kişinin ailesi, idare mahkemelerine hem maddi hem de manevi tazminat başvurusunda bulunabilir. Bu durumda, idare hukukunda kullanılan yöntemlerle hesaplandığında, başvurucuya Tazminat Yasası'nın öngördüğü 16.000 YTL civarındaki tazminattan daha yüksek bir meblağın ödenmesi mümkün.⁴⁴ Bu avukat, bu yüzden valiliklerin olaylar sırasında yaralanan ve ölen kişilerin ailelerini idare mahkemeleri yerine Tazminat Yasası'na başvurmaya yönlendirmeleri durumunda adil olmayan bir durum oluşabileceğini vurguladı.⁴⁵

Öte yandan, ölüm ve yaralanma vakalarında, kamu davası açılması için adli kovuşturma başlatılıyor. Diyarbakır'daki avukatlardan alınan bilgiye göre, o nedenle, mağdurların tazminat almak için idare mahkemesi yerine Tazminat Yasası'na başvurması, ilke olarak adli kovuşturmayı ve sorumluların yargı önüne getirilmesini engellemiyor. Ancak Diyarbakır'daki olaylarda güvenlik kuvvetlerinin göstericilere açtıkları ateş sonucu meydana gelen yaralanma ve ölümlerin etkin şekilde soruşturulması ve sorumluların tespit edilmesi yönünde sivil toplum ve baronun ortaya attığı talep, henüz yerine getirilmiş değil.

6. Genel Değerlendirme

Yerinden edilme sürecinde ve sonrasında oluşan çetrefil sorunların, hukuki, siyasi, sosyal ve kentsel boyutları var; dolayısıyla çözüm süreci de hukuki, siyasal ve sosyo-ekonomik adımlar atılmasını gerektiriyor. Bu alanlardan bazılarında hiç adım atılmaması, diğer alanlardaki sorunları daha da karmaşıklaştırabilir. Öte yandan, bazı adımlar (sosyal yatırımlar, kırsal kalkınma gibi) şimdi atılsa bile sonuç vermeleri yıllar alabilir. Bu alanları, sırasıyla ele alalım.

AB'ye üyelik müzakerelerinin başlaması sürecinde hükümet, yerinden edilme olgusunun yarattığı mağduriyetleri gidermek için hukuki bir adım atmış durumda. Ancak yukarıda incelendiği gibi, Tazminat Yasası beraberinde birçok soru ve sorunu da getiriyor. Yasa; köy boşaltmaları, faili meçhul cinayetler ve gözaltında kayıplar konusunda devletin kusurlu sorumluluğunu dışladığı için, bölgedeki 'toplumsal barış' talebini karşılamaktan çok uzak.

---

⁴⁴ İdare hukukunda maddi tazminat miktarları, ölen veya yaralanan kişinin yaşı, ailevi durumu ve maddi geliri dikkate alınarak her vakada ayrı ayrı hesaplanıyor.

⁴⁵ Örneğin, 31 Mart 2006'da Batman'daki eylemler sırasında yaşamını yitiren 3 yaşındaki Fethi Tekin'e valilik tarafından 15.000 YTL tazminat verildiği bildirildi. Konu hakkındaki haberde belirtilmemekle birlikte, bu ödemenin Tazminat Yasası kapsamında yapıldığı anlaşılıyor (Radikal, 2006b).

Ancak bu yasaya sadece kuru bir metin gibi bakmamak lazım. Tazminat Yasası bu hâliyle bile, OHAL Dönemi'nde bölgede yaşanan hukuk dışı uygulamalar ve insan hakları ihlalleri konusunda bir 'yüzleşme' sürecini başlatabilir. Valiliklerin işleme soktukları binlerce başvurudaki köy boşaltma ve yakma olayları hakkındaki anlatımlar, müspet delil niteliğinde olmasalar da aslında birer belgedir. Bu türden kusurlu fiiller hukuki olarak zaman aşımına uğramış olabilir. Ancak önümüzdeki dönemde bu tür hak ihlallerinin sorumlularının belirlenmesi ve yargı önüne çıkarılması için adımlar atılmalıdır.

Manevi tazminatı ve kusurlu sorumluluğu dışlayan yasanın amacı, "vatandaş-Devlet kaynaşması" veya "toplumsal barışa katkı" değil de popülist bir saik ve seçmeci bir yöntemle bölgeye para akıtmak mı? Bu noktada, maddi zarar ödemelerinde adil olmayan uygulamalar olması, mağdurların zararlarını olduğundan çok göstermeleri ve nihayet bazı avukatların bu yasayı bir kazanç kapısı olarak görmeleri ihtimali, yabana atılmayacak bir tehlike olarak karşımıza çıkıyor.

Ancak hukuki düzenlemeler, yaklaşık 15 senedir yaşanan, sosyal bir yaraya dönüşen ve hem göç edenleri hem de kentlerdeki mevcut nüfusu olumsuz etkileyen bir olgunun ortadan kaldırılmasında tek başına yeterli olamaz. Herşeyden önce, yasal düzenlemeler 'mükemmel' olsa bile, toplumun çeşitli kesimlerinin adli ve idari kurumlara erişimleri eşit değildir. Üstelik, 'adalet dağıtılması'ndan yararlanma da, çeşitli gruplar için yeni adaletsizlikler yaratabilir.

Tazminat Yasası'nın kusurlarını bir yana bırakıp bu hâliyle etkin bir şekilde uygulandığını düşünelim. Ne tür maddi zararları karşılanmayacaktır? Öncelikle, köyleri tamamen boşaltmadığı hâlde, güvenlik tehdidi algıladıkları için göç etmek zorunda kalanlar (yani yerinden edilmiş olduklarını kanıtlayamayanlar), mülkiyetlerine ulaşamamaktan doğan maddi zararlarının tazmin edilmesini talep edemeyecekler. Geçmişte hayvancılık veya tarım işçiliği yapan topraksız köylüler, köylerinden çıkartılmış olsalar bile, maddi zarar talep edemeyecekler. Köyden kente geldiklerinde hayvanlarını yarı fiyatına satanlar, gecekonduda veya çadırda yaşadıkları için kira kontratı olmayan ve bu yüzden barınma giderlerini belgelendiremeyenler, bu kalemler için maddi zarar isteminde bulunamayacaklar.

Öte yandan, maddi zarar ödemesi yapılan aileler içinde bile alınan tazminatlardan hiç yararlanamayanlar olacaktır. Yapılan görüşmelerden, köyden geniş aile şeklinde çıkan hanelerin, evli erkeklerin evlerini ayırması ve kızların evlenmesi yoluyla göç sonrasında bölündüğü anlaşılıyor. 10-15 senedir tarım arazilerinin kullanılamamasından veya geniş bir aileyi barındıran bir evin yıkılmasından doğan zararlar tespit edildiğinde, bu tazminattan yararlanması en muhtemel olan aile bireyleri, geniş ailenin reisi ile büyük oğullar olacaktır. Gençlerin ve özellikle kadınların, bu süreçten en zararlı çıkacak grup olduğunu söylemek çok yanlış olmaz. Güneydoğu'da toprak mülkiyetinin büyük toprak sahipleri lehindeki yapısı, bölgeye kadastronun sınırlı olarak girmiş olması nedeniyle zilyete dayalı toprak kullanımının yaygınlığı ve nihayet kadınların hane içindeki statüsü düşünüldüğünde, yasadan yararlanamayacak pek çok kesim olduğu anlaşılacaktır.

Ne kadar iyi niyetli olursa olsun, hukuki ve idari düzenlemeler, mağduriyetlerin tanımını yapmak suretiyle kapsama dahil olanlarla olmayanlar ve yararlanabilenlerle yararlanamayanlar arasında sınırlar çizer. Bu uygulamalar, vatandaşlık haklarının yeniden tesisi yolunda yeni mağduriyetler yaratmaya gebe dir. Dolayısıyla, siyasi ve hukuki adımların yanı sıra, bölgede kapsamlı bir sosyal programın uygulamaya konulması ve istihdamın güçlendirilmesi gerekiyor. Yetişkinler ve özellikle kadınlar için okuma-yazma ve beceri kazandırıcı kurslar, eğitim ve sağlık, özellikle üzerinde durulması gereken konular. Kentte yaşayan kadınlara yönelik istihdam ve gelir getirici faaliyet alanları açılması, yine özel önem taşıyor. Önümüzdeki yıllarda, Tazminat Yasası'ndan yararlanan ancak köye dönmek istemeyen bireylerin ve ailelerin bu paraları istihdam artırıcı küçük ölçekli işletmeler kurmada veya konut edinmede kullanmalarına katkıda bulunacak projeler geliştirilmesi, başka bir seçenek olabilir. Aynı şekilde, köye dönmek isteyenler için konut inşası, tarım arazilerinin ıslahı ve hayvan yetiştirme konusunda seçenekler sunacak kırsal projeler düşünülebilir. Bütün bunlara ek olarak, köy boşaltmaları sırasında ağır travma yaşayan, kentsel yoksulluğu da senelerdir bir travma olarak tecrübe eden yerinden edilmiş kişiler ve özellikle kadınlarla çocuklar için rehabilitasyon programlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması gerekiyor.

Yukarıdaki saptamalar, bu yazıda ele alınan sorunların çözümünün aslında siyasi iradeye bağlı olduğunu da ortaya koyuyor. Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir ve STK temsilcileri, devletin ve hükümetin şu ana kadar Güneydoğu'daki ekonomik, sosyal ve güvenlikle ilgili sorunların çözülmesi konusunda somut bir plan ortaya koymadığı kanısındalar. Bölgeye ilişkin yasaların ve projelerin birbirinden kopuk, uygulamada zayıf ve şeffaf olmadığı kanaati var. Zorunlu göç sorununun çözümü yolunda, çatışma ortamının tamamen giderilmesi, koruculuğun kaldırılması, PKK üyelerinin silahsızlandırılması ve PKK üyeleri için af çıkarılması görüşmelerde öne çıkan taleplerdi. Bu açıdan, toplumsal barışın sağlanması hem STK'lar hem de yerinden edilen kişiler tarafından dile getirilen önemli bir arzuydu. Diyarbakır'da Mart-Nisan 2006'da yaşanan olaylar da düşünüldüğünde, köy boşaltmalarının ve çatışmalı dönemin yarattığı etkilerin ve kentlerde yaşanan mağduriyetlerin üstesinden gelmesi için, yaşanan travmalar, kayıplar ve acılar konusunda toplumun çeşitli kesimleri arasında bir diyalog ve daha genel anlamda bir toplumsal uzlaşma süreci başlatılmasının gereği ortaya çıkıyor.

BATMAN İLİ ALAN ARAŞTIRMASI DEĞERLENDİRMESİ: ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLMENİN SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI VE GERİ DÖNÜŞ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Ayşe Betül Çelik¹

Bu bölümde, TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun (TESEV Araştırma Grubu) 23 Haziran–1 Temmuz 2005 tarihlerinde Batman il merkezi ve Beşiri, Hasankeyf, Sason ve Gercüş ilçelerinde kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK), belediye yetkilileri ve zorunlu göç mağdurları ile yaptığı görüşmelerin ve yerinde gözlemlerin ışığında, zorunlu göç sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik, psikolojik ve sağlık sorunlarının ve geri dönüşün önündeki engellerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. TESEV Araştırma Grubu,² belirlenen yerlerdeki hemen tüm ilgili kamu kurumları, belediye ve STK temsilcileri ile görüştü.

Batman merkezde ve çevre ilçelerdeki zorunlu göç mağdurlarına ulaşmada ise şu yöntem kullanıldı: Şehir merkezinde kamu kurumları ve STK'lardan alınan bilgiler doğrultusunda mağdurların yoğunlukta bulunduğu mahalleler tespit edildi. Daha sonra, bu mahallelerde kadın-erkek-çocuk gruplarına eşit şekilde ağırlık vermeye çalışılarak kahvehane, sokak ve evlerde bulunan mağdurlarla görüşüldü. Çevre ilçelerdeki köyler ise yine kamu kurumlarının ve STK'ların oluşturduğu boş/dolu/geri dönülmüş köy listelerinden çıkarıldı. Sason'da ziyaret edilen iki köy, geri dönüşlerinde hem yapılanma hem de güvenlik açısından çok ve az sorun yaşayan iki köy olmaları nedeniyle tercih edildi. Bu köylerde ziyaret sırasında karşılaşılan tüm köylülerle bazen bire bir bazen de odak grup görüşmeleri yapıldı. Her ne kadar kullanılan yöntemler istatistiki genellemeye uygun olmasa da raporda kullanılan veriler, ancak başka kaynaklardan da doğrulandığı sürece kullanıldı.

Raporda kullanılan veriler altı kamu kuruluşu yetkilisi, dokuz STK yetkilisi, altı belediye görevlisi, bir parti il başkanı³ ile görüşmelerden ve 35⁴ zorunlu göç mağduru ile yapılan bire bir ve odak grup görüşmelerinin sonuçlarından elde edildi.

1. GÖÇ NEDENLERİ

Batman ili ve ilçelerinin yönetiminde görevli kamu personelleri, STK'lar, şehir içindeki mahallelere göç etmek durumunda kalmış veya zorunlu göç sonrası köye dönüş yapmış halk

---

¹ Bu metnin yazımında, özellikle göçün nedenleri ve zorunlu göç mağdurlarının sağlık ve psikolojik sorunlarının anlatımında katkılarından dolayı Öznur Acıbe'ye teşekkür ederim.

² Batman alan araştırmasını TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu (TESEV Araştırma Grubu) üyelerinden Dilek Kurban ve Ayşe Betül Çelik ile asistanlar Öznur Acıbe ve Harun Ercan gerçekleştirmiştir.

³ Alan araştırması kapsamında parti görevlileri ile görüşülmemekle birlikte, Batman'da AKP İl Başkanı ile görüşme, partiden gelen talep sonucunda gerçekleştirilmiştir.

⁴ Bu mağdurlardan 23'ü Batman merkezde, 12'si de çevre ilçelerin köylerinde bulunmaktaydı. Görüşmelerin 14'ü bire bir, 21'i ise toplam altı grup görüşmesi olarak yapılmıştır.

ile yapılan görüşmeler sonucunda, Batman'da yaşanan göçün nedenleri şu şekilde sıralanabilir: i) asker ve/veya korucuların köy boşaltmaları, yakmaları, yıkmaları; ii) asker ve/veya korucuların halka yönelik muameleleri (fiziksel şiddet, sözel şiddet, ev baskınları vb); iii) asker ve/veya korucuların halka yönelik 'korucu olun ya da gidin' baskısı; iv) çatışma ortamının getirdiği genel güvensizlik ortamı; v) yine bu ortamdan doğan ekonomik sıkıntılar; ve vi) PKK baskısı.

Göçe ilişkin gösterilen nedenlerden ilk dördü, halk (Batman İli mahallelerinde, Sason, Gercüş ve Beşiri ilçeleri köylerinde yaşayan mağdurlar), STK'lar (İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER), Sağlık Emekçileri Sendikası, İnsan Hakları Derneği (İHD), Göç-Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der)) ve Batman Belediyesi tarafından ortak olarak ifade edilmiş olmakla birlikte, MAZLUMDER ve Batman Belediyesi yetkilileri ekonomik nedenlerin de tüm diğer nedenlerle beraber etkili olduğunu ifade ettiler. Buna karşın Sason Kaymakamlığı; Sason'da devlet görevlileri tarafından boşaltılan hiçbir köy olmadığını, göç edenlerin kendi istekleri ile, PKK baskısı ya da ekonomik sebeplerle köylerden ayrıldıklarını ifade etti. Baro yetkililerine göreyse güvenlik güçleri tarafından köylerinin boşaltıldığını söyleyen mağdurlara rağmen devletin resmi kayıtlarına göre 'köy boşaltma' yoktur, halk kendi isteğiyle köyünü terk etmiştir.

Bu veriler sonucu dört noktaya dikkat çekmek gerekmektedir:

1. Yerinden edilme sorununun geçmişi 15 yılı aşmış olmasına rağmen, halen konuya bir şekilde dahil olan aktörler arasında sorunun kökeni hakkında bir mutabakat sağlanmamıştır.
2. 'Çatışma ortamının yarattığı güvensizlik' yerinden edilme sorununun önemli nedenlerinden olmakla birlikte kamu kurumları tarafından ya ifade edilmemiş ya da ifade edilse de yeterince vurgulanmamıştır. Oysa Yol Gösterici İlkeler'e göre, bu nedenlerle göç eden kişiler de ülke içinde yerinden edilen kişiler kapsamına girmektedir.
3. 'Ekonomik sıkıntılar' ise, kamu kuruluşların bazılarının ifadelerinde çatışma ortamından soyutlanmış, sadece bölgenin genelinde yaşanan bir sorun olarak sunulmuş ve çatışma ortamının yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle göç eden bazı vatandaşların da aslında 'sadece ekonomik nedenlerle' gittiği belirtilmiştir.
4. Devlet birimlerinin, güvenlik güçlerinin (asker ve/veya korucuların) halka yönelik 'korucu olun ya da gidin' baskısını; köy boşaltmalarını ve/veya bu birimlerin halka yönelik kötü (fiziksel şiddet, sözel şiddet, ev baskınları vb.) muamelelerini zorunlu göç sorununun nedenleri arasında saymadığı görülüyor.

2. GÖÇ SÜRECİNDE, GÖÇ SONRASINDA VE GERİ DÖNÜŞ SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Göç sürecinde, sonrasında ve geri dönüş sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik, sağlıksal ve psikolojik sorunların Batman genelindeki sonuçlarının değerlendirmesine geçmeden önce be-

lirilmesi gereken önemli bir nokta, bu sorunların ilçe ve özellikle il merkezlerinde yaşanan boyutlarının Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nin genel özellikleri olan ekonomik geri kalmışlık, işsizlik, yoksulluk ve şehirleşememenin getirdiği altyapı eksikliklerinden ayrıştırılarak incelemenin çok zor olduğudur. Dolayısıyla, bu rapor içerisinde bazen zorunlu göç mağdurlarına ait sorunlar onların ağızlarından ifade ettikleri şekilde aktarılacak, bazen de sorunun çözümünde üretilen mekanizmalar ya da eksiklikler hem şehir hem de ilçe merkezlerinde yaşanan ve yukarıda belirtilen sorunlarla örtüşen yanlarıyla ele alınacak. Burada amaç, zorunlu göç sorununu elden geldikçe konuya özel sorunlar boyutunda incelemektir. Fakat geçen uzun zaman bu sorunun özellikle şehir merkezlerinde yaşanan diğer sorunlarla eklemlenmesine neden olmuştur. Bu da zorunlu göç sorununun sadece köye dönüşle sınırlı olmadığını, Türkiye'de çoğu şehrin, bu sorunun özellikle sosyo-ekonomik ve psikolojik boyutlarıyla ilgilenecek mekanizmalar üretmesi gerektiğinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

2.1. Ekonomik Sorunlar

Mağdurlar tarafından göç sonrası yaşanan sorunlardan en çok vurgulananı ekonomik güçlüklerdir. Bu güçlükleri; göç sürecinde yaşananlardan kaynaklanan ekonomik sorunlar, göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve geri dönüş sonrası yaşanan ekonomik sorunlar olarak üç boyutta ele almak mümkündür.

a. Göç sürecinde yaşananlardan kaynaklanan ekonomik sorunlar

Göç sürecinin başlangıcının genel olarak iki şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. İlkinde köy halkına köyü boşaltmaları için belli bir süre tanınmıştır. Bu durumda halk eşyalarının en azından bir kısmını alabilmiş ve hayvanlarını satabilmiştir. Ancak mağdurlar satılan mal varlıklarını çoğunlukla yarı fiyatına ya da çok daha düşük fiyatlara satmak zorunda katıldıklarını ifade etmişlerdir. Eşyaların taşınması durumunda tüm eşyaların alınması genelde çok mümkün olmamış, eşyaları taşıyacak araç ya da hayvan bulmak oldukça zor olmuştur. Bir diğer durumda göç sürecinin başlangıcında herhangi bir süre tanınmadan köy birdenbire boşaltılmış, evler yıkılmış ya da yakılmıştır. Bu durumda halk eşyalarının hiç birini alamamış, çoğunlukla - telef olduğu için - hayvanlarını da satamamıştır. Her iki durumda da mağdurların önemli ekonomik kayıpları olmuştur.

b. Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlar

Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlardan söz ederken iki noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir. Birincisi, zorunlu göç mağdurlarının özellikleridir. Bunlar köylerinde daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişilerdir. Şehirde tarım ya da hayvancılık yapmak çok mümkün değildir. Dolayısıyla, köyden şehire yaşanan zorunlu göç, bu kişileri mesleksiz bırakmıştır. Zorunlu göç mağdurlarının şehirde vasıfsız işçi olarak yapabileceği işler sınırlıdır. Daha çok inşaat işlerinde çalışmaları mümkün olmaktadır. Ancak bu kişilerin bir kısmı köylerde yaşanan çatışmaların yarattığı fiziksel ve ruhsal etkilenmeler nedeniyle işlevselliğini kaybetmişlerdir. Bir diğer etken yine köyde yaşanan olaylardan sonra bazı kişilerin sa-

bıkalı duruma düşmesidir. Sabıkalı kişilerin ise, işe alınmaları genelde çok mümkün olmaktadır.

Göç sonrası süreçte ortaya çıkan ekonomik sorunlardan söz ederken üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da mağdurun göç yolunda ulaştığı son noktanın özellikleridir. Batman ili petrol sektörü dışında sanayinin çok gelişmiş olduğu bir bölge değildir. Dolayısıyla istihdam alanı geniş değildir.

Sözü edilen bu koşullar nedeniyle göç sonrası Batman ili merkezinde birçok ekonomik sorun yaşanmıştır. Batman Türkiye genelinde işsizlik oranı çok yüksek bir ildir. Erkekler çoğunlukla kahvehanelerde iş için beklemektedirler. Kadınlar ise erkeklere oranla daha kolay iş bulabilmekte ve çalışmaya başlamaktadırlar. Genelde gençler, bazen de tüm aile mevsimlik işçi⁵ olarak çalışmaktadır. İstanbul'da hazır giyim atölyelerinde mevsimlik olarak çalışan gençlerin sayısı da oldukça yüksek. Belediye çalışanlarından ve STK'lardan alınan bilgiye göre göç sonrası çocuklar sokaklarda çalışmaya başlamış, (araba camı silme, sakız-mendil satma, mezarlık sulama, özellikle kızlar için çapaya gitme vb.) ve sayıları da gitgide artmıştır (Batman Belediyesi kayıtlarına göre bu sayı 1.400 civarındadır.) Ayrıca yaşanan ekonomik sorunlar ciddi psiko-sosyal sorunları ve sağlık sorunlarını beraberinde getirmiştir.⁶

c. Geri dönüş sonrası ekonomik sorunlar

Köye dönüşün gerçekleştiği köylerde yaşayan halk, evi, bahçesi, tarlası, hayvanı olmadığı için ciddi ekonomik güçlükler yaşamaktadır. Bir kısmı yıkık evinin üzerine naylonlar geçirerek, çadırlar kurarak oldukça sağlıksız koşullarda yaşamaktadır. Bir kısmı çevreden edindikleri borçlar ile evlerini kısmen onarmış ya da baştan inşa etmiş, ancak borçlar nedeniyle ciddi sıkıntılar çekmektedirler. Su sıkıntısı nedeniyle tarla sahiplerinin tarım yapması güçleşmektedir. Genelde mevsimlik işçi olarak geçimlerini sağlamaktadırlar ya da zengin kişilerin hayvanlarını otlatmaktadırlar. Ailenin tüm üyelerinin köyde kalması durumunda geçimlerini sağlayamamaktadırlar.⁷ Aşağıdaki bölümlerde de tartışılacağı üzere, geri dönüşlerde sağlanan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) yardımları da çoğu zaman evlerin yeniden yapımına yetmemektedir.

Yapılan görüşmelerde yaşanan ekonomik sorunların büyük boyutlarda olduğunu ve halkın, özellikle de varoşlarda yaşayan mağdurların, açlık sınırına dayandığı gözlemlendi. Kamu ku-

---

5 Hem şehirde yaşayan hem köye dönüş yapmış olan kişilerin en çok başvurduğu geçim yollarından biri olan mevsimlik işçilik ile ilgili önemli bir sorundan söz edilmektedir. Görüşmelerde yerinden edilmiş kişiler, ürün fiyatının Ziraat Odası, Tarım Odası ve Muhtarlar Odası tarafından belirlenmesi gerekirken fiyat belirlemesinin bu odalar tarafından ağalara bırakıldığını ifade ettiler. Onlara göre, böylelikle, 80YTL olan pamuk, 40YTL'ye toplatılmaktadır.

6 Bu konular, 2.2. "Sosyal Sorunlar", 2.3. "Sağlık Sorunları" ve 2.4. "Psikolojik Sorunlar" başlıkları altında daha detaylı olarak ele alınmıştır.

7 Bu sorun, bu yazıda 4. "Geri Dönüşün Önündeki Engeller" başlığı altında daha detaylı olarak tekrar tartışılacaktır.

rumlarının bu soruna genel yaklaşımı konunun şehir ve ilçelere yansıyan ekonomik boyutu yönünde. Dolayısıyla da, mağdurlara verilen yardımlar sorulduğunda kamu kurumu personeli, zorunlu göç sorununun ekonomik yanının çözümüyle sınırlı kalan siyasalardan ve sadece zorunlu göç mağdurlarına yardım olarak verilmeyen ve tüm vatandaşlara açık olan ekonomik yardımlardan bahsettiler. Devlet kurumları, özellikle kaymakamlıklar ve valilikler, tarafından en çok vurgulanan sosyal yardımlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) bünyesinden verilen yoksullara yardım fonları ve Yeşil Kart uygulamasıdır. Özellikle zorunlu göç sorununa yönelik olmamakla birlikte Batman genelindeki yoksulluk sorununa karşı Batman Valiliği aşevi yoluyla yemek yardımında bulunurken, yine aynı bağlamda, Batman Belediyesi de Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan kışlık kömür yardımında bulunmaktadır.

2.2. Sosyal Sorunlar

Daha önce yukarıda da belirtildiği üzere Batman şehir merkezine zorunlu göç sorunu ve bu sorunun çeşitli boyutları yaklaşık 15 yıldır yaşanmaktadır. Bu sorunun sosyal boyutları hem şehir merkezinin aniden ve çok sayıda zorunlu göç mağdurunu karşılaması hem de altyapı sorunları ve bu sorunları karşılamada kamu kurumlarının yeterince finansal destek bulamamasıyla birleşmiştir.

Zorunlu göç sorununun bire bir sonucu olmamakla birlikte, yukarıda belirtilen nedenlerle bu soruna bağlı belirtilmesi gereken önemli toplumsal sorunlardan biri şehir merkezinde artan suçlardır. Bu konuyla ilgilenen kamu kuruluşları, özellikle hırsızlık, kapkaç, çetecilik gibi suçların yoğun olduğunu, suçları işleyenlerin yüzde 90'ının çocuk olduğunu ifade ettiler. Ayrıca, Batman'da çocuk ıslahevi olmadığı için suç işleyen çocuklar tekrar serbest bırakılmaktadır. Yine göç sonrası çocukların sokaklarda çalışmaya başladıkları ve sayılarının gitgide arttığı da bildirildi. Belediye kayıtlarına göre sokakta çalışan 1.600 çocuğun yüzde 70-80'i göç mağdurdur.⁸ Sosyal Hizmetler çalışanlarınca sokakta çalışan çocukların bir kısmının aileleri tarafından ellerindekilerin tamamını satmadan eve gelmemeleri konusunda baskı görmeleri nedeniyle suça itildikleri düşünülmektedir. Ayrıca geç saatlere kadar sokakta kalan küçük çocukların her türlü istismara açık oldukları bilinmektedir.

Batman Valiliği SYDV'nin verilerine göre Batman'da göç sonrası yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle okula gidemeyen çocuk sayısı 280-300'dür. Vakfın, zorunlu göç mağdurlarının çocukları ile sınırlı olmamakla birlikte, bu soruna yönelik yürüttüğü bir proje vardır. Proje, Dünya Bankası tarafından desteklenmekte ve okula gidemeyen çocukların ailelerine maddi yardımı içermektedir. Aileler, ilköğretimde okuyan erkek çocukları için 18 YTL, kız çocukları için 22 YTL, orta öğretimde okuyan erkek çocukları için 28 YTL, kız çocukları için de 39

---

⁸ Batman'da olduğu gibi diğer illerde de sokakta çalışan ya da suça karışan çocukların çoğunun göç mağduru ailelerin çocukları olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin bkz. Altuntaş (2003). Ayrıca, bkz. Bölüm V, Yüksekler: "Yerinden Edilme ve Sosyal Dışlanma: İstanbul ve Diyarbakır'da Zorunlu Göç Mağdurlarının Yaşadıkları Sorunlar."

YTL yardım almaktadırlar.⁹ Nüfusu 250.000 olan Batman il merkezinde 47.000 çocuk bu proje kapsamında yardım almaktadır. Aile, çocuğunu okula göndermediği takdirde bu yardım kesilmektedir. Başvuru sırasında bir form doldurulmakta, kimlere yardım verileceğine bilgisayar ortamında alınan puana göre karar verilmektedir. Fakat bu, geçici bir projedir ve proje bitiminde, yardım alan zorunlu göç mağdurları maddi sıkıntılarla karşı karşıya kalabileceklerdir. Görüştüğümüz hiçbir mağdur, projenin sürekli olmadığının farkında değildi.

Ekonomik nedenler sadece çocukların çalışmalarını ya da okula gidememelerini beraberinde getirmemiş, buna ek olarak seyyar satıcılığın ve dilencililiğin de artışına neden olmuştur. Çocuklarla ilgili yaşanan sorunlardan bir diğeri de başta tiner olmak üzere madde kullanımının ortaya çıkmasıdır. Batman'da tiner kullanan 13-14 civarında çocuk olduğu söylenmektedir.

Göçle birlikte çocuk yaşta evliliklerin, çocuk annelerin, kadınlarda intihar oranının arttığı da belirtildi. Batman'daki intiharlar, üzerinde ayrıca çalışılması gereken bir sorundur. Buna ek olarak, barınmayla ilgili sorunlar nedeniyle, aile ortamlarında bazen bir odada on kişinin yatdığı olmaktadır. Toplumda çok fazla açığa çıkmamakla birlikte ensest ilişkilerin artmasının bu durumla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Yine bu konuda çalışan kamu görevlileri ve STK'lar tarafından toplum içerisinde çok ortaya çıkmamakla birlikte fuhuşta artış olduğu da belirtildi.

Şehirde çarpık bir gelişimin olduğu, işsizlik, sosyal güvence yokluğu ve eğitimsizlikle den-
gelerin bozulduğu ifade edilmektedir. Sözelimi, aile içi şiddette ciddi bir artış olduğu belirtilmektedir.

Şehir merkezinde yoğun göç alan mahallerdeki zorunlu göç mağdurlarının çocukları ile yapılan görüşmelerde çocukların hemen hepsinin, kız erkek ayrımı olmaksızın, ilköğretime gittiklerini veya gitmiş oldukları tespit edildi. Ancak, ilköğretim sonrası eğitime devam oranı oldukça düşük. Görüşmelerden öğrenildiği kadarıyla, mahallelerde bulunan okullarda eğitimin kalitesi düşük ve sınıflar çok kalabalık. Çocuklar, okul etrafında çetelerin olduğunu ve okula bıçak, silah getiren öğrenciler olduğunu ifade ettiler.

Elbette ki belirtilen bu sorunların hepsi zorunlu göç sorununun bire bir sonucu değildir. Ama burada önemli olan, köyden şehre yaşanan bu ani ve çok sayıda kişiyi yerinden eden göçün, hem sosyal olarak farklı bir toplumsal yapıya sahip insanların yeni yerlerinde yaşadıkları, hem de bu göçü kaldıramayan şehir merkezinin eksikliklerinden kaynaklanan sorunları olduğunu altını çizmektir.

---

9 Şartlı Nakit Transferi olarak bilinen ve Dünya Bankası kredisi ile Türkiye genelinde yürütülen bu projenin eğitim desteği, hiçbir sosyal güvencesi olmayan ve ekonomik yoksunlukları nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ailelere maddi yardım olarak verilmektedir. Ancak bu, sürekli bir yardım değildir. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre, uygulama Haziran 2006'da bitecek şekilde planlanmış, ancak fiili olarak Aralık 2006'ya kadar uzatılmıştır.
<<http://www.sydtf.gov.tr/snt.html>>.

Kamu kuruluşları ve belediye görevlileri, hem zorunlu göç sorunundan hem de Batman'ın yaşadığı şehirsel sorunlardan kaynaklanan toplumsal sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla bir takım faaliyetler düzenlediklerini ifade ettiler. Örneğin Batman şehir merkezinde yaşanan kadın sorunlarına ve bunun yoksulluk boyutuna yönelik çözümler ve yardımlar üretmek amacıyla, Batman Belediyesi, kendi bünyesindeki Selis Kadın Danışma Merkezi ve Belediye Sağlık Merkezi ile ortak bir proje yürütmektedir. Proje kapsamında her mahalleye bir halkevi yapılması planlanmaktadır. Halkevlerinin hedefleri, özellikle kadınlara yönelik okuma-yazma ve el sanatları kursları gibi etkinliklerin düzenlenmesi olacaktır. Halihazırda başlamış olan bir çalışma ile Selis Kadın Danışma Merkezi tarafından kadınlara yönelik okuma-yazma kursları verilmektedir.

Alan araştırması sırasında henüz hayata geçirilmemiş bir diğer proje, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve Valilik ile ortak olarak mahallelerde sokak çocukları için eğitim merkezleri oluşturulmasını, okul çağındaki çocukların okula kaydettilirip yurtlara yerleştirilmesini amaçlamaktaydı.

Batman, 1990'lı yıllarda ani yaşanan göç sonrası kadın intiharlarıyla gazete manşetlerini bir süre işgal etmişti. Bu yönüyle Batman'daki sosyal hizmetler, son yıllarda aileler ve kadınlar üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Aşağıda belirtilecek hizmetler zorunlu göç mağdurları için düzenlenmemiş olmakla birlikte, ulaşabildiği mağdur ailelerinin şehir merkezinde yaşamalarına bir nebze de olsa yardımcı olabilmektedir.

Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nün girişimleri arasında sorun yaşayan ailelerin yönlendirildiği bir aile danışma merkezinden söz edilmiştir. Ayrıca, özellikle kadınlara yönelik çalışmaların yürütüldüğü üç toplum merkezi¹⁰ vardır. Meslek edindirmeye ve sağlık bilgilerine yönelik kurslar, bilgisayar, el sanatları ve okuma-yazma kursları düzenlenmektedir. Böylelikle hem beceri kazandırılmış olup hem sosyal ilişkiler ağı güçlendirilmektedir. Zaman zaman bireysel danışmanlık hizmetleri de verilmektedir. Bu merkezler daha çok kenar mahallelerde bulunmaktadır. Bu toplum merkezlerinde üniversiteli gençler önderliğinde üniversiteye hazırlık kursu düzenlenmiştir. Bazı çocuklar üniversiteyi kazandıktan sonra da STK'lerden, belediyelerden, işadamlarından burslar alabilmektedir. Gene bu merkezlerde gönüllülerle 7-16 yaş grubu çocukların ders dışı zamanlarının paylaşıldığı, eğitime de destek verildiği ifade edildi. Gençlere yönelik spor faaliyetlerinin, satranç turnuvalarının ve halk oyunlarının mevcut olduğu belirtildi. Gene alan araştırması sırasında karşılaşılan ve henüz hayata geçirilmemiş bir diğer proje ise, sokakta çalışan çocuklara yönelik "Çocuk Haklarının Tanıtılması Projesi"dir. Gerçekleşmemiş ancak planlanan bir diğer proje, okul öncesi eğitime destek ile ilgilidir. Buna göre Kız Meslek Liseleri'nin Çocuk Gelişimi Bölümü'nden mezun kişilerin istihdamı ile 1.000 çocuğa okul öncesi eğitim verilmesi planlanmaktadır.

---

10 Mahallelerde yapılan görüşmelerde, genelde verilen hizmetlerden haberdar olunmadığı dikkati çekmiştir. Bu durumda hizmetlerin hedef kitesine ulaşım ulaşmadığı ile ilgili soru işaretleri uyanmaktadır. Halk içerisinde özellikle toplum merkezlerine yönelik olumsuz bir imajın olduğu, güven duyulmadığı gözlemlenmiştir.

Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nden alınan bilgiye göre; Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı'nın öğretim birimi tarafından 7 yaş grubu çocuklara okul derslerine yönelik destek verilmektedir. Çağdaş Yaşamı Geliştirme Vakfı'nın "Türkiye'nin Çağdaş Kızları Projesi" kapsamında 300 çocuğa üniversite eğitimini kapsayabilen burslar verilmektedir.

Kamu kuruluşlarının okuma-yazma, meslek edindirme ve toplumsal bilinç kazandırma çalışmaları ilçelerde de çeşitli alanlarda yürütülmektedir. Örneğin, Sason Kaymakamlığı tarafından verilen bilgiye göre, 7 ay önce kadınlara yönelik bir okuma-yazma kursu başlatılmıştır.¹¹ Hedef 1.000 kadının okuma-yazma öğrenmesidir. Kursu katılımı teşvik etmek amaçlı katılımcılara Sosyal Yardımlaşma Fonu'ndan aylık 40 YTL maaş bağlanmıştır. Kursu 15-40 yaş arası kadınlar katılmaktadır. Kaymakamlık'tan alınan bilgilere göre kurslar geri dönüşün olduğu köyler de dahil okul bulunan olduğu tüm köylerde başlatılmıştır.

Ayrıca Sason'un çok göç alan bir ilçe olması ve üniversiteyi kazanma oranının yüzde 1 olması nedeniyle bir meslek lisesi açma girişiminden söz edilmektedir.

2.3. Sağlık Sorunları

Göç sonrası sağlık sorunları, göç sırası ve sonrasında yaşanan zorluklar nedeniyle ve/veya göç sonrası getirildiği maddi zorluklarla birlikte analiz edilmelidir. Yine önemli bir nokta da daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere göç sonrası ortaya çıkan sorunların şehirleşme ve yoksulluk boyutuyla örtüşebilmesidir. Dolayısıyla bu alandaki analizlerin zorunlu göç mağdurları ile sınırlı olmadığını, ama onların hayatlarını zorlaştıran ve etkileyen nedenler içinde incelenmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Görüşülen sağlık görevlileri tarafından Batman ili genelinde en sık karşılaşılan sağlık sorunlarının kalp, yüksek tansiyon, kanser, mide ağrıları, baş ağrısı, eklem ağrıları, kireçlenme, bel ağrıları, romatizma, kansızlık ve şeker olduğu ifade edildi. Belediye Sağlık Merkezi personelden edinilen bilgiye göre, rahatsızlıkların birçoğunda gerekli tahliller yapıldıktan sonra fizyolojik bir bulguya rastlanmamaktadır. Bu durum rahatsızlığın psikolojik kökenli olabileceğini düşündürmektedir.

Zorunlu göç sorununun sağlık boyutu incelendiğinde kadınların mağduriyetlerinin ayrıca belirtilmesi gerekmektedir. Özellikle göç mağduru kadınların, dilden kaynaklanan sıkıntılar ve kültürel özellikler nedeniyle ne zaman doktora gideceklerini bilmedikleri, daha çok geleneksel yöntemlerle tedavi yoluna gittikleri belirtildi. Bu da kadın mağdurların şehir merkezlerinin ikinci bir mağduriyet yaşamalarına neden olmaktadır.

---

11 Kaymakamlık tarafından iletilen bu bilgiler Sason'a bağlı köylerde yaşayan kişilere sorulduğunda, bu kişiler bu faaliyetlerin hiçbirinden haberdar olmadıklarını, böyle bir hizmetin olmadığını söylediler. Bu durumda ya bilginin yaygınlaştırılması ile ilgili bir sorun olduğu ya da Kaymakamlığın belirttiği verilerin güvenilirliği ile ilgili soru işaretleri olduğu düşünülebilir.

Mağdurların şehirde yaşadıkları sağlık sorunlarının bir kısmı ise Batman'ın şehir olarak yaşadığı mağduriyetin bir uzantısı olarak görülmelidir. Türkiye'nin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde büyük sağlık ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına yol açan sağlık personelinin doğuda hizmet vermek istememesi sorunu, Batman'ı da önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, Batman ili genelinde nöroloji, göğüs-kalp-damar cerrahisi ve kardiyojoloji alanlarında uzman doktor bulunmamaktadır.

Batman il merkezinde bir devlet hastanesi (150 yatak kapasitesi olan, 42 uzman doktor, 18 pratisyen hekim, 88 hemşire ile hizmet veren ve 56 uzman doktor, 12 pratisyen hekim, 62 hemşire açığı bulunan, biri bozuk iki ambulansı olan bir hastane), bir kadın-doğum ve çocuk hastanesi (bir ambulanslı), iki özel hastane, bir tıp merkezi, birinci basamak hizmeti veren poliklinikler, 11 sağlık ocağı, üç belde sağlık ocağı (Binatlı, Balpınar, Hisar), bir veremle savaş dispanseri, bir ana çocuk sağlığı dispanseri, bir sıtma savaş merkezi ve belediye sağlık merkezi bulunmaktadır. Belediye sağlık merkezi hastalara tamamen ücretsiz sağlık hizmeti vermektedir. Kadın-doğum, çocuk, göz ve diş poliklinikleri ve uzman doktorları, üç pratisyen hekimleri mevcuttur. Toplam personel sayısı 16'dır.

Verilen sağlık hizmetleri; doktor muayenesi (Dünya Sağlık Örgütü ve Sınır Tanımayan Doktorlar'ın protokolüne paralel olarak 10'ar dakikalık görüşmeler ve günde toplam 40 hasta muayenesi), tetkikler, laboratuvar tahlilleri, röntgen filmleri, aile planlaması danışmanlık hizmetleri, mahallelerde sağlık eğitimleri, eğitimlerde sağlık sorunu olduğu tespit edilen kişilerin tedavilerinin üstlenilmesidir. Okul ve cezaevlerinde göz taramaları yapılarak, ücretsiz gözlük temin edilmiş, gerekli kişiler yine ücretsiz olarak ameliyat edilmişlerdir.

İlçelere bakıldığında, Sason'da bir ilçe hastanesi, iki sağlık ocağı, Yücebağ Beldesi'nde bir sağlık ocağı; Kozluk'ta bir ilçe hastanesi -bir uzman doktor, genel cerrah-, iki sağlık ocağı, Tuzlagözü Beldesi'nde bir sağlık ocağı; Hasankeyf'te bir sağlık ocağı, Gercüş'te bir sağlık ocağı, Beşiri'de bir sağlık ocağı bulunmaktadır. Köylerdeki 46 sağlık evinin ise 10 tanesi faal durumda olup, 36 tanesi kapalıdır.

Devletin sağlık hizmetleri dışında Batman'da belediyenin yürüttüğü sağlık hizmetlerine de rastlanmaktadır. Belediye Sağlık Merkezi ve Selis Kadın Danışma Merkezi'nin ortak yürütme-yi planladıkları projeye göre mahallelerde kadınlardan oluşan lider kadrolar seçilerek bu kişilere sağlık ve ruh sağlığı konulu eğitimler verilecek ve bu kişilerin mahallelerde eğitimi yaygınlaştırmaları teşvik edilecektir. Yine Belediye Sağlık Merkezi ve Selis Kadın Danışma Merkezi'nin ortak yürüttükleri projede, mahallelerde çadır kurularak, birkaç gece orada kalınıp sağlıkla ilgili seminerler verilmiştir.

Batman'daki zorunlu göç mağdurlarının sağlık açısından karşılaştıkları en büyük sorun, yukarıdaki rakamların da gözler önüne serdiği bir gerçek olan ve Türkiye'de zorunlu göçü yaşamış birçok yerin hatta Türkiye'nin genelini yaşadığı bir kapasite sorunudur. Bu sorun, Batman'da hem zorunlu göç mağdurları hem de sağlık kamu personelinin en sık dile getirdiği bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmakta. Fakat zorunlu göç kapsamı altında bakıldı-

ğında, bu sorun zaten çok yüksek oranlarda fakirliğin yaşandığı kesim olan zorunlu göç mağdurlarını ayrıca sıkıntıya sokmaktadır. Parasızlık nedeniyle şehirdeki özel sağlık hizmetlerinden yararlanamayan zorunlu göç mağdurları sadece ulaşabildikleri oranda kamu yardımlarından yararlanmaktadırlar. Köylerde ise durum daha da vahimdir ve özellikle merkezden uzak ve/veya geri dönüşe açılmış ama altyapısı olmayan köylerde halk sadece geçici sağlık hizmetleriyle yaşamaya çalışmaktadır.

Sivil toplum alanında ise İHD'nin bazı yardımları söz konusudur. İHD yetkilileri, zaman zaman ilaç alımı konusunda kişilere destek olmaya çalıştıklarını, sorunu olduğunu gördükleri kişileri uygun yerlere yönlendirdiklerini ifade ettiler.

Sağlık alanında yaşanan sorunların çözümüne yönelik olarak başlatılan projelerden biri Dünya Bankası destekli yürütülen 0-6 yaş çocuklara yönelik sağlık hizmeti desteğidir. Buna göre, çocuklar sağlık ocakları tarafından sürekli takip edilmektedirler. Ailelere yönelik olarak aile planlaması ile ilgili danışmanlık ve eğitim verilmektedir.

Sağlık kamu personeli tarafından, kırsal kesimde sağlık hizmetlerinden yararlanma oranının yüzde 30 olduğu ifade edildi. Valilikten alınan bilgiye göre ise Batman ili genelinde 120.000 Yeşil Kart sahibi bulunmaktadır. Batman özellikle Yeşil Kart uygulamasında oldukça iyi bir örnek teşkil ediyor. Örneğin Sason ilçesinde Kaymakamlık tarafından verilen bilgilere göre halkın yüzde 90'ında Yeşil Kart var. Yapılan alan araştırmasında mağdurların hepsinin ya kartlarının olduğu¹² ya da kart almak için başvurmuş oldukları tespit edildi. Mağdurlar bu uygulamadan memnun olduklarını belirtse de Yeşil Kart uygulamasından doğan bazı sıkıntılarını (örneğin, ilaç parasının yüzde 20'sinin kart sahibi tarafından ödenmesi zorunluluğundan doğan maddi yük) da dile getirdiler.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu yardımların özellikle yerel yöneticilerin konuya hassasiyetlerine göre değişiklik gösterebileceğidir. Örneğin Sason Kaymakamı'nın, göreve başladıktan sonra Yeşil Kart'a öncelik ve ağırlık vermesi Sason'un köylerinde başarılı bir sonuç sağlamıştır. Elde diğer ilçelerden karşılaştırmalı veriler olmamakla birlikte bu rakamın (yüzde 90) çok yüksek bir rakam olduğu bir gerçektir.

2.4. Psikolojik Sorunlar

Batman'da en sık görülen psikolojik sorunların depresyon (özellikle çökkünlük, karamsarlık, tahammülsüzlük, ümitsizlik, güvensizlik, ölüm düşünceleri, intiharlar, iştahsızlık, uyku problemleri, hâlsizlik, unutkanlık, konsantrasyon güçlüğü), anksiyete (özellikle travmaya yönelik travmatik stres belirtileri; olayın sürekli aklına gelmesi, kabuslar, düşünmekten kaçınma, konuşmaktan kaçınma, olay yerini görmek istememe, düşününce aşırı psikolojik ve fi-

---

12 Fakat burada bu kartların çoğunun yakın bir dönemde alındığını belirtmek faydalı olacaktır. Zorunlu göç mağdurları 10 yılı aşkın bir süre bu hizmetten yararlanamamış ve yoksulluğun çok yüksek bir düzeyde yaşandığı dönemde sağlık hizmetlerinden yoksun kalmaktan ötürü mağdur olmuşlardır.

ziksel sıkıntı duyma, hatırlatan şeylerle karşılaşıldığında aşırı psikolojik ve fiziksel sıkıntı duyma, hatırlatıcılarla karşılaşmaktan kaçınma, aşırı uyarılmışlık tepkileri vb.), psikosomatik belirtiler (mide, baş, sırt, eklem ağrıları, çarpıntı, bayılacakmış hissi), kronik madde bağımlılığı (sık görülmemekle birlikte göç süreci sonrasında artmıştır), yas tepkileri (kayıp hakkında konuşamama, resmine bakamama, bakınca yoğun sıkıntı duyma, sürekli ağlama, ölüm isteği, dönmelerini bekleme, öfke vb.), özgüven eksikliği, ailelerde ilişki problemleri, şiddet uygulama ve çeşitli korkular ve aşırı üzüntü olduğu gözlenmiştir.

Bütün bu psikolojik sorunlar ve zorunlu göç sorunu arasında Batman genelinde bire bir bağlantı kurulması zor olmakla birlikte, özellikle Batman şehir merkezinde ve geri dönüş yapılan köylerdeki görüşmelerde ortaya çıkan tablo, bu psikolojik sorunların çoğunun mağdurlar tarafından yaşandığı gerçeğidir. Bunda da yaşanan çatışma ortamının, kayıpların yanı sıra şehirde yaşamının getirdiği sosyo-kültürel çatışmalar ve ekonomik sorunların psikolojik sıkıntılar için zemin hazırladığını düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. Mağdurların şehirde varolan olanakları göreyerek, köyde bile sahip oldukları yaşantıdan daha kısıtlı bir koşulda yaşamak durumunda kalmalarının uyumu oldukça zorlaştırdığı ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği görüşmelerimizde ortaya çıkan veriler içindedir. Ayrıca, istatistiki bir veri olmakla beraber, sağlık kurumları ve hizmetlilerinin belirttikleri üzere, psikiyatrik ilaç kullanımında bir artış yaşanmıştır.

Yaşanan sorunlara karşın ruh sağlığı alanında verilen hizmetin oldukça az olduğu dikkat çekmiştir. Yapılan görüşmelerde daha çok ileriye yönelik projelerden söz edilmiştir. Belediye tarafından mahallelerde kurulması düşünülen halk evlerinde ruh sağlığı hizmetlerinin verilmesinin planlanması bunlardan biridir. Selis Kadın Danışma Merkezi yeni kurulmuş olmakla birlikte bir psikoloğu bulunmaktadır ve ücretsiz psikolojik destek hizmeti sağlamaktadır. Batman Devlet Hastanesi Psikiyatri Servisi'nin ise zorunlu göç mağdurlarına yönelik özel bir çalışmasının olmadığı belirtilmiştir.

3. KÖYE DÖNÜŞ VE DEVLET YARDIMLARININ AÇMAZI

Batman Valiliği'nden alınan verilere göre 2000 yılında başlayan 'köye dönüş' olgusu öncesi Batman'da 37 köy ve 137 mezradan oluşan toplam 2.513 haneden 18.658 kişi göç etmiştir. Alan araştırmasının yapıldığı zamana kadar 28 köy ve 75 mezradan (971 haneden) toplam 6.269 kişilik nüfus geri dönüş yapmıştır.

Öncelikle bu rakamların tutarlılığı konusunda iki noktayı belirtmek gerekir:

1. Bu rakamlar bölgede çalışan ve bu konuda veri toplayan STK'ların verileri ile önemli farklılıklar göstermektedir. Köyler birim olarak alındığında valilikten alınan ve KDRP kapsamındaki köylerin durumunu gösteren tabloların STK'ların listelerine kıyasla çok önemli eksiklikleri vardır. Bu tabloların çoğunda sadece tamamen boşalan köyler gösterilmiş, kısmen boşalan köyler ve buradaki nüfus göz önüne alınmamıştır.

2. Bir önemli nokta da nüfus bazında valilikler ve STK'ların rakamlarındaki tutarsızlıklar. Resmi veriler hem valiliklerce -ki bu veriler Tazminat Yasası'nda kullanılan ve sadece yasa kapsamında köylerin boş olup olmadığını belirten bir liste ve KDRP kapsamında hangi köyden ne kadar kişinin göç ettiğini gösteren liste olarak iki settir- hem de jandarma tarafından kayıt edilmektedir.

Öte yandan STK verilerinin de tutarlılığı şüphelidir. Örneğin, Beşiri merkezden 10 dakika uzaklıkta bir Yezidi köyü olan Yolveren (Çinerya), ne resmi listelerde ne de İHD ve Göç-Der'in ortak hazırladığı boşaltılmış köyler listesinde bulunmaktadır. TESEV Araştırma Grubu'nun bizzat ziyaret ettiği ve yerinde tespit yaptığı, üstelik de merkeze bu kadar yakın bir köyün STK'lar tarafından boşaltılmış olduğunun kayıt edilmemiş olması STK'ların da rakam tespitinde yeterince kapsamlı olamayacağını bir göstergesi olarak alınabilir. Yine Gerçüş'ün Gökçepınar köyüne yapılan ziyarette İHD listesinde boşaltılmış görülen bu köyün sakinleri, köyün kan davası sonucu boşaldığını belirttiler. STK'lar TESEV Araştırma Grubu'nun bu konudaki endişelerine cevaben, rakamları oluşturmada yerinde tespit yerine Tazminat Yasası kapsamında kendilerine sunulan başvurulardaki köyleri not ettiklerini söylediler. Bu yöntem, bu alanda çalışan ve söz sahibi olduğunu iddia eden STK'ların çalışmalarında önemli bir eksikliklerdir.

Doğu ve Güneydoğu'daki zorunlu göç mağdurlarına yönelik olarak başlatılan KDRP, Batman'da 2000 Haziran'ından beri valilik tarafından yürütülmektedir. Batman Valiliği'nden alınan verilere göre KDRP kapsamında toplam 141 haneye konut yapımında gerekli olan inşaat malzemelerinin alımı yanında köy okullarının ve yollarının yapımı, nakil hatlarının yapımı ve onarımı, köylerin içme suyu sondaj çalışmaları ve hayvancılık, arıcılık türünde gelir getiren yardımlar verilmiştir. Bunun yanında özellikle ilçelerdeki Köylere Hizmet Götürme Birlikleri Kozluk, Gerçüş ve Hasankeyf'in köylerine inşaat malzemesi ve köy yollarının yapımında maddi destekte bulunmuştur.

Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan gerilimin sonrasında ve geri dönüşlerdeki yardımlar önündeki en önemli sorun, mağdurların kendini devletin vatandaşı olarak hissedememesidir. Zorunlu göç mağdurlarının anlatımıyla "kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi" hissetme duygusunun oluşumunda KDRP de önemli bir etken. Batman'da geri dönülen köylerde ve şehrin göç almış kesimlerindeki görüşmelerde KDRP'nin vatandaşlar tarafından çoğunlukla bilinmediği, bilinen durumlarda ise koruculara verilen yardım olarak algılandığı tespit edildi.

KDRP'nin diğer bir önemli açmazı da verilen yardımın tanımının muğlaklığı ve uygulamadaki eksikliklerdir. KDRP'nin muğlaklığı, temel olarak vatandaşın köye dönüşüne maddi bir yardımdan daha kapsamlı olarak tanımlanmasından ve uygulanmasından kaynaklanıyor. Örneğin, zorunlu göç mağdurlarının evlerini tekrar inşa etmelerinde kullanacakları tuğla, çimento vb. gibi maddelerin temini KDRP kapsamına girebildiği gibi, köylerin güvenliğini sağlayacak karakollara yapılan yardımlar da bu proje içerisinde bir masraf kalemi olarak beyan edilebiliyor. Eksiklikten kasıt ise, harcama verilerinin yapılan saha çalışması ile doğrulanmamış olmasıdır. Örneğin, Sason Kaymakamlığı'ndan verilen bilgide KDRP kapsamında Aydın-

lık Köyü'nde 24 evin anahtar tesliminin yapıldığı belirtilmişti. Aydınlık Köyü'ne yapılan ziyaretlerde vatandaşlar evlerin sadece iskelet hâlinde teslim edildiğini ve cam, pencere, kapı gibi malzemeleri vatandaşın kendisinin temin ettiğini söylediler. Bu, zaten yoksulluk çeken bu kesim üzerinde çok büyük bir külfet oluşturmaktadır. Bu yüzden, geri dönülen köylerde harap olmuş evlerinin tepesi naylonlarla kapatılmış olarak yaşayan insanlara rastlandı.

Görüşmeler sırasında hem devletten çeşitli yollarla maddi yardım alanlara hem de almayanlara rastlandı. Yardım alanların çoğu bu yardımı geri dönmek istediklerinde çimento ve tuğla olarak almışlar. Aşağıda da tartışılacağı üzere bu yardımlar çok kısıtlı derecede olmuştur. Öte yandan, özellikle Batman'ın göç alan mahallelerinde, yardım almak için devlet birimlerine başvuruda bulduklarını, ama ya dilekçelerine cevap alamadıklarını ya da dilekçelerinin reddedildiğini belirten çok sayıda aileye rastlandı. Yine mahalle görüşmelerinde özellikle köye dönüşler için verilen yardımların çoğunun toprak sahiplerine ve köy ağalarına gittiğini iddia eden mağdurlara da rastlandı.

4. GERİ DÖNÜŞÜN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Batman, özellikle 1990'lı yıllarda çok yoğun göç almış bir şehir merkezi. Zorunlu göç şehrin belli bölgelerinde özellikle mağdurların yaşadığı çok fakir yerleşim bölgelerinin oluşmasına neden olmuş. Hem bu yerleşim yerlerinde hem de geri dönüş yapılmış iki köyde yapılan görüşmelerde ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri geri dönmüş ailelerin çoğunun bütün aile bireyleri ile birlikte dönüş yapamadığıdır. Daha önce de belirttiği üzere ülke içinde yerinden edilme sorununun en büyük sosyo-ekonomik sonuçlarından biri yoksulluktur. Batman'daki köy ziyaretlerinde, dönen ailelerin yaklaşık yarısının geçime yardımcı olmak için şehirlerde kaldığı öğrenildi. Aşağıda da belirtileceği üzere, köylerdeki altyapı sorunu ve geçim kaynaklarının yaşanan çatışmadan etkilenmiş olması köylerde asgari yaşam standartlarının sağlanmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla geri dönüşlerde yaşanacak en büyük sosyo-ekonomik sorun, yoksulluk ve bunun getireceği bölünmüş aileler sorunudur.

Geri dönenlere ve dönmek isteyenlere bakıldığında ağırlıklı olarak yaşlıları ve erkekleri görmekteyiz. Özellikle köylerde yapılan görüşmelerde gençlerin geri dönmüş olmaktan dolayı çok mutsuz olduklarını ve ellerine geçen ilk fırsatta şehre dönmek istedikleri gözlemlendi. Geri dönen gençler, özellikle 10'lu yaşlarının sonunu yaşayanlar, köy hayatından hiç memnun değiller. Ziyaret edilen bir köydeki 15-16 yaşlarındaki bir genç erkek şehirdeki hayatında da çok zorluk çekmiş ve eğitim almamış olmasına rağmen "ilk fırsatta şehre kaçmayı" planladığını söyledi. Bölünmüş aile sorununun aşılması için gençlere yönelik eğitim ve istihdam alanlarının artırılması gerekmektedir.

Batman'da STK ve devlet birimleriyle yapılan görüşmeler, geri dönüş rakamlarının çok yüksek olmadığını gösteriyor. Daha da önemlisi, özellikle devlet ve STK'lar tarafından hem boşaltılan köy hem de geri dönen nüfusa yönelik verilen sayılar arasında çok önemli farklılıklar söz konusu.

Batman'da ve çevre köylerde mağdurlarla yapılan bire bir ve odak grup görüşmelerinde vatandaşlar, barış ortamının tamamen sağlanmış olmaması, genel affın çıkarılmaması, koruculuk sisteminin kaldırılmaması, köylerin alt yapısının ve devlet yardımının eksik olması ve yaşanan gerginliğin bölgedeki hayvancılık ve tarım sektörlerini kötü yönde etkilemiş olmasını geri dönüş önündeki engeller olarak belirttiler. Mağdurların genel affı istemelerindeki en büyük neden, bölgedeki ailelerin çoğunun dağda bir yakını ya da tanıdığıının olması ve genel affı, huzur ve özgürlük ile sıkı sıkıya ilintilendirmeleri.

Geri dönüşün önünde çok önemli bir engel olan altyapı sorunu dönüş yapılmış köylerde kendini daha çok elektrik, su, kanalizasyon ve sağlık hizmetleri eksikliği olarak gösteriyor. Batman'ın Sason ilçesinde ziyaret edilen iki köyden birinde özellikle susuzluk önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Köylüler evlerine su taşımak için uzun bir mesafe kat etmek zorundaydılar. Her ne kadar bu tür sorunlar Türkiye'nin diğer yerlerinde hatta büyük şehirlerin bazı kesimlerinde bile gözlemlense de sorunun tespiti ve 'köye dönüş'ün kalıcı ve uzun süreli kılınması yolunda tespitler aşamasında belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.

Geri dönülen köylerde sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde verilmesine yönelik olarak sağlık kurumlarının çalışmaları yeterli değil. Sağlık konusunda çalışan STK'lar, devlet birimleri ve doktorlardan edinilen bilgilere göre ilçe merkezlerinde bile bu alanda önemli sıkıntılar yaşanmakta. Örneğin, Batman'da en çok göç vermiş ilçelerden olan Kozluk ve Sason'da merkez ve beldeler olmak üzere sadece ikişer sağlık ocağı bulunmaktadır. Çoğu dağ köyünün merkeze uzaklığı düşünüldüğünde bu sayının azlığının altını çizmek gerekir. Ayrıca Batman'da geri dönüş yapılan köylerin hemen hiçbirinde sağlık hizmeti verilmemekte. Sağlık hizmetinin ulaştığı tek dönem aşı kampanyaları gibi ülke genelinde kampanya şeklinde yürütülen sağlık hizmetlerinin verildiği dönemler oluyor.

Geri dönülen köylerde ayrıca eğitim alanında da okul ve öğretmen sıkıntısı yaşanmaktadır. Fakat bu sıkıntıyı zorunlu göç sorunuyla bire bir ilişkilendirmek yerine Türkiye genelinde yaşanan ve yoğun olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde gözlemlenen eğitim sorunuyla birlikte incelemekte fayda vardır. Zorunlu göç özelinde bakıldığında ise yaşanan gergin ve çatışmalı ortamın bölgede hizmet verecek personelin köylerine ulaşamaması ve buralarda hizmete gönüllü olmaması sorunu olarak ortaya çıkıyor.

Bölgedeki feodal yapı da geri dönüşlerin önünde bir engel teşkil etmeyi sürdürmektedir. Örneğin Beşiri'nin bir köyünde ağaların koruculuk yapılması konusunda köylülere hâlâ baskı yaptığını ve mağdurlar arasında, dönseler bile, köy ağalarının kendilerini köye almayacaklarını söyleyenlere rastlandı. Öte yandan, örneğin, Aydınlık Köyü'ndeki köylüler genellikle ilgili hiçbir sıkıntıları olmadığını belirtirken çektikleri zorlukların başında yoksulluk ve geçim derdini göstermişlerdir. Fakat yaşanan döneme ilişkin olarak hissedilen kaygılar güven ortamının tam olarak sağlanamadığını da göstermekteydi. Bir dağ köyü olan Heybeli'de geri dönüş yapmış mağdurlar özellikle son zamanlarda artan çatışmalı ortamdan dolayı sıkıntılarını da dile getirmişlerdir.

Nerede ve ne kadar olduğu telaffuz edilememekle birlikte geri dönüş yapılan köylerdeki mayınlar ve patlatılmamış havan mermileri güvenlik açısından bir sorun teşkil etmektedir. Ziyaret edilen Sason'un Heybeli Köyü'nde 1990'lı yıllardan kalma havan mermisine rastlanıldı. Bu konuda bilgisi olanlardan öğrenildiğine göre bu o bölgede rastlanılan ilk havan mermisi vakası değildi. Batman Barosu'ndan Mustafa Yıldız Sason ilçesine bağlı bir köyde el bombası ile oynarken ölen iki çocuğun hikâyesini aktardı. Ayrıca Batman Çağdaş Gazetesi'nde 7 Nisan 2004 tarihinde yayımlanan bir haberde, Batman'ın Sason ilçesine bağlı Heybeli ve Balbaş Köyleri'nde operasyonlar sırasında arazide unutulmuş havan, roket veya top mermilerinin büyük tehlike yaratmasına dikkat çekiliyor. Haberde bu köylerde ellerinde havan mermisi tutan köylülerin resmine de yer verilmiş.¹³

a. Geri Dönüşün Önünde Engel Olarak Tütün Kotası

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere zorunlu göç bölgede tarımsal kalkınmayı ve tarımsal yollarla geçimi önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Batman'ın, özellikle Sason ve Kozluk ilçelerinin, önemli bir geçim kaynağı tütüncülüktür. Örneğin, Batman'ın Sason İlçesinde yapılan görüşmelerde hem kamu, hem askeri hem de belediye görevlilerinden edinilen bilgilere göre Sason'un iki geçim kaynağını tütüncülük (geçimin yaklaşık yüzde 85'i) ve koruculuk oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hem tütüncülükle ilgili aşağıda belirtilecek uygulamalar hem de zorunlu göçten doğan tütün ekimi ile ilgili mağduriyetler zorunlu göç mağdurlarının hayatlarının 'normale' dönmesi yolunda bir engel teşkil etmektedir.

Tütün Yasası olarak bilinen 3 Ocak 2002 tarih ve 4733 sayılı yasa,¹⁴ yaprak tütün üretimi, alım ve satımında devlet desteğini kaldırmış ve devletin tütün alımına 200 kg.'lık bir kota getirmiştir.¹⁵ Gene bu uygulamaya göre yaprak tütün üreteceklerin Tekel Genel Müdürlüğü'ne başvurarak ekim belgesi (cüzdan) almaları gerekmektedir. Her iki uygulama da geçimini tütüncülükle sağlayan ve geri dönmek isteyen mağdurlar için bir sorun oluşturmaktadır.¹⁶ 200 kg.lık kota incelendiğinde, bu kotanın zorunlu göç sorununun yoksulluk boyutunu arttırıcı bir neden olduğu görülüyor. Sason Belediye Başkanı İrfan Arslan'ın yaptığı bir hesaplama göre en az 7 ay uğraşarak elde edilen bir yıllık tütün üretiminin 200 kg.'lık satışından elde edilen yıllık gelir yaklaşık 900 YTL'dir. Bu kazanç ne yazık ki ortalama bir ailenin yıllık

---

13 Bkz. Arslan (2004).

14 Yeni yasa öncesinde Tekel, malını satmak isteyen her üreticiden, belirlenen fiyat üzerinden, bu malı almak zorunda idi. Yeni yasayla yapılan değişiklik, sadece sözleşme üzerinden tütün alımı yapılmakta. Belirli bir süre sonrası için, yapacağı alım miktarını üreticiye duyuran Tekel, şartları yerine getiren üretici ile sözleşme imzalıyor ve üretici başına bir adet tütün koçanı dağıtıyor. Ayrıca, depolardaki stok tütün durumu göz önünde bulundurularak alınmış olan yönetim kurulu kararına göre, üretici başına belirlenmiş olan asgari miktar 200 kg, azami miktar ise 1.000 kg'dır. Ancak, 200 kg'dan fazlası, kalitenin belirlenmesi açısından ekspertize tabidir.

15 Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hürriyet (2002).

16 Bu konunun Batman özelinde kamuya ve siyasal alana taşınmasında Batman Milletvekili Ahmet İnal'ın Meclis'teki konuşmasına bakmakta yarar vardır (İnal, 2003).

ihtiyaçlarının çok altındadır. Sason'un tarımda kullanılabilir arazisi yaklaşık yüzde 4.5'tir. Bu da tütünün yerini tutabilecek ürün sayısını kısıtlamaktadır. İrfan Arslan'ın belirttiğine göre belediyenin bu konuda Maliye Bakanlığı ve Başbakanlığa bildirimleri bir sonuca ulaşmamıştır. Bu sorun Sason özelinde belirtilmiş olsa da TESEV Araştırma Grubu'nun çalışmaları Batman genelinde ve Sason ve Kozluk özelinde bu sorunun geri dönüşte önemli bir engel olduğunu doğrulamaktadır.

Kota sorununa ilave olarak koçan/ekim belgesi/cüzdan sorunu da geri dönmek isteyen zorunlu göç mağdurları için önemli bir engel. Öğrenildiği kadarıyla mağdurların bu uygulamadan doğan özel mağduriyetleri var. Ektikleri arazileri terk etmek zorunda kalan bazı mağdurların tütün satım hakkı, ya yoksulluk nedeniyle koçanlarını sattıkları ya da araziye ekmedikleri için koçanlarının geçerliliğini yitirmesi nedeniyle ellerinden gitmiştir. Bu durumda ilçe merkezlerinde ya da şehirlerde yaşayan ve geçimini daha önce tütün ekimiyle sağlayan mağdurlar köylerine geri dönseler bile yoksullukla burun buruna geleceklerdir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta da yukarıda geçim kaynağı olarak belirtilen iki alanın (koruculuk ve tütün üretimi) ilginç bir şekilde iç içe geçmesidir. Hem TESEV Araştırma Grubu'nun gözlemlerine hem de görüşmelerde öğrendiklerine göre, topraklarından ayrı kaldıkları süre boyunca tütün üretmedikleri ve satmadıkları için koçanları iptal edilen mağdurların tam tersine bazı korucuların, tütün ekimi yapmadıkları hâlde, çok sayıda koçanı bulunmaktadır. Oysa yeni çıkan yasaya göre her üreticinin elinde sadece bir koçan bulunabilir.

Geri dönüşü Batman özeli dışında Diyarbakır, Muş, Bitlis ve Adıyaman illerinde de olumsuz etkileyen bu sorunun çözümünde, tütün kotasının en azından arttırılması, geçimini tütüncülükle sağlayan zorunlu göç mağdurlarına koçan temin edilmesi ve haksız yollardan koçan sahibi olanların koçanlarının iptali önerilmektedir.

5. KORUCULUK SİSTEMİ VE SORUNLARI

Sason Kaymakamlığı ve Korucu Derneği'nden alınan bilgilere göre alan araştırması sırasında Sason'da 1.359 korucu bulunmaktaydı. Bunların 487'si gönüllü korucudur. Burada altı çizilerek belirtilmesi gereken çok önemli bir nokta, geçici köy korucusu (GKK) alımının durmuş olmasına rağmen gönüllü korucu alımının kâğıt üzerinde bile olsa devam ediyor olmasıdır. İçişleri Bakanlığı'ndaki bir görevliden alınan bilgiye göre gönüllü korucu alımı devam etmemektedir. Bakanlığın söylediğine göre, gönüllü korucu alımı sadece köylülerin köylerini korumak için gönüllü olması ve isimlerinin not edilmiş olmasıyla sınırlıdır ve kendilerine silah verilmemiştir.¹⁷ Oysa, alan araştırması sırasında alınan bilgilere göre, Sason'da geri dönüş yapılan iki köyden 35 kişi gönüllü koruculuk için başvuruda bulunmuştur. Sason genelindeki başvuru, alan araştırması yapıldığı zaman itibarıyla ise 658'i bulmaktaydı. Bu bilgiler aslında çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Özellikle PKK'nın silahlı eylemlere tekrar başlamasından sonra 'güvenlik' neden gösterilerek korucu ihtiyacında artışa gidilebilir. Çeşitli

---

¹⁷ İçişleri Bakanlığ'ından bir yetkiliden telefonla alınan bilgi, Şubat 2006.

köyler bu nedenle gönüllü koruculuk için başvuruyor olabilir. Oysa 2000'de çıkan yönetmeliğe göre korucu alımı olmaması gerekmektedir. Bu başvuruların nasıl değerlendirildiği ve sonuçta korucu sayısının artıp artmadığı ise hâlâ muğlaktır.

Bir korucunun (ister kadrolu ister gönüllü olsun), görev suistimali ya da itaatsizliği yüzünden görevden alınması yine kaymakam onayı ile olmaktadır. Oysa bölgenin geneline bakıldığında korucuların karıştığı birçok suç bulunmaktadır ve bunların ne kadarının gerektiği üzere görevden alımla sonuçlandığı bilinmemektedir. Örneğin, Batman'a yapılan ziyaretin hemen öncesinde Mardin'deki korucuların Batman merkezdeki bir evi basarak genç bir kıza dağa kaçırdıkları bilgisi çeşitli kaynaklardan TESEV Araştırma Grubu'na ulaşmıştır.

Çeşitli kaynaklardan öğrenildiğine göre, korucularla ilgili önemli bir nokta da kadınların hatta bazen çocukların da korucu yazdırılarak silah alabilmeleri ve GKK oldukları durumlarda maaş da kazanabilmeleri. Batman'ın Sason ilçesinde kayıtlı yaklaşık 50 kadın korucu var. Daha da vahimi erkekler koruculuk öncesi eğitim alıyor olmalarına rağmen kadınlar bu eğitimden geçmemektedir. Hükümetin geri dönüşte güvenliği sağlamak için önemli saydığı sistemlerden biri olan koruculukta belirtilen bu sorunlar, aslında bu sistemin geri dönüşler önündeki en önemli engellerden biri olduğunun bir göstergesidir.

6. TOPLUMSAL MUTABAKAT VE KALICI BARIŞIN SAĞLANMASI

Zorunlu göç mağdurlarının geri dönüş önündeki engeller içinde özellikle vurguladıkları nokta koruculuktur. Bu sistem şu an toplumsal mutabakat ve kalıcı barış önündeki en önemli engellerden biridir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan çatışmalar, köylüler ve korucular arasındaki husumet, içinde bulunulan ortamı daha da gerginleştirmektedir. Kalıcı barışın sağlanmasında koruculuk sisteminin lağvedilmesinin önemini bir kez daha vurguladıktan sonra korucuların topluma entegrasyonunun, sosyal güvenliklerinin sağlanması ve koruculuk kaldırıldıktan sonra korucular için istihdam olanaklarının önünün açılması yoluyla olacağını söylemek gerekir. Batman'daki görüşmeler sırasında korucuların istihdamı yönündeki öneriler içinde korucuların köy bekçisi olarak tahsisleri ilginç bir öneri olarak ilgi çekmiştir. İstihdam alanında projeler üretilmesi için özellikle bölgede çalışan STK'lara ses verilmesi ilginç ve olumlu çözümler üretebilir. Fakat korucuların istihdamı bazı önemli alanların (eğitim vb.) dışında olmalı ve korucuların sicilleri göz önüne alınarak yapılmalıdır.

Çeşitli STK'lar ve görüşme yapılan mağdurlara göre, devletin zorunlu göç konusunda sorumluluğunu üstlenmemesi bu sorunun tamamen kapanmasının önünde bir engel teşkil ediyor. Tazminat Yasası, İHD gibi dernekler ve barolar tarafından, yapılan yanlışın telafisi değil, vatandaş zora düşmüş bir sosyal devletin tutumu olarak algılanıyor. Yani bu kuruluşlara göre, devlet hem önceki siyasalarında, hem de Tazminat Yasası'nda, yaklaşık 20 yıllık bu süreçteki hatalarını kabul etmiyor, ortaya çıkan sorunlara kapsamlı çözümler üretmiyor ve bu sorunların bir daha yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıyor. Bunun yerine, yerinden edilme sorununun çoğunlukla 'terörün yarattığı' yoksulluk ve altyapı olarak ortada görülen boyutları ile ilgileniyor. Ayrıca birçok yerinden edilmiş kişi ve STK da özellikle Taz-

minat Yasası'nı AB'ye giriş sürecinde yaşanabilecek sorunları aşmak ve AİHM'de doğabilecek maddi sıkıntıları bertaraf etmek yolunda atılmış bir adım olarak görüyor. Devletin bu konuda sorumluluğunu kabul etmesini istemek, özellikle ailesinde faili meçhule kurban gitmiş kişiler tarafından benimseniyor. Yaşanılan sürecin maddi kayıplardan çok manevi kayıplara yol açtığını düşünen birçok mağdur, devletin ve toplumun bu geçmişle yüzleşmesi gerektiğini düşünüyor.

Öte yandan yasanın mutabakat açısından bakıldığında çok önemli bir yanı var. Batman'da özellikle İHD gibi STK'lar yerinden edilmiş kişilerin detaylı göç hikâyelerini ve göç sonrası yaşadıkları sorunları belgeliyor. Bu tür STK'lar ayrıca göç edilen ve dönüş yapılmak istenen köyler ile ilgili kendi verilerini de oluşturuyorlar. STK'lar ve barolar hikâyelerin saklanması ve belgelenmesini bu alanda önemli bir arşivleme olarak görüyorlar.

Toplumsal barışın sağlanması ve sürdürülebilir kılınması, zorunlu göç sorununun çözümü için atılması gereken en önemli adım olarak durmaktadır. Batman'da görüşülen hemen her STK ve bütün mağdurlar, geri dönüş ve dönenler için yerlerinde kalmayı sürdürmenin ilk koşulunun kalıcı barışın sağlanması olduğunu belirttiler. Ayrıca Tazminat Yasası kapsamında kararları verecek komisyonların da sağlıklı tespitler yapması ve kararları zamanında verilebilmesi için barış ortamının sağlanması şarttır.

Doğu ve Güneydoğu'da yaşanan gerilimin en ağır faturası bu bölgelerde hâlâ devam eden güvensizlik duygusu. Bu güvensizlik devlet görevlileri nezdinde vatandaşın her an PKK'ya destek vermesi ihtimali olarak ortaya çıkarken, özellikle 15 yıldır PKK ve devlet güçleri arasında kalmış ve en mağdur kesimi oluşturanlar arasında ise devlet tarafından 'üvey evlat' muamelesi görmek olarak kendini hissettiriyor. KDRP ve tazminatın öncelikle ve büyük ölçüde koruculara gidiyor olarak algılanması 'devlet bizi korumuyor ve bize üvey evlat muamelesi yapıyor' düşüncesine destek oluyor. Korucu-köylü ayrımının keskinliği, devlete duyulan güvensizlik ve mağdurlarda derinlemesine yerleşmiş bir algı olan 'üvey evlat' anlayışını da pekiştirmektedir. Ayrıca, bazı STK'ların belirttiğine göre Tazminat Yasası'na dair yönetmeliğin istediği, köyün 'terör nedeniyle' boşaltıldığını gösteren olay tutanağının jandarmadan alınması gerekliliği vatandaş ve devlet arasında gerilime neden olmaktadır. Bazı birimlerin bu konuda belge vermek istememesi, toplumsal mutabakat önünde önemli sorunlar teşkil etmektedir.

Gene güvenlik birimlerinin gözünde, Batman genelinde özellikle dağ köylerinin çoğunun 'PKK sempaticisi' olarak görülmesi bu gerilimin artmasında bir neden. Batman'ın Sason İlçesi Heybeli Köyü'ne yapılan ziyarette Kaymakamlık tarafından 'güvenliğini sağlamak' üzere Araştırma Grubu'nun isteği dışında verilen güvenlik birimlerinin görüşmeler yapılırken köylülerden ve çocuklardan köyden PKK'ya yardım edilip edilmediğini öğrenmeye çalışmaları bu güvensizliğin en bariz örneklerindedir.

SONUÇ:

Güneydoğu Anadolu'da hem en çok göç veren hem de şehir merkezine çevre ilçelerden ve bölgedeki diğer illerden göç alan Batman, zorunlu göç sorununun çok boyutlu yanını sergi-

lemesi açısından iyi bir örnektir. Alan araştırmasının sonuçları yaşanan sorunun üzerinden birçok zorunlu göç mağduru için uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen etkilerinin hâlâ sürdüğünün açıkça görüldüğünü göstermekte. Batman merkez, ani yaşanan ve birçok mağduru şehre taşıyan bu süreçte bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapılaşmayı ve sosyal yardımı tam olarak üretememiştir. Şehirdeki zorunlu göç mağdurları çoğu zaman kendi çabalarıyla ayakta kalmaya çalışmış ama en çok işsizlik ve yoksullukla boğuşmuştur. Bütün bunların yanında kamunun da sadece zorunlu göç mağdurlarına yönelik yardım mekanizmaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla şehir merkezindeki zorunlu göç mağdurları belki de 20 yıl gibi uzun bir süredir yeni yerlerinde de 'mağdur' olmayı sürdürmektedirler.

Öte yandan, son zamanlarda OHAL kapsamına giren diğer illerde de görülebilecek en olumlu özellik Batman'da OHAL'in kalkmış olması ve 1999'dan sonra çatışmaların azalmasıdır. Fakat ne yazık ki 2005'te tekrar başlayan çatışma ortamı geri dönüş yapmış köylerdeki mağdurları tekrar bir belirsizlik ve korkuya sürüklemiştir. Batman geneline bakıldığında özellikle yaşlılarda ve erkeklerde gözlenen 'geri dönme' isteği hem köylerde yeterli altyapının olmaması hem de ortaya çıkan çatışmalı ortamın yarattığı güvensizlikle gittikçe azalmakta ve geri dönüş zorlaşmaktadır. Dahası, ziyaret edilen köylerde özellikle gençler köy hayatının kendileri için hiçbir cazibesi olmadığını söylediler. Bu da aslında 'geri dönme'nin ekonomik sıkıntılardan ve bazen de nostaljiden doğan istekler nedenleriyle olduğunu göstermekte ve ülke içinde yerinden edilme sorununun sadece 'köye dönmek'le sınırlı kalmadığını, hatta bundan sonraki yıllarda daha yoğunluklu olarak şehirde yaşayan mağdurlara ulaşılması yolunda çabalar gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Gerek şimdiye kadar bu konu üzerine yapılan çoğu çalışmanın gerekse kamu personelinin gözden kaçırdığı bir diğer önemli nokta ise, sorunun bölgede beklenen kalıcı barış ve toplumsal mutabakat boyutu. 20 yılı aşan ülke içi yerinden edilme sorununun belki de en acı yanı o bölgede çatışma grupları, devlet kurumları ve vatandaşlar arasında oluşan güvensizlik. Dünyanın diğer yerlerinde de yaşanan bu tür çatışmalar gösteriyor ki toplumlar bu tür süreçleri her an tekrar yaşayabilir. Çatışmanın bu devrimini, tekrar yükselişe geçişini engellemek ve şiddeti etkisiz hâle getirmek için sorunun kökenlerinin araştırılması ve bu sorunların tekrar ortaya çıkmasına neden olabilecek güvensizlik ve 'ezilmişlik' duygularının aşılması gerekmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, zorunlu göç üzerine üretilen siyasalar ne yazık ki konunun bu boyutuna yeteri derecede eğilmemiş ve yapılan yardımlar sadece kıstıtlı bir maddi destekten öteye gidememiştir.

BATMAN İLİ ALAN ARAŞTIRMASI DEĞERLENDİRMESİ: TAZMİNAT YASASI'NIN UYGULAMASI

Dilek Kurban

Bu yazının TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu (TESEV Araştırma Grubu) üyelerinin Haziran 2005'te Batman'da gerçekleştirdiği alan araştırması¹ ışığında hazırlanan taslağında, Batman ilinin Tazminat Yasası ile ilgili uygulamalar açısından 'iyi örnek' teşkil ettiği sonucuna varılmıştı.² Bu görüşün dayanağını, gerek yasanın uygulamasından sorumlu kamu yetkililerinin baro ile kurduğu sağlıklı iletişim; gerek yasanın çıkmasının hemen ardından kurulan zarar tespit komisyonlarının büyük bir özveri, gayret ve iyi niyetle çalışmaları; gerekse vali yardımcılarının uygulamada yasanın elverdiği ölçüde esnek davranmaları oluşturuyordu. Ancak, yaklaşık bir sene sonra Mayıs 2006'da, bir başka proje çerçevesinde yapılan ikinci bir alan araştırmasında³ edinilen veriler ve izlenimler, bunun çabuk varılmış bir yargı olabileceğini ve Batman özelinde ve ülke genelinde yasanın uygulamasına dair kesin bir kanıya varmadan önce bir süre daha beklemek gerektiğini gösterdi.⁴ Bu temkinli yaklaşımın en büyük nedeni, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Tazminat

- 1 Bu yazı, TESEV Araştırma Grubu üyeleri Betül Çelik ve Dilek Kurban ile asistanlar Öznur Acicbe ve Harun Ercan'ın 23 Haziran-1 Temmuz 2005 tarihlerinde Batman il merkezi, Beşiri, Hasankeyf, Sason ve Gercüş ilçeleri ve merkeze bağlı Yolveren Köyü, Sason'a bağlı Heybeli ve Aydınlı Köyleri ile Gercüş'e bağlı Gökçepinar Köyü'nde yaptıkları alan araştırmasına dayanıyor. Araştırma kapsamında, Batman Valisi, konuyla ilgili vali yardımcısı, Sosyal Hizmetler İl Müdürü, Sason Kaymakamı ve Garnizon Komutanı, Batman Belediyesi Başkanvekili ve Başkan Yardımcıları, Beşiri, Sason ve Hasankeyf Belediye Başkanları, AKP İl Başkanlığı yetkilileri, Batman Barosu Başkanı, zarar tazmin komisyonu üyesi bir avukat, başvurulara vekalet eden avukatlar, İnsan Hakları Derneği (İHD) Batman Şubesi Başkanı ve üyeleri, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) Batman Şubesi Başkanı ve üyeleri, İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) Başkanı ve üyeleri, Sağlık Emekçileri Sendikası üyeleri ve Batman Kadın Danışma Merkezi çalışanları ile görüşüldü. Ayrıca, 23'ü Batman il merkezinde, 12'si ise il ve ilçe köylerinde olmak üzere 35 mağdur ile, 14'ü birebir, 21'i ise toplam altı grup görüşmesi şeklinde olmak üzere, derinlemesine mülakat yapıldı. Tazminat Yasası'nın uygulamasına yönelik bilgiler, Batman Barosu Başkanı ve ilgili vali yardımcısı ile Şubat 2006 tarihinde telefon ve e-posta aracılığı ile yapılan görüşmelerde edilen ek bilgiler doğrultusunda güncellendi.
- 2 Bu görüş, TESEV Araştırma Grubu'nun Ekim 2005'te yayımlanarak kamuoyu ile paylaşılan "Türkiye'nin Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporunda da belirtilmişti (Aker *vd.*, 2005).
- 3 TESEV'in Brookings Enstitüsü'nün "Dünyadaki Yerinden Edilmiş Kişilerin Sesleri" projesi için yaptığı alan araştırması çerçevesinde, TESEV Araştırma Grubu üyesi Dilek Kurban ve asistan Mert Kayhan, 8-13 Mayıs 2006 tarihlerinde Diyarbakır ve Batman il merkezlerinde bir çalışma yaptı. Batman'daki araştırma kapsamında, Batman Valisi, konuyla ilgili vali yardımcısı ve İl Özel İdaresi sekreteryaya yetkilileri, Belediye Başkanı ve bazı belediye yetkilileri, Batman Barosu Başkanı, zarar tazmin komisyonu üyesi bir avukat, konuyla ilgili iki avukat, İHD Batman Şubesi Başkanı ve üyeleri, Göç-Der Batman Şubesi Başkanı ve MAZLUMDER üyeleri ile görüşüldü. Ayrıca, Göç-Der aracılığı ile ulaşılan sekiz mağdur ile grup görüşmesi şeklinde derinlemesine mülakat yapıldı.
- 4 Başvuruların değerlendirilmesi için tanınan yasal sürenin iki yıl olduğuna ve bu sürenin gerek görüldüğünde altı ay uzatılabileceğine dikkat çeken Diyarbakır Barosu Başkanı Sezgin Tanrıku, Tazminat Yasası'nın uygulamasının sağlıklı sonuçlarının ancak 2007 yılının sonlarında ortaya çıkacağını belirtti. Diyarbakır, 8 Mayıs 2006.

Yasası'nı uygulamakla yükümlü zarar tespit komisyonlarının "etkili iç hukuk yolu" olduğuna hükmederek önünde bekleyen binden fazla dosyayı reddettiği *İçyer Türkiye'ye Karşı (İçyer)* kararı (AİHM, 2006) sonrasında, Batman'da ve diğer illerde⁵ uygulamada belirgin bir yavaşlama ve gerileme gerçekleşmiş olması.⁶ Bir diğer nedeni, son aylarda yaşanan çatışmaların bölgede yol açtığı gergin siyasi ortamın kamu-STK-halk ilişkilerindeki olumsuz yansımalarının doğal olarak yasanın uygulamasını da kötü yönde etkilemiş olması. Son olarak, Batman'da kısa bir süre önce vali yardımcılarında yapılan değişikliğin de uygulamayı olumsuz etkilediği anlaşılıyor.

Bu yazıda, uygulamada yaşanan bazı sorunların komisyon üyelerinin yetkisini ve gücünü aşması nedeniyle hükümetin uygulamayı iyileştirecek adımlar atması gerektiği, Ankara'nın bu yönde siyasi irade göstermesinin komisyonlarda şimdiden 'rehavete' yol açtığı gözlemlenen AİHM'nin *İçyer* kararından sonra özellikle gerekli olduğu, ve güvenlik güçlerinin Olağanüstü Hâl (OHAL) döneminde meydana gelen hak ihlallerindeki sorumluluğunun kabul edilmesinin uygulamadaki birçok sorunu çözeceği gibi yasada hedeflenen "vatandaş-Devlet kaynaşmasını" sağlama yönünde önemli bir adım olacağı vurgulanacak. Yazının geri kalanı şu şekilde gelişecektir: Birinci kısımda yasanın mağdurlar açısından ulaşılabilirliği incelenecek; ikinci kısımda Tazminat Yasası'nın kapsamı, bu konudaki görüşler ve uygulamalar çerçevesinde değerlendirilecek; üçüncü kısımda yasanın uygulaması dört başlık etrafında ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise, Batman'da uygulamadaki sorunların çözümünün, ancak hükümet düzeyinde gösterilecek siyasi irade ile mümkün olacağı vurgulanacak.

1. ADALETE ERİŞİM

Batman il ve ilçe merkezleri ile köylerinde mağdurlar, STK'lar, kamu yetkilileri, belediye temsilcileri ve avukatlarla Tazminat Yasası'na dair yapılan görüşmelerde üzerinde en çok durulan sorulardan biri, yasanın yerinden edilmiş kişilere ne derece ulaşmış olduğuydu. Burada, 'adalete erişim'den kasıt, yerinden edilmiş kişilerin yasayı duymuş olup olmadıklarına yönelik formalist bir yaklaşımdan çok, mağdurların yasanın ne tür zararları ne derece karşıladığını, yasadan kimlerin nasıl yararlanabileceğini, yasaya nasıl başvurulabileceğini, yasanın getirdiği hakları ne derece bildikleri ve anladıklarıydı. Bu bağlamda, yerinden edilmiş kişilerin yasaya ulaşmalarını sağlayan olanaklar ile engelleyen zorluklar 'adalete erişim' kavramı içinde değerlendirildi. Bu amaçla, kamu yetkililerinin, STK'ların ve avukatların yerinden edilmiş kişilerin yasaya başvurmalarını sağlamada veya engellemede oynadıkları rol de sorgulandı. Bu bağlamda, az sayıda da olsa bazı mağdurların ve avukatların Tazminat Yasası'nı suistimal edici tavırları da, adalete erişimi engelleyici bir etken olarak değerlendirildi.

---

5 *İçyer* kararının Diyarbakır'daki uygulamada etkisi için bkz. Bölüm V, Yüksekler: "Diyarbakır'da Yerinden Edilme Sorunu: Geri Dönüş, Kentsel Sorunlar ve Tazminat Yasası'nın Uygulamaları." *İçyer* kararının Diyarbakır ve çevre illerdeki olumsuz etkisi için bkz. Diyarbakır Barosu (2006). Benzer yönde bir eleştiri için bkz. Diyarbakır Barosu, Ağrı Barosu, Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV), Göç-Der ve İHD (2006).

6 *İçyer* kararı için bkz. Bölüm IV, Kurban: "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları."

1.1. Yasanın Duyurulması ve Tanıtımı

Görüşülen avukatlar ve kamu yetkilileri, “herkesin yasayı bildiği” üzerinde hemfikirdi. Nitekim, mağdurların çoğu yasayı duyduklarını belirtti. Ancak, yine de, Haziran 2005'teki alan araştırmasından yaklaşık bir yıl önce kabul edilen yasayı hiç duymamış olan, niteliksel olarak marjinal de olsa, bir grup da mevcut. Örneğin, Batman'ın Seyitler Mahallesi'nde görüşülen orta yaşlı iki kadın ile Petrol Mahallesi'nde görüşülen yaklaşık yirmi kadının yasayı duymadığı tespit edildi. Yasayı duymamış olan kişilerin ağırlıklı olarak Türkçe ve/veya okumaz yazma bilmeyen kadınlardan oluşması ve bölgenin erkek-egemen aile yapısı göz önüne alındığında, yasanın görüşülen her yerinden edilmiş kişi tarafından olmasa da her aile tarafından duyulduğu varsayılabilir.

Ancak, bu bağlamda iki noktanın altını çizmek gerekiyor: Öncelikle, araştırma sırasında görüşülen mağdurlar, büyük çoğunluğu Batman il merkezinde veya çevre köylerde yaşayan görece olarak ulaşılabilir kişilerdi. Oysa, Göç-Der yetkilileri, STK'ların ulaşamadığı, kitle iletişim araçlarından yoksun, muhtarları olmayan köy ve mezralarda yasadan haberdar olmayan mağdurlar bulunduğunu ifade etti. Bu bağlamda, yerinden edilmiş kişilere ulaşmada sistematik bir çalışma yapmak yerine enformel bilgi ağlarını kullanan sivil toplumun da yetersiz kaldığını kabul eden Göç-Der Batman Şubesi Başkanı Ahmet Demir, şehir ve ilçe merkezlerinden uzakta yaşayan kişilere ulaşma gayretlerinin bazen güvenlik görevlileri tarafından engellendiğini belirtti. Bu iddiayı doğrulama şansı olmamasına rağmen, yasanın çok az sayıda da olsa bazı yerinden edilmiş kişilere ulaşmamış olma ihtimalinin varlığı bile kayda değer olarak görülmeli.⁷ Bu, altı çizilmesi gereken ikinci soruna da işaret etmekte. Görüşülen yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğu yasadan, Göç-Der, İHD ve DEHAP'ın mahalle ve köylerde düzenledikleri tanıtım toplantıları yoluyla haberdar olduklarını belirtti. Ayrıca, basında yer alan haberlerin ve baronun tanıtım faaliyetlerinin de yasanın duyurulmasında kısmen etkili olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık, gerek hükümetin gerekse Batman'daki kamu yetkililerinin yasanın duyurulması için bir faaliyette bulunmadıkları görülüyor. Batman Baro Başkanı Zekeriya Aydın, hükümetin geçtiğimiz yıllarda PKK militanlarına yönelik pişmanlık yasasının helikopterlerle dağıtılan bildirimler yoluyla duyurulmuş olmasına rağmen benzer bir yöntemin Tazminat Yasası'nın tanıtımında kullanılmamış olmasına dikkat çekti. Aydın, bu konuda sivil toplumun da üzerine düşen görevi yerine getirmediğini düşünüyor. Avukat Emin Ekmen ise farklı görüşte. Devletin yasayı yeterince tanıtmadığı görüşüne katılan Ekmen, STK'ların ve DEHAP'ın ise bu konuda üzerlerine düşeni fazlasıyla yaptığını düşünüyor.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, 'bilmek'ten ne kastedildiği. Şüphesiz, söz konusu olan, bir dönemin insan hakları ihlallerini tazmin etmeye yönelik bir yasa oldu-

---

7 Burada yapılan analizin Haziran 2005'te yapılan alan araştırmasında edinilen izlenimlere dayandığını, 2006'ya gelindiğinde yasadan haberdar olmayan mağdurların kalmadığını varsayabileceğini belirtmek gerekir. Yine de, yasanın kabul edilmesinden yaklaşık bir sene sonra bu tür iddiaların varlığı, yasanın ulaşılabilirliği açısından kayda değer.

ğunda, mağdurların yasanın varlığından salt haberdar olmaları, yasanın yeterince bilindiğini göstermez. Bu noktada belirleyici olan, potansiyel başvuru sahiplerinin yasanın ne içerdiği, kendilerine hangi hakları getirdiği ve yasaya nasıl başvuracakları konularında yeterli bilgiye sahip olmaları. Görüşülen yerinden edilmiş kişilerin çoğu yasadan haberdar ve hatta komisyonlara başvurmuş olsa bile, hemen hepsi bu konularda neredeyse tamamen bilgisizdi. Birçok mağdurun, Tazminat Yasası ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi arasındaki farkı bilmedikleri, kimi hâllerde ismini bile bilmedikleri avukatlarının eski bir tarihte açmış oldukları davanın akıbetinden haberdar olmadıkları, zamanında açtıkları davalar ile Tazminat Yasası'na yapılan başvurular arasındaki farkı bilmediği tespit edildi.

Bazı avukatlar, kendileri davaları gerektiği gibi takip ettikleri sürece müvekkillerinin yasa hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmamalarının büyük önem taşımadığını düşünüyor. Kuşkusuz, mağdurların yasal sürece bütünüyle hâkim olmamaları, avukat-müvekkil ilişkisinin doğası gereğidir. Ancak, bu durum Tazminat Yasası özelinde potansiyel bir çıkar çatışmasına yol açma tehlikesi taşıyor. Mağdurlarla ortalama yüzde 10-15 komisyon üzerinden anlaşan avukatlar açısından, sonucu belli olmayan uzun ve zahmetli bir yargı sürecini göze almaktansa, Tazminat Yasası kapsamında göreceli olarak zahmetsiz bir başvuru yaparak bir-iki sene içinde tazminat almak tercih edilir bir seçenek olabilir. Aslında bu, uzun zamandır büyük bir ekonomik mağduriyet içinde bulunan ve uzun ve belirsiz bir yargı sürecinden Tazminat Yasası kapsamında bir an önce tazminat almayı tercih eden mağdurların büyük bölümü için de geçerli. Ancak, alan araştırması sırasında da tespit edildiği üzere, özellikle faili meçhullerin ve gözaltında ölümlerin yaşandığı aileler arasında 'adaletin yerini bulması' için yargı sürecini göze almaya kararlı olan az sayıda da olsa bir grup mevcut. Bu mağdurların çıkarlarının, ellerindeki dosyaların kısa süre içinde tazminatla sonuçlanmasını tercih eden avukatlarınınki ile örtüşmeyebileceği açık. Bu nedenle, yerinden edilmiş kişilerin Tazminat Yasası konusunda bilgilencilmeleri, izlemek istedikleri yasal stratejiler hakkında özgür ve bilinçli tercihler yapabilmeleri açısından büyük önem taşıyor.⁸

1.2. Sivil Toplumun Rolünün Sınırları

Batman'da, Göç-Der ve İHD ile baro yönetimi arasında yaşanan ve kamunun önünde cereyan eden husumet, özelde mağdurların yasaya ulaşmalarında STK'ların rolünün sınırları, ge-

---

⁸ Mayıs 2006'da Diyarbakır ve Batman'da görüşülen bazı mağdurların aktardıkları hikâyeler, yasanın uygulaması sürecinde, özellikle önümüzdeki dönemde taşınmaz mallarla ilgili başvuruların sonuçlanması ve tazminatın ödenmesi ile birlikte, avukatlar ile mağdurlar arasındaki ilişkilerin gerginleşebileceğine dair öngörüğü güçlendiriyor. Örneğin, Diyarbakır'ın Suriçi mahallesinde görüşülen bir mağdur, kendi köyünden 260 hanenin vekâletini alan bir avukatın tazminat kazanan köylülere dağıttığı paraların arasında 30.000 YTL sahte para çıktığını aktarıırken bunun sorumlusunun avukat olduğunu, ayrıca avukatın köyde yapılan zarar tespit keşfi sırasında köyün muhtarı ile anlaşarak köylülere ait arazilerin bir kısmını muhtara ait göstererek köylülere ödenen tazminatların düşük kalmasına yol açtığını iddia etti. Sahte para iddiası, bazı avukatlar tarafından da doğrulandı. Avukatlar, Diyarbakır Savcılığı'nın sahte paranın sorumluluğunun İçişleri Bakanlığı'ndan yapılan ödemeyi söz konusu avukata teslim eden bankada mı yoksa avukatta mı olduğuna dair soruşturma başlattığını belirttiler.

nelde ise sivil toplum etiği konusunda ilginç bir örnek teşkil etmekte. Yerel ve ulusal basına da yansıyan olay, yasanın çıkmasının ardından bazı avukatların, Vali Yardımcısı Kemal Cirit'in deyişiyle, "müşteri bulmak için" köylere gittiği yönündeki haberlerden rahatsız olan valiliğin bu rahatsızlığını baroya iletmesi ve baronun bunun üzerine harekete geçmesi ile gelişmiş. Baro Başkanı Zekeriya Aydın'a göre, olayın temelinde Göç-Der'in yasanın çıkmasının hemen akabinde yaptığı ve yüzde 15 ila 25 arasında komisyon ile çalışan avukatları kınayan ve kendi üyesi olan avukatların "daha ucuza çalışacaklarını" bildiren basın toplantısı yatıyor. STK'ların "avukatlara iş gönderme kurumu" olmadığını ve gönüllülük esasına göre hizmet verdiğini belirten Aydın, Göç-Der ve İHD'nin mağdurlarla ticari bir ilişkiye girmesini, Avukatlık Yasası'na aykırı olması, kişilerin özgürce avukat seçme hakkını ihlal etmesi ve sivil toplum etiği ile bağdaşmaması nedeniyle oldukça sert bir dille eleştirdi. Bu eleştirileri ilettikleri Göç-Der ve İHD yöneticilerinin kendilerine hak verdiklerini ve mağdurları baroya yönlendirmeye söz verdiklerini belirten Aydın, buna rağmen baroya bu kurumlar aracılığı ile hiçbir başvuru yapılmadığını belirtti.

İHD ise, yasanın duyurulmasının ardından bazı avukatların İHD'nin adını kullanarak köylere gittiklerini, kendilerinin ise bunu engellemek istediklerini söyledi. Göç-Der'in basın açıklamasını "erken ve fevri yapılmış talihsiz bir açıklama" olarak değerlendiren İHD, mağdurları belirli avukatlara yönlendirmelerini "vatandaşın mağdur olmaması için gönüllülük üzerinden yapılan" bir hizmet olarak açıkladı. İHD, Göç-Der ile ortaklaşa üçer avukattan oluşan dört komisyon kurduklarını, mağdurları bu 12 avukata yönlendirdiklerini belirtti. İHD, kendilerine müracaat eden vatandaşlara, özel avukata gitmek, baro aracılığı ile başvurmak, bireysel başvuru yapmak ve İHD/Göç-Der avukatlarına gitmek üzere dört seçenek sunduklarını, ancak mağdurların haklarının korunması konusunda sadece kendilerine güvendiklerini söyledi. Göç-Der'in verdiği bilgiye göre, söz konusu 12 avukat; Batman, Siirt, Mardin'in Dargeçit ve Midyat ilçeleri, ve Diyarbakır'ın Bismil, Silvan ve Kulp ilçelerinden gelen başvuruları kendi aralarında paylaşıyorlar. Bu komisyonlarda yer aldığı yönünde bilgi verilen bir avukat ise, İHD'den kendisine 10'a yakın dosya geldiğini, ancak böyle bir komisyonun varlığından haberi olmadığını söyledi. Yine 12 avukattan biri olduğu belirtilen bir diğer avukat ise, komisyonda yer aldığından sonradan haberi olduğunu söyledi. Komisyonların varlığının yanı sıra, bu süreçte yer alan avukatların sayısı konusunda da bir belirsizlik var. Alan araştırmasının ardından telefonla görüşülen İHD Batman Şubesi Başkanı Saadet Becerikli, komisyonlardaki toplam avukat sayısının 12 değil, 10 olduğunu belirtti.⁹

'12 avukat uygulaması'nı ilk kez duyduğunu belirten Zekeriya Aydın ise, devletin avukatlarına karşı çıktığı gibi STK'ların avukatlarına da karşı olduğunu, böylesi bir uygulamanın avukat-müvekkil ilişkisinin bağımsızlığına gölge düşürdüğünü belirtti. Bu eleştiriler konusundaki çalışmalarının devam ettiğini belirten Göç-Der Başkanı Ahmet Demir ise, Aydın'ın haksız rekabet eleştirisini haklı bulduğunu, ancak STK etiğini ihlal ettikleri eleştirisine katılmadığını söyledi. Halkın genellikle bilinçsiz olduğuna dikkat çeken Demir, mağdurların haklarını korumak adına sadece güvendikleri avukatlarla çalıştıklarını vurguladı. Aynı doğrultuda, bir

---

9 1 Şubat 2006 tarihli telefon görüşmesi.

başka avukat, bölgenin koşullarının göz önüne alınması gerektiğini ve “profesyonel avukatlık yapmak gibi bir lükslerinin olmadığını” vurguladı. Bu konuda İHD ve Göç-Der ile birlikte hareket etmeyen MAZLUMDER Batman Şubesi Başkanı Mehmet Şat, Zekeriya Aydın ile aynı görüşte olduklarını, STK'ların başvuruları kendi görüşlerine yakın avukatlara iletmelerini etik olarak doğru bulmadıklarını belirtti. Şat, yoksul mağdurlara ücretsiz avukatlık hizmeti vermeyi düşündüklerini, ancak diğer avukatlara haksızlık etmemek adına bundan vazgeçtiklerini söyledi. Şat, haksız rekabeti engellemek için bütün başvuruların bir havuzda toplanarak Batman'daki tüm avukatlara eşit olarak dağıtılması için baronun harekete geçmesini beklediklerini, ancak durumun baronun kontrolünden çıkması üzerine mağdurlara serbest avukatlara gitmelerini önerdiklerini belirtti.

12 avukat uygulamasının bir diğer sakıncası ise, avukatlık hizmetinin kalitesini düşürmesi ve avukatlar ile müvekkileri arasında çıkar çatışmasına yol açabilmesi. STK'lara göre, 12 avuktan bazılarının elinde 600'e yakın dosya bulunuyor. Bir avukatın bu kadar çok dosya ile adilce ilgilenmesinin mümkün olmadığını vurgulayan bir MAZLUMDER üyesi, bu avukatların ellerindeki dosyalara gereken emeği vermediklerini ve başvurular arasındaki farklılıkları gözetmeden matbu dilekçeler hazırladıklarını belirtti. Bu durum, mağdurların çıkarlarına iki açıdan zarar verebiliyor. Birincisi, ellerinde yüksek sayıda dosya bulunan avukatlar için AIHM'ye başvurmak, gerektirdiği zaman ve emek açısından daha da az tercih edilir olabiliyor. Oysa, sayıları az da olsa bazı mağdurların tercihi, komisyondan çıkacak karar ne olursa olsun, yine de AIHM'ye gitmekten yana. Ayrıca, mağdurların, tercihleri ne olursa olsun, izlenecek yasal strateji konusundaki nihai kararı özgürce verebilmeleri gerekir. İkincisi, mağdurların öznel durumlarını dikkate almadan hazırlanan matbu dilekçeler, komisyonların düşük tazminat vermelerine yol açabiliyor.

Batman örneği, OHAL sonrası dönemde devlet-vatandaş, avukat-müvekkil, STK-halk-devlet ilişkilerinin yeniden şekillenmekte olduğu bir süreçte karmaşık sorulara basit yanıtlar vermenin zorluğuna işaret ediyor. Bir yandan, devlet-vatandaş ilişkisinin dayandığı karşılıklı güvensizlik, korku ve şüphe, mağdurların sivil toplumu bir anlamda devletin yerine koymalarına yol açıyor. Bu açıdan, mağdurların doğrudan STK'lara yönelmeleri ve onların önerdiği avukatları tercih etmeleri anlaşılabilir ve hatta doğal bir durum. Öte yandan, avukat-müvekkil ilişkisinin doğasında olan ve halkın büyük çoğunluğunun eğitimsiz olduğu bölge koşullarında daha da fazlaşan bilgi asimetrisi ve potansiyel çıkar çatışması, STK'ların mağdurları kendi belirledikleri avukatlara yönlendirmelerini salt halkın kendilerine duydukları güven ile açıklanamaz hâle getiriyor. Son tahlilde, Tazminat Yasası ile başlayan süreç, sadece mağduriyetleri gidermek değil, aynı zamanda devlet-vatandaş ilişkilerini tamir etmek açısından da tarihsel addedilebilecek bir fırsat sunuyor. Bu fırsatı iyi değerlendirmede, devlete olduğu kadar sivil topluma da büyük bir rol düşüyor. Bu bağlamda, özellikle bölge barolarının üyelerinin meslek ve etik kurallarına uymalarını sağlamada özel bir sorumluluğu bulunuyor.¹⁰

---

10 Tazminat Yasası'na vekâlet eden avukatların mesleki etik kurallarına uymadığı, Diyarbakır Barosu tarafından da tespit edilen bir sorun. Baro, bu bağlamda, özellikle avukatların zarar tespit komisyonları ile kurdukları bireysel ilişkiler yolu ile kendi dosyalarına öncelik verilmesini sağladıklarını belirtiyor (Diyarbakır Barosu, 2006).

1.3. Adli Yardım

Tazminat Yasası'nın ulaşılabilirlik açısından en olumlu yanlarından biri, başvuru sahiplerine harçtan muafiyet sağlıyor olması (Resmi Gazete, 2004a: Madde 15). Ancak, yasada yoksul mağdurlar için adli yardım öngörülmemesi, belki de en muhtaç kesimlerin yasadan faydalanmasının önünde potansiyel bir engel teşkil etmekte. Bu eksiklik, yönetmeliğin 15 Eylül 2005'te değiştirilmeden önceki hâlinde, başvuru sahiplerinin uğradıkları zararları ispat etmek için komisyonlara edinilmesi son derece güç ve masraflı çeşitli resmi belgeler sunmalarını gerektirmiş olduğu göz önüne alındığında daha da önem kazanıyordu (Resmi Gazete, 2004b: Madde 17).¹¹ Baro Başkanı Zekeriya Aydın, Adalet Bakanlığı'na ilettikleri başvuru sahiplerine devlet tarafından adli yardım temin edilmesi yönündeki önerilerinin reddedildiğini belirtti.¹²

Komisyonların istediği bütün belgeleri temin etmek, büyük bir kısmı düzenli bir gelire sahip olmayan mağdurlar için karşılanması imkânsız bir maddi yük. Avukat Sedat Özevin'in verdiği rakamlara göre, veraset ilamı 20 YTL, sabıka kaydı belgesi 3 YTL, vekâletname ise mirasçı sayısına bağlı olarak 100 YTL'ye kadar olabiliyor. Ayrıca, Devlet Güvenlik Mahkemele-ri'nden (DGM) görevsizlik kararı gibi belgeleri temin etmek için mağdurların (veya çoğu kez avukatlarının) yol parası harcamaları gerekiyor. Özevin, bu tür harcamaları avukatların çoğu kez kendi ceplerinden karşıladıklarını belirtti.

Tazminat Yasası'na yapılan başvuruların büyük ölçüde tamamlanmış olduğu göz önüne alındığında, hükümetin bir yasa değişikliği yaparak maddi durumu elvermeyen mağdurlara adli yardım verilmesini sağlamasına artık gerek kalmadığı savunulabilir. Ancak, adli yardımın sağlanması, komisyonların önerdiği sulhnameyi tercih etmeyerek idari yargı yolunu seçebi-

---

11 Bu belgelerin arasında, zararlara yol açan olayın meydana geliş tarzını açıklayan olay tutanağı, yaralanma ve sakatlanmalarda sağlık kurulu raporu, ölümlerde otopsi raporu ve veraset ilamı bulunuyordu. Başvuru sahiplerinin ellerinde bulunan bilgi ve belgeleri sunmalarına olanak sağlayan 15 Eylül 2005 tarihli yönetmelik değişikliği, bu ağır ispat yükünü büyük ölçüde hafifletti (Resmi Gazete, 2005). Bu konuda ayrıca bkz. Bölüm III. Ancak, Haziran 2005'te yapılan alan araştırması sırasında eski yönetmelik yürürlükteydi. Ayrıca, Mardin, Şırnak, Hakkâri gibi illerdeki komisyonların yönetmelik değişikliğine rağmen, köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltılması nedeniyle zarara uğradıklarını belirten başvuru sahiplerinin komisyonlara bu iddialarını destekleyen olay tutanağı sunmalarını zorunlu kılmaya devam etmeleri, bazı illerdeki uygulamanın yönetmelik değişikliğine rağmen yumuşamamış olduğunu gösteriyor. Diyarbakır Barosu üyesi bir avukat ile yapılan telefon görüşmesi, Ekim 2005. Hakkâri'deki uygulama için bkz. Bölüm V, Kurban: "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları."

12 Mayıs 2006'daki alan araştırması sırasında elde edilen bilgilere göre, Batman Barosu, muhtarlardan alınan fakirlik kâğıdını gösteren mağdurlara, adli yardım temin etme uygulamasını başlatmış. Ancak, baro yasa gereği verdiği adli yardımı *avukatlıktan kaynaklanan masraflardan* muafiyet ile sınırlandırmak zorunda olduğundan, mağdurlar yine de komisyonların istediği resmi belgeleri temin etmek için maddi durumlarına oranla oldukça yüklü miktarlar ödemek durumunda. Avukat Ahmet Sevim, baroya yapılan adli yardım başvurularının oldukça düşük olduğunu belirterek bunun üç nedeni olduğunu belirtti: 1) Bazı STK'ların Tazminat Yasası bağlamındaki faaliyetlerinin "bu konuda bir tekel olduğu izlenimini yaratması" ve yasaya baro yoluyla başvuran mağdurların sayısının az olması; 2) komisyonlara yapılan başvuruların harçtan muaf olması; 3) avukatlık ücretlerinin tazminatlar üzerinden bir yüzdeye bağlı olması nedeniyle gerekli harcamaları avukatların yapması ve mağdurların cebinden para çıkmaması. 11 Mayıs 2006.

lecek mağdurlar ile başvurusu komisyonlar tarafından reddedildiği için idare mahkemelerine başvurmak zorunda kalacak olan mağdurların yargıya erişimini sağlamak açısından hayati önem taşıyabilecek nitelikte. Aslında, “[bu] Kanunun uygulanması ile ilgili olarak yapılacak başvurular ... her türlü vergi, resim ve harçtan muafıdır” diyen yasanın ilgili hükmü, idare mahkemelerine yapılan başvurularda mahkeme harçlarından muafiyet sağlıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 15). Ancak, avukatların aktardığına göre, Tazminat Yasası altında yapılan başvurularda, idare mahkemeleri adli yardım taleplerini reddetmekte ve başvuru sahiplerinden yargı harç ve masraflarını tahsil etmektedir. Mahkeme harçlarının başvuru sahiplerinden talep ettiği tazminat miktarları üzerinden belirlendiğine dikkat çeken avukatlar, zararların çok yüksek olduğu taşınmazlarla ilgili davalarda mağdurların 200-300 YTL’ye varan harç ödemek zorunda kalabileceğini, buna ise çok azının gücünün yetebileceğini belirtiyor. Bu durumun mağdurlar açısından yargı yolunu pratikte geçersiz kıldığı göz önüne alındığında, Tazminat Yasası’na özel bir yasal düzenleme yapılarak idare mahkemelerinde harçlardan muafiyet sağlanması hem mağdurların yargıya erişimi açısından hem de tazminatları düşük tutmaya veya başvuruları keyfi olarak reddetmeye meyilli komisyonlar üzerinde baskı oluşturması açısından gerekli görülmeli.¹³

1.4. Adalet Erişimi Engelleyici Unsurlar Olarak Korku ve Güvensizlik

Tazminat Yasası, sadece taşınır ve taşınmaz mallara verilen zararları değil, insan hayatı ve bedenine gelen zararları da karşılıyor (Resmi Gazete, 2004a: Madde 7). Ancak, yasa kapsamı bazen yanlış veya eksik anlaşılabilir. Batman’ın yoğun göç alan iki mahallesinin muhtarlığını yapmış olan bir kişi, yasada yer alan “terör nedeniyle” ifadesinin insanlara, köy boşaltmayı çağırıldığını, faili meçhullerin ve ölümlerin de yasa kapsamına girdiğinin bilinmediğini söyledi. Nitekim, kısa bir süre önce köyüne dönen bir mağdur, köyü güvenlik kuvvetlerince yakılmış olmasına rağmen can kaybı olmadığı için yasaya başvurmaya gerek duymadığını ifade etti.

Batman il merkezinde görüşülen bir yerinden edilmiş kişi, “terörist olmadığı” gerekçesiyle yasaya başvurmayacağını belirtti. Yasaya başvurmanın yol açabileceği sonuçlardan duyulan korku, bunun meşru bir hak talebi değil devleti şikâyet olarak algılanmasına yol açabiliyor. Avukat Bengi Yıldız, yerinden edilmiş kişilerin yasaya başvurmanın bir hak olduğunu bilmediğini, olaya devletle mücadele olarak bakabildiğini belirtti. Bu his, karşılıklı bir algılamaya dönüşebilir. İHD’nin aktardığı bir olayda, jandarma yetkilileri yasaya başvuran köylüleri karakola çağırıp kendilerini “komisyona şikâyet etmekle” suçlamış. İHD yetkilileri, bu durumun komisyonların jandarmadan söz konusu iddiaları araştırmak için bilgi istemesinden kaynaklandığını düşünüyor. Gercüş ilçesinin bir köyünde görüşülen, babası faili meçhul bir cinayette ölen fakat “korkudan tazminata başvurmayacak” olan bir mağdurun, araştırma ekibiyle görüştüğü için karakolda sorgulanacağına inanması, yerinden edilmiş kişilerin korku ve güvensizlik hislerinin Tazminat Yasası’na erişimlerini engelleyebildiğini göstermekte.

---

13 Böylesi bir düzenleme, TESEV Araştırma Grubu’nun Ekim 2005 tarihli raporunda önerilen yasal değişiklikler arasındaydı (Aker *vd.*, 2005).

Yukarıda verilen örnekler, yasanın yeterince ve doğru tanıtılmadığını göstermenin yanı sıra, devlet ile vatandaş arasındaki güvensizlik ve korku ilişkisine de işaret etmekte. Bu bağlamda, Batman alan araştırması sırasında karşılaşılan en çarpıcı örnek, Sason ilçesinin Heybeli köyüne yapılan ziyarette araştırma ekibine “güvenliklerini sağlamak” gerekçesiyle eşlik eden jandarma görevlisinin kendisini basın mensubu olarak tanıttığı bir köylüden görüşülen mağdurların isimlerini alması ve köyü ve köylüleri video kameraaya çekmesiydi.¹⁴

1.5. Başvurularda Suistimal Faktörü

Zorunlu göç mağdurlarının yasa ile başlayan süreci suistimal ediyor olmaları, görüşülen kamu yetkililerinin neredeyse tamamının dile getirdiği ve birçok avukatın da doğruladığı bir olgu. Suistimaller iki şekilde meydana geliyor: Mağdurlar zararlarını olduğundan fazla göstererek yüksek tazminatlar talep ediyor veya zararın meydana geldiği tarihte müstakil aile ekonomisi içinde olmayan kişiler yasaya başvuruyor. Uygulamadan sorumlu valilik yetkilileri, zararların abartılmasında mağdurlara verilen tazminatlardan belirli bir yüzde alan avukatların da rol oynadığını düşünüyor.

Şüphesiz, kamu yetkililerinin bu durumdan endişe duymakta haklı nedenleri var. Ancak, suistimallerin sayısının toplam başvurulara oranla marjinal olduğu göz önünde tutulduğunda, mağdurların tümünün kötü niyetine yönelik genellemelerden kaçınmak gerekir. Öte yandan, bu bağlamda avukatlara da önemli bir görev düşüyor. Görüşülen birçok avukat, müvekkillerine yasayı istismar etmemelerini telkin ettiklerini belirtti. Ancak, bazı avukatların müvekkillerini zararlarını yüksek göstermeye teşvik ettiği veya müvekkillerinin talep ettiği tazminat miktarlarını komisyonlara daha yüksek aktardığı yönünde duyumlar mevcut. Suistimal sorunu, devlet ile vatandaşlar arasında güven ve iletişimin sağlanması ile birlikte süreç içinde aşılabilecektir. Tazminat Yasası'nın belki de en önemli işlevi, bölge halkı ile kamu yetkilileri açısından bir karşılıklı öğrenme, anlama ve empati sürecine vesile olacak olmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için bölgedeki baro yönetimlerine ve Türkiye Barolar Birliği'ne de önemli bir görev düşüyor.

2. TAZMİNAT YASASI'NA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME

Batman'daki avukatlar, Tazminat Yasası'nı Avrupa Birliği üyeliği önündeki bir engeli kaldırmak ve AİHM'ye yapılan başvuruların önünü kesmek için atılmış stratejik bir adım olarak görüyor. Yine de, yasanın başlı başına olumlu bir adım olduğunu düşünüyorlar. Avukat Murat Çiçek, “AİHM'nin 10.000 YTL daha fazla tazminat vermesinden devlet sorumluluğunu kabul etmesinin çok daha önemli olduğunu” belirtti. Çiçek'e göre, gerek yasanın genel gerekçesi gerekse güvenlik güçleri tarafından yol açılan zararları da kapsaması, devletin meydana gelen olaylardaki sorumluluğunu zımnen kabul etmesi anlamına geliyor. Yine de, avukatlar yasada önemli sorunlar bulunduğunu düşünüyor. Bu eleştiriler beş noktada toplanabilir:

---

¹⁴ Araştırma ekibi üyelerinin yetkililerden güvenliği sağlayacak ekipte korucuların yer almamasını özellikle rica etmesine rağmen, jandarmanın yanı sıra bir grup korucu da ekibe eşlik etti.

Yasanın kapsamının darlığı, manevi tazminat öngörmemesi, devletin kusurlu sorumluluğunu öngörmeyen “sosyal risk” ilkesine dayanması, insan hayatı ve bedenine gelen zararlar için son derece düşük tazminatlar öngörmesi, ve terör suçlarından hüküm giymiş yerinden edilmiş kişileri haksız yere kapsam dışı bırakma tehlikesi taşıması.

Yasa kapsamının, silahlı çatışmaların - ve dolayısıyla maddi zararların - başlamış olduğu tarih olan 1984 yerine 1987’den başlatılması, avukatların eleştirdiği bir nokta (Resmi Gazete, 2004a: Geçici Madde 1).¹⁵ 1987 tarihinin OHAL’in ilan edildiği yıla tekabül ettiğine dikkat çeken Baro Başkanı Aydın, kapsamın bu tarihten başlatılmasının zımnen, devletin meydana gelen zararlara OHAL’in yol açtığını kabul ettiği anlamına geldiğini belirtti. Ancak, zararları sosyal risk ilkesi gereğince tüm topluma yaymayı amaçlayan bir yasanın 1984-1987 döneminde meydana gelen zararları da kapsamı gerektiğini vurgulayan Aydın, bir hukuk devletinin kendi sorumluluğunu idari uygulama ile sınırlayarak “örgütün verdiği zararları” karşılamaktan kaçamayacağını belirtti. Bu üç senelik dönemin yasa kapsamı dışında bırakılmasının bir diğer sonucu, benzer hak ihlallerine uğrayan mağdurlar arasında ayrımcılık yapılmasına yol açması. Bir İHD yetkilisi, 1985-1986 yılları arasında göç etmek zorunda kalan ancak olayların meydana geliş tarihi nedeniyle yasa kapsamı dışında bırakılan mağdurlar olduğunu belirtti.

Yasanın eleştirilen bir diğer yönü, devletin kusurlu sorumluluğuna değil “objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk ilkesi”ne dayanıyor olması (Resmi Gazete, 2004a: Genel Gerekeç). Oysa, yasada hedeflenen “devlete olan güvenin pekiştirilmesi, vatandaş-devlet kaynaşmasının artırılması ve toplumsal barışa katkıda bulunulması,”¹⁶ geçmişte yaşanmış hak ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılması ile mümkün olabilir. Birçok avukat, özellikle yakınlarını faili meçhul cinayetlerde kaybeden ailelerin “devletle barışmak” için tazminatı yeterli görmediğini ve failerin bulunması için yargıya gitmekten yana olduklarını ifade etti. Nitekim bazı mağdurlar, kendilerinden özür dilenmedikçe ve suçular cezalandırılmadıkça “devleti affetmeyeceklerini” ifade etti. Birçok mağdurun uzun ve zorlu bir süreci göze alarak yargı yoluna gitmeyi seçecek olması, Tazminat Yasası’nın yukarıda belirtilen amaçlarını elde etmekten uzak olduğunu gösteriyor.

Yasada sabitlenen ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda ödenecek tazminatların son derece düşük olması, bütün avukatların, yerel yetkililerin, STK’ların ve hatta bazı kamu yetkililerinin eleştirdiği bir durum.¹⁷ Üzerinde en çok durulan konu ise, ölümler için ödenen yaklaşık 14.000 YTL’nin,¹⁸ Vali Yardımcısı Mustafa Kaya’nın deyişiyle, “hayatın karşılığı olamayaca-

---

15 Bu konuda, bkz. Bölüm III.

16 Yasada geçen ifade tam olarak şöyle: “Kişilere verilen zararlar, ister terör örgütlerinin eylemlerinden, ister terörle mücadele sırasında Devletçe alınan tedbirlerden kaynaklanmış olsun; bu zararların belirtilen ilkeler uyarınca karşılanması, Devlete olan güveni pekiştirecek; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak, terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacaktır.” (Resmi Gazete, 2004a: Genel Gerekeç).

17 Ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda öngörülen tazminat miktarları için, bkz. Bölüm III.

18 Bu, 2005 yılına ait yaklaşık rakamdır. Memur maaş katsayısındaki artışa göre değişen tazminat miktarları için, bkz. Bölüm III.

ğı.” Avukatların bu tür zararlar da ödenecek tazminatların sabitlenmesi ile ilgili eleştirdikleri bir diğer konu ise, yasanın olayın ve mağdurun öznel koşullarını dikkate almadan bütün hâllerde aynı tazminatı öngörmesi. Türkiye’de tazminat hukukunun genel ilkeleri gereğince, ölüm, yaralanma ve sakatlanma hâllerinde ödenecek maddi tazminat miktarının kişinin yaşı, mesleği, gelir düzeyi, eğitim durumu, ölüm hâllerinde varislerinin sayısı ve geride kalan çocukların yaşları gibi çeşitli değişkenlere göre belirlendiğine dikkat çeken avukatlar, Tazminat Yasası’nın idare mahkemelerinin izlediği bu uygulama ile çeliştiğine dikkat çekti. Bunu bir örnekle ifade eden Avukat Sedat Özevin, hayatını yitiren mağdurlar arasında ayırım yapılmaksızın 17 yaşındaki bir gençle 60 yaşındaki birine aynı miktarda tazminat verilmesinin kabul edilemez olduğunu belirtti. Öte yandan, Özevin ölen mağdurların ailelerine destekten yoksunluk tazminatının verilmesinin de devlete altından kalkamayacağı bir mali yük getireceğini düşünüyor. Özevin’e göre çözüm, insan can ve bedenine gelen zararlar da ödenen tazminatların, yine sabit kalacak şekilde, arttırılmasında. Diğer bazı avukatlar ise, tazminat hukukunun genel ilkeleri gereğince ölüm, yaralanma ve sakatlanma hâllerinde ödenecek tazminatların kişinin öznel koşullarına göre her başvuru için ayrı ayrı belirlenmesi gerektiği kanaatinde.

Tazminat Yasası’nın terör suçlarından mahkûm olanların “bu fiillerinden dolayı uğradıkları zararlar”ı kapsam dışı bırakması, uygulamada yol açabileceği sorunlar açısından birçok avukatın eleştirdiği bir nokta (Resmi Gazete, 2004a: Madde 2(f)). Bu konuda Haziran 2005’te görüşülen avukat Emin Ekmen’e göre, Toplum Kazandırma Yasası altında eski PKK üyelerine iş ve aş sözü verilirken, “yurdundan edilmiş insana teröre bulaştığı için çizgi çizilmesi” kendi içinde çelişkili bir durum. Mağdurların kendi fiillerinden kaynaklanan zararlarının karşılanmamasının makul olduğunu belirten Ekmen, sorunun OHAL döneminde güvenlik güçlerinin birçok olayı çatışma gibi göstermesinden ve mağdurların zararlarına kendi fiillerinin yol açıp açmadığının belirlenmesinin çok zor olmasından kaynaklandığını belirtti. Masum insanların haklarının ihlal edilebileceğine dikkat çeken Ekmen, yasanın bu maddesinin bir kişinin bile mağdur olmaması için eleştirilebilir olduğunu ifade etti. Ekmen’e göre, komisyonların bu noktada iki seçeneği var: Geçmişteki hataları kabul ederek bu sorunu tanıklıklar ile aşmak, veya “geçmiş meşrulaştırıcı bir tavır” takınarak jandarma kayıtlarında çatışma olarak gözükten başvuruları herhangi bir inceleme yapmadan reddetmek. İlk seçeneğin benimsenmesinin “devlet açısından bir devrim olacağını” belirten Ekmen, mevcut yaklaşımın meşrulaştırıcı tavidan yana olduğu görüşündeydi.¹⁹

---

19 Diyarbakır ve Mardin’deki uygulamalar, Ekmen’in endişelerinin haklılığına işaret ediyor. Diyarbakır’da görüşülen bir avukat, güvenlik güçlerinin operasyonları nedeniyle 1994’te köyünü terk etmek zorunda kalan bir müvekkilinin başvurusuna ilişkin, komisyon sekreteryasında görevli bir memurun kendisine şifahi olarak, dosyada bir eksiklik olmadığını ancak müvekkili hakkında yapılan Genel Bilgi Toplama (GBT) sonucunda, Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı’nın 2005’te müvekkili hakkında bir soruşturma yaptığını öğrendiğini söylediğini aktardı. Komisyona dilekçe yazan avukat, sabıka kaydı bulunmayan müvekkili hakkında GBT yapılmasının Tazminat Yasası’na aykırı olduğunu belirterek GBT kayıtlarının akıbeti hakkında bilgi istemiş. Komisyondan gelen ve avukat tarafından bir örneği temin edilen yanıtta, dosya üzerinde “çalışmaların devam ettiği” belirtilmekle yetiniliyor. Yine Diyarbakır’da görüşülen bir başka avukat, Mardin’deki komisyonun

Bu bağlamda son olarak, mağdurların yasaya ilişkin tutumlarına da değinmek gerekir. İHD yetkilileri, 'bu devletten kendilerine hayır gelmeyeceğine' inanan mağdurların büyük kısmının yasaya avukatlar aracılığı ile, korucu ve ailelerinin ise doğrudan valiliğe bireysel olarak başvurduklarını belirtti. STK'lar, mağdurların hikâyelerini kendilerine kesintisiz anlatmalarına rağmen başlarına bir şey geleceği korkusuyla beyannamelerine aktarmaktan çekindiklerini belirtti. Ayrıca, Tazminat Yasası'na başvuran koruculara imtiyaz yapıldığı görüşünün mağdurlar arasında oldukça yaygın olduğu gözlemlendi. Valiliklerden alınan resmi belgeler sonuçlanan dosyaların başvuru sahiplerine göre dökümünü yapmadığı için bu iddiaları sına ma olanağı bulunmuyor. Ancak, böyle bir algılamamanın varlığı bile, vatandaş ile devlet arasında güvene dayalı sağlıklı bir ilişki kurulması önünde önemli bir engel.

3. YASANIN UYGULAMASI

Haziran 2005'teki alan araştırmasının yapıldığı tarihte, Batman'da iki tazmin komisyonu mevcuttu. Üçüncü bir komisyon, araştırmanın tamamlanmasının ardından kuruldu. Batman Valiliği'nin TESEV'in Bilgi Edinme Hakkı Yasası çerçevesinde yaptığı yazılı başvuruya²⁰ istinaden verdiği yanıtta,²¹ komisyonların kuruluş tarihleri şöyle belirtiliyor: Bir no'lu komisyon, 1 Eylül 2004; iki no'lu komisyon, 10 Şubat 2005; ve üç no'lu komisyon, 27 Temmuz 2005. Ancak, vali yardımcılarının sayısının üçten ikiye inmesi ile, üç no'lu komisyon kurulduktan kısa bir süre sonra kadük olmuş.²² Vali Haluk İmga, ihtiyaç duyulan vali yardımcısının atanmaması üzerine, pratik bir çözüme giderek 2006'nın ilk aylarında kurulan üç ve dört no'lu komisyonların başına vali yardımcısı sıfatı ile görevlendirdiği Beşiri ve Hasankeyf kaymakamlarını atamış.²³

Bir no'lu komisyonun Ekim 2004'te yürürlüğe giren yönetmelikten önce kurulmuş olması, valiliğin Tazminat Yasası'nın uygulamasına verdiği önemin bir göstergesi. İki no'lu komisyonun Batman Barosu'nun uygulamanın yavaş ilerlediği yönündeki şikâyeti üzerine kurulmuş olması ise, valiliğin baronun önerilerini dikkate aldığına işaret etmekte. Vali Haluk İmga'nın üç ve dört no'lu komisyonların kurulabilmesi için kaymakamlara vali yardımcısı statüsü vermesi de, iyi niyetle görev yapan kamu yetkililerinin kısıtlı kaynakların yarattığı sorunların üzerinden pratik çözümlerle gelebileceklerinin bir örneği.

Batman'da yapılan ilk alan araştırması sırasında komisyonların özverili ve gayretli çalışmalarına rağmen, 23 Haziran 2005 itibarı ile iki komisyon toplam 4.830 başvurunun sadece 314'ünü

---

bir ölüm dosyası ile ilgili başvurusunu, salt jandarmanın geçici köy korucularının ifadesine dayanarak düzenlediği ve maktulün "terörist" olduğunu belirten olay tutanağına dayanarak ve tanıklıklara başvurmadan, yasa kapsamı dışında kaldığı gerekçesiyle ret ettiğini belirtti. Her iki dosyayla ilgili belgeler, TESEV Araştırma Grubu'nun kayıtlarında mevcut.

20 TESEV'in Batman Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'ne ilettiği 28 Temmuz 2005 tarihli bilgi talebi.

21 Bkz. Batman Valiliği (2005b).

22 Baro Başkanı Zekeriya Aydın ile telefon görüşmesi, 15 Şubat 2006.

23 Vali İmga ile Mayıs 2006'daki alan araştırması sırasında yapılan görüşme.

karara bağlamıştı.²⁴ Bu, komisyonların kaynak yetersizliği ve üyelerinin tam zamanlı çalışamaması gibi yasadan kaynaklanan sorunlarla açıklanabilir. Oysa komisyonların sayısının dörde çıktığı ve sekreteryanın insan kaynağının neredeyse üçe katlandığı 12 Mayıs 2006'ya gelindiğinde sonuçlandırılan başvuru sayısı 660'ta kalmış.²⁵ Uygulamada “temponun biraz düştüğünü” kabul eden Vali Haluk İmga, bunun nedeninin sekreteryayı güçlendirme amacıyla kurumsal düzenlemeye öncelik vermeleri olduğunu belirtti. İmga, komisyon sayısının dörde çıkması ve yeniden yapılanan sekreteryanın da bundan böyle daha hızlı ve etkin çalışacak olması sayesinde “hızlanacaklarını” ve Batman'daki uygulamanın 2006 sonbaharında daha sağlıklı değerlendirilebileceğini belirtti.²⁶ İlk komisyonun kurulmasının ardından 20 ay sonra uygulamanın ivme kazanmış olması gereken bir dönemde hâlâ bu kadar az sayıda karar alınmış olması, başvuruların iki yıllık yasa içinde sonuçlandırılabilmesi konusunda şüphe yaratıyor.

Haziran 2005'teki alan araştırmasında görüşülen Vali Yardımcısı Kemal Cirit, taşınmaz mallara gelen zararlarla ilgili bir toplu başvuruda, dosya başına 110.000 YTL olmak üzere, 20 kişiye toplam 212.000 YTL tazminat verildiğini belirtti. Daha önce belirtildiği gibi, son bir sene içinde taşınmazlara gelen zararlarla ilgili dosyalar arasında henüz karara bağlanan olmamış. Tazminat bedeli yasa gereği sabitlenmiş olan ölümlerle ilgili dosyalarda genellikle sulhname imzalandığını belirten Avukat Ahmet Sevim'e göre taşınmazlarda sorun çıkabilir. Komisyon sekreteryasından alınan bilgilere göre, 12 Mayıs 2006 itibarı ile Batman'da toplam 5.474.598 YTL tazminat ödenmiş, bunun yaklaşık 2 milyon YTL'si Hasankeyf'in Çatalı köyündeki 30'dan fazla hanenin toplu başvurusu için ödenmiş.²⁷

3.1. Yasa Kapsamına Yönelik Uygulamalar

Yasanın amacını niteleyen 1. maddede yer alan “terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle” ifadesi, meydana gelen zararlar ile silahlı örgütün veya güvenlik güçlerinin eylemleri arasında bir nedensellik bağı kuruyor (Resmi Gazete, 2004a). Bu durum, çatışma ortamı nedeniyle kendilerini güvende hissetmedikleri ve/veya geçimlerini sağlayacak ekonomik koşullardan yoksun kaldıkları için köylerini terk etmek zorunda kalan kişileri kapsam dışı bırakma tehlikesi taşıyor. Nitekim, Hakkâri'de bu durumdaki kişilerin başvuruları reddediliyor.²⁸

---

²⁴ Bkz. Batman Valiliği (2005a).

²⁵ Mayıs 2006 tarihli alan araştırması sırasında Batman Valiliği'nden temin edilen bilgi. Kitap yayına hazırlanmadan hemen önce Batman Valiliği'nden alınan en güncel bilgiye göre, 14 Haziran 2006 itibarı ile yapılan toplam başvuru sayısı 9.699, karara bağlanan başvuru sayısı ise 708'dir (Batman Valiliği, 2006). Bu bilgiden derlenen cetvel için bkz. Tablo 5.

²⁶ Sekreterya'daki yeniden yapılanma için bkz., bu yazıda “3.3: Tazminat Komisyonlarının Çalışma Koşulları.”

²⁷ Mayıs 2006 tarihli alan araştırması sırasında Batman Valiliği'nden temin edilen bilgi. Batman'da yapılan tazminat ödemelerinde 14 Haziran 2006 tarihi itibarı ile gelinen durum için bkz. Tablo 5 (Batman Valiliği, 2006).

²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bu bölümde, bkz. Kurban: “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulamasının Sonuçları.”

Batman Valiliği, baronun isteği üzerine “Terör Nedeniyle *Terk Edilen Köyler Listesi*” adlı bir belge hazırlamış.²⁹ Bu liste, güvenlik güçlerinin halka yönelik ‘korucu ol ya da terk et’ yönündeki psikolojik ve köy yakma, yıkma, işkence ve kötü muamele şeklindeki fiziksel baskısı, PKK’nın ‘köyü terk etme’ veya ‘örgüte katıl’ yönündeki baskıları, çatışma ortamının yarattığı güvensizlik ortamı ve olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle *terk edilen* köyleri de kapsamakta. Listenin ismindeki ifade, güvenlik görevlileri tarafından *boşaltılan* köyleri kapsam dışı bıraktığı izlenimini uyandırır ve görüşülen valilik yetkilileri köylerin “boşaltılmadığını” fakat “boşaldığını” ısrarla vurgulasa da, güvenlik güçleri tarafından boşaltılan köyler de listeye dahil edilmiş. Örneğin, yerinden edilmiş kişilerin yoğun olarak yaşadığı Batman’ın İpragaz mahallesinde görüşülen bir mağdurun 1994’te askerler tarafından boşaltıldığını söylediği Gercüş’ün Dereli köyü, valilik listesinde de yer almaktadır.

Dolayısıyla, valilik listesi, kapsamı dar bir yoruma elveren yasanın uygulamada daha geniş bir mağdur kitlesine ulaşmasını sağlama potansiyeline sahip. Ancak, valiliğin yasa metninde yapılan ayrımcılığı uygulamada bir ölçüde giderebilecek olan bu yaklaşımı, mağdurlar arasında yapılan bir başka ayırım nedeniyle yeni sorunlara yol açma tehlikesi taşıyor. Liste, sadece bütünüyle terk edilen veya boşaltılan köy ve mezraları içeriyor ve kısmen terk edilen veya boşaltılanları kapsamıyor. Batman’ın Petrol Mahallesi’nde görüşülen bir mağdur, güvenlik güçlerinin ‘korucu ol’ baskısı nedeniyle köydeki yaklaşık 50 hanenin hemen hepsinin köyü terk ettiğini ve sadece korucuların geride kaldığını belirtti. Ancak valilik listesinde Büyükdere köyüne ait bir kayıt yok.

Avukatlara göre, yasanın uygulamasında bu liste esas alınıyor ve listenin kısmen boşaltılan veya terk edilen köyleri içermemesi birçok mağdurun yasa kapsamı dışında kalması tehlikesini barındırıyor. Avukat Serhat Gönenç, valilik listesinde yer almayan köylerle ilgili başvurularda, köylerin boşaltılmasının nedenine dair kaymakamlıklardan bilgi istediklerini, kaymakamlıkların bazı hâllerde kendilerine köylerin terör nedeniyle boşaltıldığını dair tutanak verdiklerini, bazı hâllerde ise yanıtın olumsuz olduğunu söyledi.³⁰ Vali Yardımcısı Tamer Orhan ise, bu listenin yasa ile ilgisi olmadığını, geri dönüş yapılacak köylerin altyapı ihtiyacını saptamak için hazırlandığını söyledi.³¹ Valilik listesinde yer almayan ve ilgili kaymakamlık tarafından da boşaltılma nedenine ilişkin gerekli bilgilerin verilmediği köylerden yapılan başvurularda komisyonların ne karar vereceği, önümüzdeki dönemde yakından takip edilmesi gereken bir soru işareti.³²

---

29 a.b.ç. Bu liste, TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.

30 13 Şubat 2006 tarihli telefon görüşmesi.

31 16 Şubat 2006 tarihli telefon görüşmesi.

32 Aşağıda tartışılacağı üzere, Batman’da Mayıs 2006 itibarı ile sadece bir köy boşaltma davası ile ilgili toplu karar verildiği, diğer başvurular henüz sonuçlandırılmadığı için, bu konudaki uygulama önümüzdeki dönemde belirginleşecek.

3.2. Komisyonların Bağımsızlığı, Tarafsızlığı ve Ulaşılabilirliği

Yedi üyeden altısının kamu görevlisi olması ve bunların beşinin mülki amirleri olan vali yardımcısının başkanlığında çalışıyor olması, komisyonların idareden tarafsızlığına gölge düşürdüğü gerekçesiyle Batman'daki avukatlar ve STK'lar tarafından eleştirilen bir husus. Komisyonunda görev alan avukat Mustafa Yıldız, Haziran 2005'te yapılan görüşme sırasında, bu durumun sıkıntı yaratmadığını, üyesi olduğu komisyonun aldığı kararlara o güne dek muhalefet şerhi koymak zorunda kalmadığını belirtmişti. Yıldız, şerh koymayı düşündüğü iki dosyada diğer üyeleri ikna etmeyi başararak yasal mevzuata uygun karar verilmesini sağladığını ifade etmişti. O tarihteki araştırma sırasında, komisyonların, vali ve yardımcılarının iyi niyetli yaklaşımları sonucu, yasanın elverdiği ölçüde oldukça hızlı, uyumlu ve adilane çalıştıklarını tespit ettik. Bu kanı, Vali Haluk İmga ve Vali Yardımcıları Mustafa Kaya ile Kemal Cirit'in çalışmalarından övgüyle söz eden STK'lar, yerel siyasetçiler ve avukatlar tarafından da paylaşıldı. Baro Başkanı Aydın'a göre, komisyonlar yasanın elverdiği ölçüde "çok güzel çalışıyor"du. Vali Yardımcısı Kemal Cirit'in başkanlığındaki komisyonunda görev alan avukat Yıldız'ın, son derece ağır iş yüküne ve hiçbir ücret almadan hizmet vermesine rağmen, yaptığı işten zevk aldığı ve komisyonunun çalışmalarından memnuniyetle söz ettiği gözlemlendi. Komisyonun kamu personeli olmayan tek üyesi olan Yıldız, vali yardımcısı ve diğer üyeler ile uyum içinde çalıştığını, özellikle vali yardımcısının bir avukat olarak kendi görüşlerine büyük önem verdiğini belirtti.

Mayıs 2006'taki ikinci alan araştırmasında ise, durum oldukça farklıydı. Bir önceki sene 'örnek il' gösterilen Batman'da yasanın uygulamasında yavaşlama ve gerileme meydana gelmişti. Avukat Mustafa Yıldız'a göre, yasanın uygulaması açısından bir "dönüm noktası" olan AİHM'nin *İçyer* kararından sonra Batman'daki uygulamada "müthiş bir gerileme" oldu. Bu gerilemede, *İçyer* kararı öncesinde komisyonların AİHM nezdinde 'etkili iç hukuk yolu' olarak kabul edilmesi için büyük bir gayret ve titizlikle çalışan hükümetin kararın ardından bu tutumundan vazgeçmesinin de rol oynadığı belirtiliyor.³³ Batman'da bir diğer etkenin vali yardımcılarındaki değişiklik olduğu vurgulandı. Uygulama konusunda deneyimleri bulunan, sivil topluma karşı duyarlı olan ve komisyon üyesi avukatlara güvenle yaklaşan Mustafa Kaya ile Kemal Cirit'in döneminde dosyaların çok çabuk sonuçlandığını belirten avukatlar, yeni vali yardımcılarının gelmesi ile uygulamanın yavaşladığını, komisyonunda görev alan avukatların sürecin dışında bırakıldıklarını belirttiler. Baro Başkanı Aydın'ın Mayıs 2006'da bir durum değerlendirme toplantısı yapmasına yol açan gelişmeler şöyle aktarıldı: toplantılar vali yardımcılarının programına göre ayarlanıyor ve üye avukatlara toplantıdan çok kısa süre önce haber veriliyor; önceden vali yardımcılarını alan kararlarda avukatlarla uzlaşmaya çalışırken

---

33 Bu, İstanbul, Diyarbakır ve Batman'da görüşülen bir çok avukat tarafından paylaşılan bir kanı. Avukatlar, İçişleri Bakanlığı'nın *İçyer* kararından önce komisyonlara uygulamaya hız vermeleri ve tazminatları yüksek tutmaları yönünde gönderdiği genelgelerin durduğuna ve komisyonların 'rehavet' içine girdiklerine dikkat çekiyor. *İçyer* öncesinde Dışişleri Bakanlığı'nın komisyonlara gerek doğrudan gerekse İçişleri Bakanlığı yoluyla özellikle AİHM'de beklemekte olan başvurularla ilgili dosyalara öncelik vermeleri ve hızlı çalışmalarını yönünde yazılar gönderdiği daha önce görüşülen bir vali yardımcısı tarafından da doğrulandı.

artık “isterseniz muhalefet şerhi koyun” tutumunu sergiliyor; komisyon üyesi bir avukatın komisyonun çalışmalarına ilişkin bilgi talebi sekreteryaya tarafından reddedilebiliyor;³⁴ ve önceden şeffaf ve katılımcı bir çalışma yöntemi izleyen komisyonlar artık vali yardımcısı merkezli çalışarak diğer üyeleri “kararlardan haberdar ediyor.”³⁵

Komisyonların değişen tutumundan başvurulara vekâlet eden avukatlar da şikâyetçi. Avukat Ahmet Sevim, bir müvekkilinin dosyasına ait talep ettiği bilirkişi raporunun, bir sekreteryaya görevlisinin ifadesiyle “pazarlıkta elini güçlendirir” gerekçesiyle kendisine verilmediğini belirtti.³⁶ Komisyonların sekreteryaya koordinatörü Rauf Bozkurt ise, bunun bir sulh süreci olduğunu hatırlatarak “karşı tarafın elini güçlendirmemek adına ketum olmak gerektiğini,” Bilgi Edinme Kanunu kapsamında saklı tutulması gereken bir bilgi türü olarak düşünülebilecek olan bilirkişi raporlarını verme yetkilerinin bulunmadığını ve bu nedenle İçişleri Bakanlığı’ndan görüş istediklerini belirtti. Avukatların devlet sırrı oluşturmayan ve kamu güvenliğini tehdit etmeyen her türlü bilgiye ulaşma yetkisinin olduğunu belirten Baro Başkanı Aydın, bu tavrın kabul edilemez olduğunu ifade etti. Aydın, baro toplantısı sonucunda hazırlanacak raporu önümüzdeki günlerde Vali Haluk İmga’ya sunacağını belirtti.

Avukatların dile getirdiği sıkıntıları, Mayıs 2006’daki alan araştırması sırasında şehir dışında olmaları nedeniyle şikâyetlerin yoğunlaştığı bir ve iki no’lu komisyonların başkanları olan vali yardımcılara iletme şansı olmadı. Ancak, araştırma ekibini büyük bir ilgi ve samimiyet ile karşılayan Vali Haluk İmga, üç ve dört no’lu komisyonlara vali yardımcısı sıfatı ile başkanlık eden Hasankeyf ve Gercüş Kaymakamları Osman Varol ve Tarkan Keskin’e soruları yanıtlamaları talimatında bulundu. Varol ve Keskin, toplantıların önceden belirlendiğini, avukat üyelerin zamanında haberdar edildiğini ve bütün üyeler olmadan toplantı yapmamaya çalıştıklarını belirtti. Varol ve Keskin, komisyonlarının bir kaç ay önce kurulmuş olması ve veri tabanı çalışmalarına³⁷ öncelik vermeleri nedeniyle, başvuruları sonuçlandırmaya yeni başladıklarını belirtti. Baronun sıkıntılarının asıl kaynağını oluşturan komisyona başkanlık eden Vali Yardımcısı Tamer Orhan’ın şehir dışında olması nedeniyle, kendisinin bu konudaki görüşlerini alma olanağı olmadı.

Bu noktada, komisyonların idari hükümetten bağımsız olmamalarının üyeleri için oluşturduğu güçlükler dikkat çekmek gerekiyor. Daha önce belirtildiği gibi, zarar tespit komisyonla-

---

³⁴ Baro Başkanı Zekeriya Aydın, toplantı kararını almasında belirleyici etkenin, komisyon üyesi avukat Mustafa Yıldız’ın TESEV Araştırma Grubu ile yapacağı görüşmeye hazırlanabilmek için sekreteryadan üyesi bulunduğu komisyonun çalışmalarına dair bilgi talebinin vali yardımcısının talimatı üzerine “Bilgi Edinme Hakkı Yasası ile temin edilebileceği” belirtilerek reddedilmesi olduğunu belirtti. Komisyonun bir üyesinden komisyonun çalışmasına dair bilgilerin saklanması “kabul edilemez” olduğunu belirten Aydın, yasanın ruhuna aykırı olan bu tavrın avukatın komisyonun gerçek anlamda üyesi olarak kabul edilmediğine işaret ettiğini belirtti.

³⁵ Zekeriya Aydın, 12 Mayıs 2006.

³⁶ Sevim daha sonra bu talebini yazılı olarak yinelemiş. 11 Mayıs 2006 itibarı ile yanıt bekliyordu.

³⁷ Oluşturulan veri tabanı, ilgili bütün kamu kurum ve kuruluşlarından edinilen ve Batman il sınırları içinde bulunan yerleşim yerlerinden yapılan tarım mahsulleri satışını, ödenen telefon faturalarını, alınan tarım destekleme primlerini, köylerdeki okulların öğrenci kayıtlarını vs. gösteren bilgileri içeriyor.

rının yedi üyesinden altısı devlet memuru statüsü taşıyan kişiler.³⁸ 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ilgili hükmü, devlet memurlarının "kasıt, kusur, ihmal veya tedbirsizliği sonucu idare zarara uğratılmışsa, bu zararın ilgili memur tarafından rayiç bedeli üzerinden ödenmesi"ni öngörüyor (Resmi Gazete, 1965: Madde 12(2)). Dolayısıyla, zarar tespit komisyonlarının devlet memuru olan üyeleri, sadece kasıtlı veya kusurlu değil, ihmalkâr veya tedbirsiz oldukları hâllerde yol açtıkları zararların da kendilerine rücu edilmesi tehlikesi ile karşı karşıya. Bu durum, Batman Valisi Haluk İmga'nın ifadesi ile, komisyon üyelerinin üzerinde "Demokles'in kılıcı" işlevini görüyor. Rücunun komisyonlar üzerinde büyük bir yük olduğunu belirten sorumlu vali yardımcıları, Tazminat Yasası'nın uygulamasının idari değil adli bir görev olmasına rağmen, komisyon üyelerinin hâkimlere verdikleri yargı kararlarında tanınan yasal güvenceden yoksun olduklarını belirtti. Bu, gerek Batman gerekse diğer illerde yasanın uygulamasında yaşanan sorunları, özellikle sürece iyi yaklaşan kamu görevlileri açısından, kısmen açıklayan bir etken.

3.3. Tazminat Komisyonlarının Çalışma Koşulları

Mayıs 2006'daki alan araştırması sırasında, Batman'daki komisyonların çalışma koşulları konusunda 2005'te tespit edilen sorunların, Vali Haluk İmga'nın hassasiyeti ile büyük ölçüde aşıldığı gözlemlendi. Haziran 2005'te sekreteryaya görevini yürüten dört memur bulunuyorken, bugün bir koordinatörün yönetimi altında ve güzel bir ortamda çalışan 11 kişilik bir sekreteryaya mevcut.³⁹ Ancak, yasadan kaynaklanan ve mülki amirlerin insiyatifleri ile çözülemeyecek sorunlar hâlâ mevcut. Komisyon üyelerinin yaptıkları hizmeti asıl görevlerine ek olarak ve anlamlı bir maddi karşılık almadan yerine getirmeleri,⁴⁰ başvuruların değerlendirilme hızını düşürmekle kalmıyor, temelde bir yargı işlevi gören komisyonların işleyişini üyelerin kişisel özveri ve sorumluluk duygusuna tabi kılıyor. Komisyonların avukat üyelerinin, devlet memuru olan üyelerin aksine, aylık gelirleri olmaması nedeniyle ek bir mağduriyetleri var. Batman'daki komisyonlardan birinde görev alan avukat Mustafa Yıldız, özveri üzerinden yürüttüğü görevinin bütün zamanını aldığını, çıkar çatışması nedeniyle zorunlu göç davalarını kabul etmediğini ve avukatlık yapamadığı için maddi sıkıntı yaşadığını belirtti.

3.4. Başvuruların Değerlendirilmesinde Yaşanan Sorunlar

Uygulamadaki en büyük sıkıntı, meydana gelen zararların ispatından kaynaklanıyor. Tazminat Yasası'nı yürürlüğe koyan yönetmelik; mağdurların zararlarını olay tutanağı, sağlık raporu ve hak sahipliği gibi belgelerle kanıtlamasını gerekli kılıyor (Resmi Gazete, 2004b).⁴¹ Bir

³⁸ Komisyonların yapısı için, bkz. Bölüm III.

³⁹ Hasankeyf Kaymakamı ve dört no'lu komisyonun başkanı Osman Varol, Vali Haluk İmga'nın talimatı ile araştırma ekibini koordinatör ve diğer çalışanlarla tanıştırdı ve sekreteryanın bulunduğu binayı gezdirdi. Sekreteryaya bünyesinde, her dört komisyon için tahsis edilen ikişer memur ile bir hukukçu da bulunuyor.

⁴⁰ Tazminat Yasası'nda yapılan ve Ocak 2006'da yürürlüğe giren bir değişiklik ile, komisyon üyelerine toplantı başına bir ödeme yapılmaya başlandıysa da bu miktar sembolik bir 'huzur hakkı'ndan öteye gitmedi (Resmi Gazete, 2006a). Bu konuda, bkz. Bölüm III.

⁴¹ Yönetmelikte 15 Eylül 2005 tarihinde yapılan değişiklik, mağdurların üzerindeki ağır ispat yükünü büyük

kısmı aslında hiç var olmayan ve büyük kısmı başvuru sahipleri tarafından temin edilemeyecek olan belgelerin gerekli görülmesi, olağanüstü bir dönemin hukuk dışı idari uygulamalarından kaynaklanan zararların olağan yasal sürece tabi tutulması anlamına geliyor. Üstelik olayları belgelendirme yükünü, bu belgelere zaten sahip olan veya olması gereken kamu görevlileri yerine, büyük çoğunluğu eğitim, bilgi, kaynak ve özgüvenden yoksun olan mağdurlara getiren yönetmelik, eşitlik ilkesine ters düşmekle kalmayıp OHAL koşullarında ispat yükünün devlete ait olduğunu belirten AİHM'nin *Doğan* kararı ile de çelişiyor (AİHM, 2004f).⁴² Komisyonlara bu konuda tanınan geniş takdir yetkisi, süreci komisyonların iyi niyetli tavırna tabi kılıyor ve uygulamada iller arasında tutarsızlıklara yol açıyor.⁴³ Bir sonraki bölümde, mağdurlardan istenen bazı belgelerin uygulamada yol açtığı sorunlar ele alınacak.

3.5. Ölüm, Yaralanma ve Sakatlanma ile İlgili Başvurular

Haziran 2005'teki alan araştırması sırasında uygulama ağırlıklı olarak insan can ve bedenine gelen zararlar ile ilgili dosyalara odaklanmıştı. Bu tür dosyalara vekâlet eden avukatlar, karşılaştıkları en büyük sıkıntının başvuru sahiplerine getirilen ispat yükünden kaynaklandığını belirtti. Avukat Sedat Özevin, veraset ilâmı koşulunun özellikle kayıplar konusunda büyük sıkıntı yarattığını, kayıp kişilerin nüfusta hâlâ sağ gözükmeleri nedeniyle mahkemeden gaiplik kararı almak gerektiğini, oysa mahkemelerin buna "pek sıcak bakmadığını" belirtti. Sadece yasal mirasçıların gaiplik kararı için dava açabildiğine dikkat çeken Özevin, bu açıdan gayriresmi evliliklerde sorun yaşandığını vurguladı. Bu durum, kayıp olan ile yasal olarak öldü kabul edilen mağdurlar ve ölenlerin yasal varisleri ile gayriresmi yakınlar arasında uygulamada haksızlık yapılmasına yol açmakta. Ayrıca OHAL döneminde gözü altında kayıpların yaşandığı AİHM tarafından birçok kez tespit edilmişken, o dönemde kayıp olanların öldüğünün ispatının istenmesi, yasaya ulaşımın önünde önemli bir engel teşkil ediyor.

Faili meçhullerle ilgili dosyalar, bir diğer sorunlu alan. Komisyonların yasadaki "terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle" ifadesini yönetmelikte getirilen ağır ispat yükü ışığında harfi harfine algılamaları, faili meçhullerle ilgili başvurularda dosyanın DGM'ye sevk edilmiş olması şartını aramalarına yol açmış.⁴⁴ Avukat Sedat

---

ölçüde hafifleterek, başvuru sahiplerinin belirli belgeleri temin etmeleri yerine ellerinde bulunan belge ve bilgileri komisyonlara sunmalarının önünü açtı (Resmi Gazete, 2005). Ancak, Batman alan araştırmasının yapıldığı Haziran 2005'te eski yönetmelik yürürlükte olduğu için buradaki değerlendirme, o döneme dair bulguları da içerecektir. Ayrıca, yönetmelik değişikliğine rağmen uygulamada ispat yükünden kaynaklanan sıkıntılar olduğu anlaşılıyor.

⁴² *Doğan* kararı için, bkz. Bölüm IV, Kurban: "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları."

⁴³ Örneğin, Batman ve Diyarbakır komisyonları ispat yükü konusunda görece esnek davranarak başvuru sahiplerinin zararlarını tanıklıklar yolu ile ispat etmelerine olanak verirken, Hakkâri'de mağdurların komisyonlara gerekli belgeleri sunamamaları başvurularının reddedilmesine yol açabiliyor.

⁴⁴ Daha önce belirtildiği gibi, Haziran 2005 tarihli alan araştırması yönetmelik değişikliğinden öncesine rastlıyordu. Batman'daki komisyonların önceliği ölüm ve yaralanmalara vermesi nedeniyle, başvuruların büyük kısmı, 15 Eylül 2005 tarihli yönetmelik değişikliğinin öncesine rastladı.

Özevin'e göre uygulama şu şekilde işledi: Komisyonlar, dosyası savcılık tarafından DGM'ye sevk edilmiş olan ve DGM savcılığının hakkında fezleke hazırlamış veya görevsizlik kararı almış olduğu faili meçhullerin terör sebebiyle gerçekleştiğine ve yasa kapsamında olduğuna kanaat getirdi. Öte yandan, savcılığın hakkında herhangi bir işlem yapmamış olduğu vakalar ile ilgili başvurularda, mağdurların görevsizlik kararı temin etmesini istedi. Bunun fiili bir imkânsızlık anlamına geldiğini belirten Özevin, bunun yerine failleri belirlenmemiş olan ölümlerin - dosyaları DGM'ye gönderilmemiş olsalar bile - terör nedeniyle meydana geldiğinin kabul edilmesi gerektiğini düşünüyor. Bu konuda görüşüne başvuru komisyon sekreteryası koordinatörü Rauf Bozkurt, faili meçhullerle ilgili bir iki başvurunun reddedildiğini belirtti. Bu dosyalarda takipsizlik kararının ve DGM kaydının olmadığı gibi tanıklıkların da bulunmadığını belirten Bozkurt, olayın terör veya terörle mücadele nedeniyle gerçekleştiğine dair kayıtlara geçmesi için bir neden bulamadıklarını belirtti. Vali yardımcısı sıfatıyla bir komisyona başkanlık eden Osman Varol, komisyon üyelerinin devletin zararına sebebiyet vermeleri halinde zararın kendilerine rücu edilmesi tehlikesini hatırlatarak, bu tür başvuruları yasa kapsamına almanın kendileri açısından doğuracağı sakıncaya işaret etti.

Komisyonların yasa kapsamına girecek dosyaların DGM'ye intikal etmiş olması gerektiği yönündeki ısrarlı tavrı, faili meçhullerle sınırlı değil. Komisyonlarda görevli olan Avukat Mustafa Yıldız, Haziran 2005'teki görüşmede, komisyonların DGM'ye giden dosyalara "daha sıcak baktığını" göstermek için bir örnek verdi. Sason ilçesine bağlı bir köyde el bombası ile oynarken ölen iki çocuğun ailelerinin yaptığı başvuruda, komisyonun diğer üyeleri olayın DGM'ye intikal etmediği için terör nedeniyle gerçekleşmediğine ve yasa kapsamına girmediğine kanaat getirmiş. Bu yanlış kanaatin üyelerin yasal usul bilmemelerinden kaynaklandığını belirten Yıldız, oysa bu tür olaylarda genel olarak anne-baba hakkında taksirle adam öldürmekten dava açıldığını, dosyaların DGM'ye gönderilmediğini ifade etti. Yıldız, bu dosyada diğer üyeleri ikna etmeyi başararak başvurunun yasa kapsamına alınmasını başarmış. Ancak, Yıldız Mayıs 2006'da yapılan görüşmede, görevsizlik veya DGM kararı bulunmadığı gerekçesiyle reddedilen ölüm ve yaralanmalarla ilgili başvurular olduğunu ifade etti. Yıldız, yönetmelikteki değişiklik gereğince başvuru sahibinin beyanının esas alınması gerekmesine rağmen (Resmi Gazete, 2005), komisyonların kesin delil isteyerek ispat yükünü mağdurlara getirdiğini söyledi.

3.6. Köylerde Mallara Gelen Zararlarla İlgili Başvurular⁴⁵

Köylerde taşınır ve taşınmaz mallarda meydana gelen zararlar ile ilgili başvurular, keşif gerektirmeleri nedeniyle, komisyonların en fazla zorlandıkları ve değerlendirme sürecinde en uzun gecikmenin yaşandığı dosyalar. Batman'daki ilk alan araştırması sırasında komisyonlar bu başvuruların değerlendirmesine yeni başlamış, Hasankeyf'deki bir köyden yapılan başvuruların toplu keşfini henüz tamamlamıştı. Bu gecikmenin çeşitli nedenleri mevcut: Komisyon

---

⁴⁵ Burada, "taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar" genel başlığının altında bir alt-başlık olan ve köylerdeki taşınır ve taşınmazlara gelen zararlarla ilgili uygulama incelenecek.

üyelerinin zaman ve kaynak sıkıntısı, ölüm ve yaralanma ile ilgili başvurularda ödenecek tazminatların yasa altında belirlenmiş olması nedeniyle bu tür başvurulara öncelik verilmesi, keşif usulünün yönetmelikte belirlenmemiş olmasından kaynaklanan kararsızlık, köy boşaltmaları dosyalarının taşıdığı siyasi yükün ağırlığı ve çatışmaların yeniden başlamış olmasının yarattığı güvensizlik ortamı. Ancak, Mayıs 2006'daki alan araştırmasında, Batman'da Hasankeyf'in sözü geçen köyü dışında köy boşaltmalara ilişkin hiçbir dosyanın sonuçlanmadığı gözlemlendi.

Batman'da keşiflerin önceleri zarar tespit komisyonları tarafından ve bütün üyelerin katılımıyla yapılması, dosyaların değerlendirilme sürecini yavaşlatmış. Nitekim, Haziran 2005 sonu itibarıyla sadece Hasankeyf'in bir köyünde 40 dosyanın toplu keşfi yapılmış, ancak henüz bir karar alınmamıştı. Taşınmaz mallarla ilgili 10 başvurunun karara bağlanmış olmasının nedeni ise, keşiflerinin daha önceki yıllarda mahkemelerce yapılmış olması. Bu sonuç, 23 Haziran 2005 itibarı ile toplam 4.830 başvurunun 4.178'inin keşif gerektiren dosyalar olduğu göz önüne alındığında kaygı vericiydi.⁴⁶ 2006 başlarında ise, farklı bir uygulamaya geçilerek, keşifler ilçelerde kurulan bilirkişi komisyonlarına havale edilmiş. Karar alma yetkisine sahip olmayan bu komisyonların hazırladığı teknik raporlar, daha sonra il merkezindeki zarar tespit komisyonuna gönderiliyor. Mayıs 2006 itibarı ile ilçelerdeki keşif çalışmalarına hız verilmiş, ancak henüz bu dosyalarla ilgili yeni bir karar çıkmamıştı. Valilik yetkilileri, köy dosyaları ile ilgili kararların keşifler bittikten sonra alınmaya başlanacağı söyledi.⁴⁷

Öyle anlaşılıyor ki, köylerde mallara gelen zararlar ile ilgili başvurulara dönük uygulama, jandarmadan gelen tutanaklara karar aşamasında ne derece ağırlık verileceği ile ilintili olacak. Başvuru sahiplerinden istenen olay tutanakları, köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını iddia eden mağdurlar açısından karşılanması olanaksız bir ispat yükü. Baro Başkanı Aydın, bazı avukatların köylerin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını dair olay tutanağını kaymakamlıklardan istediğini, kaymakamlıkların ise bu bilgiyi temin etmede jandarmaya bel bağladığını belirtti. Oysa, jandarmanın elindeki tutanakların köylerin terör baskısı nedeniyle boşaldığını veya köylülerin kendi rızaları ile ayrıldığını gösterdiğini söyleyen Aydın, jandarmadan bilgi istenmesine "OHAL dönemindeki çatışmalarda taraf olduğu" ve "(devleti koruma) refleksini aşamadığı" gerekçesiyle karşı çıkıyor. Aydın'a göre, ispat sorunu tanıklar yoluyla aşılabılır.

Avukat Serhat Gönenç tarafından temin edilen bir belge, Aydın'ı haklı çıkarıyor. Gönenç, valilik listesi yayımlanmadan önce, Beşiri ilçesi Yazıhan Köyü Kıyımlı mezrasından 40'a yakın müvekkilinin dosyası ile ilgili olarak Kaymakamlık'tan mezranın neden boşaltıldığını dair bilgi istemiş. Buna istinaden temin edilen "Beşiri İlçe Jandarma Komutanlığı Sorumluluk Alanında Bulunan Köylerden ve Mezralardan Boşalan, Geri Dönüş Yapılan, Halen Boş Olanla-

---

⁴⁶ Bkz. Batman Valiliği (2005a).

⁴⁷ 14 Haziran 2006 itibarı ile, yapılan toplam 9.699 başvurunun arasında keşif gerektiren dosya sayısı 8.709 idi (Batman Valiliği, 2006). Valilik'ten alınan belgeden derlenen cetvel için bkz. Tablo 5.

rı Gösterir Çizelge” başlıklı belgeye⁴⁸ göre, aralarında Kıymılı mezrasının da bulunduğu 21 yerleşim yerinin “terk edilme sebebi”, “bölgede yaşanan terör olayları ve terör örgütlerinin baskıları, ekonomik ve sosyal nedenler.” Bu durum, jandarmanın güvenlik görevlileri tarafından boşaltılan hiçbir köy veya mezra bulunmadığı yönündeki ısrarlı tutumunu sergilemekle kalmıyor, her bir yerleşim yerinin terk edilme sebebi olarak üç farklı nedeni içeren standart bir gerekçenin gösterilmesi listeyi zan altında bırakıyor. Üstelik, jandarma çizelgesi bu yerleşim yerlerinden yapılacak başvuruların sonucunda belirleyici olabilecek önemli bir çelişkiyi de barındırıyor: Zorunlu göçe işaret eden ilk iki neden söz konusu yerleşim yerini yasa kapsamına dahil ederken, gönüllü göç anlamına gelen “sosyal ve ekonomik nedenler,” komisyonların bu çizelgeyi delil olarak kabul etmesi halinde başvuruların reddedilmesine yol açabilir. Ayrıca, bu listede yer alan köy ve mezraların “terk edilme” nedeninin valilik listesinde “terör nedeniyle” olarak gösterilmesi ve “ekonomik ve sosyal nedenler”in bahsinin geçmemesi, iki kurumun resmi belgeleri arasındaki tutarsızlığa da işaret ediyor.

2006’daki alan araştırması sırasında avukatların endişelerini haklı çıkaran gelişmeler olduğu gözlemlendi. Baro Başkanı Aydın, komisyonların alt komisyonlara “jandarmadan köylülerin kendi istekleri ile göç ettikleri yönünde bilgi gelmesi durumunda keşfe çıkmamaları” yönünde talimat verdiğini, bu nedenle bazı başvuruların tanık dinlenmeden reddedildiğini belirtti. Aydın, nitelik olarak bilirkişi komisyonları olması gereken bu komisyonların pratikte birer “alt komisyon” olarak işlediklerini söyledi. Komisyon üyesi avukat Yıldız ise, alt komisyonları karar alma yetkisinin sadece ildeki zarar tespit komisyonlarında olduğu ve jandarmanın verdiği bilgilere bakılmaksızın keşif yaparak delilleri toplamaları gerektiği yönünde uyardıklarını hâlde, dikkate alınmadıklarını belirtti. Yıldız, bilirkişi komisyonlarında görev alan bir kişinin, başvuru sahipleri ile jandarmanın aktardıklarının farklı olduğu durumlarda vali yardımcısının kendilerine, jandarmanın verdiği bilgiyi esas alma talimatı verdiğini aktardığını anlatı. Yıldız, bu tür dosyaların henüz ildeki komisyonların önüne gelmediğini belirtti. Araştırma ekibinin bu konudaki sıkıntıları ilettiği valilik yetkilileri, kararlarını verirken jandarma belgelerini esas almadıklarını, sadece “aydınlatıcı belge olarak dikkate aldıklarını” belirtti.⁴⁹

Avukatların taşınmaz mallara gelen zararlar ile ilgili uygulama konusundaki bir diğer endişeleri, sekreteryaya tarafından hazırlanan ve komisyonların çalışmalarında önemli bir rol üstleneceği anlaşılan veri tabanlarının nasıl kullanılacağına ilişkin.⁵⁰ Valilik yetkilileri, veri tabanının amacının, mallarına ulaşım ulaşamadıkları gerekçesiyle tazminat talep eden başvuru sahiplerinin iddia ettikleri süre içinde mallarına ulaşamadıklarını tespit etmek olduğunu belirtti. Bilirkişi raporlarının yanlış/eksik bilgi veren tanıklar⁵¹ nedeniyle yanlış hazırlanabileceğine dikkat çeken valilik yetkilileri, bu tür durumlarda veri tabanına başvurarak kişinin ger-

---

⁴⁸ Bkz. Beşiri İlçe Jandarma Komutanlığı (tarihsiz).

⁴⁹ Vali yardımcısı sıfatı ile komisyon başkanlığı görevini yürüten kaymakam Osman Varol.

⁵⁰ Veri tabanları konusunda, bkz. dipnot 37.

⁵¹ Osman Varol, Batman’daki ağalık sisteminin kişileri yanlış tanıklık yapmaya sevk edebileceğine dikkat çekti.

çekten iddia ettiği süre boyunca mallarına ulaşip ulaşamadığını belirlediklerini söyledi.⁵² Valilik yetkililerinin yasanın suistimalini engellemek amacıyla böyle bir önlem almasını anlayışla karşılayan Baro Başkanı Aydın'a göre, önemli olan veri tabanlarının *nasıl* kullanıldığı. Aydın, veri tabanları salt alt komisyonlar veya sekreteryaya tarafından kullanıldığı ve karar alma konusundaki tek yetkili merci olan zarar tespit komisyonlarında tartışılmadığı sürece, uygulama şeffaf olamaz.

Köylerde meydana gelen zararlarla ilgili başvurularda avukatların karşılaştığı bir diğer sorun, Sason ilçesinden yapılan başvuruların köylerin orman arazisi üzerine kurulu olduğu gerekçesiyle reddedilmesi ihtimalinin olması. 1956 tarihli orman haritasında daha sonra yerleşim yeri hâline gelen birçok arazinin ormanlık alan olarak gösterildiğini belirten Baro Başkanı Aydın, Orman Kanunu'nun "kayıtta orman arazisi olan yerlerin özel mülkiyete konu olamayacağı" hükmünün bu haritaya uygulanması halinde, yüzde 95'i orman arazisi üzerine kurulu olan Sason'dan yapılan başvuruların reddedileceğini ifade etti. Aydın, bu dosyalarda karar alınmadığını ancak eğilimin ret yönünde olduğunu belirtti. Vali Haluk İmga'nın makamında bu konudaki görüşleri sorulan komisyon başkanları Osman Varol ve Tarkan Keskin, orman arazisini kullanmanın suç olduğunu ve bu araziler üzerinde hukuka aykırı yapılan tasarrufların zilyetlik sayılamayacağını belirtti. Sason'dan gelen dosyaların komisyonların yetki ve gücünü aştığını belirten Varol ve Keskin, bu konuda İçişleri Bakanlığı'ndan görüş istediklerini, nihai kararlarını bakanlığın yanıtı doğrultusunda vereceklerini söyledi.

3.7. AİHM'in İçyer Kararının Ardından: İdari Yargı Yolu Kapandı mı?

Batman'da yasa kapsamına girdikleri hâlde komisyonların mağdurlardan talep ettikleri belgeler nedeniyle zararları ispat edilemedikleri gerekçesiyle reddedilen başvurular olma ihtimali, akla AİHM'nin *İçyer* kararından sonra yargı yolunun hâlâ açık olup olmadığını getiriyor. Aslında, teorik olarak, başvuruları reddedilen veya komisyonların önerdikleri tazminatları az bularak sulhname imzalamayan kişilerin idari yargıya ve daha sonra gerekirse AİHM'ye başvurma hakları saklı. Ancak, pratikte son derece az sayıda kişinin bu yolu seçeceği daha doğrusu seçebileceği öngörülüyor.⁵³ Bunun en büyük nedeni, daha önce tartışıldığı üzere,⁵⁴ idare mahkemelerine yapılan başvuruların mahkeme harçlarından muaf olması, mahkemelerin avukatların adli yardım taleplerini genellikle reddetmesi ve mağdurların uzun bir yargı sürecini göze alamayacak durumda olması. Zorunlu göç mağdurlarının

---

52 Örneğin, 10 senedir topraklarına ulaşamadığı gerekçesiyle tazminat talep eden kişinin bu iddiasını sınamak için, ilgili kurumlara yapılan tarım ürünü satışlarına dair veri tabanına bakıldığı ve kişinin bu süre boyunca mahsul satıp satmadığının kontrol edildiği belirtildi.

53 Bu öngörü, uygulama verileri ile destekleniyor. Batman'da, 14 Haziran 2006 itibarı ile, ödeme kararı verilen 442 başvuru arasından sadece dört dosyada uyuşmazlık düzenlenmiş. Bunun yanında, bu dört başvuru sahibinin yargı yoluna gitmeyi seçip seçmeyecekleri belli değil. Ayrıca, yine aynı tarih itibarı ile, yasa kapsamı dışında kaldığı gerekçesiyle reddedilen 100 başvurunun sahiplerinin arasında da mahkemeye başvuracaklar olabilir. Bkz. Tablo 5.

54 Bkz. bu yazıda Kısım 1.3. "Adli Yardım."

“hayat mücadelesi veren insanlar” olduğunu belirten Baro Başkanı Aydın, çok az insanın AIHM’ye başvuruda bulunacağı, hatta büyük bir kısmının idari yargıya bile gitmeyeceği görüşünde.

SONUÇ

Tazminat Yasası’nın uygulamasında ‘iyi örnek’ olarak başlayan ancak kısa süre içinde olumsuz yönde dönüşen Batman örneği, sürecin ne derece hassas siyasi dengeler üzerine kurulduğunu gösteriyor. Batman’daki uygulamada bir sene içinde meydana gelen belirgin gerilemede, AIHM’nin *İçyer* kararının yereldeki yöneticileri ve merkezi hükümeti rehavete sürüklemesinin yanı sıra, komisyonların idareden bağımsız olmamalarının da etkisi olmuş. Özellikle vali yardımcılarındaki değişikliğin uygulamada yol açtığı olumsuz değişiklik, yasanın uygulamasının başarısının kamu görevlilerinin iradesi ve gayretine tabi olduğunun bir göstergesi. Oysa, ‘hukukun üstünlüğü’ ilkesi, gerek hükümet gerekse kamu personeli üzerinde bağlayıcılığı olan bir yasanın uygulamasının keyfiyete tabi olmasını haklı bulunmaz kılıyor. Yasaların yürütme üzerinde bağlayıcılığının olduğu bir hukuk devletinde, bir yasanın uygulamasında iller arasında ve hatta aynı ilde zaman içinde tutarsızlıklar bulunması, Tazminat Yasası’nda hedeflenen “devlete olan güvenin pekişmesi”ni sağlamayacağı gibi hukukun üstünlüğü ilkesi ile de çelişir.

Batman’daki uygulamada önemli mevcut ve potansiyel sorunlar bulunuyor. En başta, güvenlik güçlerinin OHAL döneminde meydana gelen hak ihlallerindeki ve özellikle köy boşaltmalardaki sorumluluğu hâlâ kabul edilmiş değil. Köylerin ‘boşaltılmadığında’ ısrar eden kamu yetkililerinin söylemleri olduğu kadar jandarma çizelgesi ve valilik listesi gibi belgeler bunun göstergesi. Geçmişte yapılan gayri-hukuki uygulamalardaki sorumluluğu ile yüzleşmekten kaçınan bu tutum, yasanın gerekçesinde hedeflenen “vatandaş-Devlet kaynaşması”ni engellemekle kalmıyor, birçok mağdurun haksız yere yasa kapsamı dışında kalmasına da yol açıyor. Bu nedenle, yasanın uygulamasının hızlandırılması ve iyileştirilmesi için gerek hükümetin gerekse Batman’daki kamu yetkililerinin güvenlik güçlerinin hak ihlallerindeki siyasi sorumluluğunu kabul etmeleri gerekir. Bu bağlamda atılması gereken bir diğer adım, komisyonların jandarmadan aldıkları bilgilere temkinli yaklaşımları ve bu bilgiler ile mağdurların ifadeleri arasında tutarsızlık olduğu durumlarda sorunu keşifler ve tanıklıklar yoluyla aşmaları. Genel siyasi tavırda yapılacak böylesi bir makro değişiklik, yasanın uygulamasında karşılaşılan birçok mikro sorunu çözmekle kalmayacak, mağdurların komisyonları gerçek anlamıyla ‘adil ve etkili bir iç hukuk mekanizması’ olarak benimsemelerini ve sürece güvenmelerini de sağlayacaktır. Bu ise, yasada hedeflenen “toplumsal barış” amacının elde edilmesi yönünde önemli bir ilerleme teşkil edecektir.

Toplumsal barışın sağlanmasında STK’lara ve avukatlara da büyük rol düşüyor. OHAL’in bölgedeki belki de en olumsuz sonuçlarından biri, devlet ile halk arasında yarattığı karşılıklı güvensizlik ve şüpheye dayalı ilişki. Özellikle Batman’da çatışmaların yeniden başlamış olduğu ve gergin bir siyasi ortamın hüküm sürdüğü bu dönemde, barış ortamının sağlanmasının

da devlet ile halk arasında köprü görevi gören sivil topluma büyük bir sorumluluk düşüyor. Avukatların, zarar tespit komisyonu üyelerinin rücu tehdidinin gölgesinde görev yaptıklarını göz önünde tutarak, süreci suistimal etmekten kaçınmaları ve gerçek mağdurların gerçek zararlarının tazmini için çaba göstermeleri gerekiyor. Bu konuda bölge barolarına da büyük bir görev düşüyor. Zira, söz konusu olan salt maddi zararların tazmin edilmesi değil, OHAL döneminin bölgede devlet-vatandaş ilişkilerinde yol açtığı hasarı onarmaya ve toplumsal barış ve uzlaşmayı sağlamaya dönük önemli bir adım atılmış olması.

Son söz olarak şunu vurgulamak gerekiyor: Tazminat Yasası, içeriği ve uygulamasındaki sorunlara rağmen, OHAL döneminde meydana gelen hak ihlallerinin giderilmesinde kuşkusuz son derece önemli ve benzersiz bir adım. Ancak, aynı zamanda, çok geç gelen ve yetersiz bir adım. Yerinden edilmiş kişilerin 'adaletin yerine gelmesi' talepleri maddi zararlarının tazmin edilmesine indirgenemez. Aksine, bu taleplerde 'adalet'ten kasıt, faili meçhul, köy boşaltmaları, gözaltında kayıp ve işkence gibi demokratik bir hukuk devletinde tahayyül edilemez hak ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılmasıdır. Ancak, böyle bir adım, Başbakan'ın Diyarbakır gezisi sırasında dile getirdiği gibi, devletin geçmişte yaptığı hataları kabul etmesi ve yasada hedeflenen toplumsal barışın sağlanması yolunda anlamlı bir gayret göstermesi anlamına gelir. Aksi hâlde, Tazminat Yasası AB üyeliği için yapılmış bir 'teknik' düzenleme olmaktan öteye gidemez.

YERİNDEN EDİLME VE SOSYAL DIŞLANMA: İSTANBUL VE DİYARBAKIR'DA ZORUNLU GÖÇ MAĞDURLARININ YAŞADIKLARI SORUNLAR

Deniz Yüksekler

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde 1990'larda yaşanan zorunlu göç sonucunda; kentsel yoksulluk, eğitim hakkından yararlanamama, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, sosyal güvenceden yoksunluk, işgücü piyasasına yeterince katılamama, işsizlik ve kentsel mekânda ayrımcılığa uğrama gibi birçok sorun ortaya çıktı. Bunun yanı sıra, köylerine ve diğer yaşam alanlarına dönmek isteyen zorunlu göç mağdurları da çok ciddi sosyo-ekonomik engellerle karşılaştılar. Sözü edilen bu sorunların tümünü, sosyal politika çalışmalarında kullanılan 'sosyal dışlanma' kavramı çerçevesinde ele almak mümkün. Bu yazının temel savı, Türkiye'de yerinden edilme olgusunun çok boyutlu bir sosyal dışlanma süreci yaratmış olduğu şeklinde özetlenebilir. Yazının amacı, Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan alan araştırmalarının bulgularına dayanarak bu süreçleri incelemek olacak.¹

Avrupa Birliği (AB) ülkelerine ilişkin sosyal politika yazını ile kalkınmakta olan ülkelerde yoksulluk sorunu konusundaki araştırmalarda kullanılan sosyal dışlanma kavramı, birbirine bağlı bir dizi sürecin yarattığı sonuçları ifade ediyor. Sosyal dışlanma; bazı yurttaşların -diğer yurttaşların bu etkinliklerden yararlanabildiği bir ortamda- ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerden faydalanamaması, yani dışlanması, anlamına geliyor. Bu alanda çalışan çoğu araştırmacı, sosyal dışlanmanın çok yönlü süreçlerden oluştuğu ve birden fazla kaynağı/etkeni olduğu konusunda hemfikir (örneğin Atkinson, 2000; Byrne, 1999; Du Toit, 2004; Hayton, 1999; Percy-Smith, 2000). Bu yazıda, sosyal dışlanmanın çok yönlü ve çok etkenli bir süreçler bütünü olduğu düşüncesinden hareketle, ülke içinde yerinden edilmenin yarattığı sosyal dışlanma olgusunun çeşitli boyutları irdelenecek.

Bu yazıda, zorunlu göçün; i) geleneksel geçim kaynaklarından kopma ve bu kaynaklara ulaşamama; ii) sosyal yurttaşlık haklarından yararlanamama; iii) konut sıkıntısı; iv) işgücü piyasasında rekabet edememe ve yoksulluk; v) çocuk emeğinin istismarı; vi) eğitim hakkı ve fırsatlarından yararlanamama; ve vii) kent ortamında ayrımcılığa uğrama gibi süreçlere ve dolayısıyla sosyal dışlanmaya yol açtığı anlatılacak. Zorunlu göçün yarattığı bir diğer sorun olan

---

1 TESEV Araştırma Grubu üyesi Deniz Yüksekler, Diyarbakır'da Şubat 2005'te ve İstanbul'da 2005 Temmuz ve Ağustos aylarında birer alan araştırması yürüttü. Bu yazı, İstanbul ve Diyarbakır'da, zorunlu göç mağduru olan 50 kadar ailenin bir veya daha fazla sayıdaki temsilcileriyle yapılan görüşmelere dayanıyor. Şefika Kumral, Diyarbakır'daki çalışmada ve Harun Ercan, Şefika Kumral, Berna Öztekin, Gülistan Özdemir ve Öznur Acıbe, İstanbul'daki çalışmada asistanlık yaptılar. Diyarbakır'da ve İstanbul'da yerinden edilmiş ailelere sivil toplum kuruluşları aracılığı ile ulaşıldı. Yazıda sözlerine yer verilen yerinden edilmiş kişilerin isimleri, takma isimlerdir.

sağlık sorunları ile sağlık hizmetlerine ulaşamama sorunu ise, bu kitabın diğer bölümlerinde ele alınıyor.²

Bütün bu süreçlerin ortak sonucu, önlem alınmazsa kalıcılaşabilecek bir kentsel yoksulluk ve dolayısıyla genel anlamda bir sosyal dışlanmadır. Bununla birlikte, bu yazıda Türkiye’de son on yıldır özellikle gündemde olan kent yoksulluğu ve sosyal dışlanma olgularının tek nedeninin zorunlu göç olduğu iddia edilmiyor. Türkiye’de günümüzdeki sosyal dışlanma, neo-liberal ekonomi politikaları, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, kentlerde dar gelirliye yönelik konut piyasasının dönüşümü, kentsel işgücü piyasasındaki değişimler, tarım sektöründe desteklerin azalması ve kamu sektöründeki özelleştirmeler gibi üst üste binen pek çok ekonomik ve sosyal faktörden beslenen bir olgudur (örneğin bkz. Keyder, 2005; Buğra ve Sınmazdemir, tarihsiz). Burada vurgulanmak istenen birbiriyle bağlantılı iki unsur var: Bir yandan, yerinden edilen nüfus Türkiye’nin mevcut sosyo-ekonomik ortamında kentlere göç edince sosyal dışlanma döngüsünün içine çekildi. Bir yandan da zorunlu göç, kentlerdeki sosyal dışlanmayı körükledi. Bu görüşler, yerinden edilen ailelerin deneyimlerinden örnekler vererek açıklanmaya çalışılacak.

1. YERİNDEN EDİLME SONUCUNDA GELENEKSEL GEÇİM KAYNAKLARINDAN KOPMA VE BU KAYNAKLARA ULAŞAMAMA

1990’ların ilk yarısında yaşanan köy boşaltmaları ve zorunlu göç, kırsal kesimde yaşayan yüzbinlerce kişiyi tarım ve hayvancılığa dayanan ‘geleneksel’ yaşamlarından koparttı. Bölgede özellikle dağlık kesimlerde geçimlik (hane ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı) tarım, mera-lık yörelerde de küçükbaş hayvancılık yapıldığı biliniyor. Ovalık bölgelerde ise piyasaya yönelik tarım da yapılıyor. İnsanların her iki tür tarımsal faaliyetten koparak ilçe ve il merkezlerine göç etmeleri, bir anda en temel ihtiyaçları için bile piyasa ekonomisine bağımlı hâle gelmeleri sonucunu doğurdu.

Bu olguyu, görüşülen hemen hemen bütün göçmenler ifade ettiler. Örneğin, ailesi 1994’te Tunceli’nin Hozat ilçesine bağlı olan köylerindeki evlerini boşaltmak zorunda kalan Yunus (24), bu konuda şunları söylüyordu: “...o zaman köyler doluyken şehirdeki esnaf da kazanıyordu, ilçedeki de kazanıyordu, herkes kazanıyordu. Sen köyden kazanıyorsun, köyden getirip satıyorsun, şehirdeki kazanıyor.”

Diyarbakır’ın Hani ilçesinden 1992’de İstanbul’a göç eden Naile (43), memleketindeyken tarlalarını ekip biçerek geçindiklerini anlattıktan sonra, kentteki geçim durumlarıyla ilgili şöyle konuştu:

Köyde bir kişi çalışsa on çocuğa bakıyor. Ama burada bir kişi çalışsa on çocuğa bakabilir mi? Çocuklar aç susuz kalıyor... Çatışmalar olmasa biz yine

---

2 Bu konuda, bu bölümde, bkz. Çelik: “Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller”; Aker: “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci.”

tarlada çalışırdık, yine hayvan alırdık, bakkal açardık. Yani memnun kalırdık. Ama burada insan rahat olmuyor. Meselâ sabah bir kahvaltı beş-on milyon liraya [5-10 YTL] mâl oluyor. Bir pazara gidiyorsun, elli-yüz milyon [50-100 YTL]. Köyde böyle olmazdı ki. Meselâ bazı günler burada ben 5 milyona [5 YTL] sadece kuru ekmek alabiliyorum.

1992'de PKK'nın bir baskını sonrasında ailesi köyünü terkedip Van'a yerleşen Derya da benzer düşünüyordu: "Köyde yaşamak daha rahat. Kendin üretirsin, kendin yersin."

Kentte geçimin zor, köyde ise daha kolay olduğu şeklindeki görüşün yanı sıra, zorunlu göç mağduru aileler 'gönüllü' göçmenlerin faydalanabildikleri bazı ekonomik fırsatlardan da mahrum kaldılar. Türkiye'de kentleşme sürecinde bireylerin ve ailelerin önemli bir geçim stratejisi, köyde kalan akrabalarının tarımsal üretime devam etmesi sayesinde temel gıda ihtiyaçlarının bir kısmını köyden erzak getirme yoluyla temin etmeleridir (Erder, 1998). Güneydoğu'da binlerce kırsal yerleşim yerinin boşaltılması, bunu tamamen imkânsızlaştırmıştır.

Öte yandan, köydeki geleneksel yaşam tarzını terkedip aniden kente göç etmenin, kültürel açıdan göç sırasında en çok 50 yaşın üzerinde olan yetişkinleri etkilediğini söylemek mümkün. Diyarbakır ve İstanbul'da görüşülen bu yaşlardaki pek çok kişi, köy hayatını büyük bir özlemle anıyordu. Fırsat olsa köye dönmeyi arzu eden bu kişiler, köydeyken bağ-bahçeyle ve hayvanlarla uğraştıklarını anımsıyor ve kentte evde hapis gibi yaşadıklarından yakınıyorlardı. Kendilerinin ve çocuklarının ifadelerinden, bu yaşlardaki çoğu kişinin şehre geldikten sonra hiç çalışmadığı anlaşılıyor. Sonuç olarak, zorunlu göç, tarımsal üretici niteliği taşıyan pek çok insanı kentlerde yoksul tüketiciler konumuna getirdi. Denilebilir ki, zorunlu göç, mekânsal olarak *yatay* bir yer değiştirmenin yanı sıra, *dikey* ve *aşağıya doğru* bir yer değiştirmeye de yol açtı. Dolayısıyla, yerinden edilmenin yaşandığı andan itibaren, söz konusu aileler için bir sosyal dışlanma süreci başlamış oldu.

Bu noktada şu soru sorulabilir: Kentlere ekonomik olarak tutunmakta zorluk çeken ailelerin köyelerine geri dönmesi bir çözüm olamaz mı? Köye dönüşün önündeki engeller ve köye dönüş isteğinde farklı yaş grupları ve kadınlarla erkekler arasında görülen farklılıklar, kitabın başka bölümlerinde ele alınıyor. Bu soruya cevaben, bu yazıda kısaca şunlara değinmek mümkün. Öncelikle, boşaltılan köylerin çoğu, yeniden sürdürülebilir bir yaşam kurmak açısından şu anda çok yetersiz durumda. Hem su-elektrik gibi hizmetler, hem de eğitim ve sağlık hizmetleri açısından köylerdeki altyapı genel olarak çok yetersiz. Ayrıca, boşaltılmış olan kırsal bölgelerde tarım ve hayvancılık gerilemiş olduğundan, tarımsal ekonominin canlandırılması için ciddi önlemler alınması gerekiyor. Bunlara ilâveten, yerlerinden edilmiş kişilerin köyleri boşaltıldıktan on yıl sonra 'dönülebilecek köy' tanımları da değişmiş durumda. Özellikle 45 yaşın altındaki kadınlar ve gençlerin çoğu, köye dönmek istemiyorlar. Kadınlara hangi koşullarda köye dönmeyi arzu edebilecekleri sorulduğunda, çocukları için eğitim imkânları ve sağlık hizmetlerinin öncelik taşıdığı görülüyor. Örneğin, Bingöl'ün Karlıova ilçesindeki mezraları 1993'te boşaltıldığında eşi ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kalan Ayşe'nin (38) iki kızı, burada liseyi bitirme imkânı bulmuştu; eşi SSK'lı olarak çalışan

Ayşe, sağlık sorunları nedeniyle İstanbul'da doktora ve hastaneye gidebiliyordu. Ayşe'ye hangi koşullarda köyüne veya mezrasına dönmek isteyebileceği sorulduğunda şunları söyledi:

Tabii, şartlar farklı olursa giderim. Tabii giderim niye gitmeyeceğim ki... Ama dediğim gibi olursa. Kaç tane köyde hamile kadınlar yolda öldü biliyor musunuz? Yani ben o dönemde yaşıyordum orada [Bizim köyde] bir tane hemşire, ebe vardı. Kadınlar yolda can veriyorlardı... Daha modern şartlar olursa giderim yani... [KDRP yardımıyla] evler yapılırsa da bu imkânların içinde dönemem. Orada hiçbir yardım yok, sağlık yok, hiçbir şey yok. Siz bile 24 saat kalamazdınız... Ben gidemem.

Ayşe'nin köye dönmek konusundaki görüşleri, özellikle kentte kendilerine bir düzen kurabilen ailelerdeki kadınların köy yaşamıyla ilgili 'yükselen beklentiler'ini yansıtıyor. Benzer şekilde kentte büyümüş olan ve çalışabilen gençler de dönmek istemiyor: Yukarıda sözü edilen Tuncelili Yunus, şöyle diyordu: "Annem-babam hâlâ dönmek istiyorlar. Ama ben istemem. Erken yaşta geldim İstanbul'a; daha biraz işim var." Diyarbakır'ın Kulpa ilçesindeki köylerinden yedi yaşında ayrılan ve şimdi Diyarbakır merkezde yaşayan Zarife (19), annesi-babası köye dönse bile kendisinin şehirde kalmayı arzu edeceğini söylüyordu. Çocuk bakıcılığı yapan Zarife, bu tercihini, "n'apayım, köy hayatına alışmamışım ki..." diye açıklıyordu.

2. YERİNDEN EDİLME SÜRECİNDE VE SONRASINDA SOSYAL YURTTAŞLIK HAKLARININ İHLÂLİ VE MEVCUT SOSYAL YARDIM MEKANİZMALARI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) zorunlu göçle ilgili araştırma komisyonunun raporunda, köy ve mezraların boşaltılmasının hukuk dışı olarak gerçekleştiği ve bu açıdan da bazı anayasal hakların ihlâl edildiği vurgulanıyordu (TBMM, 1998).³ Zorunlu göçün genelde ani ve travmatik bir şekilde gerçekleşmesinin yanı sıra, herhangi bir yasaya dayanılarak yapılmaması nedeniyle, mağdur olan bireylere ve ailelere tazminat ödenmesi ile geri dönüşleri veya başka bir yörede yerleşmeleri için maddi/aynî yardım verilmesi de aşağı yukarı 1999'a kadar söz konusu olmadı. Dolayısıyla, yerlerinden edilen aileler, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan 'sosyal hukuk devleti' ilkesinin getirdiği anayasal haklardan yeterince yararlanamadılar. Bu hakları, 'sosyal yurttaşlık hakları' veya daha genel bir ifadeyle 'sosyal haklar' olarak nitelendirilebilir.⁴ Nitekim, Türkiye'de son yıllarda yapılan sosyal politika araştırmalarında,

---

3 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Raporu'nda, köy boşaltmaları yüzünden ihlâl edilen anayasa maddeleri şu şekilde sıralanmıştı: Kanun önünde eşitlik ilkesi (10'uncu madde), herkesin yaşamını koruma ve geliştirme hakkı (17'nci madde), özel ve aile hayatına saygı ilkesi (20'nci madde), konuta saygı ilkesi (21'inci madde), mülkiyet hakkı (35'inci madde), temel hak ve hürriyetlerin korunması ilkesi (40'inci madde), eğitim ve öğretim hakkı (42'nci madde) ve özel mülklerin kamulaştırılmasına ilişkin düzenlemeler (46'nci madde).

4 Sosyal yurttaşlık hakları kavramı, Marshall'ın klasik yurttaşlık kavramından esinlenerek kullanılıyor. Marshall, yurttaşlığı bir toplumun tam üyelerine verilen statü olarak tanımlıyor ve yurttaşlık statüsüne sahip olan herkesin eşit hakları ve ödevleri olduğunu belirtiyordu. Marshall'a göre, tarihsel olarak modern

sosyal yardım ve sosyal hizmetler, yurttaşlık hakları açısından değerlendirilmeye başlanmış durumda. Bu çalışmalarda, sosyal hakların güçlendirilmesinin sosyal dışlanmayı hafifleteceği belirtiliyor (örneğin Buğra ve Keyder, 2003; Buğra ve Sınmazdemir, tarihsiz; Buğra, tarihsiz).

Zorunlu göçle sosyal yurttaşlık haklarının kullanılamaması arasındaki ilişkiyi açıklamak için öncelikle şunu belirtmek gerekiyor: Baraj yapımı nedeniyle veya doğal afetler sonrasında, taşınmaz malları istimlak edilen veya evlerini yitiren hanelerin mülklerinin bedelinin tazmin edilmesi veya bu ailelere geçici/kalıcı konut sağlanması, devletin yurttaşlarına karşı 'sosyal risk' ilkesinden doğan yükümlülükleri çerçevesinde Türkiye'de kamu hukukunda öteden beri uygulanagelmıştır. Halbuki, Doğu ve Güneydoğu'da Olağanüstü Hâl (OHAL) döneminde yaşanan zorunlu göç sonrasında böyle bir uygulama olmadı. 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) ancak 2004 yılı Temmuz ayında çıktığı, uygulanmaya ise ancak Ekim 2004'te başlandığı düşünülürse, maddi kayıp tazminatının yaklaşık on yıllık bir gecikmeye uğradığı görülüyor. O dönemde, insanlara barınma imkânları verilmesi, gıda yardımı vb. gibi uygulamalar da çok zayıf kaldı. Örneğin, birkaç yerde mağdurlar konutlara yerleştirildi. Tunceli'nin Hozat ve Ovacık ilçelerinde köyleri boşaltılan bir kısım ailenin ilçe merkezlerinde afet evlerine yerleştirildikleri, keza Diyarbakır Lice'den gelen birkaç yüz ailenin afetzedeler ve Iraklı mülteciler için inşa edilmiş olan bazı konutlara yerleştirildikleri, Van'da zorunlu göçten birkaç yıl sonra birkaç yüz mağdur aile için evler yapıldığı biliniyor. Yine benzer şekilde, zorunlu göç esnasında ve sonrasında Tunceli ve Van gibi bazı illerde ailelere Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'ndan (SYDV) sınırlı miktarda nakit ve gıda yardımı yapıldığı da anlaşılıyor. Ancak bu sınırlı örneklerin dışında, İstanbul'da görüşülen Bingöllü, Mardinli, Batmanlı ve Diyarbakırlı ailelerle, Diyarbakır'da görüşülen Liceli, Kulplu ve Hanili aileler, göç ettikleri ilk dönemlerde hiçbir kurumdan yardım almadıklarını ifade ettiler. Sonuç olarak, zorunlu göç mağdurlarına verilen yardımların çok sınırlı bir kesimi kapsadığını ve her halükârda geç kaldığını söylemek yanlış olmaz.

Keza, köye dönüş için yardım konusunda da uzun bir gecikmeden söz edilebilir. Her ne kadar 1994 yılında Köye Dönüş Projesi adı altında bir çalışma başlatıldıysa da, bütün OHAL bölgesini kapsayacak şekilde bir Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP) ortaya konulması 1998'de söz konusu oldu (Ayata ve Yüksekler, 2005; İçişleri Bakanlığı, 2004). Bu kitabın diğer bölümlerinde ayrıntılı biçimde tartışıldığı gibi,⁵ KDRP, köye dönmek isteyenlerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir program.

Avrupa'da yurttaşlık hakları öncelikle devletlerin yurttaşlarının *medeni haklarını* (ifade ve din özgürlüğü ile mülkiyet, sözleşme ve adalet hakları) tanınması ile başladı. Daha sonra, *siyasi haklar* (seçme ve seçilme ile karar mekanizmalarına katılma hakkı) tanındı. Son olarak da *sosyal haklar* (güvenlik ve refah içinde olma hakkı, toplumsal mirastan tam olarak yararlanma hakkı, toplumdaki gerçek durumu değil bir ideali yansıttığı için eleştirilmiş olsa da, Marshall'ın yurttaşlık tanımı, günümüzde yurttaşlık araştırmalarının temelini oluşturmaya devam ediyor (örneğin Isin ve Wood, 1999; Holston ve Appadurai, 1999). Bu yazının başında belirtildiği gibi, sosyal dışlanma kavramı, söz konusu yurttaşlık haklarından yararlanamama durumunu ifade ediyor.

5 Örneğin, bu bölümde, bkz. Çelik: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller."

Bütün bunlara rağmen, zorunlu göç mağdurları, Türkiye genelindeki mevcut bazı sosyal yardım programlarından, özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde, giderek artan bir şekilde yararlanabildiler. Örneğin, Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan görüşmelerden edinilen izlenime göre, Yeşil Kart sahipliği oldukça yaygın. Ülke çapında şu anda geçerli olan Yeşil Kartların yüzde 29'u, KDRP kapsamındaki 14 ilde verilmiş durumda.⁶ KDRP illerinde Yeşil Kart sahibi olanların bu illerin toplam nüfusuna oranı yüzde 44; Türkiye genelinde Yeşil Kart sahiplerinin toplam ülke nüfusuna oranı ise yüzde 16'dır.⁷ (Bkz. Tablo 6 ve 7). Ancak bu konuda yerinden edilen ailelere özgü bir sorun da yaşanıyor. 10 yıldır ekip-biçemedikleri hâlde toprak sahibi görünen bazı hane reislerinin Yeşil Kart almak için gerekli koşulları (örneğin taşınmaz mülk sahibi olmamak koşulunu) yerine getiremediğini görüyoruz.

Yerinden edilenlerin yararlanabildiği diğer bir sosyal yardım türü, Dünya Bankası'nın Türkiye'ye 2001-2006 yılları arasını kapsamak üzere, 2001 krizinin 'yoksulun en yoksulu' gruplar üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak amacıyla verdiği 500 milyon dolarlık "Sosyal Riski Azaltma Projesi" (SRAP) kapsamına giriyor. İllerdeki SYDV'nin ailelere bir seferlik gıda, yakıt, ilaç ve nakit yardımları ile okullarda yoksul öğrencilere bir seferlik giyecek ve kırtasiye yardımları, SRAP kredisinin 'uyum dilimi' kapsamına giriyor. 2006 sonuna kadar devam edecek olan, çocuklarını okula devam ettiren ve düzenli aşı yaptıran ailelere iki ayda bir verilen "Şartlı Nakit Transferi" ise SRAP'nin 'yatırım dilimi' çerçevesinde yer alıyor. Şartlı Nakit Transferi, yurt çapında 1.6 milyondan fazla okullu çocuğu kapsıyor (Dünya Bankası, tarihsiz-a). Yoksulluğun genel olarak yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğu illerinde yaşayan göçmenler ile büyük metropollerde 'yoksulun yoksulu' diye tanımlanan kesimde yer alan zorunlu göç mağduru aileler, hâliyle bu programlardan yararlanabiliyorlar. Uygulamada birçok aksaklık olmasına rağmen, Diyarbakır SYDV'nin SRAP bünyesindeki programları etkin bir şekilde uyguladığı izlenimi ediniliyor (Ayata ve Yüksekler, 2005).

Öte yandan, Dünya Bankası'yla imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) kredisi kapsamında 2 milyondan fazla çiftçiye her yıl verilen Doğrudan Gelir Desteği (DGD) de, bazı zorunlu göç mağdurlarının yararlanabildiği bir yardım türü. AB'nin tarımsal destek politikalarına uyum sağlama sürecinde 2007'ye kadar sürecek olan DGD kapsamında verilen bu nakdi yardım (Dünya Bankası, tarihsiz-b), üretimden bağımsız olduğu için, yıllardır tarlalarını ekip biçemeyen zorunlu göç mağdurlarını da fiilen kapsıyor. Görüşülen aileler arasında DGD alanlar vardı. Yerinden edilmiş hanelerin bu destek programından yararlanma oranı bilinmese de, eldeki veriler, DGD'den yaygın olarak yararlanılabildiğine işaret ediyor. Örneğin, KDRP illerinde 2004 yılında doğrudan gelir desteği alan çiftçilerin ülke çapında DGD alan çiftçilerin sayısına oranı (yüzde 11), bölge nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki payıyla paralel (yüzde 10,6) (bkz. Tablo 7 ve 8). Yıllardır tarım yapmıyor olsalar bile tapu yoluyla veya

6 Bu iller, Bingöl, Hakkâri, Tunceli, Bitlis, Van, Muş, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Diyarbakır, Batman, Siirt, Mardin ve Şırnak'tır.

7 2000 Genel Nüfus Sayımı'na göre KDRP illerinin toplam nüfusunun Türkiye nüfusunun yüzde 10,6'sını oluşturduğu düşünülürse, bu kayda değer bir orandır (bkz. Tablo 7).

zilyet sıfatıyla malik oldukları tarım arazilerinin “Çiftçi Kayıt Sistemi” çerçevesinde kayıt altına alınması, zorunlu göç mağdurları için olumlu bir gelişme sayılabilir. Ancak, büyük üreticileri dolaylı olarak kayırdığı gerekçesiyle eleştirilen DGD uygulamasının (Ziraat Mühendisleri Odası, tarihsiz), küçük tarım işletmecisi olan zorunlu göç mağdurlarını dışarda bıraktığı da düşünülebilir. Bir başka tehlike ise, köye dönmüş olan haneler veya köy korucularının, yerinden edilmiş kişilerin zilyet sıfatıyla malik oldukları tarım arazilerini kendilerine aitmiş gibi kayıt ettirip bu tarlalar için DGD alıyor olmaları ihtimalidir. Bu olasılık akla yatkın olmakla birlikte, - bazı duyular dışında - doğruluğunu kanıtlayacak bir veri yok.

Bütün bu sosyal yardım uygulamalarına topluca bakıldığında, vurgulanması gereken iki nokta var. Birincisi, bu yardımlar genelde ya tek seferliktir ya da SRAP ve TRUP örneklerinde olduğu gibi bir süre sonra sonlanacaktır.⁸ İkincisi, söz konusu sosyal yardımlar zorunlu göç mağdurlarını kapsamakla birlikte, özellikle onları hedefleyen programlar değildir ve dolayısıyla onlara özgü bazı koşulları gözardı etmektedir. Örneğin, tapulu malı olan bir aile, Şartlı Nakit Transferi'nden ve Yeşil Kart'tan yararlanamamaktadır.

Sonuç olarak, mağdur ailelerin direkt olarak yerlerinden edilmekten doğan maddi zararlarının giderilmemesi, sosyal yardımın kısıtlı olması ve geleneksel geçim kaynaklarından kopmaları sonucu kentlerde geçimlerini sağlayamaz hâle gelmeleri, sosyal dışlanma sürecini katmerlendirdi. Bu süreçte, Diyarbakır ve bölgedeki diğer il merkezlerine veya İstanbul'a yerleşmek zorunda kalan aileler, geçinebilmek için zorlu bir mücadele içine girdiler. Bu yazıda, bütün bu mücadele yöntemlerini ifade etmek için, 'geçim stratejisi' kavramından yararlanılacak. Geçim stratejisi terimi, hem yoksul hanelerin çok sayıda üyelerinin işgücüne katılması suretiyle gelirlerini en üst düzeye çıkarmaya yönelik çabalarını, hem de hane giderlerini en aza indirme yöntemlerini kapsar (Gonzalez de la Rocha, 1994). Uzun erimli olmayan, günlük hayat mücadelesine ilişkin çabalar, “hayatta kalma stratejisi” olarak da nitelenebilir (Gonzalez, 2000). Bu kavramlar kullanıldığında, zorunlu göç mağdurlarının içine girdikleri sosyal dışlanma sürecinde tamamen edilgen bir konumda olmadıkları, aktif şekilde durumlarıyla başa çıkmaya çalıştıkları, ancak zaman zaman bizatihi bu çabaların da sosyal dışlanmaya katkıda bulunduğu görülebilir.

Giderlerin en az düzeyde tutulması çabalarını içeren geçim stratejileri arasında; konut ihtiyacının ucuz yoldan karşılanması, gıda tüketiminin sınırlandırılması (yani kötü beslenme) ve çocuklardan bazılarını okula göndermeyerek eğitim masrafının kısılması sayılabilir. Geliri en üst düzeye çıkarma çabasına dayanan geçim stratejileri ise, ailenin birden fazla üyesinin gelir getiren işlerde çalışması ve özellikle çocukların da çalışarak aile bütçesine katkı sağlama larıdır. Yazının bundan sonraki üç bölümünde, sosyal dışlanma ve sosyal haklar kavramlarını da unutmadan, bu tür geçim stratejilerinden söz edilecek.

---

8 Kamuoyunda bu programların sona ereceğinden pek söz edilmediği gibi, bu programlardan yararlanan kişilerin Şartlı Nakit Transferi ve Doğrudan Gelir Desteği gibi uygulamaların bir süre sonra biteceğini bildikleri sanılmıyor.

3. BARINMA SORUNU VE ÇARPIK KENTLEŞME

Sosyal yardımların çok sınırlı olduğu bir ortamda, yerlerinden edilen ailelerin göç ettikleri yörelerdeki en önemli dayanakları, akrabaları ve geleneksel dayanışma ağlarıydı. Ancak çoğu akrabanın da yoksul ve muhtemelen zorunlu göç mağduru olabildiği bir ortamda, geleneksel dayanışma ilişkileri çok etkin olmadı (örneğin, M. Şen, 2002).

Diyarbakır'da görüşülen bazı kişiler, kente ilk geldiklerinde, ilk birkaç ay bir akrabalarının yanında misafir olduklarını anlattılar. Hatta kimi zaman birbiriyle akraba olan birkaç aile aynı evde misafir edilmişti. Dolayısıyla, aylar boyunca 20-30 kişi birarada, 3-4 odalı bir apartman dairesinde ya da gecekonduda yaşayanlar olmuştur. Köyünü yaz aylarında terk edip Diyarbakır'a ve Van'a gelen bazı kişiler ise, diğer göçmenlerle birlikte boş bir alana çadır kurduklarını, daha sonra aynı yere bir gecekondu inşa ettiklerini anlattılar. Nitekim, TESEV Araştırma Grubu Diyarbakır'ın Aziziye ve Benusen mahallelerinde bu tür gecekonduları ziyaret etti. Bazı aileler ise, eğer köyden ayrılırken hayvanlarını satabildilerse, bunun parasıyla bir gecekondu veya ucuz bir apartman dairesi alma imkânı bulmuştu.

Diyarbakır, göçün yoğun olarak yaşandığı 1990'lı yılların ilk yarısında bir yandan da çok hızlı ve çarpık bir kentleşme sürecine girdi. Başını sokacak bir yer arayışında olan binlerce ailenin varlığı, kentten Suriçi gibi tarihi bölgeleri ile Bağlar ilçesi gibi gelişmeye açık bölgelerinde konut piyasasında çok ciddi bir rant alanı oluşmasına katkıda bulundu. İzinsiz, imar planlarına uymayan, çok katlı pek çok yapının bu dönemde inşa edildiği anlaşılıyor. Dolayısıyla, kentteki göç baskısı Diyarbakır'da belki tamiri on yıllar alabilecek bir yapılaşma sorunu da yaratmış durumda (örneğin Ersoy ve Şengül, 2002; Dağ *vd.*, 1998). Bu sadece bir görüntü sorunu olmaktan ziyade; tarihi dokunun bozulması, binaların yıkılma riski, altyapının eksikliği, binaların ve çevrelerinin birer sosyal yaşam alanı olarak sağlıksızlığı gibi nedenlerle de kalıcı bir sorun oluşturuyor. Ancak tabii ki, Diyarbakır'daki izinsiz yapılaşmanın tek nedeninin zorunlu göç olduğu söylenemez. Zorunlu ve ekonomik göçün yanı sıra, imarla ilgili yasal ve yerel uygulamalardan ve denetlemelerden kaynaklanan pek çok eksiklik, boşluk ve gevşeklik de bu sürece katkıda bulunmuştur.

Benzer şekilde, İstanbul'da da 1990'ların ortalarında Güneydoğu'dan yaşanan yoğun göçün konut alanında imarsız yapılaşma ve rant gibi belirli sorunlara yol açtığı görülüyor. İstanbul'da konut piyasasının çok boyutlu ve değişken bir yapısı olması ve kentten birçok yöreden ve farklı nedenlerle göç alıyor olması, zorunlu göçle çarpık kentleşme arasında doğrudan bir nedensellik bağı kurulmasını engelliyor. Ancak yine de görüşülen mağdurların anlatıları ve bu konuda yapılan bazı çalışmalar, zorunlu göçün konut sorununu birkaç şekilde körükleyebildiğini ortaya koyuyor: i) Sultanbeyli'de yapılan bir araştırma, 1990'larda kente gelen -birçoğu zorunlu göç mağduru olan- ailelerin gecekondu yapma imkânı bulamadıklarını ve daha önce bölgeyi parsellemiş olan kişilerin inşa ettiği gecekonduları kiralamak zorunda kaldıklarını gösteriyor (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Daha önce Ümraniye'de yapılan bir çalışma da benzer bir olguya işaret ediyordu (Erder, 1996). Nitekim, Tuzla'nın Aydınli köyünde görüşülen bazı ailelerin öyküleri, söz konusu araştırmaların bulgularını doğruluyor.

Hiçbir ekonomik hazırlığı olmadan göç etmek zorunda kalan aileler, hiçbir altyapısı olmayan gecekonduları kiralamak zorunda kalmışlardı. ii) Öte yandan zorunlu göç mağdurlarının bir kısmı, kentin merkezi kesimlerindeki köhne yapılı mahallelerde ev tutmak zorunda kaldı. Beyoğlu ilçesindeki Tarlabası semti, keza Fatih ilçesinin Balat ve Fener mahalleleri buna örnek gösterilebilir. Nitekim, bölgede çalışan sosyal hizmet uzmanları, Tarlabası'nda Romanlar dışındaki en önemli nüfus grubunun, özellikle Mardin, Siirt ve Batman illerinden gelen zorunlu göç mağdurları olduğunu söylüyorlar. Bu semtlerdeki aileler, yıkılmaya yüz tutmuş ve fiziki açıdan sağlıklı olmayan ortamlarda kiracı olarak yaşıyorlar (Örneğin, Yılmaz, tarihsiz). iii) Zorunlu göç mağduru bir diğer grup ise, İstanbul'un sanayi atölyelerinin yoğunlaştığı bölgelerinde görülüyor. Yenibosna, Güneşli, Soğanlı, Esenler ve Bahçelievler gibi semtlerde oturan zorunlu göç mağdurlarının, kimi zaman ailece yerleştikleri, kimi zaman ise genç erkeklerin tek başına gelip bekâr evlerinde kaldıkları görülüyor. Bu semtlerdeki yapılaşma nispeten iyi olsa da, işyerlerinin çokluğu nedeniyle kiraların çok yüksek olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla, Tarlabası gibi bir semte nazaran Yenibosna veya Güneşli'de iş imkânlarının daha fazla olmasıyla birlikte, kira yükünün daha ağır olduğu anlaşılıyor. iv) Görüşmelerde karşılaşılan bir diğer durum ise, hayvanlarını veya birkaç parça mülkünü satabilen ailelerin İstanbul'da ev almış olmalarıydı. Aslında bunun, 'kuralı bozmayan bir istisna' olduğu düşünülebilir. Bu örneğin kuralı neden bozmadığını açıklamak için, iç göçle ilgili birkaç noktayı hatırlamakta fayda var. Türkiye'de 1950 sonrası kentleşmenin en önemli özelliklerinden birisi göç eden ailelerin köyleriyle olan ekonomik bağlarını kopartmamaları ise, bir diğeri de, göçmenlerin gecekondular inşa ederek konut sorununu çözebilmeleriydi (Örneğin, Keyder, 2000). Zorunlu göç olgusunda ise kentte ayakta kalmayı kolaylaştırıcı bu iki geçim yönteminin -bazı istisnalar dışında- mevcut olmadığı görülüyor. Öte yandan, zorunlu göçün kendi özgün koşullarının yanı sıra, 1990'larda Türkiye'de başat olan neoliberal piyasa ekonomisi mantığı, genel ekonomik durumun kötüleşmesi ve büyük kentlerde gecekondulaşmaya açık arsaların arsa mafyalarının eline geçmesi de, yerinden edilmiş ailelerin kentlerde tutunmasını iyice güçleştiren koşullar yarattı (Keyder, 2005).

Sonuç olarak zorunlu göç mağdurları, sosyal yurttaşlık hakları kapsamında olan barınma ihtiyaçlarını karşılamak için resmi kurumlardan hemen hiçbir yardım alamadılar ve buldukları çözümler, hem kendi sağlıkları ve ekonomik durumları, hem de kentleşme açısından olumsuz sonuçlar doğurdu. Dolayısıyla, barınma ihtiyacının karşılanması sürecinde, sosyal dışlanma süreçlerine bir halka daha eklenmiş oldu.

4. GEÇİNME ZORLUĞU, İŞSİZLİK VE YOKSULLUK

Daha önce belirtildiği gibi, geçim stratejileri, barınmanın yanı sıra gıda harcamalarını azaltmak ve eve giren geliri artırmaya çalışmak şeklinde olabilir. Bu bölümde bunlar ele alınacak.

Yeni geldikleri ortamlarda hiçbir geliri olmayan aileler, eğer köyden çıkarken küçükbaş hayvanlarını yanlarında getirebildilerse, ilk aşamada onları (genelde düşük fiyatlara) satıp bir süre bu şekilde geçinmeye çalışmışlar. Bazı durumlarda ise, bir besin (ya da gelir) kaynağı olarak, uzun bir süre daha hayvanlarını tutmuşlar. Örneğin Ovacık ilçe ve Tunceli il merkezinin

de yakın zamana kadar apartmanların bodrumlarında ve giriş katlarında hayvan beslendiği anlatılıyor. Benzer şekilde Diyarbakır'ın Hevsel Bahçeleri veya Suriçi gibi semtlerinde de gecekondularda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği günümüze kadar devam etmiş durumda. Diyarbakır'da belediye yetkilileri, bu durumun, kentteki yoksulluğun bir göstergesi olduğunu ve aynı zamanda halk sağlığı açısından büyük bir tehlike oluşturduğunu vurguladılar.

Diyarbakır'da ve İstanbul'da görüşülen ailelerin çoğu, kente geldiklerinde gıda ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını anlattılar. Pek çok anne, çocuklarının karnını doyuramamanın verdiği üzüntüyü taşıyordu. Diyarbakır'da, çocuklarının hâlâ zaman zaman gece yatağa aç girdiklerini anlatan kadınlar oldu. İstanbul'da Tarlabası ve Balat'ta görüşülen birkaç kadın, kimi günler çocuklarını doyuramadıklarını anlattılar. Bazıları da, göçten sonraki ilk yıllarda 'kuru ekmekle' beslendiklerini üzüntüyle hatırlıyorlardı. Benzer şekilde, yerinden edilmiş ailelerle yapılan bir çalışmada, yetişkin kadınların, gıda masrafını sınırlamak için güç kararlar vermek zorunda kaldıklarından söz ediliyor. Örneğin, yoğurt ve süt gibi besin değeri yüksek gıdalar ailenin yaşlılarına ve erkek üyelerine verilirken, kız çocuklar ve yetişkin kadınlar ekmekle yetindiklerini anlatıyorlar (L. Şen, 2005). Bu kitabın başka bölümlerinde anlatıldığı gibi,⁹ kötü ve dengesiz beslenme, zorunlu göç mağdurlarında ve özellikle çocuklarda ciddi sağlık sorunlarına yol açabiliyor.

Ancak bu bölümde özellikle üzerinde durulmak istenen geçim stratejisi, hanelerin mümkün olan en çok sayıda üyelerini işgücüne sokarak gelirlerini artırma çabaları. Zaten bir ailede çok sayıda kişinin çalışması, bizatihi gıda ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak durumda olmalarından kaynaklanıyor. Diyarbakır ve Van gibi kent merkezlerine göç eden ailelerin önünde, gelir getirici faaliyetler açısından çok fazla seçenek yok. Mevcut seçenekler şöyle sıralanabilir: Yetişkin erkeklerin inşaatlarda vasıfsız işçi olarak çalışmaları veya pazarcılık/işportacılık yapmaları; erkek çocukların sokakta meyve-sebze satmaları; çok küçük kız ve erkek çocuklarının sokakta mendil ve su gibi malzemeler satmaları; erkek ve kadınların gıda servisi sektöründe çalışmaları; genç kızların ve kadınların çocuk bakıcılığı ve temizlik gibi ev işlerinde çalışmaları; özellikle genç erkeklerin ama kimi zaman da genç kızların, bekâr evinde veya akraba yanında kalmak üzere Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya gibi kentlere gelerek küçük sanayi ve hizmet sektörlerinde (turizm, hazır gıda servisi, vb.) ücretli iş bulmaları; ailelerin hep birlikte mevsimlik tarım işçisi olarak Akdeniz, Karadeniz ve Ege bölgelerine dönemsel göçleri.

Kolayca anlaşılacağı gibi, bu işlerin hemen hemen hepsi kayıtdışı ve genelde düzensiz işlerdir. Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan görüşmelerde, özellikle yetişkin erkeklerin genelde işsiz oldukları ve işportacılık ve inşaat işçiliği dışında aile bütçesine katkıda bulunamadıkları gözlemlendi. Diyarbakır'da (Dağ *vd.*, 1998; Ersoy ve Şengül, 2000; L. Şen, 2005) ve İstanbul'da (Yılmaz, tarihsiz) zorunlu göç mağdurlarıyla yapılan daha önceki araştırmalar da

---

9 Bu bölümde, bkz. Aker: "Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci."

benzer bulgulara işaret ediyor. Yetişkin kadınların işgücü piyasasındaki konumu ise özellikle dikkate değer. Bir yandan, bazı ailelerde erkekler ve yaşlılar, kadınların ev dışında gelir getirici bir işte çalışmasını uygun görmüyor. Ancak diğer yandan, erkeklerin iş bulamadıkları bir ortamda genç kadınların çalışması bazı aileler için tek seçenek olabiliyor (örneğin L. Şen, 2005). Diyarbakır'da bu konumda olan bazı ailelerin kadın üyeleriyle görüşüldü. 20-40 yaşları arasındaki bu kadınların ortak talebi, düzenli iş imkânları yaratılmasıydı. Aşağıda bu görüşmelerden birkaç örnek veriliyor.

Kulplu bir aile, köyleri boşaltıldıktan sonra il merkezine gelip yerleşmişti. Erkek çocuklar okutulmuş; anne-baba Türkçe bilmedikleri ve görece yaşlı olduklarından çalışamadıkları için, o zaman 7-8 yaşında olan iki kız aileyi geçindirmişti. Yukarıda adı geçen Zarife çocuk bakıcılığı yapıyor, ablası da mevsimine göre pamuk tarlalarında çapa yapıyor veya çırçır fabrikasında çalışıyordu. İkisi de birinci sınıftan sonra okula gitmemişti. Şimdi 19 ve 20 yaşında olan kızlar, kentte kalmak ve çalışmak istiyorlardı; ancak düzenli bir işte çalışmalarını sağlayacak bir becerileri yoktu.

Yine Diyarbakır'da, kocası 1994'te köy boşaltma sonrasında gözaltına alınıp kaybolan Liceli Zeliha (37), önce bir süre Tarsus'ta kalıp çocuklarıyla birlikte tarım işçiliği yapmış; bir yıl sonra da Diyarbakır merkeze yerleşmişti. Hâlâ her yaz çocuklarıyla birlikte Yozgat'a tarlalarda çalışmaya gidiyordu. Kendisinin bunun dışında bir geliri yoktu, bir oğlu Diyarbakır'da dönerci yanında çıraklık yapıyordu.

Diyarbakır'da görüşülen Fatma (30), 1994'te ailesiyle birlikte Silvan'daki köyleri boşaltılınca il merkezine göç etmişti. Bir süre sonra babası vefat etmiş, evlenen diğer kardeşleri başka bir köyde tütün tarlalarında ortakçılık yapmaya başlamıştı. Hiç okula gitmemiş olan ve Türkçe bilmeyen Fatma, şehre geldikten kısa süre evlenmişti. Şimdi okul çağında üç çocuğu olan Fatma'nın kocası çalışmıyordu. Köyde toprakları olmadığı için köye dönmenin kendisi için bir seçenek olmadığını söyleyen Fatma, çocuklarına bakmak için çalışmak istiyordu. İş bulmak konusunda, ancak zaman zaman bulduğu temizlik işleri dışında hiçbir seçeneği yoktu.

İstanbul'da da, yemek fabrikasında işçilik yapan, eşiyle birlikte bir okulda temizliğe giden, evde boncuk dizmek veya eşarplara oya yapmak gibi parça başı işler yapan çocuklu kadınlarla karşılaşıldı. İstanbul'da hiç çalışmayan yetişkin kadınlar olmakla birlikte, genç kızların konfeksiyon atölyelerinde çalıştıklarını görüldü.

Yapılan görüşmeler olasılıklı örneklem yöntemine dayanmamakla birlikte, genel bir izlenim olarak, zorunlu göç mağduru genç kadınların çalıştıkları ve işsiz iseler de çalışmayı arzu ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla bu noktada yapılması gereken şey, "kadınlar çalışıyor mu?" diye sormak değil, *kadınların çalışabilecekleri düzenli iş imkânlarının oluşturulmasını ve kadınlara iş bulmada yardımcı olacak yaygın ve örgün eğitim imkânlarının nasıl oluşturulabileceğini* tartışmaktır.

1994 ve 2001'de yaşanan ekonomik krizler; son yıllarda ekonomik büyüme esnasında bile istihdam yaratılmasında yaşanan zorluklar (Buğra, tarihsiz); yerinden edilen kişilerin kentsel işgücü piyasasında rekabet edebilecek becerilerden yoksun ve genelde eğitim seviyelerinin düşük olması (hatta yetişkin kadınların pek çoğunun Türkçe bilmemesi) gibi faktörler bir arada düşünüldüğünde, kendi istemleri dışında, hazırlıksız ve eski yaşam tarzlarıyla bağları tamamen kopacak şekilde göç etmiş olan ailelerin bir anda kent yoksullarının saflarına katıldıklarını ve o konumdan da bir türlü çıkamadıklarını anlamak zor değil.

5. ÇOCUK EMEĞİ

Yukarıda, geçim stratejilerinin bir yandan yerinden edilmiş kişilerin kendi sosyal dışlanmaları karşısında pasif kalmadıklarını gösterdiği, ama bir yandan da sosyal dışlanmayı körükleyebildiği belirtilmişti. Çocuk emeğinin bir geçim stratejisi olarak seferber edilmesi, tam da bu açıdan önemli bir sorun. Yetişkin erkeklerin ve kadınların iş bulamaması veya çalışmaması, çocukların omuzlarına çok büyük bir yük binmesi sonucunu doğuruyor. Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki il merkezlerinde ve İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde, 1990'lı yıllardan beri 'sokakta çalışan çocuklar' veya 'sokak çocukları' sorunu mevcut. Diyarbakır'da görüşülen belediye yetkilileri, zorunlu göç ile sokakta çalışan çocukların sayısının artması arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu vurguladılar. Yetkililerin verdiği bilgiye göre, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar dışında ayrıca, uçucu/uyuşturucu madde kullanan ve kapkaççılık gibi suçlara karışmış olan yüzlerce çocuk da var. Diyarbakır'da, Büyükşehir Belediyesi, Valilik ve STK'ların katılımıyla madde bağımlısı çocukların rehabilitasyonu ve çalışan çocukların sokaktan çekilmesi konusunda bir proje geliştirilmiş durumda.

İstanbul'da ise, görüşülen sosyal hizmet uzmanları, Beyoğlu ve Fatih gibi ilçelerde yaşayan zorunlu göç mağduru ailelerin pek çoğunda çocukların aile geçimine katkı sağlamak için sokakta çalışmak zorunda kaldıklarını anlattılar.¹⁰ İstanbul'un sanayi atölyelerinin yoğun olduğu semtlerinde yapılan bazı görüşmelerde ise zorunlu göç mağduru ailelerin üyeleri olan gençlerin, çocuk yaşlarından beri konfeksiyon atölyelerinde çalıştıkları öğrenildi.

Yerlerinden edilmiş ailelerde çocuk emeği sorununu tartışmaya başlamadan önce, şu uyarıyı yapmak gerekiyor. Günümüzde Türkiye'de büyük kentlerde çocuk emeğinin istismarı konusu, sadece zorunlu göç etmiş aileleri etkileyen bir konu değil. Bu sorunun, sosyal hizmetlerin ve çocuk korumanın yetersizliği; kent yoksulluğu; çocuk emeğinin kullanılması konusunda mevcut bazı kültürel normlar; tarımda ücretsiz aile emeğinin bir parçası olan çocukların kente göçten sonra da bunun bir uzantısı olarak çalışmaya devam etmesi gibi birçok nedeni olabilir. Burada vurgulanmak istenen nokta, zorunlu göç sonrasında oluşan yoksul-

---

¹⁰ Bu konudaki çok önemli bir araştırma, Betül Altuntaş'ın Ankara'da sokaklarda kâğıt toplayan, mendil satan, ayakkabı boyacılığı yapan ve simit satan çocuklarla görüşmelere dayanan kitabıdır. Altuntaş, simit satanlar dışındaki diğer üç gruptaki çocukların çoğunun zorunlu göç mağduru ailelerin çocukları olduğunu belirlemiştir (Altuntaş, 2003).

luğun, *çocuk emeğinin de bir geçim stratejisi olarak seferber edilmesine yol açmasıdır*. Yoksa, çocukların çalışmasının arkasındaki tek nedenin yerinden edilme olduğu savunulmuyor.

TBMM'nin 'sokak çocukları'yla ilgili olarak 2004'te oluşturduğu araştırma komisyonunun raporunda, çocukları 'sokağa iten' nedenler arasında iç göç, yoksulluk ve işsizlik sayılıyor ve terör, göçün nedenlerinden biri olarak gösteriliyordu (TBMM, 2005).¹¹ Sosyal hizmet uzmanları, hem kavramsal olarak hem de politika üretirken, sokakta yaşayan (ve kimileri madde bağımlısı olan) çocuklarla, sokaklarda çalışan ama aileleriyle birlikte yaşayan çocukların birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini belirtiyorlar (örneğin, Karatay *vd.*, 2003; TBMM, 2005). Sokakta yaşayan çocuklara nazaran, sokakta çalışan çocukların sayıları çok daha fazla. Öte yandan, sokakta çalışan çocuklar 'göz önünde' oldukları için kamuoyunun tepkisine ve dolayısıyla yetkililerin harekete geçmesine neden olurken, kapalı mekânlarda çalışan çocuklardan pek söz edilmiyor.¹²

İstanbul'daki uygulamaya göre, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ekipleri sokakta çalışan çocukları belirleyip ailelerini uyarıyorlar. Eğer koşulları yerine getiriyorlarsa, aileler Şartlı Nakit Transferi'nden yararlandırılıyorlar. Yeni Kabahatlar Yasası'na göre, eğer aynı çocuk sokakta çalışırken bir defadan fazla yakalanırsa, ailesine para cezası veriliyor. Sokakta yaşayan çocuklar da, rehabilitasyon amacıyla korumaya alınabiliyor. Bu uygulamalar 18 yaşa kadar olan çocukları kapsarken, daha büyük yaşta sokakta yaşayan gençlere yönelik hiçbir program yok. 15 yaşına kadar çocukların çalıştırılması yasak iken, 15 yaşın üstündeki çocuklar atölyelerde veya fabrikalarda çirak olarak çalıştırılabilir. Kapalı mekânlarda çalışan 15 yaşın üzerindeki çocukların iş koşullarının denetimi, Çalışma Bakanlığı'na ait. Ancak bu konuda, kayıt dışı faaliyet gösteren veya kayıt dışı işçi çalıştıran işletmelere yönelik ciddi bir denetim olmadığı söyleniyor. Bu nedenle, sorunun 'çırakların çalışma koşulları' sorunundan ziyade, bir 'çocuk emeği' sorunu olduğu söylenebilir. Üstelik, 'gözlerden ırak' olan çocuk emeği sorunu konusunda kamu vicdanı da henüz harekete geçmiş değil.¹³ Ayrıca çocukların sokakta çalışmalarını önlemeye yönelik bir program mevcut olduğu için, 12-13 yaşlarından itibaren yakalanma ihtimallerinin düşük olduğu kapalı mekânlarda çalıştırılmaya başlandığı da belirtiliyor.

---

11 Komisyon üyesi milletvekilleri, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mersin, Adana, Antalya, Gaziantep, Kahramanmaraş, İzmir ve İstanbul'da incelemeler yaptılar. Dikkat edilirse, bu il merkezlerinin çoğunda zorunlu göç mağdurları yaşıyor.

12 Örneğin, Beyoğlu Çocukeyi Müdürü Abdullah Karatay, İstanbul'da 200 kadar sokakta yaşayan madde bağımlısı çocuk olduğunu, ama 10.000'den fazla sokakta çalışan çocuk olabileceğini tahmin ediyor. Karatay, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) kapalı alanlarda çalıştırılan çocuklara yönelik bir programı olmamasına rağmen, İstanbul'da çok daha fazla sayıda çocuğun da atölyelerde çalıştırılıyor olabileceği görüşünde. Görüşme, Ağustos 2005.

13 31 Ekim 2005'te Kanal D'de yayımlanan "Arena" programında, Tekirdağ'daki bir tuğla fabrikasında çalıştırılan çocukların tespit edilmesi durumu, bir 'araştırmacı gazetecilik' başarısı olarak resmediliyordu. İstanbul'un bazı semtlerindeki kayıt dışı konfeksiyon atölyelerinde çocuk yaşta kişilerin çalıştırılması aslında gündelik bir gerçek.

Kamuoyunda ve hatta TBMM Raporu'nda, çocukların sokakta çalışması olgusu, genel olarak çocuk emeğinin istismarı, yani ailelerinin veya başka kişilerin çocukları *zorla çalıştırmaları* olarak algılanıyor. Ancak çocukların çalıştırılması, Beyoğlu Çocukeyi'nde görüŖülen sosyal hizmet uzmanlarına göre, çok daha büyük bir sorunun dışarıdan görünen yüzü. Ebeveynlerin işsiz oldukları ve iş bulamadıkları bir ortamda, pek çok ailenin tek seçeneği çocukların eve gelir getirmesi. Diğer bir deyiŖle, *çocukların sokakta çalışmaları, bir istismar sorunu olmaktan çok, kentsel yoksulluğun bir tezahürüdür.*

Alan araştırması sırasında, bu olguyla bizatihi karşılaŖıldı. Örneğin Balat'ta yaŖayan ikisi evli sekiz çocuğu olan Diyarbakır Hanili bir ailede, baba gündeliği 15 YTL'ye kayıt dışı garsonluk yapıyor, anne zaman zaman evde eşarplara oya yaparak bir miktar para kazanıyordu. İlköğretim okuluna giden çocuklar ise okuldan sonra Eminönü'ne 'selpağa gidiyorlardı.' Anne bu zorunluluğu ifade ederken Ŗöyle diyordu: "İnsan çalışmazsa aç kalıyor. Çalışmazsan, bu çaya bu Ŗekeri nasıl alacaksın?" Ailenin daha büyük olan çocukları ise, Fatih'teki atölyelerde konfeksiyonda çalışmışlardı. Fakat iflas ettiği gerekçesiyle dükkân kapatan kayıt dışı işveren, gençlerin ücretlerini ödememiŖti.

Babaların hasta veya yaŖlı olmaları, iş bulamamaları, aileleriyle düzensiz ilişkileri (veya ailelerini terketmiş) olmaları; çocukların çalışmasına doğrudan yol açabilen bir durum. İstanbul'da görüŖülen Mardin Dargeçitli Ayfer'in (30) durumu buna örnek teşkil ediyor. 1993'te köyleri boşaltılınca 4-5 sene ilçe merkezinde kaldıktan sonra çocuklarını alıp İstanbul'a Fındıkzade'de oturan ablasının yanına gelen Ayfer, o dönemdeki tek gelirlerinin küçük kızının kâğıt mendil satması olduğunu söyledi. Ŗimdi de kendisi haftada birkaç gün merdiven silmeye gidiyor, diğer zamanlarda da kâğıt mendil ve Ŗişe suyu satan 12 ve 6 yaŖındaki çocuklarının yanında duruyordu. EŖi ise, Ayfer'in ifadesiyle 'çocuklarıyla pek ilgilenmiyor' ve genelde Mardin'de annesinin yanında kalıyordu; İstanbul'da olduğu zamanlarda ise düzensiz olarak seyyar satıcılık yapıyordu. Öte yandan Balat'ta görüŖülen bir ailede, Eminönü Meydanı'nda işportacılığın yasaklanması yüzünden seyyar satıcılık yapan babanın işsiz kalması, hemen akabinde okula giden çocuklarının sokakta çalışmaya başlamasına yol açmıştı.

Atölyelerde çalışan çocuklar ve gençler için de benzer bir durum söz konusu. Yenibosna'da görüŖülen Batmanlı, Vanlı, Hakkârili ve Diyarbakırlı sekiz gencin hepsi, 10-12 yaŖından beri çalıştıklarını anlattılar. Ŗimdi 19-22 yaŖları arasında olan bu kişilerden erkek olan beŖi, 1990'ların başlarında köyleri boşaltıldığında aileleriyle Van ve Hakkârili merkeze taşınmışlar; okulu terkedip seyyar satıcılık ve taşıyıcılık gibi işler yaparak ailelerine destek olmaya çalışmışlardı. Birkaç yıl önce iş bulmak için İstanbul'a gelmişler ve konfeksiyon atölyelerinde kayıtdışı olarak çalışmaya başlamışlardı. Kötü Ŗartlardaki bekâr evlerinde kalıyorlar ve gelirlerinin çoğunu ailelerine gönderiyorlardı. Aynı gruptaki üç genç kız da, benzer Ŗekilde zorunlu göçle önce aileleriyle birlikte Lice ve Sason'dan sırasıyla Diyarbakır ve Batman merkeze gelmişlerdi. 1990'ların sonunda, evli ağabey veya ablalarıyla birlikte kalmak üzere ailelerini bırakıp İstanbul'a gelmişlerdi. Üçü de 11-12 yaŖlarından beri konfeksiyonda çalıştıklarını anlattılar. Zaman içinde, ikisinin ailesi İstanbul'a taşınmıştı. Diğer bekâr kardeşlerinin de çalıştığını ve gelirlerinin çoğunu ailelerine verdiklerini belirttiler. Batmanlı kızlardan Gül (19) hiç

okula gitmemiştir; Liceli Sevgi (20) ilköğretimden sonra öğrenimine ara vermişti, şimdi açık liseye devam ediyordu.

Araştırma ekibinin gözlemleri ve konu hakkında yapılan çalışmalar (Altuntaş, 2003; TBMM, 2005), sokakta ve kapalı mekânlarda çalışan çocukların çoğunluğunun erkek olduğunu gösteriyor. Kız çocukları küçük yaşta sokakta mendil, şişe su, vb. satıyorlar; ergenliğe ulaşınca aileleri tarafından sokaktan alınıyorlar. Bu kız çocuklarının bir kısmının atölyeler gibi kapalı mekânlarda çalıştırılmaya yönlendirildiği anlaşılıyor. Ancak 'çalışma' kavramı daha geniş bir çerçevede düşünülürse, erkek çocukları genelde gelir getirici işlerde çalışırken, kız çocuklarının da aslında evde annelerinin yanında ev işi yaptığını unutmamak lâzım.

Küçük yaşta sokakta çalışmak, çocukları fiziki ve ruhsal sağlık sorunlarına ve suça itilme tehlikesine maruz bırakıyor. Kapalı mekânlarda çalışmanın çocukların güvenliği ve sağlığı için sokakta çalışmak kadar büyük bir tehlike oluşturmadığı düşünülebilir. Ancak, kayıt dışı ve denetimsiz işletmelerde, iyi havalandırılmayan ve aydınlatılmayan ortamlarda uzun saatler çalışmak, yetişkinler için olduğu kadar çocuklar ve gençler için de büyük bir tehlike oluşturuyor. Dolayısıyla, *kayıt dışılığın ve çocuk işçiliğinin engellenmesi ve 15 yaşın üstündeki çocukların çalıştığı koşulların denetlenerek iyileştirilmesi büyük önem taşıyor.*

6. EĞİTİM HAKKI VE FIRSATLARINDAN YARARLANAMAMA

Görüşülen gençlerden Sevgi'nin kumaş tozu solumaktan kaynaklanan bir sağlık sorunu vardı ve artık konfeksiyonda çalışamayacağını söyledi. Sevgi, açık liseyi bitirip muhasebe veya stilistik kursuna gitmek istiyor; sağlığı açısından o tarz bir işte daha rahat edeceğini düşünüyordu. Onunla görüştüğünden birkaç ay sonra arkadaşlarından alınan bir habere göre, açık liseyi bitirmeye kararlı olan Sevgi, dershanelerdeki açık lise kursları daha ucuz olduğu için Diyarbakır'da akrabalarının yanında kalmaya başlamıştı.

Bu anekdotu anlatmaktaki amaç, zorunlu göç mağduru olan ailelerin çocuklarının ortak ve çok temel bir sorunu olan temel eğitim hakkından ve diğer eğitim fırsatlarından yararlanamama olgusunun altını çizmek. Yerinden edilen ailelerin çocuklarının eğitim kurumlarına ulaşamalarının birbiriyle ilgili birkaç nedeni var. Birincisi, köy boşaltmalarının yaşandığı 1990'ların başında, bölgede birçok köyde okullar kapalıydı. Dolayısıyla, bazı çocuklar zaten okula gidemiyordu. İkincisi, zorunlu göç yaşandıktan sonra ailelerin geçim şartları çok zor olduğu için, masraflarını kısmak amacıyla pek çok aile ya çocuklarını okula gönderemedi; ya da hangilerinin okuyacağı konusunda bir seçim yapmak zorunda kaldı. Bu nedenle genelde kız çocuklarının feda edildiği görülüyor. Üçüncüsü, bazı durumlarda çocuklar doğrudan aile bütçesine katkıda bulunabilmek için okulu bıraktılar. Önceki bölümde belirtildiği gibi, 'çalışma' kavramı geniş bir yelpazede değerlendirilirse, erkek çocukları gelir getirici işlerde çalışmak üzere okulu bırakırken, kızların da dördüncü veya beşinci sınıftan sonra (ve ergenliğe erişince) ev işlerine yardım etmek üzere okuldan çekildiği görülüyor. Diyarbakır'da ve İstanbul'da görüşülen ailelerde, köyden çıkış anındaki yaşlarına ve ailedeki çocuk sayısına bağlı olarak; hiç okula gitmemiş olan, ilköğretimi yarıda bırakan veya ilköğretimden sonra okuyamayan pek çok çocuk ve gençle karşılaşıldı.

Çocukların okula gitmesi, en azından ilköğretimi bitirmeleri ve mümkünse liseye gitmeleri, görüşülen çoğu kişi için -belki mümkün olmasa bile- önem taşıyordu. Örneğin, bazı aileler, çocuklarından birkaçını, ilköğretimi tamamlayana kadar Batman ve Diyarbakır il merkezinde yaşlı bir akrabanın yanında bırakmışlardı. Benzer şekilde, Tunceli Hozatlı Yunus'un ailesinde, kendisi ve büyük ağabeyi aileyi geçindirmek için İstanbul'da çalışmış; bu arada dört küçük erkek kardeşi Hozat ilçe merkezinde babaannelerinin yanında kalmış; ikisi liseyi, ikisi de ilköğretimi bitirmişti. Sonra tamamen İstanbul'a yerleşen ailede, bu sefer liseyi bitiren kardeşler çalışmaya başlamış ve en küçük kardeşlerini okutmuşlardı.

İstanbul'da da, Diyarbakır'da da, bazı ailelerin okul çağındaki çocukları sokakta çalışsa bile, ilköğretime devam ettikleri gözlemlendi. Benzer şekilde, yazın Ankara'da kâğıt toplayıcılığı yapan Hakkârili çocuklar ile aileleri Ankara'da yaşayan ve sokaklarda mendil satan çocukların önemli bir bölümünün ilköğretimden kopmadığı biliniyor (Altuntaş, 2003: 142-145).

Zorunlu göç mağduru ailelerin çocukları arasında *şu aşamada* okullaşmanın görece yüksek olmasının bir nedeni, ebeveynlerin çocuklarını okulda tutmaları için çeşitli maddi destek mekanizmalarının bulunması. Şartlı Nakit Transferi'nin yanı sıra, okullarda önlük, kitap ve kırtasiye malzemelerinin ücretsiz olarak dağıtılması, çocukları okula göndermenin maliyetini azaltmış durumda. Okullaşmanın görece yüksek olmasının diğer bir nedeni ise, köy hayatından kopmuş olan ve yıllardır kentlerde yaşayan ailelerde, çocukların okutulmasının giderek daha arzu edilir hâle gelmesi olabilir.

Eğitim hakkından ve fırsatlarından yararlanamama ile sosyal dışlanma birbiriyle doğrudan ilişkili. Yerinden edilmeden sonraki ilk yıllarda çekilen maddi zorluklar yüzünden birçok çocuk hiç okula gidemedi veya ilköğretimi yarıda bıraktı. Üstelik o dönemde, okullu çocukların ailelerine destek vermeye yönelik programlar (Şartlı Nakit Transferi, kitap ve kırtasiye yardımı, vb.) yoktu. Şimdi 18 yaş civarında veya üzerinde olan bu kişiler, eğitim hakkından yararlanamadılar. Dolayısıyla, şu anda kentsel emek piyasasında rekabet edebilecek hiçbir becerileri yok. Köye dönmenin pek çok nedenle gerçekçi bir seçenek olmadığı koşullar altında, söz konusu zorunlu göç mağdurlarının yoksulluk ve sosyal dışlanma döngüsünden kurtulmaları zor görünüyor.

Bunun yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi, sosyal dışlanma karşısında başvuru bazı hayatta kalma stratejileri sosyal dışlanma sürecini yeniden üretiyor. Masraf olmasın diye çocukların okula gönderilmemesi veya çocukların sokakta/kapalı mekânlarda çalışarak eğitimden uzaklaşmaları ve sağlıklarının bozulması, yerinden edilmiş ailelerin ikinci kuşaklarının da sosyal dışlanmadan kurtulamaması sonucunu doğuruyor. Bu açıdan, eğitim hakkı ve fırsatlarından yararlanamamayı, önceki bölümde tartışılan yoksulluk ve işsizlik olgusuyla birlikte değerlendirmek lazım. Dikkat edilirse, o bölümde verilen örneklerde de, yoksulluğun eğitimi engellediği, ya da okula gitmemiş olan birinin düzenli iş bulma şansının yüksek olmadığı aşikârdır.

Daha genel olarak, yoksulluk ve eğitimsizliğin, kadınların ve genç kızların omuzlarına çok ağır bir yük bindirdiğini söylemek gerekiyor. Diyarbakır'da ve İstanbul'da eşleri olmayan bir-

çok kadınla konuşuldu. Eşini PKK'ya katılma, tutuklanma ve ölüm nedeniyle kaybeden pek çok kadın var. Ekonomik zorluklarla karşılaşınca ailesini terkeden erkekler de var. Bu koşullar altında, eğitimsiz kadınların ailelerini geçindirme mücadeleleri daha da zorlu oluyor. Ekonomik güçlükler karşısında eğitiminden en kolay vazgeçilenlerin kız çocukları olduğu düşünülürse, genç kadınların eğitimsizlikten kaynaklanan dışlanmaları, kendi ailelerini kurduklarında kolayca yeniden üretilebiliyor.

Sonuç olarak, yerinden edilmiş ailelerin sosyal dışlanmasının kuşaklar boyunca yeniden üretiminin durdurulabilmesi için öncelikle yapılması gerekenlerden birisi, okul çağındaki çocukların mutlaka okula gönderilmesi. Diğer bir öncelik ise, gençler ve yetişkinler için okumayazma kursları, iş becerileri kazanabilecekleri kurslar ve dışardan okul bitirme konusunda kolayca ulaşabilecekleri hizmetler oluşturulması olmalı. *Bu fırsatların, özellikle kadınların ve kızların kolayca ulaşabileceği şekilde düzenlenmesi gerekiyor.*

7. KENTSEL MEKÂNDAN AYRIMCILIK

Sosyal dışlanma konusundaki yazında söz edilen diğer bir konu, bireylerin ayrımcılığa uğramaları sonucu dışlanmalarıdır. İstanbul'da görüşülen zorunlu göç mağdurlarının bazıları, ev kiralama, iş bulma ve eğitim konusunda zaman zaman ayrımcılığa uğradıkları algısına sahiptirler. Ancak bu ayrımcılık algısı, göçmen olmalarından çok, bu kişilerin Kürt kimlikleriyle ilgiliydi. Bazı mağdurların anlatımlarından, Kürt ve 'köyden gelmiş' olmaları nedeniyle zorluklar yaşadıkları anlaşılıyor.

Örneğin, bazı semtlerde çok çocuklu oldukları gerekçesiyle ev sahiplerinin Kürt ailelere apartman dairesi kiralamakta isteksiz olduğu görüşü birçok kişi tarafından dile getirildi. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları semtlerde, küçük atölyelerde iş ararken genelde sorun çıkmadığı anlaşılıyor. Bunun nedeni olarak, bazı atölye sahiplerinin ve o bölgelerdeki işgücünün önemli bir bölümünün Kürt olması gösterilebilir. Ancak Kürt göçmenler, yöresel ilişki ağları dışında iş aradıkları durumlarda ayrımcılıkla daha fazla karşılaşılıyor olabilirler. Örneğin Tuncelili genç bir erkek, iş ararken kökeni nedeniyle ayrımcılığa uğramadığını söyledi; ama garson olarak çalıştığı birkaç yerde iş sahiplerinin başka Doğu illerinden eleman almak istemediklerini gözlemlediğini belirtti.

Fatih ilçesinde görüşülen birkaç aile, okulda bazı öğretmenlerin çocuklarına Kürt oldukları için sert davrandıklarını anlattı. Yine aynı ilçede, sağlık kurumlarına gittiklerinde Kürt oldukları için iyi hizmet alamadıklarını düşünenler vardı. Diyarbakır Hanili Naile, Balat'taki bir polis merkezinde görevli polislerin, erkek kardeşini ve bir oğlunu birkaç kez hırpaladıklarını ve birkaç kez evlerini aramaya geldiklerini söyledi. Mahalle muhtarının gelen yardımları dağıtırken Karadeniz Bölgesi'ndeki bir ilden olan kendi hemşehrilerini kayırdığını ve Kürt ailelere yardım vermediğini de anlatan Naile, polisin ve muhtarın kötü muamelesinin kendilerinin Kürt ve 'köyden gelmiş' olmalarından kaynaklandığını düşünüyordu.

Yapılan alan araştırmasının (mağdurlarla sınırlı sayıda görüşmeye dayalı) niteliği, yerinden edilmiş Kürtler'in kentte kamu hizmetlerine erişim, konut ve emek piyasalarına katılım ve

eğitim alanlarında ne dereceye kadar ayrımcılığa uğradıklarını belirlemek için uygun değil. Ayrımcılık konusunu netleştirmek için, işverenler, kamu çalışanları ve ev sahipleriyle de görüşmeler yapılması gerekir. Ancak bu bölümde verilen örnekler, yerinden edilmiş pek çok kişinin ayrımcılığa uğradıkları algısına sahip olduğunu gösteriyor. Son 10-15 yıl içinde büyük kentlere zorunlu veya gönüllü göç eden Kürtler'in çeşitli düzeylerde ayrımcılığa uğradıkları ve bazı mahallelerde Kürtler'le Kürt olmayanlar arasında gerginlikler yaşandığı, araştırmalara dayalı verilere dayalı olmasa bile gözlem düzeyinde biliniyor.¹⁴ İleride başlatılabilecek bir toplumsal mutabakat sürecinde üzerine gidilmesi gereken ayrımcılık olgusu hakkında, mutlaka niteliksel ve niceliksel yöntemlere dayalı araştırmalar yapılması gerekiyor.

SONUÇ

Zorunlu göçün yarattığı sosyal dışlanma, bu yazıda gösterilmeye çalışıldığı gibi çok boyutludur. Yine yazıda belirtildiği gibi, sosyal dışlanmanın bu unsurları birbirinden bağımsız değildir. Aksine, bir alandaki dışlanma süreci, başka süreçleri de tetikleyebilmekte, bir unsurun varlığı başka bir diğer unsurun etkisini ağırlaştırabilmektedir. Bu nedenle, yerinden edilmenin başlattığı sosyal dışlanma olgusu, önlem alınmadığı sürece kuşaklar arasında kendini yeniden üretecektir. Ancak yazının başlangıcında vurgulandığı gibi, Türkiye'de kentlerde sosyal dışlanmanın tek nedeni zorunlu göç değildir; ayrıca, zorunlu göçün tetiklediği dışlanma mevcut ekonomik politikalarından da beslenmiştir. Dolayısıyla, yerinden edilen bireylerin ve ailelerin içinde buldukları kentsel yoksulluk ve dışlanma döngüsünü tersine çevirebilmek için yeni politikalar oluşturulurken, birkaç hususun birden göz önünde bulundurulması gerekiyor.

1. Zorunlu göçün yarattığı sosyal dışlanmaya bir 'yurttaşlık hakları' meselesi ve özellikle de sosyal haklar sorunu olarak bakılmalı.
2. Gençler ve çocuklar, gelecekte aynı döngü içine girmemeleri ve birinci kuşak zorunlu göç mağdurları da dışlanmayla başedebilmeleri için güçlendirilmeli. Güçlendirme, özellikle eğitime erişim ve istihdama yönelik beceri kazanmaya yönelik olmalı. Bunun yanı sıra, çocuk istismarı ve çocuk emeğinin istismarının önlenmesi için rehabilitasyon programları oluşturulmalı.
3. Sosyal dışlanmanın sadece bireyleri değil onların içinde yaşadıkları toplulukları (mahalle, kent) da etkilediği düşünülerek; kentlerde istihdam alanları yaratılmalı, kırsal bölgelerde tarımsal ekonomi yeniden canlandırılmalı ve küçük işletmeciliğe yönelik uygun koşullarda kredi imkânları oluşturulmalı.
4. Bütün bunlar, ancak devletin ve sivil toplumun etkileşim ve işbirliği içinde çalışmasıyla başarılabilir.

---

¹⁴ Bu alandaki istisnai bir bilgi kaynağı, Sema Erder'in İstanbul'un Anadolu yakasında bir semtte, aralarında çok sayıda zorunlu göç mağduru ailenin de bulunduğu kişilerle görüşmelerine dayanan *Kentsel Gerilim* adlı kitabıdır (Erder, 1997).

HAKKÂRİ İLİ ALAN ARAŞTIRMASI DEĞERLENDİRMESİ: YERİNDEN EDİLMENİN NEDENLERİ, RUHSAL VE TOPLUMSAL SONUÇLARI VE GERİ DÖNÜŞ SÜRECİ

A. Tamer Aker

Bu yazının amacı, TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun (TESEV Araştırma Grubu) olarak Hakkâri il merkezi ve Çukurca ilçesinde kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK), belediye yetkilileri ve zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan kişilerle yaptığı görüşmelerin ve gözlemlerin sonucunda saptadığı yerinden edilmeye ilişkin ruhsal ve toplumsal sorunların değerlendirilmesini yapmaktır.¹

Günümüzde, Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme veya zorunlu göç, sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kırsal bölgelerini değil, neredeyse ülkenin tamamını ve özellikle büyük kentleri etkileyen bir kentsel sorundur. Sorunu bu hâliyle yalnızca bir göç hareketi olarak değil, Türkiye'de son 20 yılda yaşanan en önemli toplumsal olgulardan biri olarak görmek gerekir. Yakın tarihlerde yaşanan hiçbir göç hareketi toplumsal, siyasi, yasal ve ekonomik yönleri açısından değerlendirildiğinde, benzer bir ağırlığa sahip olmamıştı. Artık ikinci kuşaklarının ortaya çıkmaya başladığı ve iyice kentleşen bu göç sorunu, gittikçe dünyadaki diğer örneklerinden de uzaklaşmaya başladı. Toplum yapısında önemli ve kalıcı değişiklikler bıraktı. Bu nedenle, Türkiye'de yaşanan zorunlu iç göç olgusunu toplumsal ve ruhsal yönleriyle bir ülke/toplum sorunu olarak görmek gerekir. Oluşturulacak politikalar da ülke ve toplum düzeyine yayılmalıdır. Bununla birlikte, bu politikaları hayata geçirirken zorunlu göçün genel özellikleri olduğu kadar, Hakkâri örneğinde olduğu gibi özgül bazı özellikleri de göz ardı edilmemelidir.

Hakkâri'deki alan çalışması 18-21 Ekim 2005 tarihlerinde gerçekleştirildi. Ülke içinde yerinden edilmenin boşaltılan köy ve mezralar kadar kentsel bir sorun olduğundan hareketle görüşme ve gözlemlerin yoğunlaştırıldığı bölgeler, Hakkâri il merkezi ve Çukurca ilçesi olmuştur. Hakkâri, 2000 nüfus sayımına göre 236.581 kişinin yaşadığı bir ildir.² İlin üç ilçesi, kayıtlı 130 köyü bulunmaktadır. 100'den fazla mezrası olan ilin en önemli geçim kaynaklarını tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. İlde herhangi bir büyük ölçekli fabrika bulunmamaktadır. Yerli nüfus büyük oranda Kürt kökenli ve Müslümandır. Konum olarak İran ve Irak'la sınır komşuluğu bulunmaktadır. Coğrafi olarak sarp ve yüksek dağlarla çevrili olması kente ulaşımı güçleştirmektedir. Çukurca ise, ilin Irak'a komşu olan ilçesidir ve son sayımda nüfusu 11.080 olarak saptanmıştır.

---

1 Hakkâri alan araştırması, TESEV Araştırma Grubu üyeleri psikiyatr A. Tamer Aker ve hukukçu Dilek Kurban ile asistan Derya Demirler tarafından gerçekleştirildi.

2 Devlet İstatistik Enstitüsü rakamları; bkz: <http://www.die.gov.tr/yillik/03_Nufus.pdf>.

TESEV Araştırma Grubu bölgedeki kamu kurumu, belediye ve STK temsilcilerine ulaştı. Görüşme talebini geri çeviren kurum olmadı. Temsilcileri ile görüşme yapılan kurum ve kuruluşlar; Hakkâri Valiliği ve Hakkâri Belediyesi, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), İnsan Hakları Derneği (IHD), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES), Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Emekçileri Sendikası'dır (TÜM BEL-SEN). Hakkâri'nin Bağlar ve Biçer mahalleri ile Çukurca ilçesindeki göçmenlerin ise kolay ulaşılabilir, uygun durumda olanlarıyla görüşüldü. Hane görüşmelerinin yapılacağı mahallelerin seçiminde belediye ve STK yetkilileri veya çalışanlarından yardım alındı. Görüşmelerin yapılacağı haneler rastgele bir şekilde seçilerek ziyaret edildi. Hane ziyaretlerinde ev sahibinin komşu veya tanıdıklarını görüşmelere davet etmesine izin verildi. Sadece Kürtçe bilen katılımcılarla, Türkçe bilen bir yakını veya tanıdığı aracılığı ile konuşuldu. Kurum temsilcileri veya hanelerde yapılan görüşmeler toplu olarak gerçekleştirildi ve görüşmeleri bir hukukçu, bir psikiyatrist ve proje asistanını yönlendirdi. Görüşmelere her üç görüşmeci de katıldı. Görüşmecilerden Dilek Kurban, Batman alan çalışmasına da katılmış olduğundan, her iki alan çalışmasının birbirine uygun şartlarda gerçekleşmesi için yönlendirici oldu. Bölgede yapılan 13 görüşmede, 42 göç mağduru ve altı kurum temsilcisi ile görüşüldü. Görüşmeler sırasında daha önceki alan çalışmalarında kullanılan ve açık uçlu soruların yanı sıra, görüşme içeriğinde çıkan ve araştırılan konulara da yer verildi. Görüşülen kişilerden izin alınarak görüşme notları tutuldu ve görüşmeler sırasında ses kaydı yapıldı. Notlar ve ses kayıtları karşılaştırılarak uyumsuz gözükten bölümler rapora yansıtılmadı. Aktarılmasına izin verilmeyen konular kayıtlardan çıkarıldı ve bu konulara raporda yer verilmedi. Araştırmacılar, çalışma boyunca herhangi bir kısıtlama ve yönlendirme ile karşılaşmadı.

1. GÖÇ NEDENLERİ

Göç nedenleri ve göçe ilişkin sosyo-demografik bilgiler açısından, valilik ile göçmenler, STK ve belediye temsilcilerinin yaklaşımları arasında belirgin farklılıklar bulunuyor. Hakkâri Valiliği'nin verdiği bilgiye göre, il genelinde boşaltılan köy sayısı 18 ve mezra sayısı 120 olup, bunların tamamı PKK tarafından boşaltılmıştır. Göç-Der yetkililerine göre ise, Hakkâri'de koruculuğu kabul etmedikleri gerekçesiyle boşaltılan köy sayısı 221'dir. Belediye yetkilileri, STK temsilcileri ve göçmenlerle yapılan görüşmelerde köylerin tamamının güvenlik güçlerinin ('devletin') baskısı sonucu boşaltıldığı iddia edilmiştir. Göç sonucu Hakkâri'de neredeyse hiç 'köy kalmadığı' belirtilmiştir. Görüşülen belediye ve STK temsilcileri ile yerinden edilmiş kişiler, yaşadıkları köylerde 'kendileri üretip, kendileri tüketen' köylülerin çatışmaların etkisiyle ciddi sorunlar yaşadıklarını belirttiler. Sıkça maruz kalınan gözaltılar, patlamalar ve işkence uygulamaları bu zorlukların önemli parçalarındandır. Tüm bunların yanı sıra koruculuk baskısının da önemli ölçüde hissedildiği ve koruculuğu kabul etmeyen köylülerin yerlerini terk etmelerinin istendiği belirtildi. Aynı kaynaklarca, 'gerillayı beslemek' güvenlik güçlerinin köy boşaltmak için gösterdiği bir başka gerekçe olarak belirtildi. Anlatımlar içinde toplu halde, hazırlıksız ve aniden yapılmak zorunda kalınan köy boşaltmalarının olması dikkat çekicidir. Hazırlıksız olmaları nedeniyle, taşınabilir malların bir kısmı yerlerinde kalmış.

Özellikle küçükbaş hayvanların bırakılması köylüler için bir diğer önemli yıkım olarak belirtildi. Göçün daha çok Hakkâri il ve ilçe merkezlerine, Yüksekova ve Van'a yoğunlaştığı ifade edildi.

Sorunun çözümünün üç önemli ayağı olan halk, STK ve devlet yetkililerinin on yılı aşkın bir süre geçmesine karşın nedenler konusunda sağlıklı bir uzlaşşı ortaya koymamaları çözüm önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ancak tüm tarafların anlatımı, göç eden köylülerin;

1. zorla ya da mecbur kalarak;
  2. silahlı çatışmaların etkileri, genel olarak şiddet içeren durumlar yüzünden; ve
  3. insan hakları ihlalleri nedenleriyle
- evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden ayrıldıklarını doğrulamaktadır.

2. GÖÇ SONRASI SORUNLAR

2.1. Nüfus Artışı ve Altyapı Yetersizliği

Hakkâri Belediyesi yetkililerinin verdiği bilgiye göre, göç öncesi Hakkâri il merkezinin nüfusu yaklaşık olarak 30.000 iken, göç sonrası bu sayı 80.000'e çıkmıştır. Çarpık kentleşme ve nüfus yoğunluğu Hakkâri'nin en önemli sorunlarından. Merkezin çevresinde 'göç mahalleleri' kurulmuş olduğunu gözlemlendi. Belediyenin verdiği bilgilere göre, il merkezinde mahalle sayısı neredeyse iki katına, nüfus ise iki ya da üç katına çıkmış durumda. Yenimahalle, Bağlar, Keklikpınar gibi mahalleler göçle birlikte kurulmuş. Görüşmelere katılanlar mahallelere yerleşimin oldukça zor koşullarda yapıldığını belirttiler. Göçmenler, belediye ve Göç-Der temsilcilerine göre köylerinden getirdikleri eşyaların bir kısmını ilk geldiklerinde küçük barakalar kurmak için satmışlar. Göç-Der yetkilileri, yerinden edilmiş kişilerin zorunlu göç öncesinde Hakkâri il merkezine sadece tuz, şeker, çay, kibrit gibi kendilerinin üretmedikleri gereksinimlerini almak için geldiklerini, diğer ihtiyaçlarını köyde karşıladıklarını, elde ettikleri süt gibi hayvansal ürünleri ise sattıklarını belirtti. Ancak, göçle birlikte bu yapı tamamen değişmiş, göçmenler üretmez duruma gelmiş. Göç mağdurlarının içinde buldukları yoksulluğun, durumlarını daha da zorlaştıran bir neden olduğu vurgulandı. Göç-Der temsilcileri Hakkâri'nin 'son nokta' olarak algılandığını ve bu nedenle diğer bölgelerden daha zor koşullara sahip olduğunu belirtiyorlar. Coğrafi yapısının zorluğu bu algıyı pekiştiren bir neden olarak öne sürüldü.

Hakkâri Valiliği ile Hakkâri Belediyesi arasında yeterli düzeyde eşgüdümlü çalışmalar yapılmadığı gözlemlendi. Valilik, göç sonrası oluşan mahallelerdeki altyapı sorunlarının belediyenin sorumluluğunda olduğu belirtti. Alan araştırması sırasında Hakkâri Valisi olan Erdoğan Gürbüz, Gebze ve Hakkâri'nin aynı ölçütler esasında desteklenmelerinin haksız olduğunu belirterek, Hakkâri gibi bölgelere olumlu ayrımcılık yapılmasından yana olduğunu ifade et-

ti. Belediye yetkilileri ise bütçe sıkıntısından, işçilerin parasını ödeyememekten, merkezden kendilerine kaynak aktarılmamasından sıkıntı duyduklarını ifade ediyorlardı. Yetkililere göre, belediyenin 23 milyon YTL borcu var ve 400 çalışanın 20 aylık maaşları ödenmemiş durumda. Yerel yönetimlerin yeterince bütçesinin olmadığı ise belediye yetkililerinin yakındığı bir başka konu.

Göç alan mahallelerde altyapı sorunlarının daha fazla olduğu söylendi. Hakkâri’de zaten yetersiz olan altyapının daha da yetersiz hâle gelmesinin en önemli gerekçesi, göç olarak gösterildi. Bu durumun çok önemli alt yapı sorunları olan kentte, mevcut zorlukları başa çıkılamayacak derecede arttırdığı belirtildi. İl merkezinde asfalt yol neredeyse yoktu. Ana caddenin valilik tarafından arnavut kaldırımlarıyla yaptırıldığı belirtildi. İl merkezi bu tür altyapı sorunları dışında başka ilginç görüntüler de sergiliyordu. Bu yollarda büyük baş hayvanların dolaşmaları yetkililer tarafından kabul edilebilir, alışılmalı bir görüntü olarak tanımlanmaktaydı. Bu hayvanların da göçle geldikleri ve neredeyse göç eden köylülerin geride kalan en önemli güvenceleri oldukları için bunlara dokunulmadığı anlatıldı.

Su sıkıntısı il merkezinde önemli bir sorun; son aylarda şehre su verilemediği belirtiliyor. Belediye yetkilileri, suyun yoğun olarak kaçak kullanıldığını ve bunu önleyemediklerini belirttiler. Bu nedenle su paraları da yeterince tahsil edilemiyor. Aynı şekilde kanalizasyon alt yapısının da 30.000 insan için yapıldığı ve mevcut durumu karşılamada yetersiz kaldığı belirtildi. Valilik bu zorlukları aşmak için çalışmalar yapıldığını ifade etti. Hakkâri Valisi’nin verdiği bilgiye göre, dört ilçede 27 köye su verilmiş, İçişleri Bakanlığı Köy Altyapı Destekleme Projesi’nin katkısıyla gelecek yıl 100 köye daha su verilmesi planlanıyor. Çöplerin yeterince toplanmaması ise valiliğin belediyeye bir diğer eleştirisi. Tüm bunlara karşın, hizmetlerde aksaklık olduğu hem kamu hem de STK’lar tarafından genel kabul gören bir olgu. Bununla birlikte, valilik “Hakkâri’nin imajını düzeltmek”, turizme ait özelliklerini öne çıkarmak için çeşitli çalışmalar yapmakta. Ancak, belediye ve valilik arasında işbirliğinin az olması altyapı sorunlarının çözümündeki en önemli engel gibi duruyor.

Hakkâri’nin şansız deneyimlerinden biri de doğal afet yaşantısı olmuş. 25 Ocak 2005 depremi, şehrin en yoksul kesimlerini, göç alan ve altyapısı bozuk bölgelerini etkilemiş. Depremde Keklikpınar, Bağlar, Yenimahalle, Gazi ve Kıran gibi göç mahallelerinde yapılmış olan evler yığma olduğu için yıkılmış. Depremden etkilenenler için afet konutları yapılmış, depremedelere taksitle satılmış ancak taksitlerin nasıl ödeneceği konusunda göçmenlerde ve STK temsilcilerinde ciddi kaygılar var.

2.2. Eğitim

Zorunlu göç mağdurları, köydeyken çocukların sadece ilköğretim şansı olduğu için eğitimi ‘daha az sorun’ olarak algıladıklarını söylediler. Hakkâri’de ise çocukların ve ailelerin eğitime yönelik beklentileri artmış ve bu beklentilerin karşılanamaması, eğitimin ‘önemli bir sorun’ olarak algılanmasına yol açmış.

Eğitim konusuna devlet temsilcileri tarafından da özel bir önem verildiği gözlemlendi. Valilik, 37 trilyonluk bir kaynağın eğitimle ilgili altyapı gereksinimlerini karşılamak üzere verileceğini belirtti. Hakkâri'de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı bazı bölümlerin açılması için yoğun bir çaba sarfedilmiş, imza kampanyaları düzenlenmiş. Valilik, Hakkâri'de çeşitli yurtlar ve meslek liseleri açılmış olduğunu ifade etti. Ancak, valilik bile bürokrasinin çok önemli bir engel olduğundan yakınmakta. Valiliğin ifade ettiği olumlu gelişmelere karşın, Eğitim-Sen yetkilileri son beş yıldır eğitim sorununun gittikçe kötüye gittiğini söylediler. Aynı yetkililer, asıl sorunun yüksek öğrenimde değil ilk ve orta öğretimde olduğunu vurguladılar.

Dikkat çeken önemli konulardan biri ise, çocukların okul çağına gelinceye kadar sadece Kürtçe konuşmaları ve Türkçe'yi okulda öğrenmeleri. Bunun en önemli ve muhtemelen tek nedeni ise hanelerde Kürtçe konuşulması. Hane görüşmelerinde görece orta yaşlı kadınların tamamı Kürtçe konuşuyordu ve kendileriyle Türkçe bilen genç akrabaları aracılığı ile görüşüldü.

Valilik, Hakkâri'de 1.500, Eğitim-Sen yetkilileri ise 2.000 öğretmen olduğunu ifade etti. Ancak, Hakkâri'ye 'genç öğretmenler'in atanması deneyimsizlikleri nedeniyle gerek valilik, gerekse sendika temsilcileri tarafından önemli bir sorun olarak gösterildi. Bu öğretmenlerin Hakkâri'de kısa süreli çalıştıkları ve gelenlerin kendilerini 'geçici' olarak algıladıkları öne sürüldü. Kira ve giyim gibi gereksinimler pahalı olduğu için iki yılını dolduran öğretmenlerin şehirden ayrıldığı belirtildi. Eğitim-Sen üyelerine göre, huzursuzluk ve güvensizlik de çalışma verimini düşürüyormuş. Her yıl 500'e yakın öğretmenin Hakkâri'den tayinle ayrıldığı ve yerlerine 500 kişinin stajyer olarak göreve başladığı belirtiliyor. İlköğretimde sınıf öğretmenlerinin çok zorlandığı ifade ediliyor. Eğitim-Sen'lilere göre öğrenciler 5'inci sınıfa gelinceye kadar ancak Türkçe'yi aşağı yukarı anlayabilir duruma geliyor. Özellikle kenar mahalle okullarında bu sorunun daha fazla yaşandığı belirtildi.

2.3. Güvenlik

Son altı ayda Hakkâri'de belirgin bir gerginlik ortamı yaşanmaya başlamış. Bu bilgi konusunda tüm kesimler aynı fikirdeydi. Vali Erdoğan Gürbüz, 20 Ekim 2005'te kendisiyle yapılan görüşmede, son altı ay içinde 22 güvenlik görevlisinin öldürüldüğünü bildirdi. STK yetkililerine göre, 'devletin baskısı' 2005'in Temmuz ve Ağustos aylarında hissedilir şekilde artmış. Temmuz ayında şehirde yaşanan bir patlamada iki astsubayın öldürülmesi, yaz aylarında birkaç boş köyün yakılması tedirginlik yaratmış. Belediye yetkilileri, saha araştırmasının yapıldığı tarihten kısa bir süre önce merkeze bağlı Kavaklı köyünün ve Çukurca'ya bağlı iki köyün boş köyde operasyon yapan güvenlik güçleri tarafından yakıldığını iddia etti. Hakkâri'nin Biçer Mahallesi'nde görüşülen yaşlı bir kadın, Kavaklı köyünde yazı geçirmek için kurduğu çadırının yakıldığını doğruladı, ancak failin kim olduğunu bilmediğini belirtti. Hakkâri'de gerçek anlamda bir geri dönüş olmasa da, mağdurların yaz aylarını köylerinde çadırlarda kalarak geçirdiğini belirten belediye yetkilileri, son dönemde başlayan köy yakmalarını yeni bir zorunlu göç dalgasına yol açtığını ifade etti. İHD yetkilileri de, özellikle Çukurca'da köylülerin 2005 senesinde büyük sıkıntılar yaşadığını ve ekinlerinin yakılması nedeniyle yaz aylarını geçirdikleri köylerinden yeniden ayrılmak zorunda kaldıklarını söyledi.

STK yetkililerine göre, mayınlar ciddi bir güvenlik sorunu oluşturuyor. Aynı yetkililer suç oranlarında önemli bir artış olduğunu da ifade ettiler. Emniyet görevlileri tarafından sıkça yapılan kontrollerin bir baskı olarak algılandığı belirtiliyor. Demokratik Halk Partisi (DEHAP) gibi siyasi parti üyelerinin bu baskıyı daha yoğun hissettikleri iddia edildi. STK'lara göre, Özel Harekât Timi, Terörle Mücadele Şubesi (TEM), Kaçakçılık Şubesi, Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM) ve köy korucuları gibi birimlerin merkezdeki fazlalığı bir baskı unsuru. Halkın suçlu gibi görüldüğü de aynı kişiler tarafından öne sürülen önemli bir diğer iddia. STK temsilcilerinde, huzurun olmasını engellemek isteyenlerin 1990'lardaki rant ekonomisini canlandırmaya çalışanlar olduğuna dair bir kanaat var. Türkiye'de herkesin sahip olduğu haklara Hakkâri'de sahip olunmadığı belirtiliyor. STK temsilcileri bölgeye özel hukuk uygulandığı inancında.

2.4. İşsizlik ve Ekonomik Güçlükler

Hakkâri'de işsizlik oranı resmi kayıtlarda yüzde 11 olarak görünmesine karşın, gerek belediye gerekse valilik yetkilileri, işsizliğin gerçekte yüzde 70-80 civarında olduğunu belirtiyor. Ayrıca ilde yeterli sayıda işyeri bulunmuyor ve insanlar çok düşük ücretlerle çalışıyor. Yol gibi altyapı eksiklikleri yatırım yapılmasının önündeki en önemli engellerden biri olarak gösteriliyor. Bu noktada devlet tarafından gerçekleştirilen teşvik uygulamaları, Düzce ve Hakkâri'ye aynı teşvik ölçütlerinin uygulanmasının yanlış olduğunu belirten devlet görevlileri tarafından eleştiriliyor. Valilik, Hakkâri için bazı vergi muafiyetlerinin uygulanmasının yararlı olacağını belirtti.

Valilik yasal olmadığını belirtse de sınır ticaretinin yapılamıyor olması geçim kaynaklarını kısıtlayan en önemli etmenlerden biri olarak tanımlanmakta. STK yetkilileri tarafından, İran sınırı kapısı olan Esendere'de geliş-gidişlerin açık olduğu ancak sadece tüketim amaçlı sebze ve meyve getirilebildiği belirtiliyor. STK yetkilileri, Esendere Gümrük Kapısı'nın açılmasının önemini vurguluyor. Kaçak mazot ticaretinin geçmişte önemli bir gelir kaynağı olduğunu belirtiyorlar. Bunun halen Van'da sürdürüldüğü, fakat Hakkâri için böyle bir duruma izin verilmediği ifade ediliyor. Belediye yetkililerine ve hane görüşmeleri sırasında aldığımız bilgilerle göre bu, 'siyasi ayrımcılık'tan kaynaklanıyor. Belediye yetkilileri ve STK temsilcileri, belediye başkanı, iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne üye Van'a hergün mazot taşıyan kamyonların girip çıktığını; belediye başkanlığı DEHAP tarafından yürütülen Hakkâri'ye ise üç yıldır ambargo uygulandığını ifade etti. Valilik ise bu noktada bazı yasal sorunlar olduğunu belirtiyor. Ticaret genellikle Van'la ve günlük tüketime yönelik olarak yapıyor.

Aynı zamanda esnaf olan bazı STK temsilcileri, güvensizlik ortamının yarattığı belirsizlik nedeniyle küçük ölçekli yatırımların yapılamadığını belirttiler. Hakkâri'de göçün şehir hayatında yol açtığı sorunlara dair dile getirilen sıkıntıların arasında, sokakta çalışan çocukların, dilenen insanların ve madde bağımlılarının ortaya çıkmış ve suç oranlarının artmış olması bulunuyor. Belediye yetkilileri, fuhuşun da göç sonrası yeni bir olgu olarak ortaya çıktığını ve yıldan yıla arttığını belirtti. Bununla birlikte, Göç-Der yetkililerine göre sokakta çalışan çocuk sayısı, Hakkâri'de diğer illere kıyasla daha az. Bu sayının örneğin Mardin'deki kadar fazla olmadığı, çünkü çocukların çalışabileceği çok fazla alanın bulunmadığı belirtildi. Hakkâ-

ri'de çocukların yapabileceği işlerin ayakkabı boyacılığı, çöp temizleme ve ufak tefek şeyler satmak olduğu, Diyarbakır'daki gibi gazete ve sigara satmak gibi sokak satıcılığının ya da sanayi sitesinde çalışma gibi alanların olmadığı ifade edildi.

İnsanların üreticiyken tüketici olmaları ciddi ekonomik sıkıntıları da beraberinde getiriyor. Esnafın en önemli geçim kaynağının, şehirde görev yapan ve düzenli gelirleri olan devlet görevlileri olduğu belirtiliyor. Bu görevlilerin olması nedeniyle kiralar da oldukça artmış durumda. İki ya da üç memurun birleşerek ev kiralamaları bu artışın en önemli gerekçesi olarak öne sürülmekte.

Hakkâri'de hayvancılığın tamamen bittiği belirtildi. Göç öncesinde Türkiye'nin küçükbaş hayvan ihracatını üstlenen ilin, şimdi hayvan ve ürünlerini ithal etmek zorunda kalması, şehir halkının ve yöneticilerinin üzüntü ile aktardıkları bir ekonomik değişim. Bazı STK'lar, mevcut köylerin yüzde 90'ının korucu köyü olduğunu belirtti. Koruculuk köylüyü üretimden de uzaklaştırmış, devletten maaş alan insanlar konumuna getirmiş.

STK'lar Hakkâri'de istihdama yönelik bir yatırım olmamasından yakınıyor. Kilimcilik önemli bir istihdam alanı gibi görülürken bu alanda çalışan sayısı çok az ve sektör gelişmemiş durumda. Göç-Der yetkilileri özel idarenin büyük hissedarı olan tek bir kilimcilik firmasının bulunduğunu söyledi. Diğer üç ya da dört firma 10-20 kişi çalıştıran küçük ölçekli yerleşmiş. Kilim atölyelerinde kadınların çalıştığı ifade edildi. Yazları ise kısa sürelerle öğrenciler çalışıyor. Sınırlı sayıda gerçekleştirilebilen üretim yurtdışına da satılabiliyor. Kilimcilik konusunda eğitim kurslarının açıldığı ifade edildi. Göç-Der yetkililerine göre, kötü planlanan, kalıcılığı olmayan ve rant amacıyla kullanılan kilimcilik konusunda daha iyi planlanmış ve kalıcılığı olan, eğitilmiş insan gücüne iş olanakları yaratılan projelerin uygulanması gerekiyor. Projeleri daha çok Avrupa Birliği (AB) ve Devlet Planlama Teşkilatı destekliyor. Göç-Der üyeleri, işyerlerini büyütmek için İş ve İşçi Bulma Kurumu'na yaptıkları başvuruların adam kayırma ve siyasi ayrımcılık nedeniyle sonuçsuz kaldığını iddia ettiler. Kilimcilik dışında balıkçılık, tütün ve ceviz yetiştirme, yemcilik önemli birer sektör olabileceken; hiçbir yatırımın olmaması nedeniyle üretim tamamen durmuş durumda. Göç-Der yetkilileri çeşitli yatırım alanları yaratmak için AB'ye projelerle başvurmayı düşündüklerini ifade ettiler.

2.5. Toplumsal Hayat

Hakkâri'de toplumsal hayat canlanmaya eğilim göstermişken son yaşanan olaylar nedeniyle tekrar bir içe kapanma yaşandığı belirtildi. İnsanlar, genellikle hava karardıktan sonra dışarı çıkmak istemediklerini belirtiyorlar. Geçmişte ev ziyaretleri, kır gezileri oldukça sık olurken, uzun süredir bunların yapılmadığı belirtiliyor. Komşular arası ilişkiler de azalmış.

Baskının toplumsal hayat üzerinde çok önemli etkisi olduğu belirtiliyor. Hakkâri güvenli bir şehir olarak görülüyor. Son aylarda yaşanan olaylar bu duyguyu iyice arttırmış gibi görünüyor. Bir kişinin kaçırılması ve bir başkasının ölü olarak bulunması konusunda valilik ve görüştüğümüz yerel kişilerin farklı görüşleri olması düşündürücü. Bir kesim 'yargısız infaz'lardan bahsederken, valilik 'olayların çatışma sonucu' ortaya çıktığını belirtiyor. Köy ko-

rucularının şehirde bulunması insanları tedirgin ediyor. Yöre halkıyla askerin arasını açanların da korucular ve özel harekât elemanları olduğu iddia edilmekte.

Özellikle göç eden kadınlar şehir hayatına uyum sağlamakta güçlük çekiyorlar. Genellikle eve kapalı bir hayat sürüyorlar. Kadınlar kendilerini daha çok 'mahkûm' olarak görüyorlar. Bununla birlikte aile içinde yaşanan eş şiddetinin şehirde azaldığı belirtiliyor. Dil sorunu nedeniyle kamusal hizmetlerden yararlanma güçlükleri var. Özellikle orta yaş ve üzerindeki kadınların Türkçe bilmemesi günlük olayları da takip etmelerini zorlaştırıyor. Bilgileri genellikle eş ve çocuklarından alıyorlar. Gündüz saatlerinde yapılan hane görüşmelerine tamamen kadınların katıldığı gözlemlendi. Aileler genellikle yaşanan olayları kendi içlerinde açıklıkla konuşmama eğiliminde. Ancak 'işkence' ve benzeri terimler günlük yaşam içinde, özellikle çocuklar azarlanırken kullanılabilir. Valiliğin halktan kopuk olduğu belirtiliyor. İlde önemli bir güvensizlik söz konusu. Devletten ve STK'lardan yetersiz yardım alındığı belirtiliyor. Valiliğin göç alan mahallelerden birinde açtığı çamaşırhaneden daha çok parası olanların yararlandığı yönünde bir görüş var. Başka illerden yapılan kıyafet yardımları ise eski oldukları için yetersiz bulunuyor. Devlet bu yıl kömür yardımında bulunmuş. İl merkezinde yollarda görülebilen inek, koyun, köpek ve tavuk gibi hayvanlar da toplumsal hayatın bir parçası.

Hakkâri'de aşiret düzeninin zayıflamakla birlikte sürdüğü belirtiliyor. 'Köy ağaları' zaman zaman toplumsal hayatta da etkili olabiliyor. Koruculuğu kabul eden Durankaya gibi köylerde herhangi bir göçün yaşanmadığı belirtildi. Bu köyde tek aşiret olduğu için kan davası da yaşanmıyormuş. Yine de bireysel bazı çatışmalar gibi nedenlerle zaman zaman köyü terk edip şehir merkezine göç eden insanlar olduğu ifade edildi.

Göç-Der yetkilileri, göç edenlerin şehre uyumlarında sorunlar yaşadıklarını belirttiler. Şehirde yerleşik olarak bulunanların da göçle gelenleri zaman zaman dışladığı, bu iki kesim arasında çeşitli sürtüşmelerin yaşandığı ve uyum sorununun en fazla okullarda hissedildiği belirtildi.

2.6. Sağlık ve Psikolojik Sorunlar

Göç-Der yetkilileri göçten önce özellikle çocukların daha sağlıklı olduğunu belirttiler. Zorunlu göç öncesi, sağlık sorunları için nadiren Hakkâri'ye gidilirmiş. Göç sonrası tüm yaş gruplarının, özellikle çocukların, sağlık sorunlarının arttığı belirtiliyor. Yetersiz beslenme ve barınma bu sorunların en önemli nedeni olarak gösterilmekte. STK ve devlet temsilcileri ilde sağlığın önemli bir sorun olduğu belirtiyor. Altyapı sorunları sağlık sorunlarını da beraberinde getiriyor. Göç-Der'lilere göre su şebekesi sağlıklı olmadığı için dizanteri ve tifo gibi hastalıklar özellikle yaz aylarında sık görülüyor. Isınmanın iyi olmaması ve evlerin soğuk olması nedeniyle kadınların en sık yakındıkları hastalıklar romatizmal sorunlar olarak tespit edildi. Halk, sağlık sorunları olduğunda tedavi için genellikle Van'ı tercih ediyor. Geleneksel ya da yerel tedavi yöntemlerine pek başvurulmadığı söylendi. STK yetkililerine göre yoksulluk ve sosyal güvencenin olmaması sağlık hizmetlerinden yararlanma konusunda bir diğer büyük engel. Belediye yetkilileri geçmişte Yeşil Kart uygulamalarında siyasi ayrımcılık yapıldığını ancak son dönemde bu ayrımcılığın gözlemlenmediğini belirttiler.

Çukurca eski kaymakamının bir kadın doktoru tokatladığı yaygın olarak anlatıldı. Söz konusu doktorun tayin istemesinden sonra ise ilçede yaklaşık olarak altı aydır doktorun bulunmadığını, ancak Çukurca'da görüşülen STK yetkilileri tarafından, görüşmelerin yapıldığı dönemde yeni bir doktorun atandığı söylendi. Aradaki dönemde Çukurca'daki doktor eksikliği Hakkâri il merkezinden yapılan geçici görevlendirmelerle karşılanmış. İl merkezinde devlet hastanesi ve çeşitli özel poliklinikler var, ancak doktor eksikliği olduğu belirtiliyor. Gelen doktorlar ise kısa süreli ve geçici olarak kalma eğilimindedir. Ruh sağlığı alanında çalışan psikiyatrya da da psikolog gibi uzmanlar ise bulunmuyor. SES yetkililerine göre Hakkâri deprem kuşağında olmasına karşın, hastanenin şartları çok kötü ve son yaşanan deprem sonrası bölgeye yapılan sağlık yardımı da son derece sınırlı kalmış durumda.

Göçmenler ana-çocuk sağlığı merkezlerinden doğum kontrolü ve üreme sağlığı ile ilgili bilgiler aldıklarını belirttiler. STK'lar da kadın sağlığına yönelik bazı projeleri hayata geçirmek istiyorlar. Görüştüğümüz hanelerde çocukların aşılarının yapıldığı söylendi. Belediye görevlileri de sağlık taraması yapıyorlarmış.

SES yetkililerine göre sağlık hizmeti verenlerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri de dil sorunu. Hasta yakınları tarafından tercüme yapıyor ama sağlıklı bir doktor-hasta ilişkisi kurulmadığı için tanı hataları gözleniyor. Sağlıkçıların barınma sorunları ve hizmet verdikleri yerlerdeki alt yapı eksikliği tanımlanan diğer sorun alanları. Sosyal yaşamın olmaması dışarıdan gelen çalışanın hayatını daha da zorlaştırıyor.

Özellikle ruhsal sorunlarla ilgili 'delilik' etiketlemesi ruhsal yardım arayışını engelliyor. Hane görüşmelerinde ruhsal sorunlarla ilgili sorular bir 'delilik varlığı' olarak algılandı. Zorunlu göç öncesinde yaşanan baskıların ruh sağlığını olumsuz etkilediği belirtiliyor. Şehir hayatına uyum sağlayamama ise sorunları daha da derinleştirmiş. Özellikle yaşanan travmalara bağlı ruhsal sorunların veya travmaların anlatılmasında bir güçlük var. Bu durum, dil sorununa ek olarak, yerinden edilmiş kişiler arasında ruhsal yardım arayışını azaltıyor. Ruhsal kökenli bayılmalar (disosiyatif tepkiler) ve bedene ait yakınmalar (somatizasyon bulguları) hane görüşmelerinde sıkça dile getirildi. Psikososyal sağlık alanında STK'ların da girişimi var. Ancak Kadın Rehabilitasyon Merkezi Projesi fon bulunmasına karşın diğer olanakların olmaması nedeniyle başlatılamamış.

3. KÖYE DÖNÜŞ

Gerek görüşmelerin yapıldığı dönemde vali olan Erdoğan Gürbüz gerekse Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü, mağdurların büyük çoğunluğunun geri dönmek istemediğini ve geri dönmeceğini vurgulamakla birlikte, geri dönüşlerin önünde bir engel bulunmadığını belirttiler. Oysa, STK temsilcilerinin anlatımlarından Hakkâri'nin birçok köyünde geri dönüş hâlâ izin verilmediği, bazılarında ise geri dönüşün önünün yakın dönemde açıldığı anlaşılıyor. Çukurca ilçesinde görüşülen ve Irak sınırında bulunan Işıklı köyünden bir mağdur, köylerine dönmelerine hâlâ izin verilmediğini belirtti. Hakkâri'nin Bağlar mahallesinde görüşülen Çukurca'nın Narlı köyünden bir mağdur, 2004 yılından önce köye dönüşlere izin verilmediğini belirtti. STK'lar, geri dönüşün olduğu hâllerde mağdurların köylerine sadece yaz mevsiminde

meyve-sebzelerini toplamak için geçici olarak gittiklerini belirtti. STK'lar, vali ve yardımcısının aksine, mağdurların köylerine büyük bir özlem duyduğuna inanıyor. Nitekim, görüşülen mağdurların neredeyse tamamı, kadın-erkek ve yaşlı-genç ayrımı olmaksızın köylerine dönmek istediklerini dile getirdi.

STK yetkilileri ve göçmenler köylerine herhangi bir yardım olarak gitmelerinin söz konusu olmadığını söylediler. Yerinden edilmiş kişiler, geçtiğimiz yazı köylerinde geçirmiş, köylerinde genellikle Kızılay'dan aldıkları veya kendi malları olan çadırlarda kalmışlar. Bu kişilerin yazı geçirdikleri köylerinde ev yapmaya çalışmadıkları söyleniyor. Bunun en önemli nedeninin ise geleceğe yönelik belirsizlik ve güvensizlik olduğu belirtiliyor. Köylerinin tekrar boşaltılabileceğini düşünen zorunlu göç mağdurları, kalıcı bir yapı kurmamaya çalışıyorlar. Son aylarda yaşanan gerginlikler ise bu düşünceleri daha da pekiştirmiş görünüyor. Göçmenler, STK ve belediye yetkilileri yollarda sıkça yapılan kimlik kontrollerinden yakınıyorlar.

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamında verilen inşaat yardımlarının yetersizliği söz konusu. Genel olarak, STK yetkilileri ve göçmenler KDRP yardımlarının son derece yetersiz olduğunu, hiç yardım almayan çok sayıda mağdur olduğunu ve KDRP yardımlarının dağıtılmasında siyasi ilişkilerin rol oynadığına inandıklarını belirttiler. Örneğin, Çukurca'da görüşülen bir mağdur, KDRP yardımlarının verilmesinde torpil olduğunu söyledi. Yine Çukurca'da bir diğer mağdur ise, KDRP'ye başvurduğunu ama kaymakamın başvurusunu dikkate almadığını söyledi. STK yetkililerine göre valiliğin köylerine dönenlere verdiği beşer koyun, sağlık kontrollerinin yeterince yapılmaması nedeniyle, kısa sürede telef olmuş. Ekonomik, sosyal, altyapı ve güvenlikle ilgili şartlar sağlanırsa köye dönüşün artacağı, 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadelen Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun" (Tazminat Yasası) kapsamında verilecek tazminatların bunu kolaylaştıracağı söyleniyor. Bazı STK yetkilileri, özellikle şehrin olanaklarından yararlanan kişilerin, örneğin öğrenci ailelerinin dönmeyi düşünmeyebileceklerini ifade etti. Ancak, görüşülen göçmenlerin tamamı köylerine dönmek istediklerini belirtti. Bu durum, çok sayıda STK yetkilisi tarafından da doğrulandı. Bunun en önemli gerekçesi olarak, Hakkâri il merkezinin birçok açıdan olumsuz olan şartları gösterildi.

STK yetkilileri, köye dönüşün önündeki bir başka engelin de mayınlar olduğunu belirtiyorlar. Yerleri ve sayıları belirli olmamakla birlikte il genelinde çok sayıda mayının bulunduğu belirtildi. İldeki mayın sorunu valilik ve STK'lar tarafından kabul edilen bir durum. Vali Erdoğan Gürbüz, mayınlar temizlenmeden göçmenlerin dönemeyeceklerini kabul etti.

4. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE YAPILANLAR

Ekonomik hayatın canlandırılması, görüşülen tüm kesimlerin önerdiği çözüm yollarından biri. Ancak STK temsilcileri, göçmenler ve şehir merkezinin yerlileri, barış ve huzur ortamının sağlanmasının ekonomik hayatın canlanması için en önemli yol olduğunu belirtti. Sınır ticaretine izin verilmesi ve hayvancılığın canlandırılması, STK'lar tarafından dile getirilen önlemlerin başında geliyor. Göçmenler ise özellikle köydeki geçim kaynaklarının canlandırılması zorunluluğunu dile getirdiler. Devletin Tazminat Yasası yolu ile zararları karşılaması da hem

STK hem de göçmenler tarafından vurgulanıyor. Geri dönülecek köylerde okul, sağlık ocağı ve cami yapılması ve kişilerin evlerinin yeniden inşası, göçmenler ve STK yetkilileri tarafından talep edilenler arasında.

Belediye toplumsal yapıyı canlandırmak için STK'larla çeşitli çalışmalar yapıyor. Yerel Gündem 21 kapsamında kent konseyi kurulmuş durumda ve çeşitli projeler üretiliyor. Bu konuda yeterli bir farkındalık olmakla birlikte, özellikle eğitilmiş kadroların olmamasının projelerin değerlendirilmesi konusunda önemli bir engel olduğu gözlemlendi. STK temsilcileri, göç sorununun çözümü için akademisyenlerin devreye girmesini ve bilgi üretmesini istedi. Çeşitli kesimlerin rehabilitasyon merkezleri açılmasına ilişkin planları olduğu gözlemlendi. Toplumsal hayatı canlandırmak için STK'lar ve belediye, "İstanbul-Hakkâri Sanat Köprüsü" şenlikleri düzenlemişler. Bu tür girişimlerin halkı umutlandırdığı dile getirildi. Bu şenlikler döneminde çok sayıda sanatçının Hakkâri'ye geldiği, bunun ise şehirde olumlu bir izlenim bıraktığı belirtildi.

STK temsilcilerinin bir kısmı, zorunlu göç sorununun çözülebilmesi için öncelikle Kürt sorununun çözülmesi gerektiğini belirttiler. Türkiye'nin demokratikleşmesi gerektiği, bölgeler arası dengesizliğin son bulması ve anadilde eğitim hakkının verilmesi, vurgulanan diğer noktalarıdır. Yine STK temsilcileri tarafından genel af ilan edilmesi, cezaevlerindeki insanların serbest bırakılması, dağlardaki insanların topluma kazandırılması gerektiği belirtildi.

STK temsilcileri, belediye yetkilileri ve yerinden edilmiş kişiler, koruculuğun kaldırılması gerektiğini öne sürdü. Belediye yetkililerine göre, ilde yaklaşık 6.500 geçici köy korucusu bulunuyor. Korucuların elinden silahlarının alınması gerektiği, örneğin Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarına geçirilmeleri, ve onlara maaş bağlanması yine belediye yetkilileri tarafından önerildi.

SONUÇ

Hakkâri, ülke içinde yerinden edilme ya da zorunlu iç göçün en zorlu koşullarda yaşandığı bölgelerin başında geliyor. Bölgenin toplumsal, ekonomik ve coğrafi yapısının göçün yarattığı sonuçlarla birleşmesi önemli sorunlara sebebiyet vermiş. Şehir merkezinin kötü olan altyapısı göçle birlikte önemli ölçüde çökerek, neredeyse Hakkâri'yi de 'büyük bir köy' hâline getirmiş. Bu durum, Hakkâri'yi göç alan diğer il merkezlerinden ayıran en önemli özellik olarak öne çıkmakta. Diğer illerde, göçmenler il merkezlerinde kendilerini geliştirebilecek çeşitli olanaklar bulabilmelerine karşın, bunu Hakkâri'de sağlamaları son derece güç. Bu nedenle, yerinden edilme hareketleriyle birlikte bazı merkezlerin çekim noktası olmasına karşın, Hakkâri'nin bu tür bir şansı yok. Hakkâri, çok zor durumda kalan göçmenlerin sığındıkları bir yer gibi durmakta. Bir anlamda, Hakkâri il merkezi, çoğunlukla dezavantajlı göçmenlerin yerleştiği bir yer. İşsizlik, ekonomik güçlükler, toplumsal yaşamın zorluğu, güvensizlik, zaman zaman patlak veren ve geçmişi hatırlatan olaylar yapılabilecek her türlü olumlu girişimin önünü kapatıyor. Tüm bu nedenlerle, zorunlu iç göçün yoğun olarak yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulanacak projeler bağlamında tüm bölgeyi tek veya benzer düşünmek gerçekçi olmayacaktır. Özellikle Hakkâri için özel ve özgün çalışmalara gereksinim olduğu açıktır.

HAKKÂRİ İLİ ALAN ARAŞTIRMASI DEĞERLENDİRMESİ: TAZMİNAT YASASI'NIN UYGULAMASININ SONUÇLARI

Dilek Kurban

Bu yazı, TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun (TESEV Araştırma Grubu) 18-21 Ekim 2005 tarihlerinde Hakkâri'de gerçekleştirdiği alan araştırmasına dayanarak yazılmıştır.¹ Yazıda, özelde 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) uygulamasının, genelde yerinden edilme sorununun yarattığı etkilerin, Hakkâri'de 2005'in yaz aylarından sonra hâkim olan gergin siyasi ortamdan bağımsız düşünülmemesi vurgulanacak. Alan araştırması sırasında görüşülen sivil toplum kuruluşlarının (STK), avukatların, siyasetçilerin ve halkın, yerinden edilme sorununun Kürt sorunu ile olan bağlantısına dikkat çekmeleri ve ikincisi çözülmeyen ilkinin de çözülemeyeceğini vurgulamaları, Tazminat Yasası'nın uygulamasının önündeki engellerin genel siyasi ortamdan bağımsız düşünülmemesi gerektiğini gösterdi. Bu nedenle, bu raporda Tazminat Yasası'nın uygulaması salt 'yasal' bir değerlendirme çerçevesinde değil, Hakkâri'deki genel siyasi ortam ve hak ihlalleri ışığında değerlendirilecek.

Bu amaçla, birinci kısımda ilgili aktörlerin Tazminat Yasası'na ilişkin görüşlerine yer verilecek. İkinci kısımda, "adalet erişim" altında, kamu yetkililerinin, STK'ların ve avukatların yerinden edilmiş kişilerin yasaya ulaşmalarını sağlamada ve engellemede oynadıkları rol iki başlık altında irdelenecek: "yasanın duyurulması ve tanıtılması" ve "suistimaller ve avukat-müvekkil ilişkisinde çıkar çatışması." Üçüncü kısımda, Tazminat Yasası'nı uygulamadan sorumlu komisyonların tarafsızlığı ve bağımsızlığı ve bu bağlamda devlet memurlarının ihmal veya tedbirsizlik sonucu da olsa yol açtıkları zararları devlete geri ödemesini öngören Devlet Memurları Kanunu'nun komisyon üyelerinin yasayı hakkaniyetle uygulamasının önünde oluşturduğu engelin üzerinde durulacak. Dördüncü kısımda, Hakkâri'de Tazminat Yasası'nın uygulamasında karşılaşılan sorunlar, başvuru sahiplerine uğradıkları zararları belgelemeleri için getirilen ispat yükü ve komisyonların elverişsiz çalışma koşulları bağlamında incelenecek. Beşinci kısımda, uyuşmazlıklarını komisyonlar aracılığı ile sulh yoluyla çözemeyen veya çözmek istemeyen yerinden edilmiş kişilerin idari yargı yoluna başvurmaları önündeki engeller ele alınacak. Altıncı kısımda, Hakkâri'de 2005'in yaz aylarından sonra hâkim olan

---

1 Bu yazı, TESEV Araştırma Grubu üyeleri A. Tamer Aker ve Dilek Kurban ile asistan Derya Demirler'in 18-21 Ekim 2005 tarihlerinde Hakkâri il merkezi ile Çukurca ilçesinde yaptıkları alan araştırmasına dayanıyor. Araştırma kapsamında, Hakkâri Valisi, konuyla ilgili vali yardımcısı, Hakkâri Belediyesi Başkanvekili, avukatlar, İnsan Hakları Derneği (İHD) yetkilileri, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) yetkilileri, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) üyeleri, Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES) üyeleri ve Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Emekçileri Sendikası (TÜM BEL-SEN) üyeleri ile görüşüldü. Ayrıca, 29'u Batman il merkezinde, 13'ü Çukurca ilçe merkezinde olmak üzere toplam 42 mağdur ile grup odaklı görüşmeler yapıldı. Tazminat Yasası'nın uygulamasına yönelik bilgiler, telefon ve e-posta aracılığı ile yapılan görüşmelerde elde edilen ek bilgiler doğrultusunda güncellendi.

gergin siyasi ortama ve meydana gelen hak ihlallerine şehir nüfusunun büyük bölümünü oluşturan zorunlu göç mağdurları açısından değinilecek. Yedinci kısımda, kamu görevlilerinin, STK'ların ve avukatların zorunlu göç sorununun çözümüne yönelik dile getirdiği öneriler değerlendirilecek. Sonuç olarak ise, gerek Olağanüstü Hâl (OHAL) döneminde köy boşaltmaları ve hak ihlallerinin en yoğun yaşandığı illerden biri olması gerekse son dönemde şehirde çatışma ortamının yeniden başlamış olması nedeniyle, Hakkâri'nin özel durumuna dikkat çekilecek ve Türkiye'nin yerinden edilme sorununun çözümü yolunda atılacak adımların bu şehirden başlaması önerilecek.

1. TAZMİNAT YASASI'NA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Hakkâri'deki kamu görevlilerinin yasa hakkındaki görüşü genel olarak olumlu. Vali Erdoğan Gürbüz, yasadan memnun olduğunu, ancak yasa kapsamının 1987'ye dek uzanmasının zararların belgelerle ispatında güçlükler yaşanmasına yol açtığını belirtti. Başvuruların hızlı ve etkin değerlendirilmesi açısından zarar tespit komisyonlarının ilçelerde de kurulması gerektiğini belirten Gürbüz, komisyonların profesyonel yapıya kavuşturulmaları önerisini, hizmetleri karşılığında ücret alan üyelerin “daha istekli çalışacak olmaları” nedeniyle destekledi.²

Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü'ye göre, hukuk devletinde terörden kaynaklanan zararların tazmin edilmesi gerekli. Üçüncü, terörle mücadele sırasında ölen, yaralanan veya sakatlanan ve uğradıkları bu zararlar için devletten daha önceki yıllarda tazminat almış olan asker ve kamu görevlilerinin yasadan yararlanamamasından “vicdanen rahatsız olduğunu” belirtti. Ayrıca, yasanın can kaybı için öngördüğü 14.000 YTL'nin “canın bedeli olamayacağını” kabul eden Üçüncü, yine de devletin daha fazlasını vermeye gücünün yetmeyeceğini düşünüyor.

STK'lar ve avukatlar ise genel olarak, yasayı Avrupa Birliği'ni (AB) memnun etmek³ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM) bekleyen davalarda yüksek tazminatlar ödemek⁴ için atılmış siyasi bir adım olarak görseler de, doğru ve adilane uygulanması halinde olumlu olduğunu düşünüyorlar.

2. ADALETE ERİŞİM

Batman alan araştırmasında olduğu gibi, Hakkâri'de de Tazminat Yasası'nın yerinden edilmiş kişilere nasıl ve ne derece ulaştığı belirlenmeye çalışıldı. “Adalete erişim”den kastedilen,

-
- 2 Zarar tespit komisyonlarının profesyonelleştirilmesi, TESEV Araştırma Grubu'nun Ekim 2005 tarihli ve “Türkiye'nin Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri” başlıklı raporunda yer alan önerilerin arasında yer alıyordu (Aker *vd.*, 2005).
  - 3 Nitekim, Tazminat Yasası'nın Genel Gereğesi'nde, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamasına ilişkin Ulusal Programı'nda yasanın 2004'te yürürlüğe gireceğini taahhüt ettiği belirtiliyor (Resmi Gazete, 2004a).
  - 4 Nitekim, Genel Gereğçe'de yasanın, terör ve terörle mücadele nedeniyle zarar gören kişilerin AİHM'de alacakları tazminatların “haksız zenginleşme aracı olarak kullanılmasının önlenmesi amacıyla” hazırlandığı açıkça ifade ediliyor (Resmi Gazete, 2004a).

mağdurların salt yasadan haberdar olup olmadıklarına dayanan formalist bir yaklaşım yerine yasanın ne tür zararları ne derece karşıladığını, yasadan kimlerin nasıl yararlanabileceğini, yasaya kimlerin nasıl başvurabileceğini ve yasanın getirdiği hakları ne derece bildikleri ve anladıklarıydı. Bu bağlamda, yerinden edilmiş kişilerin yasaya ulaşmalarını sağlayan olanaklar ile engelleyen zorluklar “adalete erişim” kavramının içinde düşünülürdü. Bu amaçla, kamu yetkililerinin, STK’ların ve avukatların yerinden edilmiş kişilerin yasaya başvurmalarını sağlamada veya engellemede oynadıkları rol de sorgulandı. Bazı mağdurlar ile avukatların Tazminat Yasası’nı suistimal edici tavırları da, adalete erişimi engelleyici bir etken olarak değerlendirildi.

2.1. Yasanın Duyurulması ve Tanıtılması

Hakkâri’deki kamu kurumlarının yasanın halka duyurulması ve tanıtılması adına bir girişimde bulunmadığı anlaşılıyor. Bu bağlamda STK’lar da son derece yetersiz kalmış. Göç-Der yetkilileri ilk çıktığında yasa metnini mağdurlara dağıttıklarını ifade ettiyseler de, bu girişimde kaç mağdura ulaştıklarını belirtmediler. Ayrıca, birçoğu okuma-yazma ve Türkçe bilmeyen mağdurlar için, eğitilmiş insanlar için bile anlaşılmasız olan bir metnin kendilerine verilmesi, yasanın kendilerine getirdiği haklar konusunda bilgilenmeleri açısından yeterli olamaz. Nitekim, Hakkâri merkezinde göç sonrasında kurulan Bağlar Mahallesi’nde görüşülen bir grup mağdur, yasayı televizyon yoluyla duyduktan sonra avukata başvurduklarını, ancak yasa hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirttiler. Mağdurların yasadan haberdar olmalarında ve yasaya başvurmalarında, köylere kadar giden avukatların da etkili olduğu anlaşılıyor.⁵ Ancak, avukatların da müvekkillerini yasanın kendilerine tanıdığı haklar konusunda yeterince bilgilendirmediği izlenimi edinildi.⁶

Göç mağdurları ile yapılan görüşmelerde genel olarak, yasadan söylentiler veya televizyon yoluyla haberdar oldukları ancak yasanın içeriği ve kendilerine sağladığı haklar konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları tespit edildi. Genel olarak, kadınlar yasayı ya hiç duymamış ya da yasa hakkında anlamlı herhangi bir bilgiye sahip değiller.⁷ Kadınların büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmediği ve özellikle orta yaşın üzerindeki kadınların büyük bir kısmının Türkçe bilmediği göz önünde bulundurulduğunda, ailelerin yasa ile olan ilişkilerinin erkekler üzerinden kurulması doğal. Öte yandan, kadınlar ile erkekler arasındaki adalete eri-

-
- 5 Örneğin, Çukurca ilçesinin bir köyünden olan ve ilçe merkezindeki bir mahallede yaşamakta olan bir aile, yasayı kendilerini bilgilendirmek üzere köyelerine gelen bir avukattan duyduklarını belirtti.
  - 6 Yine Çukurca ilçesinde yapılan bir başka görüşmede, üç ayrı aileye mensup iki yetişkin kadın ve üç yetişkin erkekten sadece erkeklerin yasadan haberdar oldukları, onlarınsa avukatları aracılığı ile başvurdukları yasanın kendilerine getirdiği haklar ve yasal süreç hakkında anlamlı bir bilgiye sahip olmadıkları tespit edildi.
  - 7 Örneğin, Çukurca’nın bir köyünden olan ve 11 çocuk, yaklaşık 100 yaşında bir yaşlı kadın ve kendisinden oluşan 13 kişilik bir ailenin başında olan 40 yaşlarındaki bir kadının yasadan haberdar olmadığı anlaşıldı. Görüşme sırasında araştırma ekibine eşlik eden, kendisi de bir zorunlu göç mağduru olan ve İHD üyesi olan yetişkin bir erkek, komşusu olan bu ailenin başvurusunu yapması için avukatı kendisinin tuttuğunu belirtti. Bir başka örnek, yine Çukurca’nın başka bir köyünden olan ve yasa hakkında bir bilgisi olmayan iki yetişkin kadındı.

şimdeki bu dengesizlik, bölgede Tazminat Yasası hakkında yapılacak bilgilendirme faaliyetlerinin Kürtçe yapılmasının ve TRT’de yapılan Kürtçe yayınlarda yasaya yönelik programlara yer verilmesinin önemine işaret ediyor. Görüşülen bazı kadınların Roj TV’yi izlediklerini ve yasadan yine bu kanal yoluyla haberdar olduklarını belirtmeleri,⁸ mağdurların – özellikle kadınların - hakları konusunda bilinçlenmelerinde kitle iletişim araçlarının rolüne ve dil haklarının tanınmasının önemine işaret ediyor.

Batman’ın aksine, Hakkâri’deki insan hakları kuruluşları mağdurlar açısından yasaya başvurmada tercih edilen değil kullanılmaktan kaçınılan bir araç olabiliyor. İnsan Hakları Derneği (İHD) yetkilileri, kendileri aracılığı ile komisyonlara başvurmaları halinde tazminat alamaktan korkan mağdurların İHD’den uzak durmayı tercih ettiklerini belirtti. İHD, 2005’in yaz sonunda Çukurca’nın iki köyünde zarara uğrayan toplam 19 mağdurla görüştiklerini, ancak kaymakamın köyleri güvenlik güçlerinin yaktığı yönündeki beyanına rağmen bunlardan sadece birinin yasaya başvurmak üzere kendilerine geldiğini ifade etti.⁹ Göç-Der yetkilileri ise, mağdurların ilk zamanlarda kendilerine geldiklerini, ancak 2005’ten itibaren yasaya başvurmak için avukatlara gitmeyi tercih ettiklerini söyledi.

2.2. Suistimaller ve Avukat-Müvekkil İlişkisinde Çıkar Çatışması

Batman’da olduğu gibi, Hakkâri’de de Tazminat Yasası’nın, bazı mağdurlar ve avukatlar tarafından suistimal edildiğine dair duyumlar vardı. Gerek Vali Erdoğan Gürbüz gerekse Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü, başvurularda suistimal olduğuna dikkat çektiler. Burada suistimalden kasıt, mağdurların zararlarını olduğundan fazla göstererek hak ettiklerinden fazla tazminat talep etmeleri veya zararın meydana geldiği tarihte müstakil aile ekonomisi olmayan kişilerin yasaya başvurması. Valilik yetkilileri, yasanın suistimalinde avukatların da sorumluluğu bulunduğunu belirtti. Üçüncü, avukatların yasaya başvuran kişilere alacakları tazminat üzerinden hesaplanacak bir komisyon karşılığında vekâlet ettiğini hatırlatarak, bunun avukatların müvekkillerinin zararlarını olduğundan fazla göstermesine yol açtığını belirtti. Üçüncü’ye göre burada kaybeden başvuru sahipleri oluyor, zira komisyonlara bireysel olarak başvursalar yine aynı tazminatı alırlardı.

Tazminat Yasası’na başvuranlara vekâlet eden avukatların süreci bir ‘kazanç kapısı’ olarak görüyor oldukları, gerek Batman gerekse Hakkâri’de görüşülen kamu görevlileri ve hatta bazı avukatlar tarafından dile getirilen bir iddia.¹⁰ Gerçekten de, oldukça yüksek miktarlarda tazminatların söz konusu olması, avukatların komisyon karşılığı vekâlet alıyor olması, başvuru-

8 Bağlar Mahallesi’nde yapılan bir görüşmede 10 kadın, TRT’deki Kürtçe yayınları izlemediklerini, ancak Roj TV’yi düzenli olarak takip ettiklerini, yasayı da TV’den duyduklarını belirttiler.

9 Çukurca’nın iki köyünün (ve ayrıca merkeze bağlı Kavaklı köyünün) Eylül-Ekim 2005 tarihlerinde güvenlik güçleri tarafından operasyon sırasında yakıldığı, belediye yetkilileri tarafından da ifade edildi. Yetkililer, bu köylerin boş olduğunu, köy sakinlerinin sadece yaz aylarını orada geçirdiğini belirttiler.

10 Batman’da bu konudaki tartışmalar hakkında bkz. bu bölümde, Kurban: “Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası’nın Uygulaması.”

ların fazlalığı ve avukatların azlığı göz önüne alındığında, bu iddiaların dayanaksız olmadığı ortada. Bu durum, birkaç açıdan son derece sakıncalı. Birincisi, kamu yetkililerinin haklı tepkilerine yol açan avukatların bu tutumu, bölgede devlet ile halk arasında zaten oldukça yaygın olan güvensizlik hislerini daha da besleme tehlikesi taşıyor. İkincisi ve birinciyle bağlantılı olarak, yasanın suistimal edildiği düşüncesi, ağırlıkla kamu görevlilerinden oluşan komisyonların başvuruları değerlendirirken önyargılı davranmalarına yol açabilir. Üçüncüsü, yargı yoluna gitmeye oranla daha zahmetsiz ve kısa süren bir sürecin sonunda komisyonlardan alınan tazminatların üzerinden komisyon almak, avukatlar için idare mahkemelerinde dava açmaya oranla çok daha tercih edilir bir seçenek. Başta faili meçhul ve gözaltında kayıp aileleri olmak üzere az sayıda da olsa mağdurun yargı yoluna gitmeyi tercih ettiği düşünüldüğünde, bazı avukatların bu tutumunun müvekkillerinin adalete erişimini engelleyici etkisi aşikâr. Bu tutum, mesleki etik kuralları ve kanunlar gereğince müvekkillerinin menfaatlerini korumakla yükümlü olan avukatlar ile müvekkilleri arasında çıkar çatışmasına yol açabilir. Avukatlar ile büyük çoğunluğu eğitimsiz olan mağdurlar arasındaki bilgi ve kaynak asimetrisi göz önüne alındığında, bu durumun yarattığı eşitsizlik aşikâr. Bu tartışma ışığında ve, bir avukatın ifadesine göre, Hakkâri'de sekiz avukatın her birinin 1.500 civarında başvuruya vekâlet ettiği düşünüldüğünde,¹¹ avukatların müvekkillerinin çıkarlarını en iyi şekilde temsil etmelerinin mümkün olamayacağı anlaşılıyor. Gerekli hazırlık yapılmadan ve emek verilmeden hazırlanmış başvuruların, zarar tespit komisyonları tarafından reddedilmesi veya düşük tazminatlar alınmasına yol açacak olması, büyük çoğunluğu uzun zamandır son derece güç koşullar altında yaşayan yerinden edilmiş kişilerin adalete erişimi açısından endişe verici.

3. KOMİSYONLARIN TARAFSIZLIĞI VE BAĞIMSIZLIĞI

Hakkâri'de yasanın uygulaması hakkında ne düşündüğü sorulan bir avukat, uygulamanın sorunlu olduğunu bunun en büyük nedeninin ise komisyon üyelerinin “devlet memuru zihniyeti ile davranmaları” ve “Ankara'dan onay beklemeleri” olduğunu belirtti. Aynı avukat, komisyonların daha hızlı ve iyi çalışmaları için devletten net bir siyasi mesaj gelmesi gerektiğini ifade etti. Komisyonların yasayı uygularken neticede hukuki bir değerlendirme yaptığına işaret eden avukat, bu takdirin hukuk formasyonu olmayan kamu görevlileri tarafından yapılmasının sağlıklı olmadığını belirtti. Yasanın uygulamasının iyileştirilmesinde siyasi iradenin gereğine dikkat çeken bir başka avukat da, bazı illerdeki komisyonların iyi çalışıyor olmasının yeterli olmadığını vurguladı. Aynı avukat, uygulamada gerçekleşecek sistematik bir iyileşmenin “devletin köyleri boşalttığını” kabul etmesine bağlı olduğunu belirtti. Dışişleri Bakanlığı'nın AIHM'nin *Doğan ve Diğerleri* kararı (AIHM, 2004f) sonrasında ve *İçyer* kararı (AIHM, 2006) öncesinde İçişleri Bakanlığı aracılığı ile valiliklere gönderdiği ve komisyonların uygulamada esnek ve hızlı davranmalarını istediği genelgelerin “yasanın önüne geçemediğini” belirten bu avukat, komisyon üyelerinin kendilerini yasaya karşı sorumlu hissettiğini

11 31 Ocak 2006 itibarıyla, toplam başvuru sayısının 21.597 olduğu ve başvuru sahiplerinin çoğunun avukatının bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, avukatların ellerindeki dosyaların sayısının çok daha fazla olduğu öngörülebilir. Bkz. Tablo 9.

belirtti.¹² Ona göre, hükümetin yasanın her maddesinin nasıl uygulanması gerektiğine dair açıklayıcı ve yasal bağlayıcılığı olan bir not hazırlaması, bu açıdan “komisyonları rahatlatır.”¹³

Bu bağlamda, Tazminat Yasası'nın temelde adli bir görev yerine getiren komisyon üyelerine, hâkimlere verdikleri yargı kararları için sağlanan yasal güvenceyi vermediğine işaret etmek gerekiyor. Aksine, zarar tespit komisyonlarının üyelerinin ağırlıklı olarak kamu görevlileri olması, onları görevlerini yerine getirirken yol açtıkları zararlardan devlete karşı sorumlu tutuyor. Komisyonların yedi üyesinden altısı devlet memuru statüsü taşıyan kişiler.¹⁴ 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun ilgili hükmü, devlet memurlarının “kasıt, kusur, ihmal veya tedbirsizliği sonucu idare zarara uğratılmışsa, bu zararın ilgili memur tarafından rayiç bedeli üzerinden ödenmesi”ni öngörüyor (Resmi Gazete, 1965: Madde 12(2)). Böylece devlet, memurlarının hataları sonucu yol açacakları zararları kendilerine rücu etme hakkını saklı tutmaktadır. Batman Valisi Haluk İmga'nın ifadesi ile komisyon üyeleri üzerinde “Demokles'in kılıcı” etkisi gören rücu riski, Tazminat Yasası'nı uygulama konusunda istekli ve iyi niyetli olabilecek üyelerin bile Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen genelgeleri neden gereğince dikkate alamayabileceğini açıklıyor.¹⁵

Avukat Mikail Demiroğlu, komisyon üyelerinin ağırlıklı olarak kamu görevlisi olmalarının yalnızca halkın yaptığı başvurularda tarafsız kalmaları değil, bizatihi bu üyelerin yasadan yararlanabilmeleri açısından da ne derece sakıncalı olduğuna dikkat çekiyor. Hakkârî'deki komisyon üyeleri arasında yerinden edilmiş ve zarara uğramış bir kişi olduğunu belirten Demiroğlu, bu kişinin mağduriyetini gizlemek zorunda kaldığını söyledi.

Yasa gereğince, zarar tespit komisyonlarının yedi üyesinden birini ilgili baro tarafından belirlenen avukat oluşturuyor. Hakkârî'de komisyonlarda görev alan ilk avukatlar, Ocak 2005'te atanarak göreve başlamış. Dolayısıyla, 1 no'lu komisyon yaklaşık beş ay, 2 no'lu komisyon ise yaklaşık üç ay boyunca avukat üyeler bulunmaksızın toplanmış. Komisyonların bu süreç içinde başvuruları değerlendirerek avukat üye olmaksızın kararlar aldıkları anlaşılıyor.¹⁶ Benzer şekilde, komisyonlar avukat üyelerin sürece dahil olmalarından sonra bile, avukat üyeler olmadan toplanarak kararlar alabiliyor.¹⁷ Aslında, komisyonların avukat üyeleri olmaksızın toplanmalarında ve karar almalarında yasal bir engel bulunmuyor.¹⁸ Ancak, hukuki bil-

---

12 AİHM'nin söz konusu kararları için, bkz. Bölüm IV, Kurban: “Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorununun Uluslararası İnsan Hakları Kurum ve Kuruluşlarındaki Yansımaları.”

13 Bu yönde bir öneri, yine TESEV raporunda yer alıyordu (Aker *vd.*, 2005).

14 Komisyonların yapısı için, bkz. Bölüm III.

15 Bu konuda bkz, bu bölümde, Kurban: “Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulaması.”

16 Bu bilgi, komisyonların sekreteryaya görevini yürüten Hakkârî İl Özel İdaresi çalışanları ile yapılan telefon görüşmesi sırasında temin edildi, 18 Nisan 2006. Saha çalışması sırasında görüşülen Avukat Rojbin Tugan da, görev aldığı komisyonun diğer üyelerinin kendisi aralarına katılmadan önce toplandığını ve kararlar aldığını ifade etti.

17 Nitekim, komisyonlardan birinde görev alan Avukat Kadir Adıyaman, komisyonun bazen kendisinin katılımı olmadan toplandığını ve kararlar aldığını belirtti. Adıyaman, söz konusu kararların arasında retlerin de bulunduğunu ifade etti.

gileri olmayan ve buldukları pozisyon itibarı ile devletin çıkarlarını gözetme refleksi ile hareket edebilen memurların bir hukukçunun görüşüne başvurmaksızın yasal hükmü olan kararlar vermelerinin sakıncası aşikâr. Ayrıca, bir avukatın da belirttiği gibi, komisyonlar çoğu zaman fiilen iki kişiden oluşuyormuşçasına karar alabiliyor: Vali yardımcısı ve avukat üye. Kamu görevlilerinden oluşan diğer üyelerin mülki amirleri olan vali yardımcısının aksine görüş bildirmeleri ve oy kullanmaları, oldukça güç olabiliyor. Dolayısıyla, komisyonlarda bağımsız bir avukatın bulunması ve bu avukat olmadan kararlar alınmaması büyük önem taşıyor. Bu bağlamda, Hakkâri ilginç bir örnek teşkil ediyor: Saha araştırması sırasında, komisyonlardan birinde görev alan avukat üye aynı zamanda SSK İl Müdürlüğü'nün de kurum avukatlığını yapmaktaydı.¹⁹ Dolayısıyla, bu avukatın görev aldığı komisyonun üyelerinin hepsi devlet memuruydu ve vali yardımcısı diğerlerinde olduğu gibi bu avukatın da mülki amiriydi. Oysa Tazminat Yasası tasarı hâlindeyken sadece devlet memurlarından oluşması öngörülen komisyonlara, özellikle Diyarbakır Barosu'nun ısrarlı girişimleri sonucu baro tarafından belirlenen bir avukat üyenin dahil edilmesinin gerekçesi, komisyonların kamu ağırlıklı yapılarını bir nebze hafifletmekti.²⁰

4. TAZMİNAT YASASI'NIN UYGULAMASI

Alan araştırmasının yapıldığı tarihte, Hakkâri'de iki zarar tespit komisyonu bulunuyordu. 1 no'lu komisyon 19 Ağustos 2004'te, 2 no'lu komisyon ise 27 Ekim 2004'te kurularak aynı tarihlerde göreve başlamış.²¹ Komisyonlardan biri Çukurca ilçesi ile Hakkâri merkezden gelen başvuruları kabul ederken, diğerinin sorumluluk alanı Yüksekova ve Şemdinli ilçeleri. Komisyonlar haftada bir veya iki kez toplanarak başvuruları değerlendiriyor.

Zorunlu göç mağdurlarının uğradığı zararlar ile sınırlı olmayan Tazminat Yasası'nın, terör ve terörle mücadele nedeniyle meydana gelen her türlü maddi zararı kapsamı nedeniyle, Hakkâri'deki başvurular da zorunlu göç mağdurları ile sınırlı değil. 2005'in yaz ve sonbahar aylarında Hakkâri il ve ilçe merkezinde yaşanan bombalama eylemleri ile kar maskeli kişilerin gece yarısı yaptıkları ev baskınları nedeniyle zarara uğrayan kişiler de komisyonlara başvuruda bulunuyor.²² İHD yetkilileri, özellikle 2005'in Temmuz-Ağustos aylarında yoğun başvuru aldıklarını belirtti. Tazminat Yasası'na başvuranlar arasında, yaz-sonbahar dönemin-

---

18 Yönetmelik'in 13. maddesine göre, komisyonlar salt çoğunlukla toplanır ve kararlar üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alınır (Resmi Gazete, 2004b).

19 Avukat Kadir Adıyaman aynı zamanda SSK İl Müdürlüğü'nü de vekâleten yapıyordu.

20 Burada, Kadir Adıyaman'ın tarafsızlığı üzerine herhangi bir yargıda bulunulmadığını özellikle belirtmek gerekir. Üzerinde durulmak istenen, komisyonlarda kamu görevlisi olmayan bir üyenin de yer alması amacıyla tahsis edilmiş bir üyeliğin aslında devlet memuru olan bir avukata verilmesinin işaret ettiği ilkesel sorundur.

21 Hakkâri Valiliği Toplumla İlişkiler Bürosu'ndan 10 Şubat 2006 tarihinde temin edilen belge (Hakkâri Valiliği, 2006).

22 Alan araştırması sırasında, 29 Temmuz 2005'te il merkezinde iki astsubayın ölümüyle sonuçlanan araba bombalama eyleminin ardından şehirde bir dizi bombalama eyleminin gerçekleştiği, kar maskeli kişilerce gece yarısı ev baskınları yapıldığı araştırma ekibine sıkça aktarılan gelişmelerdi. TESEV Araştırma Grubu'nun iki üyesi alan araştırması ardından verdikleri bir röportajda, Hakkâri'de gözlemediğimiz korku ve gerginlik ortamına dikkat çekti (Düzel, 2005).

de yaşanan olaylarda hayatlarını kaybeden güvenlik görevlilerinin aileleri de bulunuyor.

Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü'nün verdiği bilgiye göre, Hakkâri'de Eylül 2005 sonu itibarı ile karara bağlanan toplam 1.043 başvurunun 783'ü reddedilirken, 260'ı kabul edilerek değerlendirilmeye alınmış.²³ Üçüncü, yasanın başvuruların yapılması için öngördüğü son süre geçmiş olmasına rağmen, başvuruları kabul etmeye devam ettiklerini belirtti. Üçüncü, valiliklere bir genelge göndererek başvuru son tarihini uzatacak bir yasa değişikliği tasarısı bulunduğuna dikkat çeken ve başvuruları kabul etmeye devam etmelerini isteyen İçişleri Bakanlığının illerdeki uygulamayı geriden takip ettiğini ifade etti. Hakkâri Valiliği'nden edinilen daha güncel bilgilere göre, Hakkâri'de 31 Ocak 2006 itibarı ile zarar tespit komisyonlarına toplam 21.597 adet başvuru yapılmış, bunların 1.325'i karara bağlanmış, 481'inde zararların karşılanmasına karar verilmiş, bunların 357'sinde sulhname hazırlanmış, sulhname gönderilenlerin ise 293'ü imzalamış.²⁴ Yani, yasanın yürürlüğe girdiği Ekim 2004'ten o yana geçen yaklaşık 16 ayda, başvuruların ancak yüzde 6'dan biraz fazlası sonuçlandırılmış.

Bu, köy boşaltmaların en yoğun yaşandığı ve hak ihlallerinin en fazla olduğu illerden biri olan Hakkâri için, özellikle başvuruların sonuçlandırılması için öngörülen yasal sürenin iki sene olduğu göz önüne alındığında, son derece zayıf bir performans.²⁵ Üstelik karara bağlanan başvuruların dörtte üçünden fazlasının ret ile sonuçlanmış olması, Hakkâri'de yasanın uygulamasının kaygı verici boyutlarda olduğunu gösteriyor.²⁶

Tazminat miktarlarına gelince: Başvuru sahiplerine gönderilen 357 sulhnamede öngörülen tazminat miktarı 4.186.500 YTL, bu sulhnamelerin arasından imzalanmış olanlarda öngörülen tazminat miktarı 3.906.000 YTL, bunların arasından ödeme yapılan 160 sulhname için yapılan ödemelerin toplamı ise 1.109.502.²⁷

Nitekim, röportajın yayımlanmasından iki gün sonra, 9 Kasım 2005'te, Şemdinli ilçesinde Umud Kitabevi'nin bombalanmasının arkasında eski bir PKK itirafçısı ile iki astsubayın çıkması, kamuoyunun dikkatini Hakkâri'deki hukuksuzluk ortamına çekti. İlde 2005'in yaz ve sonbahar aylarında meydana gelen olayların bir değerlendirmesi için bkz. Bayramoğlu (2005b).

- 23 19 Ekim 2005 tarihli görüşme. Üçüncü, Eylül 2005 sonu itibarı ile toplam başvuru sayısının ne olduğunu belirtmedi. Ancak, Hakkâri Valiliği'nden saha çalışmasının yapılmasını ardından talep edilen ve 10 Ekim 2005 itibarı ile gelinen durumu gösteren belgeye göre, toplam 21.398 başvuru yapılmış, bunların 1.052'si karara bağlanmıştı. (Hakkâri Valiliği, 2005a).
- 24 Hakkâri Valiliği Toplumla İlişkiler Bürosu'ndan 10 Şubat 2006 tarihinde temin edilen belge (Hakkâri Valiliği, 2006). Bu belgeden derlenen bilgiler için Bkz. Tablo 9.
- 25 Avukat Mikail Demiroğlu, alan araştırmasının yapıldığı tarih itibarı ile iki zarar tespit komisyonunun da üç aydır toplanmadığını, başvuruların yasada öngörülen üç yıllık süre içerisinde sonuçlandırılmasının mümkün olmadığını belirtti.
- 26 Kuşkusuz, ret kararlarının arasında başvuruda söz konusu olan zararlar yasa kapsamına girmediği için haklı gerekçelere dayananlar da bulunuyor. Ancak, özellikle bilgi-belge eksikliğine dayanan ret kararlarının fazlalığı, Hakkâri'deki uygulamada bir çok yerinden edilmiş kişinin haksız yere kapsam dışında bırakıldığı endişesini doğuruyor. Bu konu aşağıda daha ayrıntılı değerlendirilecek.
- 27 Hakkâri Valiliği Toplumla İlişkiler Bürosu'ndan 10 Şubat 2006 tarihinde temin edilen belge (Hakkâri Valiliği, 2006). Bu belgeden derlenen bilgiler için Bkz. Tablo 9.

Hakkâri’de saha araştırmasının yapıldığı tarihte henüz köy boşaltmaları davaları ile ilgili olarak keşiflere başlanmamıştı.²⁸ Aslında bu durum, o tarih itibarı ile diğer illerdeki uygulama ile tutarlıydı. Ancak, Hakkâri’deki uygulamanın farklı yönü, köy boşaltma davalarının değerlendirilmesinin diğer illerde olduğu gibi ertelenmesi yerine karara bağlanması ve bilgi-belge eksikliği nedeniyle reddedilebilmesi. Bir başka deyişle, köy boşaltmaları ile ilgili başvurular da henüz keşfe çıkılmamış olması, o tarih itibarı ile Batman’da söz konusu olduğu gibi, komisyonların değerlendirmesi daha kolay olan ölüm ve yaralanma ile ilgili başvurulara öncelik vermeleri değil, taşınmazlarla ilgili başvuruların başvuru sahiplerine getirilen ağır ispat yükü nedeniyle reddedilmesiydi. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak incelenecek.

4.1. Zararların Belgelenmesinde İspat Yükünden Kaynaklanan Sorunlar

Hakkâri’deki uygulama, mağdurlara getirilen ispat yükünün özellikle köyleri güvenlik güçleri tarafından boşaltılan ve çatışma ortamı nedeniyle köylerinden ayrılmak zorunda kalan mağdurlar açısından yol açtığı zorlukları göstermesi açısından bir ‘örnek’ teşkil ediyor. Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü, 15 Eylül 2005’te ilgili yönetmelikte (Resmi Gazete, 2004b) yapılan değişiklik (Resmi Gazete, 2005) ile zararların belgelenmesi konusunda getirilen esnekliğin kendi çalışmalarını fazla etkilemediğini, bu konuda zaten başından beri esnek davranışlarını ve mağdurların temin edebildikleri en ufak belge ile en yüksek tazminatları verdiklerini savundu. Örneğin, yaralanmalar ile ilgili başvurularda mağdurlar doktor raporu sunmasalar bile, komisyonların eğiliminin tazminat vermekten yana olduğunu belirtti. Ancak, Tazminat Yasası’nın Hakkâri’deki uygulamasına dair resmi rakamlar bu iddiayı sorgulanır kıyor.²⁹ Eylül 2005 sonu itibarı ile, karara bağlanan 1.043 başvurunun 783’ü reddedilmiş, bu retlerin 285’inin gerekçesi ise “bilgi ve belge eksikliği”ne dayandırılmıştı.³⁰ 31 Ocak 2006 itibarı ile ise, karara bağlanan başvuru sayısı 1.325’e, bunların arasından reddedilenlerin sayısı 844’e, bilgi ve belge eksikliği nedeniyle ret edilen başvuru sayısı ise 309’a yükselmışti.³¹

Üçüncü; karara bağlanan başvuruların yüzde 25’inden fazlasının reddedilmesine yol açan “bilgi ve belge eksikliği” gerekçesinin hangi tür başvurularda söz konusu olduğu sorulduğunda, kendileri için değerlendirmesi en güç olanın, “çatışma nedeni ile” göç etmek zorun-

---

28 Uygulamayı yakından izleyen bir avukat, her iki komisyonun 2005 sonu veya 2006 başlarında bir toplantı yaparak köy boşaltmalarla ilgili başvuruları değerlendirmeye almaya karar verdiklerini belirtti. (31 Ocak 2006 tarihli telefon görüşmesi.)

29 Vali yardımcısının bu görüşü, Hakkâri’deki avukatlar tarafından da sorgulanıyor. Bir avukat, yönetmelik değişikliğinde ispat yükünün hafifletilmesine yönelik yapılan değişikliğin komisyonların pratiklerini değiştirmedeğini savundu.

30 Vali Yardımcısı Üçüncü’nün verdiği bilgilere göre, diğer retlerin gerekçeli dökümü şöyle: Başvuru konusu zarar kanun kapsamına girmediği için (26); başvuru sahibi kişi daha önce tazminat almış olduğu için (441); başvuru konusu zararlara yol açan olaylar yasanın süre kapsamına girmediği için (1987’den önce meydana geldiği için) (24); diğer nedenlerden dolayı (7). 19 Ekim 2005 tarihli görüşme.

31 Hakkâri Valiliği Toplumla İlişkiler Bürosu’ndan 10 Şubat 2006 tarihinde temin edilen belge (Hakkâri Valiliği, 2006). Bu belgeden derlenen bilgiler için Bkz. Tablo 9.

da kaldığını iddia eden kişilerin başvuruları olduğunu belirtti.³² Başvuru sahiplerinin güvenlik kaygısı nedeniyle köylerini terk ettikleri iddiasının herhangi bir belge ile kanıtlanamayacağını vurgulayan Üçüncü, bu tür başvuruları reddettiklerini belirtti.³³ Şahsi görüşünün gerçekten güvenlik kaygısı nedeniyle göç etmek zorunda kalan mağdurların zararlarının karşılanması gerektiği yolunda olduğunu belirten Üçüncü, ancak yasanın buna elvermediğini ve uygulayıcıların “yapabileceği bir şey olmadığını” ifade etti. Yani, Üçüncü’ye göre bu, uygulamadan değil yasanın metninden kaynaklanan, kendi iradesini ve yetkisini aşan, ancak yasa koyucu tarafından giderilebilecek bir sorun.

Zararların belgelenmesinde sorun yaşanan bir diğer başvuru türü, kişilerin köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını iddia ettikleri ve mallarına gelen zararlar ile mallarına ulaşamamalarından doğan zararların tazmin edilmesini talep ettikleri başvurular. Hakkâri’deki kamu yetkilileri, devletin resmi politikası ile tutarlı olarak, köylerin PKK tarafından boşaltıldığını veya köylüler tarafından gönüllü olarak terk edildiğini vurguladı. Oysa, görüşülen zorunlu göç mağdurlarının tamamı, köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını aktardı. Hakkâri’deki STK’lar ve belediye yetkilileri ise, PKK tarafından boşaltılan köy olmadığını savunuyor. Bu iddiayı doğrulama olanağı bulunamadıysa da, Hakkâri’de birçok köyün güvenlik görevlileri tarafından boşaltıldığı kuşku götürmez bir gerçek. Bu noktada, köyleri güvenlik güçleri tarafından boşaltılmış olan yerlerinden edilen kişilerin başvurularının değerlendirilmesinde komisyonların tavrı büyük önem taşıyor. Saha araştırması sırasında, komisyonların bu konudaki tutumunun olumsuz olduğu gözlemlendi. Yukarıda belirtildiği gibi, komisyonlar uğradıkları zararları gerekli belgeler ile ispatlayamayan kişilerin başvurularını reddetme eğiliminde. Bu tutum, güvenlik görevlileri tarafından boşaltılan yerleşim yerleri ile ilgili başvurularda büyük sorun teşkil ediyor. Üstelik, komisyonların zararlara yol açan olayların nasıl oluştuğunu belirlemek için tanıkların dinlenmesini kabul etmemeleri,³⁴ evlerinden güvenlik görevlileri tarafından çıkartılmaları nedeniyle yasadan yararlanmaya hakları olan kişilerin bu haklarını pratikte kullanamamalarına yol açıyor.

Görüşülen bir zarar tespit komisyonu üyesi, köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını iddia eden kişilerin başvurularını değerlendirebilmek için jandarmadan “mecburen” bilgi istediklerini, bu başvuru sahiplerinin beyanını esas alabilmeleri için “devletin çıkıp biz köyü boşalttı demesi gerek”tiğini belirtti. Öte yandan, avukat Mikail Demiroğlu, jandarmadan olay tutanağı istemenin “hırsızdan hırsızlığın ikrarını beklemek” anlamına geldiğini, jan-

---

32 Oysa, silahlı çatışma ve gerginlik ortamı nedeniyle yerlerinden ayrılmak zorunda kalan kişiler, Yol Gösterici İlkeler’deki yerinden edilmiş kişi tanımına giriyor (BM, 2005a:1). Yol Gösterici İlkeler’deki tanım için, bkz. Bölüm I.

33 Ancak, alan araştırmasından birkaç ay sonra görüşülen bir avukat, komisyonların artık güvenlik gerekçesiyle köylerinden ayrılan kişilerin başvurularını da değerlendirmeye aldığını belirtti. 31 Ocak 2006.

34 Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü, komisyonların istediği belgeleri temin edemeyen mağdurların köylerini güvenlik güçlerinin boşalttığına veya köylerinden çatışma ortamı nedeniyle ayrılmak zorunda iddialarını tanıklıklar yoluyla ispat etmelerinin mümkün olup olmadığının sorulması üzerine, komisyonların tanıkları dinlemediğini belirtti.

darmanın köyleri boşalttığını asla kabul etmeyeceğini ifade etti. Hakkâri gibi OHAL döneminde güvenlik güçlerinin yoğun olarak köy boşaltmış olduğu bir ilde, komisyonların zarar tespitinde mağdurlardan belge istemelerinin “iyi niyetli olmadığını” belirten Demiroğlu, bunun yerine, valiliğin yasanın çıkmasından bir sene önce yerinden edilmiş kişilere “köylerini PKK’nın boşalttığına dair” imzalatmış olduğu belgelerin ortaya çıkarılması ve delil olarak kullanılması gerektiğini düşünüyor.³⁵

Hakkâri Valiliği’ne Bilgi Edinme Hakkı Yasası yoluyla iletilen ve bilgi-belge eksikliği nedeniyle reddedilen başvurularda ne tür belgeler arandığına dair bilgi talep edilen başvuruya verilen yanıt, komisyonların jandarmadan bilgi almalarının ve başvuruları değerlendirirken bu bilgilere belirleyici ağırlık vermelerinin sakıncalarına işaret ediyor. Valiliğin yanıtına göre, 31 Ocak 2006 itibarı ile karara bağlanan 1.325 başvurunun 309’unun ret nedeni, “Genellikle olayın vuku bulduğuna dair olay yeri tespit tutanaklarının olmayışı ve ilgili Askeri, Emniyet ve Savcılıklardan alınan yazılardan bu tür bilgilerin bulunmayışı.”³⁶ Bir başka deyişle, başvuruların dörtte birinden fazlası, yerlerinden edilmiş kişilerin köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığına veya köylerinden çatışma ortamının yol açtığı güvenlik endişesi nedeniyle ayrılmak zorunda kaldıklarına dair resmi belgeleri sunamamaları nedeniyle reddedilmiş.

Başvuruların salt jandarmanın verdiği bilgiye dayanarak reddedilmesinin yol açacağı hukuksuzluğa, somut bir örnekle dikkat çekelim. Avukat Demiroğlu’ndan alınan bilgiye göre, Hakkâri’de 1 no’lu komisyon, köyünün güvenlik güçleri tarafından 1996 yılında boşaltıldığını ve o tarihten bu yana mallarına ulaşamadığını iddia eden bir kişinin başvurusunu reddetti.³⁷ Komisyonun ret kararının gerekçesi şöyle: Hakkâri İl Jandarma Komutanlığı’ndan alınan tutanakta, söz konusu olan “Otluca Köyü Tümsek Mezrasının yerleşime açık olduğu, bahsedilen 1987 yılından beri mezrada ikametinin devam ettiği, adı geçen müracaatçının 1997 yılında kendi isteği ile Hakkâri merkezine taşındığı ve herhangi bir zararının bahse konu olmadığı anlaşılmıştır.”³⁸ Bu karar, komisyonların jandarmadan temin ettikleri bilgileri başka bir belge veya bilgi ile sınama gereği duymadan kendi başına bir ret gerekçesi olarak değerlendirmesinin somut bir örneği. Oysa, komisyonun bir başvuruyu, yapmakla yükümlü olduğu inceleme ve araştırmayı yapmadan sadece jandarma tutanağına dayanarak reddetmesi, kararların yasallığı ilkesi ile bağdaşamaz. Ancak, komisyonun bu kararının asıl çarpıcı yönü, Van İdare Mahkemesi’nin 1999’da aldığı kesinleşmiş bir karar ile çelişmesi. Mahkeme, Otluca köyünün bir başka sakininin önceki yıllarda açtığı tazminat davasında, bu köyün güvenlik güçleri tarafından 24 Ağustos 1996’da boşaltıldığı, köye girişin yasaklandığı, köylülerin kontrol-

---

35 Demiroğlu’nun burada vurgulamak istediği, bu kişilerin köylerinin aslında güvenlik güçleri tarafından boşaltılmış olmasına rağmen, PKK’nın yol açtığı zararların da yasa kapsamına girmesi nedeniyle, valilikte bulunduğunu iddia ettiği bu belgelerin komisyonların ispat sıkıntısını çözeceğiydi.

36 Hakkâri Valiliği’nden temin edilen 10 Şubat 2006 tarihli belge (Hakkâri Valiliği, 2006). Yazım hataları yazara ait değil.

37 Bkz. Hakkâri Valiliği (2005a). Bu karara komisyonun, avukat üye dahil, iki üyesi muhalefet şerhi koydu.

38 Komisyon kararında atıfta bulunulan, Hakkâri İl Jandarma Komutanlığı’nın 17 Aralık 2004 tarih ve ASYŞ. 7130-622-04-2207/14947 sayılı yazının ekinde yer alan 7 Aralık 2004 tarihli tutanak (a.g.k.).

l giriş ve çıkışının özel izne tabi olduğu ve köylülerin taşınmazlarına ulaşamadıklarına yönünde hüküm vermiş.³⁹ Yani, Hakkâri 1 no'lu komisyonu, başvuru dosyasında bulunan kesinleşmiş bir yargı kararını iddia edilen zararları ispat eden belge olarak değerlendirmek yerine, zararlara yol açtığı iddia edilen jandarmanın verdiği bilgiyi esas alarak, yasa kapsamına giren bir başvuruyu haksız yere reddetmiştir.

şüphesiz, devlet yetkililerinin Tazminat Yasası'nın dayanaksız başvurular ile suistimal edilmesini engelleme çabaları meşru nedenlere dayanıyor. Ancak bu amaca, başvuru sahiplerine ağır bir ispat yükü getirmeden de ulaşılabilir. Güvenlik güçlerinin köy boşaltma ve yakma eylemlerinde bulunduğu ulusal ve uluslararası raporlar ve mahkeme kararları ile tespit edilmiş Hakkâri'de, bu hak ihlallerine maruz kalmış kişilerin belge eksikliği gerekçesiyle reddedilmesi, zararları yasa kapsamına giren çok sayıda mağdurun haksız yere sürecin dışında kalmasına yol açacaktır ve açmaktadır. Amaçlarından biri "vatandaş-Devlet kaynaşması"nın sağlanması olan bir yasanın adilane uygulanması ancak devletin hak ihlaline uğradığını iddia eden ve bu yönde tanıklıklar gösteren vatandaşının sözüne güvenmesi ile mümkün olabilir. Aksi hâlde, on yıldan fazla süre önce olağanüstü koşullarda gerçekleşmiş hukukdışı idari uygulamaların⁴⁰ yol açtığı zararların olağan yasal sürece tabii tutularak mağdurlardan belge istenmesi, yasanın "toplumsal barışa katkı" sağlama amacı ile çelişir.

4.2. Komisyonların alışma Koşullarından Kaynaklanan Sorunlar

lke genelindeki komisyonların profesyonel olmamalarından kaynaklanan sorunlar, kamu kurumlarındaki personel açığı nedeniyle Hakkâri'de daha da yoğun olarak hissediliyor. Alan araştırması sırasında, Hakkâri'deki iki vali yardımcılığı makamından biri ile ukurca kaymakamlığı makamı vekâleten idare ediliyordu. Görev başındaki tek vali yardımcısı olan Sezgin nc'nn son derece ağır ve stresli bir iş yükü altında olduğu gözlemlendi. nc, kendi görevinin yanı sıra, diğer vali yardımcılığını ve ukurca kaymakamlığını da vekâleten yürütüyor, bir zarar tespit komisyonuna aslen, diğerine vekâleten başkanlık ediyor ve KDRP'nin uygulamasının da sorumluluğunu taşıyordu.

nc, yasanın uygulamasında karşılaştıkları sorunların özellikle çalışma koşullarının elverişsizliğinden kaynaklandığını belirtti. nc, kendisinin ve sekreteryaya görevi gören İl zel İdare memurlarının ağır bir iş yükünü karşılayabilmek için uzun mesai harcadıklarını, üstlendikleri büyük sorumluluęa⁴¹ rağmen emeklerinin karşılığında "bir huzur hakkı bile alamadıklarını" ifade etti.⁴² Bütün başvuruların zamanında yetişmesinin mümkün olmadığını vur-

³⁹ Bkz. Van İdare Mahkemesi (1999).

⁴⁰ OHAL döneminde gerçekleşen köy boşaltma faaliyetlerinin herhangi bir yasaya dayanmayan hukuk dışı uygulamalar olduğu, TBMM Raporu ile tespit edildi. TBMM raporu için bu kitapta bkz. Bölüm IV, Ykseker: "Türkiye'de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları".

⁴¹ nc'nn burada "sorumluluk"tan kastı, devletin komisyon üyelerinin devleti zarara sokmaları halinde, bu zararların ileride kendilerine rücu edilmesi tehlikesi.

⁴² Alan araştırmısından bir süre sonra Tazminat Yasası'nda yapılan ve 3 Ocak 2006'da yürürlüğe giren bir değişiklikle, zarar tespit komisyonu üyelerine toplantı başına bir ödeme yapılması ngrld. Ancak, yasada

gulayan Üçüncü, yasa koyucuların sürecin 10 yıldan az sürmeyeceğini öngörmüş olmaları gerektiğini düşünüyor.

Yasanın etkili ve adilane uygulanması, uygulamadan sorumlu yetkililerin iyi niyetli ve önyargısız tavrına olduğu kadar, bu yetkililere gerekli çalışma koşullarının ve kaynakların sağlanmasına da bağlıdır. Bu nedenle, TESEV Araştırma Grubu'nun raporunda önerilen zarar tespit komisyonlarının profesyonelleştirilmesi ve onlara fon sağlanması acilen atılması gereken adımların başında geliyor (Aker *vd.*, 2005).

5. İDARİ YARGI SÜRECİ

Öyle görülüyor ki Hakkâri, komisyonların ret kararlarının sayısının fazlalığı nedeniyle, Tazminat Yasası kapsamında idare mahkemelerine yapılacak başvurular sonucu oluşacak içtihadın oluşmasında önemli bir rol oynayacak. Gerek valilik yetkililerinin gerekse avukatların verdiği bilgiye göre, idare mahkemelerinde davalar açılmaya başlandı bile. Ancak, büyük çoğunluğu yoksul olan mağdurların kaçının yargı sürecini tercih edeceği, daha doğrusu edebileceği, bilinmiyor. Zarar tespit komisyonlarına yapılan başvuruların harçtan muaf olması, mağdurların adalete erişimi açısından Tazminat Yasası'nın en olumlu yanlarından biri (Resmi Gazete, 2004a: Madde 15). Oysa, Hakkâri'de görüşülen birçok avukata göre, yargı yoluna gitmek zorunda kalacak veya bunu tercih edecek mağdurların başvurularının idare mahkeme harçlarından muaf olmaması, yargı yolunu açan 12. maddeyi bir çok yoksul mağdur açısından pratikte kullanılamaz hâle dönüştürecek.⁴³ Avukat Rojbin Tugan idare mahkemelerinin Tazminat Yasası'na başvurularda "her türlü harçtan" muafiyet sağlayan hükmünü⁴⁴ geniş yorumlayarak bu yasa kapsamında dava açan kişilere kolaylık sağlama olanağına sahip olduğunu düşünüyor. Nitekim, bu hükmün Tazminat Yasası'nın "uygulanması ile ilgili olarak yapılacak başvurular"da harçtan muafiyet olduğu yönündeki ifadesi, salt zarar tespit komisyonlarına yapılan değil yasa ile ilgili *bütün* başvuruların her türlü harçtan muaf olduğunu gösteriyor.

Öte yandan, idare mahkemelerinin bu hükmü adli yardım taleplerini kabul etme yönünde geniş yorumlamayacakları anlaşılıyor. Tugan'ın verdiği bilgiye göre, Van İdare Mahkemesi başvuru sahiplerinin mahkeme harcı masraflarının devlet tarafından karşılanmasına yönelik adli yardım talebini reddetti. Bu durum, başvuruları komisyonlar tarafından reddedilen veya komisyonların kendilerine önerdiği tazminatı düşük bulan yoksul mağdurların Tazminat Ya-

---

öngörülen ve toplantı başına yaklaşık 20 YTL olan bu ödeme, bir 'huzur hakkı' olmaktan öteye gitmedi (Resmi Gazete, 2006a). Bu konuda, bkz. Bölüm III.

⁴³ Tazminat Yasası'nın 12. maddesinin (e) bendinde, "[s]ulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklarda ilgililerin yargı yoluna başvurma hakları[nın] saklı" olduğu belirtiliyor (Resmi Gazete, 2004a).

⁴⁴ 15. maddenin (a) bendi şöyle: "Bu Kanunun uygulanması ile ilgili olarak yapılacak başvurular, bildirimler, düzenlenecek belgeler, resmi mercilerce ve noterlerce yapılacak işlemler ile bu Kanunda belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılmak üzere yapılacak bağış ve yardımlar, her türlü vergi, resim ve harçtan muafır" (Resmi Gazete, 2004a).

sası'nın kendilerine tanıdığı yargı sürecini kullanma hakkını kullanmalarını zorlaştıracak bir gelişme. Bu nedenle, TESEV'in yerinden edilme sorunu konusundaki raporunda önerdiği gibi (Aker *vd.*, 2005), Tazminat Yasası'na özel bir yasal düzenleme yapılarak idare mahkemelerine bu yasa kapsamında yapılacak başvuruların her türlü harçtan muaf olduğunun yasa koyucu tarafından herhangi bir yoruma yer vermeyecek şekilde belirtilmesi, başvuru sahiplerine tanınan yargı yoluna başvurma hakkını anlamlı kılmak açısından son derece önemli.

Öte yandan, idare mahkemelerinin zarar tespit komisyonlarının kararlarına itiraz eden kişilerin yapacakları başvurularda hangi kanunu esas alacağı da avukatlar açısından bir soru işareti. Tazminat Yasası'nın ölüm, yaralanma ve sakatlanmadan doğan zararalarda ödenecek tazminatı sabitlediğini (Resmi Gazete, 2004a: Madde 9)⁴⁵ hatırlatan Avukat Rojbin Tugan, bu idare mahkemelerinin tazminat hukukunun genel ilkeleri ile çelişen bir yasayı esas almaması gerektiğini belirtti. Tugan, idare mahkemelerinin Tazminat Yasası ile mi sınırlı kalacakları yoksa başka bir yasayı mı uygulayacakları yönündeki tavrının belli olmadığını, ancak birincisini yapmaktan başka seçeneği olmadığını da söyledi.

Peki, Hakkâri'de kimler yargı yoluna gitmeyi tercih edebilecek? İki çeşit mağdurun idare mahkemelerine başvurması öngörülebilir: Başvurusu reddedilenler ve komisyonların önerdiği tazminatları düşük bularak sulhnameleri imzalamayanlar. Hakkâri Valiliği'nden temin edilen resmi rakamlar, bu iki grupta yer alan potansiyel davacı sayısı hakkında bir fikir veriyor: 31 Ocak 2006 tarihi ile başvurusu reddedilen 844 kişi (ki bunların arasında, bilgi ve belge eksikliği nedeniyle reddedilen 309 kişinin yargıya başvurmak istemelerinin özellikle muhtemel olduğu düşünülebilir) ve sulhname gönderildiği hâlde henüz imzalamamış olan 64 kişi (tabii, söz konusu 64 kişinin karar verme aşamasında olduğu ve bazılarının belki hatta çoğunun sulhnameyi imzalayacağı düşünülebilir).⁴⁶ Avukatlar, daha çok faili meçhul ailelerinin yargı yolunu tercih edebileceğini belirtiyor. Tabii, 'mağdurların tercih'inden söz ederken, avukat faktörünü de göz önünde bulundurmak gerekir. Daha önce belirtildiği gibi, Tazminat Yasası, avukatlar ile müvekkillerinin çıkarlarının çatışmasına yol açabiliyor. Çoğu avukat açısından önceden belirlenmiş bir komisyon karşılığında göreceli zahmetsiz ve hızlı bir sulh yolu süreci sonunda tazminat almak; sonucu belirsiz, zahmetli ve uzun bir yargı sürecine nazaran tercih edilir bir seçenek. Bu nedenle, mağdurların hangi yolu tercih edeceğinden söz ederken bunun ne derece düşünülmüş ve bilinçli yapılmış tercihler olabileceğini sorgulamak gerekir.

Bu noktada, yargıya başvurmayı istemekle başvurabilmek arasındaki ayrıma dikkat çekmek gerekiyor. Burada söz konusu olan hak arayıcıları, ani ve travmatik bir biçimde yerlerinden edilmiş, bu süreçte ihlal edilen mülkiyet ve diğer anayasal hakları için herhangi bir tazminat almamış ve yıllarca sosyal ve ekonomik yardım almadan salt toplumsal bağlar ile tutunma-

---

⁴⁵ Bu tazminatların nasıl hesaplandığı ve miktarları konusunda, bkz. Bölüm III.

⁴⁶ Hakkâri Valiliği Toplumla İlişkiler Bürosu'ndan 10 Şubat 2006 tarihinde temin edilen belge (Hakkâri Valiliği, 2006). Bu belgeden derlenen bilgiler için Bkz. Tablo 9.

ya çalışmış yoksul insanlar. Alan araştırmaları sırasında görüşülen çok sayıda avukatın belirttiği gibi, bu insanların büyük bölümü için yıllar sonra uzanan bir eli kabul ederek az da olsa tazminat almak yerine uzun, masraflı ve belirsiz bir yargı sürecini göze almak gerçekçi olmayan bir seçenek. Batman alan araştırması raporunda ayrıntılı olarak ele alındığı üzere,⁴⁷ yargı yolunun Tazminat Yasası'nda öngörülen sulh yoluna kıyasla bazı caydırıcı unsurları mevcut: Zarar tespit komisyonlarına yapılan başvurular harçtan muaf tutuluyor, ancak idare mahkemelerinde yapılacak başvurularda talep edilen tazminatlar ile orantılı olan (ve dolayısıyla özellikle taşınmazlarla ilgili başvurularda son derece yüksek meblağları bulacak olan) harçlar söz konusu; idare mahkemeleri genellikle adli yardım taleplerini reddediyor; ve halihazırda zaten ağır bir işyüğü altında olan Van ve Diyarbakır idare mahkemelerinde ve daha sonra Danıştay'da davaların sonuçlanma süresi ortalama altı-sekiz yılı bulabiliyor. Dolayısıyla, mağdurların büyük çoğunluğu açısından yasanın 12. maddesinde kendilerine tanınan yargı yoluna gitme hakkı pratikte anlamını yitiriyor (Resmi Gazete, 2004a). Avukatlar uzun ve masraflı yargı sürecini ancak ekonomik durumu iyi olan ailelerin göze alabileceğini belirtiyor.

6. HAKKÂRİ'DEKİ GENEL DURUM VE YENİ HAK İHLALLERİ

Hakkârî'nin yerinden edilme sorunu, şehrin özellikle 2005'in yaz aylarından bu yana içinde bulunduğu genel ortamdaki ayrı düşünülemez. Zorunlu göçün şehrin nüfusunda yol açtığı büyük artış göz önüne alındığında,⁴⁸ şehrin bugünkü nüfusunun büyük bir kısmını zorunlu göç mağdurlarının oluşturduğu yadsınamaz. Bu nedenle, köylerinden ayrılmaya zorlanarak veya mecbur kalarak Hakkârî şehir merkezine yerleşmiş olan mağdurlar ile şehrin yerli sakinlerinin sorunları arasında bir ayırım yapmak mümkün olmadığı gibi doğru da değil.⁴⁹

Saha çalışması sırasında büyük bir gerginlik içinde olduğu gözlemlenen şehirde hâkim olan korku ve tedirginlik ortamı, görüşülen STK'lar, belediye yetkilileri ve avukatlarda yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı 1990'lı yıllara geri dönülebileceği endişesine yol açmış. Göç-Der yetkilileri, son aylarda Hakkârî şehir merkezinde "dolaşan," kar maskeli ve kalaşnikof taşıyan kişilerden oluşan "özel timler"in gerçekleştirdiğini belirttikleri eylemleri şöyle sıraladı: Adam kaçırma, yargısız infaz, gece yarısı baskınları ile yapılan izinsiz ev aramaları, kimlik

---

⁴⁷ Bkz. bu bölümde, Kurban: "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulanması."

⁴⁸ Hakkârî'nin nüfusunun zorunlu göç sonrasında 30.000'lerden 70.000-80.000'e çıktığı belirtiliyor. Bir başka deyişle, bugün il merkezinde bulunan nüfusun belki de yarıdan fazlası zorunlu göç mağduru. Hakkârî'nin nüfus artışı konusunda, bkz. bu bölümde, Aker: "Hakkârî İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci."

⁴⁹ Hakkârî'de hâkim olan gergin ortam, yerinden edilmiş kişilerin genel insan haklarını olumsuz etkilediği gibi (örneğin, üyelerinin bir bölümü zorunlu göç mağduru olan KESK, SES ve TÜM BEL-SEN yetkilileri, "nefes alamadıklarını", sendikal etkinlik yapamadıklarını, örgütlenme özgürlüklerinden yararlanamadıklarını, kişisel güvenliklerinin olmadığını, ve basın açıklaması yaptıklarında göz hapsine alındıklarını belirttiler), kendi durumlarına özgü mağduriyetlerini de pekiştirebiliyor. Örneğin, STK'lar, şehir ve çevresindeki gergin ortamın ve çatışmaların geri dönüşü engellediğini belirtiyor.

kontrolleri.⁵⁰ Şehir merkezinde Özel Harekât Timi, Terörle Mücadele Şubesi (TEM), Kaçakçılık Şubesi, Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele (JİTEM) ekiplerinin ve hatta köy korucularının bile bulunduğunu belirten Göç-Der yetkilileri, bu birimlerin her birinin göç mağdurları üzerinde “başlı başına bir baskı unsuru” olduğunu ifade etti. İHD yetkilileri de Hakkâri’de yaz aylarından beri büyük bir gerginlik olduğunu, kar maskeli kişilerin sivillerin yaşadığı evlere gece yarısı yaptığı baskınların özellikle Temmuz-Ağustos aylarında çok yoğun olduğunu, bu tür olayların özellikle göç eden insanlar üzerinde yoğunlaştığını belirtti. İHD, bu olayların Temmuz 2005’te şehir merkezinde bir arabaya konan bombanın patlaması sonucu iki astsubayın hayatını kaybetmesinden sonra başladığına dikkat çekti.

Saha çalışması sırasında Hakkâri Valisi görevini yürütmekte olan Erdoğan Gürbüz de, şehirde son dönemde patlamalar meydana geldiğini ve son altı ayda 22 güvenlik görevlisinin hayatını kaybettiğini belirtti. Maskeli kişilerin geceyarısı ev baskını yaptığı iddialarının “hayal mahsulü” olduğunu belirten Gürbüz, AB sürecinde çıkarılan yeni yasalar gereğince mahkeme kararı olmadan izinsiz ev araması yapılamayacağını belirtti. Vali, STK’ların son dönemde adam kaçırmaya ve infaz eylemlerinin meydana geldiği iddiaları ile ilgili sorumuza ise, kaçırılan kişinin daha sonra bulunduğunu, bir ‘infaz’ın ise söz konusu olmadığını belirtti.

Hakkâri’de yerinden edilmiş kişilerin durumu, ilde son dönemde meydana gelen bombalamalar, hak ihlalleri ve gerginlik ortamından bağımsız düşünülemez. STK’lar, belediye yetkilileri ve avukatların bir “infaz” olarak değerlendirdiği ancak valiliğin “çatışmada bir teröristin öldürülmesi” olarak aktardığı Yusuf Yaşar olayı,⁵¹ Hakkâri’de devlet ile halk arasındaki kopukluğun somut bir örneği. Olayın meydana geliş koşulları ne olursa olsun, kamu yetkilileri ile halk tarafından tamamen farklı bir çerçevede değerlendiriliyor olması başlı başına bir sorun. Yaşar infaz edilmemiş olsa bile halkın buna inanıyor olması ve bu olaydan devleti sorumlu tutuyor olması, Tazminat Yasası’nda hedeflenen “vatandaş-Devlet kaynaşması”nın ve “toplumsal barış”ın elde edilmesinin önünde Hakkâri özelinde ne derece büyük engeller olduğunu gösteriyor (Resmi Gazete, 2004a: Genel Gerekeç).

7. AKTÖRLERİN SORUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ÖNERİLERİ

Hakkâri’de görüşülen kişilerin yerinden edilme sorununun nasıl çözülmesi gerektiği konusundaki görüşleri, temel bir ayrıma işaret ediyor. Kamu yetkilileri, temelinde işsizlik ve yoksulluk yatan bu sorunun istihdam yaratıcı politikalar ile çözülebileceğini belirtirken, STK’lar,

---

50 İHD yetkilileri, kendilerine bu konuda yapılmış olan birçok başvurunun örneklerini paylaştılar. Bu başvurular, TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.

51 Yaşar, Hakkâri Valiliği’nin 13 Ağustos 2005 tarihli basın açıklamasına göre, 12 Ağustos 2005’te askeri birliklerin kullandığı yola mayın döşemeye çalışırken güvenlik güçleri ile girdiği çatışma sırasında öldürülen bir “terörist” iken, halka, avukatlara, STK’lara ve belediyeye göre, kimliği belirsiz kişilerce kaçırıldıktan sonra “infaz” edilen sivil bir vatandaş. İHD, Yaşar’ın öldürülmesi ile ilgili olarak yaptığı araştırma ve inceleme sonucu hazırladığı raporda, tanıkların anlatımları, olay yeri durumu ve otopsi raporuna dayanarak olayın bir “infaz” olduğu yargısına varmış (İHD, 2005a). Şemdinli olaylarının ardından basına da yansıyan Yaşar vakası konusunda bir köşe yazısı için, bkz. Bayramoğlu (2005b).

belediye yetkilileri ve avukatlara göre ise, sorun siyasi olduğu için çözüm de siyasi olmalı. Vali Yardımcısı Sezgin Üçüncü'ye göre, yerinden edilmiş kişilerin temel sorunu işsizlik. Bu kişilere tazminat verilmesinin gerekli olsa da yeterli bir çözüm olmadığını savunan Üçüncü, devletin buna ek olarak özellikle kentlerde yaşayan mağdurlara istihdam sağlaması ve mesleki eğitim vermesi gerektiğini düşünüyor. KDRP'nin, köylerine geri dönmek isteyen yaşlıların dışındaki mağdurlar için anlamı olan bir proje olmadığını belirten Üçüncü'ye göre, köye dönüş için yapılan harcamalar kentlere aktarılmalı. Bir belediye yetkilisine göre ise, Kürt sorunu çözülmeden yerinden edilme sorunu da çözülemez. Öncelikle “yetkililer arasında bir siyasi diyalog kurularak barış ve huzur ortamının sağlanması gerektiği”ni belirten bu yetkili, atılması gereken diğer adımları şöyle sıraladı: Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi; Kürtçe TV ve anadilde eğitim hakkının tanınması; genel af ilan edilerek “cezaevindeki insanların serbest bırakılması ve dağdakilerin topluma kazandırılması” için adımlar atılması; koruculuğun kaldırılması.⁵² İHD yetkililerine göre de çözüm için genel af ilan edilerek ve ateşkes sağlanarak gerekli barış ortamının sağlanması gerekiyor.

Zorunlu göç sorununun çözümü yolunda ne yapılması gerektiğini, aralarında yerinden edilmiş kişilerin de bulunduğu bir grup sendika üyesine de soruldu. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK), Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası (SES) ve Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Emekçileri Sendikası (TÜM BEL-SEN) üyelerinden oluşan yaklaşık 15 kişilik gruba göre, gerek zorunlu göç gerekse Hakkâri'nin diğer bütün sorunları Kürt sorunundan ayrı düşünülemez. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Haziran 2005'te Diyarbakır'da yaptığı ve Kürt sorununun varlığını kabul ettiği konuşmasının ardından çözüm yolunda adımlar atılacağına dair umutlandıklarını belirten sendika üyeleri, Başbakan'ın daha sonra “geri adım atması” üzerine bir kez daha umutsuzluğa kapıldıklarını belirttiler.

SONUÇ

Hakkâri'de Tazminat Yasası'nın uygulamasında yaşanan sorunlar, zarar tespit komisyonlarının elverişsiz çalışma koşullarından olduğu kadar, uygulamadan sorumlu yetkililerin yasa ve yönetmeliğin lafzındaki muğlaklıktan ve Ankara'nın bunun yol açtığı güçlükleri giderici rehberlik sağlamamasından da kaynaklanıyor. Devlet memurlarının devlete yol açtığı zararların kendilerine rücu edilmesini öngören Devlet Memurları Kanunu'nun bu mevzuata tabi olan komisyon üyeleri üzerinde yarattığı baskı göz önünde bulundurulduğunda, hükümetin yasanın etkili uygulanmasını sağlama yolunda net bir siyasi irade göndermesinin önemi daha belirginleşiyor.

Oysa, Ankara'dan bugüne kadar gelen mesajlar yetersiz ve tutarsız. AİHM'nin *İçyer* kararı öncesinde Dışişleri Bakanlığı'nın komisyonlara gönderdiği genelgelerin kararın ardından kesilmesi, Ankara'nın yasanın hızlı ve etkili uygulanması konusundaki iradesini yitirdiği şeklinde yorumlanıyor. Öte yandan, bu tür mesajların yeniden başlaması halinde bile, rücu tehlikesi komisyon üyelerinin üzerinde “Demokles'in kılıcı gibi sallandığı” sürece, mevzuat hiyerarşi-

---

⁵² Bu yetkili, Hakkâri'deki 6.500 geçici köy korucusunun istihdamı için Milli Eğitim Bakanlığı kadrosuna alınarak maaşa bağlanmasını önerdi.

si açısından yasaların altında olan genelgeler siyasi risk almaktan kaçınan komisyon üyelerini rahatlatmaya yetmeyecektir. Üstelik, özlük hakları açısından İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan⁵³ komisyon üyelerinin uygulamayı iyileştirmeleri için, Dışişleri'nden ziyade İçişleri'nin siyasi irade göstermesi gerekiyor. Bu nedenlerle, hükümetten beklenen siyasi irade, yasanın arkasında durduklarını kamuoyuna açık ve net beyan eden söylemler olduğu kadar, bazı somut yasal adımlardır da. Bu adımların başında ise, komisyon üyelerine hâkimlerin sahip olduğu türden bir güvence sağlayarak iyi niyetle verdikleri kararlar nedeniyle soruşturmaya uğramayacakları güvencesinin verilmesi ve yasa maddelerini açıklayıcı ve bağlayıcı bir notun hazırlanarak komisyonlara gönderilmesi geliyor.

Ne kadar iyi hazırlanmış olurlarsa olsunlar, arkalarında güçlü ve net bir siyasi irade, yeterli finansal kaynak ve etkin bir denetleme mekanizması olmayan yasalar, bir sorunu, hele ki Türkiye'nin yerinden edilme sorununu, çözmede yetersiz kalırlar. Tazminat Yasası, sadece yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları maddi zararlarının tazminini amaçlarsa da, etkili uygulanması halinde Türkiye'nin yerinden edilme sorununun çözümü yolunda çok önemli bir ilerleme sağlayacaktır. Ancak, genel gerekçesinde AB üyeliği yolunda verilmiş bir taahhüdü yerine getirmeyi ve AİHM'deki davaları engellemeyi amaçladığını itiraf eden, gerek hükümet gerekse uygulayıcılar tarafından 'teknik' bir yasal düzenleme olarak algılanan ve yaklaşılan, arkasında hükümetin net siyasi iradesi bulunmayan ve devletin köy boşaltmalardaki sorumluluğunun hâlâ kabul edilmediği bir siyasi ortamda uygulanmaya çalışılan Tazminat Yasası, yerinden edilmiş kişilerin adalet beklentisini karşılamaktan çok uzak. Yasanın Genel Gerekçesi'nde hedeflediği "vatandaş-Devlet kaynaşması"nı ve "toplumsal barışa katkı"yı elde edebilmesi için, Hükümetin ve özellikle Başbakan'ın yasanın önemini anlatan ve yasanın arkasında durduklarını belirten demeçler vermesi büyük önem taşıyor. En önemlisi, Başbakan'ın tıpkı 'Kürt sorunu'nun varlığını kabul ettiği gibi, 'yerinden edilme sorunu'nun da adını koyması ve devletin geçmişte hatalar yaptığını kabul etmesi, yasayı uygulamakla yükümlü kamu yetkililerinin direncini kırmak ve korkularını gidermek açısından etkili olacaktır.

Bitirirken, Hakkâri'nin özel durumuna dair bir 'son söz' söylemek gerekir. Görüşülen bir KESK üyesinin "Türkiye Cumhuriyeti Van'da biter; Hakkâri ise tampon bölgedir" sözü, Hakkârililerin içinde bulunduğu ruh hâli hakkında çok şey anlatıyor. Bir şehirdeki halkın kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığına, diğer vatandaşlara tanınan haklar ve imkânlardan mahrum olduklarına ve 'vatandaş' olamadıklarına inanıyor olması, "vatandaş-Devlet kaynaşması"nın sağlanmasının Hakkâri özelinde ne derece uzak bir amaç olduğunu gösteriyor (Resmi Gazete, 2004a: Genel Gerekçe). Alan araştırması sırasında, Batman ve Diyarbakır'da rastlanmayan kimlik araması, kontrol noktaları, askeri tankların il merkezinde tur atması gibi uygulamaların Hakkâri'de yaygın olduğu gözlemlendi. Bütün bunlar, 2002'da yasal olarak kaldırılmış olan OHAL'in Hakkâri'de aslında fiilen devam ettiği izlenimini doğurdu. Hem bu nedenle, hem de köy boşaltmalarının ve diğer hak ihlallerinin belki de en yoğun yaşandığı ilin Hakkâri olması nedeniyle, yerinden edilme sorununun çözümü yolunda bundan sonra atılacak adımların belki de, gerçekten 'özel' bir yer olan Hakkâri'den başlaması gerekecektir.

---

53 Bu durum doğal olarak komisyonların devlet memuru olmayan avukat üyeleri için geçerli değil.

BÖLÜM VI
SONUÇ

YERİNDEN EDİLME SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DOĞRU: TOPLUMSAL MUTABAKAT VE REHABİLİTASYON

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde 1984-1999 arasındaki çatışmalı dönemde büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu yüz binlerce kişinin yerinden edilmesi sonucu ortaya çıkan sorunlar, son yıllarda önemli adımlar atılmış olmasına rağmen henüz çözülebilmemiş değil. TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu (TESEV Araştırma Grubu) olarak, üretilecek kalıcı çözüm politikalarının sorunun bütün yönlerini kapsaması gerektiğine inanıyoruz. Ayrıca, Türkiye'nin yerinden edilme sorununun; toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutları olan bir mesele niteliğindeki Kürt sorunundan bağımsız ele alınamayacağını da düşünüyoruz.

Dolayısıyla, sosyo-ekonomik projelerin geliştirilmesi, maddi zararların tazmin edilmesi, halk ve ruh sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi adımlar atılması, çatışmalı dönemin tamamen geride bırakılması ve toplumsal mutabakatın sağlanmasına yönelik siyasalar üretilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bundan sonra geliştirilecek siyasaların etkinliğinin, konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve yerinden edilmiş kişilerin temsilcilerinin aktif katılımına dayanan demokratik bir sürecin ürünü olmasına bağlı olacağını da vurgulamak istiyoruz.

Nitekim, benzer sorunların yaşandığı başka ülkelere ilişkin araştırmalarda, yerinden edilmenin yaşandığı bölgelerin yeniden inşası, geri dönülen yerlerde ekonominin güçlendirilmesi, yerinden edilen kişilerin toplumsal hayata yeniden entegrasyonu, vatandaşlık haklarının yeniden tesisi, kadınlar ve çocuklar gibi hassas grupların korunması ve çatışmaya taraf olmuş kişilerin topluma yeniden kazandırılması, kalıcı çözüm için bir arada yürütülmesi gereken faaliyet alanları olarak sıralanmaktadır. Yerinden edilme sorununun çözümü yolunda görece 'iyi örnek' teşkil ettiği düşünülen ülkelerde elde edilen olumlu sonuçlarda, hükümetlerin konuyla ilgili STK'ları ve yerinden edilmiş kişilerin temsilcilerini çözüm arayışı süreçlerine dahil etmelerinin büyük payı olmuştur.

Kitabın bu son bölümünde: i) hükümet politikalarının etkinliği ve sivil toplumun katılımı; ii) geri dönüş ve kırsal kalkınma; iii) kentsel bölgelerde sosyo-ekonomik önlemler; iv) paydaşların eğitimi; v) zararların tazmini; vi) ruhsal ve toplumsal rehabilitasyon; vii) toplumsal mutabakat konularındaki sorunlu alanlar kısaca özetlenip, kalıcı çözüme yönelik bir dizi siyasa önerisi sunulacak.

1. HÜKÜMET POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ VE SİVİL TOPLUMUN KATILIMI

Hükümetin yerinden edilme sorununun çözümü için atmakta olduğu adımların genel çerçevesini, Bakanlar Kurulu'nun Ağustos 2005'te kabul ettiği, "Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlıklı prensip kararı oluşturuyor. Hükümetin bu alandaki politikasını tanımlayan bir 'Çerçeve Metin' niteliği taşıyan

belgenin temel unsuru, Birleşmiş Milletler'in (BM) yerinden olma sorununun çözümüne yönelik geliştirdiği Yol Gösterici İlkeler'in benimsenmesidir. Ancak Çerçeve Metin, Türkiye'nin yerinden edilme sorunu konusundaki geçmiş uygulamalarından daha farklı ve yeni bir bakış açısı getirmiyor. Çerçeve Metin'de koruculuk sisteminin kaldırılmasından söz edilmemesi ve kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilere yönelik somut öneriler yer almaması gibi önemli eksiklikler mevcut. Ayrıca hükümet, Ottawa Sözleşmesi'ne taraf olarak bütün mayınları 2014 yılına kadar temizleme yükümlülüğü altına girmiş olmasına rağmen, Çerçeve Metin'de bu yükümlülüğüne atıfta bulunulmuyor; sadece PKK tarafından döşenmiş mayınların "geri dönüş çerçevesinde oluşturduğu sorunların" ele alınacağı belirtilmekle yetiniliyor. Hükümetin, metindeki bu ve diğer eksiklikleri, yerinden edilen kişilerin sorunları konusunda çalışan STK'ların katılımı ile saptayarak gidermesi ve metinde yer alan ilkeler doğrultusunda acilen somut bir 'eylem planı' oluşturması gerekiyor. Bu bölümde yer alan siyasa önerilerinin, böyle bir eylem planının oluşturulmasına ışık tutacağı umuluyor.

Öte yandan, hükümetin talebiyle Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) gerçekleştirdiği, yerinden edilmiş kişilerin sayısını tahmin etmeye ve sorunlarını belirlemeye yönelik anket çalışmasının bulgularının, araştırma tamamlandıktan yaklaşık yedi ay sonra hâlâ açıklanmamış olması kaygı yaratmaktadır. "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması"nın (TGYONA) hem niteliksel hem de niceliksel kısımlarına ilişkin bulguların daha fazla gecikmeden kamuoyuna açıklanması gerekmektedir. TGYONA'nın ortaya koyacağı verilerin gizliliğe yer bırakmadan ve *bütünüyle* kamuoyuyla paylaşılması, yerinden edilme sorununun çözümü için bundan sonra atılacak adımların şekillenmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

TGYONA'nın bulgularının bir an önce açıklanması, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme – UNDP*) ile Dışişleri Bakanlığı arasında imzalanan anlaşma gereğince Van'da başlatılacak pilot projenin şekillenmesi sürecinde de yararlı olacaktır. Söz konusu pilot projenin, mağdurların seslerine kulak verecek şekilde katılımcı nitelikte olacağı, ayrıca kamu kuruluşları ile STK'lar ve BM arasında yerinden edilme sorununun çözümü konusunda işbirliğine iyi bir örnek oluşturacağı umuluyor. İlerde, benzeri projelere Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin (AB) desteğinin ve STK'ların katılımının sağlanması da önemlidir.

2. GERİ DÖNÜŞ VE KIRSAL KALKINMA

Hükümetin verdiği rakamlara göre yerinden edilmiş olan 360.000 kişinin yaklaşık üçte birinin geri döndüğünün açıklanmasına rağmen, hem geri dönenlerin sayısı hem de geri dönüşlerin niteliği konusunda sorunlar mevcut. Geri dönen yerleşim yerlerindeki altyapı ve kamu hizmetleri eksikliği, yerinden edilmiş ailelerin sadece yaz aylarını köylerinde geçirmelerine veya aile üyelerinin sadece bir bölümünün geri dönebilmesine yol açıyor. Ayrıca, söz konusu olumsuz koşullar halen kentlerde yaşayan ve geri dönmeyi arzu eden kişileri de engellemekte. Kentlerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının birçoğu da, ekonomik durumları-

nın elvermemesi ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamındaki yardımların yetersizliği yüzünden geri dönemiyor.

Geri dönüşlerin önündeki diğer önemli engel güvenlik koşullarından kaynaklanmaktadır. Geçici köy koruculuğu sisteminin devam etmesi, kırsal kesimlerde kara mayınları ve patlamamış mühimmatın varlığı, bazı yörelerde son aylarda yayla ve mera yasağının tekrar konulması, güvenlik güçlerinin operasyonları ve PKK saldırılarının son bir yılda artmış olması, geri dönüşlerin devamını engelleyen, geri dönenleri ise tehdit eden unsurlardır. Kara mayınları ve patlamamış mühimmatın yerlerini saptayan bir haritalandırma çalışmasının yapılması, bu konuda merkezi şekilde koordine edilen bilinç yükseltme ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, yerleşim yerlerinin yakınlarında bulunan veya bulunduğu düşünülen mayınların ve patlamamış mühimmatın çevresine görsel uyarı levhaları ile koruyucu çitlerin yerleştirilmesi, sınır bölgelerinin ve yerleşim yerlerinin temizlenmesi ve mayın mağdurlarına yönelik fiziksel ve ruhsal rehabilitasyon çalışmalarının başlatılması, bir an önce atılması gereken adımlardır. Ayrıca, korucuların geri dönenlere yönelik tacizlerinin engellenmesi ve bu konudaki şikâyetlerin ivedilikle kovuşturulması ve genel olarak geri dönülen bölgelerde güvenlik koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

Yerinden edilme sorununun kalıcı çözümü için yapılması gerekenlerden biri, geri dönüş hakkından en geniş kesimin yararlanmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla öncelikle, KDRP'nin etkin ve hakkaniyetli şekilde uygulanması gerekir. KDRP kapsamında yapılan harcamalar, zorunlu göç mağdurlarının kendi seçtikleri yaşam alanlarına gönüllü geri dönüşlerinin sağlanması ile sınırlandırılmalı ve bu kapsamdaki ödeneklerin yerinden edilmemiş kişiler için kullanılması engellenmelidir. 5233 sayılı "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (Tazminat Yasası) etkin ve hakkaniyetli biçimde uygulanması da, geri dönmek isteyenleri maddi açıdan destekleyecektir.

Ancak bütün mağdurların Tazminat Yasası'ndan ve KDRP'den yararlanamayabileceği göz önünde bulundurularak, geri dönüşün yaygınlaştırılabilmesi için kapsamlı bir yerel kırsal kalkınma programının oluşturulması gerekiyor. Kalkınmanın önündeki engellerin giderilmesi ve kırsal yoksulluğun bertaraf edilmesi için, kamu kurumları, özel sektör ve STK'ların katılımıyla ortak projeler üretilmelidir. Bu yapılırken, bölgenin geneli için tek tip bir proje yerine, bölge içindeki farklı sorunları ve ihtiyaçları göz önünde bulunduran çeşitli projeler ortaya konulmalıdır. Öte yandan, yerinden edildikten sonra ülke dışında yaşamaya başlayan kişilerin de geri dönüş hakkından yararlanmasının önü açılmalıdır. Ayrıca, bu kişilerden mülteci statüsü almamış olanların, yerinden edilmiş kişilere yönelik devlet yardımlarından faydalanmaları da sağlanmalıdır.

3. KENTSEL BÖLGELERDE SOSYO-EKONOMİK ÖNLEMLER

Yerinden edilme sorununun çözülmesi, sadece geri dönüşe yönelik politikalarla sınırlı kalmaz. Hükümetin mevcut politikalarında da, Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporları'ndaki durum saptamalarında da, 'köye dönüş'e ağırlık verildiği görülüyor. Oysa, yerinden edil-

miş kişilerin büyük çoğunluğu halihazırda şehirlerde yaşıyor ve bunların önemli bir kısmı kırsal yerleşim birimlerine geri dönmeyebilir veya dönemeyebilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki il ve ilçe merkezleri ile batı ve güneydeki büyük kentlerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının en önemli sorunları; işsizlik, yoksulluk, sosyal güvence eksikliği, kötü barınma koşulları, çocukların eğitim hakkından yararlanamamaları ve/veya gelir getirici işlerde çalışmak zorunda kalmaları ve özellikle kadın ve çocukların sağlık hizmetlerine ulaşamamalarıdır. Bunlara ek olarak, batı ve güneydeki büyük kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişiler, Kürt olmaları nedeniyle kimi zaman eğitim, barınma ve istihdam konusunda ayrımcılığa da uğramaktadırlar.

Bütün bu sorunların üstesinden gelinebilmesi için, hem yerinden edilmiş kişilere yönelik sosyal programlar oluşturulmasına hem de sosyo-ekonomik önlemlerin alınmasına acilen ihtiyaç duyuluyor. Bir yandan, çocukların ve gençlerin örgün eğitime, yetişkinlerin de yaygın öğretim olanaklarına ulaşabilmelerine yönelik sosyal politikalar geliştirilmelidir. Okul çağındaki çocukların temel eğitiminin yanı sıra, özellikle kadınların ve genç kızların okuma-yazma öğrenebilecekleri ve istihdama yönelik beceri edinebilecekleri kursların yaygınlaştırılması önemlidir. Bunların yanı sıra, Yeşil Kart uygulaması, başvuru ve kart yenileme kriterleri kolaylaştırılarak yaygınlaştırılmalıdır; başvuruların kabulünde subjektif değerlendirmeler yapılması engellenmelidir; çocuklu ailelere yönelik Şartlı Nakit Transferi ve tarımda Doğrudan Gelir Desteği gibi uygulamalar kalıcılaştırılmalı ve yerinden edilmiş kişilerin bu programlardan yararlanması yaygınlaştırılmalıdır. Diğer yandan, kentlerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının küçük işletmecilik için ucuz krediye erişimi sağlanmalı, mikro kredi projeleri yaygınlaştırılmalıdır. Ancak küçük ve mikro girişimciliği hedefleyen kredi projelerinin, bölgedeki il ve ilçe merkezlerinde tarımsal ekonomiyle de uyumlu şekilde hizmet ve üretim sektörlerinde istihdamı artırıcı yatırım teşvik programlarıyla desteklenmediği takdirde etkin olmayacağı da unutulmamalıdır. Ayrıca, göçmen Kürtlere yönelik kamuya yansıyan eğitim, iş bulma ve barınma alanlarındaki ayrımcı eylemlerin kovuşturulması ve cezalandırılması, bu tür davranışların önüne geçilmesi açısından yararlı olacaktır.

4. PAYDAŞLARIN EĞİTİMİ

Hükümet; yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik son yıllarda Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girmesi ve Çerçeve Metnin yayımlanması gibi önemli adımlar atmış olmasına rağmen, bu mevzuatın içeriği ve uygulaması konusunda paydaşlara eğitim verilmesinde çok geç kalmıştır. Temmuz 2004'te kabul edilen ve Ekim 2004'te yürürlüğe giren Tazminat Yasası hakkında bir toplantı yapılması gereği, ilk kez İçişleri Bakanlığı'nın Aralık 2005'te KDRP bünyesindeki 14 ilin vali yardımcılarını ile yaptığı bir toplantıda ortaya çıktı. Tazminat Yasası, Çerçeve Metin ve KDRP gibi konuların gündem dışı ele alındığı söz konusu toplantıda, vali yardımcılarını ülke genelindeki bütün meslektaşlarının katılımıyla Tazminat Yasası'na yönelik bir eğitim toplantısının yapılmasını talep ettiler. Bunun üzerine, İçişleri Bakanlığı yasa hakkındaki ilk toplantıyı, bütün vali yardımcılarının bir araya geldiği 22 Mart 2006'da, yani yasa yürürlüğe girdikten 17 ay sonra gerçekleştirdi.

UNDP'nin talebi ile Haziran 2006'da Mersin'de yapılan bir diğer toplantıda, UNDP ve İçişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından Olağanüstü Hâl (OHAL) bölgesindeki zarar tespit komisyonlarının üyelerine Yol Gösterici İlkeler ve zararların tazmininde uluslararası deneyimler konularında eğitim verildi. Bu eğitime sadece vali yardımcılarının değil komisyonların – avukatlar dahil – diğer bazı üyelerinin de katılabilmiş olması olumlu bir adımdır.

Hükümet, Yol Gösterici İlkeler konusunda paydaşların eğitimine de başladı. Bu konudaki ilk somut adım, 4-6 Mayıs 2005'te BM Özel Temsilcisi'nin Ankara'yı ziyareti sırasında, Norveç Mülteci Konseyi'nin (*Norwegian Refugee Council* - NRC), 14 ilin vali yardımcılarında bir eğitim semineri vermesi oldu. 24 Şubat 2006'da da, BM Özel Temsilcisi, İçişleri Bakanı ve 14 ilin valilerinin katılımıyla Ankara'da benzer bir toplantı gerçekleşti. Bu eğitimler, valilik ve kaymakamlıklardaki konuyla ilgili kamu görevlilerini de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Kuşkusuz, yerinden edilme sorununun etkin ve demokratik çözümü için, STK'ların eğitimi de çok büyük önem taşıyor. Bu anlamda, UNDP'nin NRC ile birlikte, 8-9 Haziran 2006'da Yol Gösterici İlkeler hakkında yerel ve ulusal STK'lara vermeye başladığı eğitimlerin devam ettirilmesi gerekiyor. Bunun yanı sıra, Yol Gösterici İlkeler temel alınarak zorunlu göçten doğrudan veya dolaylı olarak etkilenen yerlerde kamu kurumları, yerinden edilmiş kişilere hizmet sunan STK'lar, halk ve yerinden edilmiş kişilere yönelik rehberler hazırlanmalı ve bu rehberler ışığında uzun süreli eğitim ve bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

5. ZARARLARIN TAZMİNİ

Hükümetin yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının çözümü yolunda attığı en önemli adım Tazminat Yasası'dır. Ancak yasanın içeriği ve uygulaması, gerekçesinde belirtilen "vatandaş-Devlet kaynaşmasını artırma" ve "toplumsal barışa katkıda bulunma" amaçlarına ulaşmaktan henüz çok uzak. Bu hedeflerin elde edilmesi, yasanın kamu görevlilerinin vicdanına sinmesi ve vatandaşlarda güven uyandırması ile mümkün olabilir. Bu ise, öncelikle, hükümetin kendi çıkardığı yasayı kamuoyu önünde kuşkuya yer bırakmayacak şekilde sahiplenmesiyle sağlanabilir. Özellikle Başbakan'ın Tazminat Yasası'nın devletin geçmişte yaptığı hataları telafi etmeyi amaçladığını ilan etmesi, hem mağdurların hükümetin yasanın gerçek amacı konusundaki samimiyetine inanmasına hem de uygulamadaki sorunların giderilmesine büyük katkıda bulunacaktır.

TESEV Araştırma Grubu, Ekim 2005 tarihli raporunda, yasada bir dizi değişiklik yapılmasını önermişti. Bunların arasında, manevi tazminatın verilmesi, ölüm ve yaralanmalarda ödenen tazminatların, mağdurun öznel koşulları dikkate alınarak belirlenmesi ve komisyonlarda sivil toplum temsilcilerinin sayısının artırılması yer alıyordu. Ancak, yasaya başvuru süresinin dolmasına altı ay kala, bu değişikliklerin yapılması gerçekçi olmayabilir. O nedenle, bu eksiklikleri bir kez daha vurgulamak gerekirken birlikte, öncelikle uygulamanın iyileştirilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı'nın acil olarak bir dizi önlem alması gerekiyor.

Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından 19 ay geçmiş olmasına rağmen, Mayıs 2006 itibarı ile başvuruların ancak yüzde 14 kadarı sonuçlandırılmış durumda. Üstelik, uygulamada Türkiye genelinde kaygı verici farklılıklar mevcut. Bunun en büyük nedeni, illerdeki yetkililerin yasa kapsamı ve uygulanışı konusunda farklı görüşlere sahip olmaları. Yasaların yürütme üzerinde bağlayıcı olduğu bir hukuk devletinde, uygulamadaki bu yavaşlık ve tutarsızlık, vatandaşların devlete güvenini pekiştirmeyeceği gibi hukukun üstünlüğü ilkesi ile de çelişir. Öte yandan, aslında bir nevi yargı görevi gören komisyon üyelerine hâkimlere tanınan güvencenin tanınmamış olması, bu üyeleri devleti zarara sokmaları durumunda bu zararların ileride kendilerine rücu edilmesi tehlikesi ile karşı karşıya bırakıyor. Bu ise, özlük hakları İçişleri Bakanlığı'nın takdirine bağlı olan komisyon üyelerinin uygulamada direnç göstermelerini anlaşılır kılıyor.

Bu nedenlerle, hükümet bir an önce yasa maddelerinin amaç ve içeriğini tek tek tartışan ve bugüne dek komisyonlarca İçişleri Bakanlığı'na iletilen soruların yanıtlarını içeren açıklayıcı bir not hazırlayarak komisyonlara göndermelidir. Bu notta özellikle, komisyonların yönetmelikte yapılan değişiklik gereği bilgi-belge konusunda esnek davranmaları ve jandarmadan aldıkları bilgileri belirleyici delil olarak değerlendirmemeleri gerektiği belirtilmeli; komisyonları bağlayıcı net kriterler getirilmelidir. Yine, keşiflerin uzman kişiler tarafından yapılması sağlanmalı ve keşif bedelleri için hakkaniyetli bir standart belirlenmelidir. Aynı amaçla, ülke genelindeki komisyon üyeleri ile daha sık toplanılarak uygulamadaki sorunlar birlikte tartışılmalı ve karara bağlanmalıdır. Bu toplantılarda, İçişleri Bakanlığı'nın üst düzey yetkililerinin hükümetin arkalarında olduğu mesajını net olarak iletmesi, rücu endişesi güden komisyon üyelerinin dirençlerinin kırılması açısından önemli olacaktır.

Toplumsal barışın sağlanmasında devlet ile vatandaşlar arasında köprü görevi gören STK'lara ve avukatlara da büyük rol düşmekte. OHAL'in bölgedeki belki de en olumsuz sonuçlarından biri, devlet ile halk arasında oluşan karşılıklı güvensizlik ve şüpheye dayalı ilişki. Avukatların bu durumu ve komisyon üyelerinin rücu tehdidinin gölgesinde görev yaptıklarını göz önünde tutarak, süreci suistimal etmekten kaçınmaları ve müvekkillerini bu yönde telkin etmeleri gerekiyor. Bu bağlamda, Türkiye Barolar Birliği ve bölge barolarına da, Tazminat Yasası'na başvurularda vekâlet alan üyelerinin mesleki etik kuralları çerçevesinde hareket etmelerini sağlamak ve yasayı suistimal eden avukatları takibe almak konusunda büyük görev düşüyor.

Ayrıca, ülke genelinde bugüne dek verilen ret kararlarını denetlemek ve bir nevi temyiz görevi görmek üzere bir üst idari mercinin oluşturulması ve haksız yere reddedilen başvuruların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Başvuruları reddedildiği veya önerilen tazminat miktarlarını yetersiz buldukları için yargı yoluna başvurmak isteyen mağdurların bu haktan yararlanabilmeleri için ise, Tazminat Yasası'na özel bir düzenleme yapılarak idari mahkeme harçlarından muafiyet ve adli yardım sağlanması da düşünülmelidir. Bu adımların atılması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *İçyer* kararından sonra artan bir gereklilik arz ediyor.

Başvuruların değerlendirilme sürecinin hızlandırılması için ayrıca, komisyonların sayısının artırılması; profesyonel bir yapıya kavuşturulması; mali, personel ve lojistik eksikliklerinin giderilmesi büyük önem taşıyor. Ancak, başvuruların bir an önce sonuca bağlanması tek amaç olmamalıdır. Uygulamanın hızlı işlemesi kuşkusuz önemli bir kaygı olsa da, daha önemli olan başvuruların hakkaniyete uygun olarak değerlendirilmesidir. Bu nedenle, yasada başvuruların değerlendirilmesi için öngörülen iki yıllık sürenin, yasanın Ekim 2005’de yürürlüğe girdiği ve hemen ardından bastıran kış nedeniyle keşiflerin ancak 2005’in bahar aylarında başladığı göz önünde bulundurularak, daha gerçekçi bir tarihe kadar uzatılması, komisyonların üzerindeki mevcut siyasi baskıyı rahatlatacaktır.

6. RUHSAL VE TOPLUMSAL REHABİLİTASYON

Türkiye’de yerinden edilme, toplumsal ve ruhsal olarak da travmatik bir olgudur. Zorunlu göç mağduru kişiler, silahlı çatışma, işkence, fiziksel ya da cinsel şiddet, tecavüz, ölüm tehdidi, yakın kaybı gibi travmatik yaşantılara maruz kalmış olabilir. Geçmişin travmatik ya da acı veren yönlerinin yanı sıra, yerinden edilme sonucu oluşan geleceğe dönük belirsizlikler; umutsuzluk, güven kaybı, yalnızlık, şüphecilik gibi pek çok olumsuz duygunun yerleşmesini kolaylaştırabilir.

Dolayısıyla yerinden edilme; yarattığı etkiler bakımından insan elinden çıkan bir afettir ve bu hâliyle bir halk sağlığı sorunudur. Bu nedenle, psiko-sosyal ve sağlık sorunlarının çözümü için on yılları kapsayan ve sadece sağlık disiplini değil farklı disiplin ve sektörleri de içine alan sürdürülebilir ve kalıcı program ve uygulamalara gereksinim var. Bu alanda, toplum temelli yaklaşımlar uygulanmalıdır. O yüzden, devlet, STK’lar, yerinden edilen kişiler ve halkın bir arada çalışabilecekleri ortak zeminler yaratılması gereklidir.

Göç alan ve göç veren yerlerin sağlık ve ruh sağlığı eğitim, bilgi ve donanım kapasiteleri geliştirilmelidir. Örneğin, sağlıkçılara yerinden edilme sorunu ve yerinden edilmiş kişilerin sağlık ve ruhsal sorunlarıyla ilgili eğitim verilmelidir. Yerinden edilmiş kişilerin sağlık hizmetlerine ulaşmaları için önlemler alınmalıdır. Bu amaçla, bir yandan kent merkezlerinde zorunlu göç mağdurlarının yaşadıkları bölgelerdeki birinci basamak kamu sağlık kuruluşları ile çalışanlarının sayısı artırılmalı, bir yandan da geri dönüşün başladığı kırsal yerleşim merkezlerine sağlık hizmetleri ulaştırılmalıdır. Bunların yanı sıra, yerinden edilen kişilerin sosyal güvence kapsamına alınması, sağlık hizmetlerine ulaşımı kolaylaştıracak önlemler arasında yer alabilir.

Yukarıda önerilen adımların bir kısmı ülke çapında sağlık politikasında değişimleri gerektirirken, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde ve göç alan kent merkezlerinde ivedilikle alınması gereken önlemler de var. Mevcut toplum merkezlerinin sayısını artırmak ve eşgüdümlü çalışmalarını sağlamak bunların başında geliyor. Bu merkezlerin yörelerindeki sağlık ocakları ile yakın ilişkilerinin olması önemli. Toplum merkezlerinde sosyal hizmet uzmanlarının yanı sıra, sağlıkçılar ve psikolojik danışmanlar görev almalı ve bu birimlerin STK-devlet işbirliği içinde ve katılımcı şekilde çalışması sağlanmalı. Toplum merkezlerinde ruhsal ve sosyal

danışmanlık hizmetleri ve temel sağlık bilgileri eğitimi verilebilir. Bu merkezler oluşturulacak psiko-sosyal programların başlatılması ve sürdürülmesine katkıda bulunabilirler. Ayrıca madde bağımlılığı, sokak çocuklarının ve sokakta çalışan çocukların rehabilitasyonu ve kadın çalışmaları gibi konularda danışmanlık hizmetleri ve katılımcı etkinlikler düzenlenebilir. Ruh sağlığı ve halk sağlığı konularında etkin biçimde hizmet verilebilmesi ve hem toplum merkezlerinde hem de sağlık kurumlarında sıklıkla karşılaşılan dil engelinin aşılabilmesi için, sağlık sorunlarının Kürtçe ifade edilebilmesine yönelik yöntemler geliştirilmelidir.

Aslında, rehabilitasyon kavramıyla sadece yerinden edilmenin yarattığı ruhsal travmaların etkilerinin giderilmesi değil, daha genelde toplumsal rehabilitasyon kastediliyor. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğunun ve anayasada belirlenen "sosyal risk" ilkesinin hatırlanması gerekir. Yerinden edilen kişiler, yıllar boyunca aile ve akrabalık ilişkileri gibi toplumsal dayanışma ağları dışında kendilerine yardım edecek bir merci bulamadılar. Çoğu aile, karşılaştıkları maddi zorluklara rağmen yerleştikleri yörelerde onurlu bir yaşam kurma mücadelesini elden bırakmadı. Ancak, zaten neo-liberal ekonomik politikalar sonucu yıpranmakta olan geleneksel dayanışma ağları, zorunlu göçün yükünü taşıyamaz hale geldi. Yerinden edilme olgusunun; geçim için çocuk emeğinin yaygın şekilde seferber edilmesi gibi, aslında nedenleri çok daha derinlerde aranması gereken bazı olumsuz toplumsal süreçleri beslediği aşikârdır. TESEV Araştırma Grubu, bütün bu toplumsal sorunların önüne geçilmesi ve bu sorunlardan mağdur olan kişilerin ve grupların rehabilitasyonu konusunda en büyük sorumluluğun, sosyal hukuk devleti ilkesi gereğince devlete ait olduğuna inanıyor. Bu bağlamda, zorunlu göç sorununun çözümü için toplumun geneline de büyük bir görev düşmektedir.

7. TOPLUMSAL MUTABAKAT

Yukarıda sözü edilen öneriler hayata geçirilse bile, bölgede güvenlik durumunun kötüleşmesi veya çatışmalı ortama geri dönülmesi durumunda söz konusu siyasetler etkin şekilde uygulanamayabilir. Ayrıca, sadece sosyo-ekonomik projeler, maddi zararların giderimi ve toplumsal ve ruhsal rehabilitasyon alanlarındaki adımlarla yetinilmesi, yerinden edilen kişilerle devlet kurumları arasında karşılıklı güvenin sağlanması ve adalet duygusunun yeniden tesis edilmesi için yeterli olmayabilir.

Dolayısıyla, Türkiye'de yerinden edilme sorununun çözümü için atılmakta olan adımların kalıcı ve sürdürülebilir kılınması için, çatışmalı dönemin tamamen geride bırakılması ve toplumsal mutabakatın sağlanması da önem taşıyor. Bu amaçla, bölgede güvenlik koşullarının iyileşmesi ile PKK üyelerinin ve köy korucularının silahsızlandırılması ve topluma yeniden kazandırılması gerekiyor.

Toplumsal mutabakatın sağlanması, kuşkusuz uzun ve zorlu bir süreç olacaktır. Ancak hedefe ulaşmak zor olsa da, bu alandaki çalışmaların bir an önce başlaması gerekiyor. Atılacak adımların başlıcaları, OHAL döneminde bölgede yaşanan köy boşaltmalarının anayasal hakların ihlâli niteliğinde olduğunun hükümet tarafından açıkça kabul edilmesi; yerinden

edilme sürecinde meydana gelen ve devletin sorumlu olduğu insan hakları ihlallerinin yine hükümet tarafından kamuoyu önünde kabullenilmesi; aynı dönemde güvenlik güçleri ve korucuların işlediği hak ihlallerinin ortaya çıkarılması ve hukuken mümkün ise faillerin yargı önüne getirilmesi; bölgede çatışmalı dönemde oluşan toplumsal husumetlerin giderilmesi için kamu kurumları ile insan hakları ve yerinden edilmiş kişiler hakkında faaliyet yürüten STK'ların işbirliği yapmaları; örgüt üyeleri silahsızlandırıldıktan sonra bunların arasında suç işlememiş olanların topluma kazandırılmalarının önünün açılması için yasal bir düzenlemenin uygulanabilirliğinin incelenmesi ve korucuların da silahsızlandırıldıktan sonra güvenlik ve eğitim haricindeki sektörlerde yeniden istihdamı için projeler üretilmesi şeklinde sıralanabilir.

Son olarak, STK'ların da toplumsal mutabakat sürecine eklenmesi gerektiğinin altı çizilmeli. STK'lar, sorun alanlarının tanımlanmasında, yerel yönetimler ve devlet kurumları ile işbirliği kurmada ve yerinden edilen kişileri temsil etme konusunda önemli roller oynayabilirler. Genelde yerinden edilme sorununun çözülmesi ve özelde geri dönüş için gerekli ortamın hazırlanmasında en etkili çalışmalar; devlet, mağdurlar, bölge halkı, faaliyet alanları yerinden edilmiş kişileri içeren STK'lar ve uluslararası kuruluşların ortak ve katılımcı bir ortamda bir araya gelmesiyle ortaya çıkabilir. O nedenle, yerinden edilmenin yarattığı çeşitli sorunların katılımcı bir şekilde tartışılabileceği çalıştaylar ve toplantılar düzenlenmeye devam edilmelidir.

Bu bölümde dile getirilen bütün önerilerin hayata geçirilebilmesi için geniş çaplı bir finansman ihtiyacı olduğu şüphe götürmez. Dolayısıyla, yukarıda tartışılan çözüm önerileri doğrultusunda projeler geliştirilmesi ve uygulanabilmesi için, BM, AB ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgüt ve kuruluşların da hükümetin ve yerinden edilenlere yönelik faaliyet gösteren STK'ların çabalarına hem bilgi aktarımı hem de maddi açıdan katkı sağlamaları gerekiyor.

TÜRKİYE’DE ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLME SORUNU: ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

A. Yerinden Edilmiş Kişilerin Sorunlarının Belirlenmesi:

- Tazminat Yasası ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) dahil, yerinden edilme sorununun çözümüne yönelik bütün mevzuatta yer alan hedef kitle tanımları, Yol Göstergici İlkeler’deki ülke içinde yerinden olmuş kişi tanımı ile uyumlu hâle getirilmeli.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün (HÜNEE) gerçekleştirdiği “Türkiye’de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması” (TGYONA) kapsamında yapılan anketin soru kâğıdında yer alan tüm sorulara ilişkin bulgular ivedilikle kamuoyuna açıklanmalı; verilere ‘gizli’ kaydı konulmamalı; araştırma raporunda yer almayan bilgiler bilgi edinme hakkı çerçevesinde talep edilebilmeli.
- Yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını ve ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla, konuyla ilgili çalışan sivil toplum kuruluşları (STK’lar), kamu kurumları ve üniversiteler tarafından başka çalışmalar yapılması özendirilmeli.

B. Hükümet Politikaları:

- Bakanlar Kurulu’nun Ağustos 2005’te kabul ettiği “Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler” başlıklı prensip kararında yer alan ilkeler, hükümet tarafından samimiyetle uygulanmalı.
- Hükümet politikasını belirleyen bir ‘Çerçeve Metin’ niteliği taşıyan bu prensip kararındaki eksiklikler, konuyla ilgili çalışan ve/veya yerinden edilmiş kişileri temsil eden STK’ların görüşleri ışığında giderilmeli.
- Çerçeve Metne uygun olarak, hem geri dönen/dönmek isteyen yerinden edilmiş kişilerin, hem de kentlerde kalanların sorunlarının çözümüne yönelik bir eylem planı ivedilikle hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalı.
- Bu eylem planının hazırlanması sürecinde yerinden edilmiş kişilere yönelik faaliyet gösteren STK’lar ile işbirliği yapılmalı.

C. Geri Dönüş:

- Çerçeve Metin’de taahhüt edildiği gibi, gönüllülük temelinde geri dönüşlerin devam etmesi için gereken önlemler alınmalı.

- Bu amaçla, KDRP güçlendirilmeli, etkin şekilde uygulanmalı ve ayrımcılık olmadan yerinden edilmiş bütün kişilerin projeden yararlanabilmesi sağlanmalı.
- Ayrıca, geri dönüşleri desteklemek için kırsal bölgelerde elektrik, su ve yol gibi altyapı çalışmaları hızlandırılmalı; tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için programlar oluşturulmalı ve uygulamaya konulmalı. Kırsal yoksulluğu azaltıcı tedbirler alınmalı.
- Huzur ve güvenlik içinde geri dönüşlerin sağlanması açısından, silahlı örgüt üyeleri, korucular ve köylüler arasındaki husumetlerin giderilmesi için kamu kurumları ve konuyla ilgili STK'ların işbirliğiyle adımlar atılmalı.
- Geçici köy koruculuğu kaldırılmalı.
- Geri dönüşlerin yaşandığı bölgelerde kara mayınlarının ve patlamamış mühimmatın haritalanması, işaretlenmesi, temizlenmesi ve mağdurların rehabilitasyonu için çalışmalar ivedilikle başlatılmalı. Bu konuda Türkçe ve Kürtçe bilinç yükseltme çalışmaları yapılmalı.
- Geri dönüş yapılan kırsal yerleşimlere sağlık hizmetleri ulaştırılmalı ve ilköğretim okulları yeniden öğretime başlamalı.
- Yerinden edilmeleri sonrasında yurtdışında yaşamaya başlayan kişilerin geri dönüş hakkında yararlanması ve bunlardan mülteci statüsü almamış olanların bu konudaki devlet yardımlarından yararlanmaları sağlanmalı.

D. Kentsel Sorunlar:

- Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki il ve ilçe merkezleri ile batı ve güneydeki kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunları ivedilikle ele alınmalı.
- Bu amaçla, yerinden edilmiş kişilere yönelik istihdam artırıcı ve toplumsal hayata entegrasyonu kolaylaştırıcı projeler geliştirilmeli; küçük işletmelere yönelik kredi programları geliştirilmeli; mikro kredi programları yaygınlaştırılmalı.
- Özellikle kadınların, çocukların ve gençlerin yaygın ve örgün eğitime ulaşabilmeleri sağlanmalı.
- Aile geçimi için çocuk emeğinin kullanılmasını önlemek amacıyla yerinden edilmiş nüfus içinde yaygın olan kentsel yoksulluğu azaltıcı önlemler alınmalı.
- Bu bağlamda, özellikle yerinden edilmiş kişileri hedefleyen sosyal yardım programları oluşturulmalı; mevcut sosyal yardım programlarına erişim kolaylaştırılmalı ve kalıcılaştırılmalı; yerinden edilmiş yoksul aileler için koşullu olmayan nakit transferi programları geliştirilmeli.

- Yerinden edilmiş kişilerin toplumsal hayatta karşılaştıkları ayrımcılığın engellenmesi için toplumsal bilinç yükseltme çalışmaları yapılmalı. Çalışma hayatı ve eğitim gibi ayrımcılığın yasalara aykırı olduğu alanlarda, bu türden uygulamalara karşı cezai müeyyideler uygulanmalı.

E. Zararların Tazmini:

- Hükümet yasanın önemini ve amacını kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna anlatmalı. Yasa ile geçmişte yapılan hak ihlallerinin tazmin edilerek toplumsal barışın sağlanmasının amaçlandığı hükümetin üst düzey yetkilileri tarafından vurgulanmalı.
- Yurtdışında yaşayan yerinden edilmiş kişilerin yasa hakkında bilgilendirilmesi sağlanmalı ve yasaya başvuruları kolaylaştırılmalı.
- Yasanın, Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu hâle getirilerek bütün mağdurları kapsamı amacıyla; 1'inci ve 2'nci maddelerine "çatışma ortamı nedeniyle zarar gören" ifadesi eklenmeli ve kapsamı 1984'den başlatılmalı.
- Manevi zararların karşılanması için tazminat öngörülmesi.
- Ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda ödenen tazminatların olayın ve mağdurun koşulları ışığında komisyonlar tarafından belirlenmesi sağlanmalı.
- Mevcut düzenlemede iki yıl olan başvuruların değerlendirme süresi, uygulamanın geç başlamış olması ve uygulamadaki sorunlar göz önünde tutularak daha gerçekçi bir süreye çıkarılmalı.
- Uygulamada birliğin sağlanması ve hükümetin yasanın arkasında olduğunu göstermesi amacıyla acilen, her bir yasa maddesinin nasıl uygulanması gerektiğine dair bağlayıcı ve net bir 'açıklayıcı not' hazırlanarak zarar tespit komisyonlarına gönderilmeli.
- Bu notta özellikle, keşiflerin uzmanlarca bakanlıkça belirlenen usule göre yapılması gerektiği vurgulanmalı ve keşif bedellerinde hakkaniyetli bir standart getirilmeli.
- Aynı notta, komisyonların bilgi-belge konusunda esnek davranmaları ve jandarmadan aldıkları bilgileri belirleyici delil olarak değerlendirmemeleri gerektiği belirtilmeli.
- İçişleri Bakanlığı, ülke genelindeki komisyon üyelerini daha sık bir araya getirerek sorunların örneklerle tartışıldığı katılımcı eğitim toplantıları düzenlemeli.
- Bu toplantılarda, komisyon üyelerinin rücu tehlikesi nedeniyle duydukları endişeleri giderici siyasi mesajlar verilmeli.
- Ret kararlarının değerlendirilmesi için bir üst idari merci oluşturulmalı; haksız yere reddedilen başvuruların komisyonlarca yeniden değerlendirilmesi sağlanmalı.

- Türkiye Barolar Birliği ve bölgedeki barolar, Tazminat Yasası'na başvurularda vekâlet alan üyelerinin mesleki etik kuralları çerçevesinde hareket etmelerini sağlamalı, yasayı suistimal eden avukatları takibe almalı.
- Avukatlar, müvekkillerinin Tazminat Yasası'nı suistimal etmelerini engelleme konusunda titiz davranmalı.
- Yasaya özel bir düzenleme yapılarak, yargıya başvurmayı seçen mağdurların idari mahkeme davalarında harçtan muaf tutulmaları ve adli yardım almaları sağlanmalı.
- Komisyonlar profesyonel bir yapıya kavuşturulmalı, sayıları artırılmalı, çalışma koşulları iyileştirilmeli ve çalışmalarında kullanacakları mali kaynak sağlanmalı. Tazminatların gecikmeksizin ödenmesi için İçişleri Bakanlığı'nca yüksek miktarda ödenek ayrılmalı.
- Komisyonların yapısındaki kamu ağırlığı, STK-kamu dengesi sağlanacak şekilde değiştirilmeli.

F. Ruhsal ve Toplumsal Rehabilitasyon:

- Yerinden edilme, tüm ülkeyi ilgilendiren bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmeli.
- Sorunun çözümü için çeşitli disiplinlerin katkıda bulunduğu toplum temelli uygulamalara yer verilmeli; rehabilitasyon alanında atılacak adımların siyasi kararlarla hızlanacağı ve daha verimli bir hâle geleceği göz önünde tutulmalı.
- Yerinden edilmiş kişilerin sağlık ve ruh sağlığı sorunları belirlenmeli.
- Zorunlu göç veren ve alan bölgelerde çalışan sağlıkçılar yerinden edilmiş kişilere özgü sorunlar hakkında eğitilmeli.
- İl ve ilçe merkezlerinde halk sağlığı ve ruhsal rehabilitasyon hizmetleri yaygınlaştırılmalı ve bunlara erişim kolaylaştırılmalı.
- Sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin verilebilmesi için dil engeli aşılabilmeli; bu amaçla, ilgili kurumlarda sağlık sorunlarının Kürtçe ifade edilebilmesini kolaylaştırabilecek yöntemler geliştirilmeli.
- Ruhsal ve toplumsal rehabilitasyon alanlarında hizmet verebilecek toplum merkezlerinin sayıları artırılmalı; bu merkezler STK'ların ve kamu görevlilerinin işbirliğiyle katılımcı bir şekilde çalışmalı.
- Yerinden edilmiş kişilerin sosyal güvence kapsamına alınması için politikalar geliştirilmeli.
- Sorunla ilgili toplumun tüm kesimlerinde bir farkındalık artışı yaratılmalı.

G. Toplumsal Mutabakatın Sağlanmasına Yönelik Adımlar

- Yerinden edilmenin yarattığı sorunların çözülmesi için çatışmaların sona ermesinin beklenmesi gerekmiyor. Ancak, atılan adımların kalıcı ve sürdürülebilir kılınması için, çatışmalı dönemin tamamen geride bırakılması gerektiği unutulmamalı.
- Bölgede güvenlik koşulları iyileştikten sonra PKK üyelerinin ve köy korucularının silahsızlandırılması ve topluma yeniden kazandırılmasının önünün açılması için gerekli düzenlemeler yapılmalı.
- OHAL döneminde yaşanan köy boşaltmalarının bazı anayasal hakları ihlal ettiği hükümet tarafından kabul edilmeli; çatışmalı dönemde yerinden etme sürecinde meydana gelen hak ihlallerinden devletin sorumlu olduğu durumlarda, bu ihlaller hükümet tarafından kamuoyunda kabullenilmeli; aynı dönemde güvenlik güçlerinin ve korucuların işledikleri hak ihlalleri ortaya çıkarılmalı ve hukuken mümkün olduğu durumlarda yargı önüne getirilmeli.

Bu konularda geniş çaplı bir toplumsal diyalog sürdürülmeli; bu sürece devlet kurumlarının yanı sıra insan hakları, yerinden olmuş kişiler ve kadın ve çocuklarla ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'lar ile siyasi partiler ve akademisyenler katılmalı.

TABLÖLAR

TABLO 1: 2005 YILI SONU İTİBARIYLA YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLERİN KITALARA DAĞILIMI

Bölge	Ülke Sayısı	Sayı (milyon)
Afrika	20	12,1
Asya-Pasifik	11	2,8
Amerika	4	4
Avrupa	10	2,7
Orta Doğu	5	2,1
TOPLAM	50	23,7

Kaynak: *Norwegian Refugee Council, 2006*

TABLO 2: 31 ARALIK 2005 İTİBARIYLA TAZMİNAT YASASINA BAŞVURULARIN DURUMU (Seçilmiş iller)

İl adı	Genel Durum				Reddedilme Nedenleri				
	Toplam Başvuru Sayısı	Karar Verilen Toplam Başvuru Sayısı	Zararın Karşılmasına Karar Verilen Toplam Başvuru Sayısı	Reddedilen Toplam Karar Sayısı	5233 Sayılı Kanun Kapsamına Girmeden	Daha önce Tazminat Aldığından	Süre Yönlünden	Bilgi ve Belge Eksikliğinden	Diğer Sebeplerden
ADYAMAN	197	127	21	106	84	18	3	0	1
AĞRI	3.007	154	3	151	6	126	3	0	16
BİNGÖL	13.878	886	392	494	251	207	46	1	9
BİTLİS	8.263	526	346	180	9	148	0	0	23
DIYARBAKIR	31.157	1.974	1.232	742	70	487	2	0	183
ELAZIĞ	3.731	1.364	737	627	300	101	9	203	14
HAKKARİ	21.483	1.216	384	832	29	467	26	303	7
MARDİN	14.516	847	115	732	160	272	223	31	46
MUŞ	7.922	811	204	607	49	68	0	1	469
SİRT	11.631	691	174	517	65	412	36	4	0
TUNCELİ	13.496	826	176	650	195	353	49	10	43
VAN	10.889	552	143	409	75	318	6	1	9
BATMAN	7.901	482	336	146	21	125	0	0	0
ŞIRNAK	22.551	1.415	191	1.224	4	1.184	14	15	7
BURSA	124	11	0	11	2	6	3	0	0
ERZİNCAN	677	180	47	133	38	84	0	0	11
ERZURUM	336	111	13	98	14	82	1	0	1
MERSİN	117	112	43	69	11	56	0	2	0
İSTANBUL	399	279	232	47	35	0	11	1	0
İZMİR	39	39	13	26	14	8	1	0	3
KARS	1.784	143	24	119	15	101	2	0	1
MANİSA	122	4	0	4	0	4	0	0	0
K. MARAŞ	274	145	48	97	57	22	2	15	1
SIVAS	154	83	31	52	1	33	0	0	18
ŞANLIURFA	316	149	34	115	14	46	5	10	40
İĞDİR	1.494	155	55	100	9	78	0	13	0
ÜLKE GENELİNDE TOPLAM	177.416	13.940	5.114	8.826	1.650	5.144	474	634	924

TABLO 3: MAYIS 2006 SONU İTİBARI İLE ÜLKE GENELİNDE TAZMİNAT YASASI'NA BAŞVURULARIN DURUMU*	
TOPLAM BAŞVURU SAYISI	195.463
KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	27.011
ZARARLARIN KARŞILANMASINA KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	11.899
Ölüm	2.364
Yaralanma	832
Sakatlanma	355
Taşınır ve Taşınmaz Mallarla İlgili Zararlar	3.180
Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Zararlar	821
Mal Varlığına Ulaşamamaktan Kaynaklanan Zararlar	4.311
Diğer	36
TOPLAM REDDEDİLEN KARAR SAYISI	15.112
Daha Önce Zararları Karşılanmış Olanlar	5.777
5233 Sayılı Kanun Kapsamına Girmediğinden	4.980
Süre Yönünden	724
Bilgi ve Belge Eksikliğinden	1.213
Diğer	2.418
TALEP EDİLEN ÖDENEK MİKTARI	113.256.430,00 YTL
ÖDENEN MİKTAR	69.606.961,00 YTL

* İçişleri Bakanlığının verilerinden derlenmiştir.

TABLO 4: DİYARBAKIR ZARAR TESPİT KOMİSYON BAŞKANLIĞININ 28.04.2006 TARİHİNE KADAR YAPTIĞI İŞLEMLER*

BAŞVURU SAYISI	35.569
KURULAN DÖRT KOMİSYON TARAFINDAN KARAR VERİLEN BAŞVURU SAYISI	3.797
ZARARLARIN KARŞILANMASINA KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	2.759
UZLAŞMAZLIK (UYUŞMAZLIK)	33
TOPLAM RET KARAR SAYISI	1.003
TOPLAM İSTENEN ÖDENEK	39.200.051,56 YTL
GELEN ÖDENEK	18.601.972,24 YTL
GELECEK ÖDENEK	20.598.079,32 YTL

* Bu liste, Diyarbakır Valiliği tarafından TESEV Araştırma Grubu üyesi Dilek Kurban'a verilmiştir.

TABLO 5: BATMAN ZARAR TESPİT KOMİSYON BAŞKANLIĞI'NIN 14.06.2006 TARİHİNE KADAR YAPTIĞI İŞLEMLER*

BAŞVURU SAYISI	9.699
Ölüm Nedeniyle Yapılan Başvuru Sayısı	694
Sakatlanma Nedeniyle Yapılan Başvuru Sayısı	92
Taşınır-Taşınmaz Mallara Gelen Zararlar Dolayısıyla Yapılan Başvuru Sayısı	8709
Yaralanma Dolayısıyla Yapılan Başvuru Sayısı	204
KURULAN DÖRT KOMİSYON TARAFINDAN KARAR VERİLEN BAŞVURU SAYISI	708
ZARARLARIN KARŞILANMASINA KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	442
UZLAŞMAZLIK (UYUŞMAZLIK)	4
TOPLAM RET KARAR SAYISI	266
Tazminat Aldığı İçin Ret	166
Kapsam Dışı Başvuru Olması Nedeniyle Ret	100
GELEN ÖDENEK	5.491.034,00 YTL
ÖDEMESİ YAPILAN SULHNAME	5.457.294,00 YTL
İMZALANAN SULHNAME	414
ÖDEME SIRASINDA BEKLEYEN TOPLAM DOSYA	80
80 DOSYA İÇİN ÖDENECEK TUTAR	961.573,00 YTL

* Batman Valiliği'nden alınan bilgiler ışığında derlenmiştir.

TABLO 6: ÜLKE GENELİNDE YEŞİL KART SAHİPLİĞİ^a

Ülke Genelinde Toplam Yeşil Kart Sayısı	10.781.536
KDRP İllerindeki ^b Toplam Yeşil Kart Sayısı	3.144.498
KDRP İllerinin Yeşil Kart Sayısı Bakımından Ülke Geneline Oranı	%29

- a Bu tablo, Sağlık Bakanlığı'nın "Yeşil Kart Kayıtlılarının İllere Göre Dağılımı" tablosuna göre düzenlenmiştir. Bkz. <http://tdms.saglik.gov.tr/ojspdemos/ykbs/ykbs_ilaktif.jsp>.
- b KDRP kapsamındaki iller şunlardır: Bingöl, Hakkâri, Tunceli, Bitlis, Van, Muş, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Diyarbakır, Batman, Siirt, Mardin, Şırnak.

TABLO 7: ÜLKE GENELİNDE VE KDRP İLLERİNDE YEŞİL KART SAHİPLERİNİN ORANLARI^a

2000 Sayımına göre Türkiye'nin Toplam Nüfusu	67.803.927
Ülke Genelinde Toplam Yeşil Kart Sayısının Toplam Nüfusa Oranı	%16
2000 Sayımına göre KDRP İllerinin Toplam Nüfusu	7.167.344
KDRP İllerinde Toplam Yeşil Kart Sayısının Toplam Nüfusa Oranı	%44
KDRP illerinin Nüfusunun Toplam Türkiye Nüfusuna Oranı	%10,6

- a Bu tablo, 22 Ekim 2000 tarihinde uygulanan Genel Nüfus Sayımı'nın sonuçları (<www.tuik.gov.tr>) ile Sağlık Bakanlığı web sitesinden alınan Yeşil Kart kayıtlarına ilişkin veriler kullanılarak düzenlenmiştir. Bkz. <http://tdms.saglik.gov.tr/ojspdemos/ykbs/ykbs_ilaktif.jsp>.
- b KDRP kapsamındaki iller şunlardır: Bingöl, Hakkâri, Tunceli, Bitlis, Van, Muş, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Diyarbakır, Batman, Siirt, Mardin, Şırnak.

TABLO 8: 2004 YILI DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ ÖDEMELERİ AÇISINDAN KDRP İLLERİ VE TÜRKİYE GENELİNİN KARŞILAŞTIRILMASI^a

	KDRP İlleri				Türkiye Toplamı	KDRP İllerinin Türkiye Geneline Oranı
	Şubat	Mart	Nisan	Toplam		
Çiftçi Sayısı	197.866	63.807	35.384	297.077	2.731.699	%11
Desteklenen Alan (Da)	15.349.027	4.539.981	3.380.681	23.269.689	165.387.545	%14
Desteklenen Miktar (YTL)	153.490.270	45.399.810	33.806.810	372.315.029	2.646.200.728	%14

- a Doğrudan Gelir Desteği, 2004 yılı uygulamalarında dekar başına ödenecek olan 16 YTL'lik miktardan 10 YTL'lik kısmı ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alınarak üç grup hâlinde ödenmiştir. Buna göre, bu tabloda gösterilen KDRP illeri için Şubat-Mart-Nisan ayları için desteklenen miktarlar, dekar başına 10 YTL olarak hesaplanmıştır. Ancak, KDRP illeri ve Türkiye'de toplam olarak desteklenen miktarlar, 2006 yılında gerçekleştirilmesi planlanan dekar başına 6YTL'lik ödemeyi de kapsayacak şekilde hesaplanmıştır. Bkz. <<http://www.tugem.gov.tr/tugemweb/dgdvecks.html>>; <http://www.tarim.gov.tr/arayuz/9/icerik.asp?efl=desteklemeler/Tugem_destekleme/destek.htm&curdir=\desteklemeler/Tugem_destekleme&fl=dgd2004_nisanweb.htm>.

TABLO 9: HAKKÂRİ ZARAR TESPİT KOMİSYON BAŞKANLIĞI'NIN 31.01.2006 TARİHİNE KADAR YAPTIĞI İŞLEMLER*	
BAŞVURU SAYISI	21.597
KURULAN İKİ KOMİSYON TARAFINDAN KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	1.325
ZARARLARIN KARŞILANMASINA KARAR VERİLEN TOPLAM BAŞVURU SAYISI	481
TOPLAM RET KARAR SAYISI	844
Bilgi ve Belge Eksikliği Nedeniyle	309
SULHNAME GÖNDERİLEN BAŞVURU SAYISI	357
ÖNERİLEN TAZMİNAT TUTARI	4.186.500,00 YTL
İMZALANAN SULHNAME SAYISI	293
SULHNAMELERDE ÖNGÖRÜLEN TAZMİNATLARIN TOPLAM MİKTARI	3.906.000,00 YTL
ÖDEMESİ YAPILMIŞ OLAN SULHNAME SAYISI	160
YAPILAN ÖDEMELERİN TOPLAMI	1.109.502,00 YTL
GELEN ÖDENEK	1.121.750,00 YTL
GELECEK ÖDENEK	2.785.496,00 YTL

* Bu tablo, Hakkâri Valiliği'nden alınan bilgiler ışığında derlenmiştir.

EKLER

RAPORUN SÖYLEMEDİKLERİ*

HÜ Nüfus Etüdüleri Enstitüsü ile DPT'nin gerçekleştirdiği ' Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması', yersiz yurtsuz kalmada devletin kusuru olmadığı anlayışını çürütüyor

12/01/2007

DİLEK KURBAN

Türkiye'de "zorunlu ve zorla" göç sorununu yakından takip eden akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşları ile uluslararası kuruluşların merakla beklediği rapor nihayet açıklandı. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün (HÜNEE), Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) koordinatörlüğü altında Temmuz 2004-Haziran 2006 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması"nın (TGYONA) sonuçları, aylar süren bir gecikmeden sonra, 6 Aralık'ta kamuoyuna duyuruldu. Türkiye'de 1984 ile 1999 arasında gerçekleşen istem dışı göçün -veya "ülke içinde yerinden edilme"nin- nedenleri, sonuçları ve sayısal boyutu konusunda önemli bulgular içeren bu çalışma, basında hak ettiği yankıyı bulamadı. Bulduğu ölçüde ise, raporun önemi ve içeriği kamuoyuna yeterince yansıtılmadı.

TGYONA ismi, konuyu yakından takip etmeyen ve "yerinden olmuş nüfus"un kime tekabül ettiğini bilmeyenler açısından sıradan bir nüfus araştırmasını çağrıştırabilir. Nitekim, basında çıkan "Türkiye'nin yarısı göçmüş" başlıklı bir haber, bu çalışmayı "nüfus hareketleri üzerine yapılan bir araştırma" olarak betimliyor (Radikal, 7 Aralık). Aslında, HÜNEE'nin hazırladığı basın özeti tam da böyle bir haberin yazılmasına zemin yaratıyor. Basın özeti başında raporun amacının "son 20 yılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yerinden olmuş kişilerin sayısal boyutunu tahmin etmek, bunların ... göç nedenlerini ve beklentilerini belirlemek" olduğu belirtiliyor. Raporun önsözünde daha az yuvarlak ifadeler mevcut: "Terör sonucu oluşan güvenlik sorunları... nedeniyle yerlerinden olmuş nüfusun sayısı konusunda kamu kuruluşlarının verileri ile uluslararası kuruluşların, konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının tahminleri birbirinden çok farklıdır ve tartışmalıdır" ve TGYONA'nın amacı, sorunların boyutu ve nedenlerini doğru saptamaktır.

Demek ki, elimizde genel bir nüfus araştırması değil, sancılı bir siyasi dönemde, belirli bir bölge ve zaman diliminde gerçekleşen istem dışı yer değiştirme hareketine yönelik "özel" bir çalışma var. Rapor, yıllardır devlet ve sivil toplum tarafından farklı cevaplandırılan iki soruya yanıt veriyor: 1) Kaç kişi, 2) neden ve kimler tarafından yerlerinden edildi? Yer sınırlaması, her iki soruyu da bu yazıda yanıtlamayı mümkün kılmıyor. O nedenle, bu yazıda ikinci soruyu ele alıp birinci sorunun yanıtını ve raporun diğer bulgularını başka bir yazıda değerlendirelim.

---

* Hacettepe Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması ile ilgili bu makale 31 Aralık 2006 tarihinde Radikal 2'de yayımlanmıştır.

TAZMİNAT YASASI

Ancak önce, yasa koyucuların ivedilikle dikkate alması gereken bir bulguya değinelim. Rapora göre, yerinden edilmiş kişilerin yüzde 46,6'sı, Temmuz 2004'te kendileri için çıkarılmış olan 5233 sayılı Terör ve Terörden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun'dan (Tazminat Yasası) haberdar değil. Yani, yasanın yürürlüğe girmesinin üzerinden iki yıl geçmesine rağmen, hak sahiplerinin yaklaşık yarısı yasanın varlığından bihaber. Dolayısıyla, üyesi olduğum TESEV Yerinden Edilme Araştırma Grubu'nun 2005'te saptamış olduğu gibi, hükümet yasanın duyurulması konusunda üzerine düşeni yapmamış. Üstelik, yasaya başvuru için son tarih 3 Ocak 2007! HÜNEE raporu, bahar aylarından bu yana DPT'nin elinde olduğuna ve İçişleri Bakanlığı bu veriden haberdar olduğuna göre, yasaya başvuru süresi neden uzatılmadı? Üstelik henüz 13 Aralık'ta -yani, raporun açıklanmasından bir hafta sonra- yapılan bir yasa değişikliği ile başvuruları değerlendirme süresi bir yıl uzatılmışken. Yasanın yürürlükte olduğu iki sene boyunca başvuruların ancak yüzde 20'sini değerlendiren ve görevini hakkıyla yapmamış olan devlet, kendisine ikinci bir hak tanıyor. Ancak, yasadaki bihaber olan mağdurlara benzer bir hak vermiyor. Ayrıca, hak sahiplerinin yarısı neden hâlâ yasayı duymamış? Demek ki, Ekim 2005 tarihli ilk raporumuzda yaptığımız öneri geçerliğini koruyor: Tazminat Yasası'na başvuru süresi bir sene daha uzatılmalı ve hükümet bu kez üzerine düşeni yaparak yasayı kapsamlı bir iletişim kampanyası ile bütün hak sahiplerine erişecek şekilde duyurmalı. Belki TRT'nin pek rağbet görmeyen Kürtçe haber bültenleri bu vesile ile işlevsel hale getirilir ve mağdurların yasadaki Roj TV yerine kendi devlet televizyonlarından haberdar olmaları sağlanmış olur.

Yazının başında sorduğumuz ikinci soruya dönecek olursak, "Güvenlik nedenleriyle göç eden nüfus" kim? Bu nüfus, 1984-1999 yıllarında Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki silahlı çatışma ortamında, büyük çoğunluğu jandarma ve korucular tarafından köylerinden silah zoruyla çıkartılan, bir kısmı PKK tarafından göçe zorlanan, bir kısmı da yaşadıkları can korkusu ve geçim sıkıntısı nedeniyle göçmek zorunda kalan Türkiye'nin Kürt (ve az sayıda da olsa Yezidi, Arap vd.) vatandaşlarından oluşuyor. Bu saptama, gerek TBMM Göç Araştırma Komisyonu'nun 1998 tarihli raporunda gerekse insan hakları kuruluşlarının raporlarında mevcut. TESEV Yerinden Edilme Araştırma Grubu olarak yaptığımız saha çalışmaları da bunu doğruluyor. TGYONA raporu, benzer bir tanıımı daha dolaylı ve üstü kapalı olarak ve birçok yerde "Kürt" kelimesini telaffuz etmeden yapıyor. Rapora göre bu nüfus, "güvenlik sorunları ve terör nedeniyle çok sayıda köy ve mezranın boşaltılmasıyla" (s.5) veya "can ve mal güvenliğine ilişkin kaygı, güvenlik kuvvetlerinin küçük yerleşim yerlerinde yaşayanların güç coğrafi koşullar gibi nedenlerle güvenliğini sağlamakta zorlanmaları nedeniyle bu tür yerleşim yerlerinin boşaltılması talebi, terör örgütüne katılma baskısı, korucu olunması yönündeki talep, denetimli gıda geçişi ve can ve mal güvenliğinin sağlanmasında ortaya çıkabilecek sorunlar nedeniyle yayla yaşağının olması" nedeniyle (s.55) yerinden olmuş.

ÖZNE KİM?

TYGONA'nın tanımında ilk göze çarpan, öznesizlik. Terör örgütüne katılma baskısı herhalde söz konusu terör örgütü tarafından yapılmış olmalı. Peki, yerleşim yerlerinin boşaltılmasını ve korucu olunmasını "talep" eden kim? Ya denetimli gıda geçişini ve yayla yaşağını uygulayan? Toplantıda HÜNEE yetkililerinin bu sorulara verdiği yanıt, "güvenlik görevlilerinin ve korucuların ayrılma talebi" oldu. Raporun bir başka bulgusuna göre, yerinden edilen kişilerin yaklaşık yarısına, "göç öncesinde göçe ilişkin" sözlü bildirim yapılmış (s.78). Bildirimi yapan kim? Raporda bu da belirtilmiyor. HÜNEE yetkilileri, bir soru üzerine, bildirim "çok büyük bölümünün güvenlik görevlileri tarafından" yapıldığını belirtti. Kelimeleri seçilmiş temkinli bir dille yazılan 142 sayfalık raporun dikkatli bir okuması, göçe ilişkin önemli başka bulguları da gün ışığına çıkarıyor. Rapora ek olarak yer alan "niteliksel çalışmanın özet bulguları"na göre, "korucu olmak istememe ve köyün boşaltılmasına yönelik talepler, görüşmelerin pek çoğunda köyün terk edilmesindeki en önemli nedenler arasında belirtilmiştir" (s.129). Bu ekte, köylerini terk etmeleri "talep edilen" sivil halka tanınan süre hakkında ipuçları da mevcut: "Bazen köyün terk edilmesi için bir aya kadar uzayan süreler" verilmiş (s.128).

Satır aralarından bir başka ayrıntı: Halkın "göç kararı" sürecinde "kadınların görüşlerinin alınması... söz konusu olma[mış]" (s.128). Bir yandan sivil halkın güvenlik görevlileri tarafından köylerini terk etmeye zorlandığını, devlet ile PKK arasında kaldığını, geçimini sağlayamaz olduğunu ortaya koyan rapor, diğer yandan sanki ortada göç kararını kendi iradesi ile alabilen bir özne varmışçasına Kürtlerin böylesine hayati bir "karar"ı alırken kadınlara sormadığını söyleyiveriyor. Göçe zorlayan özne belirsizken, göç ettirmeye zorlanan nesne özneleştiriliyor ve kadınlarının görüşlerini yok sayan bir erkek kitlesi olarak betimleniyor.

RAPOR DEVLETİ YALANLIYOR

Neticede, HÜNEE yetkililerinin yanıtlarından, niceliksel araştırma raporunun bütününden ve niteliksel araştırmanın özet bulgularından ortaya bir sonuç çıkıyor. Yarı resmi bir nitelik taşıyan ve İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun belirttiği gibi, hükümet politikalarına rehber olacak bir rapor, güvenlik görevlilerinin köy boşalttığını belgeliyor. Yani, devletin raporu devletin söylemini yalanlıyor. Raporun önemi de işte burada yatıyor. Ancak, fotoğrafın bütününe görmemiz için, güvenlik görevlilerinin "sözlü bildirimleri" nasıl iletildiğini, buna uymayanların başına neler geldiğini, korucu olma "talebi"nin ve buna karşı gelenlerin köylerini boşaltmalarına yönelik "talep"lerin nasıl iletildiğini bilmemiz gerekiyor. Aslında, TESEV Yerinden Edilme Araştırma Grubu'nun ve diğer birçok insan hakları kuruluşunun çalışmaları bu soruların yanıtlarını ortaya koyuyor. Yıllardır biliyoruz ki, yerinden edilenlerin önemli bir kısmı, güvenlik görevlilerinin "korucu ol ya da köyünü terk et" baskısına maruz kaldı. Korucu olmak istemeyenler köylerinden ayrılmaya zorlandı, bu yöndeki "bildirimler" çoğu zaman silah zoruyla yapıldı, köylerin boşaltılması sırasında evler yakıldı, hayvanlar öldürüldü, insanlar gözaltında "kaybedildi" ve faili meçhul cinayetler yaşandı. Bu hak ihlallerinin öznesi, Av-

rupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında saptandığı ve Türkiye hükümetinin bazı dostane çözüm bildirilerinde de kabul ettiği üzere, güvenlik görevlileriydi. Şüphesiz, PKK baskısı nedeniyle köylerinden ayrılmak zorunda kalanlar da oldu. Ancak, Diyarbakır, Batman, Hakkari ve İstanbul'da görüştüğümüz mağdurların tamamına yakını, güvenlik görevlileri tarafından göçe zorlandıklarını veya korucu olma baskısı nedeniyle köylerini terk etmek zorunda kaldıklarını anlattılar.

Peki, bilinen gerçeklerin HÜNEE raporunda yinelenmesi neden bu kadar önemli? Çünkü, son yıllarda mağdurların durumunu iyileştirmeye yönelik atılan olumlu bazı adımlara rağmen devlet, köy boşaltmalarındaki sorumluluğunu hâlâ kabul etmiş değil. Resmi söylem ve veriler, sayıları milyonu bulan vatandaşın yersiz yurtsuz kalmasında devletin kusuru olmadığı anlayışına dayanıyor. Bugüne dek bize anlatılanlar, devletin ürettiği hikâyeler. Oysa bu kez mağdurlar konuştu, onların kendi sesleri, gerçek hikâyeleri yansıdı devletin yaptırdığı raporun bulgularına. Yerinden edilmişlerin anlatıları ilk kez resmi kayda geçti. Şimdi biz, o anlatıları devletin kendi raporundan okuma hakkımızı talep etmeliyiz.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI'NA AÇIK MEKTUP: BİR VATANDAŞLIK HAKKI TALEBİ*

Dilek Kurban

Geçen hafta yine Radikal 2'de yayımlanan bir yazıda, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HÜNEE) Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) talebi üzerine gerçekleştirdiği ve sonuçlarını 6 Aralık'ta kamuoyuna duyurduğu "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması"nı (TGYONA) ele almıştım. Yazıda, basında hak ettiği ilgiyi bulamayan bu önemli araştırmanın, son yirmi yılda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde gerçekleşen zorunlu ve zorla göçe ilişkin iki temel soruya yanıt verdiğine işaret etmiştim: 1) Zorla ve zorunlu olarak yerinden edilen nüfusun sayısal boyutu nedir? 2) Bu nüfus neden ve kimlerce yerinden edildi? Yazıda, öncelikle ikinci soruya yanıt aramış, son derece temkinli, öznesiz ve edilgen bir dille yazılmış raporun bütününe dikkatli bir okumasının resmi söylemin yıllardır kabul etmekten kaçındığı bir gerçeği ortaya serdiğini belirlemiştim. Bu gerçek, güvenlik görevlilerinin büyük çoğunluğu Kürt olan sivil halka korucu olmaları için, rapordaki ifade ile, "talep"te bulunduğu, bu talebe uymayanları ise evlerini boşaltmaya zorladığı idi. Yani, Birleşmiş Milletler'in isteği üzerine devletin gönülsüzce yaptırdığı, nedeni hala tatmin edici bir şekilde açıklanmamış olan aylar süren bir gecikmenin ardından, sivil toplum ve uluslararası kamuoyunun baskısı sonucu açıklattığı yarı-resmi bir rapor, Türkiye'nin belirli bir döneminde ve bölgesinde devletin kendi vatandaşlarını zorla yerinden yurdundan ederek sokakta bıraktığını ortaya koyuyor.

Şimdi, geçen hafta yer darlığı nedeniyle ele alamadığım birinci sorunun yanıtını arayalım. HÜNEE raporunun belki de en çok merak edilen bulgusu, yıllardır devlet ve sivil toplum kuruluşları arasında büyük bir anlaşmazlık konusu olan yerinden edilen nüfusun sayısal boyutuydu. Raporun açıklandığı Ankara'daki toplantıya katılanların birçoğunun gözleri, raporda ve basın özetinde öncelikle bu sorunun yanıtını aradı. HÜNEE araştırmasının başlamasından bu yana belki de Nobel veya Oscar ödülü sonuçlarının yarattığına yakın bir heyecanla beklenen yanıt, yine yeterince bilgi sahibi olmayan muhabirlerin gözünden kaçacak şekilde, basın özetinin en alt sıralarında yer alıyordu: "Göç veren 14 ilin kentsel yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğünün 953.680 ile 1.201.000 arasında olabileceği görülmektedir."

Dolayısıyla, son 20 yılda 950.000 ile 1.200.000 arasında kişi, güvenlik görevlilerinin ve PKK'nın zoruyla veya çatışma ortamı nedeniyle zorunda kalarak topraklarını terk etti ve ülkenin doğusundaki ve batısında kent yoksullarının arasına karıştı. Bu sayı, en başta şunu ifade ediyor: Yıllardır, sivil toplum örgütlerinin ve araştırmacıların tüm itirazlarına rağmen,

---

* Hacettepe Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması ile ilgili bu makale 07 Ocak 2007 tarihinde Radikal 2'de yayımlanmıştır.

ısrarla yerinden “olmuş” kişilerin sayısının 350.000-370.000 civarında olduğunu ileri süren devlet, kamuoyunu bilerek yanlış bilgilendirdi. Bilerek diyorum, çünkü İçişleri Bakanlığı tarafından ileri sürülen resmi rakamlar herhangi bir bilimsel araştırmaya veya veri tabanına dayanmıyordu. İçişleri Bakanlığı’nın rakamları sadece, göç etmeye zorlanan veya göç etmek zorunda kalan, aç, susuz, evsiz, barksız sokakta kalan ve gıda, barınma, giysi gibi acil ihtiyaçlarını karşılamak için çaresizlik içinde kaymakamlık ve valiliklere başvuran mağdurları ifade ediyordu. Raporun bulguları ışığında soralım: Köyü bizatihi devletin güvenlik görevlileri tarafından boşaltılan, yakılan, yıkılan, aileleri, akrabaları, komşuları öldürülen, işkenceye uğrayan, gözaltında kaybedilen Kürt vatandaşların kaçtı, hele ki Olağanüstü Hal (OHAL) döneminin koşullarında aynı devletin kapısını çalmaya cesaret edebilirdi? Bu sorunun yanıtını, Kürt sorununun dinamiklerini ve OHAL döneminde yaşanan hukuksuzluğu bilen herkes gibi, İçişleri Bakanlığı yetkilileri de biliyor(du). Ancak, hala aşıkırı inkara dayanan resmi politika, onları bu soruyu içtenlikle yanıtlayabilmekten alıkoymakta. Bu politika hala, devletin köy boşalttığını reddeder ve yerinden “olmuş” kişilerin PKK baskısıyla veya “kendi istekleriyle” yaşam yerlerinden ayrıldığını öne sürer (üstelik, resmi söylem bu haliyle bile çelişkilidir: bir yandan bu nüfusu tanımlamak için kullanılan yerinden “olmuş” ifadesi, diğer yandan bu kişilerin bazılarının/birçoğunun PKK tarafından köyünden çıkarıldığı iddiası). Herkesin bildiğini inkarda gösterilen bu ısrar o denli ironiktir ki, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, devletin köy boşaltmış olduğunu mümkün olduğunca dolaylı ve üstü kapalı olarak ortaya koyan HÜNEE raporunun tanıtım toplantısında yaptığı konuşmasında bile, “bölücü terör örgütü nedeniyle çok sayıda insanımız köyünü, mezrasını, yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmıştır” demekte, raporun PKK’nın yanısıra güvenlik görevlilerinin de sivil halkı göç etmeye zorladığı bulgusunu görmezden gelmektedir. Eğer “terör örgütü olmasaydı, devlet de bunları yapmak zorunda kalmazdı” demek isteniyorsa, bilinmeli ki, bir hukuk devletinde kamu otoritesi terörizmi vatandaşının anayasal haklarını ihlal etmek için gerekçe olarak gösteremez.

Öznesiz ve edilgen diline, bazı kritik bulguları üstü kapalı biçimde yazmasına ve bulgular ile öneriler arasındaki kopukluğa rağmen, HÜNEE raporu akademisyenlerin, insan hakları savunucularının, sivil toplum kuruluşlarının ve tabii ki devletin göz ardı edemeyeceği, etmemesi gerektiği derecede önemli veriler içeriyor. Örneğin, yerinden edilmiş nüfusun gerçek sayısı resmi rakamların neredeyse üç katı olduğuna göre, geri dönenlere ilişkin resmi veriler de yanlış. Rapor, köylerine dönenlerin oranının İçişleri Bakanlığı’nın ileri sürdüğü gibi üçte bir değil, sadece %11-12 olduğunu gösteriyor (s. 63). Üstelik, yerinden edilenlerin yarısı (% 49.9) geri dönenlere Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) altında verilen devlet yardımlarından haberdar değil. Geri dönenlerin % 88.5’i, devletten bugüne kadar herhangi bir yardım almadığını, % 91.3’ü de beklentilerinin karşılanmadığını belirtmiş. O halde, İçişleri Bakanlığı yetkililerinin TESEV tarafından 4-5 Aralık’ta İstanbul’da düzenlenen uluslararası sempozyumda verdiği bilgilere göre, 2000-2006 arasında KDRP kapsamında yapılan 57 milyon YTL’lik harcamadan kimler yararlandı? Bu harcamaların bir bölümünün altyapı hizmetlerine ayrıldığını biliyoruz. Ya gerisi? Bütçesi, amacı ve kapsamı şeffaf olmayan KDRP yardımları asıl sahiplerine ulaşmadığına göre, kime ulaştı? Demek ki, raporda yerinden

edilenlerin Tazminat Yasası'na ve KDRP'ye başvurmama nedenleri arasında sayılan "kamu kurumlarına güvensizlik," mevcut koşullarda anlaşılmayacak bir durum değil (s. 90).

Geçen haftaki yazıda, Türkiye'nin 1 milyon civarındaki vatandaşının hangi koşullarda göç ettirildiğini ve göç süreci ve sonrasında neler yaşadıklarını öğrenmemiz için mağdurların kendi dillerinden anlattıkları hikayelerin önemine değinmiştim. Ancak, HÜNEE elinde olan bu hikayeleri henüz bizimle paylaşmış değil. TGYONA, yaklaşık 6.000 hanede yapılan anketlere dayanan niceliksel bir çalışma ile 70 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelere dayanan niteliksel bir çalışmadan oluşuyor. Oysa HÜNEE, 6 Aralık'ta kamuoyuna sadece niceliksel çalışmanın bulgularını açıkladı. Bu bulguları açıklama ve anlamlandırma açısından hayati önem taşıyan anket soru formu ve niteliksel çalışmanın bütün bulguları ise hala gizli. HÜNEE yetkilileri, niteliksel araştırmanın ne zaman kamuoyu ile paylaşılacağına dair soruyu "bizden bu kadar" mealinde yanıtlarla geçiştirdi. O halde, aynı soruyu, araştırmanın hamisi olan ve gerek niteliksel gerek niceliksel araştırma raporlarını 2006'nın bahar aylarında teslim almış olan DPT'ye ve araştırmanın siyasi sorumluluğunu taşıyan İçişleri Bakanlığı'na soralım: Niteliksel araştırmanın sonuçlarını ve anket soru kağıdını ne zaman açıklayacaksınız? Zira, bu bilgiler açıklanmadıkça kamuoyu eksik bilgilendirilmiş, HÜNEE raporunun DPT'ye teslim edilmesinden aylar sonra açıklanmış olmasının kafalarda uyandırdığı soru işaretleri de yanıtız kalmış olacak. Her geçen gün daha da iyi fark ediyoruz ki, geçmişiyle yüzleşemeyen bir toplum ilerleyemez. O halde, zorunlu göç ve Kürt sorununun demokratik çözümü için, devletin elinde olan bu çok önemli bilgileri, bu bilgilere erişim hakkı olan vatandaşlarıyla, bizlerle, daha fazla gecikmeksizin paylaşmasını talep edelim.

KAYNAKÇA

- Abu-Nimer, M. (2001) *Reconciliation, Justice and Co-Existence: Theory and Practice*. Lexington Books, Lanham, MD.
- Adelman, H. (2003) "What is the Place of IDP Research in Refugee Studies?" *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 14-15
- Aker, T.A., A.B. Çelik, D. Kurban, T. Ünal ve H.D. Yüksek (2005) *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*. TESEV, İstanbul, <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/zorunlu_goc_rapor.pdf>.
- Aker T.A., B. Ayata, M. Özeren, B. Buran ve A. Bay (2002) "Zorunlu iç göç: Ruhsal ve toplumsal sonuçları." *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 3, 97-103.
- Aker, T.A. (baskıda) "Sağlıkta Eşitsizlik; Ruh Sağlığına Yansımaları ve Ruhsal Travma." *3P Dergisi*.
- Akner, T. ve H. Köylü (2005) "MGK Yoksulluğu Gördü." *Radikal*, 19 Nisan, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=150144>>.
- Aksu, A. (2005) "İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Milletvekili Türkan Miçooğulları'nın yazılı sorusuna verdiği cevap," 14 Haziran, <<http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-6226c.pdf>>.
- Aksu, A. (2003) "İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Milletvekili Mesut Değer'in yazılı sorusuna verdiği cevap," 24 Aralık, <<http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-1471c.pdf>>.
- Akşam* (2005) "İsteddiği Tazminatı Alamayan AIHM'e Başvuruyor," 4 Ağustos.
- Altan, M. (2006) "Ceviz Ağaçları." *Sabah*, 14 Mayıs, <<http://www.sabah.com.tr/cp/yaz1034-20-101-20060514-102.html#>>.
- Altuntaş, B. (2003) *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İletişim, İstanbul.
- Arce, L. T. (1999) "Multidisciplinary Approach to Refugee Women and Their Families: Core Experiences of the Refugees," L. T. Arce (der.), *Psycho-Social Help to War Victims: Women Refugees and Their Families* içinde, International Rehabilitation Council for Torture Victims (IRCT), Copenhagen.
- Ariyaratne, R.A. (2003) "Sri Lanka: On The Edge of Ending Internal Displacement?" *Forced Migration Review* 17, 33-34.
- Arowolo, O. O. (2000) "Return Migration and the Problem of Reintegration." *International Migration* 38.5, 59-80.
- Arslan, A. (2004) "Önceden Döşenmiş ve Unutulmuş Terör Artıkları Çocukları Vuruyor." *Batman Çağdaş*, 7 Nisan, 2.
- Atkinson, R. (2000) "Combating Social Exclusion in Europe: The New Urban Policy Challenge." *Urban Studies* 37, 1037-55.
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) (1999) *Charter for European Security* (Kasım), <http://www.fas.org/nuke/control/osce/text/charter_for_european_security.htm>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2006) *İçyer Türkiye'ye Karşı*. No: 18888/02, 12 Ocak, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2005) *Menteşe ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 36217/97, 18 Ocak, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2004i) *Hasan İlban Türkiye'ye Karşı*. No: 22494/93, 9 Kasım, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2004ı) *Karakoç Türkiye'ye Karşı*. No: 28294/95, 2 Kasım, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2004h) *Çaçan Türkiye'ye Karşı*. No: 33646/96, 26 Ekim, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) (2004g) *Xenides-Arestis Türkiye'ye Karşı*. No: 46347/99, 2 Eylül, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004f) *Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 8803-8811/02, 8813/02 ve 8815-8819/02, 29 Haziran,
<<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Dogan&session-id=7071724&skin=hudoc-en>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004e) *Broniowski Polonya'ya Karşı*. No: 31443/96, 22 Haziran,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004d) *Altun Türkiye'ye Karşı*. No: 24561/94, 1 Haziran,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004c) *Abmet Özkan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 21689/93, 6 Nisan, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004b) *İpek Türkiye'ye Karşı*. No: 25760/94, 17 Şubat,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2004a) *Ayder ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 23656/94, 8 Ocak,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2003c) *Yöyler Türkiye'ye Karşı*. No: 26973/95, 24 Temmuz,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2003b) *Dilek Türkiye'ye Karşı*. No: 31845/96, 17 Haziran,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2003a) *Ateş Türkiye'ye Karşı*. No: 28292/95, 22 Nisan,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2002c) *Kınay ve Kınay Türkiye'ye Karşı*. No: 31890/96, 26 Kasım,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2002b) *Öneryıldız Türkiye'ye Karşı*. No: 48939/99, 18 Haziran,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2002a) *Orban Türkiye'ye Karşı*. No: 25656/94, 18 Haziran,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001g) *İşçi Türkiye'ye Karşı*. No: 31849/96, 25 Eylül,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001f) *Aydın Türkiye'ye Karşı*. No: 28293/95, 29494/95 ve 30219/96, 10 Temmuz, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001e) *Kemal Güven Türkiye'ye Karşı*. No:31847/96, 25 Mayıs,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001d) *Ağgül ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No:33324/96, 22 Mayıs,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001c) *Aygördü ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No:33323/96, 22 Mayıs,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001b) *Cemal ve Nurhayat Güven Türkiye'ye Karşı*. No:31848/96, 22 Mayıs, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2001a) *İnce ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 33325/96, 22 Mayıs,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (2000) *Bilgin Türkiye'ye Karşı*. No: 23819/94, 16 Kasım,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1998d) (Grand Chamber) *Menteş ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 58/1996/677/867, 24 Temmuz, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1998c) *Gündem Türkiye'ye Karşı*. No: 139/1996/758/957, 25 Mayıs,
<<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1998b) *Selçuk ve Asker Türkiye'ye Karşı*. No: 12/1997/796/998-99, 24 Nisan, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1998a) (Grand Chamber) *Akdwar ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 99/1995/605/693, 1 Nisan, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1997) *Menteş ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 58/1996/677/867, 28 Kasım, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) (1996) *Akdwar ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*. No: 99/1995/605/693, 27 Nisan, 21 Mayıs ve 30 Ağustos, <<http://www.echr.coe.int/Eng/Judgements.htm>>.
- Avrupa Komisyonu (2005) *Türkiye 2005 İlerleme Raporu*, 9 Kasım, Brüksel, <<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pid=4&fid=4&prnid=4&hnd=1&docid=350&ord=3&fop=0>>.
- Avrupa Komisyonu (2004) *Türkiye 2004 İlerleme Raporu*, 6 Ekim, Brüksel, <http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/report_2004/pdf/tr_tr_2004_en.pdf>.
- Avrupa Komisyonu (2001) "Council Decision of 8 March 2001 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey." *Official Journal of the European Communities* (2001/235/EC), 24 Mart 2001, No. L85/13.
- Ayata, B. ve D. Yüksek (2006) "Diyarbakır'da Çocuk 'Şiddeti'." *Radikal*, 9 Nisan, <http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5722>.
- Ayata, B. ve D. Yüksek (2005) "A Belated Awakening. National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey." *New Perspectives on Turkey* 32, 5-42.
- Bagshaw, S. (2005) *Developing a Normative Framework for the Protection of Internally Displaced Persons*. Transnational Publishers, New York.
- Bailliet, C. (2000) "Unfinished Business: The IDP Land Question." *Forced Migration Review* 7, 16-19.
- Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi, ResDH (2005) 43: "Türkiye'de Güvenlik Güçlerinin Faaliyetleri – Kaydedilen Gelişme ve Çözüm Bekleyen Sorunlar." <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=865189&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>>.
- Bakanlar Kurulu (2005) "Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler." Prensipten Karar, 17 Ağustos, <http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=722>.
- Baker, R. (1992) "Psychosocial Consequences for Tortured Refugees Seeking Asylum and Refugee Status in Europe," M. Başoğlu (der.) *Torture and Its Consequences: Press Syndicate of the University of Cambridge* içinde, Cambridge.
- Balıkçı, F. ve M. Duru (2004) "Sarı Köyü Asıl Sahiplerine Teslim Edildi." *Radikal*, 25 Eylül, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=129142&tarikh=25/09/2004>>.
- Baron, N., S. B. Jensen ve J. T.V.M. de Jong (2003) "Refugees and Internally Displaced People," B. L. Green (der.), *Trauma Interventions in War and Peace: Prevention, Practice and Policy* içinde, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York.
- Barut, M. (1999-2001) *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo Ekonomik, Sosyo Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*. Yayımlanmamış Rapor. Göç-Der, İstanbul.
- Barutçiskı, M. (1998) "Tensions between the Refugee Concept and the IDP Debate." *Forced Migration Review* 3, 11-14.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı (BSV) (2004) *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri*. Başak Kültür ve Sanat Vakfı Araştırma Yayını, İstanbul.
- Başlangıç, C. (2002) "Kanatana Yara Koruculuk." *Radikal*, 22 Temmuz, <http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/07/22/haber_44153.php>.
- Batman Gazetesi* (2005) "Sason'da 2 bin 259 Korucu," 16 Haziran, <<http://www.bianet.org/2005/06/16/62517.htm>>.
- Batman Valiliği (2006) "Batman Valiliği'ne Tazminat Yasası Altında Yapılan Müracaatlara Dair Bilgileri İçeren Belge," 14 Haziran. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Batman Valiliği (2005b) "Batman Valiliği'ne Tazminat Yasası Altında Yapılan Müracaatlara Dair Bilgileri İçeren Belge," 25 Ekim. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.

- Batman Valiliği (2005a) "Batman Valiliği'ne Tazminat Yasası Altında Yapılan Müracaatlara Dair Bilgileri İçeren Belge," 23 Haziran. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Batman Valiliği (tarihsiz) Batman Valiliği'nce Hazırlanan "Terör Nedeniyle Terk Edilen Köyler Listesi." TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Bayramoğlu A. (2005b) "Anahtar 'Yusuf Yaşar'da." *Yeni Şafak*, 8 Aralık, <<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/aramlik/08/bayramoglu.html>>.
- Bayramoğlu A. (2005a) "Yargısız İnfazın İzi 'İyi Çocuk'un Ajandasında." *Yeni Şafak*, 7 Aralık, <<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/aramlik/07/bayramoglu.html>>.
- Belek İ. (1998) *Sınıf, Sağlık, Eşitsizlik*. Sorun Yayınları, İstanbul.
- Beşiri İlçe Jandarma Komutanlığı (tarihsiz) "Beşiri İlçe Jandarma Komutanlığı Sorumluluk Alanında Bulunan Köylerden ve Mezralardan Boşalan, Geri Dönüş Yapılan, Halen Boş Olanları Gösterir Çizelge." TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Bilanakis, N., E. Pappas, V. Baldic ve M. Jokic (1997) "Post-traumatic stress disorder in a refugee camp in Serbia." *Torture* 7.1, 17-20.
- Birleşmiş Milletler (BM) (2005b) *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler. Açıklayıcı Notlar*. Brookings Enstitüsü Yerinden Olma Projesi, Washington, D.C., <<http://www.brookings.edu/fp/projects/idp/AnnotationsTurkish.pdf>>.
- Birleşmiş Milletler (BM) (2005a) *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler*. Brookings Enstitüsü Yerinden Olma Projesi, Washington, D.C., <<http://www.brookings.edu/fp/projects/idp/resources/GPTurkish.pdf>>.
- Birleşmiş Milletler (BM) (1967) *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü*, <http://www.unhcr.org.tr/docs/EU%20Acquis%20Book_Tur.pdf>.
- Birleşmiş Milletler (BM) (1951) *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*, <<http://www.unhcr.org.tr/docs/sozlesme.pdf>>.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu (1996) 52 No'lu Karar, 1996/52. <[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/E.CN.4.1996.52.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/E.CN.4.1996.52.En?Opendocument)>.
- Bonoan, R. (2003) "Cessation of Refugee Status: A Guide for Determining When Internal Displacement Ends?" *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 8-9.
- Bora, A. (2002) " 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?': Yoksulluk, Kadınlar ve Hane," N. Erdoğan (der.), *Yoksulluk Hâlleri, Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde. De:Ki, İstanbul.
- Brun, C. (2003) "Local Citizens or Internally Displaced Persons? Dilemmas of Long Term Displacement in Sri Lanka." *Journal of Refugee Studies* 16.4, 376-97.
- Buğra, A. (tarihsiz) "Yoksulluk ve Sosyal Haklar." Yayınlanmamış Tebliğ. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, <http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf>.
- Buğra, A. ve Ç. Keyder (2003) *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için Hazırlanan Proje Raporu, Ankara.
- Buğra, A. ve T. Sınmazdemir (tarihsiz) *Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği*, Araştırma Raporu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, <<http://www.spf.boun.edu.tr/docs/discussionpaper1.pdf>>.
- Byrne, D.S. (1999) *Social Exclusion*. Open University Press, Buckingham.
- Can, K. (2002) "Şanlıurfa'da Yoksulluk Manzaraları," Necmi Erdoğan (der.), *Yoksulluk Halleri* içinde. Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Cemal, H. (2006) "Sansür, sürgün!" *Milliyet*, 5 Nisan, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/04/05/yazar/cemal.html>>.
- Cholewinski, R. (2002) "Economic and social rights of refugees and asylum seekers in Europe." *UN Chronicle* 39.2, 709-55.

- Cohen, R. (2003b) "The Role of Protection in Ending Displacement." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 21-23.
- Cohen, R. (2003a) "Sovereignty as Responsibility: The Guiding Principles on Internal Displacement." Jadavpur Üniversitesi'nde yapılan yayınlanmamış sunum, 5 Aralık.
- Cohen, R. (2002) "Nowhere To Run, No Place To Hide." *Bulletin of the Atomic Scientists* 58.6, 36-45.
- Cohen, R. (1994) "International Protection for Internally Displaced Persons," L. Henkin ve J.L. Hargrove (der.), *Human Rights: An Agenda for the Next Century* içinde, The American Society of International Law, Washington D.C.
- Cohen, R. ve F. Deng (1998) "Introduction," R. Cohen ve F. Deng (der.), *The Forsaken People: Case Studies of the Internally Displaced* içinde. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) (1998) *Doğu ve Güneydoğu Ön Raporu*. Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Yönetim Kurulu Somut Politikalar Çalışma Grubu, Ankara.
- Çağaptay, Soner (2002) "Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma." *Toplum ve Bilim* 93, 218-41.
- Çakan, Ş. ve A. Şık (2002) "Korucular Yakalandı." *Radikal*, 29 Eylül, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=51620&tarih=29/09/2002>>.
- Çelik, A. B. (2005) "Transnationalization of Human Rights and Its Impact on Internally Displaced Kurds." *Human Rights Quarterly* 27.3, 969-96.
- Çiçek, C. (2005) "Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in Milletvekili Mesut Değer'in yazılı sorusuna verdiği cevap," 2 Haziran, <<http://www.tbmm.gov.tr/d22/7/7-5667c.pdf>>.
- Dağ, B.S. (2006) "Mevcut Gelişmeler: Türkiye ve Yerinden Olmuş Kişiler." UNDP "Yerinden Olmuş Kişiler Konferansı"nda Yapılan Yayınlanmamış Sunum, 23 Şubat.
- Dağ, R., A. Göktürk ve H.C. Türksoy (der.) (1998) *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* (Genişletilmiş 2. Baskı). TMMOB Yayınları, Ankara.
- Dedeoğlu, N. (1998) "Kentler ve Sağlıkta Eşitsizlik." *Toplum ve Hekim* 13.2, 123-25.
- De Jong, J. T. V. M., I. H. Komproe, M. Van Ommeren, M. El Masri, A. Mesfin, N. Khaled, W. A. M. Van de Put ve D. Somasundaram (2001) "Lifetime Events and Posttraumatic Stress Disorder in 4 Post-Conflict Settings." *Journal of the American Medical Association* 286, 555-62.
- Deng, F. (2004) *Specific Groups and Individuals, Mass Exoduses and Displaced Persons. Profiles in Displacement: The Russian Federation*. BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng'in BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunduğu rapor. UN ECOSOC.
- Deng, F. (2003) "Opening Remarks." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferans tebliğlerini içeren özel sayı, 5-8.
- Deng, F. (2002) "*Specific Groups and Individuals Mass Exoduses and Displaced Persons*," BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng'in BM İnsan Hakları Komisyonu'na Sunduğu Rapor. 2002/56, E/CN.4/2003/86/Add.2, 27 Kasım, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G02/156/77/PDF/G0215677.pdf?OpenElement>>.
- Deng, F. (1995) *Internally displaced persons*. BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng'in BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1993/95 ve 1994/68, E/CN.4/1995/50 no'lu kararlarından sonra sunduğu rapor.
- Dışişleri Bakanlığı (2005) "Anti-personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiliminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme," Madde 7 Raporu, 10 Mayıs.
- Dışişleri Bakanlığı (2004) "Anti-personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiliminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme," Madde 7 Raporu, 1 Ekim.
- Diyarbakır Barosu, Ağrı Barosu, TOHAV, Göç-Der ve İHD (2006) "5233 Sayılı Yasa Adil Değildir." Yayınlanmamış Basın Açıklaması, 25 Şubat.
- Diyarbakır Barosu (2006) "5233 Sayılı Yasanın ve Zarar Tespit Komisyonlarının Değerlendirilmesi Toplantısı Sonuçları." Yayınlanmamış bilgi notu, 2 Şubat.

- Diyarbakır Barosu (2005) *5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun ve İlgili Yönetmeliğe İlişkin El Kitabı*. Herkes için Adalet Projesi, Mart.
- Diyarbakır Valiliği (2005) “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Çalışmaları.” Yayımlanmamış Bilgi Notu.
- Du Toit, A. (2004) “ ‘Social Exclusion’ Discourse and Chronic Poverty: a South African Case Study.” *Development and Change* 35.5, 987-1010.
- Dündar, C. (2006) “Diyarbakır’da en başa mı dönüyoruz?” *Milliyet*, 1 Nisan, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/04/01/yazar/dundar.html>>.
- Dünya Bankası (tarihsiz-d) Conflict Prevention and Reconstruction Unit, <www.worldbank.org/conflict>.
- Dünya Bankası (tarihsiz-c) LED Case Studies. PRODERE Project in Central America, <www.worldbank.org/urban/led/5_prodere.html>
- Dünya Bankası (tarihsiz-b) “Tarımsal Reform Uygulama Projesi (TRUP).” Proje Özeti, <<http://www.worldbank.org.tr/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYEXTN/0,,contentMDK:20270200-isCURL:Y~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:361712,00.html>>.
- Dünya Bankası (tarihsiz-a) “Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP).” Proje Özeti, <<http://www.worldbank.org.tr/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYEXTN/0,contentMDK:20275393~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:361712,00.html>>.
- Düzel, N. (2005) “Hakkâri’de Korku ve Gerginlik Var.” *Radikal*, 7 Kasım, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=169155>>.
- Eguren, L. E. (1999) “Acompañamiento in Colombia: International Human Rights Protection of IDPs.” *Forced Migration Review* 4, 16-18.
- Elmacı N., M. Ertem ve S. Gösterici (1997) “Diyarbakır’da Göç Eden Aileler ve Kadın Sağlığı,” *III. Ulusal Nüfusbilim Konferansı* içinde, 2-5 Aralık, Ankara, 607-16.
- Erder, S. (1998) “Köysüz ‘Köylü’ Göçü.” *Görüş* 34, 24-26.
- Erder, S. (1997) *Kentsel Gerilim*. Umag, Ankara.
- Erder, S. (1996) *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*. İletişim, İstanbul.
- Erdogan, N. (der.) (2002) *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Erman, T. (2001) “Rural Migrants and Patriarchy in Turkish Cities.” *International Journal of Urban and Regional Research* 25.1., 118-33.
- Ersoy, M., ve H. T. Şengül (der.) (2000) *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*. ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Yayınları, Ankara.
- Etiler, N. (2004) “Türkiye’de Göç.” Yayımlanmamış Sunum, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anadali Sunumları, İzmit.
- European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI) (2005) *Üçüncü Türkiye Raporu*. (Kabul edilme tarihi 25 Haziran 2004). 15 Şubat 2005, <http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/2-Country-by-country_approach/Turkey/Turquie%203e%20rapport%20-%20turc%20-%20cri05-5.pdf>.
- Frelick, B. (2003) “Displacement without End: Internally Displaced Who Can’t Go Home.” *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 10-12.
- Frelick, B. (1999) “Down the Rabbit Hole: The Strange Logic of Internal Flight Alternative.” *World Refugee Survey*, USCR, Washington DC.
- Ghosh, B. (der.) (2001) *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* International Organization for Migration, Cenevre.
- Global IDP Project (2005b) *Internal Displacement: A Global Overview of Trends and Developments in 2004*. Norwegian Refugee Council, <http://www.idpproject.org/global_overview.htm>.
- Global IDP Project (2005a) *Internal Displacement: Country Reports*. Norwegian Refugee Council, <<http://www.idpproject.org/Sites/idpSurvey.nsf/wCountries>>.

- Gonzalez A. A. (2000) *Surviving in the City - The Urban Poor of Santiago de Chile 1930-1970*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Economic History, 51.
- Gonzalez de la Rocha, M. (1994) *The Resources of Poverty - Women and Survival in a Mexican City*. Blackwell, Oxford.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2005) *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, <<http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/tgyona.htm>>.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2004) *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması için Önerilen Taslak Plan*, <<http://www.hips.hacettepe.edu.tr/haber/goc.pps>>.
- Hakkâri Anti-Landmine Awareness Campaign (2004) "New Group Launches Anti-Landmine Campaign in Kurdish Region of Turkey", Basın Bildirisi, 1 Kasım.
- Hakkâri Valiliği (2006) "Hakkâri Valiliği'ne Tazminat Yasası Altında Yapılan Müracaatlara Dair Bilgileri İçeren Belge," 31 Ocak. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Hakkâri Valiliği (2005b) "Hakkâri Valiliği'ne Tazminat Yasası Altında Yapılan Müracaatlara Dair Bilgileri İçeren Belge," 10 Ekim. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Hakkâri Valiliği (2005a) "Hakkâri Valiliği 1 no'lu zarar tespit komisyonunun 7 Mart 2005/4433 tarihli ve 2005/16 sayılı kararı." TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Harris, S. (1999) "Homogenising Humanitarian Assistance to IDP Communities (A Cautionary Note from Sri Lanka)." *Forced Migration Review* 4, 19-21.
- Hayton, A. (der.) (1999) *Tackling Disaffection and Social Exclusion: Education Perspectives and Policies*. Falmer, London.
- Holland, M. (2004) "Chechnya's Internally Displaced and the Role of Russia's Non-Governmental Organizations." *Journal of Refugee Studies* 17.3, 334-46.
- Holston, J. ve A. Appadurai (1999) "Introduction: Cities and Citizenship," J. Holston (der.), *Cities and Citizenship* içinde. Duke University Press, Durham.
- Hondius, A. J. K., L. H. M. van Willigen, W. C. Kleijn ve H. M. van der Ploeg (2000) "Health Problems among Latin-American and Middle-Eastern Refugees in The Netherlands: Relations With Violence Exposure and Ongoing Sociopsychological Strain." *Journal of Traumatic Stress* 13.4, 619-34.
- Human Rights Watch (HRW) (2005) *"Still critical": Prospects in 2005 for Internally Displaced Kurds in Turkey*, (Mart), <<http://www.hrw.org/reports/2005/turkey0305/index.htm>>.
- Human Rights Watch (HRW) (2004) *Last Chance for Turkey's Displaced*, <<http://hrw.org/backgrounder/eca/turkey/2004/10>>.
- Human Rights Watch (HRW) (2002) *Displaced And Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program*, (Ekim), <<http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf>>.
- Hürriyet* (2002) "Tütünde Yeni Dönem," 4 Mart, <<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~4@tarih~2002-03-04-m@nvid~101661,00.asp>>.
- Işık, O. ve M. Pınarcıoğlu (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*. İletişim, İstanbul.
- Isin, E.F. ve P.K. Wood (1999) *Citizenship and Identity*. Sage, Londra.
- İçişleri Bakanlığı (2006b) "Tazminat Yasası Çerçevesinde İllere Yapılan Müracaat Sayısını Gösterir Cetvel," Mayıs sonu. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- İçişleri Bakanlığı (2006a) Toplumla İlişkiler Dairesi'nden Alınan Yayınlanmamış Bilgi, 24 Nisan. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- İçişleri Bakanlığı (2005) "Tazminat Yasası Çerçevesinde İllere Yapılan Müracaat Sayısını Gösterir Cetvel," Aralık sonu. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- İçişleri Bakanlığı (2004) Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Hakkında Yayınlanmamış Bilgi Notu.
- İflazoğlu, N. (2004) "Süryanilerin bir Ricası Var." *Radikal*, 25 Eylül, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haber-no=129142&tarih=25/09/2004>>.

- İnal, A. (2003) "Tekel Genel Müdürlüğü'nce uygulanan tütün kotasının yarattığı sorunlara ilişkin gündem dışı konuşma." *TBMM Tutanak Dergisi* 97 (Dönem 22/1), 15 Ocak, <<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b022m.htm>>.
- İnsan Hakları Derneği (İHD) (2005b) *2005 Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu*, <<http://www.ihd.org.tr>>.
- İnsan Hakları Derneği (İHD) (2005a) *Yusuf Yaşar olayı ile ilgili yapılan inceleme sonucu hazırlanan ve kamuoyu ile paylaşılan rapor*, 26 Eylül.
- İnsan Hakları Derneği (İHD) (1996) *Habitat II Alternatif Rapor - Eşit, Özgür, Ayrımsız Yerleşim Hakkı*, İstanbul.
- İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Vakfı, Göç-Der ve diğer STK'lar (2001) Basın Bildirisi, 31 Mayıs, <<http://www.tihv.org.tr/basin/bas20010531.html>>.
- İpekyüz, N. (1996) "Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Boyutu." *Toplum ve Hekim* 74, 56-60.
- Kälın, W. (2005) "Yerlerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Konusunda Çalışan BM Özel Temsilcisi, Türkiye'de Yerinden Olmuş Kişiler İçin Yeni Bir Umud Görüyor." Basın Bildirisi, 5 Mayıs, <http://www.undp.org.tr/undp-tur/PressRelease_9may05.asp>.
- Kälın, W. (2003) "The Legal Dimension." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art, başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 15-17.
- Kälın, W. (2001b) "How Hard is Soft Law? The Guiding Principles on Internal Displacement and the Need for a Normative Framework." Ralph Bunche Uluslararası İlişkiler Enstitüsü yuvarlak masa toplantısında yapılan yayınlanmış sunum, 19 Aralık.
- Kälın, W. (2001a) *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler: Açıklayıcı Notlar*. Brookings Enstitüsü Yerinden Olma Projesi. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Kara, H. (1997) "Göç ve Psikiyatri." *6. Anadolu Psikiyatri Günleri Kongresi Bilimsel Çalışmalar Kitabı*, Erzurum, 169-74.
- Karalı, N. ve Ş. Yüksel (1997) "Effects of forced migration on psychological problems seen after torture." Yayınlanmamış sunum, 5. Avrupa Travmatik Stres Kongresi, Maastricht.
- Karaman, M. (2006) "5233 Sayılı Yasa ile Kurulu Zarar Tespit Komisyonlarının Uygulama Sorunları. Diyarbakır Valiliği Zarar Tespit Komisyonu Uygulaması." 18 Nisan, Yayınlanmamış Not.
- Karapınar, B. (2005) "Land Inequality in Rural Southeastern Turkey: Rethinking Agricultural Development." *New Perspectives on Turkey* 32, 165-98.
- Karatay, A., T. Yiğit, A. Laçın, ve H. Pala (2003) "Beyoğlu Bölgesinde Yaşayan Yoksul Aileler ve Sokakta Çalışan Çocuklar." *Yoksulluk Cilt 3* içinde. Deniz Feneri Derneği, İstanbul.
- Keyder Ç. (2005) "Globalization and Social Exclusion in Istanbul." *International Journal of Urban and Regional Research* 29.1, 124-34.
- Keyder, Ç. (2000) "Liberalization from Above and the Future of the Informal Sector: Land, Shelter and Informality in the Periphery," F. Tabak ve M. Crichlow (der.), *Informalization. Process and Structure* içinde. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Kreisber-Voss, D., D. Kennedy, P.van Arsdale ve K. Ferguson (1998) "Clinical considerations concerning refugees in the Denver region." *Torture* 8.3, 90.
- Kriesberg, Louis (2001) "Changing Forms of Coexistence," Mohammed Abu-Nimer (der.). *Reconciliation, Justice and Coexistence: Theory and Practice* içinde. Lexington Books, Lanham.
- Kurban, D., A. B. Çelik ve D. Yüksek (2006) *Overcoming a Legacy of Mistrust: Towards Reconciliation between the State and the Displaced. Update on the Implementation of the Recommendations Made by the UN Secretary-General's Representative on Internally Displaced Persons Following His Visit to Turkey*. TESEV ve NRC/IDMC (Mayıs), <http://www.tesev.org.tr/eng/events/Turkey_report_1June2006.pdf>.
- Kurdish Human Rights Project (KHRP) (2004) *Human Rights Violations Against Kurds in Turkey*. (Ekim), <<http://www.khrp.org/news/pr2004/OSCE%20submission%202004%20Warsaw.doc>>.
- Kurdish Human Rights Project (KHRP) (2002) *Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler*. (Haziran), <<http://www.khrp.org/documents/turkish/ulkeincinde.pdf>>.
- Landmine Monitor (2005) *Toward a Mine-Free World*, Mines Action Canada, Handicap International, Human Rights Watch and Norwegian People's Aid, <<http://www.icbl.org/lm/2005/>>.

- Lederach, J. P. (1998) *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace, Washington D.C.
- Lippman, B. ve S. Malik (2004) "The 4Rs: The Way Ahead?" *Forced Migration Review* 21, 9-11.
- Martin, S. F., P. Weiss Fagen, K. Jorgensen, L. Mann-Bondat ve A. Schoenholtz (2005) *The Uprooted: Improving Humanitarian Responses to Forced Migration*. Lexington Books, Oxford.
- Marshall, T.H. (1992 [1950]) *Citizenship and Social Class*. Pluto, Londra.
- Mayınsız Bir Türkiye Girişimi (2006) *Türkiye'de Antipersonel Karamayımı Sorunu*, <<http://www.mayinsizbir-turkiye.org>>.
- MAZLUMDER, TİHV ve İHD (2006) Basın Açıklaması, 12 Nisan, <<http://www.ihd.org.tr/>>.
- MAZLUMDER (1995) "Doğu ve Güneydoğu'da İç Göç, Neden ve Sonuçları." *Evrensel İnsan Hakları* 9/10, 23-29.
- MAZLUMDER (1994) *Güneydoğu'da Boşaltılan-Yakılan Köyler ve İç Göç Raporu*, Ankara.
- McGoldrick, C. (2003) "Sierra Leone: Resettlement Doesn't Always End Displacement." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 31-32.
- Mollica, R. F., G. Wyshak ve J. Lavelle (1987) "The Psychosocial Impact of War Trauma and Torture on South East Asian Refugees." *American Journal of Psychiatry* 144, 1567-72.
- Mollica, R. F., K. Donelan, S. Tor, J. Lavelle, C. Elias, M. Frankel ve R.J. Blendon (1993) "The Effect of Trauma and Confinement on Functional Health and Mental Health Status of Cambodians Living in Thai-Cambodian Border Camps." *Journal of the American Medical Association* 270, 581-86.
- Mooney, E. (2003b) "Bringing the End into Sight for Internally Displaced Persons," *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 4-7.
- Mooney, E. (2003a) "Towards a Protection Regime for Internally Displaced Persons," E. Newman ve J. van Selm (der.), *Refugees and Forced Displacement: International Security, Human Vulnerability, and the State* içinde. UN University Press, Tokyo.
- Mutlu, S. (1996) "Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study." *International Journal of Middle East Studies* 28, 517-41.
- Norwegian Refugee Council (NRC) (2006) *Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2005*. Cenevre, <<http://www.internal-displacement.org>>.
- Nygren, A. (2003) "Violent Conflicts and Threatened Lives: Nicaraguan Experiences of Wartime Displacement and Postwar Distress." *Journal of Latin American Studies* 35.2, 367-95.
- Özmen, K. (2006) "15 Çocuk 62 Gün Sonra Serbest." *Bianet Bağımsız İletişim Ağı*, 31 Mayıs, <http://www.bianet.org/index_root.htm>.
- Percy-Smith, J. (2000) *Policy Responses to Social Exclusion: Towards Inclusion?*. Open University Press, Buckingham.
- Petersen, H. D. ve J. H. Wandall (1994) "Evidence of Organized Violence Among Refugees from Indian-Held Kashmir." *Torture* 4.3, 90-95.
- Petevi M, J. P. Revel ve G. A. Jacobs (1999) "WHO Tool for the Rapid Assessment of Mental Health Needs of Refugees and Displaced Populations and Resources," *Conflict and Post-Conflict Situations* içinde. Pre-final draft. WHO, Geneva.
- Petevi M. (1996) "Forced Displacement: Refugee Trauma, Protection and Assistance," Y. Danieli, N. Rodney ve L. Weisaeth (der.), *International Responses to Traumatic Stress* içinde. United Nations Publication, Baywood Publishing Company, New York.
- Radikal* (2006b) "Bebek Canına 15.000 YTL," 16 Nisan, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=184552>>.
- Radikal* (2006a) "Parayla Saldırtmışlar," 2 Nisan, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=183193>>.
- Radikal* (2005) "MGK: İç göç ve varoşlara dikkat!," 30 Aralık, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=174393>>.
- Radikal* (2004b) "AIHM Türkiye'yi Üç Konuda Uyardı," 11 Ekim, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=130820>>.

- Radikal* (2004a) "‘Göç raporu’ için 10 Ay Hapis," 20 Ocak, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haber-no=103179&tarih=20/01/2004&PHPSESSID=903d7c34d56c965736853f7b3ebbfbd>>.
- Resmi Gazete* (2006b) "Köy Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun," No. 5443, 28 Aralık 2005. 26042, 3 Ocak, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2006/01/20060103-2.htm>>.
- Resmi Gazete* (2006a) "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun," No. 5442, 28 Aralık 2005. 26042, 3 Ocak, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2006/01/20060103-2.htm>>.
- Resmi Gazete* (2005) "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik," 22 Ağustos 2005. 25937, 15 Eylül, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2005/09/20050915-4.htm>>.
- Resmi Gazete* (2004b) "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelik," 4 Ekim 2004. 25619, 20 Ekim, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2004/10/20041020.htm#9>>.
- Resmi Gazete* (2004a) "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun," No. 5233, 17 Temmuz 2004. 25535, 27 Temmuz, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2004/07/20040727.htm#2>>.
- Resmi Gazete* (2003b) "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı," No. 2003/5930, 23 Haziran 2003. 25178 Mükerrer, 24 Temmuz, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2003/07/20030724M1.htm>>.
- Resmi Gazete* (2003a) "Geçici ve Gönüllü Köy Korucularının Elleri Bulundurdıkları Ruhsatsız Silahların Teslimi ve Ruhsata Bağlanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik," No. 25110, 16 Mayıs, <<http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2003/05/20030516.htm#4>>.
- Resmi Gazete* (1986) "Köy Kanunu'nun 74üncü Maddesine İki Fıkra Eklenmesine Dair Kanun," No. 3175, 26 Mart 1985. Bu bilgi, 3175 sayılı kanunda değişiklik yapılmasına dair önerinin reddedilmesine ilişkin kararın yayımlandığı Resmi Gazete'den alınmıştır. 18995, 21 Ocak.
- Resmi Gazete* (1965) "Devlet Memurları Kanunu," No. 657, 14 Temmuz 1965. 12056, 23 Temmuz.
- Rogge, J. ve B. Lippman (2004) "Making Return and Reintegration Sustainable, Transparent and Participatory." *Forced Migration Review* 21, 4-5.
- Roodenrijs, T. C., R. P. Scherpenzeel ve J. T. V. M. de Jong (1997) "Traumatische ervaringen en psychopathologie onder Somalische vluchtelingen." *Tijdschrift voor Psychiatrie* 98.3, 132-43.
- Rutinwa, B. (1999) "How Tense is the Tension between the Refugee Concept and the IDP Debate?" *Forced Migration Review* 4, 29-31.
- Sen, A. (1990) "Gender and Cooperative Conflicts," I. Tinker (der.) *Persistent Inequalities* içinde. Oxford University Press, Oxford.
- Sır, A., Y. Bayram ve M. Özkan (1998) "Zorunlu İç Göç Yaşamış bir Grupta Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine bir Ön Çalışma." *Türk Psikiyatri Dergisi* 9.3, 173-80.
- Sirkeci, İ. (2003) "Migration from Turkey to Germany: An Ethnic Approach." *New Perspectives on Turkey* 28-29, 189-208.
- Sirkeci, İ. (2000) "Exploring the Kurdish Population in the Turkish Context." *GENUS: An International Journal of Demography* 56.1-2, 149-75.
- Sorensen, B. R. (2003) "Researching Internal Displacement." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 11-12.
- Soyer, A. (2001) *Türkiye'de Sağlıkta Eşitsizlikler*. Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara.
- Soykan, T. ve U. Aktaş (2006) "Çocuklara Kıymayın Efendiler." *Radikal*, 1 Nisan, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=183102>>.
- Suhrke, A. (2003) "Reflections on Regime Change." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 15-17.
- Şen, L. (2005) "Poverty Alleviation, Conflict and Power in Poor Displaced Households: A Study of the Views of Women in Diyarbakır." *New Perspectives on Turkey* 32, 113-36.

- Şen, M. (2002) "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: 'Zor İş'," N. Erdoğan (der.) *Yoksulluk Halleri. Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2005) *Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/sokak_cocuklari_kom/ raporlar.htm>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (2004) *Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun Tasarısı ile İçişleri ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları*. No. 650, Dönem 22, 19 Nisan, <<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/til01/ss650m.htm>>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (1998) *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*. *Tutanak Dergisi* 53, Dönem 20.
- Tekeli, İ. (1990) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değişmesi." *Toplum ve Bilim* 50, 49-71.
- Temelkuran, E. (2006) "'Siviller' Kurtaracak." *Milliyet*, 22 Nisan, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/04/22/yazar/temelkuran.html>>.
- Tienhoven, H. (1993) "Sexual Torture of Male Victims." *Torture* 3.4, 133-35.
- Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) (2004) *Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkındaki Kanun Tasarısına İlişkin Görüş ve Önerilerimiz*. Yayınlanmamış not.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) (1995) *İnsan Hakları Raporu*, İstanbul.
- Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) (2002) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planı*. GAP İdaresi, Ankara.
- Türk Tabipleri Birliği (TTB) (2000) *2000-2020 Sonunda Nasıl bir Dünya, Türkiye, Sağlık, Tıp ortamı Öngörülebilir, Oluşturulabilir*. Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara.
- Türkyılmaz, A., A. Çay, Z. Avşar ve M. Aksoy (1998) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göçeden Ailelerin Sorunları*. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkyılmaz, S. (2006) "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması: Araştırma Tasarımı ve Saha Uygulaması." Yerinden Olmuş Kişiler Konferansı'nda yapılan sunum, 23 Şubat, Ankara, <http://www.undp.org.tr/undp/_Bulletin_Archive/2006/03/Trdownload/TGOYANA_PRE%5B1%5D.ppt>.
- United Nations (UN) (2005) *The Pinheiro Principles: United Nations Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons*. UN Sub-Commission on the Promotion on the Protection of Human Rights, 11 Ağustos, <<http://www.cohre.org/downloads/principles.pdf>>.
- United Nations (UN) (1998 [2004]) *Guiding Principles on Internal Displacement*, İkinci Basım, <<http://www.brook.edu/fp/projects/idp/resources/GPSEnglish.pdf>>.
- United Nations (UN) (1998) *Guiding Principles on Internal Displacement*. United Nations, E/CN.4/1998/53/Add.2, New York, <http://www.reliefweb.int/ocha_ol/pub/idp_gp/idp.html>.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2004) *Briefing Paper on Voluntary Repatriation of Turkish Refugees from Northern Iraq*, 1 Mayıs.
- United States Committee for Refugees (USCR) (1989) *The Wall of Denial: Internal Displacement in Turkey*. Washington D.C.
- UNOPS/ILO (tarıhsiz) *Economic Rights and Opportunities –Rehabilitation and Social Sustainability: Operational Guide*, <<http://www-ilo-mirror.cornell.edu/public/english/employment/led/publ/unops.htm>>.
- Ünalın, T. (2005) Türkiye'de Son 20 Yıldaki İç Göç Hareketleri ve Yerinden Olmuş Nüfusun Sayısal Boyutu. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 4 Mart tarihinde yapılmış yayımlanmamış sunum, Ankara, <<http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/sunum.htm>>.
- Van İdare Mahkemesi (1999) Van İdare Mahkemesi'nin 30.09.1999 tarih ve 1998/257 Esas-1999/913 sayılı kararı. TESEV Araştırma Grubu kayıtlarında mevcut.
- Van Ommeren, M., B. Sharma, G.K. Sharma, I. Komproe, E. Cardena ve J. T.V.M de Jong (2002) "The Relationship Between Somatic and PTSD Symptoms Among Bhutanese Refugee Torture Survivors: Examination of Comorbidity With Anxiety and Depression." *Journal of Traumatic Stress* 15.5, 415-21.

- Vincent, M. (2001) "Introduction and Background," M. Vincent ve B. R. Sorensen (der.), *Caught Between Borders* içinde. Pluto Press, London.
- Vincent, M. (2000) "IDPs: Rights and Status." *Forced Migration Review* 8, 29-30.
- Weiss Fagen, P. (2003) "Looking beyond Emergency Response." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 19-21.
- Williams, R. C. (2006) "Post-Conflict Property Restitution and Refugee Return in Bosnia and Herzegovina: Implications for International Standard-Setting and Practice." *International Law and Politics* 37.101, 101-205.
- World Health Organization (WHO) (1999) "WHO/UNHCR Mental Health of Refugees," M. Petevi (der.), *Declaration of Cooperation in Mental Health of Refugees and Internally Displaced Populations in Conflict and Post-Conflict Situations* içinde. Pre-final draft, Cenevre, 4.
- Yılmaz, B. (tarihsiz) "The Dialectics of Exclusion and Integration in the Example of Kurdish Conflict-Induced Migrants in Istanbul." Yayımlanmamış makale.
- Zeender, G. (2003) "Narrowing Criteria cannot Solve IDP Problems." *Forced Migration Review*. Researching Internal Displacement, State of the Art başlıklı konferansın tebliğlerini içeren özel sayı, 30-31.
- Ziraat Mühendisleri Odası (tarihsiz) "Doğrudan Gelir Desteği: Tarımsal Destek Mi, Yoksulluk Yardımı Mı?," <<http://www.zmo.org.tr/odamiz/odagorusleri.php?kod=1391>>.

YAZARLARIN ÖZGEÇMİŞLERİ

Dilek Kurban

Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, insan hakları alanındaki yüksek lisans derecesini ise Columbia Üniversitesi Uluslararası ve Kamu İlişkileri Fakültesi'nden aldı. Daha sonra, Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Hukuk doktoru derecesi ile mezun oldu. TESEV Demokratikleşme Programı'nda Program Yöneticisi olan Kurban'ın, azınlık hakları hukuku, Türkiye'de azınlık hakları ve Avrupa insan hakları hukuku konularında bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunuyor.

Deniz Yüksekler

Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olan Deniz Yüksekler'in, "bavul ticareti"ni incelediği bir kitabı ile uluslararası kayıtdışı ekonomi ve zorunlu göç üzerine makaleleri bulunuyor.

Ayşe Betül Çelik

Ayşe Betül Çelik 2002 yılında Binghamton Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi doktorası almıştır. Halen Sabancı Üniversitesi'nde siyaset bilimi ve uyumsuzluk çözümü alanlarında ders vermekte olan Çelik, doktora tezini İstanbul'daki hemşehri ve Kürt dernekleri üzerine yazmıştır. Etnisite, Kürt sorunu, zorunlu göç ve çatışma sonrası yeniden yapılanma üzerine bilimsel dergilerde yazıları bulunmaktadır.

Turgay Ünalın

Lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü'nden, master ve doktora derecesini Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Ekonomik ve Sosyal Demografi Anabilim Dalı'ndan aldı. Nüfus Etütleri Enstitüsü'nde halen Sosyal Demografi alanında doçent olarak görev yapmaktadır. Ünalın, ülke çapında çok sayıda nüfus araştırmasına katılmış ve ulusal ve uluslararası birçok kısa dönemli eğitim programına eğitici olarak katılmıştır. Mevcut ilgi alanları arasında araştırma metodolojisi, nüfus ve kalkınma göstergeleri, iç ve dış göçler sayılabilir.

A. Tamer Aker

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olan Aker, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde Psikiyatri uzmanlık eğitimini tamamlamıştır. Halen Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı'nda Psikiyatri Profesörü olarak görev yapmaktadır. Aker'in halk sağlığı alanında yüksek lisans (master) derecesi vardır. Özellikle ruhsal travma, afetler, toplum ruh sağlığı, epidemiyoloji ve bilişsel – davranışçı terapiler ilgi alanlarıdır.

“Zorunlu G  ç” ile Y  zleŐ mek:

T  rkiye’de Yerinden Edilme Sonras   VatandaŐ lıđın İnaŐ sı

Yerinden olan ve/veya yaŐ adığı yerleri terk etmek durumunda kalan herkes için yeni kurulacak hayat bir “zorunluluk”tur. Ancak “zorunluluk” yeni hayatın kurulması gereğinden ziyade, siyasi nedenlerle eski hayatın s rd r lememesini ima ediyorsa, bunun ardında bizzat o toplumun basiretsizliğinin yattığını görmek gerekiyor.

Nitekim mal varlıklarını kaybedip, kültürel köklerini geride bırakarak Türkiye’nin doğu ve güneydoğusundan, batısına akan yüz binlerce insan, gerçekte bir “Kürt sorunu”nun varlığının ötesinde, bu sorunun arka planındaki ideolojik tıkanmaya gönderme yapıyor. Dar ve devletçi bir milliyetçilik çerçevesinde oluŐ an resm  vatandaŐ lık kimliğinin kuŐ atamadığı varoluŐ  halleri, her yerde olduğu gibi, Türkiye’de de sorun üreten ve sorumluluğu toplumsal  eŐ itliliđe yükleyen tıkanık bir devlet siyasetiyle sonuçlanmış gözüküyor.

DemokratikleŐ me Programı çerçevesinde, ülkenin tıkanıklığa s r klenmiŐ  ve sorun haline gelmiŐ  meselelerinin  z m  için toplumsal rehabilitasyona yönelik projeler geliŐ tiren TESEV, elinizdeki yoğun ve özverili bu  alıŐ ma ile, yerinden edilme meselesinin “zorunlu g  ç” bağlamından kurtarılarak toplumsal sorumluluk temelinde oturtulmasını öneriyor. Bu meseleyle y zleŐ menin kendi zihniyetimizle ve o zihniyetin uzantısı olan kimlik, vatandaŐ lık ve demokrasi anlayıŐ ıyla da y zleŐ mek olduğunu fark ettiğimiz  l de, “zorunluluk” olarak sunduğumuz birçok Şeyin gerçekte kendi irademiz dahilinde olduğunu anlayabileceğimizi umuyoruz...

ISBN: 978-975-8112-77-7